mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

VI
1889

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

HATODIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHETBER
GYÜJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1889.

A Magyar-Zsidó Szemle hatodik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

Lap.

Adler Lipót, Baja 527
Bacher Vilmos, Budapest 21, 525
Bárány József, Budapest 62, 460
Bárd Rezsö, Budapest 443
Beck Móricz, Bukarest 8
Beledi Miksa, Budapest 175, 244
Blau Lajos, Budapest 49, 116, 164, 269, 337, 475
Bolesói Elemér, Budapest 189
Diamant Gyula, Berlin 254, 275, 335, 374
Elzász Bernát, Budapest 219
Enyedi Mátyás, Budapest 58, 123, 171, 361
Fischer Gyula, Győr 490, 502, 611
Fischer Mihály, Zombor 11
Fleischmann Sándor, Nagy-Kanizsa 309
Flesch Ármin, Mohács 285
Goldfahn S. H., Bács-Topolya 51, 158
Goldheim Lipót, Budapest 557
Goldschmied Lipót, Budapest 477
Halász Frigyes, Budapest 597
Hegyi Béla, Budapest 340
Hochmuth Ábrahám, Veszprém 89, 202, 279
Kecskeméti Lipót, Budapest 397
Klein Mór, Nagy-Becskerek . . . 98, 409, 491, 501, 550, 609
Kohlbach Bernát, Budapest 78, 153, 473
Kohn Ambrus, Léva 280
Landesberg Lipót, Szeghalom 337
Lederer Ignácz, Budapest 165
Lévai Izor, Bács-Topolya 318, 373, 439
Ligeti G., Bolesó 425
Löwy Mór, Temesvár 5
Maislis Ferencz, Budapest 414
Makai Emil, Budapest 22, 213, 479, 528, 622
Málnai Mihály, Budapest 509
Mezey Ferencz, Budapest 488, 543

Lap.

Mosonyi Albert, Budapest 165
Nádai Gyula, Budapest 87, 146
Neumann Ede, Nagy-Kanizsa 125, 184, 190
Perls Ármin, Pécs 100, 200, 288, 343, 405
Rosenberg Ede, Budapest 209
Rosenberg Sándor, Arad 96, 302
Rosenspitz Sándor, Ausztrália 368
Roth Áron, Siklós 279, 337
Schön József, Budapest 89, 280
Schreiner Márton, Csurgó 32, 238, 351, 516, 534
Seltmann Lipót, Párkány 84, 280
Singer Ábrahám, Vár-Palota 444
Singer Mihály, Budapest 600
Spira Jakab, Budapest 202
Spitzer Ignácz, Battonya 338
Steinherz Jakab, Székesfehérvár 212, 296, 493
Szalárdi Mór, Budapest 602
Szántó Eleázár, Budapest 107, 240
Vajda Béla, Nagy-Abony 402
Wurmfeld Ignácz, Körmend 316
Ziegler Ignácz, Karlsbad 162

TUDOMÁNY.

Apró részletek a Makkabeusok-korabeli történethez.

A selenkidák dinasztiájának neve nem fordul elő a talmudban s a régibb midrásokban. Helyette mindenütt csak ezen általánosabb elnevezéssel találkozunk: מלכות יון vagy מלכי יון[1]) — míg az ezen dinasztiával keletkezett s utóbb is még oly soká érvényben állott időszámitás, az u. n. *aera Seleucidarum*, tudvalevőleg rendesen מנין שטרות-nak (aera contractuum) s hébe-korba szintén מנין יונים a. a. görög időszámitásnak neveztetik.

Vajjon következtethető-e ebből, hogy a régieknek csakugyan nem volt már e dinasztiáról, mint olyanról tudomásuk? Ugy hiszem, a midrásnak azonnal idézendő egy adatából elég világosan kiderül, hogy későbben is jól ismerték azon uralkodóházat, melytől a zsidók legveszedelmesebb ó-kori ellenese származott.

A midrás *Tanchúma,* Tazria szak. (v. ö. Vajjikra r. 15. f. vég.) ezen helyén: שאת זו בכל שנא' . . . ספחת זו מלכות מדי שהיה . . . בהרת זו מלכות יון שהיתה מבהרת על ישראל (Vajj.) מבהרת בגזירותיה על ישראל) ואומרת כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור שאין לו חלק באלהי ישראל ugyanis eme szó: מבהרת a mennyire tudjuk, még nincsen kellőleg megmagyarázva.[2]) A Tanchumának Búber-féle kiadásában meg éppen hiányzik az egész tétel (kezdve ezen szótól: שהיתה végig) — még pedig Buber szerint helyesen, a mennyi-

[1]) Igy az ismertebb régi zsidó krónikákban is, a hol pedig többször a »görög királyok« állitólagos időszerinti névsorával találkozunk — csakhogy e névsor egyenesen Nagy Sándorig megy vissza, s Ptolemäusokat és Szeleukidákat kegyetlenül összezavar (L. p. Széd. ólám r. 30 fej. és Széd. ólám zúta, a megfelelő helyen.)

[2]) A »Mathnóth-Kehunna« magyarázata: כלוי הפורסמת והורצת: valamint a Wünsche-féle fordités: »das da glänzte (*d. h. sich überhob*),« úgy látszik, inkább csak találgatások, semmint indokolt értelmezések.

ben a régibb kiadások azt egyszerüen csak áthozták volna a Vajj. r. megfelelő verziójából. Ámde a nagynevű tudós kiadó ezen egyszerű észrevételéhez, szerény véleményem szerint, még sok szó fér; már csak azért is, mivelhogy az ő szövege szerint, a midrásnak ezen főtétele: בהרת זו מלכות יון most már teljesen minden okadatolás vagy kifejtés nélkül szűkölködnék; ez pedig olyasvalami, a mi a midrásokban mégis csak fölötte ritkán történik. De bármiként legyen is az, a מבהרת szó, mindazonáltal (ha csak a Vajj. r. szövegét tekintjük is), magyarázatra szorul — s éppen ez a magyarázat az, mely szerintünk, sehol egyebütt nem keresendő, mint ama dinasztia, a Seleukidák nevében, a mennyiben ez a görög szó: λευκός ugyanazt jelenti, a mit a héber: בהיר t. i. *fehér, fénylő*, avagy igealakban: fehérleni, fényleni. E mondat: שהיתי מבהרת על ישראל ואומרת וכו' tehát körülbelől így fordítható: »mely Izraelt *fehérré* (a. a. ijedtségből *sápadttá*) *tevé*, mondván stb.« S noha a kifejezés még igy is eléggé nehézkes és keresett, mégis ha meggondoljuk, hogy a בהרת szó magában a bibliában, az illető helyen, a *bélpoklosság* egy neméről használtatik, s hogy a talmudisták igy abban (koruk izlése szerint), az ama gyülölt uralkodóház nevében foglalt λευκός szó közvetitésével, amarra egy igen szerencsés czélzást találhatának, akkor, kétségkivül, már maga a főtétel בהרת זו מלכות יון is sokkal nyomatékosabb, s következésképen a megokolás: מבהרת על ישראל is jóval világosabb lesz.

Sőt még kérdés talán, hogy nem következett-e vajjon hasonlólag a Tanchuma, Semíni sz. ezen helyéhez: וכן היתה אשתו של תלמי המלך שמה ארנבת (V. ö. Vajj. r. 15. f. s a talmud idevágó helyeit, kül. b. Megilla 9 b.), ugy itt is még egy ilyenforma toldalék: וכן היתה אשתו של אנטיכוס המלך שמה בהרת — csakhogy ez utóbb ismét elejtetett, vagy teljesen feledésbe ment.

2. Még nehezebb kérdés azonban, hogy ez a kifejezés: על קרן השור itt a mi helyünkön, s a Vajjikra r. párhuzamos helyein, különösen pedig a Berésit r. 2. fej. ezen helyén: חשך זו מלכות יון שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזירותיה שהיתה אומרת להם כתבו על חלק באלהי ישראל (Vajj. r. 13. f.: קרן השור שאין לכם (שאין לישראל — vajjon mit jelenthet?

A mennyire tudjuk, Herzfeld nyomán [1]) a helyet rendesen

[1]) Geschichte des Volkes Israel, I. köt. 238. l. — Wünsche fordítása itt nem szolgál semmiféle felvilágositással.

ugy szokták értelmezni, hogy az *áldozati állatok szarvaira* kellett volna a zsidóknak kiirniok, hogy stb. Ámde Josephus (Ant. XIII., 8., 12.) azon tudositásából, melyre Herzfeld hivatkozik, csak annyit tudunk és tudhatunk meg biztosan, hogy az áldozatok szarvait, a pogány szokás szerint, néhol *megaranyozni*, tehát felékesiteni, felczifrázni szokták. De tán csak nem feliratokkal, feliratokkal ellátott szalagokkal — körülbelül mint a hogy mi szoktuk jelenleg gyászkoszoruink szalagjait mindenféle feliratokkal értékesebbekké tenni? Itt azonfölül még nem is a czifrázatokon leendő feliratokról, és egyáltalában nem czifrázatról van szó, hanem arról, hogy a zsidók maguk irják rá magára az »ökör szarvára,« miszerint nekik többé Izrael istenében részök nincsen azaz hogy azzal, ha csakugyan áldozatról van szó, mintegy ünnepies hitvallomást tegyenek, miként ezt a bizonyos áldozatot nem Izrael Istenének, hanem Zeus tiszteletére kivánják bemutatni. Ugyan kinek juthatott az valaha eszébe, — még ha olyan félőrült lett légyen is valaki, mint maga Antiochus? — Herzfeld maga is azért csak igen kétkedőleg nyilatkozik az egész hír történeti hasznavehetőségéről. Grätz pedig, tudtommal, teljesen mellőzi azt. Ámde szerintünk, a helyet s vele együtt a kérdéses kifejezést is, még más úton-módon is lehet fölfogni és értelmezni.

Tegyük fel ugyanis, a mint hogy ezt kétségtelenül feltehetjük, hogy helyünk csupán csak azt akarja mondani, csupán csak azon száraz tényt tükrözteti vissza többé-kevésbbé átlátszóan, miszerint az Antiochus-féle lelketlen hitüldözés megelőzőleg formaszerüen el lett *rendelve* (dekretálva) — és már teljesen megbizható történeti alapon állunk — mert ezen tényt csakugyan a legelsőbbrendű kutforrások is beszélik. (L. kül. Makkab. I. k. 1. fej. 41. és következő verseit [1]).) *Hogyan* történt már most ez az elrendelés? Idézett kutforrásunk csak annyit mond, hogy a király »küldönczökkel leveleket küldött Jeruzsálembe és Judäa városaiba« —; de hogy e levelek miképen hozattak a nép tudomására, miképen lettek közzétéve (publikálva), arról persze már nem szól. Azonban másfelől, még pedig szintén magukból a Makkabäusok könyveiből (L. I. Makkab. 14, 27. 48; v. ö. III. Makkab. 2, 27.) igenis megtudjuk, hogy alkotmánylevelek és más na-

[1]) A Tanchuma szövegének azon toldaléka: ואם לאו נחדין עליו הדינה egyenesen az 50. v. (»S a ki nem cselekednék a király szava szerint, az büntettessék halállal«) látszik kivonatban visszaadni.

gyobb fontosságú állami okmányok (kibocsátványok stb.) akként hozattak nyilvánosságra, hogy az okmányok »oszlopok«-ra (στῆλαι) vagy pedig »érctáblák«-ba bevésve állittattak ki közszemlére bizonyos nyilvános néplátogatotta helyeken. Több mint valószinü tehát, hogy a szóban forgó hitüldözési ediktumok is hasonló módon lettek közzétéve, még pedig Jeruzsálemben a templom előcsarnokában vagy falain (I. Makkab. 14, 48: ἐν περιβόλῳ τῶν ἁγίων), a többi városokban pedig, a hol sem templom, sem királyi palota nem létezett, az ottani köztereken, a minden nagyobb városban lévő forumon, vásártéren, piaczon stb. [1]) Ha már most feltennünk szabadna, hogy a kéziratokban, eredetileg בתבו על קרן השור helyett ez állott: כתבו על קרן השוק a. a. »irjátok ki a *köztér sarkán* (értsd: a közterek sarkaira — leglátogatottabb pontjain — elhelyezett táblákra)« — akkor a hely először teljesen világos, s másodszor az adat történetisége is még jobban meg volna állapitva, a mennyiben az az elrendelés tényéről szóló tudósitást most mindössze csak azzal a nagyon is a dolog természetében fekvő hozzáadással kiegészíti, miszerint maguk a zsidók (zsidó hatóságok?) kényszerittettek volna azt keresztülvinni.

Hogy mily könnyen ötölhetett pedig valamelyik későbbi másoló eszébe, a השוק (קרן) szót így módositani: השור (קרן) — csak azért, hogy a helyet, melynek eredeti értelmére már nem jutott, a maga módja szerint, valahogyan megértse és megértesse azt, ugy hiszszük, szükségtelen bizonyitani. Igy legalább látjuk hogy a »bőjti krónika« (Meg. Táan.) jelenlegi szövege szerint (a 2. fej. vég.) a קרן השור következetesen, csakhogy persze visszafelé, már a מצח השור ומצח החמור-ra fejlődött, nyilván csak azért, mert a szerző, vagy jobban a jegyzetiró (l. a Meg. Taan., szerkezetéről, Grätz, Geschichte der Judes, III. köt. 415. k. l.) azt még egy másik hasontartalmu mondával akarta összefüggésbe hozni. [2])

[1]) Az imént idézett helyez az ἐν. π. τ. ἀ. szavakhoz még hozzá van adva: ἐν τόπῳ ἐπιστήμῳ. Kétségtelen tehát ennélfogva, hogy a »*nyilvános hely*« a kisebb városokban csakis a vásártér, vagy a mi azt pótolta, lehetett. — Hogy egyébiránt a rómaiaknál a császárok idejében a nyilvános épületeken, várfalakon, oszlopokon stb. való *hirdetményezés* már igen bő használatban volt, l. *Bender* H., Rom und römisches Leben im Alterthum; 326. l.

[2]) Hasonlóképen áll a dolog a Tanchúma relácziójával is. Itt. is egészen szembetünő, hogy ez a mondat: כל מי שיש לו שור יחקה על קרן

3. Grätz, egy külön jegyzetben (i. h. 447. l. 5. jegyzet: »Das Document über Simon's Wahl zum Fürsten«) foglalkozik részint azon nehézséggel, hogy a Simon főpappá és fejedelemmé választásáról szóló okirat, a mint azt szerinte a Makkab, I. k. 14. fej. 28. 48—49. versei állitják, három különféle helyen, u. m. 1. a Czión hegyén (27. v.) 2. a templom előcsarnokában és 3. a kincstárban (48—49 vv.) lett volna *letéteményezve*. Grätz ezt képtelenségnek nyilvánitja, és azért inkább két különféle tudósitást hajlandó feltételezni. Ámde, ha e helyek általunk fentebb megkisértett értelmezése helyes, akkor az a nehézség elesik, mert akkor az okmány igenis háromszor és három különféle helyen lett letéteményezve, de mindannyiszor és mindegyik helyen *más-más czélból*. Még pedig: 1. a Czión hegyén felállitott (emlék)oszlopok érctábláin — *megörökitésre* (hasonlóan a régibb bibliai idők ily természetű emlékoszlopaihoz); 2. a templom előcsarnokában szembeötlően elhelyezett érctáblákon — *nyilvánosságra hozatal végett*, (mintegy proklamácziókép en) és végre 3. a kincstárban (azaz levéltárban) — *megőrzés* és esetleges későbbi használat czéljából, — mint ahogy erről az utóbbi *másolatról* a szöveg világosan mondja: »miszerint az Simon és fiai birtokában maradjon.«

השור (vagy על קרנו a Jalkut olvasata szerint) semmi egyéb, mint a régibb, egyszerűbb, de már szintén talányszerűvé vált olvasatnak magyarázó körülirása.

Temesvár. LÖWY MÓR.

A Chevra Kadisá eredete.

I.

Noha a tisztelt szerkesztőség a mult évfolyam májusi számában már bezárta a Löw rabbi ur által meginditott és a Chevrát illető vitát, noha nekem is megengedtetett, véleményemet e kérdésben kifejeznem, bocsánatot kérek, ha e tárgyra visszajövök, annyival is inkább, hogy reményem van bebizonyitani, miként a Chevra sokkal régibb, mint azt Dr. Löw állitja és hogy létesitésére a Németországban a XVI. és XVII. században virágzott Bruderschaften semmiképen sem folyhattak be.

A Chevra Kadisá valódiképen Spanyolországból származott, tüzetesen Granada izraelita község kebelében, még pedig a tizenötödik század kezdetén. Ezt a következőben bebizonyitani lesz föladatom.

Löwinsohn Beer Izsák, az orosz Mendelssohn, Beth Jehudah czimü művében, a 139. czikkben a következő rövid megjegyzést találjuk:

בערך שנת קע״ח לאלף הששי נתיסדה החבורה קדישא (והיא חברת גומלי חסד עם המתים) במבואר בתשב״ץ, יעוין משם [1].

azaz:

»Az 5178 (= 1418) év körül alapittatott meg a Chevra Kadisá, vagyis azon társaság, mely a halottak eltakaritásával foglalkozik, a mint ez Simon ben Czemach Duran responsumaiban magyaráztatik, lásd ottan.«

És valóban, a Löwinsohn által idézett hely csakugyan található a Tasbecz czimü döntvénygyüjteményben, még pedig a harmadik rész 13. számában,[2]) mely magyar forditásban igy hangzik:

[1]) Varsói kiadás, 1878. a 121. lap.

[2]) Ed. Amsterdam, 1741. az 5. *a* lapon.

»A község látván, hogy a sirásatással nehézségre akad, mennyiben ásókat kellett fogadnia, kiknek néha egy arany denárt is fizettek — azon czélból, hogy mindig létezzenek oly egyének, kik e jámbor cselekedetet magukra vállalják, egyesületet alapitottak, föltételekkel és alapszabályokkal, melyeknek értelmében megegyeztek, hogy minden halott után, ha gazdag, jószágából 30 Zuz ingyen vétessék, ha pedig középszerü, 20—10 Zuz, mig a szegény temettessék el.«

»Ezen pénz, valamint a minden temetésnél és az ujhold napján szokásos gyüjtésből való jövetel a temetés minden szükségletének fedezésére, mint a szegények számára való koporsó és halotti ruha szerzésére, fordittassék. Ha pedig az egyesület bármely tagja, kit a sors ért, hogy a sirt ássa, szegény volna, akkor ez fizetést kapjon, mint akármely napszámos, a sirással elvesztett napért, hogy családját fenntarthassa.«

»Ezen alapszabályok czikkelyei szerint az egyesület vagyona még a rabok kiszabaditására, valamint egyéb kegyes tettekre is fordittathatik, a mint azt a községe elnöke (öregje), elöljárói és a város előbbkelő tagjai jónak fogják látni.«

»Az egész község megegyezett ezekben és egy időig zsinórmértékül tekintette. Később azonban kikelt egyik tagja a községnek, azt mondván, hogy ez bűntett, az egyesület tagjai merő tilalom ellen cselekesznek, midőn fizetést vesznek a halottak vagyonából, holott díjtalanul kellene ezekkel foglalkozniok.«

»Látván ezt a tagok, azt mondák: Ha a fizetés vétele által bűnt követtünk el, nem maradunk a társaságban. Ily módon az egyesület fölöszlott.«

Mellékesen emlitem, hogy Simeon Duran a társaság alapszabályait mindenben jóváhagyta, kimondván, hogy a ki az egyesületet feloszlatja, kárt okoz a községnek.

Hogy az előbbiekben igazi Chevráról van szó, fölösleges bővebben fejtegetni. Még csak az jegyzendő meg, hogy Simeon Duran is idézi a b. Móed Kátón 27b. alatt mondottakat, azt tartván, hogy ott nem czéloznak *egy,* hanem *több* temetkezési társaságra.

E responsum czimében látszik, hogy a kérdés *Granadából a bölcs Amrám által* terjesztetett Simeon Duran elé.

Ezen Amram *Jaulus* szerint [1]) nem más, mint Amram ben Meroam Efrati, ki 1428-ban Granada városában halt meg.

Megczáfolhatatlan tény tehát, hogy a XV. század kezdetén alapittatott Granada izraelita községében az első Chevra Kadisá.

Ezekkel szemben Dr. Löw rabbi ur nézete, miszerint a Chevra keresztény társulatok mintája alapján Németországban, a XVI. vagy XVII. században, keletkezett volna, semmiképen sem tartható fönn. Ellenkezőképen bizonyos, hogy a Chevra zsidó eredetü, Spanyolországban keletkezett. Valószinü, hogy a Chevra csak testvéreinknek Spanyolországból való számüzetése után Hollandiából Németországba és innét Osztrák-, Magyar-, Lengyel és Oroszországba elterjedt, mindenütt erős gyökeret vervén.

Bukurest.

BECK MÓRICZ.

II.

»Der Ursprung der Chevroth überhaupt ist einer besonderen historischen Untersuchung gewiss nicht unwerth«, irja Löw Lipót »Geschichte der Juden in Ungarn« cz. czikkében a Busch-féle Jahrbuch negyedik — 1845 — évfolyam 60. lapján.

A boldogult szegedi főrabbi e mondata bizonyára egyike volt azon okoknak, melyek tudós fiát vezérelték, midőn a szegedi chevra megalapitásának századik évfordulója alkalmából kiadott munkájában a chevrák eredetét tudományos nyomozása tárgyává tette.

Munkája azonban nem fogadtatott kellő elismeréssel. Bizonyára azért, mert okvetése azon feltünő konkluziora vezeti, miszerint a mindeddig bizonyos vallásos kegyelettel legsajátabb zsidó intézményként őrzött Chevra Kadisa »nem egyéb, mint egy középkori német intézménynek — az ugynevezett Kalantsgildáknak — elfogadása« és hogy »maga a név a német »der Heiligen Bruderschaft«, a szentek testvérségének utánzása«, valamint az is, hogy a zsidóknál »ilyen külön szervezett egyletekre csak a XVI. században akadunk.«

[1]) Lásd Graetz: Monatsschrift, 1875. évfolyam, a 175. lapon.

Ezen felfedezésekkel oly ujdonságok bocsájtattak közre, melyek, miután általuk az ősrégi institutiora büszke zsidó öntudat érzékenyen sértetik és kellemetlenül meglepetett, sok ellenszólásra akadtak. Mindenki, ki eddig e tárgyhoz akár ezen füzetekben, akár más folyóiratokban hozzászólott, az idézett állitásokat valószinütleneknek mondta és habár egyiknek többé, másiknak kevésbbé sikerült a negatiora elég nyomatékos okokat felhozni, de jellemző, hogy mindannyian határozottan *ellent*mondanak. Én is inditva érzem magam főt. kollegám nézetének helyes voltában a következőknél fogva kételkedni.

Simon ben Czemach Duran, ki született 1361. Adar hóban[1]) és meghalt Algeriában 1440 évben, תשובין munkájának III. részében 13. alatt egy 1428. évben Granadából hozzá intézett levelet közöl, melynek második kikezdése igy hangzik:

»A hitközség látva, hogy nagy baja van a sirásatásnál,[2]) a mennyiben köteles sirásókat néha egy-egy forinttal fogadni, elhatározta . . . . [3])

Ezekből kifolyólag a levél irója, a talmudi tudományáról hires Amram ben Meroam Efrati kérdezi, megengedhető-e, hogy a sirások munkájukért fizetést fogadjanak, mire Duran Simon hosszas, de tartalmas fejtegetés után, határozott igennel válaszol.

Csupán ezen egy levél meggyőz egyrészt arról, hogy a chevra nem lehet a *czéh*-eknek utánzása, mert alig fogja valaki elhinni, hogy a spanyol zsidók, kik ép ekkor üldöztettek javában és kiknek élet és létért kellett küzdeniök, még arra is találtak volna időt, hogy a távoli Németországból fogadjanak kebelükbe alakulási rendszert, — másrészről pedig csalhatatlan tanusitvány ez, hogy a chevra kora nem 1564-től számitandó, mint Löw hiszi.

Érdekes adalékot nyujt továbbá Nissim ben Rúben Gerundi.[4]) Ugyanis döntvényeiben שו"ת הר"ן, melyek Fürst[5]) szerint

[1]) Zunz: Zeitschrift, 112 l. szerint Kataloniában; Kayserling: Die Juden auf den Balearen, 170 l. szerint Mallorca szigetén; l. Dr. Jaulus értekezését, Graetz: Monatsschrift 1874 és 1875.

[2]) Valószinüleg azért, mert már a talmud korában megvetőleg mondták a sirásóról: דהפיר וקביר טב מניה babil. Sabb. 152. a.

[3]) L. az egésznek fordítását a megelőző czikkben. Szerk.

[4]) Zunz: u. o., halálát már 1374 után, holott Fürst Julius: Bibliotheca Judaica, III. 37 l., csak 1400 körül teszi.

[5]) U. o.

legkésőbb 1374-ben irattak, 75. szám alatt [1]) felemlittetik, hogy Perpignan városában öt egylet működék, névszerint תלמוד תורה (tudományterjesztő), ביקור חולים (betegápoló), מאור (templomvilágitó), צדקה (jótékony) és קברים (temetkezési) egylet. Állitani pedig, hogy ezek közül épen a temetkezési egylet alakult volna keresztény mintára, nem lehet.

De még régibb és irodalmunkban nagyobb tekintélyü iróra is utalhatok, kinek általánosan elismert szigoru vallásossága szavatol azért, hogy minden tekintet nélkül kárhoztatott volna hivei körében lábra kapott nem zsidó szellemü institutiót, ha erre okot talál vala.

A Rajna-vidéken 1250 körül született Aser ben Jechiel שו"ת רא"ש czim alatt megmaradt responsum-gyüjteményében (13. szakasz, 12. kikezdés) egy adandó válaszra a kérdést ismétli:

»A mit kérdeztek azt illetőleg, hogy egynehányan elhatározták szeretetgyakorló egyletet alapitani (לחיות חברים לגמילות חסדים) azon esetre, ha valakinél gyászeset leend . . .« vagy (u. o. 13. kikezdés):

»A mit kérdeztek azt illetőleg, hogy a város nagyobb része abban állapodott meg, hogy valamely chevratag elhalálozásával annak bar-miczva fia és ha ilyen nincsen, örökösei közül a legbecsületesebb és legméltóbb lépjen a chevra kötelékébe . . .«

Ezen két levél bekezdéséből minden elfogulatlan szintén azt fogja kiolvasni, hogy a külön temetkezési egyletté való alakulás ősrégi zsidó szokás, nem pedig valamely német Bruderschaftnak receptiója.

Megjegyzendő, hogy חברה קדושה (szent egylet) nem mindig temetkezési egyletet jelentett, használtatott ezen elnevezés akkor is, midőn egyéb jótékony czél tüzetett ki, (v. ö. Ahron Sason, תורת אמת, Velencze, 1622, 181 *a.*), valamint hogy volt jótékony-egylet צדקה, mely a halottak eltakaritásával is foglalkozott. (V. ö. R. Meir Rothenburg responsumait, Cremona, 1557, 25 *b* [60. sz.]).

Abból, hogy a Kalantsverbrüderungen az elhunytak neveit szintén külön emlékkönyvbe jegyezték, melyek aztán minden quatemberben felolvastattak, vagy pedig abból, hogy ott is minden elhalálozás évfordulója megünnepeltetett, még nem szabad vagy lehet következtetni, hogy chevráink onnan vették ugyanezen szokásokat, sőt bátran lehetne az ellenkezőt állitani. Hiszen Mainzban már 1297-ben volt ilyen emlékkönyv, mely minden hazkara alkalmával felolvastatott, (v. ö. Dr. Perles, das Memorbuch der Gemeinde Pfersee, Graetz, Monatschrift, 1873, 512 l.), a »Jahrzeit« megülését pedig kötelességgé teszi már Simson b. Czadok, Rothenburgi Meir tanitványa, (v. ö. תשב"ץ-ját 425. sz. alatt).

Téves, hogy a prágai chevra megalapitója *csupán* rabbi Löwi bar Beczalel, ki ott 1573—1609-ig működött, mert első helyen emlittetik rabbi Eliezer Aschkenasi (1564), (v. ö. Benedikt Foges, Alterthümer der Prager Josefstadt, Prága, 1882, 163 l.).

Végül felemlitem, hogy Löw a chevra korának téves megállapitásában nem áll egyedül, megelőzte őt — bár csekély eltéréssel — a náchodi rabbi Wiesner Jónás, ki Scholien zum Talmud cz. munkájában (I. füzet, Berachot, Prága, 1859, 41 l.) ezeket mondja: »Die erste Spur dieser Vereine — értsd: Leichenvereine — findet sich am Anfange des 17. Jahrhunderts.«

Zombor.

FISCHER MIHÁLY.

[1]) Güdemann: Geschichte des Erziehungswesens, Bécs, 1880, 50 l. tévesen tesz egy 84. számu levélről említést, mert a megjelentek száma csupán 77.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1888-BAN.

A szentirásba bevezető nagyobb munka nem jelent meg a lefolyt évben. *Strack H. L.* vázlata — Einleitung in das Alte Testament — megjelent a harmadik kiadásban. *Vernes M.* a Revue internationale de l'enseignement arról értekezett: »hogy szükséges szigorubb módszert bevinni a bibliai irodalom kérdéseibe.« *Alexandre Westphal* irt egy hosszabb tanulmányt a mózesi könyvek irodalmi kritikájáról: Les sources du Pentateuque (Toulouse). A pentateuch egyik forrásáról szól: *J. W. Rothstein,* Das Bundesbuch und die religionsgeschichtliche Entwickelung Israels. 1. Theil (Halle).

A szentirás tanait rendszeresen adja elő *H. Schultz* most 4. kiadásban megjelent munkája: Alttestamentliche Theologie (Göttingen). *F. Bäthgen* összehasonlító vallástörténeti munkát irt: Beiträge zur semitischen Religionsgeschichte. Der Gott Israels und die Götter der Heiden (Berlin). *Langfelder D.* munkájából — Die Metaphysik und Ethik des Judenthums — megjelent az első füzet: Die Metaphysik des Pentateuch (Bécs). *Elsass B.* irt ily czimü disszertácziót: A próféták messiási hirdetései. (Budapest).

Egész szentirási könyvek kommentárjai vagy forditásai: Die Genesis mit äusserer Unterscheidung der Quellenschriften, übersetzt von *E. Kautzsch* und *A. Socin* (Freiburg i. B.). *A. Tappehorn,* Erklärung der Genesis (Padeborn). *Deutsch Henrik,* Levitikus vagy Mózes harmadik könyve. Massoretikus szöveggel magyarra forditva és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva (Budapest). *F. de Hummelauer,*

Commentarius in libros Judicum et Ruth (Paris, Regensburg). *W. G. Blaikie,* The Books of Samuel (London). *C. v. Orelli,* Das Buch Ezechiel (Nördlingen, a Kurzgefasster Commentar zu der H. Schrift cz. gyüjteményben). *A. Plain,* Commentary on the Minor Prophets (London). *Eugène Le Savoureux,* Le prophète Joel, introduction critique et commentaire (Paris). *Stern Mór,* Izrael énekei vagyis Zsoltárok a klasszikai héber költészet aesthetikai méltatásával (Budapest). *H. Hupfeld,* Die Psalmen, übersetzt und ausgelegt. Für die dritte Auflage bearbeitet von *W. Nowack* (Gotha). *Max Budie,* Die Psalmen. Hebr. Text. mit einer kurzen Auslegung (Halle). *T. K. Cheyne,* The Book of Psalms. A new translation with Commentary (London). *A. Coles,* A new rendering of the Hebrew Psalms into English Vers with notes (New-York). *Fr. W. Schultz* und *Herrm. Strack,* Die Psalmen und die Sprüche Salomo's (Nördlingen, a Kurzgefasster Commentar cz. gyüjteményben). *Fabre d'Envieu,* Le livre du Prophète Daniel traduit, avec introduction et commentaire. T. I. Introduction (Paris. 908 lap). *Baer* és *Delitzsch* massoretikus szövegkiadásaiból megjelent a Krónika könyve.

A szentirás egyes könyveiről vagy szakaszairól értekező dolgozatok. *Halévy J.* a Revue des Études Juivesben folytatólag megjelent bibliai tanulmányai (Recherches Bibliques) különösen a Genesis 14. fejezetével és Ábrahám nevével foglalkoznak. A Genesis 3. fejezetéről egész munkát irt *J. P. Val d'Eremao:* The serpent of Eden, a philological and critical essay on the text of Genesis III and its various interpretations (London). *Franz Delitzsch,* Zur neuestem Litteratur über den Abschnitt Bileam (Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und kirchliches Leben). *L. Horst,* Études sur le Deuteronome (folytatás a Revue de l'Histoire de religion cz. f.). *K. Budde,* Die Anhänge des Richterbuches (Stade folyóiratában). *Ugyanaz,* Saul's Königswahl und Verwerfung (u. o.). *E. Wietzke,* Der biblische Simson der aegyptische Horus-Ra. Eine neue Erklärung zu Jud. 13—16 (Wittenberg). *J. K. Zenner,* Ein biblisches Wortspiel. Kritischer Beitrag zur Geschichte Simsons (Zeitschrift für katholische Theologie). *F. Giesebrecht,* Die Immanuel-Weissagung (Theologische Studien und Kritiken). *W. Baudissin,* Zur Erklärung des Buches Jesaia, cap 15 und 16 (u. o.). *Frz. Buhl,* Jesaia 21, 6—10 (Stade folyóir.). *F.*

Schwally, Die Reden des Buches Jeremia gegen die Heiden (u. o.). *H. H. Meulenvelt*, De prediking van den Profeet Ezechiel (Utrecht). *C. H. Manchot*, Ezechiels Weissagung wider Tyrus (Zeitschrift für protestantische Theologie). *M. Friedmann*, Ezechiel, Capitel Zwanzig erläutert (Bécs, héberül). *H. Sulley*, The temple of Ezekiels prophecy (London). *M. Ehrenreich*, Hóséa könyvének külömböző helyeiről (héberül, Gräber évkönyvének II. kötetében). *G. Kessner*, Das Zeitalters des Propheten Joel (Lipcse, disszertáczió). *C. Cheyne*, The origin of the Book of Zacharia (Jewish Quarterly Review). *R. Smend*, Über das Ich der Psalmen (Stade f. i.). *J. Forbes*, Studies on the Book of Psalms (Edinburg). *C. G. Montefiore*, Mystic passages in the Psalms (Jewish Chronicle). *D. Graubart*, Az exilium utáni zsoltárokról (héberül a Beth-Talmud cz. f.). *J. Wohlstein*, Die Hagiographen, ihre Verfasser, Entstehungszeit und Inhalt 1. Heft: Das erste Buch der Sprüche und Psalmen (Bécs). *Ed. Reuss*, Hiob (Braunschweig). *M. Friedländer*, The designe and contents of Ecclesiastes (Jewish Quarterly Review). *P. Menzel*, De graecis in libris Koheleth et Sophia vestigiis (Halle, dissert.), *Dieulafoy*, le livre d'Esther et le palais d'Assuérus (a Revue des Études Juives mellékletében). *J. Meinhold*, Beiträge zur Erklärung des Buches Daniel. I. Heft, Daniel 2—6 (Leipzig). *O. Andreä*, Das Buch Daniel und die assyriologische Forschung (Der Beweis des Glaubens cz. f.). *J. W. van Lennep*, De zeventig jaarweken von Daniel. Exeg.-chron. Studie (Amsterdam). *J. Imbert*, Le temple reconstruit par Zorobabel. Étude chronologique des six premiers chapitres d'Esdras (Le Muséon cz. f.).

A bibliai kor történetét kezdte összefüggésben tárgyalni *R. Kittel*, Die Geschichte der Hebräer, Erster Halbband. Quellenkunde und Geschichte der Zeit bis zum Tode Josuas (Gotha). *Renan* Histoire du peuple d'Israel cz. munkájának megjelent a második kötete (Paris). A »Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge« czimü gyüjteményben megjelent. *Cornill C. H.* tanulmánya: Entstehung des Volkes Israel in seiner nationalen Organisation (Hamburg). *D. Castelli*, Storia degli Israeliti cz. munkájának megjelent második kötete: La monarchia (Milano). Berliner Magazinjában irt *B. Behrend* ily czimü értekezést: Die Kreti und Pleti, ihre inhaltliche Bedeutung und Geschichte. A Revue des Deux Mondban közzétette *E. Renan* két tanulmányát Dávid és Salamon királyokról. A Nisbet, londoni kiadónál megjelenő bibliai élet- és kor-rajzok közül megjelentek ez évben: *W. J. Dean*, Samuel and Saul, their lives and times; *S. R. Driver*, Isaiah, his life and times; *T. K. Cheyne*, Jeremia, his life and times.

A héber nyelvtant levelekben földolgozta *B. Fischer*, Hebräische Unterrichtsbriefe. Nach bewährter Methode für den Selbstunterricht im Alt- und Neuhebräischen bearbeitet (Lipcse). Szintén gyakorlati czélu: *J. Kennedy*, Introduction to Biblical Hebrew presenting graduated instruction in the language of the O. T. (London). Adalékokat a héber nyelvtanhoz irtak: *E. Lolli* Berliner Magazinjában és *A. Schmiedel* Gräber héber évkönyvében. A zsoltár könyvének hangjeleiről irt orosz nyelven *H. Korschewin* (Moszkva). A mondattanhoz: *H. Halfmann*, Beiträge zur Syntax der hebräischen Sprache (a wittenbergi gymnázium értesitőjében). *C. Albrecht*, Die Wortstellung des hebr. Nominalsatzes (Stade f. i.). A keleti német társaság folyóiratában *J. Barth* Vergleichende Studien czim alatt irt tanulmányokat a sémi nyelvek, főleg a héber nyelv egyes kérdéseiről. Ide való még: *D. H. Müller*, Zur Geschichte der semitischen Zischlaute (Bécs).

A héber lexikografia irodalmához valók; *Luzzatto S. D.* összegyüjtött értekezései a héber szinonimákról, kiadta Gräber בית האוצר cz. a. A Stade folyóiratában az עם szónak egy külön jelentését megállapitja *M. Krenkel*, u. o. מֶרֶץ főnévnek új etimologiáját adja *Grill J.* A biblia utáni irodalom szótárát érintik: *Landau E.*, Die dem Raume entnommenen Synonyme für Gott in der neuhebräischen Litteratur (Zürich). *Bacher V.*, A מקרא szó jelentéséről (Revue des Études Iuives). A Makre Dardeké cz. a. ismert héber szótárt kiadja új elrendezéssel *Schwab A.* (u. o.). — *Levi S.* hieroglificus-copt-héber szótárának megjelent hatodik — utolsó része (Turin).

A régi bibliafordítások közül a leghiresebb araméus pentateuchusforditás irodalmát igen fontos héberül irt munkával gazdagitotta *Schefftel D.*, Biure Onkelos Scholien zu Targum Onkelos, a szerző halála után kiadta J. Perles (München). *Merx A.*-nak a Porta linguarum Orientalium cz. gyűjteményben (Berlin) megjelent Chrestomathia Targumicá-ja külömböző, babiloniai pontozású targumszövegeket a hozzájok való szótárral tartalmaz. A Hebraica cz. folyóiratban irt *Smith P. H.* a Jeremiás

könyve targumáról. A göttingai Gesellschaft der Wissenschaften értesitőjében jelentést ád *P. de Lagarde* az u. n. töredékes targum-nak egy elfelejtett kéziratáról. A Septuagintą egy részéről értekezik *Schuurmans* leideni disszertacziója: Die Alexandrijnische vertaling van het Dodekapropheton.

A régi zsidó exegetikus és héber nyelvészeti irodalom köréből: *Jonas Bondi*, Das Spruchbuch Saadja's, Cap. 1—9. (Halle, disszertáczió). *Bacher V.*, Le Commentaire de Samuel Ibn Hofni sur le Pentateuque (a Revue des Études Juives-ban és külön kiadásban). *Jastrow M.* az amerikai keleti társaság tárgyalásaiban irt Chajjug nyelvtani munkáiról. *Ugyanaz* a Hebraica cz. folyóiratban folytatja a középkor zsidó nyelvészeinek ismertetését. *Kohlbach B.* doktori disszertációjának czime: Jehuda Ibn Balaam XI. századbeli philologus élete és munkái (Budapest). *Bacher V.* a német keleti társaság folyóiratában Abulwalíd szótárához új igazitásokat adott és u. o. bizonyitja, hogy Abulw. héber, nem arab betűvel irta munkáit. A Mekicze Nirdamim kiadványainak egyikét képezte Kimchi Józsefnek סהנלוי cz. munkájának első kiadása *Mathews J. H.* által (Berlin). Berliner Magazinjában és külön is megjelent: *S. Eppenstein*, Aus dem Koheleth-Commentar des R. Tanchum Jeruschalmi (Berlin). A Revue des Études Juives-ben többen (*Derenbourg, Bacher, Kaufmann* s mások) hozzá szóltak a betük mnemonikus csoportozásaihoz. Gräber évkönyvében (Ozar Hasifruth) kiadta *M. Mortara* Levi b. Gerson kommentárját Ezra, Nehemia és a Krónika könyveire. Egy müncheni kéziratból kiadta *M. Grossberg* a különben ismeretlen bécsi R. Jákobnak kommentárját a pentateuchusra. Még említendő *J. Levi*, Elia Levita und seine Leistungen als Grammatiker (Boroszló).

A babiloniai talmud-nak egy könyvét kritikai alapon kiadta, jegyzetekkel ellátva — a bécsi orientalista kongressus irataiban — *M. Friedmann:* Babylonischer Talmud, Tractat Makkott (Bécs). *Schwab M.* befejezte a palesztinai talmud franczia fordítását: »Le talmud de Jerusalem« cz. munkája X. és XI. kötetében (Páris). *Strack H.* a misnának két traktátusát adta ki jegyzetekkel: Jómát és Aboda zárát és második, javitott kiadásban a Pirke Abothot (Berlin). *Pressel W.* a talmudról ir: Die Zerstreuung des Jüdischen Volkes cz. müvének 3. füzetében (Berlin). A talmud nyelvével foglalkoznak: *Salomon Stein*, Das

Verbum der Mischnasprache (Berlin); *Is. Rosenberg*, Das aramäische Verbum im babylonischem Talmud (Berliner Magazinjában és külön). *M. Kohn-Bistritz* egy héberül irt munkájának ezt a német czimet is adta: Schorr's talmudische Exegesen auf ihren wissenschaftlichen Gehalt kritisch untersucht und beleuchtet (Pozsony). A tószefta szövegéhez ád javitásokat *H. Oppenheim* a Bet-Talmudban.

A midrás legrégib termékeinek keletkezését és tartalmát megvilágitja a berlini rabbiszemináriumnak értesitőjében: *D. Hoffmann*, Zur Einleitung in die halachischen Midraschim. A midrás szentirásmagyarázatáról irt *Sam. Landau*, Ansichten des Talmuds und der Gaonim über den exegetischen Werth des Midrasch (Halle, disszert.). *Epstein A.*-tól Berliner Magazinjában és külön megjelent: Bereschith-Rabbati (Handschrift der Prager Gemeinde). Dessen Verhältniss zu Rabba-Rabbati, Moses-Ha-Darschan und Pugio fidei. A Tana dibe Elija cz. midrásról értekezett a Ha-Kerem cz. évkönyvben *Atlas J.* A Salamon király mondájához irt adalékot *Lévi Isr.* (Revue des É. J.). *A. Löwy* a Society of Bibl. Archaeology jelentéseiben irt a pokol midrási leirásáról, valamint a Mózes halálát dicsőitő mondáról. Többnyire a midrásból meritett *G. H. Dalmann*, Der leidende und sterbende Messias im ersten nachchristlichen Jahrtausend (Berlin).

A halákha régi forrásmunkáiból kiadattak a Mekicze Nirdamim egylet által: Responsa der Gaonim, kiadta *Harkavy* (befejező része); Commentaire sur la Mischna de Maimonide, kiadta *Derenbourg J.*, (folytatás: Kelim trakt. vége és Oholoth eleje); a פחד צחק cz. enczíklopedia (יש és ת betük). *Müller Joel* régi döntvényeket adott ki kéziratokból ily czimen: Responsen der Lehrer des Ostens und Westens Maimuni ספר המצות cz. müvének arab eredetijét kiadta *Moïse Bloch*, Le livre des Préceptes (Paris). Az Abóda zára traktátushoz megjelent *R. Samuel b. Meir* kommentárja Berliner Magazinja héber mellékletében és *R. Nissim* kommentárja, kiadta *A. Wertheimer* (Jeruzsálem). A liturgia történetéhez tartoznak: *B. Anspacher*, Das Kaddischgebet, inhaltlich und sprachlich erläutert (Berlin). *M. Friedmann*, The New Year and the liturgy (Jewish Quarterly Review). *Ugyanaz* irt a Bet-Talmud cz. folyóiratban a talmudi jog némely pontjáról.

A zsidók történetének főmunkájából, *Grätz* Geschichte der Juden cz. műveből megjelent a harmadik kötetnek nagyon bővített negyedik kiadása (Lipcse). E munkának népszerű feldolgozását is kezdte közzétenni *Grätz* ily czimen: Volksthümliche Geschichte der Juden. Erster Band (Lipcse). Az angol zsidóság új tudományos közlönyét (Jewish Quarterly Review) *Grätz* ily czímű értekezéssel nyitja meg: The signifiance of judaisme for the present and future. *Döllinger,* Akademische Vorträge cz. munkája első kötetében található ily czímű tanulmánya: Die Juden in Europa. Héber nyelven irta a zsidók történetét, a második templom elpusztulásától, *Abr. Danon* drinápolyi rabbi Pozsonyban nyomtatott és Konstantinápolyban megjelent munkájában: תולדות בני אברהם *Güdemann* nagyszabású munkájából megjelent egy uj kötet: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland während des XIV. und XV. Jahrhunderts (Bécs). A londoni zsidó-történeti kiállitás irodalmi eredményét képezi három kötet, melyek közül az egyik különböző, főleg az angol zsidók történetét illető tanulmányokat tartalmaz; a második czíme: *M. D. Davis,* שטרות Hebrew Deeds of English Jews before 1290. Egy harmadik kötetnek czime: *Joseph Jacobs* and *Lucian Wolf,* Bibliotheca Anglo-Judaica. A bibliographical guide to Anglo-Jewish history. A Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland cz. vállalatnak megjelent az első kötete: Das Judenschreinbuch der Laurenzpfarre zu Köln. Unter Mitwirkung von *Moritz Stern* herausg. von *R. Höniger* (Berlin). — Egyes ide való dolgozatok: *Ohle R.* folytatja az essénusokról való kutatásait a Jahrbücher für protestantische Theologie cz. folyóiratban. *E. Davaine,* Le Saducéisme, etude historique et dogmatique (Montauban). *P. Manfrin,* Gli Ebrei sotto la dominazione romana Vol. I. (Torino). *C. Sturhahn,* Von Herodes dem Grossen bis zum Kriege mit den Römern (Detmold 1887.). *H. Grätz* és *Th. Reinach,* A Simon-érmekről (Revue des Études Juives). *J. Loeb,* Joseph Hacohen et les chroniqueurs juifs (u. o.). *Ugyanaz:* Les négociants Juifs à Marseille au milieu du XIII. siécle (u. o.). *Ugyanaz:* Le saint enfant de la Guardia (u. o.). *Ugyanaz:* La correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople (u. o.) *Ugyanaz:* La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne (Revue d' histoire des religions). *L. Brunschwigg,* Les

Juifs de Nantes et du pays nantais (Revue des É. J.). *P. Vidal,* Les juifs de Roussillon et de Cerdagne (u. o.). *Ad. Neubauer,* Institutions de rabbins francais (u. o.). *J. Kracauer,* L' affaire des Juifs d' Endingen en 1470. (u. o.). *D. Kaufmann,* Les Maranes de Pesaro et le représailles des Juifs levantins contre la ville d' Ancône (u. o.). *F. D. Mocatta* munkája a spanyolországi és portugalli zsidókról s az inquisitióról héberül Gräber évkönyvében. Ugyanott irt *Kaufmann* (héberül) a zsidók történetének kútfőiről és közöl héber kútfőiratokat, többnyire a kismartoni zsidó község multjából. Ugyanott közöl *J. Gurland* uj kútfőket a lengyel- és oroszországi 1648-iki és későbbi zsidóüldözések történetéhez. A Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland cz. folyóiratból említendők: *D. Kerler,* Zur Geschichte der Besteuerung der Juden durch Kaiser Siegmund und König Albrecht II. *A. Warschauer,* Die Erziehung der Juden in der Provinz Posen durch die Elementarschulen. A németországi zsidók történetéhez említendő még: *B. Berliner,* Memorbuch der Gemeinde Worms (a Mekize Nird. gyűjtő kötetében) *A. Wedell,* Geschichte der Juden in Düsseldorf (Düsseldorf). Az ausztriai és magyarországi zsidók legujabbkori történetére vet világot *G. Wolf,* Zur Culturgeschichte in Österreich-Ungarn (Bécs). *Ugyanannak* Aus der Zeit der Kaiserin Maria Theresia (Bécs) cz. m. a zsidókról is szól. — A hazai zsidóság történetéhez: *Löw Immánuel* és *Klein Salamon,* A szegedi chevra 1787—1887 (Szeged). Az orsz. rabbiképző intézet első évtizedének története, összeállitotta *Bánóczi József* (az orsz. rabbiképző int. értesítőjében, magyar és német nyelven).

Életrajzi dolgozatok. R. Simon b. Gamliel (névtelen tanulmány a Jüdisches Litteraturblattban). *Ad. Blumenthal,* R. Meir, Leben und Wirken eines jüdischen Weisen aus dem zweiten nachchristlichen Jahrhundert (Berlin). Saadja Gaon, Monographie von *S. A. Taubeles.* Isak b. Sésethről (héberül) irt *I. Atlas* (a Hakerem cz. évkönyvben). *D. Cassel,* Joseph Karo und das Maggid Mescharim (a berlini Lehranstalt für die Wiss. des Judenthums értesítőjében). *J. Kracauer,* Rabbi Joselman de Rosheim (Revue des É. J.). *O. Kaufmann,* Samson Wertheimer, der Oberhoffactor und Landesrabbiner und seine Kinder (Bécs). *M. Steckelmacher,* S. L. Steinheim als Dichter und Religionsphilosoph (Frankfurta. M). *J. Fünn,* befejezte כנסת ישראל czímű

életrajzi szótárát; *Gräber* évkönyvének második kötete is tartalmaz néhány életrajzi vázlatot, többnyire jelenkori zsidó írókról. *Goldmann J.*-nak. האשכל cz. a. megindult általános enciklopediája (Varsó) a kiváló zsidók étletrajzaira különös figyelmet fordít.

A zsidó irodalom történetéhez. *D. Rosin,* Abraham Ibn Esra's Reime und Gedichte (3. füzet, a boroszlói rabbiszeminarium értesítőjében). *Sam. Philipp,* Auswahl hebräischer Classiker (Jehuda Halévi költeményeiből, Lemberg). *P. Cassel,* Mischle Sindbad, Secundus-Syntipas. Edirt, emendirt und erklärt. Einleitung und Anhang des Buches der Sieben weisen Meister (Berlin). *A. Berliner,* Bisher ungedruckte Kinoth und Selichoth aus Zeiten von Judenverfolgungen (a Mekize Nirdamim gyűjtő kötetében). *Kecskeméti L.,* A pokol a középkor zsidóköltészetében (Budapest). *A. Neubauer,* Jewish Controversy and the Pugio Fidei (az Expositor cz. folyóiratban). *M. Steinschneider,* Zur Frauenlitteratur (Isr. Letterbode.). *Felix Rosenberg,* Über eine Sammlung von Volks- nnd Gesellschaftsliedern in hebräischen Lettern (Zeitschrift für die Geschichte der Juden im Deutschland). *N. Brüll,* Beiträge zur jüd. Sagen- und Spruchkunde (saját Évkönyve IX. kötetében). *M. Steinschneider,* Miscellen (u. o.). *S. L. Czitron,* beható tanulmányt kezdett Gräber Évkönyvében az utolsó évtizedek hébernyelvű szépirodalmáról. A spanyol származású zsidók spanyol nyelvű irodalmát ismerteti *Kayserling M.,* »Ladino« cz. czikke az Ersch und Gruberféle nagy enciklopediában.

A szamaritánus-irodalomról többen értekeztek: *H. Baneth,* Des Samaritaners Marquah an die 22 Buchstaben, den Grundstock der hebräischen Sprache geknüpfte Abhandlung (Berlin). *L. Wreschner,* Samaritanische Traditionen mitgetheilt und nach ihrer geschichtlichen Entwickelung untersucht (Berlin). *Israel Taglicht,* Die Kuthäer als Beobachter des Gesetzes nach talmudischen Quellen nebst Berücksichtigung der samaritanischen Correspondenz und Liturgie (Erlangen). *A. Merx,* Carmina Samaritana e cod. Gothano (az Accademia dei Lincei értekezéseiben).

Az általános irodalomtörténet köréből említendő: *Max Krenkel,* Biblische Parallelen zu Homer (Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogie). *M. Grünbaum,* Die

beiden Welten bei arabisch-persischen und jüdischen Autoren (Zeitschrift der deutschen Mory-Gesellschaft). *L. Geiger,* Die Juden und die deutsche Litteratur (Zeitschrift für die Gesch. der Juden irn Deutschland). *Gaster M.* irt némely régi angol mondának zsidó eredetéről (az angol-zsidó történeti kiállitás gyűjtő kötetében).

A zsidó vallásbölcselet történetéhez. *J. Drummond,* Philo Judaeus; or the Jewish Alexandrian philosophy in its developement and completion (London, két kötet). *D. Kahana* héberül irt Dávid Almokammeczről, a régi bölcsészről Gräber Évkönyvében; ugyanott Bachja Ibn Pakuda. A szivek kötelmei cz. munkájáról *J. Reifmann.* A Theologische Studien cz. hollandus folyóiratban irt *P. J. Muller* Ibn Gabirol theologiájáról. *Klein Mór* Móre-fordításából megjelent a II. kötet második füzete (Nagy-Becskerek). A zsidó vallásbölcsészet tanait összeállítja *L. Wogue,* Cours de Theologie Juive (Paris). *S. Schechter*-től megjelent a Jewish Quarterly Reviewban: The dogma's of Judaism. I.

A zsidó miszticizmus körét érintik a következő munkák: S. Rubin: Heidenthum und Kabbala. Auf gemeinsame Principien zurükgeführt (Bécs, héberül). *F. Kolb,* Die Offenbarung, betrachtet vom Standpunkte der Weltanschauung und des Gottesbegriffs der Kabbala (Lipcse). *A. Markus,* Hartmann's Inductive Philosophie des Chassidismus (Bécs).

Budapest. BACHER VILMOS.

CXXXVII. ZSOLTÁR.

Bábel vize mellett ültünk,
Sirva sirtunk, elmerengtünk
Czion vészes, gyászos sorsán . . .
Hárfáuk fügött füzfa lombján.
Dalra szólít, kér az ellen,
Czion sorsát, hogy elzengjem;
Énekelhetek-e ott, hol
Más, idegen nemzet honol? . . .
Nyelvem inyemhez ragadjon,
Jobb kezem meg elfonnyadjon:
Hogyha egykor elfeledlek
Téged oh Jerúzsalém!

Hogyha gyászod nem éneklem
Dicsőséged el nem zengem! . . .
Ki e gyásznak oka — rája
Szálljon Urunk bosszúd árja!
Edom népe duzzadt gőgtől:
»Irtsuk ki öt gyökerestől! . . .«
És a rontó! Babel lánya!
Annak üdv, ki szertve hányja
Gyermekit és magzatit!
Annak üdv, ki megtorolja
A mi rosszat véghez vitt!

Budapest. MAKAI EMIL.

IMÁDSÁGOK ZSIDÓK SZÁMÁRA.

Polemia.

Tekintetes szerkesztő úr!

Folyóirata utolsó számának 609. lapján a kaposvári rabbi szegedi kartársának védelmében egyebek között a következőket írja: »Jobb később ‚chillul hassémet' alkalmazni, mint egyáltalában nem. Ez mindig bevett szokás volt a zsidó irodalomban. Igy marták egymást századok óta a zsidó irók a nagy közönség méltó mulattatására. Hogyis ne! A régi talmud-tudósoktól kezdve, egészen —y úrig, az volt az igazi legény a gáton, a ki minél jobban ripőköskődhetett s a másiknak holló módjára szemeit kivághatta. Ezt az irányt, a melyet tehát szerző atyánktól hagyománykép örökölt, minden áron érvényesíteni akarja ő is. A hang az a Jakob hangja, de a kezek, azok Ézsau kezei.«

Ne tessék bámulni, tisztelt szerkesztő úr! Ez szórul-szóra áll saját folyóiratának idézett helyen; tessék csak még egyszer elolvasni és a kaposvári zsidó pap kéziratával összehasonlítani.

Tehát több mint kétezer tanna és amóra és legalább is négyszer annyi szaboreus, gáon, rabbi, költő és iró, a kiknek irodalmi működéséről tudomással birunk, »marta egymást a nagy közönség méltó mulattatására«? és őseink a zsidóságnak az egész föld kerekségén sírban nyugvó milliói legjobbjaiknak eme marakodásában »méltó mulattatást« találtak? Tehát tény, hogy

»a legrégibb talmud-tudósoktól kezdve, egészen —y úrig az volt az igazi legény a gáton, a ki minél jobban ripőköskődhetett s a másiknak szemeit holló módjára kivághatta«? A zsidó irodalom Hilleltől kezdve —y úrig a kaposvári rabbi történeti és irodalmi ismeretei szerint *ripőköskődés*, szemkivágás holló módra! Jertek Eisenmengerek és Rohlingok Kaposvárra és tanuljátok meg a *rabbi*tól, hogy mi a zsidó irodalom; hiszen ti ilyeneket még nem álmodtatok! Tudjátok meg, hogy mit örököltünk mi atyáinktól hagyománykép!

Ha a kaposvári czikkiró eme őseink jellemét gyalázó nyilatkozatai nem e köztiszteletben álló folyóirat lapjain láttak volna napvilágot, több okból hallgatással mellőztük volna, a jelen esetben azonban kötelességünknek tartottuk ezen visszautasítást a felháborodottak megnyugtatására. Egyszersmind bátorkodunk a tek. szerkesztőséghez azon kéréssel fordulni, hogy hasonló nyilatkozatokat jövőben kiméletlenül törölni szíveskedjék. Nem hiszszük ugyan, hogy egyhamar hasonló nyilatkozatokkal merészkednék valaki alkalmatlankodni a tek. szerkesztőségnél, még sem tartjuk fölöslegesnek eme kérésünket, mert ilyen ügyekben nem árthat a legvégső óvatosság sem.

Fogadja a tek. szerkesztőség legkitünőbb tiszteletünk kifejezését, melylyel maradtunk

többek nevében:

Pozsony. DEUTSCH LÁZÁR.

*

Dr. Kármán Mór urnak mult számunkban közölt czikkéből több mondatot kihagytunk »olvasóink izlésére való tekintetből.« Dr. Kármán ur fölszólitására kijelentjük, hogy e megjegyzésünk beküldött czikkének személyes megtámadást magában foglaló részére vonatkozott, és fentebbi megjegyzésünkkel azt értettük, hogy olvasóinkat meg akarjuk kimélni attól, hogy személyes okok miatt vitába bocsátkozzunk. *Szerk.*

TÁRSADALOM.

A szombat.

Véget ért-e már a magyar zsidóság harcza, melyet a szombat megszentelése ügyében folytatott? Senki sem tudja. Rabbik fordultak ebbeli kérelmükkel a miniszterhez: nem jött válasz. Községek folyamodtak ez ügyben a miniszterhez: észre sem vették őket. Pedig nem uj jogot, nem szabadalmat, nem előnyt akartak kinyerni, hanem csak annyi türelmet biztositani a zsidó ifjuságnak, hogy a szombatot, melynek ünnepül tartását a biblia szigoruan elrendeli, megülhesse, a ki akarja. Van-e bensőbb, sajátabb felekezeti ügy ennél? Mely hazai törvény szabadit rá akárkit, hogy nekünk, hogy ifjuságunknak előirja: a szentirás melyik parancsolatját szabad megtartanunk, melyiket nem?

De a magyar közoktatásügyi miniszteriumban, a szabadelvü párt uralma idejében, máskép gondolkodtak. A zsidókkal szemben szabad volt minden. És elrendeltetett, hogy szombatnapon a zsidó ifjuságnak a középiskolákban a szombatnapot megsértenie kötelessége. Igy kivánja ezt az iskolai rend, mely különben nem volna mintaszerü, és a szorgalmi eredmény, mely, hogy továbbra is ámulatba ejtsen mindenkit, csupán csak a zsidó töredék megrendszabályozására szorul.

Semmi jogunk azonban hinnünk, hogy gróf Csákyval nem más és uj szellem vonult be a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba. Nagy alkotások dicsőitik elődjét s nagy sikerek őrzik meg nevét az utókor számára, de a magyar nemzeti szellemnek nem minden vonása jellemzi müködését: türelmességet, méltányosságot, szabadelvüséget gróf Csákytól remélünk.

Németország tanügye állását fölös itt a magunkéval egybevetnünk. Ugy véljük, minden magyar ember katonai szervezetöknél is jobban irigyli tőlük az iskolát, mely kötelességtudásával és ideálok után való törekvésével, fegyelmével és lelkiismeretességével amannak alapjává lett. És Németország, melyben nem hivatalosan liberális kormány vezeti az ügyeket, a szombat dolgában csak a minap határozott — mi módon, megolvashatjuk, a dolog fontossága miatt eredetiben közölt két rendeletből, melyek elsejét a porosz közoktatásügyi miniszter nehány hozzá fordult rabbihoz, a másodikat a bajor belügyminiszter a három bajor egyetem orvostani vizsgáló bizottságának elnökeihez intézte:

Berlin, 15. November 1888.

Ew. Hochehrwürden erwiedere ich auf die Eingabe vom 23. October d. Js, dass ich mit Rücksicht auf die allgemeine Ordnung der höheren Schulen mich ausser Stande finde, eine Bestimmung zu treffen, wonach bei der Einrichtung der schriftlichen Abiturienten-Prüfung die jüdische Sabbathfeier schlechthin zu berücksichtigen sei, sobald sich unter den Abiturienten Juden der strenggläubigen Richtung befinden.

Uebrigens habe ich Grund anzunehmen, dass jüdische Abiturienten, welche *rechtzeitig* und in angemessener Weise den Anstaltsdirector mit den religiösen Bedenken bekannt machen, welche nach ihrer Auffassung aus der Verlegung von schriftlichen Prüfungsarbeiten auf den Sabbath sich für sie ergeben könnten, auf eine *wolwollende* Erwägung einer solchen Mittheilung rechnen dürfen.

von Gossler m. p.

München, den 27. Nov. 1888.

K. Staatsministerium des Innern für Kirchen- und Schulangelegenheiten.

Mit Vorstellung vom 15. l. M. haben sich mehrere israelitische Studierende der Medicin an der k. Universität Würzburg an das unterzeichnete k. Staatsministerium gewendet und unter Bezug auf die bestehenden religiösen Vorschriften der Israeliten, sowie unter Betonung der Schwierigkeiten, welche schon wiederholt israelitische Prüfungscandidaten wegen Verlegung einzelner Prüfungstheile auf Sabbathe und israelitische Festtage begegnet seien, gebeten, es möge verfügt werden, dass für die

orthodoxen israelitischen Candidaten der ärzlichen Prüfung diejenigen Theile eines Prüfungsabschnittes, in welchen sie genöthigt sind zu schreiben oder eine Section zu machen oder ein Präparat anzufertigen oder eine Operation an der Leiche auszuführen, nicht an einem Samstage oder israelitischen Feiertage abgehalten werden. Nachdem den Israeliten eine Thätigkeit der angegebenen Art am Sabbath und an jüdischen Feiertagen durch ihre Religionsgesetze untersagt und die Freiheit des Gewissens ein verfassungsmässig gewährleistetes Recht jedes Staatsbürgers ist, werden die Prüfungsvorsitzenden angewiesen, den in dieser Richtung hervortretenden Wünschen israelitischer Prüfungscandidaten Rechnung zu tragen und auch die Examinatoren in gleichem Sinne zu verständigen.

Dr. Freiherr *von Lutz.*

Der Generalsecretair Ministerialrath Dr. *von Giehrl.*

An die Herren Vorsitzenden der ärztlichen Prüfungs-Commissionen an den K. Universitäten *München, Würzburg* und *Erlangen.*

Oly kérelemre, mint a bajor orvostanhallgatók, a mi egyetemi polgáraink persze gondolni sem mernek; oly engedményre minőt a bajor kormány tesz, nem merünk számitani, bár állami vagy müveltségi érdeket nálunk sem veszélyeztetne. De a porosz kultusz-miniszter eljárása — bár mindenestül épen nem tartjuk utánzandó mintának — mely a lelkiismereti sérelem elkövetését nem számítja a főigazgatói kötelességek közé, tán mégis olyan, melyet a mi nagy szabadelvüségünk sem kárhoztathat.

—i.

Szemle.

Eskü more judaico. — Utónevek felcserélése. — Pesti chevra kadisa. — Zughazasságok. — Jurista bál.

A szeredi orth. főrabbi úr ember ám a gáton. Oda se hederített arra, a mit a novemberi számban ráolvastunk. Rendre hiteltette tovább hiveit a zsidó szertartás szerint. A szolgabiró úr így parancsolta, a főrabbi úr pedig így szerette. A tót atyafiaknak nagy gyönyörüsége telhetett benne, ha úgy reggelibe derekas bepálinkázás után a községházához vetődve a pane-rabbinust magasztos lelkészi cselekedetében elfoglalva találták. A szent férfiú átszellemülve állott a falu kalamárisa előtt és büszkén hordozta végig tekintetét közigazgatásunk rozoga taligáján, melyen ő tisztelendősége egész egy lőcsszeg magasságáig emelkedett. Hanem az új kultuszminiszter megirigyelhette a nagy-szombati jogtudó szolgabiró meg a szeredi buzgó főrabbi dicsőségét, mert nemes Pozsony vármegye utján értésökre adta, hogy miután a zsidó szertartás szerinti eskü, fennálló országos törvényeink értelmében sem közigazgatási, sem igazságszolgáltatási ügyekben helyet nem foghat, mondjanak le arról a szerepről, melyet egyikőjük a hazai közigazgatás, másikájuk pedig a zsidó felekezeti öntudat dicsőségére eddig játszott. A főszolgabiró és főrabbi úrnak őszinte részvétünket nyilvánítjuk.

*

A zsidók között szerfelett elharapózott az a rossz szokás, hogy a közéletben nem azt az utóneveket viselik, melyekkel születésük alkalmával felruháztattak s a melyek születési anyakönyvi lapjuk feltüntet. E miatt az illetők aztán későbben anyakönyvi közigazgatás és személyazonossági eljárás indítására kényszeríttetnek, a mi úgy őket, mint a hatóságokat tulságosan terheli. Ujabb időben az ily ügyek oly nagy számmal fordúlnak

elő, hogy helyén valónak tartjuk, hogy az anyakönyvvezető rabbi urakat e körülményre figyelmeztessük. A születési esetek bejelentése alkalmával és szükség esetén más módon is komolyan kellene a szülőket figyelmeztetniök, hogy gyermekeikre nézve csak azt az utóneveket jegyeztessék annyakönyvbe, melyeket a polgári életben valósággal viselni fognak.

*

A pesti chevra kadisánál lefolyt felvételek, a ujonnan belépett tagok nagy száma, a megható ünnepélyességek fényes bizonyságát szolgáltatták annak, hogy a pesti chevra kadisa feladata magaslatán áll és hogy a melegen ápolt emberszereteten kivül a felekezeti összetartás érzetének hatalmas fejlesztőjét képezi. Ily körülmények között nem értjük egészen, hogy a felvételek csak három évenkint történnek. Meglehet, bár alig hihetjük, hogy az alapszabályok így intézkednek. De akár alapszabályszerüen, akár az elöljáróság határozatából történik ez, az nem jól van így. Három esztendő nagy idő egy rövid emberi életben; miért nem lehetne a felvételeket évenkint tartani? Ajánljuk e kérdést a nagyérdemü elöljáróság figyelmébe.

*

Sárosmegye egyik anyakönyvvezetője panaszt emelt a kormány előtt a miatt, hogy a kerülete területén előforduló esketések harmadrészét sem jelentik be hozzá, hogy a be nem jelentett esketések egészen hivatlan egyének által és titokban végeztetnek. Az így nősülő ifjak rendszerint még a hadköteles kort sem lépték át s minthogy az engedély nélküli nősülés sulyos következményekkel jár, felelősségre vonatás esetén azt állítják, hogy a csak zsidó ritus szerint kötött házasság konkubinátusi viszony. Az ezen házasságból született gyermekek nagyobb része, mint törvénytelen származásu lesz anyakönyvelve és így aztán olyan állapotok keletkeznek, melyek a zsidó felekezetre szégyenletesek és a jogállamra nézve is igen elszomorító jelenségeket képeznek. Örökösödési, válási, új házasságkötési és egyéb viszonyokban itt olyan bonyodalmak állanak elő, hogy ezeknél csak az az erkölcstelenség veszélyesebb, mely ilyképen szabadon tenyészik, mert azok, kik a fertőbe sülyedtek, a titkos kiddusin folytán, in spiritualibus teljesen meg vannak nyugtatva. A kormány felhivta Sárosmegyét, hogy e botrányos állapotokat, melyek egész nemzedékekre jogfosztó hatással vannak, minden hatalmában álló eszközökkel szüntesse meg. Reméljük, hogy a megye közönsége ez utasítást megszivelni fogja.

*

A Budapesten működő jogvégzett ifjuság 1889. évi január 12-ére »jurista bált« rendez, a mihez ennek a komoly folyóiratnak kevés köze volna, ha az a bál társadalmi viszonyainkra oly rikító fényt nem vetne, ha nevezetesen e bál rendező bizottságának összeállítása a zsidó jogász közönségre oly mélyen sértő nem lenne. E bizottságnak van két elnöke, négy alelnöke, két titkára, két jegyzője, két pénztárosa, két ellenőrje, egy háznagyja és 126 azaz százhuszonhat bizottsági tagja. E 141 tag között mutató vagy takaróul mindössze két zsidó van felvéve. Van pedig a fővárosunkban százakra menő jogvégzett zsidó és ezek között nem egy, kinek neve a magyar jogtudomány terén tündöklik, ki, jelleménél és társadalmi állásánál fogva, a jurista bál bizottságnak bizonyára diszére vált volna. Nem kutatjuk, hogy e bizottság minő jogon lép fel a Budapesten működő jogvégzett ifjuság nevében akkor, midőn megalakulásánál a jogvégzett ifjuság java részét sértő módon mellőzte, de az ilyen drágalátos gentry-rajtól elvártuk volna, hogy ha mellőzni akarta a zsidókat, hát mondta volna ki azt bátran, nyiltsággal és ne küldözné rá a zsidó jogvégzettekre azt a meghivót, mely megszégyenítő a zsidó jogászközönségre azért, mert szomorú bizonyságául szolgál annak, hogy ezeken a keresztény kollegákon az újkori jog- és társadalmi tudományok édes keveset fogtak. Reméljük, hogy a zsidó jogászközönség ebből levonja a tanulságot. Pénzünk kellene, de mi magunk nem, ezt mondja vagy érzi a művelt közönség is, de hogy minő fokra emelkedett az ilyen fajta műveltség, annak megitélését bátran bizhatjuk a magyar kultura csőszeire, azért hát uram uram Sándor József emkei titkár uram szállok az úrnak!

M. F.

Fővárosi tudomány.

Az Egyenlőség mult évi 49. számában dr. Hammer Izrael »Csurgói bölcsesség« czím alatt válaszol »Theologia és filologia« cz. czikkemre. Valóban szégyenlem magamat, hogy ilyen gyalázatosan gyönge ellenfélre találtam s bizony nem foglalkoznám vele, ha nem állana mögötte egész serege a tudatlanoknak, a mely minden ötletre kész ament mondani.

Dr. Hammer — nem tudom mi tanítani valója lehet a doktornak — diskreditálni akarja az én »bölcsességemet« azzal, hogy csurgóinak nevezi, pedig hát a bölcseség Csurgón is bölcseség marad, míg a tudatlanság nem lesz kisebb azért, mert fővárosi. Dr. Hammer egy képtelen állitást czáfolgat nagy diadallal, azt t. i. hogy a héberen kívül való sémi nyelvek betüinek ismerete teszi a zsidó theologust. Ej ej, dr. Hammer úr, valóban ezt mondottam én? — Mennyire igazam volt, midőn önt vakmerőnek mondottam s olyannak, a kinek moráljához az igaz szónak igen kevés köze van. Legföllebb azt hozhatom fel mentségeül, hogy nem értett meg. A zsidó theologusnak filologusnak kell lennie, azaz a zsidó népszellem produktumainak ismerete után kell törekednie, ez az ő filologiája, a mely szó alá lehet foglalni a nyelvészetet is, de ez nem azonos vele — értse meg ezt dr. Hammer úr — ezt mondottam. Azt is mondottam, hogy vakmerőség öntől, bennünket a szegedi főrabbi úr munkáinak méltánylására tanitani, mert azok nyelvészeti munkák s azokhoz ön nem ért.

Azt mondja ön, hogy a sémi nyelvekből megtanult kétszer annyit, mint a mennyire egy »doktor-rabbinak« szüksége van. Valóban azt hiszi ön? Ön, a ki a kopt, az ó-perzsa, meg talán

a török nyelvet is séminek tartja? Látszik, hogy ön nem »nyomta a gimnázium padjait,« különben tudná, hogy geografiát vagy történelmet tanuló fiucskák könnyen megbukhatnak az ilyen feleletek miatt. Nyugodt lehet az iránt is, hogy a »doktor-rabbik« azokban a sémi nyelvekben, a mikre szükségük van, tovább is szoktak menni a sillabizálásnál. Önnek tehát még mindig nincsen hozzászólási joga a szegedi főrabbi munkáihoz s tényleg »pisszennie« sem lenne szabad, a midőn zsidó theologiai kérdésekről van szó, mert ahoz még sok kell ám, kedves dr. Hammer úr, kérdezzen csak meg egy kis alsó tanfolyambeli szeminaristát!

Ön a vitámba belehozta egy tanitómnak személyét. Ez az *ön* vitatkozási módja, én e tanitómat nem bánthatom meg annyira, hogy róla egy *önnel* való vitában szóljak s a miket mondandó vagyok, nem is illenek reá. A mi ugyanis R. Mardochai Benediktet s R. Móse Szófért illeti, azokban a kérdésekben, a mikben itéltek s abban az időben, a mikor éltek, nagyon illetékesek voltak, de a szegedi főrabbi nyelvészeti munkálataihoz bizony nagyon keveset értettek volna, valamint számtalan theologiai kérdéshez, a miket ma fölvethetnénk. Ha nem tudnám, hogy bizonyos dolgokról dr. Hammernek s a hozzá hasonlóknak olyan hiába beszélek, mint a vaknak a színekről, azt is elmondanám, hogy ma a zsidó theologia nem lehet azonos a zsidó vallásos törvény kizárólagos ismeretével, hogy az említett férfiak nagyok lehettek a zsidó vallásos élet formáinak ismeretében, de bizony a »megmérhetetlen rabbinikus irodalomban« voltak egész őserdők, a miknek megismeréséhez, épugy mint kortársaiknál, a legelemibb feltételek hiányzottak, a zsidóság tudományáról pedig nem is lehetett szó náluk. Szépen néznénk ki, ha döntéseikhez alkalmazkodnánk; Mendelssohn dolgai R. Móse Szófér nézete szerint veszedelmesek voltak a zsidóságra nézve, mit szólott volna a bibliai tudományhoz, a mely pedig szintén a zsidó theologiához tartozik, ámbár dr. Hammer épen annyit ért hozzá, mint a sémi nyelvészethez? Már mostan szaladjon dr. Hammer úr s verje félre a harangot — az orthodoxok között ez eretnekségek miatt.

De hát mi jogosította fel önt arra, hogy eme tagadhatatlanul értelmi s erkölcsi tekintetben nagy férfiak példájával takarózzék? Nem, önnek nemcsak a sémi nyelvészet hiányzik ahoz,

hogy theologus legyen, önnek — betéve tudom — előbb még dikdúkot és bibliát kellene tanulnia, a talmud meg épen nagyon nehéz lesz önnek.

Sok sajnálni valóm van e polémiában. Sajnálom, hogy a mit dr. Hammer nálam »uj találmánynak« nevez, tényleg nem uj, nem is fogok reá privilegiumot venni, mert minden hozzá értő theologus magától értetődőnek tartja; még jobban sajnálom, hogy »sokan« olyan rossz véleménynyel voltak felőlem, hogy dr. Hammerrel azonosnak tartottak, hogy annyi rosszakaratot és tudatlanságot nálam föltételeztek. Végül még kijelentem, hogy semmiféle »ismert fővárosi hittanárra« nem szabtam czikkemet, meg nem is czéloztam reá s hogy a dr. Hammer úrral való vitára többé időt, tintát s papirost nem pocsékolok, még a mögötte álló tudatlanok kedvéért sem. Odi profanum vulgus et arceo.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Bözöd-Ujfalú.

Kimutatás

a Magy.-Zs. Szemle tekintetes szerkesztősége és a budapesti izr. hitk. tekintetes elöljárósága által a bözöd-ujfalvi szombatos-proselyta hitközség részére kiszolgáltatott segélypénzekről és azok hovaforditásáról az 1887. april 24-től 1888. november hó 14-ig terjedő időre.[1])

I. Bevétel:

1. 1887. apr. 24. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	200 frt — kr.
2. 1887. okt. 24. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	390 » — »
3. 1888. máj. 26. A párizsi Alliance Israelite-től a nevezett szerkeszt. utján	250 » — »
4. 1888. jun. 20. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	100 » — »
5. 1888. jun. 21. A megvásárolt telken levő ház hasznavehetetlen anyagaiból	30 » — »
6. 1888. jun. 22. A Bözödön megvásárolt ház alapkövezeteiből	10 » — »
7. 1888. jul. 15. A bpesti izr. hitközség tek. elöljáróságától	100 » — »
8. 1888. aug. 17. hat szál deszkáért	1 » 50 »
9. » okt. 8. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	130 » — »
Összesen	1,211 frt 50 kr.

II. Kiadás:

10. 1887. jul. 1. Teichmann József hittanitónak tanitói fizetés fejében	20 frt — kr.
11. 1887. aug. 23. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségének visszaküldetett	180 » — »

[1]) Térhiány miatt csak most közölhetjük. *Szerk.*

12. 1887. nov. 1. Teichmann József hittanitónak tanitói fizetés fejében ..... 40 frt — kr.
13. 1887. nov. 13. Csukor Zámli hitk. elnöknek telekvásárlásra ..... 270 » — »
14. 1887. nov. 24. Csukor Zámli hitk. elnöknek ruhavásárlásra az iskolai gyermekek számára ..... 50 » — »
15. 1888. febr. 5. A sepher-torah kijavittatására .... 4 » — »
16. » máj. 10. Teichmann József urnak tan. fizetés fejében az 1887/8. évi téli folyamra ..... 40 » — »
17. 1888. máj. 10. Tamási Samu bözödi lakosnak a tőle vásárolt épület vételára fejében ..... 185 » — »
18. 1888. máj. 23. Ráduj Fer. és Lőrinczi Mózes kőmiveseknek előlegül ..... 10 » — »
19. 1888. máj. 25. Építési engedélyérti kérv. bélyeg .. — » 50 »
20. » Csukor Zámli hitk. elnöknek a Bözödön megvásárolt épül. elhord. való fuvarbérre ..... 5 » — »
21. 1888. jun. 11. Ifj. Kis Gergely ácsmesternek előlegül 20 » — »
22. » » 20. Nagy Dávidnak 3 öl kőért ..... 12 » — »
23. » » 27. Keményfalvi Lőrincz Pálnak 24 véka mészért ..... 7 » 92 »
24. 1888. jun. 28. Kovács Léninek $^1/_2$ öl kőért ..... 1 » 30 »
25. » » » Egy cseber és 2 malteres ládáért .. — » 80 »
26. » jul. 3. 85 szál deszka ablak-, ajtó- és padozatra ..... 17 » 36 »
27. 1888. jul. 3. Kovács Chajimnak és Nagy Zelignek ezen deszkák szállitásáért ..... 5 » 22 »
28. 1888. jul. 9. Kinda Daninak 1 öl kőért ..... 4 » — »
29. » » » Máté Jánosnak $^3/_4$ öl kőért ..... 3 » — »
30. » » » Kovács Hermannak $^1/_2$ öl kőért .... 2 » — »
31. » » » Tamási Mózesnek 1 öl kőért ..... 4 » — »
32. » » 16. A budapesti izr. hitk. tek. elöljáróságához intézett folyamodv. irásdij ..... 3 » — »
33. 1888. jul. 18. Gerébi Máriának $^1/_2$ öl kőért ..... — » 90 »
34. » » » Kovács Chajimnak 4 drb lépcsőkőért à $12^1/_2$ kr. ..... — » 50 »
35. 1888. jul. 18. Nagy Dávidnak 2 drb lépcsőkőért à 15 kr. ..... — » 30 »
36. 1888. jul. 18. 82 szál deszka à 12 kr. ..... 9 » 84 »
37. » » » 40 szál deszka à 24 kr. ..... 9 » 60 »

38. 1888. jul. 18. Kovács Mendelnek és Kovács Chajimnak fuvarbér a deszka szállitásáért ..... 4 frt 80 kr.
39. 1888. aug. 2. Id. Szőcs Józsefnek 1 öl kőért .... 4 » — »
40. » » 9. Ifj. Kovács Mendelnek 1 öl kőért .. 4 » — »
41. » » » Csukor Zámlinak az épités körül tett költségei megtérit. fejében ..... 5 » — »
42. 1888. aug. 15. Kovács Mendelnek a fürdőház megkötéséhez szükségelt vaspántokra ..... 15 » 20 »
43. 1888. aug. 19. A telek megvizsgálásáért a szolgabiró képviselőjének ..... 2 » — »
44. 1888. aug. 19. A megvizsgált telekre vonatkozó jegyzőkönyvre bélyeg ..... — » 50 »
45. 1888. aug. 19. Kovács Zebulonnak egy cseberért . — » 30 »
46. » » 19. Nagy Zelignek 1 öl kőért ..... 4 » — »
47. » sept. 2. Müller Péternek 1000 (ezer) drb téglaért ..... 9 » 50 »
48. 1888. sept. 10. A kovácsnak a fürdőháznak vassal való körülfoglalásáért ..... 3 » — »
49. 1888. sept. 16. Ifj. Kis Gergely ácsmesternek 18 drb gerenda beszerzésére à 60 kr. ..... 10 » 80 »
50. 1888. sept. 16. Ifj. Kis Gergely ácsmesternek 16 szál szarufa beszerzésére à 15 kr ..... 2 » 40 »
51. 1888. sept. 16. Ezen épitkezési anyagok szállitásáért ..... 7 » 20 »
52. 1888. sept. 16. Ifj. Kis Gergelynek küldönczdij megtérités fejében ..... 1 » — »
53. 1888. sept. 23. Müller Péternek 3000 lapos és 38 drb kupás fedélcserépért ..... 30 » 45 »
54. 1888. oct. 2. Ráduj Ferencz és Lőrinczi Mózes kőmiveseknek munkadij fejében ..... 30 » — »
55. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 200 szál léczre à $3^1/_2$ kr. ..... 7 » — »
56. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 59 szál padlásdeszkára à 17 kr. ..... 10 » 3 »
57. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 50 szál deszkára à 20 kr. ..... 10 » — »
58. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 3000 drb léczszegre à 1 frt 20 kr. ezre ..... 3 » 60 »
59. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 40 drb szarufaszegre — » 40 »

60. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek fuvardij fejében . .	4 frt	80 kr.
61. » » 4. Ifj. Kis Gergelynek ácsmunkadij fejében	10 »	— »
62. » » 11. Egy vizmeritő edényért	— »	20 »
63. » » 12. Ifj. Kis Gergelynek ács- és asztalosmunkadij fejében	30 »	— »
64. 1888. oct. 14. Vas János épület-tapasztónak előlegül	1 »	4 »
65. » » 19. Kovács Chajimnak 198 drb fedélcserépre	1 »	80 »
66. 1888. oct. 21. Barabás Jánosnak 7 szál cserfagerendáért	5 »	— »
67. 1888. oct. 26. Nagy Dávidnak $^1/_2$ öl köért	2 »	50 »
68. » » 27. Lovász Daninak az épület bekertelésére szolgáló faágakért	6 »	— »
69. 1888. oct. 28. Zári Györgynek az épitkez. állványok felállitásakor veteményes-kertjében okozott károkért	— »	90 »
70. 1888. oct. 30. Bucher Miksa m.-vásárhelyi vaskereskedőnek ablak- s ajtó-vasakért	16 »	65 »
71. 1888. oct. 30. Bucher Miksa m.-vásárhelyi vaskeresk. a fedélcsatornául szolgáló pléh- és vas-szegekért.	2 »	21 »
72. 1888. oct. 30. Kauppe és Eckwert m.-vásárhelyi fűszerkeresk. ajtó- és ablakfesték, firneiss és portlant-cementért	7 »	89 »
73. 1888. oct. 31. Kovács Imrének 34 szál deszkáért à 20 kr.	6 »	80 »
74. 1888. oct. 31. Kovács Imrének 10 szál deszkáért à 13 kr.	1 »	30 »
75. 1888. oct. 31. Kovács Imrének 15 szál léczért à $3^1/_2$ kr.	— »	52 »
76. 1888. oct. 31. Kovács Imrének fuvardij fejében. . .	2 »	40 »
77. » nov. 1. » » 200 drb fedélcserépre	2 »	— »
78. » » » » » 100 » téglára. . . .	1 »	— »
79. » » » » » fuvardij fejében. . . .	— »	50 »
80. » » 5. Teichmann Salamón urnak léczszegek-, enyv- és kinrussért	2 »	24 »
81. 1888. nov. 5. Bucher Miksa vaskeresk. 11 ablakra jalousiákra való vasakért és padozatszegekért. . .	11 »	63 »
82. 1888. nov. 6. Az örökvásárlási szerződésre bélyeg.	2 »	— »
83. » » 8. Kovács Imrének 1000 (ezer) drb téglára kemencze és kémény készitéséhez	8 »	— »

84. 1888. nov. 8. Kovács Imrének fuvardij fejében. . .	2 frt	40 kr.
85. » » 13. Nagy Zelignek 250 drb fedélcserépre	2 »	50 »
86. » » » » » fuvardij fejében. . . .	— »	50 »
87. » » » Friedmann Emánuel bádogos mesternek a fedélcsatorna készitéséért.	2 »	— »
88. 1888. nov. 14. Kovács Imrének 110 drb tégla-, 110 drb lapos cserép-, 40 drb kupás cserépre szállitási dijjal együtt.	3 »	55 »
Összeg	1,209 frt	75 kr.
Egyenleg.	1 »	75 »
Összesen. . .	1,211 frt	50 kr.

Erdő-Szt-Györgyön, 1888. november 15-én.

Ábrahám Lipót,
jegyző.

Dr. Berger Leó.

*

Jegyzőkönyv

a bözöd-ujfalu szombatos-proselyta hitközségnek 1888-dik évi november hó 18-dik napján tartott közgyüléséről.

Elnök: Kovács Oser. Jegyzőkönyvvezető: Ábrahám Lipót. Jelen volt erdő-szt-györgyi községi orvos, dr. Berger Leo ur. Továbbá alulirottak.

I. tárgy.

Dr. Berger Leo ur jelenti a gyülésnek, hogy budapesti rabbi, főtisztelendő dr. Kohn Sámuel ur a bécsi Allianz által f. évi október hó 4-én tartott gyülésében a hitközség részére megszavazott 300 frtot egy levél kiséretében hozzá oly czélból juttatta, hogy ezen összeg az adományozó egyesület által szabott feltétel szerint kizárólag iskolai czélokra fordíttassék. Egyszersmind ajánlja az egybegyűlt hiveknek, hogy a bécsi Allianznak, mely a hitközségről oly bőkezűleg emlékezett meg, továbbá főtisztelendő dr. Jellinek Adolf, bécsi hitszónok — főtisztelendő dr. Kohn Sámuel, budapesti rabbi — főtisztelendő Hochmuth Ábrahám, veszprémi rabbinak és más nemesszivű pártolóiknak, kik ezen ügyben fáradoztak, köszönetet szavazzanak és ennek a hitközség jegyzőkönyvében kifejezést adjanak.

I. határozat.

A gyülés a jelentést meglepő örömmel fogadja, a jelenlevők mindnyájan át vannak hatva az igazi testvéri szeretet, a nemes indulat e ragyogó példájától, melyet kebleikben híven megőrizni és ezen fényes tett, valamint dr. Jellinek Adolf, dr. Kohn Sámuel, Hochmuth Ábrahám főtisztelendő urak és a többi nemesszivü pártolóknak ezen ügyben tett önzetlen fáradozásai emlékét utódaik számára is jegyzőkönyvileg megörökíteni maguk részéről is szent kötelességünknek tekintik. Ugyancsak ily kötelességének ismeri el a hitközség ezen 300 frt hova fordítása fölött a legszigorubban őrködni, hogy e pénz eredeti czéljától el ne vonassék, hanem csakis a nagylelkü adományozó kivánsága szerint egyedül a gyermekeknek oly módon leendő nevelésére fordittassék, mely szerint ezek az ősi izr. hitfelekezetnek jámbor, hű és áldozatkész tagjaivá, az államnak pedig munkás, értelmes és hasznavehető polgáraivá váljanak.

II. tárgy.

Erre dr. Berger Leo úr felhívja a gyülést, hogy miután ez a megszavazott összeg hovafordítását illetőleg az ezen alkalommal hozott határozatával az adományozó kivánságát a magáéval azonosítja és másrészt a hitközségnek mindaddig, mig épülőfélben levő iskolaháza teljesen elkészülve nem leend, mi előbbre mint 1889-diki junius hó előtt nem is várható, a hitközségnek módjában sem áll a gyermeknevelés érdekében valamely komoly intézkédést tenni: gondoskodjék a rendelkezésére bocsátott összegnek minél czélszerűbben leendő elhelyezéséről. Maga részéről javasolná, hogy erre a hitközség érdekében oly fáradhatlanul és önzetlenül buzgólkodó »*Magyar-Zsidó Szemle*« *szerkesztősége* kéressék fel.

II. határozat.

A gyülés ezen javaslatot egyhangulag elfogadja éz felkéri e végből a javaslattevő dr. Berger Leo urat, hogy a hozzá juttatott pénzt a »Magyar-Zs. Szemle« szerkesztőségéhez származtassa a hitközségnek abbeli megkeresése kiséretében, mely szerint olyképen, miként a többi a hitközség részére begyült segély pénzeket, úgy ezen 300 frtot is eredeti czéljának biztosítása érdekében legjobb belátása szerint elhelyezni kegyeskedjék.

III. tárgy.

Ábrahám Lipót indítványozza, hogy a jelen gyűlés jegyzőkönyve egy példányának a bécsi Alllianzhoz és egy példányának kinyomatás végett a »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztőségéhez leendő juttatás iránt megfelelő intézkedés tétessék.

III. határozat.

Az indítvány egyhangulag elfogadtatik, lévén ez a hitközség viszonyai közt az egyedüli lehetséges mód a hitközség minden tagja által a legbensőbben érzett hála kifejezésére és megbizatik az indítványozó, hogy ezen határozatnak egész terjedelmében végrehajtását mielőbb eszközölje.

Egyéb tárgy nem lévén napirenden, a jegyzőkönyv hitelesitésére Kovács Dán és Teichmann József küldetnek ki s a jegyzőkönyv bezáratik.

K. m. f.

Jegyzette: *Ábrahám Lipót.*

Kovács Oser,
hitk. elnök.

Kovács Hermann.

Teichman Salamon,
hitk. pénztárnok.

Teichmann József,
a jegyzőkönyv hitelesíttetik.

Nagy József.

Kovács Dán.

P. h.

A haromszáz forintot a szerkesztőség átvette s a többi, e czélra begyült pénzzel — l. a novemberi füzetben közzétett kimutatást 583—584. l. — külön elszámolás mellett kezelteti. A b.-ujfalvi szegény iskolás gyermekek téli ruházására, nehogy az iskolától elmaradni kénytelenek legyenek, e 300 forintból 35, harminczöt forintot küldött dr. Berger Leo orvos urnak, mely összeg vételét dr. Berger ur m. év. deczember 24-én kelt levelében szives volt nyugtázni. *Szerk.*

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1888-ban.

Január 6-án meghalt Bécsben 80 éves korában *Dr. Winternitz Dávid,* cs. tanácsos, kitünő orvos, ki Maimuninak egy orvostani munkáját németre forditotta.

Január 19-én meghalt Horicban, Csehországban, 64 éves korában *Dr. Ehrentheil Adolf,* ottani rabbi, a III. hadtest hadi lelkésze, több homiletikai munkának szerzője.

Január 19-én meghalt Nikolsburgban 74 éves korában *Dr. Feuchtwang Mayer,* az ottani községnek 27 év óta, azelőtt a nyitrai községnek rabbija.

Január 26-án meghalt Kulán 61 éves korában *Strasser L. D.,* ottani rabbi. Nekrologját l. M.-Zs. Szemle V. 183. l.

Január végén meghalt Versaillesban *Charleville J.,* ottani rabbi, ki előbb Algirban működött mint rabbi és ott az Eben-Haezer czimű házassági törvénykódex franczia forditását adta ki összehasonlitó jegyzetekkel.

Február 10-én meghalt Mannheimban 81 éves korában *Eberstadt Ferdinánd,* az 1848. évi demokrata mozgalomnak egyik feje, 1850-től 1853-ig Worms városának polgármestere.

Február 20-án meghalt Berlinben 71 éves korában *Dr. Gumbinner Sally,* kiváló hirlapiró, 1842 óta a Kölnische Zeitung munkatársa. Történeti tanulmányokkal is foglalkozott.

Február 20-án meghalt Bécsben 66 éves korában *Klapp Mihály,* prágai születésű, ismert nevű iró, a »Rosenkranz és Güldenstern« cz. vigjáték szerzője. Első munkája volt: Komische Geschichte aus dem jüdischen Volksleben.

Márczius 11-én meghalt Hamburgban 66 éves korában *Stern Ascher,* az ottani községnek 1851 óta főrabbija.

Márczius 18-án meghalt Pétervárott 53 éves korában *Lewanda Leo,* jeles orosz regényiró, ki tárgyait különösen a lengyelországi és oroszországi zsidók életéből meritette.

Márczius 19-én meghalt Hamburgban 45 éves korában *Dr. Salomo Abendana Belmonte,* jogász, a »Tribunal« cz. szakfolyóirat szerkesztője.

Márczius 20-án meghalt Meranban 60 éves korában *Dr. Rosenstock D.,* kiváló pedagogus, a hires wolfenbütteli Samson-iskolának igazgatója.

Április 18-án meghalt Pétervárott *Poliakoff Sámuel,* az orosz vasut-király, sok közhasznu intézet alapitója.

Május 10-én meghalt New-Yerseyban (Amerika) 65 éves korában *Heilprin Mihály,* jeles iró, kinek életét ismerik olvasóink Hochmuth Ábrahám érdekes czikkéből (l. M.-Zs.-Szemle V. 560—569.).

Május 13-án meghalt Cincinnatiban *Dr. Aub József,* kiváló orvos, az ottani egyetemen az ophthalmologia tanára.

Május 15-én meghalt Metzben 85 éves korában *Morhange L.,* az ottani izraelita consistorium tudós elnöke.

Junius 30-án meghalt polgárdii birtokán 67 éves korában *Strasser Alajos,* a budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának nagyérdemü alelnöke.

Julius havában meghalt Heidelbergben 41 éves korában *Bessels Emil,* hires utazó, ki többször részt vett tudományos éjszaksarki expedicziókban.

Augusztus 10-én meghalt Párisban *Strausz Izsák,* ismert zenemüvész és zeneszerző.

Augusztus 29-én meghalt Hamburgban 81 éves korában *Dr. Isler Meyer* az ottani városi könyvtár nyug. igazgatója, Riesser Gábriel munkáinak kiadója.

September 9-én meghalt Königsbergben *Simon M.,* titkos tanácsos, a nevezett városnak egyik legtekintélyesebb és jótékonysága által kiváló polgára.

September 10-én meghalt Halleban 57 éves korában *Dr. Fröhlich S.,* az ottani községnek 1860 óta rabbija.

September 12-én meghalt Grazban 36 éves korában *Dr. Schütz Miksa,* a budapesti egyetem magántanára, kitünő hirlapiró és zenekritikus.

September 16-án meghalt Montmorencyben 75 éves korában *Izidor H. Lazare*, 1866 óta Franciaország főrabbija.

September 29-én meghalt Londonban *Miss Miriam Harris*, jeles tanitónő, ki 1841 óta a nagy zsidó leányiskolát vezette.

Október 2-án meghalt Laibachban *Beer Adolf* ezredes, azelőtt a weissenkircheni és krakói katonai akadémiák tanára, mindvégig a zsidó vallásnak buzgó hive.

Október 11-én meghalt Kiewben *Brodsky Izraél*, az oroszországi zsidóknak egyik legnagyobb jótevője.

November 5-én meghalt Londonban 79 éves korában *Dr. Löwe L.*, Montefiore Mózes ismert titkára és kisérője utazásain, a keleti nyelvek ismerője, ki 1837 óta irodalmilag is müködött.

November 9-én meghalt Londonban 44 éves korában *L. A. Cohen*, a Tangerban megjelenő »Réveil de Maroc« tudós kiadója, ki a marokkai zsidók körül sok érdemet szerzett magának.

November 15-én meghalt Párisban *Darmesteter Arsène*, hires franczia nyelvész, ki a középkori zsidó irodalmat is átkutatta a benne található ó-franczia nyelvmaradványok földolgozása czéljából.

November 29-én meghalt Kiewben 54 éves korában *Rabbinowitz Raphael Nathan*, kitünő tudós és bibliographus, ki 25 évnél tovább élt Münchenben és az ottani hires talmud-kézirat alapján kiadta »Dikduke Sofrim« cz. alatt a talmudi variánsok nagyfontosságu gyüjteményét, melyből eddig 15 kötet jelent meg.

Deczember 5-én meghalt Budapesten *Dr. Reinitz József* orvos, ki a fővárosi zsidó tan- és községi ügyek körül érdemeket szerzett.

Deczember 11-én meghalt Odesszában 69 éves korában *Schwabacher S. L.* az ottani községnek 1861 óta müködött és 1888 tavaszán nyugalomba lépett nagyérdemü rabbija. Megjelentek tőle prédikációk és alkalmi iratok.

Külföldi út.

II.

Alig mozdultam ki a cseh fővárosból, lelkiismereti furdalások kezdtek gyötörni. Talán mégis helytelenül cselekedtem, hogy a jó öreg úr kiváncsiságát, a ki oly melegen érdeklődött hitfelekezeti ügyeink iránt, legjobb belátásom szerint nem elégitettem ki.

A szégyenkezés házi perpatvaraink miatt annál kevésbbé volt helyén, mert ha az igazat bevallottam volna neki, talán még jobb vélemény-

nyel birt volna rólunk, mint a milyent szavai elárultak. Avval kezdhettem volna fölvilágositásaimat, a mit nem régen egy jámbor orthodox zsidótól hallottam: »Ha én miniszter volnék, első dolgom az lenne, hogy a különféle neveket: orthodox, autonom, neolog, szefard, status quo ante és status quo **post** sat. eltörölném, mert ezeket nem értem.« Hátha még értené! Már a nevek mutatják, hogy nem vallásos elvek vagy nézetek körül folyik a küzdelem. Nincs »kongresszus előtti« és »kongresszus utáni« zsidóság. Orthodox és neolog zsidóság már lehet, csakhogy vagy az *egész* magyar zsidóság orthodox vagy az *egész* magyar zsidóság neolog. Ez attól függ, hogy a vallást érintő cselekedeteket vagy pedig a szavakat — ha tetszik — a hitvallomást tekintjük mértékadónak. Ha a vallásos praxis döntő, akkor még a »budapesti Duna jobbparti autonom orthodox izraelita hitközség anyakönyvi hivatalát« fentartó 10 zsidó család is kénytelen lesz sokat szidott balparti testvéreikkel a »neolog« nevet eltürni. Ha pedig a szavak döntők, akkor az egész magyar zsidóság orthodox, mert mindnyájan a legszebb harmoniában a Sulchan Árukht rebegik minden alkalomnál. A Sulchan Árukh nevében már egy orthodox rabbi a kikeresztelkedést is hirdette irással és szóval. Eléggé jellemzi a konzervativizmust az a tény, hogy kevés község van Magyarországon, a hol a rabbitól rossz néven ne vennék, ha pénteken valamely uj munkába fogna, mert a péntek — szerencsétlen nap!

Mindezekből látható, hogy nem a vallás a magyar zsidóság küzdelmeinek a tárgya. E párttusák megértéséhez csak egy kulcs van. A magyar zsidóság kebelében *»kulturharcz«* dühöng. Az »orthodoxizmus« vonzó neve alatt a zsidóság egy töredéke a modern kultura ellen küzd, nem egy zsidó párt ellen. A magyar zsidó pártok között nem az *eszmék* emelnek válaszfalat, hanem a *műveltségi fokozat*.

Éppen midőn javában foglalkoztam a pártküzdelmek egyes nyilatkozatainak visszavezetésével a különböző müveltségi fokozatra, számos »Figyelmeztetés«, »Tilalom« ötlött szemembe. A tilalmakkoz idézett törvényczikkek és paragrafusok meggyöztek a felől, hogy tépelődéseim között megfeledkeztem a »közhazától« búcsút venni és hogy elérkeztem az alaposság házájába, a nagy német birodalomba. Szerencsémre nem érkeztem mindjárt Poroszországba, hanem a valamivel érzelgősebb szászokhoz. Már előre örültem, hogy néhány nemzetközi antisemitát majd szinről-szinre fogok láthatni. Azonban nagyon csalódtam. Bejártam gyalog az egész »sächsische Schweiz«-ot, de sem semitának, sem antisemitának se híre, se hamva. Csak Drezdában és Lipcsében van nagyobb zsidó község, a város nagyságához képest azonban ezek is csekélyek. Szászország többi

városaiban pedig már csak imitt-amott lakik néhány zsidó család. Nem csoda, hogy a szász zsidófalók olyan lármások, mert zsidók hiányában korog szegényeknek a gyomruk; az se csoda, hogy nemzetközi antisemita kongresszusokat rendeznek, mert a nemzeti zsidóság reggelire is kevés. A drezdai zsidófalás rejtvény. Az okok közül, a melyeket a zsidók ellen felhozni szoktak, e városban egy sem létezik. Egész Drezdában alig lakik több 2000 zsidó léleknél, a mi 240000 lakos mellett számba sem jöhet. A kis zsidó község vagyonosság által sem tünik ki. Vagy talán az a szép zsinagóga szúrna szemet, a mely a drezdai zsidók büszkesége? A drezdaiak a legtöbb zsidót világhirü képcsarnokukban látják. Ott látják Ábrahámot, Izsákot és Jákobot azon számos képen, a melyek az ősatyák történetét ábrázolják. Igen érdekes egy 16. századbeli hollandi kép, a melyen az előtérben Ábrahám az angyalokat fogadja, a háttérben pedig szép emeletes ház emelkedik ki a szép kertből. Ott látják a drezdaiak Mózes, Illés sat. próféták gyönyörü képeit. Ott találkoznak a többi zsidók között az apostolokkal sat. Ha tehát a gyakori érintkezés a zsidókkal szüli a zsidó-gyülöletet, akkor Drezdában csak a képtár lehet az antisemitizmus forrása . . .

Aránylag több zsidó lakik Szászország második nagy városában Lipcsében; a hitközség körül-belöl 600 családot számlál. A hitközség tagjai jórészben orosz-lengyel származásúak, a kiket Lipcse kereskedelme Oroszországgal vonzott oda. E lengyel zsidók asszimilációja csodálatos gyorsasággal megy végbe; a második nemzedék már tökéletesen elnémetesedett. Ezen lengyel-zsidókról érdekes kis történetkét hallottam Lipcsében. Midőn néhány évvel ezelött az antisemita mozgalom megindult, a lipcsei antisemiták a zsidóság legnagyobb bünének a házalást nyilatkoztatták ki. A házalás fölött viczczelödtek és gúnyolódtak szakadatlanul. A zsidók az antisemitizmus rúgóival még nem lévén tisztában, nem tudták, hogy az antisemiták éppen azt támadják meg, a mi tetszik nekik, a zsidók valóban azt hitték, hogy a házalással a zsidófalás is meg fog szünni. A hitközség elnöke, a magyar származású Kohner városi tanácsos, a templomba gyülésre hivta össze a zsidó házalókat és rögtönzött beszédben kifejté a házalás veszélyeit az egész zsidóságra, az antisemiták sat. Erre egy lengyel zsidó szót kért s azt felelte: Elnök úr! Én egész nap a hátamon czipelem a batyumat, hogy családomat fentarthassam. Keserves keresményemből azonban a gyermekeimet iskolába járatom; az egyik fiam már orvosnövendék, de ha valaha szégyellené, hogy az apja házaló volt, akkor én kezét-lábát . . . . Mire az elnök csak azzal felelt: »ató bechartonú mikol hoamim,« házaljatok tovább, az Isten majd megsegit bennünket. — A lipcseieknek szép zsinagógájukon kívül hittani iskolájuk is van, a mely — mint kompetens forrásból hallottam — époly üres szokott lenni, mint a zsinagóga.

Néhány órai tartózkodás Hallében épen elegendö volt, hogy a csinos uj zsinagógát megtekintsem, hogy meggyöződjem, hogy a Hallében lakó 180—200 zsidó család még vágat, hogy egy házassági ajánlatot meghallgassak és hogy végre egy ebédet drágán megfizessek. Mindebböl kiviláglik, hogy a zsidó szellem ott még nem halt ki és hogy a kóserség ott époly becsben áll, mint nálunk. Hallénak van egy fiókközsége is: a lutheránsok Jeruzsáleme, Wittenberga. E fiókközség azonban csak három családot számlál. Erröl már elöre értesülve lévén, megkérdeztem a szálló tulajdonosát, hogy zsidó-e? Bámészkodva tekintett rám, de minthogy komoly arczot vágtam, azt felelte: »Itthon azt se tudom, hogy zsidó vagyok-e vagy keresztény, de mihelyt Berlin alá kerülök, mindjárt erösebben lüktet bennem a lutheránus vér, mert a kupémba dobnak egy »berlini kalauzt«, a mely a vallás utolsó szikráját is meggyújtja bennem, de azért nem leszek jámborabb, csak egy kicsit antisemita, Berlinben azután egészen antisemitává válok. Magam sem tudom, hogy, úgy látszik, hogy a berlini levegö olyan! Wittenbergában különben nem lakik zsidó.«

Igaza volt. Alig félórányira Berlintöl meg is kaptam a kalauzt, melynek czime: »Wegweiser durch Berlin. Herausgegeben von der christlichen Gemeinschaft St.-Michael.« Ezen minden héten megjelenö kalauz két-három jámbor hangú czikken kivül a tehetösebb keresztény utasoknak öt »keresztény vendégfogadót« (christliches Hospiz) és a szegényebb sorsú keresztényeknek négy megszállót (christliche Herberge) ajál. Azonkivül szivére köti az utasoknak, hogy az öt keresztény-egyletet fiókegyleteivel együtt igénybe venni el ne mulaszszák. A dolog egész ártatlannak látszik, de mindenki, a ki kezébe veszi, kiérzi a jámbor bárányból a farkast. Már abból a tényböl, hogy a keresztény felekezetek közt különbség nem tétetik, látszik, hogy a »német szokások« és »a jámborság« hangsúlyozása ki ellen irányul. A »kalauz« mindenesetre az *üdvöst* a *hasznossal* egyesiti.

A német szükkeblüség nem tudja elviselni, hogy birodalmának egy nyolczvanad része oly konokul ragaszkodik ösi vallásához. Elszomoritó tény, hogy oly nagy nép, mint a német, még annyira nem emancziplálta magát a középkor eszme- és képzetköre alól, hogy napi sajtójának pártállását föképen az határozza meg, hogy milyen állást foglal el a zsidókkal szemben. Semmi sem jellemzöbb a német nép egy részének szükkeblüségére. Sokat olvastam a németek antisemitizmusáról, de a hazai viszonyokhoz lévén szokva, a tény annyira meglepett, hogy néhány csalódás

után már csak félve nyúltam egy német újság után, pedig nem féltem, hogy antisemitává tesz. Hogy a német lapok kellemetlenségeiért kárpótoljam magam, egy berlini kávéházban fölkerestem a kiválóbb magyar lapokat és gyönyörködtem nemcsak a negyvennyolczas elvek fejtegetéseiben, hanem még a konzervativ elvekben is. Hála Istennek, végeztem az antisemitizmussal! áttérhetek tehát ismét a semitizmusra.

A berlini hitközség és intézményei e folyóiratban nem régen ismertetve lettek, csak egyes megjegyzésekre és észrevételekre szoritkozom tehát. Ecclesia praecedit! A berlini zsidók, a különböző vallásos árnyalatok daczára, néhány évvel ezelött még csak egy hitközséget képeztek, mig az orthodoxok autonomiát nem kértek, a mit meg is kaptak. A reform hitközség, a mely összehasonlithatatlanul nagyobb, az anyaközségtöl nem szakadt el, de a tisztelt olvasó tudja a hazai viszonyokból, hogy az igazi »orthodox« elött mindig ott kell lenni az »autonom«-nak. Az anyahitközségnek több imaházon kivül három zsinagógája van, a melyekben az istentisztelet kisebb-nagyobb fokozatban távolodik el a régi istentisztelettöl; de a legkonzervativabb is több eltérést mutat, mint a mi »neologusaink« istentisztelete. Ez a »konzervativ« zsinagóga egyébiránt a régi és újnak egészen sajátságos vegyülékét mutatja. A templomlátogatás Berlinben is nagyobb, mint a mi fővárosunkban. A prédikáczió is nagyobb kedveltségnek örvend mint nálunk; a nagy ünnepeken az olyan imaházba, a hol nincs hitszónoklat, a berliniek nem szivesen mennek és tényleg kevés ilyen imaház van. A prédikáczió az istentisztelet lényeges alkatrészének tekintik, mint a protestánsok. Hogy a vallásos szónoklatot menynyire becsülik, mutatja az az érdekes tény is, hogy a rabbijelöltek homiletikai gyakorlatai is nagy közönséget vonzanak a templomba. Ugyanis dr. Maybaum hazánkfia, a berlini község derék rabbija, a ki a megboldogult Frankl helyét foglalta el a Lehranstalton, azt az újitást hozta be, hogy az elörehaladottabb rabbijelöltek szombaton délután a nagy zsinagógában tartsák meg szónoklataikat. Némely berlini tehát gyakran ugyanazon napon egy zsinagógában két szónoklatot is meghallgat. Egy *vasárnapon* a reformzsinagógában is jelen voltam az istentiszteletnél. Néhány héber-mondat kivételével, az egész istentisztelet német nyelven folyik. A hitszónok érezhette a héber nyelv nélkülözhetetlen voltát, mert szónoklatát oly sürün szötte át héber idézetekkel a zsidó tradicióból és oly zsidó szellemben tartotta meg, hogy hazánkban sincs régi hitközség, a melyben elö nem adhatta volna. A részvét, a gyönyörü khórus daczára, a melynek többsége nökből áll, elenyészö csekély volt.

E folyóirat olvasói tudják, hogy német hitsorsosaink áldozatkészsége Berlinben két rabbiképzöt is tart fenn. Az egyik ugyan neve szerint »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« nem akar éppen rabbikat képezni, hanem csak a zsidó tudományokat tanitani, ugy hogy esetleg keresztények is hallgatói lehetnek, tényleg azonban ritka, mint a fehér holló, az olyan hallgató, a ki nem a czélból hallgat az intézeten, hogy rabbi lehessen. Valószinü, hogy az intézet a zsidó tudományoknak és felekezetnek még több szolgálatot tenne, mint jelenleg, ha rabbiképzövé alakúlna. Nem volna kénytelen minden külföldit felvenni érettségi vagy akár minden bizonyitvány nélkül azért, mert a berlini egyetem felveszi és megengedi neki, hogy doktoratust tegyen, minthogy Poroszországra nézve ugy sem bir semmiféle érvénynyel; azonkivül mint rabbiképzö, szigorúbb fegyelmet hozhatna be, a mi az intézet hirnevét még öregbitené. A második rabbiképzö az orthodox nevet viseli. A tanterv mindkét rabbiképzön jelentéktelen eltérésekkel ugyanaz; mindkét intézeten tudományos névvel biró férfiak müködnek. Magyar származású növendék már most kevés van; az orthodox rabbiképzöt aránylag többen keresik fel a hazai orthodoxiára való tekintetböl. Midön ezt hallottam, eszembe jutott a hazai orthodoxia két kérvénye a képviselöházhoz, hogy vagy adják oda a zsidó iskolaalapot az invalidusoknak, vagy pedig, ha konokul ragaszkodnak a rabbiképzö-intézet eszméjéhez, állitsanak fel rabbiképzöt — Bécsben! Végre egy hazai felekezeti lap ama hirét, hogy az orth. rabbiképzön a várpalotai rabbi és testvére által szerkesztett talmudi chrestomáthiát behozták tankönyvnek, ezen intézet jó hirneve érdekében valótlannak kell nyilvánitanom.

A zsidó tudomány azonban nemcsak a rabbiképzökben ápoltatik, hanem az egyetemen is. Rendesen valamely misnatraktatust olvas egy nem zsidó tanár. Egészen meg voltam lepve, midön az egyetem *kézi* könyvtárában megpillantottam nemcsak a babiloniai, hanem a *palesztinai* talmudot is. Beavatottak elött nem kell fejtegetnem, hogy a mai viszonyok közt ez milyen tudományos szinvonalról tanúskodik. Úgy látszik, hogy a német protestánsok egy nézeten vannak a talmud minden öszinte barátjával, hogy nagyobb tisztelöje a talmudnak az, a ki tanulmányozásának idöt és fáradságot szentel, mint az, a ki nem engedi, hogy egy hajszála meggörbüljön, de bele egyáltalában nem, vagy csak ritkán tekint. A németek a talmudot is bevonták már tanulmányaik körébe, és ha a sikereket tekintjük, a melyeket a szentirás terén elértek, senki sem mondhatja meg, hogy a talmud ismerete körül milyenek lesznek a viszonyok 1988-ban. Miután a talmudfoliansokat láttam az egyetem kézi könyvtárában, nem csodálkoztam, hogy Zeller, a görög filozofiatörténet legnagyobb ismerője, hall-

gatóinál annyi bibliai ismeretet tételezett fel, hogy *egy* előadásban, minden körülményesebb magyarázat nélkül, a görög filozofiai irodalomból vett számos példán kivül *négy* példát idézett a próféták irodalmából.

Az egyetemről szólva, röviden ismertetnem kell még ama zsidóérdekü egyletet, melynek czime: Verein für jüdische Geschichte und Literatur. Az egylet tagja lehet minden egyetemi hallgató, vallásküllönbség nélkül. Igaz, hogy eddig egyetlen egy nemzsidó vallásu egyetemi hallgató sem jelentkezett felvétel végett, de szokása az már a német zsidóknak, hogy mindent interconfessionalis alapra fektetnek. A zsidó történetért és irodalomért is csak a tudomány nevében küzdenek; mert a fődolog a tudomány. Az egylet tagjai az egyetem különböző fakultásaiból kerülnek ki. Hogy az egylet tagjai a zsidó-történettel és irodalommal megismerkedjenek, egyesek vállalkoznak a zsidó történet vagy irodalom egyes korszakainak ismertetésére meglevő munkák nyomán. A mint hallottam, ezen ismertetések bizonyos rendszer szerint történnek, ugy hogy bizonyos idő elmultával az egész zsidó-történeten és irodalmon végigmennek. Minden héten valamelyik este gyülést tartanak, a mely két részből áll: a felolvasásból és az elmaradhatatlan sörivásból, hogy a hasznos és mulattató együtt legyen. Szerencsém volt ilyen összejövetelben részt venni és nagy örömmel vettem észre, hogy a tudományos részt époly komolyan vették, mint a nemes »knájpolást«, a mi nem csekély dicséret, ha meggondoljuk, hogy a »knájpolás« az egyetlen ügy, a melyre nézve az összes német pártok a legszebb harmoniával egyetértenek. »Kadima« név alatt Bécsben is létezik ilyen egylet, talán Budapesten is lehetne ilyet alapitani. A zsidóság megismertetését kétségtelenül előmozditaná; a zsidó érzés fejlesztésére sem volna káros befolyással.

A porosz hitközségek rendesen nem tartanak népiskolát, mert közös iskoláik vannak, Berlinnek mégis van zsidó községi iskolája; azonkivül fentart még egy tanitóképzőt. Midőn kalauzom ezeket megmutatta, hozzátette: ezeket ismeri a Zunz irataiból. Olyan oktatásügyi budgetről, a milyennel pl. a pesti hitközség bir, német hitsorsosainknak sejtelmük sincs. Segélyforrásaik kulturális intézmények által nem lévén kimeritve, nem csoda, hogy humanisztikus czélokra többet áldoznak. Mielőtt elbúcsúzom Berlintől, még néhány szót akarok mondani a berlini magyar kolóniáról. A berlini magyarok általában nagyon szeretnek magyarul beszélni, még nyilvános helyeken is, pedig a poroszok nem nagy barátjai az »orosz« szónak, nem szeretik hallani. A magyar kolónia jó részben hitsorsosokból áll; a magyar egyletnek még a nélkülözhetetlen 48-as honvédje, a János bácsi is hitsorsos, a ki különben politikai elveitől eltekintve, derék mesterember.

A német fővárosból Boroszlóba érkeztem. A hitközség igen gazdag alapitványokkal rendelkezik, a melyeknek jó része a négy évtized előtt elhúnyt Fraenkel hagyatékából származik, a melyből a zsidóság körül halhatatlan érdemeket szerzett boroszlói szeminarium is fentartatik. Utazásom ezen utolsó állomásán ismét alkalmam volt a hazai zsidó-viszályokról beszélgetni. Okulva a multon, egészen őszintén nyilatkoztam. »A magyar zsidóság, Uram, egységes; elméletben orthodox, gyakorlatban neolog, épen ugy, mint a német zsidóság.« »De hát akkor mi az a neologizmus és orthodoxizmus?« »A neologizmus, Uram, csak az orth. párt szájában létezik, az orthodoxizmus pedig olyan jelszó, mint a testvéri szeretet az ünök antisemitáinak szájában, vagy mint az antisemitizmus maga, a mi alatt mindenki saját kivánságainak kielégitését érti.« Ezen magyarázat volt utolsó nagy tettem. E nagy tett tudatával vigan vasutaztam tovább »autonom« szülőföldemre, a Sajó szép völgyébe, a hol lelki nyugalmamra hamarosan meggyőződtem, hogy hitrokonaim époly kevésbbé változtak, mint a tiszta ég, a mely őket eltakarja és mint a termékeny föld, a melyen laknak. Igy szeretem őket, igy élnek gyermekkori emlékeimben.

Budapest. BLAU LAJOS.

A berlini régi sírkertről.

A M.-Zs. Sz. a minap emlitette, hogy a kikeresztelt porosz igazságügyminiszter felkeresi zsidó atyja sirját. Az ilyes esetek legalább Németországban nem is oly ritkák. 1868/69. évben laktam Berlinben az Oranienburgerstrasse 7. számu — hajdanában a berlini *Chevra*-házában; a 2-ik emelet hátsó udvarszobámnak *egyedüli* ablaka — a *régi zsidó sirkertre szolgált.* Iparkodtam tehát, hogy megismerkedjem a Grosse Hamburger-Strasseban lakott, tavaly (l. Zs. Szemle f. é. 57. lapján) meghalt Landshuth Lázárral, az »Altersversorgungsanstalt« és »a régi sirkert« inspektorával, a mi nekem teljesen is sikerült. Gyakran ellátogattam a barátságos öreghez, kivált ha verőfényes délutánon ablakomból észrevettem, hogy bennt ül a sirkertben a padján, azonnal lementem s befordultam a Grosse Hamburgerstrassebe és ott termettem öregem mellett, a ki velem sétálva a sirkert utain, elmondta nekem minden egyes halottnak az életrajzát. »Da liegt der Dervisch in Lessings Nathan der Weise begraben« evvel mutatott Wolf mathematikus sirjára. Sokat fáradozott, hogy a sirköveket jókarba hozza és a sirokat felhantolja és virágokkal beültesse. De hasznát is vette munkálkodásának. Dr. Geiger a berlini zsidó hitköz-

ség 200 éves jubileuma alkalmából 1871-ben megjelent Geschichte der Juden in Berlin czimű munkájához ő szolgáltatta az adatokat a sirkövek felirataiból; a berlini rabbik életrajzait tartalmazó munkájához a sirkövek és a berlini chevra- és jegyzőkönyvei szolgáltatták az adatokat. A »Szemle« idézett helyén említett könyveken kívül még kettőt irt Landshuth. 1. מגיר מראשית kritikai fejtegetések a Peszách esti liturgiája forrásai és fejlődése felett. Berlin 1856 és 2. סדר בקור חולים, מעבר יבק וספר החיים Berlin, 1867. Ez utóbbinak legérdekesb részei *az első*, mely 72 lapon kritikai tanulmányokat a betegek- és halottaknál mondandó imák és végzendő szertartások eredetéről és fejlődéséről foglal magában és a *hatodik*, a melyben 48 lapon: 79 sirkövek feliratai közölvék. E feliratok közt nincs egy se a »régi zsidó sirkert« sirkövü felirataiból, mivelhogy ezek körülbelül *3000* számmal érdekes genealogiai és történeti jegyzetekkel ellátva, a berlini izr. hitközség elöljárói megbizásából külön kötetben kiadandók voltak. L. az első rész végén (72. l.) De nem csak tudományos, hanem *anyagi* sikerrel is járt a boldogult Landshuth fáradozása a »régi zsidó sirkertben«; az inspektori fizetésén kívül tetemes ajándékokat is kapott azoktól, a kik felkeresték a régi zsidó sirkertben őseik hantjait, ezek között nagy számban voltak a kikeresztelt illetőleg ezeknek már keresztényeknek született ivadékai. Egy nap avval a megszólítással fogadott: lássa, mindig jó napom van, ha egy kikeresztelt vagy egy született keresztény eljön zsidó ősei sirját felkeresni. Volt már 20—40—50 tallér, de ma kaptam 200 tallért. Eljött egy fiatal katonatiszt ifjú feleségével és hugával, az atyja a gyermekkorában kikeresztelt Regierungsrath *Hitzig*, a híres *Itzig* Dániel unokája. Az öreg gyengélkedik, nem jöhetett maga, azért küldte a fiát. Ez megnézte zsidó őseinek hantjait és adott 200 tallért, hogy tovább is csak ügyeljek a sirokra és a sirköveire, hogy jó karban legyenek. Nem ritka eset tehát, hogy egy németországi kikeresztelt, illetőleg zsidó származásu keresztény nagy úr felkeresi zsidó őseinek sirhantjait. — A fennt nevezett סדר בקור חולים stb. czimü könyv, melynek eredetileg 4—6 márka volt az ára, most Schlesinger József könyvkereskedésben Bécsben *70* kr. kapható, ajánljuk a könyvet a »Szemle« i. t. olvasói figyelmébe. A kik *Bacher Simon* úr inditványánál fogva szándékoznak érdekes sirfeliratokat közölni, sokat tanulhatnak a *hatodik* részéből, a kik pedig a betegek és halottak körüli teendőkről irni akarnak, szintén tanulhatnak sokat az *első* részéből, p. o. hogy nem elég efféle tanulmányokhoz, hogy valaki átolvassa a »Chathmath Adam«-ot és a »Sulchan-Arukht«-t, hanem át kell tanulmányozni a két talmudot, a »Gaonim« iratait és

hasonnemű *legrégibb* müveket; hogy tévedett a »Chokhmath Adam« szerzője, ha a »תהלת הברה קדישא והאבל« czimü értekezése 9. §-ában azt állítja, hogy az ott nevezett szokásnak nincsen nyoma a régi talmudbeli irodalomban, mert a kérdéses szokás alapszik a *jeruzs.* Talmud Kilaim (ed. Krotoschin 32[b] lap) és Kethuboth (35[a] lap) és Beresith rabba 100 fej. 2. §-ában előforduló, Rabbi Jirmiáról szóló elbeszélésen és a halottak feltámadásában való hiten (i. h. 39—40. lapján), a mi, miként Landshuth (i. h.) figyelmeztet, a hires pozsonyi rabbi, Szofer Mózses figyelmét is kikerülte (Ch. Sz., Jóré deá 327)). Mellékesen megjegyzem, hogy nézetem szerint a »Chokhmath Adam« szerzőjének, i. h. 13. §-ában foglalt állítása, miszerint az ott említett szokás *pogány* eredetü, nem áll, csak hogy ennek fejtegetése itt nagyon messzire vinne.

Bács-Topolya.

GOLDFAHN S. H.

Nyilvános felolvasó estélyek.

Tagadhatatlanul nagy a közöny, a melylyel a művelt és a kevésbé művelt nagy közönség a zsidóság ügye iránt viseltetik. Ideje, hogy e közönyt megtörjék s lassanként érdeklődéssé változtassák át. E nehéz, de magasztos feladat megoldására vállalkozott az országos rabbiképző intézet felső tanfolyamának »Theologiai Egyesülete.« Ez egylet elhatározta, hogy még e tél folyamán nyilvános felolvasó estélyeket rendez. A czél, a melynek szolgálatába szegődött az egylet, az, hogy érdeklődést támaszszon a nagy közönségben a zsidó nép története és irodalma iránt. A felolvasások népszerü hangon lesznek tartva és pedig február havában, egymásra következő heti időközökben, az esti órákban. A műsor a következő:

1. A pessimismus a középkori spanyol-zsidó költészetben. Irta és olvassa: Dr. *Kecskeméti* Lipót.

2. *Das Hohelied.* (Német nyelven). Irta és olvassa: Dr. *Elzász* Bernát.

3. A talmudi agáda. (Szemelvényekkel). Irta és olvassa: *Hofmann* Emil.

A népszerü tudományos felolvasások intézménye Berlinben már régóta dívik s a nagy közönség csak úgy sereglik a »Hoch-

schule«-ba, a hol bemutatják neki a zsidó nép- és irodalmi termékeknek legkiválóbbjait. Nálunk ugyan nem kész, csak leendő tanitói Izraélnek lépnek a felolvasó asztal mellé, de hát ez elvégre nem változtat a dolgon. Az igazság csak igazság marad, ha ifjúi lelkesedéssel hirdetik is. A belépti-jegy ára az egész cziklusra: 1 frt 50 kr. A bejövendő összeg a »Th. E.« segélyalapja javára lesz fordítva. Reméljük, hogy a felolvasásoknak minél több látogatója lesz.

—k.

Tanügy.

A berlini rabbiszeminárium.

Az 1868-iki boldog emlékezetü kongresszus egyik legsajátságosabb hajtása volt a zsidó felekezeti szellemnek, a mi legjobban mutatkozik annak eredményeiben s következményeiben. Míg ugyanis ezek egyfelől jelentékteleneknek bizonyultak, addig másfelől volt olyan is köztök, mely igen fontosnak mondható; egyrészt közvetlenül a kongresszus befejezése után, másrészt jóval később, részben csak napjainkban jutottak érvényre: míg egyrészről itt e hazában, addig másrészről a távol külföldön érvényesültek; s ha volt a kongressusnak üdvös hatása, nem maradt káros befolyás nélkül sem. A kongresszusnak csak jóval később s a külföldön nyilvánult, de fontos s üdvös következményeihez tartozik — a berlini rabbiszeminárium megalapitása. E felfedezésen, tudom, sokan s főleg az ifjabb nemzedék soraiban fognak csodálkozni; de a beavatottak s idősebbek előtt nem lehet az titok. Meg is adom rövideden a látszólagos talány nyitját; ama szeminárium megalapitójának s jelenlegi rektorának, dr. Israel *Hildesheimer* volt kis-martoni rabbinak személyében rejlik az. Ismeretes dolog, mint tette magát e kiváló férfiu a kongresszus idejében közvetitő álláspontjával lehetetlenné; azontúl sem az orthodox, sem a kongresszusi párt tudni róla nem akart s neki Magyarországon maradása nem volt többé. Egy szép napon tehát a vállalkozó szellemü tudós rabbi felkerekedett Kis-Martonból s visszatért hazájába, Németországba, annak is legszebb s fővárosát, Berlint, szemelte ki lakóhelyéül, a hol csakhamar ma is fennálló szemináriumát alapította meg.

Ez intézetet kivánjuk a következőkben, habár csak vázlatos vonásokban, ismertetni, a mi már azért sem lehet hiábavaló munka, mert amaz intézet ugy keletkezése módja, mint fejlődése szempontjából, de még több más tekintetben is érdekes és tanulságos megfigyelések tárgyául szolgálhat. Kitüzött feladatunk nehézségeit alá nem becsüljük; egyrészt mi sem esik meg könnyebben, mint hogy a sok személyes s tárgyi vonatkozás, mely ilyenkor elkerülhetetlen, a dologra szorosan nem tartozó térre ragadja el az embert; másrészt pedig a személyek s állapotok megitélése, mely főfő-részét képezi az ily referatumnak, mihamar nem ád alkalmat tévedésre s ennélfogva igazságtalanságra. Mindazonáltal iparkodni fogunk az objektivitás terét el nem hagyni s itéletünkben igazságosnak lenni, a mi ugy hisszük annál is inkább fog sikerülni, mivel ismertetésünk egy évi személyes tapasztalatom s a viszonyok beható tamulmányozásán alapszik.

Még egy megjegyzést legyen szabad előre bocsátanom. Eredetileg nem volt szándékomban összehasonlitó tanulmányt irni az itt szóba jövő berlini és budapesti viszonyokról; de ha már megtette más s az összehasonlítás révén hamis szinben tüntetett fel nehány kérdést, hát én is felhasználom az alkalmat, hogy e tévedéseket, esetről-esetre, helyreigazítsam. Sietek pedig elárulni, hogy az összehasonlítás nem Berlinnek, hanem többnyire Budapestnek fog előnyére válni; de már általánosságban s jó eleve jegyezzük meg, hogy igazságos alapon összehasonlításnak voltaképen nem is volna helye ott, hol más-más körülmények más-más befolyást gyakoroltak a dolgok fejlődésére, különösen pedig gáncsnak nem lehet helye a gyöngébbel, az elmaradottabbal szemben. Példának okáért: a berlini szemináriumot egy lelkes férfiu akadályt nem ismerő buzgó tevékenysége teremtette meg, nem egyszerre, előre kidolgozott terv alapján s mindenkor tele pénzeszacskó assistenciájával, hanem évek során, esetről-esetre tett intézkedésekkel, a maga s más egyesek áldozatkészségéből. Holott a budapesti szemináriumot évtizedek alatt kifőzött tervezet alapján, kész organizácziával s óriási tőkére támaszkodva a kormány parancsszava hívta életbe. A mi intézetünk fiatalabb eredetü lévén, tanult a többitől s a többi kárán; tanárai túlnyomóan tanárságra képesitett pedagogusok, a berlinié úgy-

szólván dilettansok, kiket csak a gyakorlat tett idővel képessé állásuk betöltésére. Még több e nemü különbséget hozhatnék fel, de minek a szót szaporítani oly kérdésről, mely úgy hisszük mindenki előtt világos.

Ugy is ideje már, hogy ad ipsam rem szóljak.

Ott hagytuk el Hildesheimert, a mint Magyarországból jőve Berlinben telepedett le. Ott a talaj az ő számára, bár tudta és hozzátevése nélkül, már elő volt készítve: a termőföld felszántva, a mag elvetve, sőt már csirában; csak a gazda hiányzott, ki kellő körültekintéssel gondozza a gyönge vetést s majdan biztos fedél alá hozza a várható bő termést. S ez a gazda megkerült a kis-martoni rabbi személyében.

Dr. *Berliner*, jelenleg egyik tanára a szemináriumnak, volt az első, ki, mielőtt még Hildesheimer Berlinbe került volna, az orthodoxia tépett zászlaját — s ez alkalmasint sokak előtt ismeretlen s uj dolog — ott újra kitüzte s vitézül meg is védte; csakhogy ő nem volt az az ember, ki organizátori tehetséggel megáldva, külön pártot szervezhetett volna. E szerepre Hildesheimer volt hivatva, ki a természettől sok szép tulajdonsággal, különösen pedig szivós agitáló képességgel lévén felruházva, rövid idő alatt pártot s aztán községet is teremtett magának, melynek csakhamar az autonomiát is megtudta szerezni. Immár minden igyekezetét arra fordítá, hogy álmainak varázsképét, ábrándjainak délibábját valósággá változtassa, hogy gondolatainak már Magyarországon is dédelgetett kisdedét, egy orthodox rabbi szeminárium eszméjét megvalósítsa.

Ah, tehát orthodox intézetről van szó?

Nos, látom már, darázsfészekbe nyúltam e szóval. De nem is bolygatom tovább. Avagy mindjárt az elején kellett volna felemlítenem, hogy orthodox szemináriumról fogok szólani? Megvallom, fölöslegesnek tartottam ezt megjegyezni, mert Berlinben voltakép csak ez az egy rabbiszeminárium létezik; a másik, a a Lehranstalt, nem reflektál a czimre sem. — Tehát a rabbiszeminárium létrejött; hogy mikép s miből? Egyszerüen ugy, hogy praesumptiv igazgatója első sorban a maga zsebéből (mely mindig tele szarúja dús pénzbeli áldásnak), no meg nehány lelkes párthívének adományából fedezte az intézet összes költségeit; pedig két tanárt fizetni s a tanulók *összes* szükségleteiről gondoskodni mindenesetre oly mulatság lehetett, melyet szegény vagy szükkeblü ember nem egykönnyen engedhet vagy engedne meg magának. Hanem ott valósággal ugy történt. — A tanulóanyag beszerzésében az uj intézet igazgatója nem volt épen válogatós; befogadott minden törekvő, vallásos ifjut s ha egyiknek-másiknak profán tudománya nem ütötte meg a gimnáziumi felsőbb tanulmányok mértékét, azt ő maga segítette odáig, hogy érettségi vizsgálatot tehetett. A héber tudományokban pedig egyelőre igen csekély készültséggel is beelégedett. Ilyenformán mindenféle nevelésü, készültségü s származású, nem ritkán más pályán zátonyra jutott fiatal emberekből állandó tanulóanyagot szerzett magának, melyből később nem egy értékes gyöngy vált ki s melynek ő volt testi-lelki atyja a szó szoros értelmében.

Ez történt 1873-ban.

Ily alkotáshoz, azt megengedik a tisztelt olvasók, sziv kelle és ész: nagy és nemes sziv, mely szeretettel képes átölelni idegen szülők szegény, de tanulni vágyó gyermekeit, s józan, praktikus ész, mely le tudja győzni a kezdeményezés számtalan nehézségeit s elhárítani az elébe görditett sokféle akadályokat. Sokan, ha ez alacsony, szikár, izgó-mozgó s külsőleg minden autoritást nélkülöző alakot s mindig nyájas, majdnem gyermekesen derült arczvonásait látnák, nem akarnák elhinni, hogy e gyenge testben oly nagy szív s oly erős lélek lakozik; de az átható észt, mely nála nem agyafúrt pilpulisztikában, hanem inkább a praxis terén nyilatkozik, elárulják a 68 éve mellett ritka elevenségü férfi nyilt s nyájas derültségtől sugárzó szemei.

E férfiu alkotta meg a berlini szemináriumot, mint mondánk, nehány lelkes párthíve közremüködésével, s ma már egyaránt szilárd anyagi s szellemi alapon áll az. Pedig ama férfiak nem tanácskoztak sokat, de annál többet cselekedtek; csak akkor fordultak másokhoz, mikor maguk megtettek volt minden tőlük telhetőt.

Tout comme chez nous.

Nálunk 1803-ban merült föl legelőször egy rabbiképző terve. De Haynaunak kelle közbejönnie és a »veszett év«-nek, hogy 1877-ben végre megnyiljon, nehéz vajudás közben, az oly égetően szükséges intézet. De ki számlálhatná meg a gyülések és konferenczíák, a rendeletek és a le- meg feliratok, a bizottságok és albizottságok számát, melyek a megnyitás fényes ünne-

pét megelőzték? [1]) Végre is a kormánynak kelle ráparancsolnia erősen a zsidainkra, hogy hát vállalják el, a mit olyan nagyon kivántak, de megteremteni nem tudtak, a rabbiképzőt. Bizony megérjük még idővel, hogy a reczepcziót is a kormány fogja ránk erőszakolni egy szép napon. Pedig blasphemia még csak elgondolni is!

Csekély volt a berlini szeminárium kezdete; de szerény multja után türhető jelene van.

Én szép jövőt is jósolok neki.

Kivánom is, mert megérdemli.

Immár, hogy a szeminárium keletkezésének nehézségein s viszontagságain átestünk, rövidebbre foghatjuk a tollat. Szárazabb tárgyal is állunk szemközt: az intézet anyagi helyzetének ismertetésével. A mi ezt illeti; nem állnak ugyan rendelkezésére nagy tőkék, de van sok lelkes barátja a legkülönbözőbb országokban és vidékeken, kik évi járulékokkal és egyszersmindenkori adományokkal támogatják. Az intézeti imaházban, mint a budapestiben is, van egy emléktábla, melyre, a szeminarium jótevőinek nevei vannak följegyezve. 20—30 név lehet már ott örök emlékül bevésve; a legtöbb persze Németországé, azután következik Oroszország, majd Anglia, Dánia s Tunis. Megjegyezzük még, hogy magyarokkal csak az évi tagdijasok közt, ott sem nagy számban találkozunk. — Az intézeti alappal, mely egy hét tagú kuratórium (elnöke Hildesheimer) felügyelete alatt áll, együtt kezeltetik, de mégis tőle külön van választva az *ösztöndijalap* s az *özvegy- s árvaalap*. Minden alapok tőkéi, ha nem is túlságos nagy összegek, egyes emberek adakozásaiból folytak be, a mit ha meggondolunk, nem fogjuk az eredményt kicsinyleni. Persze Németországban a zsidók nemcsak üres szavakkal de, ha kell, pénzben is készek az elismerés adóját a tudomány és vallás oltárán leróni. De hadd szóljanak maguk a számok.

Az $188^{5}/_{6}$-iki tanévben (melyről a legujabb kimutatás szól) az összes *bevétel* volt 44,844·13 márka és pedig tagsági dijakból 29,897·87 m., adományokból az ösztöndijalap részére 2557·85 m., az intézeti alap részére 1871·75 m. stb. *Kiadás* volt ugyanazon tanévben összesen 36,339·62 m.; ebből tanári s egyéb fizetésekre

[1]) Bánóczi, Az orsz. rabbik. int. első évtized. tört. 7. l.

18,271·25 m. esik, a könyvtárra 485·45 m, (a mi elég kevés), stipendiumokra (vulgo: havi segély) 6700 m. stb. *Többlet* volt ez évben 7282·36 m. Összehasonlítva már most az 1886-iki 1885-iki év zárszámadásait (mindkettő szept. 1-ről van keltezve), a következő számokat kapjuk: 1886. szept. 1. az *összes vagyon* készpénzben s értékekben 271,350·85 m. (1885. szept. 1-én 231,715.38 m.); ebből az *ösztöndij-alapé* 37,814·60 m. (36,217·10 m.), az *özvegy- s árva alapé* 1820·87 m. (1543·72 m.) E számok az utolsó két évben mindenesetre tetemesen gyarapodtak.

A budapesti szeminárium egészen más alapon tartatván fel, összehasonlitásnak itt nincs helye: különben is az intézet értesitői idevágó adatokat nem közölnek, valamint tiz éves történetének vázlata sem. A segélyezésről alább még külön lesz szó.

Most még röviden leirjuk az intézet tan- s egyéb helyiségeit. A szeminárium Hildesheimer saját három emeletes hazában (C. Gipsstr. 12 A) és pedig ennek földszinti bal frontján a könyvtár pedig jobb frontján van elhelyezve. A maz két nem nagyon tágas teremből áll, meglehetősen primitiv butorzattal. A könyvtárt egy nagyobb és két kisebb kelyiség képezi, az utóbbiaknak egyike olvasótermül szolgál. A könyvtár naponta d. e. 9—12 nyitva áll, mely idő alatt a könyvek kiadatnak akár haza, akár ott való használatra. A könyveket külön e czélra szánt lapokon, melyek igen csekély áron kaphatók a szolgánál, előtte való nap kell megrendelni, (ugyan e lapok egyuttal téritvényül szolgálnak). Azonban szükség esetén a könyvtárnok távollétében is lehet a könyvtárban dolgozni s erre való a belépti jegy, melyet minden hallgató év elején kap. Mindezekben a királyi könyvtár szolgál a szemináriumak mintául; de nálunk Budapesten is nagyon kivánatosak volnának hasonló intézkedések. Nem különös-e, hogy egy dúsgazdag könyvtár, mint a budapesti szemináriumé, *hetenként két félórában* legyen csak nyitva a tanulók használatára? Abban a két félórában pedig annyi bajjal jár valamely könyvnek kézhez kerítése, hogy sokan inkább üres kézzel távoznak, semmint hogy a vadul tolongó kisebb s nagyobb fiuk lökdéséseinek, láb tiprásainak s egyéb gyengéd figyelmességeknek magukat kitegyék. Mindez sem a mienkhez képest elenyésző kis berlini szemináriumi könyvtárban nem fordul elő, sem az ottani világhirű királyi könyvtárban, mely a szemináriumi könyvtár szegénységét ritka gazdag héber könyvgyüjteményével tökélete-

sen pótolja. Nincs is sok olyan szorgalmas látógatója, mint épen a szeminárium hallgatói. Az intézeti könyvtárban csak egy szak van kellőleg képviselve s ez a responzumok irodalma, kéziratai incunábulái s egyéb ritkaságai nincsenek.

Az intézeti templom, hogy erről is pár szóval megemlékezzünk, egy első emeleti terem az udvar hátsó részén. Ennek kántora s tóra-felolvasója egy személyben nem más, mint Hildesheimer maga, ki naponta hihetetlen gyorsasággal végzi itt imáját.

Itt megállapodjunk, kedves olvasó.

Viszontlátásra a jövő számban.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

KÚTFŐK.

172. sz.

Zsidó körlevél 1848-ból.

Mózes vallásu magyarokhoz.

Tisztelt testvérek!

A honi izraeliták belügyeit kezelő választmány nevében f. h. 17-éu hozzátok intézett körlevélnél fogva, szerencsés vagyok azon örvendetes tudósitást adhatni, miként az összes magyar nemzet forrón ohajtott kivánatai teljesedésbe mentek, s édes hazánk azon, a közszeretet és bizalomtól környezett férfiakban, kiket felséges királyunk bölcs határzata hazánk kormányzatával megbizott, legerősebb biztositékát találja annak, miként a törvények az igazi haladás szellemében, az összes nemzet szeretete és testvériségének szellemében alkattatni és végre hajtatni fognak.

Annál fogva, tisztelt testvérek, kell, hogy mi is, jövendőbeli állásunk és a nemzet-testületbei fölvétetésünkre nézve, határtalan bizalommal viseltessünk azon kormány iránt, mely hazánk álladalmi ügyeit szilárd és a körülmények mivoltát szem előtt tartó belátással rendezi, azon *türelemmel párosult várakozásban*, hogy a mi kérdésünket is a legkedvezőbben megoldandja.

Legszentebb kötelessége tehát a hon összes lakosságának jelenleg, hogy békességgel és elégülten rendes foglalatosságainkhoz vissza térve, *kellő* időt engedjen ama férfiaknak, kik azon magasztos és nemes föladatot magukra vállalák, hogy a nép-szabadság megalapitására hozott határozataikat felelősség alatt, s törvényes uton behozzák, s hogy azok *szabadon*, minden *rendkivüli* befolyástól menten fejlődve, előkészületekül szolgáljanak arra, hogy a legközelebbi országgyülés előtt, mellyben a közös népakarat, s a törvényes hatalom központosulni fog, tetteikről számot adhassanak.

Legelső, legszentebb kötelessége tehát minden becsületes és helyes gondolkozásu magyarnak ezennel csak az, hogy az állami boldogságot s közbátorságot föntartani segitse. Ki jelenleg csak *saját egyéni* erdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozza veszélybe, s oly vétket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyiránt, miként sem ezen, sem pedig a jövő életben, eleget nem lakolhat.

Általhatva tehát ezen eszmétől, nem találom czélszerűnek, hogy a jelen, az országra nézve oly nagyfontosságu idő percekben mi az ügyünket elővegyük; minél fogva is hiszem, hogy szándékaitoknak teljesen megfelelendek, midőn a legünnepélyesebben kijelentem, miként jövendőbeli sorsunkat, s személyünk, ugy mint vagyonunk biztosságát s *bizalommal teljesen*, teszszük le a magyar nemzet kezeibe, s hathatós pártfogásukba ajánljuk.

Minden rangú, korú és vallásu férfiak, köztük azon nemeslelkü, a hazáért olly hőn lángoló ifjuság, mellynek soraiba ti is beálltatok a mozgalom első pillanataiban, s melly örök példányul szolgáland arra, mikép gyökeres átalakulás nehéz perczeiben is, összeegyeztetni lehet a bátorságot a renddel; mindezek önként nyujtanak kezet arra, hogy részükről is biztosságunkat föntartani segélendik, s hogy kérdéseinket, az álladalmi testületbe egybecsatoltatását illetőleg, ők viszik át a szellem kitzdmezejére, melly által egyedül ügyünk végképi eligazitása előkészittethetik, a közvélemény ez ügyben kihallgattathatik, a tévedések fölvilágosittathatnak s ekként a nemzeti szabadság legerősebb palladiuma, a szabad sajtó utján, egészen tisztába hozathatik. — Nem bennünket illet most tollat ragadni ez ügyben: azon nemes férfiak majd végrehajtják azt, mire magukat olly nagylelkűleg elhatározták, nekünk a dolgok jelen állásánál fogva kötelességünk csak az, hogy annak idejében, a *legnyiltabb felvilágositást* adjuk, az eddigelé olly rejtélyes homályban burkolt, községi és vallási szerkezetünk felül; valamint az által is, hogy egyrészről a leggyökeresebb reformokat megkezdjük, más részről pedig, hogy gyermekeinket, kivéve a külön előadatandó vallástant, a nyilvános iskolákban képeztetjük, a legnyomatékosb bizonyitványt adjuk a felül, miként irányunkban a polgári társaság teljesen megnyughatik.

Fölkérlek tehát benneteket, tisztelt testvéreim arra, hogy tartsátok vissza magatokat mindennemü erőszakos törekvéstől a jog elnyerésére. Ne nyujtsatok be kérelmezvényeket; ne irjatok; hanem várjátok be békéve az időt, mellyben, ha isten ugy akarja, s mint én a legbiztosabban reményl lem, *legközelebb jövőben*, ügyünk a *polgári társaság közmegelégedésére*, teljes világosságba hozatandó, bevégzendő, és határozatba menendővé tétetik.

Isten szóland a ti ügyeitekben, nemes férfiak ajkaival, ti pedig legyetek béketűréssel, mondja a sz. irás: Tartsátok fül a békét, belülről, és kivülről. Hogy ha pedig hazafiúi érzelmeitek igénybe vétetnek, ez által kétszerte lekötelezve érezzétek magatokat, ha néhol szükkeblűleg visszautasittatotok, el ne mulaszszátok ti azért kötelességeiteket; ha felebarátaitok jólléte forog fenn, feledkezzetek meg minden bántalmakról, minden lenézésről, mellyeket tapasztalátok, s minden emberben csak egyet lássatok, egyet szeressetek — a hazát.

Isten, haza és király, ez legyen jelszavunk. Becsület, és bizalom vezéreljen bennünket minden cselekedeteinkben.

An die Ungarn mosaischer Confession.

Geehrte Brüder!

Im Verfolg des vom Verwaltung-Comite an Sie erlassenen Rundschreibens ddto. 17. d. M. fühle ich mich beglückt, Ihnen heute die frohe Botschaft bringen zu können, dass die Wünsche der gesammten ungarischen Nation gottlob in Erfüllung gegangen sind und dass unser Vaterland, in jenen Männern seines unbegränzten Vertrauens, welche die Weisheit unseres erhabenen Monarchen zur Leitung unseres Vaterlandes berufen hat, *die vollste Bürgschaft dafür finden kann*, dass die Handhabung der Gesetze, im Geiste des wahren Fortschrittes, *im Geiste der Liebe und der Verbrüderung der gesammten Nation* geschehen wird; und deshalb geliebte Brüder muss auch unser Vertrauen rücksichtlich unserer künftigen Stellung und Aufnahme in der Staats-Einheit, unerschütterlich auf den festen, die Verhältnisse und Sachlage berücksichtigenden und umfassenden Gang der Staatsverwaltung, in *geduldiger Erwartung* begründet bleiben.

Heilige Pflicht der Gesammtheit ist es nun gegenwärtig, in Ruhe und in Frieden, zu ihrer gewohnten Lebensbeschäftigung zurückzukehren, und jenen hochgeachteten Männern, welche die hohe und edle Aufgabe übernommen haben, die gefassten, die Freiheit des Volkes begründenden Beschlüsse unter Verantwortlichkeit, auf gesetzlichem Wege, ins practische Leben einzuführen, *gehörige Zeit* zu gönnen, um sich *frei* und ungestört *von äusseren Einflüssen*, hiefür vorzubereiten, um dann dem nächsten Reichstag, in welchem sich die Volksstimme, und die gesetzliche Gewalt concentriren wird, hierüber Rechenschaft zu geben.

Das Glück und die Sicherheit des Staates in seiner Gesammtheit zu befestigen, ist *die erste, die heiligste Pflicht* jedes ehrlich, redlich denkenden Menschen im Lande. Derjenige, welcher *nur sein* partielles *Interesse* im Auge behält, gefährdet hiedurch das Ganze! versündigt sich an göttlichem und menschlichen Recht, was er weder in diesem, noch im künftigen Leben wird sühnen können.

Von diesem Gedanken durchdrungen, finde ich es nicht am Platze, dass wir in dem gegenwärtigen für das Land so wichtigen Momente, unsere partielle Frage in Anregung bringen sollten, und deshalb glaube ich Ihren Gesinnungen vollkommen entsprochen zu haben, indem ich feierlich erklärte, »*dass wir mit vollem Vertrauen, in Händen der edlen ungar. Nation unser künftiges Schicksal, die Sicherheit der Person und des Eigenthums niederlegen, und ihrem mächtigem Schutze empfehlen.*«

Männer der verschiedensten Stände, vom verschiedenen Alter, und aus allen Confessionen, darunter auch die Vertreter *jener hochherzigen patriotischen Jugend*, in deren Reihen Ihr euch im ersten Augenblick der Bewegung brüderlich einverleibt hattet, und welche als Muster *des Muthes*, und *der Ordnung* im Augenblicke des Umschwunges sich in der Weltgeschichte ewigen Ruhm erworben haben, und durch fernere Erhaltung dieses, einheitlichen Sinnes sich ihn auch *bewahren werden*, haben sich

freiwillig die Hände gereicht, auch ihrerseits euer Schutz zu sein, und die Frage unserer Einverleibung im Staats-Verbande, auf das geistige Feld zu übertragen, *wo allein* die Entscheidung vorbereitet und die öffentliche Meinung hierüber, gesammelt, gesichtet und somit durch das schönste Palladium der Nation, durch die Pressfreiheit, festgestellt werden kann. Nicht *wir* dürfen hiebei die Feder führen, jene edlen Männer werden ihren Vorsatz ausführen, und diess selbst thun, unser bleibt blos die Aufgabe, zur geeigneten Zeit *die offenste Aufklärung* über unsere, bisher in mysteriösem Dunkel gehüllte, innere Gemeinde- und religiöse Verfassung abzugeben, und jene Bürgschaften der inneren Reform, so wie des Unterrichts in den öffentlichen Landes-Schulen, neben freien Vortrag über unsere Religionslehre, mit Bereitwilligkeit zu geben, wodurch sich die Gesellschaft beruhigt fühlen wird.

Somit bitte ich Euch geehrte Brüder, enthaltet euch jeder forcirten Rechts-Erlangung, petitioniret nicht, schreibet nicht, sondern wartet *geduldig* ab, bis so Gott will, und wie ich es hoffe, *recht bald* der Zeitpunkt kommen wird, wo die Acten über diesen Gegenstand *zur Zufriedenheit der ganzen Staats-Gesellschaft*, gehörig ins Licht gestellt, geschlossen und spruchreif gemacht werden können. *Gott* (durch edler Menschen Mund) *wird für euch sprechen, Ihr aber sollet stille schweigen:* sagt die heilige Schrift. Erhaltet den Frieden nach innen und nach aussen; nimmt man euere patriotischen Anerbietungen an, so fühlt euch dadurch doppelt verpflichtet, weist man euch an manchen Orten zurück, so thuet nichts destoweniger euere volle Schuldigkeit, und wo es das Wohl des Nachbars gilt, vergesset jede persönliche Kränkung, jede Zurücksetzung, und sehet in ihm — das Vaterland.

Isten, haza és király, bleibe euer Wahlspruch, Rechtlichkeit und Biederkeit leite alle eure Handlungen.

Ezt kérve, maradtam Pesten Martius 22-én 1848.

Kunewalder Jónás.

Közli:

BÁRÁNY JÓZSEF.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Schön D.* és *Stern A.* Olvasmányok a bibliából iskolai használatra. Második rész: Próféták. Budapest. — *J. Levi,* Elia Levita und seine Leistungen als Grammatiker. Boroszló. — *Perreau P.,* Intorno la vita e le opere del Rabbi Jona Ibn Ganah (Estratto dal »Corriere Israelitico« di Trieste). — Zum zweiten Deczember 1888. Fest- und Jubelschrift von *D. H. Spitzer.* IV. Auflage. Budapest. — ברכה לראש יוסף Herzensgruss und Preisgesang.....zum Jubiläum des vierzigjährigen Krönungstages....Franz Joseph's des Ersten....von *M. J. Brettholz.* Stanislau.

Zsidók külföldön. *Berlinben* a kösségtanács *dr. Fränkel Albertet* választotta a városi sinylők háza igazgatójává. — *Dr. Graetz H.* boroszlói tanár a *madridi* tud. akadémia tagja lett. — *Mainzban* a városi könyvtárhoz *dr. Heidenheimer Henriket* választották meg titkárnak. — *Isaac Molcho* pasa a *török* flotta felügyelőjévé neveztetett ki.

A biblia. A Britt és külföldi biblia-terjesztő Társulat 1888-ról szóló jelentése szerint e társulat 4.206,032 példány bibliát terjesztett ide számítva az egész bibliákat, az ujtestamentomokat s az egyes bibliai könyveket. Fennállása óta, 1804. márcz. havától 1888. márcz. haváig 116.459,579 egész bibliát, ujtestamentomot vagy bibliarészletet terjesztett. Ebből 55 millió angol, 15 millió német, 11 millió franczia nyelven irott biblia volt, 35 millió más nyelveken. A társulat eddig 221 nyelvre és dialktusra közvetetlenül maga fordíttatta le a bibliát, 64 nyelvre való fordíttatását anyagilag mozditotta elő, összesen 285 nyelven terjesztette a könyvek könyvét. Utolsó évi bevétele 250,382 font, 10 shilling és 5 penny, tehát 3,254,900 forintnál nagyobb összeg, kiadása pedig 224,823 font, 9 shilling, 9 penny, tehát 2.922,600 forintnál több volt.

Zsidó zsurnalisztika. Selikovitz G. New-Yorkban uj zsidó *napi lapot* ad ki *Der Volksadvocat* czimen. — A Varsóban megjelenő *Hazephirát* az orosz kormány négy hónapra fölfüggesztette.

A vallás- és tanulmányi alap állása. A miniszterium kezelése alatt álló *katholikus vallásalap* 20.396,858 frt $6^1/_2$ kr tiszta vagyon felett rendelkezik. A mult év rendes szükséglete volt 1.170,480 frt; a ren-

des fedezet pedig csak 1,089,430 frt. A rendkivüli kiadás 33,450 frt, a rendkivüli fedezet 164,810 frt volna; de az utóbbi igen bizonytalan. — *A tanulmányi alap* vagyona az 1886-iki zárszámadás szerint 9.204.155 forint 90 kr. Előirányzott szükséglet 634,200 forint s kiadatott 702,609 frt 58½ kr, tehát 68,409 forint 55½ krral több.

Uj zsidó felekezeti magyar lap. A berlini *Jüdische Presse* jól értesült budapesti levelezője ezeket irja: »Megbizható forrásból tudom, hogy *dr. Mezey Ferencz* ügyvéd ur a zsidó felekezeti érdekeknek szentelt uj magyar *hetilapot* szándékozik megindítani. Ez a vállalat annyiban is fontos volna, mert egy komoly és magasabb szinvonalon álló organumnak, mely a közönséget heteniként a zsidó felekezeti ügyekről az igazságnak megfelelően értesitené, hijjával vagyunk; a M.-Zs.-Szemle ugyanis havi folyóirat.«

A misszió Jeruzsálemben. A Jüdische Presseben olvassuk, hogy a Jeruzsálemben élő keresztény felekezetek mindannyian oly intézeteket tartanak fönn, melyeknek fő- vagy kizárólagos czéljok a zsidók téritése. Ez intézetek most a felnőttek helyett a gyermekekre vetik ki hálójukat, a kiket ingyenes oktatásban és ingyenes ellátásban részesitenek. A jeruzsálemi misszió intézetei, hová közel 200 zsidó gyermek jár, a következők: 1. az *angol protestáns,* 50 zsidó fiu és 50 zsidó leány tanulóval; 2. a *szír-protestáns árvaház,* melynek igazgatója Schneller, kitért zsidó, 20 növendékkel; 3. katholikus jezsuita misszió, *Institution Ratisbonne,* hová 15 zsidó gyermek jár; 4. a *német-katholikus* misszió, igazgatója Stein atya, szintén kitért zsidó, ide 10 fiu jár; 5. a franczia katholikus apáczakolostor, *Soeurs de Sion,* 30 zsidó leánynyal; 6. A többi ker. felekezetek misssió-intézetébe jár összesen 20 zsidó. E gyermekek többnyire Oláhországból, Egyiptomból és Konstantinápolyból valók.

Nyilatkozat. »Tekintetes szerkesztőség! Az »Egyenlőség« november 25-iki számában egy megjegyzés foglaltatik, melyben a berlini »Jüd. Presse« budapesti levelezője »egész tiszteletttel« felkéretik, hogy ha az egyenlőségből féltuczat hirt átvesz, ne vesse meg a forrást legalább az egyiknél.« Az igazság érdekében kijelentem, hogy az idézett megjegyzés *minden alapot nélkülöz,* mely a közönség félrevezetését czélozza. Seperjen inkább az E—g maga ajtaja előtt. A tek. szerkesztőséget soraim szives közlésére kérve, maradtam stb. *a »Jüd. Presse« budapesti Ei levelezője.«*

TUDOMÁNY.

Egy középkori rabbi és erkölcstanitó.

I.

Alámi élete és jelleme.

Valamint a középkor legtöbb zsidó tudósainak életéről, úgy Alámi életéről is csak keveset tudunk. Ámbár kiemelkedik alakja századának jelesei között és korának hiresebb embereihez tartozott, csak néhány adat nyujt felvilágositást életéről, munkálkodásáról. [1])

R. Alámi Salamon, családi néven Ibn Lachmis, [2]) 1360 körül született Portugáliában. Szülei alkalmasint kezük munkájával keresték kenyerüket s igy korán szoktatták Salamont az élet fáradalmaira. Zsenge korában már oktatást nyert a szentirásban s a vele karöltve járó talmudi irodalomban. Kitartással és nemes buzgalommal fejlesztette az ifju műveltségi szemhatárát; elmélyed a hagyomány tengerébe, magáévá teszi a talmud és midrás ethikáját. »Nem pihentem és nem nyugodtam gyermekkoromtól kezdve.« [3]) Ezek saját szavai, miket legkedvesb tanit-

---

[1]) Forrásokul emlitendők: *a)* Alámi saját munkája אגרת מוסר; *b)* Conforte D., קורא הדורות cz. történelmi munkája és *c)* Di Lonsano Men. שתי ידות cz. müve. Ujabban emlitik és közölnek munkájából: Reggio J. S. התורה והפילוסופיאה; Jost, Geschichte des Judenthums und seiner Sekten VII. köt. 87. l., Graetz, Geschichte der Juden VIII. köt. 43. [l. s Kayserling. Geschichte der Juden in Portugal 61. l.

[2]) Steinschneider, Catal. Bodl., 6893., az Alámi nevet az arab עמי (vak) szóból származtatja. Reggio "התורה והפילוס" pag. 85. jegyz. szerint az 1717 Velenczében kiadott שער בת רבים cz. machzórban Solómo Ibn Lachmis néven idéztetik. Talán atyjának vagy inkább családjának volt a jelzője Ibn Lachmis.

[3]) Bev. 11 sor. כי לא שלותי ולא שקטתי מעודי Az idézetek vonatkoznak Alámi אגרת מוסר cz. munkájának Bécsben 1872-ben Jellinek által eszközölt kiadására.

ványa számára irt. Szüleitől örökölte a szerénységet s a szorgalmat; ezek csepegtették szivébe a hitet és a jámborságot. A szülőház csendes magányában fejlődött benne ama magasztos elv, mely a munkát minden fölé helyezi. Távol minden elbizakodástól itéli el mindazokat, kik tétlen várják Isten áldását. »Tanulj mesterséget, hogy keresményedből élhess, kezed szerezményét ha élvezed, üdv és boldogság vár reád.«

Nemes szive tárul elénk szavaiban. »Fogadj minden embert nyájasan, szivesen; előzz meg mindenkit szives fogadásban s ime kegyet és önmegelégedést lelsz. Ne vesd meg embertársadat, ha szegényebb is nálad.« Emberszeretetét, nemes-lelkiségét félreismerhetetlenül tükröztetik következő tanai: »Látogasd meg a beteget és foglyot, még ha szegény is, mint meg szoktad látogatni a gazdagokat és előkelőket, hiszen főczélja a látogatásnak, hogy lásd őket nyomorukban s könyörülj rajtuk.«

Békeszerető, engesztelékeny ő; bármennyire sértették is személyét, elnéző volt; pártját fogta az elnyomottnak, védője lett a szegénynek és szűkölködőnek. Fáradhatatlanul működött kortársai erkölcsi nevelésén. Nem az eretnek büntetésében leli örömét, hanem akkor boldog, ha a tévedő megtér. »Ha fiatal korodban hibáztál s a vallás utjától eltértél, hogy vágyaid teljesülhessenek, gondold meg ezt fiam s menekülj vétkeid hálójából. Hamar! Siess! ne állj meg a rossz dolognál, hanem tedd jobbá kezdetednél végedet, hogy eltéritse megtérésed lelkedet a veremtől s ragyogjon jövőd az élet fényében.«

Tanulmányai nem csak a vallásos irodalomra terjeszkedtek, nem zárta el elméjét a filozofia előtt sem, ámbár kénytelen kikelni ellene a vallás érdekében.

Az 1391-iki év fordulópontot képez Alámi életében. Tudvalevő dolog, mit jelentett az említett év a spanyolországi zsidóság történetében. Martinez Fernando fanatikus szónoklataival felláztotta — márczius 15-én — a zsidók ellen Sevilla népét, remélve, hogy ez által a zsidókat tömeges áttérésre birja. Még jobban ingerelte a zendülőket, hogy Sevilla törvényhatósága a zsidók mellett foglalt állást olyannyira, hogy amazoknak két vezérét elfogatta és meg is ostoroztatta. E fölötti dühben gyilkolva fordultak a zsidók ellen, halállal fenyegetve mindenkit, ki a szerencsétlenek védelmére kelne. Végre néhány előkelő zsidó kérelmére a király megbizta a nemességet azzal, hogy a zendülőket szétverjék, mely

czélt el is érték. De alig három hónappal ezután (jun. 6.) ujra megtámadta a nép a zsidó városrészt; a házak a tűz martalékává lettek; négyezer ember esett áldozatául a nép vak dühének; számosan, hogy a biztos halált kikerüljék, áttértek a keresztény vallásra. Sevilla példáját követték Cordova, Toledo, Burgos és más városok. Körülbelül hetven községre terjedt ki a Martinez buzgalma által kitört üldözés. Még oly virágzó községek is, mint Valencia és Barcellona teljesen elpusztultak. [1])

Ámbár saját hazája, Portugália, megmaradt kimélve ezen első általános zsidóüldözés és zsidótéritéstől, mely a pireneusi félszigeten dühöngött, Alámit a gyászos esemény mégis lelke mélyében megindította és fájdalommal töltötte el. Ennek tartós hatása mutatkozik elmélkedő, feddő, erkölcstanitó munkájában. Nehéz kételycken, küzdelmeken mehetett keresztül jámborsága, Istenben való bizalma, míg végre győz rendithetetlen vallásos érzülete. Izraélben magában, tévedéseiben, bűneiben látja a veszedelem okát; Izraél elhagyá Istenét, ezért szenved, bűnhődik.

További életéről csak azt tudjuk, hogy 1415-ben még működik, ebben az évben irta Iggéreth Músár »Erkölcsre oktató levél« czimü egyetlen művét, [2]) mely kis terjedelme daczára a középkor ethikai irodalmának gyöngyeihez tartozik és melyből meritettük az irójának jellemzésére szolgáló vonásokat.

II.

Alámi mint Portugália főrabbija.

Portugália Európa államai között legelső azok sorában, melyek a zsidók belszervezetét szabályozták és rendezték. Hogy a közigazgatás fennakadást ne szenvedjen, már III. Alfonso (1248—79.) elrendelte, hogy a zsidók élén főrabbi (Rabbi Mor) álljon, ki közvetetlenül a korona hivatalnoka s kinek kinevezése mint külön jog a királynak volt fenntartva.

Mi nagy volt e méltóság, mutatja azon körülmény, hogy a főrabbi jogkörébe vágott a »Correiçaio«, azaz: meg volt neki engedve

---

[1]) V. ö. Graetz: Geschichte der Juden VIII. kt. 62. l. és kk.

[2]) A bevezetésben: אבל כתבתי זה על המבוכה אשר הייתי נכוך זה כיד שנים כי כלתה אליו הרעה שנת הקיא.

az önkormányzással és önhatósággal járó kedvezményeket élvezni. A korona egyéb főméltóságaihoz hasonlóan, az ő kiséretét is a főbiró és a kanczellár képezte, kiknek tisztje vala: iratokat, rendeleteket és utasításokat, melyeket a főrabbi kiadott, a hivatalos pecséttel ellátni és megerősiteni; külön irnok szerkesztette a jegyzőkönyvet, állitotta ki a per- és egyéb ügyiratokat; a főrabbi kiséretét a végrehajtó egészitette ki.

A közigazgatás szempontjából felosztatott az ország hét kerületre, miknek élén a főrabbitól függő kerületi előljárók állottak. A főrabbi hivatalos teendőihez tartozott e kerületek összes községeit évenként legalább is egyszer meglátogatni; ez alkalommal vizsgálat alá került a levéltár, tudósitást vett át a fenuforgó bünesetekről s a folyamatban levő perekről. Ő volt az illetékes forum, kihez mindenki férhetett, hogy valamelyik kerületi előljáró vagy hivatalnok részéről elkövetett zsarolás ellen jogot keressen. Átvizsgálta az árvagondnokságok számadásait s ellenőrizte a szegények számára befolyt adományok kezelését. [1])

Ezen méltóságot viselte 1391-ben Don Navarro Mózes; ennek utódja lett Cohen Júda. Nincs biztos adatunk arról, hogy Alami Salamon e magas rangra emeltetett hazájában. Mert, hogy Portugáliából való rabbinak nevezi egy későbbi forrás [2]), nem tekinthető bizonyitéknak. De művének bizonyos részletei sejtetik velünk, hogy ő a főrabbi tisztséget betöltötte és hitsorsosaihoz intézett intelmeiben az erkölcstanitó komolyságához járul a felekezet hivatalos fejének a tekintélye.

Azt említi egyszer Alami, hogy az istentisztelet élénkitése czéljából az előimádkozók félbe szakitották imájukat, gyönyörködtetve hallgatóikat idegen származásu dallamokkal és énekekkel. Ez ujitás annyira meghóditotta a közönséget, hogy a község előljárói előimádkozó választásánál nem arra fektették a fősulyt, megfelel-e a vallásosság követelményeinek, nem vették számba hogy a tudományban járatlan, előéletére nézve nem a legerkölcsösb; döntő volt hangjának szépsége. [3])

---

[1]) Erről bővebben tudósit Kayserling: Gesch. der Juden in Portugal 9. l. kk. valamint Jost: Gesch. der Juden. VI. kt. 111. l. s kk.

[2]) Conforte D: קורא הדורות 29b. הרב מפורטגאל והוא הרב ר׳ שלמה אלעמי שחבר אגרת מוסר

[3]) אג׳מוסר 10. l. הוהר מנגינות שותי שכר ומשיר כסילים. המפסיקים באמצע הברכות בשירי עוגבים במחשך החשק כלולים. שקילים במשקל התולים

Alámi, a hagyomány szellemétől áthatott rabbi nem nézhette el, mikép tűrnek az imára gyülekezett község tolmácsa gyanánt oly egyént, ki nem érdemli a megtiszteltetést, hogy ő legyen Izraél érzelmeinek és kivánságainak szószólója a Mindenható előtt. Utalja hitsorsosait ez állapot visszásságára; figyelmezteti, hogy érdemetlenek, laza erkölcsüek nyerték meg tetszésüket, mert »hangot hallanak, alakot nem látnak; csak verseik dallamát hallják.« Sőt egy izben, midőn botrányhős volt községének szószólója a frigyláda előtt, Alámi, nem törődve egyes előkelők haragjával s neheztelésével, hatalmával élve, megfosztotta az illetőt állásától, hogy épségben, tisztaságban maradjon fenn a szentély.[1])

Mélyen fájlalta, hogy a hivők nem fordulnak áhitattal Istenhez, hogy az ima idejében nem arra gondolnak, hogy a világ ura előtt állanak, hanem puszta szóként szórják az imákat és magasztalásokat. Gondolataik máshol járnak; a helyett, hogy imádkozzanak, végzik üzleti és egyéb társadalmi ügyeiket és a helyett, hogy papjaik előadásait s fejtegetéseit meghallgatnák, az előkelők egy része álomba merül, más része beszélgetéssel zavarja az előadót. »Ha imádkozol — szól Alámi — ne fordulj ide s tova, hogy szemed ugyan tanitódat lássa, míg füled a mögötted mondottakra figyel; nyugodtan s alázattal terjeszd Isten elé fohászaidat. Gondold meg jól könyörgésedet, sőt ha ajkaidra veszed Isten szent nevét, úgy tekintsd magad, mintha földi uralkodó előtt állanál, mert csak ha szívből ered imád, hallgat meg az Úr s teljesíti kivánságodat. Ügyelj az imára, hogy megértsed minden szavát s ne légy mint madár, mely csicsereg, ha hallatni akarod az égben fohászodat, mert az ima áhitat nélkül megvettetik.« Példaképen hozza fel a keresztény vallás híveit, kik ha gyülekeznek, hogy meghallgassák a szónok igéit, férfi s nő egyaránt némán áll s mind megindul feddéseire. Nem álmos, nem szendereg egyikük sem, ha tanitójuk a beszédét tartja; epednek utána,

---

בני כותים וישמעאלים. למצוא חן בעיני האנשים. הלושי הדעת הנאנשים. אשר הם נמשלים לנשים בעיני הנערים והתעלולים. והם כעובדי אלילים. . . .

[1]) אני מוסר 30. l.: גם קדש מצאתי אני הכותב ממונה בראש כנסייתיהם ויעזרני אלהים לבער הקדש החוא מן הבית.

mint jótékony eső után, figyelemmel hallgatnak tanácsai forrására. [1])

Bajosan választható el községügyekben a templomtól a pap és így csakis a természetes sorrendet tartjuk meg, ha ezek állására s társadalmi rangjára fordítjuk figyelmünket.

Nem volt irigylésre méltó a rabbik és talmudtudósok helyzete Alámi idejében. Míg a keresztény egyház gondját viselte papjainak, addig a zsidóság körében a pap községe kényének volt alávetve; érezte és meg is figyelte ezt Alámi s kötelességének tartja, a zsidók figyelmét ez állapotokra irányitani. Hevesen támadja meg a gazdagokat, kik szűkkeblűségükben elveszni engedik a tudóst, nyomorban sínlődni a bölcset. »Nem látod — ugymond — hogy ezek, kiknek országaiban mi élünk, miként hoznak tizedet s adnak ajándékokat oktatóiknak szívük sugallatából, önként termésük zsengéiből s osztályrészöket kellemessé teszik azáltal, hogy birtokaik közül a legjobbakat nekik szentelik — s ime ezen alapul vallásuk. . . . Izraél gazdagjai és elöljárói pedig étel és ital nélkül engedik szenvedni tudósaikat szégyenükre és gyalázatukra. Ők maguk élnek mint herczegek, öltözködnek mint fejedelmek — s bölcseik, kik szomorkodva eszik a béreltek kenyerét s még ama kevésért is, mit élelmezésükre szabnak, szégyenkezve járnak az illetékszedőkhöz, hogy osszák ki köztük a nekik szánt részt. S mindez csak is arra alkalom, hogy lealacsonyítsák a szentirás tiszteletét, s hogy feledésbe menjen a tan. Hiszen pásztoraink s nagyjaink nem gondolnak arra, sőt nem is kivánják, hogy gyermekeik foglalkozzanak a tannal, vagy hogy ez legyen kenyérkeresetük; Isten igéje szégyenné vált, mely után járni nem engedi gőgjük. Már most, ha látja a nép a tudósok szégyenletes állapotát s szegénységét, inkább választja fia számára a legalantabb mesterséget, semhogy a szentirás tanálmányozásába vezesse be, mely őt oly megvetett helyzetbe jutatja.« [2])

De nemcsak hivataltársai mellett emel szót Alámi; melegen pártolja a szegényeket általában. Léteztek ugyan a portugál községekben emberbaráti intézmények a szegények támogatására,

[1]) אנ״מוסר 30 l. הפך הנוצרים בהתאסף האנשים לשמוע דברי הדורש ועמדו יחד כאלמים ויתמהו מנערתו. לא ינום ולא יישן אחד מהם ועלימו הטיף מלתו ויחלו כמטר לו ידמו למו עצתו.

[2]) L. אנ״מוסר 29 l. 27 sor. — 30 ol. 10 soráig.

de hiányos lehetett kezelésök; nem hajtották be elegendő erélylyel az illetéket. »Az előkelők sokat igérnek, keveset teljesitenek.» Semhogy befizessék adományukat, nagy összegekben költenek pénzt eszük sugallta perekre és vitás ügyekre. Ha ellenben jótékony czélról van szó, siralmakkal, panaszokkal állanak elő. Tizszer napjában jár körül az illetékszedő: »Menj és jőjj el megint, holnap fogok adni« — ez a feleletük. A szegényre pedig, ki nagy nehezen várja a kiosztandó adományokat, kétszeresen nehezedik a nyomor, mert orvoslást remélt és íme lesujtás, könnyebbülést s íme könyhullatás.»

Buzdítja tehát híveit arra, hogy könnyítsenek a szegény sorsán s támogassák a titkosan nyomorgót. De jótettüket ne sajnálják, mert csak a szívből eredő adomány kedves isten előtt.

De nemcsak a zsidóság társadalmi állapotjaira irányítja Alámi figyelmét; betekint a családba s előáll jó tanácsával a gyermeknevelésre nézve. Főelve az, hogy szigorral lépjen fel az atya, de ne túlozza szigorát annyira, hogy elnyomja a gyermek önállóságát; gyakran meg kell engedni, hogy saját akarata vezérelje a gyermeket, mert csak így nevelhető öntudatos nemzedék.

Az atya korán szoktassa gyermekeit tanulásra; nem szabad tulságosan megkimélni, hanem oktatni kell őket az erkölcs követelményeire, fokozni és tágítani értelmi képességöket. »Fenyítsd meg fiadat — ugymond Alámi — hogy belátást nyerjen még fiatal korában, ha igazán szereted; öreg korában is megmarad az neki . . . . Erősitsd meg és szilárditsd és vezesd be a szentirás tanaiba. Neveld nagyra őt, de nem úgy, hogy elkényezteted, öltözteted s ápolod, hanem készitsd elő szívét arra, hogy szövetségre lépjen a tannal. Istenfélő bölcsek lábaihoz ültesd. Zsenge korában még ne add mesterségre vagy kereskedésre.

Tartsd távol őt a görög tudománytól, mert az tövissé és tüskévé válhatik részére. [1])

A milyen fontos a fiu nevelése, ép oly kevéssé szabad elhanyagolni a leány nevelését. Tiszta erkölcsre, erényre kell tanitani; oktatni kell a leányokat is hasznos munkára, hogy szükség esetén

[1]) A דעות היונים alatt, mint alább látni fogjuk, a filozofiát érti; bár maga foglalkozhatott vele, károsnak tekinti hatását a fiatalságra nézve és ez okból ellenzi és zárja ki a filozofiával való foglalkozást. אנ״מוסר 17. l. és u. o. 24. l.

önállóságuk veszélyeztetése nélkül tarthassák fenn magokat; szabad akaratukat elnyomni nem üdvös és e szabadságuk férjhez menetelüknél is jusson érvényre; ne az atya nézete s akarata legyen mértékadó, hanem döntsön a leány beleegyezése s kivánsága. [1])

III.

Alámi mint biró s tanitó.

Mint már említve volt, Portugáliában a főrabbi jogköréhez tartozott itélni s törvényt ülni hitsorsosai peres ügyeiben. Keressük fel Alámit birói hivatása gyakorlásában.

Döntvények tőle irásban reánk nem maradtak, melyekből birói működésére következtetni lehetne; mint élete többi mozzanatáról, ugy itt is csak művecskéjére szorítkozhatunk, mely kevés adatot ugyan, de elég oly jellemző vonást tartalmaz, melyek Alámit ezen oldalról is megismertetik velünk.

Bibliai álláspontján szilárd, megvesztegethetetlen szigorában nem túloz, minden ember egyenlő joggal bír szemei előtt, elfogulatlan az itélete, akár szegény, akár gazdag az alperes. Nem hogy szivelné a pert, ellenkezőleg szóval és tettel egyaránt azon iparkodik, hogy testvéri szeretetben egyesitse hitrokonait, békés együttlétre bírja községét. Vezérelve a Példabeszédek könyvéből van véve. »Szemeid tekintsék a méltányost, szempilláid pedig egyengessék a jog utját előtted.«

Azon korban, melyben az erkölcsi világ veszendőben volt, melyben önző érdek vezette az embereket, melyben a legcsekélyebb ürügy okot szolgáltatott főbenjáró perekre, oly korban, melyben felebarát a barátját ellenének kész kiszolgáltatni, hogy utjában ne legyen, Alámi békességet, türelmet hirdet, az emberszeretet és az igazság erényeire oktatja hiveit.

»Tartsd meg a barátságot s a kegyet barátaidnak s jótevőidnek, valamint ezek utódjainak is. Ha hibáznak ellened, nézd el hibájukat s ne tárjad fel vétköket idegen előtt; négy szem közt szemére lobbanthatod bűnét. Egyébbként, bármit szóljanak is felőled mások, ne gondolj velök s ha szóval vagy tettel bántott is valaki, ne szólj: valamint ő cselekedett velem, úgy cselekszem vele. Ha mentegeti hibáját, vagy bocsánatot kér, ne tekintsd

[1]) U. o. 17. l. השיא בגיך ובמותיך סמיך לפיקן לדעתם ולהשקם.

többé vétkét, fogadd el mentségét s legyen felejtve előtted bűne.« [1])

»Légy szilárd elhatározásodban; ülj házadban s ne szállj itéletre gondolatlanul, íme ekkor megmenekülsz a pusztulás elől; igazság, igazság után törj s örökölni fogod te a földet.«

Valamint hitrokonai érdekében, ép oly melegen szólal fel a nem zsidó érdekében is. Mig a szomszéd országokban főpapok és szerzetesek a más vallásu vesztére törnek, oly események befolyásakor, minők voltak a 1391-ben végbement általános zsidómészárlás Spanyolországban, a zsidók kegyetlen kiüzése Francziaországból 1395-ben, Don Algnadez Meir kivégezése egy csodatevő ereklye megsértésének hamis vádja miatt 1410-ben, ugyanakkor midőn másodizben üldöztettek hitsorsosai a szomszéd Spanyolországban (1412—1414) — a lábbal tiport felekezet vezetője ekképen szólal föl keresztény felebarátjai érdekében: »Mit szád igér, azt teljesitsd minden ember irányában; adás-vevés alkalmával ne zsarolj senkit. Ne szentségtelenitsd meg adott szavadat s ajkaid mondását el ne ferditsd! Ki pedig csekélyebb bűnnek tartja, a nem-zsidót zsarolni, hazugságot hirdet, mert a tóra eme versének értelmében (Deut. 25, 26): »Isten előtt utálat az, ki jogtalanságot követ el.« bennfoglaltatik ez is. Isten, az igaz biró, szereti barátjait s kárhoztatja azokat, kik ellene cselekednek.« [2])

Mi Alámi tanitói működését illeti, nincs tudomásunk arról, hogy nagyobb iskola élén állott volna. De tanitani, erkölcsre és nemes vallásosságra oktatni volt egyetlen ránk maradt művének rendeltetése. Igy tanitott ó halála után is; tanai oly széles körben hódítottak maguknak tért s hatásuk oly nagy volt, hogy Di Lonzano Menáhem (XVI. sz. végén) csak azon okból nem bocsátkozik az Iggereth Műszár, Alámi művének tárgyalásába, mert »mindenkinek birtokában van.« [3])

Egyik tanitványáról van mégis tudomásunk maga Alámi által; emlitett művecskéjét ugyanis ennek ajálja. A rövid bevezetés,

[1]) אנימוסר 21. l. Továbbá v. ö. 9. l. 13. sor; 12. l. 12. sor és 13. l. 12. sor.

[2]) אנימוסר 11. l. מוצא שפתיך תשמר לכל אדם. וכי תמכור ותקנה אל תונה. לא תחלל דברך ומוצא שפתיך לא תשנה. והמקל בתרמית העכו"ם שקר עונה. ובכלל כי תועבת השם כל עושה עול ימנה.

[3]) L. Di Lonzano: שתי ידות 90b.

melynek kiséretében történik az ajánlás, következtetni enged azon benső visszonyra, mely tanító és tanitvány közt fönnállott ama barátságra, mely Alámit tanitványához fűzte.

»Nincs kezemben ajándék, mit neked hozhatnék,
Barátom, csak lelkem gyümölcse és terméke.
Szerény adományomat ne vesd meg, hanem vedd át
Szivem ajándékának művemmel történt kiváltását.« [1])

»Mert drága vagy szemem előtt, szeretlek én téged és szeretetben van lekötve hozzád lelkem egyenességed és gáncstalanságod fejében, azon nap óta, melyen megismertelek. De mióta el váltam tőled, folyton emlegetlek s ime hozzád való barátságom késztet, hogy elédbe tárjam ez iratot, mely tartalmazza a béke és igazság szavát, s mely serkenti a szivet s az ember tagjait, hogy szolgálják Istent, hogy ragaszkodjanak szilárdan a tanhoz és az erkölcsökhöz.«

IV.

Alámi mint a filozofia ellensége.

Két tekintélyes iró: Conforte Dávid [2]) és Di Lonsano Menahem [3]) hangoztatják, hogy Alámi a filozofia ellen irányitotta leghevesb támadásait. Tényleg, kárhoztatta Alámi a »görög tudománnyal« való foglalkozást; lássuk közelebbről, miért akarta ettől a zsidó ifjuságot eltiltani.

Nem is érthetnők Alámi jellemét egész tisztaságában, ha nem maradt volna ránk iratában oly részlet, mely hiven vissza adja Alámi lelkiállapotát, mindőn ama tudomány ellen kel ki, melyet nagy elődei előszeretettel ápoltak, s mely által a szentirás

[1]) Alámi előtt s utána is szokásos volt, hogy a tanitó tanulója kérelmére iratba foglalta tanait és ezeket ajánlani szokták tanitványaiknak. Igy tudjuk, hogy Majmuni Mózes tanitványa József ibn Aknin kedveért irta Móre Nebukhim (a tévelygők utmutatója) cz. művét. Abrahám Ibn Ezrá néhány művét tanulói számára irta, igy a Szefath Jether cz. m. Chájim nevű tanitványa számára. Érdekes a kronologiai felsorolás a dedicatio (ajánlás) szokásáról melyet Reifmann J. תולדות ר׳ זרחיה הלוי בעל המאור cz. értekezésben a 9—11. l. összeállított.

[2]) Conforte D. קורא הדורות 29b.

[3]) Di Lonzano: שתי ידות pag. 90 הרב רשלמה אלעמי באגרת המוסר אשר לו קם כנבור עריץ להלחם עם מתפלספי בני עמנו וישם פיו כחרב הדה ולשונו כחעי מלוטש ונלה בתעי השכירה בהם את הראש ושער הרגלים וגם את הזקן . . . . .

magasztosságától ép ily áthatott tudósok, miként ő maga, még szilárdabb alapra fektették a zsidó vallás sarkelveit, a bibliai tanok igazságait. Nem Alámiban rejlik e szűkkeblűség oka; a kor viszonyai hozták azt magukkal, bár nem törekedett cselekvő részt venni a filozofia elleni harczokban. Kortársainak ingadozó vallásossága töltötte el aggodalommal lelkét; hogy a szentirás szellemét megvédhesse, hogy elejét vegye a balmagyarázatoknak, azért intézte népe bölcselkedőihez ama feddést, mely hangja bensősége s a benne rejlő igaz meggyőződés által megérdemli, hogy terjedelmesen közöljük.

»A tórával foglalkozó tudósok közül néhány későbbi titkon ügyekezett a tökéletes tóra külsejét átalakitani; értelmezték görög, szír s más idegen gondolatokkal s görög mezbe öltöztették. S utnak eresztették őt, a búslakodót, hogy hátulról megtámadhassák. Birálgatni kezdték mondásait s mérlegelni parancsait eszük mérlegén anélkül, hogy (eszük) élesitette volna élét; tehát csak ferde törvény eredhetett. Azt gondolták hogy egybevetik Mózes, Isten szolgája, tanait a görög tanokkal, hogy kiegészitsék s kiegyenlitsék, de a föld nem tűrte őket. Ezen tan égből, Istentől van, ki nagy a tanácsadásban s tökéletes a gondolatokban.. Szándékuk ugyan az volt, hogy nagyobbitsák a tóra iránti tiszteletet, de megsemmisitették diszét s kivetkőztették fényéből az által, hogy egyenlővé tették azt egy hágcsóval, míg a görög tudomány az emelet. Ezért van a tóra ingadozó félben s nem szól örökre igaz szózata. Sőt nézetük szerint, többet használtak nekünk Plato és Aristoteles kutatásaik révén, mint tanitónk, Mózes tanaival, mert (szerintük) ha azok nem törekedtek volna s nem volnának meg filozofiai könyveik s eszük kutatásai, szellemünk sötétségben marad s nem jutott volna napvilágra elzárt helyéből.

»Kevés híján hasonlít e nézet a keresztények ama nézetéhez, mely szerint a gáncstalanok mind sírba szálltak s elvesztek, míg csak el nem jött felkentjük s megváltotta halálával.«

»S ha már most a gáncstalan nem élhet hitében, miért haljunk meg érette s viseljük a számkivetés igáját s szégyenét, melyek távol tartják az embert czéljától? S miért hozták áldozatul Chananja, Misaél s Azarja lelküket, megvetve a király szavát s parancsát? Dániel pedig a halál elé tartá inkább lelkét, semhogy az előirt imát megváltoztassa. S mind négyen inkább életüket koczkáztatták, semhogy a tilalom daczára részt vegyenek

az udvari lakomán. Könnyít igáján, ki lerázza nyakáról a tan jármát s elválik a számkivetett községtől s megszegi Isten szövetségét, kipihenhet ugyan a számkivetés bajától s nyugtalanságától talál nyugvóhelyet lába számára, hogy elérje a czélba vett tervet teljesen; de valóban nincs ugy, hanem az Örökké való Isten igaz, tana igaz, ki parancsolatait szorgosan megőrzi, cselekedvén igazat, élni fog s nem ingadozik. Menj végig fejezetről fejezetre a szentirás összes könyvein s azt találod, hogy nem dicsekedtek a gáncstalanok, kiket a szentirás könyvei emlitenek elbeszéléseikben bölcseségükkel, hanem avval, hogy alkotójuk akaratát szivük egyenességében teljesitik. — — — Ez utjuk, balgaságuk azoknak, kik bölcsek a saját szemük előtt s tudósok önnön tekintetük előtt: ime megvetik Isten szavát s mi tudomány marad nekik? Hoznak bizonyitékot a tórából, hogy igazolják nézeteik jogosultságát; ez ellen kiáltja a tóra: a milyen magas az ég a föld fölött, oly magasan állanak utaim utjaik s gondolataim gondolataik fölött. — — — S még van Isten mellett szavunk, hogy azokat megczáfoljuk; miután a filozofusok legkitünőbbjei, mint maga Aristoteles s követői beismerik, hogy a profetizmus bizonyos lehetséges állapot az emberben, mely a bölcseség közvetitésével etikai tulajdonoktól függ, s hogy az erő természete cselekvésbe átmenni egy bizonyos időben: miért nem ment át cselekvésbe az első filozofusok idejében, kik Aristoteles előtt voltak, s kik utána éltek e mai napig 1700 éven át, hiszen utána mindenben rendezve s őrizve volt a filozofia, mert ő állitotta fel álláspontjára s alapította, rendszerbe hozta és átkutatta. S midőn Izraél békében lakott földjén, hány próféta találtatott közte, öreg s fiatal s tanu rá a szentirás ezen helye (Amósz 2, 11.): »s támasztok fiaitok közül prófétákat s ifjaitok közt önmegtartóztatókat.«

»Még rosszabb s keservesebb ennél, hogy e megvetett nemzedékben találtatnak népemben gazok, rókák, kik elpusztitják a tóra szőllőjét s bemutatnak Isten előtt idegen tüzet. S lőn, ha olvas egy zsidó három vagy négy fejezetet a görögök könyveiből, végig hasitja éles nyelvével, s mire az egész tekercset befejezi, gúnyt űz a parancsolatokból s vitatkozik a hagyománynyal. Éppen ellenkező az az araboknál s keresztényeknél, kik szilárdan ragaszkodnak dogmáikhoz, melyek felépültek erőtlen, hiú feltevéseken s hamis következtetéseken. S ime ezek a balgák nézeteik kárára

s tulajdonságaik ártó voltára nézve rosszabbak s vétkesebbek amazoknál.« [1])

Sokan annyira mentek, hogy a templomba hozták filozofiai munkáikat, hogy dicsekedjenek hitrokonaik előtt. [2]) Másoknál nem csak fennhéjazásra adott alkalmat a filozofia, hanem oly befolyást gyakoroltak kortársaikra, hogy számosan a köznép (עם הארץ) köréből tagadni kezdték a tulvilági élet létezését s Isten gondviselését s csak kevesen találtattak, kik hittek a lelkek jutalmazásáról és büntetéséről szóló hitczikkekben; [3]) még a szombatot sem tartják. [4])

Voltak ugyan — így nyilatkozik továbbá Alámi — még oly férfiak, kik a talmud tanulmányozásának szentelték életüket, de általánosan kitünt, hogy az isteni törvények iránt tanusitott tisztelet többé-kevésbbé megszünt. A tudósok irigykedve vetekedtek egymással; czivódásaik és egymás elleni gyűlöletük által lealázták magukat a nép szemében, hiányzott az erély, túlságosan elnézők voltak a gazdagokkal s előkelőkkel szemben.

Ha exegezissel foglalkoztak, nem az egyszerű magyarázatot törekedtek nyujtani, hanem csak arra fordították gondolataikat és eszüket, hogy pontosan olvassák a szöveget s szaporitsák a meglepő magyarázatokat (חדושים); hasonlóan jártak el a misna tanulmányozásánál; magyarázatokat és idézeteket közölnek szá-

---

[1]) Ig. Műszár 24. lap 13 sor—26 l. 20. Mint legfontosabbat eredetiben adom a 26. l. 11—20. terjedő részletet: ורע ומר מזה בדור הלזה הגבוה נמצאו בעמי רשעים שועלים מחבלים כרם תורה. ויקריבו לפני ד׳ אש זרה. ויהי כקרא יהודי שלש דלתות או ד׳ מספרי היוגים יקרעה בתער לשונו עד תום כל המגלה׳ מלעיג על המצות חלק על הקבלה. הפך החגרים והאדומים המחזיקים בחוקי דתם החלושה באסמכתות חלושות והקישים מזייפים. והנה אלה הנבלים להפסד דעותיהם ורוע מדותיהם. רעים וחטאים מהם:

[2]) Ig. M. 10 sor 11. כן המשכילים יכשלו להביא אז אל בית תפלתם ספרי תבונתם להתכבד נגד זקני עמם בקרב עדתם:

[3]) Ib. 28. sor. 22. הן רבים עתה עם הארץ הפקרים בהשגחה בטפשם. ומתי מספר הם המאמינים בשכר הנשמות ועונשם Bizonyitja ezt *Jaabecz J.* — ארח חיים (a XV. sz. első felében) cz. m. II. fej., mondván korának filozofusairól: »Ezen férfiak, miután dicsekednek avval, hogy bölcseségük által megismerték Istent, lerázzák a tóra igáját magukról, nem ismerik el mennyei atyjukat, kigúnyolják s kinevetik a tóra és tanai teljesitőit; ifju voltam, meg is vénültem, s nem láttam legföljebb 100 között *egyet*, ki a tórával foglalkozott volna. V. ö. Reggio: התורה והפילוסופיאה. 17. l.

[4]) Ib. 28. l. 13. sor: ומחלול שבת יעלימו עיניהם

mos idegen munkákból, melyek nem használnak s nem segitik elő a nézetek s értelmezések változását. Minden jel, még az egyes betűk vonalkái is, okot szolgáltat új döntvényekre. Nem törődve a tóra igazságával, erkölcsi tételeivel s szentségével, lerontja az egyik, mit felépít a másik; a mit ez megtilt, megengedi amaz, míg a végeredmény, hogy vetélkedésük által mintegy két különböző tórára oszlott az egy tan. S ez mind csak azt okozza, hogy csökken a tóra tekintélye mindazok előtt, kik azt látják és hallják. [1])

Ha megértettük e viszonyokat, nem nehéz megérteni, miért idegenkedett oly annyira Alámi, a tóra előharczosa, kora filozofiájától. A tóra védelme kivánta ez áldozatot attól, ki maga mint volt balitélettől és tisztelettel viselkedett a tudományok iránt.

[1]) Ig. M. 23. l. E helyre vonatkozással mondja *Reggio* az idézett munka 85. l. »Nagy baj a későbbi tudósok némelyikénél, hogy a tanulmányozás igaz czélja helyébe álczélt tesznek, azaz: a helyett, hogy fáradoznának s arra törekednének, hogy elérjék az igazságot a tóra tiszteletére s saját tökéletesbítésükre, többnyire álczélból foglalkoznak vele, hogy dicsekedjenek a nép előtt, hogy községek élén állhassanak vagy fitogtassák lángelméjüket s vitatkozó képességüket vagy talán pénzvágyból s efféle okból, és ezért irigykedik az egyik a másikra, mert mindegyikük boszantani kiván döntvényeivel. Pedig nincs nagyobb bűn ennél s nem csodálható, hogy R. Alámi Salomo ennek tudja be mind ama bajokat, melyek Izraélt érik.

Budapest.

KOHLBACH BERNÁT.

(Vége következik.)

A török zsidók életéből.

Kulturatörténeti adalékok a XVI. és XVII. századokból.

I.

Bevezetés.

Gondviselésszerűség a zsidóság történetében. — A török birodalom, mint menedék. — A Tráni család. — Tráni József élete s működése.

Félreismerhetetlen gondviselésszerűség mutatkozik Izraél évezredes történetének viszontagságos folyamában.

A legnagyobb üldözések idejében, miután régi hazáját elvesztette és újra meg újra vándorolni kellett országból országba, az isteni gondviselés mindig oly országot nyitott meg számára, mely vendégszeretettel fogadta, s hol legalább ideig-óráig békében s nyugalomban élhetett vallásának, tanának.

Igy váltotta föl Palesztinát Babilonia, mely századokon át volt a zsidó szellemi életnek hazája, majd Európába helyeződött át a zsidóság súlypontja. A midőn Európában egyes nemzetek, angolok és franciák üldözték és kiűzték e fajt kebelükből, mindig volt számukra hely, hol jólét kinálkozott. Spanyolországban büszkén emelheté föl fejét a zsidó. Majd a XV-ik században itt is türhetetlenné vált helyzetük; üldözések szakadatlan sora keserítette meg életüket, majd pedig végleg kiüzettek innen is. Történt pedig ez az újkor hajnalán; azon év, mely az egész emberiség történetének egyik fordulópontját képezi (1492.), mély nyomot hagy a zsidóság történetében is. Mintha ebben az évben megpecsételtetett volna az itélet: Izraél számára nincs e földön hely, ha a zsidó élni akar, legfőbb kincsét kell odaadnia: hitét, vallását!

De nem, az itélet még nincs végleg helybenhagyva, a Gondviselés másképen rendelkezett s midőn megtiltották a zsidóknak élni a keresztény országokban, teremtett egy nem keresztény bi-

rodalmat, mely meghivta, tárt karokkal fogadta az egész világ üldözötteit.

Ez ország az újonnan alakult török birodalom. A zsidóság történetéből ismeretesek azon fényes napok, melyeket Izraél itt átélt. Jelen tanulmány czélja nem fényét, de melegét tüntetni föl a török zsidóság életének. A zsidó *életet*, minő az a XVI. és XVII. században volt a török birodalomban, kivánom vázlatosan ismertetni *Tráni József* egykori konstantinápolyi rabbi responzumai alapján.

Ismerkedjünk meg előbb pár vonásban Tráni József életével.

A Tráni család Apulia Trani városától vette nevét. A család őse, Jesaja הראשון az első vagy הזקן az öreg a XIII-ik században élt. Több jelentékeny mű szerzője a szentirás-magyarázat és a talmudi tudomány terén. Benne a tószafoth-iskola egyedüli olasz képviselőjét ismerjük.[1])

A család, úgy látszik, később Spanyolországba vándorolt, mert a spanyol exulánsok közt több Tránit találunk, kik az előbbitől származtatják magukat.[2])

Emlitendők: Tráni Salamon, ki szaloniki rabbi lett, Áron és József, kik előbb Veronába mentek, majd onnan, az előbbi Drinápolyba, az utóbbi Szalonikiba ment.[3])

József fia Mózes (מב"ט), nagybátyjának, Áronnak volt a tanítványa. Tizennyolcz éves korában Száfetbe ment, hol Jákob Bérábot hallgatta. 1525-ben,[4]) tehát még tanítója életében dajján lett ugyanitt s ezen minőségben működött 54 évig. Meghalt 80 éves korában 1580. évben. Responzumait fiai Salamon és Jó-

[1]) Zunz, Zur Geschichte u. Lit. 38.

[2]) Mediaeval Jewish Chronicles, ed. Neubauer 140.

[3]) זה היום שקיימוהו מצאנו ראינו כי מחכמי קשטיליא אשר יצאו ראשונה באו מעיר טראנה מהפו לי שנת עת ה"זמיר הגיע לפ"ק שני בני היצהר שני אחים אזרחים נשא אותם ד' על כנפי הנשרים באויר פורחים ה"ה הרב המובחק כמהר"ר אהרון מטראני stb. L. Czofnath Paaneach előszava, melyet Mose Tráni (József fia) irt. Minthogy ezen alakban érthetetlen, következőleg kell olvasnunk: כי מחכמי קשטיליא אשר יצאו ראשונה מעיר טראנה מאפוליא שנת עת הז"מיר הגיע לפ"ק באו .. stb. A הזמיר évszámban a ה az ezredet jelöli. l. Zunz, Zur Gesch. u. Lit. 329.

[4]) Kore had. 36 a, 3. jegyzet. Sem hagg. I. 28 a.

zsef adták ki két kötetben s látták el bevezetéssel. Szerzője még a Kirjath Széfer és Beth ha-Elóhim cz. műveknek.[1])

Tráni József, vagy mint nevezni szokták, Mahari Mitráni, ezen jeles család legkimagaslóbb alakja. Száfethben született az 1569. év Tisri havában.[2]) Atyját fiatal korában veszítette el. Mindig kegyelettel emlékszik meg róla s nem egyszer szállott síkra nézeteit megvédeni.[3]) Tanulmányait Szagisz Salamon vezetése alatt végezte.[4]) Majd pedig ismereteit bővítendő, valószinüleg testvérével együtt Egyiptomba ment, de hogy hol és kit hallgatott, nem tudjuk.

A talmud ismeretében s anyagának éleselméjü fölhasználásában igen nagy haladást tett, úgy hogy alig 20 éves korában elnyerte szülővárosában a dajjáni hivatalt, 1590. körül.[5]) Ez időtájt járt a szent földön is, de hogy megválasztatása előtt, vagy után-e, nem tudhatjuk.[6])

Tekintélye és hírneve évről-évre öregbedett s nemcsak Száfethben, de az egész birodalomból, sőt külföldről [7]) is fordultak hozzá kérdésekkel a legkülönfélébb ügyekben s döntvényeit ellenmondás nélkül fogadták el mindenütt.

1604-ben a száfethi község őt küldötte, mint a rabbikollegium egyik legjelesebb tagját, követségbe Konstantinápolyba,[8]) hogy minő ügyben, nem tudjuk. Konstantinápolyban eddig is ismert volt neve, most azonban személyes tulajdonai által annyira megnyerte a kedélyeket, hogy rögtön fölvették rabbinak, mely hivatalt, azon reményben, hogy nagyobb körben fog működhetni, el is fogadta.[9])

Ez időtájt már megvoltak novellái (talmudi fejtegetései) egészben, vagy legalább Kiddusin traktátusra.[10])

Konstantinápolyi működése két dolog által lett nevezetes:

[1]) Sem hagg. II. 8 a, 66. b.

[2]) Bev. Tráni József Rp. hoz I. kiadásban.

[3]) Rp. I. 19, 45, II. 2.

[4]) Rp. I. 23, 76, II., 1, 21, stb.

[5]) Rp. I. 10.

[6]) U. ott II. 6, 72.

[7]) Velencze Rp. I. 68; פירדה valószinüleg Fürth, 13.

[8]) Sem hagg. I. 40 a.

[9]) Rp. I, 89.

[10]) Rp. I, 89 és 118.

a ritusra ügyelő elöljáróság ממוני אסור והתר föllállítása által[1]) és hogy megengedte Konstantinápolyban szombaton a tiltult (helyről-helyre vitelt), jóllehet ebben heves ellenzésre talált.[2])

Ezen döntést valószinüleg az Ibn Jais család kezdeményezésére hozta, kiknek le volt kötelezve. Az Ibn Jais családnak köszönhette ugyanis jórészt, hogy konstantinápolyi rabbi lett s pénzbeli segélyezésben is részesült általuk.[3])

A tanítványok nagy serege gyülekezett a hires tudós köré s áhitattal függtek ajkain.[4]) Egész nap el volt foglalva a »jesiva bölcseivel, kik oroszlánoknál erősebbek« ugy, hogy alig volt ideje magántanulmányaival foglalkozni. Egészsége is meg volt rongálva ez időtájt a túlfeszitett munkálkodás következtében.[5])

Három fia volt, kik közül kettő: Mózes és Jesája nevet szerzett magának a zsidó irodalomban, Jesája konstantinápolyi rabbi is lett.[6]) A harmadik, kinek neve nem maradt reánk, még atyja életében halt meg 1629 körül, ennek nagy fájdalmára.[7])

Tráni József meghalt 1639. tammuz hó 14-én [julius 9.][8]) Responzumai mintaképei a halákhai döntvényeknek. Alapos tudomány, bonczoló éles elme, rettenthetetlen igazságszeretet és részrehajlatlanság egyesül benne a legnagyobb lelkiismeretességgel. A peres felek neveit nem akarja ismerni, hogy tekintélyük ne hathasson esetleg zavarólag reá a döntésben.[9])

Őre és védelmezője a zsidó autonomiának s erélyesen itéli el azok eljárását, kik ez ellen vétkeztek. S ép oly szigorúan rója meg Menachem ha Levi Kalmant, ki két község dajjánja volt, mert szenvedélyétől elragadtatva, tiszteletlenséget tanusított egy chákhám iránt, bár a vitás ügy érdemében igazat ad neki.[10])

Tárgyalási módja igen egyszerü és világos. Többnyire szószerint közli a kérdést, némelykor azonban saját szavaival mondja el s rögtön hozzácsatolja a feleletet, melyben részletesen

[1]) Sem hagg. I, 40 a.
[2]) Rp. I, 94.
[3]) Rp. I, 94. Sem hagg. I, 40b.
[4]) Rp. n. 21. 17. U. ott I. 90.
[5]) Rp. I, 89, 105.
[6]) Med. Jewish Chron. 154.
[7]) Rp. II. 5. U. ott II, 21.
[8]) Bev. a Czofn. Paan.-hoz.
[9]) Rp. I, 60.
[10]) Rp. I, 22

s minden oldalról meghányja-veti az ügyet s végül összegezve kimondja az itéletet. Nehányszor az itéleten kezdi s ezt követi a megokolás.

Responzumai két kötetben összegyüjtve Velenczében jelentek meg 1645-ben, fiai Mózes és Jesája bevezetésével ellátva. Másodizben ugyancsak 2 kötetben Fürthben jelentek meg 1768-ban. Az első kötet 152 responzumot tartalmaz, a második, mely többször, látszólag minden ok nélkül, újra kezdi a sorszámozást, összesen 236-ot. A gyüjtemény a czimlap szerint a Túr kódex szerint volna rendezve, de inkább kronologiai sorrend észlelhető.

Prédikációi gyüjteményét szintén fiai adták ki Velenczében Cofnath Paaneach czimmel 1648-ban. Ugyszintén novellái, melyek azonban nem jelentek mind meg nyomtatásban.[2])

A ki ismeri a zsidó responzumok természetét, nem fogja túlmerésznek tartani, hogy egy nem is tulságos terjedelmü 2 kötetes Rp. gyüjtemény alapján akarom vázolni a török zsidóság életét. Ezen irodalmi szak ismerője tudja, mily sok és becses anyag van minden ily gyüjteményben fölhalmozva s hogy az ily gyüjtemény szerzője nem egyes személy, hanem az élő élet s mint ilyen, igen alkalmas ennek vázlására. Teljességre pedig jelen kisérlet nem tart számot.

II.

A zsidók a török birodalomban.

A zsidók helyzete a keresztény országokban és a török birodalomban. — Üldözések, kiűzések. — Capistran, Vicente Ferrer. Konstant. eleste. — II. Mohammed s utódai eszélyes és zsidóbarát politikája. — Zsidó tudósok és költők. — Történetirók. — Hanyatlás.

Hallottam, irja Czarfáthi Izsák, a német zsidókhoz intézett köriratában, hallottam azon, még a halálnál is keserűbb nyomorról, melyet német testvéreink szenvednek, a zsarnoki törvényekről, kényszerkeresztelésekről, kiutasításokról, melyek napirenden vannak náluk .... Elüzik őket, éles kardot forgatnak fejök fölött, égető tüzbe, ragadó hullámokba és büzhödt mocsarakba dobják! .... A török birodalom oly ország, melyben semmi, semmi sem hiányzik. Drága szövetekbe öltözködhettek. Kiki nyugodtan élhet fügefája és szőllőtője árnyában .... A keresztények

[2]) Sem hago I, 40 a.

közt alig merhetitek gyermekeiteket kékbe vagy pirosba öltöztetni, mert kiteszitek őket a veszélynek, hogy kék és vörösre verik. Ezért szegényesen és rongyosan kell járnatok. Szomoruak napjaitok, még a szombat és ünnepnapok is .... Idegenek élvezik vagyontokat .... hazug vádakat emelnek ellenetek .... Sem kort, sem tudományt nem tisztelnek. Kettős büntetést szabnak: kinos halált és vagyonelkobzást. Megtiltják az iskolákban a tanítást, zavarnak az imában ... Ha a német zsidók csak tizedrészét ismernék azon boldogságnak, melyet a zsidók itt (Törökországban) élveznek, se hó, se eső vissza nem tartaná, se éjjel, se nappal nem nyugodnának, mig el nem jöttek ide.

Igy ecseteli a Francziaországból származott a Törökországban letelepedett Czarfáthi Izsák 1480. körül kelt köriratában a török zsidó kedvező állapotát. S ha egy pillantást vetünk Nyugat-Európára s látjuk ama nyomorú viszonyokat, melyekben a zsidók a kereszténység minden államában sinylődtek, nem is tünik föl túlzottnak a leirás.

Anglia és Francziaország, amaz 1290-ben, ez 1394-ben végleg száműzte a zsidókat, Németországban napirenden voltak az általános és részleges üldözések; hogy csak egy pár nevet emlitsünk: 1453-ban a würzburgi püspökség területéről üzettek ki, 1454-ben Boroszló, Olmütz, Brünn városokból, 1458-ban Bajorországból üzettek el. Capistrán János izgató beszédei is mindenütt megtermették vészes gyümölcsüket, hova a zsidók balsorsa csak elvezette. Lengyelországban is kényszerítette IV. Kázmért, hogy megfossza a zsidókat privilégiumaiktól s szigorú rendeletet bocsásson ki a gyűlöletes zsidójelek viselése ügyében.

Sőt azon országokban is, hol addig viszonylagos jólétben éltek, türhetetlenné kezdett válni a helyzet. Ausztria 1420—21-ben üldözések szinhelye volt. Spanyolországban Vicente Ferrer hintette el a vész magvát; 1470-től a spanyol zsidók élete az üldözések szakadatlan lánczolata, főleg midőn 1480-ban behozatott az inquiziczió, melytől csak az 1492-ki végleges számüzés szabadította meg őket.

Mi boldognak mondható ezzel szemben a törökországi zsidók állapota!

1453-ban elesett Konstantinápoly s azzal a keletrómai birodalomnak ezer éves fönnállása után II. Mohammed véget vetett. Egész Európa mély gyászba borult. Csak a zsidókra derült új hajnal. Konstantinápoly Stambullá lett, a Hagia Szófia székesegyházból Ája Szófia mecset. A keletrómai birodalmat a boldogság kapuja váltotta föl. Legalább a zsidókra az volt.

Mohammed nemcsak vitéz hadvezér volt, de okos államfő is. Tudta, hogy a török faj jó katona háborúban, de rossz polgár békében, s hogy egy államban nélkülözhetetlen a polgári elem, mely a békés haladás útját kövesse. A török tud harczolni, de nem dolgozni, tud hódítani, de nem megtartani, tud meghalni hazájáért, de élni érte, ehez nem ért.

Ezért szükséges volt teremteni polgárságot, mely az új államot bensőleg megszilárdítsa s fölvirágoztassa, erős s gazdaggá tegye. Ezen polgárság kontingensét pedig főleg a zsidók szolgáltathatták, a kik több, a törökök előtt eddig ismeretlen iparág ismeretével birtak. A keresztény bennszülött lakosságban nem bizhatott, hisz az a törökben a hódítót, a leigázót látta, ki jólététől és államiságától fosztotta meg.

Mohammed fölszólította tehát a zsidókat, hogy telepedjenek le Konstantinápolyban s egész birodalmában is szabad telepedési engedélyt adott nekik. Megadta nekik mindazt, mit sehol sem nyerhettek akkor: a szabadságot; emberi jogokat biztosított számukra s módot nyújtott a megélhetésre. Egységes szervezetet kaptak; a konstantinápolyi förabbit, kinek helye volt a divánban, még pedig a görög kath. patriárka előtt, a zsidóság politikai képviselőjévé is tette. Ő szentesítette a rabbikat, ő vetette ki és szedte be az adót. Meg volt engedve zsinagógák és iskolák építése.[1]) Csakhamar nagyszámu zsidóság gyült össze az ifjú államban, kik részben Német-, majd pedig Spanyolországból jöttek.

S Mohammed várakozásai csakhamar teljesedésbe mentek. A zsidók virágzóvá tették a kereskedelmet s mi ipar a török birodalomban létrejött, zsidóké az érdem.

De az állam vezetése körül is hasznossá tudták magukat tenni a zsidók. Egyesek nagy befolyásra tettek szert. Mohammednek volt egy zsidó defterdárja, ki az állam pénzügyét vezette: Hekim Jakob. József naxosi herczeg huzamosabb időn — úgy-

[1] Graetz VIII. k. 7-ik jegyzet.

szólván vezette a török külpolitikát [1]) Szulejman és II. Szelim alatt, kik közül az előbbi eszélyességből, utóbbi hajlamból kedvezett a zsidóknak. Szelim élénk rokonszenve a zsidóság iránt azon mondára szolgáltatott alkalmat, hogy kicserélt zsidógyermek lett volna, ki a hárembe csempésztetett a valódi helyett.[2]) Később Askenázi Salamon birt, bár csak indirekt befolyással.

Ezen kedvező állapotnak természetesen jó hatása volt a tudományokra. Csakhamar élénk sürgés-forgás észlelhető. Tudósok, költők és történetirók támadtak, kik ha nem is itt születtek, de ez országban élvezett nyugalomban fejlesztették tehetségüket, irták nagybecsü műveiket. Itt irta nagyrészt Káro József korszakalkotó kodexét. Hires talmudista továbbá Jákob Bérab, ki a rabbiordinácziót akarta ismét fölújítani; az általa ordinált 4 rabbi: Tráni Mózes, Káro József, Corduero Mózes és Szagisz József.[3]) Továbbá Bérab nagy ellenfele: Levi b. Chabib s ennek atyja, az Én Jakob szerzője Jakob b. Chabib.

Költőik, ha nem is versenyeztek a spanyol-kor klasszikus költőivel, ügyesen és izléssel pengetik a lantot. Itt talált menedéket a Jachjidák két sarja: Mózes és Gedalja, itt élt Sámuel Usque és Izraél Nagára, a török zsidók legnagyobb költője.[4])

Jeles történetirók megirták a zsidóság hányatott multját s vigaszt nyújtottak és reményt a jövő iránt. Kiterjesztették figyelmüket a világtörténelemre is. Itt irta Eliah Kapszali Szeder Elijah vagy Iggereth Dibré-Hajjámim cz. művét, melyben a török birodalom történetét tárgyalja, beleszőve a zsidóság szenvedéseit. Itt élt az Emek-Habbákha és Dibré-Hajjámim szerzője: Joszef ha Kohen. Itt irta Joszef ibn Verga gyönyörű könyvét: Sebet Jehuda. Ezen ország nyújtott menedéket Sullam Sámuelnak, ki Zacuto Ábrahám krónikáját kiadta s kiegészítette.

S jóllehet Szelim halálával nagy változás állott be, s Askenázi csak nehezen birta elhárítani hitsorsosai fejéről a vészt, midőn Murád, fényűzésük miatt felbőszülve, ki akarta birodalma összes zsidóit végeztetni s Nagára több izben talál okot jogtalan-

[1]) Sőt hire járt, hogy Szelim Cíprus királyává akarta tenni. Hammer — Purgstall. Gesch. d. Osmanen III. p. 564.

[2]) U. ott III. 563.

[3]) Graetz IX. p. 318. 2-ik jegyzet.

[4]) L. M. Zs. Szemle, III, 98—106, 246—254.

ság és elnyomás fölött panaszkodni,[1]) a török birodalom Boldogság kapuja volt a XVI—XVII. században is a zsidókra nézve s még mindig megfelelt az igazságnak Sámuel Usque ecsetelése:

»A nagy török birodalom egy tágas és terjedelmes tenger, melyet urunk könyörületessége vesszejével megnyitott, hogy balsorsod árja elvesszen benne s eltünjön. Ott tárva előtted a zsidóság kapuja s a zsidósághoz hűmaradás lehetősége; sohasem is záródik be előtted. Ott megnyithatod bensődet, új állást szerezhetsz magadnak, rossz szokásokat elvethetsz, hamis és hazug tanokat elhagyhatsz s ismét fölveheted az ősi tanokat, elvetheted az isteni akarattal ellenkező szokásokat, melyek utánzására kényszerítettek a népek, melyek közt vándoroltál. Elnyerheted ezen birodalomban az Ur kegyét, minthogy messzemenő szabadságot biztosít számodra, hogy bűnbánatoddal megtehesd a kezdetet.«[2])

[1]) Zemiroth Izrael p. 159.

[2]) Consola ao p. 233.

Budapest.

NÁDAI GYULA.

(Folytatása következik.)

A makkabéusok-korabeli történethez.

Tökéletes igaza van Lőwy Mór rabbi urnak abban, hogy a midrás e kifejezésének: כתבו על קרן השור közönséges fordítása nem-tetszőnek és czélszerűtlennek látszik, és azért más magyarázata keresendő (M.-Zs. Sz. VI, 3.) Azonban nem okvetetlen szükséges helyesebb értelmezés végett a régi szöveg módosításához folyamodnunk, csak helyesebben kell olvasnunk a kétséges szót: שור (ökör) helyett שור-nak olvasandó, mely szónak jelentése úgy héber, mint arám nyelven »fal«-at jelent (I. M. 49, 22, II. M. 15,8-hez a Targum fordítása). A homályos mondat e szerint így volna fordítandó: Irjátok fel a falnak sarkára vagy — Jes. 5,1 analogia szerint: a falnak kimagasló helyére — Izraél hitének megtagadását. Hogy milyen fal értendő vagy szemlélendő ki ezen feliratra? Valószinűleg vagy magának a szent templomnak fala vagy egyéb kitünő épületé. Ezen magyarázatomat már évekkel ezelőtt közöltem Deutsch Henrik barátommal. Lőwy ur láthatja, hogy az idézett hely értelmére nézve egyetértek vele, csak a szöveg módosításában nem.

Egyébiránt nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy az ökörszarv a misnában is mint iróeszköz fordul elő; Gittin 2, 3, ugyanis azt olvassuk, hogy váló-levelet szabad tehén-szarván irni és tehenestül átadni a nőnek. Ebből kitünnék, hogy a marhaszarvon való irás nem volt oly rendkivüli dolog. Alkalmilag azt is megjegyzem, hogy Lőw Lipót »Graphische Requisiten« czímü, nagytudományú munkájában ezen iróeszközről nem tesz említést, valamint még egy másik is elkerülte figyelmét, t. i. a cserépedény, mely szintén, mint az elváló levélre való iróeszköz előfordul a talmudban (b. Gittin 21. b.). Ez utóbbi azért nem feltünő, minthogy tudjuk, hogy Assziriában és Babiloniában egész könyvtárak irattak cseréptáblákra. Mivel pedig a cserép

ezen használata Palesztinában szokásban nem volt, csak a babiloniai talmud említi, nem a jeruzsálemi. Ezen apróságból is kitünik, mily fontos adalékokat nyújt a hálákha a régiségek alapos ismeretéhez.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

*

Lőwy Mór, temesvári rabbi úr »Apró részletek a Makkabeusok korabeli történethez« czimű czikkében azon eredményhez jut, miszerint a midrás ama szavai: »קרן השור« eredetileg így hangzottak: »קרן השוק« és csak valamely másoló javította, illetve *rontotta* el שור-ra. Eredetileg tehát így szólt a parancs: »irjátok ki a köztér (שוק) sarkán.« Nézetem szerint az egész javítás, másítás fölösleges; meghagyhatjuk e szót úgy, mint az midrásban *irva* van, csak az *olvasást* kell megváltoztatni! ne olvassuk שור (ökör), hanem שור (fal-)nak és az értelme ez lészen: »irjátok ki a *falak szögleteire.*« Mert hogy שור falat, קרן pedig szögletet jelent, az eléggé ismeretes.

Párkány.

SELTMANN LIPÓT.

IRODALOM.

A PENTATEUCH ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSA.[1])

Exodus vagyis Mózes második könyve és Leviticus vagyis Mózes harmadik könyve, masszoretikus szöveggel, magyarra fordította és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátta *Deutsch Henrik*. Budapest 1887—88.

»Isten látja lelkemet! eszem ágában sem volt, s nem is reméltem anyagi hssznot huzni e munkámból vagy általa különös tiszteletre és irói hirnévre szert tenni, sőt még nevemet sem engedtem volna oda e vállalatra, ha vele nem teljesitettem volna sokak kivánságát.« Igy irja Mendelssohn bibliafordítása bevezetésében. S eme sorokat ajánló levél gyanánt használjuk, mellyel a fent jelzett munkát a »Szemle« olvasóinak bemutatjuk. Deutsch Henrik a szó szoros értelmében »Isten nevében« ir és dolgozik, nála a könyvszerkesztés nem irói viszketeg szüleménye, hanem önczél, s valamint egyáltalában nem hajhász dicsőséget, úgy legkevésbé keresi azt a napjainkban virágát elő reklám vásári zsibajában. Szerző át lévén hatva feladatának nagyságától, munkálkodását »szent munkálkodás«-nak tartja; meg is látszik rajta a lelkiismeretes latolgatás, az aggályos pontosság, a körültekintő alaposság s a jól meghányt-vetett véleményezés. Komoly, sőt olykor rideg tudományos szellem vonul végig dolgozatain, s a tartalom tömörsége sokszor csak nagy nehezen fér a forma keretébe. Deutsch bibliafordításában uralkodó elv a talmud elve, »hogy a thóra emberek nyelvén beszél«, emberek alatt itt közönséges embereket, a köznépet, a nagy közönséget értve, azért ő súlyt fektet a tiszta, egyszerű, szabatos értelemre, kerülvén minden szószaporítást és fölösleges bővítéseket. S ez *masszoretikus* szövegből való fordításnál annál szükségesebb, minthogy a *for-*

[1]) L. M.-Zs. Szemle IV., 411.

dított szentirás is *szent* irás marad, melyből a tudni vágyó ifjuság a hittörvény meghamisitatlan ismeretét elsajátítja, s e szempontnak tekinteten kivül maradása mellett, könnyen sőt biztosan megesik, hogy »a tanítványok a rosz vizekből isznak, s Isten neve megszenttelenitve találtatnék.« Hiszen csak e szempont indította Szádja gáont arra, hogy arab fordításában bővítéseket és körülírásokat engedjen meg magának »mert« — ugymond a bevezetésben — »a ki az én fordításomra éber figyelmet fordít, ügyet fog vetni minden szóra, melyet bővítettem vagy rövidítettem, s ez által rá fog jönni a valódi értelmére, s sok kérdést és feleletet helyesen fog felfogni.« Már pedig az ilyen a »hűség« rovására történt toldásokat és rövidítéseket az azokat megelőzött »hűségellenes« fordítások tették szükségesekké, miért is hatványozott mértékben érdemli meg az a fordítás elismerésünket és méltánylásunkat, mely gondosan kerülve az ilyen toldásokat, foldásokat, mégis lehetőleg megközelíti a szöveget, értelem dolgában pedig vele azonos. Hogy a biblia fordításánál a legnagyobb óvatosság sem zárhatja el a tévedés utját, mutatja a »hetven vén« fordításának példája, mely bár elismerésben részesült a talmud korabeli tudósok részéről, de nézetünk szerint, Philo és az alexandriai allegorizáló iskolájának aligha szolgálandott meleg-ágyaul a görögre fordított szentirás, ha avatatlan kezek hozzájárulásával idővel nem homályosította volna el »Japhet szépsége« Sém hűségét. Jogosan fájlalja azért Krochmal Nachman (More Nebuche ha-zeman 41), hogy az ama korbeli zsidókat annyira kielégíté a hetven vén fordítása, hogy csaknem teljesen megszünt a szent nyelv ismerete a görög városokban lakó összes zsidó nép között. Deutsch magyar biblia-fordítása nem szorítja ki a magyar ajku zsidó ifjú kezéből a szent szöveget, sőt ellenkezőleg, ép az a szándéka, hogy azt vele megkedveltesse, a mint a héber anyagot a magyar fordítással szembesítve, ismerteti annak tartalmát és szellemét. Hogy munka közben a hűség nem hunyja be szemét a nyelv csábító szépsége elől, az csak előnyére szolgál a fáradságos munkának, bár vannak esetek, a hol a »hűség« csakugyan aggódva és magába nem bizva kerüli a »szépséget.« Igy péld. II. k., XVI, 18: »hanem mindenki evése szerint szedett« helyett igy fordítottunk volna: »hanem mindenki annyit szedett, a mennyit megevett.« Hasonlóképen u. o. 16. Az »evés«-nek csak a magyarázata a 17. vershez nem világosít föl eléggé a fe-

lett, ha vajjon a mannának az ómerrel való megmérése már a szedés alkalmával történt-e, a mint Ibn Ezra gyanittatja, vagy pedig a házba vitele [után, amint Rasi [és Rasbam világosan mondják. — XVIII, 11 »Mert a mely dologgal vétettek, avval tört rájuk,« Rasi magyarázata értelmében van ugyan fordítva, de nehézkes hangzásán nem segít az ugyanott adott magyarázat, hogy a vers a בא szóval kiegészítendő. Szabatosabban fordítjuk Nachmánidest követve: »mert azért volt az (t. i. a büntetés), mert önkényt gyakoroltak rajtuk.« XX, 22 אתהן nem lett fordítva, mi annál feltünőbb, mert a magyarázatban גוית helyesen mondatik kiegészítendőnek אבני-vel (v. ö. Ibn Ezra e. h. בנין גוית). Helyesen így kellene fordítani: »Ha oltárt kövekből csinálsz nekem, ne építs azokból faragott kövü épületet.« XXII, 10, »hogy kezét nem nyujtotta ki felebarátjának *dolgára*« helyében, még a hűség sem szenvedett volna a következő fordítás alatt: »hogy kezével nem nyult felebarátja holmijához.« A מלאכת főnév szószerinti értelme a magyarázatnak lett volna fenntartva. Különös figyelemben részesült a XXV—XXVIII., valamint a XXXV—XXXIX. fejezetek fordítása, eltekintve egyes apróságoktól.

A III. könyvnek fordításánál annak tartalmánál fogva a fordító aránylag nem akad annyi nehézségre, mint az első 2 könyvénél, de azért itt is péld. a XI—XV. fejezetek elég nehéz munkát adnak a lelkiismeretes fordítónak. Hadd jegyezzük meg itt mindjárt, hogy eme része a munkának tanúságot tesz a költő állítása mellett: »Es wächst der Mensch mit seinen höhern Zwecken.« Tiszta magyarság, zamatos kifejezésmód és világos értelmezés, mely Wessely Hartvig magyarázó és értelmező módszerével csaknem egyrangúvá mondható, a munka eme részét különösen élvezetessé teszik. S ha mégis kiszemelünk egyet-mást, melyen fennakadtunk, tesszük azt azért, mivel a talmuddal azt tartjuk: »Boldog az az ember, a kinek a hibáit meg lehet számlálni.« VII, 18 פגול-nak inkább felelne meg e helyütt Onkelosz értelmében: »elvetendő,« (mellőzendő, eltávolítandó), mint a kissé erős »utálatos.« VIII, 29: »És tőn azzal lengetést« nagyon is szószerinti és »hű« fordítás, mely a magyar szóhoz szokott fület sérti. Mi a schema etymologicont a fordításban is megtartandónak véljük, így: »lengetve lengette azt« hasonlóképen 27. v. — XIII, 2: »a mi válhatik testének bőrén a poklos sérelemmé,« sérelemmé válik a fülre nézve, — fölösleges itt a növelő, valamint

nem az illő helyen van az ige. — XIX, 16 כביל magyarázatánál, mely Rasit és Nachmanidest követi, nehezen nélkülözzük Ibn Ezra elmés párhuzamát a יוכל-lal, ki árújával jár, kel, házal. U. o. »Ne állj vissza felebarátod vérénél« értelmessé lesz ugyan a magyarázat által, de avval még nincs megmagyarázva, hogy miért idegenkedett a fordító inkább a »tétlenül,« mint a »vissza«-féle határozótól. U. o. 23, ערל »elborított«-tal van fordítva, hihetőleg Rasi után, kit Rasbam és Nachmanides is követnek, de akkor inkább »elzárt«-tal vagy »hozzáférhetetlen«-nel fordítottuk volna, ha már Ibn Ezrával a szót közönséges értelmében nem használjuk. U. o. 27, csak Rasiból okolható meg a »kerekre nyirjátok« a szószerinti »körülnyirjátok« helyett. XXIV, 11, ויקב nem eléggé szabatosan van fordítva: »kiejté«-vel, hanem mint Mózes IV, 23, 8 = »káromolja,« mely magában foglalja a kiejtés fogalmát is, a mint Rasi és Rasbam is hangsúlyozzák A fordító magyarázata ez esetben Ibn Ezra nyomdokaiban halad. Hogy XXVI, 16 בחלה módhatározó gyanánt veendő, nem látjuk eléggé megokolva, habár Ibn Ezra is — némelyek szerint — olybá veendőnek mondja. XXVII, 2: »kiváló fogadalmat« helyett a commentatorokkal »határozott fogadalmat« mondanánk. Birálatunkat avval a fogadalommal zárjuk be, hogy, midőn rövid időre a IV. könyv megjelen, ha Isten is ugy akarja, ép oly meleg érdeklődéssel s a tudós fordító iránti tisztelettel keresve keressük benne a netalán kifogásolni valót, a mint azt ez alkalommal is tettük, magunkba fojtva a hála nyilatkozatát, melyre e jeles munka mindenkit, a ki az igazságot kutatja, készteti.

Nagybecskerek.

KLEIN MOR.

VALLASOS KÖLTÉSZET.

Kiss József. Ünnepnapok. 2. kiad. Budapest, 1889.

Az »Ünnepnapok« valódi költői értékéről, ugy elragadó lendületes nyelvezetükre, valamint igazi vallásos ihlettségtől átlengett tartalmukra nézve, nem is kell többé e helyen beszélnem. Hisz szólott erről a központi és vidéki hazai sajtó, még pedig jóformán egyhangulag elismerő lelkesedéssel, mely e vallásos költemények olvasóját méltán eltölti és megszerzi neki

ama meggyőződést, hogy Kiss József homlokát csakugyan megcsókolta a költészet géniusa, megpendité az ő magyarúl meg zsidóul érző szivének lantját s lőn »egy költő Isten kegyelméből«, mint Heine mondja.

De a költőnek hozzám intézett eme kérdésére: »Valjon az »Ünnepnapok« mint zsinagógai imák megsértik-e *képletes szózataik* által a zsidóság Isteneszméjének merő szellemiségét oly annyira, hogy ezek csakugyan — mint egy bizonyos birálatban állíttatik — az *anthropomorfizmus* nagy hibáját elkövetik«?, ezen b. folyóiratban feleletet akarok adni. — Mert, eltekintve e költői imák képleteitől, maga az eképen föltett kérdés: »Elkerülheti-e az imádkozó, beszéljen ő bármily nyelven, az Isten-eszmét érzékitő s emberiesitő frázisokat«? igen fontos szerepet játszik a zsidó liturgiában, és ezért annak megbeszélése mindig vallásos érdekkel bir az istenitiszteletet illetőleg.

Az emberi nyelv, mondja Herder, keletkezési természeténél fogva, mely nem egyéb mint a kül- vagy belvilágunkban észlelt tárgyak, tünemények, érzelmek, gondolatok és fogalmaknak *hangidoma,* oly *érzékitő* hatással bir, hogy a tisztán szellemi lényt is szükségképen megtestesiti s egy, bár legmagasztosabb, személyiségként tünteti képzeletünk elé. És ez való. Fakadjon csak, például, a legelvontabb eszményi kifejezésekben fohászkodó ember csupán e szózatra: »Hallgass meg Istenem«, »tekints szivem mélyébe«; ugy már is érzéki tulajdonsággal, mintegy a »hallás« és a »látás« érzékével ruházta fel ő az Isten személyét.

Azon birálat tehát, mely Kiss vallásos költeményeit az Isten-eszme emberiesitésével vádolja, következetesen magát az emberi nyelvet, legdicsőbb adományát is vádolja ugyanazzal. — Mert — szerény véleményem szerint — teljes lehetetlenséget követel az, a ki kivánja, hogy mi gyarló emberek szavakban magasztaljuk az Isten kimondhatatlan nagyságát, mindenhatóságát s bölcseségét, de azért még is ment legyen ily *szóbeli* magasztalás minden érzékitő vagy emberiesitő kifejezéstől.

Maga a próféták prófétája, Mózes, a merőszellemű monotheizmus eme legelső hirdetője, ki nem kerülhette fohászaiban s Istenét dicsőitő hymnusaiban az anthropomorfizmust. Ha ő — például — igy énekel: »Eröm és *hangszerem* az Ur«, vagy »Isten a *harcz férfia«,* vagy »*orra* lehellete által tornyosulnak

a vizek«, vagy »a *szirt!* tökéletes az ő műve«; vagy ha a neki tulajdonított 90-ik zsoltárban mondja: »Hatalmas *vár* vagy Te, ó Uram, nekünk nemzedékről nemzedékre« — vajjon ekkor nem élt-e ő is valódi emberiesitő s érzékitő szólásokkal? Dávidról és a többi zsoltárirókról, de különösen a középkori ugynevezett »Pajtánim«-ról nem is szólva, kiknek költői képletei számos helyen oly érzéki plasztikával ecsetelik az Isten milyenségét, hogy azt hiszi az olvasó, hogy egy a földtől az egekbe terjedő *emberóriás* áll ellőtte, kihez fohászkodva fordulnia kell. — Sőt az Isten 13 tulajdonsága, melyet a tóra fölemlit — II. M. 34, 6. 7. — és a zsidó liturgia az imádság egyik legfontosabb és legfenségesebb részének tekint, nem egyéb, mint az emberi természet- és életmódon tapasztalt erényeknek legtulzóbb fokozata, tehát szintén tökéletes emberiesitő jellemzése az Istenségnek.

Ezért igen helyesen megegyeznek a régi szentirásmagyarázók és vallásfilozofusok abban, hogy azon éles ellentét, mely a tórának minden látható vagy megfogható alaktól távol levő Isten-eszméje és az ezen eszmét jelző kifejezései között tényleg létezik, csak ugy magyarázható meg, hogy „דברה תורה כלשון בני אדם“ a tóra is kényszeritve volt, miután emberi lényekhez szólott, ezeknek érzékitő nyelvén érthetőleg beszélni az egy Isten lényege és működéséről. Mert — teszi hozzá elmésen Maimonides — a tórának Istene, kinek imádását ez megparancsolja, nem valamely elvont filozofiai fogalom, nem csupán elméleti gondolat, hanem egy *örökké élő egyéniség,* egy az általa teremtett világegyetem- és emberiség fölött álló, rendező és döntő mindenhatósággal biró független *lét,* melynek milyenségéről, de különösen a természet- és a történelemhez való pozitiv viszonyáról nem lehet másképen, mint csakis *anthropomorfizmusokban* tárgyalni. — [More Nebuch. I. 26 fej. Jesz. határa §. 10. s 12.]. Ama szigoru bibliai parancsolat e szerint, hogy t. i. Istenről semmiféle képet ne alakítsunk magunknak, a *szóképletre,* melyet maga a sz. irás is használ, nem vonatkozhatik.

Ha azonban az emlitett birálat, a »modern zsinagóga« szubtil követelése folytán, a régi tanitóink e nézetét sem fogadhatja el, minthogy még az Istenségről alkotott költői szókép is megsérti annak tiszta szellemiségét, ugy a logikának igazsága szerint ebből nem következik, hogy az »Ünnepnapok« képletes szózatai nem felelnek meg a zsidó liturgiának, hanem

egyedül azon tétel, melyet Kant fölállított. — Kant t. i. a következőket mondja: »Wir mögen unsere Begriffe von Gott, Geist, Seele, Unsterblichkeit und Emsigkeit noch so hoch anlegen, und dabei noch so sehr der Sinnlichkeit abstrahiren; so hängen ihnen doch noch immer *bildliche* Vorstellungen an, wenn wir diesen Begriffen Sinn und Bedeutung im Ausdrucke verschaffen wollen.« És ezen igaz állításából, Kant aztán persze azon gyakorlati következtetést vonja le, hogy az ember még egészen elvont szavakban se imádja és dicsérje az Istent, hanem csak *szótlan* áhitatos elmélkedését irányozza ő, midőn lelki hangulata arra felhívja, ama kimondhatatlan, mert kifürkészhetlen tiszta szellemre. Ugyanily következtetés bölcsészeti magaslatára kell hogy vezessen ama tulszigoru birálat is, mely az «Ünnepnapok« költői képeit az Istenségről a zsinagógai imákban nem türheti. Ily következtetés, bár az egyház és a zsinagóga ezt el nem ismerheti, még is mint az élesen gondolkodó logikának bátorsága, méltó a művelt ember tiszteletére, ki azt mondja, hogy miután az emberek többsége, a nép, még nem képes az Istent Kant kivánata szerint imádni, ugy imádja azt a mennyire lehetséges eszményibb kifejezésekben, ha mindjárt az érzékitő és emberiesitő képleteket ki nem kerülheti. — Ámde oly kritika, mely a héber imakönyvet és a középkori »Machzórt« még mindig nyugodtan eltüri a »modern zsinagogában«, daczára annak, hogy azok a legszembeötlőbb, legmerészebb anthropomorfizmusokban bővelkednek; ellenben az »Ünnepnapok« költői képeit, melyek csak annyiban érzékitik az Isten-eszmét, a mennyiben az emberi nyelv, különösen a költészetben, erre kényszerítve van, a »modern zsinagogából« kizárandóknak veleményezi: oly kritika — legalább az én korlátolt észjárásom szerint — nem egészen az objektiv logikának a kifolyása és éppen azért nem egészen igazságos következtetéseiben.

Arad.

ROSENBERG SÁNDOR.

JEREMIÁS SIRALMAI.

I. fejezet.

1. Ah, mint maradt magányosan
A népes város, özvegyül;
Ki nemzetek közt volt dicső,
Országokon uralkodó,
Az sarczczal rótt alattvaló.

2. Éjente is zokogva sír,
Hullnak könyűi arczíról.
Mindannyi kedvesi közűl
Nincs egy vigasztalója sem.
Baráti mind elárulák
És ellenségi lettenek.

3. Jehúda száműzésbe ment
Nyomor s nehéz robot miatt,
Pihenni vágy a népek közt,
De nyugtot sehol nem talál.
Utólérék űzői mind
Szorongató kinok között.

4. Czión utczái gyászosak,
Hogy nincsenek zarándokok,
Sivár-puszták kapúi mind,
Sohajtanak az áldozók,
Szüzlányai szomorkodók
S ő — óh jaj, meg jaj neki!

5. Fejévé lőn az elnyomó,
Túlboldogak a gyűlölők —
Azért sanyarta el az úr,
Mert bűnössége nagy vala —
Rabul menének kisdedi
A durva martalócz előtt.

6. Cziónnak disze mind oda!
Fejdelmi, legelőt nem lelt
Himszarvasok, erőtlenül
Menének a hajtó előtt.

7. Megemlékszik Jerúzsalem
A fájdalom s keserv idétt
A hajdan minden kincsiről.
Midőn a nép segélytelen
Az ellenség kezére bírt,
Nézték kaján irígyei —
S kaczagtanak enyészetén.

8. Bűnt bűnre tett Jerúzsalem
Azért leve utálatul;
Kik tisztelék most megvetik
Hogy meglátták gyalázatát.
Ő is sohajt és elvonúl.

9. Ott a mocsok uszályain —
S *nem* gondolá meg végzetét,
Azért sülyedt oly rendkivül
És nem talált vigasztalót.
»Oh nézd, Uram, inségemet,
Mi nagyra van az elnyomó!«

10. Kezét tevé az ellenség
Mindenre ami drága volt.
Hah! népet lát szentélyibe
Betörni, melyről rendeléd:
»Ne jőjön községedbe az.«

11. Sohajtozik ő népe mind
Rimánkodik kenyér után,
Oda kinálta kincseit
Szivet üditő ételért
Tekints le, Örökkévaló!
Oh nézd, mi nyomorult levék!

12. Vagyon-e bánat fogható
Ahoz, mely én rajtam esék?

Kit megsanyargatott az Úr
Midőn haragja felgyuladt.

13. Fentről dobott csontom közé
Tüzet, velőt kiégetőt,
Hálót vetett lábam elé,
Megrendített, elkábított
Örökre senyvedővé tőn.

14. Kezében bünöm járma kész
Nyakamra szállt, körülfoná,
Erőmet megtöré. Az Úr
Olynak kezébe juttatott,
Kinek ellent nem állhaték.

15. Vitézimet levágta mind
Az Úr, gyülést hivott reám
Hogy összetörjék ifjaim
Mintegy sajtót gázolt az Úr
A szűz leány Juda fölött.

16. Ezek miatt kesergek én,
Siránkozik folyvást szemem,
Hogy messze van belém
Új lelket öntő résztvevő.
Elpusztultak az ifjaim
S győzelmet ült a gyülölő.

17. Czión kitárja karjait —
De nincs sehol vigasztaló.
Jákóbra zúdítá az Úr
Körösleg ellenségeit,
S Jerúzsalem — fertőzve lőn.

18. Ah ő, az Úr, igaz biró
Mert szája ellen lázadék.
Halljátok csak oh népek mind
És nézzétek keservemet:
Leányaim és ifjaim
Rabul elhurczoltattanak.

19. Előhivám szerelmesim,
De ők rutúl megcsaltanak.
A papjaim s öregjeim
A városban epedtek el,
Midőn mentek kenyér után
Hogy felüdítsék lelköket.

20. Ah, nézd uram mély bánatom!
Johaimat *) emészti láng,
Szivem keblemben hánytorog,
Mert fellázadtam ellened.
Kivülről fegyver öldököl,
Belül mirígy halál gyanánt.

21. Hallák, a mint sohajtozám:
»Nincsen sehol vigasztalóm!«
S ellenségim mindannyian
Midőn hallák csapásomat
Örültenek, hogy Te tevéd.
Oh hozd elő a várt időt!
Kiálts: Sorsomra jussanak!

22. Jusson rosztettök mind eléd
S tégy úgy velök miként velem
tevél, mind én bűnöm miatt.
Mert jajjom sok s szivem alélt.

Kecskemét.

PERLS ARMIN.

---

*) Joh, régi szó = מעי (beleimet).

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VÁLASZUL.

Dr. Herzog Manó úr az »Egyenlőség« jan. 13-iki számában a Löw-polemia ügyében nyilatkozatot tett közzé, mely szerint a M.-Zs. Szemle szerkesztősége czikkének javarészét törölte s ezért nem tetszik ki, hogy a Deutsch Lázár támadása (l. M.-Zs. Szemle VI. 22. l.) alaptalan, mivel dr. Herzog úr a neheztelt sorokat iróniaképen irta volna.

Ezzel szemben kijelentjük, hogy:

1. Dr. Herzog úr czikkéből csupán az —y személye elleni kifakadásokat töröltük az elejéből és egy régi Mendelssohn-féle anekdotát a végéből. *Ezeket* mondja a kaposvári főrabbi czikke javarészének. A kéziratot megőriztük és bárkinek, ki erről meg akarna győződni, szivesen rendelkezésére bocsátjuk.

2. Dr. Herzog úr itt Budapesten a M.-Zs. Szemle mindkét szerkesztője és mások előtt is kinyilatkoztatta, hogy Lőw eljárását, mely —y czikkére adott alkalmat, *ő sem helyesli, söt határozottan elitéli;* s a kérdésre: »Hiszen egy 2. kiadásra buzdította czikkében a szerzőt?« azt felelte: »Valamit csak el kellett ismernem, hogy —y-t támadhassam.« Ezek után dr. Herzog Mano úr akkori védelmének mint jelen nyilatkozatának erkölcsi értékével ép úgy tisztában lesz a közönség, mint az alulirottak.

A M.-Zs. SZEMLE SZERKESZTŐI.

TÁRSADALOM.

A missió.

A missió újabb időben Magyarországra vetette ki a hálót. Nyiltan és titokban, szóval és tettel, a hogy és a hol csak módját ejthetik, igyekeznek a zsidókat a kereszténység számára megnyerni. A magyar antiszemitizmus erősen megritkult csapatja láthatja ebből is, hogy a zsidó mégsem lehet oly elvetendő faj, ha a kereszténység magát ez elemmel igyekszik felfrissíteni. Pedig igyekszik ám, de még mennyire. Költség nem lehet oly nagy, fáradság sem oly súlyos, hogy a missió visszariadjon tőle, ha arról van szó, hogy a zsidó-felekezet élőfájának egy-egy lehulló férgesét a maga hatalmába kerítse. Londoni hittérítő körökben sokat várnak egy Magyarországon kifejtendő akciótól. Remélik, hogy a magyar-zsidó viszonyok zavarosából sok jó falatot kihalászhatnak, de én hiszem, hogy beleszakad a hálójuk. A legújabb, a mit czéloznak, nem kevesebb, mint hogy a hittérítést a *magyar állam védelme* alatt folytathassák; így a mint *londoni legmegbízhatóbb forrásból* tudom, a Mildmay-missió tiszt. elnöke a következő levéllel fordult a magyar kormányelnökhöz:

London, 1888. november hó 19-én.

Tisza Kálmán

magyar miniszterelnök úr ő excellentiájának.

A Mildmay zsidó-missió, mely 14 év óta működik és melynek tiszteletbeli elnöke én vagyok (Izraél érdekében kifejtett egyéb tevékenységén kivül) jelenleg a Salkinson által Bécsben héberre fordított és 100,000 példányban lenyomatott új szövetségi biblia ingyenes kiosztásával van elfoglalva. Ezen új szövetségi bibliáknak nagy számát Nyugat-Oroszország, Lengyel- és Németországban már kiosztották. *Baron Dávid* úr, egy kikeresztelkedett zsidó és ennek a missiónak ügynöke, Excellentiádtól engedélyt kér, hogy a bibliákat a magyar zsidók között kiosztthassa, miért is czélirányosnak találtuk, hogy ezen engedély iránt közvetetlenül Excellentiádhoz forduljunk.

Alig tartom felemlítendőnek, hogy ezen kedvezmény elnyerésével semmi politikai czélunk nincsen, egyedüli czélunk az levén, hogy a magyarországi zsidókat Jézus Krisztussal, megváltónkkal, a Messiással megismertessük.

Excellentiádnak alázatos szolgája

Matheson E. James

a Mildmay-missió t. elnöke.

A terjeszteni kivánt új testamentom a Salkinson-Ginsburg-féle héber fordítás, melyet már 1886. évben kinyomattak és melynek néhány példánya Magyarországon is forgalomban van. Magától értetődik, hogy a hébernyelvü, tehát csak igen szük körre szánt új testamentom terjesztésének czélja csak ürügy arra nézve, hogy Baron Dávid ügynök úr szabadon üzhesse a vallás és lelkiismeret adás-vevésének mesterségét, hogy a kormány tekintélyével fedve magát, nyiltan vásárt üzhessen az erkölcsökkel. Az ily ügynökök működése nem a keresztény eszmék, hanem az erkölcsi métely terjedését mozdítja elő és azért kötelességünknak ismerjük, hogy hitfelekezetünk tagjainak figyelmét áldástalan belviszályaik teréről arra a külső veszélyre irányítsuk, mely a felekezetit fenyegeti. Nem hiszszük úgyan, hogy a magyar kormány a missió ügynökeit szabadalmi levéllel felruházná. Nem hihetjük, hogy a kormány társadalmi viszonyaink sok beteg tüneteit látva, a magyar állam hagyományaival szakítana és szabad folyást engedne oly eltévedt törekvéseknek, melyek következményeikben százezerekre menő az állam iránti kötelességektől áthatott polgárok lel ki nyugalmába mélyen belenyulnak. De ha, mint bizton reméljük, a magyar kormány a vallás frivol agenseinek ajtót mutat is, kétségtelen, hogy az ablakon csak bejönnek. Ezért kell, hogy résen legyünk. A külső támadások ezer meg ezer alakban újulnak meg és mi a helyett, hogy ezekkel szemben áttörhetetlen sorfalat képeznénk, apróbb portyázásokban merítjük ki magunkat. Ezt fontolják meg azok, kik a testvéri béke és nyugalom után vágyódó magyar zsidóságot izgalomban tartják!

Y. Z.

A magyar zsidó tanítók közgyülése 1889-ben.

Az országos izr. Tanítóegyesület közgyülésre készül. Valószinüleg az augusztus 20-ka körüli napokat tüzik ki annak megtartására, mert ez időtájban a közlekedési intézetek nagyobb kedvezményekben részesítik az utazó közönséget.

Az izr. Tanítóegyesület első közgyülése, mely egyszersmind alakulógyülés is volt, 1866-ban tartatott meg. Nagy volt e korban az ilyenféle gyülések iránt az érdeklődés. A szabadelvü sajtó — akkor az egész hazai az volt — nagy figyelemmel kisérte a tárgyalásokat. Az alkotmány visszaállításának korszaka volt ez s a hazai népnevelési ügy átalakítása, vagy jobban mondva ujjáteremtése került szőnyegre s pedig nem csak nálunk, hanem egész Középeurópában. Nagyra voltak akkor a porosz iskolamesterekkel, kik épen akkor »a königgrätzi csatát nyerték meg.« Németországból a mozgalom átcsapott Ausztriába és a bécsi néptanítók bátorsággal, észszel és tehetséggel magasra lobogtatták a szabad népiskola zászlaját. A magyarországi tanítóság, valláskülömbség nélkül, csatlakozott ezen mozgalomhoz. A Bécsben, Brünnben, Gráczban és Linczben egymásután tartott általános osztrák tanítógyüléseken mindig több száz magyar tanító is megjelent; sőt a németországi nagy tanítói gyülésekre is számos magyar tanító zarándokolt.

És e mozgalmak kezdetivel esik össze az orsz. izr. Tanítóegyesület megszülemlése. Első két közgyülését Pesten tartotta; 1868-ban Szeged város közönsége, valláskülömbség nélkül, rokonszenvesen üdvözölte falai közt az ülésező zsidó tanítóságot és 1869-ben Aradon részesült közgyülésünk lelkes fagadtatásban.

Ez a közgyülés volt az utolsó vándorülés és forduló pontot jelez már a fiatal egyesület életében. A szabad népiskola körüli mozgalom az 1868. népiskolai törvény megalkotásával egyelőre befejezést nyert. Mily lelkesedéssel fogadták az összes hazai tanítók e törvényt, mily mámor fogta el a szivet és az észt, legjobban bizonyítja az, hogy az Aradon ülésező zsidó felekezeti tanítóegyesületi nagygyülés hathatós enunciatióval nyilatkozott a törvénybe iktatott felekezetnélküli iskolák mellett. Ha határozatkimondásra kerül a dolog, eltörlik a zsidó felekezeti iskolát és ezzel maguk magukat. Bizonyitéka ez annak, milyen lehet

egy törvény szelleme, és mivé lehet ugyanezen törvény végrehajtóinak kezei közt.

Az aradi közgyülés után a zsidó felekezeti népiskola és a fiatal egyesület alig feltünt csillaga homályosodni kezdett. A sokat dicsőitett és zsidó tanitóktól is megénekelt felekezetnélküli iskolák megkivánták áldozataikat. Első rangu hitközségek — mint ezt most belátják — meggondolatlanul feloszlatták népiskoláikat, odadobták egy törvénybe foglalt eszmének, mely nem valósult és oly hamar valósulni nem is fog. Hiszen már ott vagyunk, hogy ezt a szót »felekezetnélküli« vagy »közösiskola« óvatosan kerülik, hatóságok s községek már régen csak egyszerüen *községi* iskolákról beszélnek.

A baj rendesen bajt von maga után. Azt kellett hinnünk, hogy a fenmaradt népiskolák fentartói és a működő tanítók a legjobb egyetértésben, egymáshoz simulva és karöltve fognak iskoláik felvirágoztatására közremüködni és versenyre szállnak az uj intézménynyel. Tévedtünk. Számos hitközség és tanitói közt harcz fejlődött ki és a pörös akták megtöltötték a törvényhatóságok és a közoktásügyi miniszterium irodáit. Ez az általános viszály ugy keletkezett, hogy egyszerre tanítók és községek nem tudták, hogy ki az úr a házban: az országos törvény vagy a kongresszusi alapszabályzat. A tanítók irtóztak a kongresszusi szabályzat azon §-aitól, melyek alkalmazásokra, véglegesítésökre vonatkoznak, de nevezetesen azt a §-t tartották legsérelmesebbnek, mely peres ügyeiket egy esküdtszéki birósághoz utasítja, mely ellen fölebbezés nincs. És ebben igazuk volt. A ki a fővárosi sajtóügyi esküdtszéki tárgyalásokat figyelemmel kisérte és ismeri ezen biróság döntvényeinek a logikáját, ha ott zsidó mint fel- vagy alperes szerepel, az tudni fogja: mi sors várta a tanítót, ha a megyebeli »baalébatim« itéltek a tanító és hitközsége fölött.

A hetvenes években tartott egyesületi közgyülések tárgyalásai tehát magukon is viselték e viszás helyzet bélyegét. A tanítók sérelmei és bajai voltak a napirenden; kérvények a miniszteriumhoz, az országos irodához, segélygyüjtések földönfutóvá tett tanítók számára foglalkoztatta a közgyüléseket; a központi választmány pedig éveken át közvetítője, védelmezője és tolmácsa volt a szegény üldözött tanítóknak.

Szomoru napokat ért a zsidó népiskola. Tespedés, törvénytelenségek és iskolafeloszlások voltak a napi renden. A tanító-

egyesület azonban nyugodtan és czéltudatosan előre haladt. Segélyezett, közbenjárt, tanácsolt minden két évben, később minden három évben megtartotta közgyülését, szaklapot indított meg, mely már a tizennegyedik évfolyamot járja. Tartotta a remény, hogy utóvégre hitközségeink a felekezeti népiskolák nélkülözhetlenségéről meg fognak győződni.

És erre nem igen soká kellett várakoznunk. A »szabad népiskola«, a felekezetnélküli iskola, csakhamar üres frázisnak bebizonyult. Csak az által különbözik a jó keresztény katholikus iskolától, hogy ez utóbbi a más hitet mindenkor respektálta, a felekezetnélküli iskola pedig a zsidó hit irányában napról napra türelmetlenebbé vált. A zsidó gyermekeket kényszerítik, hogy szombaton kézi munkát végezzen; a tanítónők a kézimunka órákat előszeretettel szombati napokra teszik. Kézimunka, rajz vagy irás alóli felmentés nem létezik. Az egész szombatot mulasztathatja és ha elmarad a tanulásban, elbukik, elveszti az évet. Hogy a zsidó ünnepekre ott sincsenek tekintettel, hol az egész iskolaifjuság $^{9}/_{10}$ része zsidó, ez is nagyon természetes. Messzire vinne, ha itt a zsidó gyermekek kinszenvedéseit közös iskolákban elénekelném, amint azokat ismerem; talán más alkalommal.

A közös iskoláknak itt jelzett és ecsetelt iránya nagyban elősegítette a zsidó népiskolák ügyét és közvetve a zsidó tanitóegyesület létjogát is ujra bizonyította. A községek mind jobban felkarolták népiskoláik ügyét és ma ott vagyunk, hogy a zsidó népiskola szilárdabb alapon áll, mint valaha.

Az országos izr. Tanítóegyesületnek pedig most már nem csak segélyezések és a tanítók anyagi támogatása lehet főczélja, hanem a zsidó népiskola beléletének is szentelheti müködését.

A legközelebbi közgyülés napjaiban lesz alkalom a magyar zsidó tanítóságnak országvilág előtt kitüntetni, hogy a mai szidó népiskolákat kik, és milyen férfiak vezetik, milyen szellem uralkodik azokban, szakképességben és a népiskola jelenkori feladásának felfogásában versenyezhetnek-e a mi férfiaink a községi és felekezeti tanítókkal e hazában.

Nem akarok a közgyülés rendezésére kiküldött bizottságnak elébe vágni, de hiszem, hogy a hitoktatás kérdése első helyen ki lesz tűzve. A hitoktatás kérdése kiterjeszkedik a közép és polgári iskolákra is. Rokonkérdés a héber anyag megválasztása az elemi népiskolák egyes osztályai számára.

Az olvasókönyvek kérdése is háládatos théma volna. Évek óta vannak használatban olvasókönyveink. A közgyülés az a hely, hol a tanítók szakértelemmel azok előnyeit és hibáit alaposan ismertessék, hogy új kiadásoknál a szerzők ilyen útbaigazitást fölhasználhassanak.

Anyagi dolgokra, mint a segélyezések rendezése, árvaházak létesítése, e helyen nem kivánok megjegyzéseket tenni; hiszen napirendre azok is fognak kerülni. Fősulyt fektetek arra, hogy az ország zsidó tanítói e közgyülés alkalmával ugy mutassák be magukat, hogy felekezetünk büszkeségére váljanak. Vessék minden tehetségüket latba, hogy a tanítóság tekintélyét kifelé is emeljék.

Budapest.

SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

Hirsch Sámson Ráfael.

Szül. Hamburgban 1808-ban, megh. M.-m.-Frankfurtban 1888-ban.

»..... vezér- és nagy férfiú hullt el ma Izraelben.«
2. Sám. 3, 38.

Egy fényes név törültetett ki az élők sorából, a zsidóság egy kimagasló alakja bukott le a sír gödrébe.

Hogyan méltassuk őt s működését, hogy túlhalvány képet ne nyújtsunk?

A rabszolga, ki csörgő lánczát viselni megszokta, kinek teste s lelke a nehéz rabságban elsenyvedt, ha bilincsei egyszerre lehullanak, szenvedélyének határt többé nem szab, hanem tör, zúz, rombol maga körül mindent, szentet s szentségtelent egyaránt. Nagy szerencse, ha akad ilyenkor, ki intő szózatával képes őt észretéríteni, megzabolázni az őrjöngőt, kit karhatalom le nem gyürhetne.

Ez hűséges képe Németország zsidóságának a Mendelssohnt követő korban. A nép, mely hosszú századokon át testi s lelki szolgaságban sinlődött, felszabadul végre a súlyos iga alól, mely szellemét a röghöz nyomta le s az oly sokáig elborult égbolton

tündökölve ragyog fel a nap; ám a szabadulás túlhirtelen jött, a napsugár percz alatt villant fel: a szem káprázik a meg nem szokott világosságtól, a nem remélt szabadság érzete eszét veszi az eladdig szellemi sötétségben tévelygőknek. Mendelssohn iskolája már messzire túllépte a határt, melyet mestere eléje szabott, de a későbbiek lerontani iparkodtak még ama bástyákat is, melyek a zsidóságot eladdig megvédelmezték vala; immár úgylátszott, hogy a tradiczionális alapon álló zsidóság napjai megszámlálvák.

Ám az isteni gondviselés, mely ezredéves történelmünkben oly csodaszerűen nyilatkozott meg mindannyiszor, valahányszor veszély fenyegette a zsidóság létét, egy ihletett férfiút támasztott Izraélben, ki elébe vetette magát a rohanó árnak, ki eszméletre hozta az önkivületbe esetteket, ki mindent megmentett, mikor elveszettnek látszott minden.

E gondviselésszerű férfiú volt *Hirsch Sámson Ráfael,* kit bátran mondhatunk a XIX. századbeli zsidóság egyik regenerátorának.

S ebben fekszik az ő nagy, történelmi jelentősége a zsidóság életében.

Ugyanezért a lefolyt polgári év utolsó napja, mely Hirsch Sámson Ráfael nyolczvan éves életének világát kialudni látta, emlékezetes fog maradni a zsidóság újabb történelmében. Emlékezetes nemcsak a német, hanem az összes zsidóságra, s nemcsak az orthodoxiára, mely közvetetlenül a legfájdalmasabban érzi az őt ért pótolhatatlan veszteséget, hanem a haladásra nézve is, melyre e férfiú működése következményeiben messzire kihatott.

Hirsch Sámson Ráfael volt az első, ki a zsidó újkorban (Mendelssohn óta) a zsidóság hagyományait történeti és filozofiai alapon magyarázta, mi által felemelte az eddig lenézettet szégyenletes alacsonyságából s egyuttal a műveltséghez s a műveltekhez közelebb hozta. Ez oly tett volt, mely a XIX. század vivmányai közt méltán foglalt helyet. S ha elismerjük azt — a mint elismernünk kell — hogy a századunk három első évtizedében hangoztatott reformtörekvések nem voltak képesek a pozitiv zsidóságot új és szilárd alapra fektetni, másrészről azt kell belátnunk, hogy *Hirsch volt egyik megalapítója a mi modern zsidóságunknak.* A tulzott és történeti alap nélkül szükölködő reformmal, valamint a tudatlanság és fanatizmus álhitével szemben azt bizonyította,

hogy a valódi zsidóság sem vak s öntudatlan hivésben, sem pedig önkínzó szkepticizmusban s örökösen bonczoló kétkedésben, hanem a *zsidó tanok értelmében vitt öntudatos, felvilágosodottságtól s vallásos bensőségtől áthatott életben nyilvánul.* Ki ne ismerné el ma s közöttünk e definiczió helyességét? Nem e törekvése legjobbjainknak, korunk zsidó vallásos életének ez eszméket tüzni ki normául? Bizonyos, hogy e törekvések mozgatják jelenleg a szellemeket pártkülönbség nélkül nemcsak Németországban, hanem a művelt Európában általában s nevezetesen minálunk is, a hol csak egy — ugyan elég tekintélyes — kisebbség képez e tekintetben kivételt. Mindezt Hirschnek köszönhetjük első sorban; az ő eszméi, ha nem is mindig közvetetlenül, de következményeikben messze hatottak ki. Nekik köszönhetjük mi magyar zsidók, hogy a minapi bohó reformkisérlet csakhamar dugába dőlt, mielőtt nagyobb károkat okozhatott volna. Ám ezt manap nem gondoljuk már meg, mivel Hirsch ezen eszméi teljesen átmentek a köztudatba.

Honnan van tehát, hogy oly széles örvény választotta el Hirschet a jelenkori zsidóság többségétől, hogy nem nevezheti őt a modern értelemben vett haladás a magáénak, hogy ő maga is csak egy kisebbségnek maradt feje és vezère?

E problemának a kezdete Hirsch egyetlen *tévedésében* rejlik. S valamint geniális férfiak nagy, világraszóló igazságokat hoznak a bámuló emberiség tudatára mindenkor, épúgy tévedéseik is rendszerint óriásiak. Azért volt oly óriási Hirsch tévedése is. Ő azt hitte, hogy azok, kik az ő elveit nem viszik át az utolsó pontig a gyakorlatba, nem tekinthetők igazi zsidóknak; hogy az a zsidóság, mely nem él az ő eszméinek megfelelőleg, megszünt valódi zsidóságnak lenni; s azért mondta ki a *különválás* eszméjét, mely az ő tekintélyétől fedezve, roppant tért hódított magának az elmékben, sőt, ismét az ő példája alapján, a gyakorlatban is. Eme, tőle eredt különválás eszméje az, mely — legalább közvetve — okozta a mi házi bajainkat épúgy, mint a német zsidókét; ez az óriási tévedése oka annak, hogy a pártokra szakadt zsidóság erőteljes fejlődése a belátható jövőben meg van akasztva nálunk nem kevésbbé, mint egyebütt; e tévedésben rejlettek csirái az áldatlan egyenetlenségnek, mely manap oly buján tenyész a zsidóság talajában. Valóban végzetes tévedés volt Hirsch részéről azt hinni, hogy egy töredék a maga elkülönö-

dése által fenntarthatja eredetiségében a zsidóságot, hogy duzzogó félrevonultságából hathatósan elősegítheti azokat a czélokat, melyeknek eléréséhez közös erőmegfeszítése, vállvetett czélirányos működése volna szükséges, hogy egy anya erőben gyarapodhatik, mikor fiai az egymás ellen vívott harczban enyésztik el erejöket.

S mikép értsük mégis e tévedést?

Nem volt az egyéb — úgyhiszszük — mint konzekvencziája ama küzdelemnek, melyet Hirsch a megujhodási mánia ellen folytatott. Neki vasköveteztesség volt egyik főjellemvonása; így történt, hogy ezen eszméket, melyekkel az újítókat legyőzte, az életbe is át akarta vinni az utolsó pontig. De mivel e következetesség gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult, nagyon természetes, hogy a zsidók nagyobb része elfordult a *pártvezértől*, kit mint az ősi vallás nagy elvharczosát tisztelettel környezett volt s hogy sokan, kik nézeteit egyébként osztották, de a belőlük folyó konzekvencziákat nem akarták hozzá hasonlóan, a maguk számára is levonni, egy másik kiváló férfiú köré csoportosultak, a ki ma is feje még az irányadó német orthodoxiának.

Ám — így kérdezzük — mikép aratta Hirsch csodálatosan fényes sikereit?

Könnyű megértenünk az általa kivivott sikereket ha meggondoljuk, mily kiváló szellemi tulajdonságokkal volt e férfiú felruházva. Éles, átható ész, meggyőző, világos logika, rendkivüli dialektikai ügyesség párosulva kimeríthetetlen munkakedvvel, lángoló szeretettel az ősök vallása iránt, mély avatottsággal a zsidó tudományban és megfelelő világi műveltséggel oly eszközök, melyek, kellőleg felhasználva, bizonyára képesek hatást előidézni. S Hirsch, kiben e tulajdonságok majdnem pazar mértékben voltak meg, fel is használta őket szóval, irásban és tettben egyaránt.

Ez, valamint a külső körülmények mindig kedvező volta, nevezetesen pedig az előkelő állás, melyet már ifjúkorától fogva betöltött, magyarázzák Hirsch feltünő sikereit. Már nevelése is igen szerencsés körülmények közt ment végbe: a talmudba s a zsidó irodalomba kitünő tanítók avatták be. Majd a bonni egyetemen töltött egy évet, hol későbbi hírneves ellenfeléhez, *Geiger* Ábrahámhoz szoros baráti kötelék füzte. De már 22 éves korában *oldenburgi* tartományi rabbi lőn, mely állását később az *emdeni*, utóbb a *morvaországi* tartományi rabbisággal cserélte fel. Itt, Nikolsburgban, azonban épen zsidó részről gördítettek számos akadályt tervei elé, melyeket nem tudván végkép elhárítani, 1851-ben a *M. m. Frankfurtban* 11 férfi által alapított »Israelitische Religionsgesellschaft« meghivását fogadta el, melynek élén élte végeig maradt meg. Alatta a község minden irányban felvirágzott; egyletei, iskolái ma is mintaszerüek.

Irodalmi működése több irányra, bár nem egyforma becsü művekben, terjed ki; leghelyesebben 3 korszakot különböztethetünk meg benne. Az *első* azokat a munkáit foglalja magában, melyek főleg dogmatikai s vallásbölcseleti tartalmuaks czélzatuak. Ide tartoznak legfontosabb müvei: Neunzehn Briefe über Judenthum von Ben Usiel (1836.) és Choreb, Versuche über Jissroels Pflichten in der Zerstreuung (1838), melyekkel az esztelen reformtörekvéseket akasztotta meg; sajnáljuk, hogy e küzdelmek folyamát bővebben ismertetnünk s a nevezett munkák behatóbb méltatását e lapok szük tere meg nem engedheti. — A *második* korszak kiválóan polémikus irányú iratokat produkált, melyek közül kiemeljük az Erste Mittheilungen aus Naphtalis Briefwechsel (1839.) és Zweite Mittheilungen aus einem Briefwechsel über die neueste jüdische Literatur (1844.) czimüeket. Ide tartoznak nagyrészt az általa alapitott és 1854—1870. fennállott Jeschurun czimű havi folyóiratban közzétett dolgozatai is. — A *harmadik* korszak szorosabb értelemben vett tudományos működését öleli fel, melynek gyümölcse főleg nehány bibliai könyv magyarázattal ellátott fordítása volt; nevezetesen a pentateuchusé (1867—1878.), a zsoltárkönyvé (1882—1883.), a példabeszédek könyvéé és az Atyák mondásaié (az utóbbi kettő az újabb Jeschurun 1884-iki s köv. évfolyamaiban). E harmadik csoportbeli munkái nem állnak a tudomány magaslatán; de nem is ez volt tulajdonképeni czéljok; szerzőjük nem annyira olvasóinak eszére, mint inkább szivükre akart e müveivel hatni; ő bennök a bibliából kiindulva a zsidó világnézletet, a zsidó élet normáit akarta megalkotni.

Eme sokoldalu irodalmi tevékenység, melyhez még számos apróbb dolgozat, röpkeirat és véleményes jelentés járul, nem akadályozta őt abban, hogy, miután a vakon újítóktól kiinduló veszedelmet elhárította — és bizonyára ez volt életének legnagyobb tette — bővebben jellemzett elvi tévedésének a gyakor-

latba átvivésén ne fáradozzék. A községből való kilépés eszméjét legelőször a Jeschurunban pendítette meg a hatvanas évek közepén, 1872-ben pedig felhivással fordult híveihez, melyben felszólítja őket, hogy egy »*kilépési törvény*« kieszközlése végett a porosz képviselőházhoz benyújtandó kérvényéhez csatlakozzanak. — Ugyanez ügyben két külön röpkeiratot is irt, de személyesen is utána járt a fáradhatatlan férfiú kérvénye elintézésének, a mi 1876. júl. 28-án, reá nézve kedvező értelemben, meg is történt.

Röviden vázolhatluk csak a küzdelmekben és győzelmekben, munkában és dicsőségben egyaránt gazdag, de egy nagy tévedéstől sem ment életet.

Tanuljunk tévedéséből is és kérjünk áldást emlékére a mi körünkben is.

ALFA.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A berlini rabbi-egyesület.

A németországi rabbi-egyesület központi választmánya — Centralausschuss des Rabbinerverbandes in Deutschland — melyről a boroszlói közgyűlés, tehát 1887. julius óta nem hallottunk semmit, ez év január első két napján tartá Berlinben gyülését. Résztvettek a következő rabbik: *Bamberger* Königsbergából, *Guttmann* Hildesheimból, *Joël* Boroszlóból elnök, *Maybaum* Berlinből, *Rahmer* Magdeburgból, *Ungerleider* Berlinből, *Vogelstein* Stettinből, *Werner* Danzigból.

A szóba hozott tárgyakról és határozatokról röviden a következőkben adunk hirt.

A németországi rabbik állása nagyrészt biztos alap nélkül való megválasztásuk módja, a fölmondás, a nyugdij hiánya, az özvegyek és árvákról való gondosság bizonytalansága élénk megbeszélés tárgyát képezte és azt határozták, hogy a közgyülésnek javaslatot tesznek nyugdijpénztár alapitására szolgálatra képtelen rabbik ellátására, ugy szintén segélypénztár alapitására rabbik özvegye és árvái számára.

A zsidó községi hivatalnokok adóját illetőleg, melyre nézve az eljárás Németországban nagyon különböző, határozatba ment, hogy az ügy tanulmányozásával egy hirneves jogászt biznak meg.

A talmud enciklopediájára, melynek megirását az utolsó közgyülés elhatározta, nagyszámu rabbi jelentkezett mint munkatárs; az anyag szerkesztésére és kiadására bizottság szerveztetett. Elhatározták egy zsidó ifjusági lapnak is legközelebb megindítandó kiadását. Az ifjusági isteni tisztelet rendezését illetőleg örömmel konstatáltatott, hogy ez üdvös intézmény egyre nagyobb tért hódit. A választmány helyeslessel fogadta, hogy a berlíni zsidó község is a legrövidebb idő mulva életbe fogja léptetni.

A metszőknek adandó minősitvényi bizonyitvány szövege — német nyelven — megállapittatott.

A rabbi egyesület alapszabályai szerint a vallásos vita- és pártkérdések tárgyalása tilos. Az értekezlet most e § megváltoztatását ajánlja oly módon, hogy mindig a központi választmány fog eleve határozni arról, mely kérdések tárgyalandók egyáltalán és melyik nyilt és melyik zárt ülésben; a hozandó határozatok a tagokra nézve nem lesznek kötelező erejüek.

A zsidók vallásos és erkölcsi bajai és kedvezőtlen viszonyai általában és egyes országokban különösen szintén fognak ezentul a tárgyalás anyagául szolgálni; a választmány ezért népszerü röpkeiratokat fog terjeszteni a zsidóság némely csekély fölmerülö ilynemü kérdéséről.

A következő közgyülés augusztus vagy szeptember havában lesz a közgyülés helyéül kiszemeltetett Magdeburg, Lipcse vagy Cassel.

—*f.*

Magyar zsidók Jeruzsálemben.

»Jerusalem« czim alatt Palesztináról Luncz A. M. ott élő tudós férfiú szerkesztésében egy évkönyv jelenik meg, a mely héber és német nyelvü értekezéseket és czikkeket közöl a szent föld hajdanáról és jelenéről. A vállalat, mint minden zsidó irodalmi vállalat, anyagi nehézségekkel küzd, úgy hogy az 1881-iki évfolyamot csak a hét szent számu év lefolyása után követhette a második, pedig mind gyönyörü héberséggel irt tudományos értekezései, mind pedig a szent földön élő hitsorsosaink helyzetét ismertető czikkei és javítására czélzó propozicziói nagyérdekü ek és minden jámbor és művelt hitsorsosunk figyelmére méltók. Mi az érdekes két kötetből csak a bevándorolt magyar zsidókra vonatkozó adatokat akarjuk kiemelni, a melyek érdekességükön kivül ránk nézve tanulságosak is. Az adatok csak a jeruzsálemi hitközségre vonatkoznak, mert más városokban kevés bevándorolt askenáz zsidó lakik.

Jeruzsálem 13,920 zsidó lakosa származás szerint két főhitközséget képez: egy szefárd és egy askenáz hitközséget. A szefárd község 7620, az askenáz pedig 6660 lelket számlál. Az utóbbihoz tartozó magyar zsidók száma 440, a kik a hazájukból befolyó könyöradományoknak egymás közt való kiosztása végett egy községet képeznek, intézvényeik egyébként a többi askenáz hitsorsosaikkal közösek. A magyar község, melyhez a perusim (= a chaszidim ellentéte) és a chaszidim egyaránt tartoznak, »a falak őrzői« (Sómré hachómóth) nevet viseli. Érdekes, hogy az osztrák község csak 30 taggal számlál többet és a chászidokhoz tartozik, a miből világosan kitűnik, hogy az egész község *galiczai* származású.

1880-ig az összes perúsim (az askenáz zsidók a chaszidim kivételével) közös elemi iskolákkal birtak. Már az iskola neve »Talmud Tóra« mutatja, hogy tantervében a vallásos oktatáson kivül semmi más nem foglalt helyet. Az iskola tannyelve természetesen a bevándorlottak zsargonja, úgy hogy az ország nyelvének, az arab nyelvnek elsajátítására semmiféle alkalom nem volt. Montefiore Mózes, a szent föld nagy jóltevője, hetedik és egyszersmind utolsó ottlétekor 1875-ben meggyőződvén, hogy a bevándoroltak főképen az ország nyelvének nem-ismerése miatt nem boldogulhatnak, nagylelkűen felajánlott egy meglehetős összeget, hogy egy tanitó alkalmaztassék, a ki az iskolákban naponkint egy órán át tanítsa az arab nyelvet. A község rabbijai és elöljárói elfogadták az ajánlatot, és 1879-ben már ki is szemeltek egy istenfélő jámbor embert e czélra, midőn egyszerre nagy ellenkezés támadt a szándékolt újítás ellen. A lárma oly nagy volt, hogy a terv dugába dőlt és megmaradt minden a réginél. Ezen eredmény azonban nem nyugtatta meg a magyar községet, hanem ősi szokás szerint kivált a községből; nehogy jövőben ilyen újítások veszélyének kitéve legyen, 1880-ban külön iskolát alapított, a melyben 41 gyermeket 6 tanitó oktatott. Már félévi fennállás után az iskola, különböző okokból, a melyeket az évkönyv kiadója jobbnak lát elhallgatni, megszünt. A hazájából ily czélra hozott erélylyel azonban a magyar község 1886-ban újra iskolát alapított és hogy mennyi sikerrel, mutatja azon tény, hogy 16 növendéke van. Ezen, a szent földön történt esemény is bizonyítékul szolgálhat arra, hogy a magyar zsidóságot nem vallásos eltérés szakasztja pártokra, ha ez egyáltalában bizonyitásra szorúl még. Igaza lehet az évkönyv kiadójának, hogy az európai zsidók tömeges bevándorlásának az utolsó években egyik oka a menekülés az iskoláztatás elől, mégis feltünő marad, hogy az »Eveline Rothschild« leány-iskolájában, a mely növendékeinek az oktatáson kivül számos előnyt nyújt, egyetlen egy magyar széletésü növendék sincs, holott még bokharai is van három.

Egyebet az említetteken kivül nem találni Magyarországról; az alapítványok között ott található Bécs, Páris, Berlin, London stb. Megemlítendőnek tartom még, hogy dr. Schwarcz a Rothschild-kórház igazgatója, a ki Jeruzsálem egészségügyi állapotáról rettentő képet tár elénk, magyar ember.

Budapest.

BLAU LAJOS.

Tanügy.

A berlini rabbiszeminárium.

II.*)

Oly férfiak jellemzése, kik a közélet előterén működnek, igen kényes feladat s nagy óvatosságot igényel. Ez okból tartózkodással fogunk a szeminárium *tanárkarának* méltatásához, mely túlnyomóan ily férfiakból áll. Igy első sorban az intézet igazgatója, vagy mint ott nevezik, rektora, dr. *J. Hildesheimer*. E kiváló férfiúról, ki tudós és publiczista, rabbi és tanár, számos egylet elnöke s a szentföldi zsidók segélyezésére megindított nemzetközi akczió egyik főintézője egy személyben, bár e sokféle minőségében kifejtett munkássága nem egyforma becsü, sok mondani valóm volna még. Ámde egynémely irányban úgyis jellemeztük már s így elegendő lesz utalni arra, mint dolgozik e férfiú napestig a közjó érdekében. Levelezése talán az egész földkerekségre terjed ki; a német othodoxiának s főleg a balszárnynak, azaz a mérsékeltebb, nem túlbuzgó iránynak ő a lelke. — Mint szónok sem tartalmilag, sem alakilag nem nyújt kiválót; de sőt valóságos kín elnézni, mint fogják el beszéd közben minduntalan másodperczekig tartó köhögési rohamok. Ennek daczára majd minden szombaton tart beszédet, majd az Adasz Jiszrael (az orth. község) templomában, majd a Béth-hammidrásban. Beszédei sajátságos átmenetet képeznek a hajdani derásá és a modern hitszónoklat között; hallgatói bizony-bizony elszeretik őket bliczczelni. — Az intézeten a talmudot adja első a felső csoportban heti 6 órában. Mint talmudtudóst ám itéljék meg mások, hivatottabbak; én csak előadásáról akarok annyit megjegyezni, hogy nem épen példaszerű s ebben a tekintetben a mi intézetünk

*) Az első közlemény homlokán (fent. 52. l.) tévedésből kimaradt az I.

sokkal szerencsésebb. Az előadott kérdésnek ritkán adván meg világos képét, nem is igen szerezhetni áttekintést az egészről; azonfelül hallgatóit túlterheli saját és idegen gyártmányú agyafúrt kérdésekkel és szőrszálhasogató magyarázatokkal.

Nem válhatunk el ezen oly sok tekintetben érdekes egyéniségtől a nélkül, hogy utólagosan mint embert is ne rajzolnók még pár vonásban. Hallgatóit külömbség nélkül úgy szereti, mint saját gyermekeit, a mit számtalanszor bizonyít be tetteivel; viszszont a hallgatók is hálás tisztelettel és szeretettel környezik, a mi külsőleg abban is nyilatkozik, hogy Purimkor s születése napján ajándékkal lepik meg. De ha Hildesheimer atyja hallgatóinak, úgy mintegy 5 évvel ezelőtt elhalt neje még sokkal inkább volt anyjok; szeminarista soha sem hiányzott asztalánál s közös vendégségek napirenden voltak. Az idén is Chanukka és Purim alkalmából a rektor fényes estélyre gyűjtötte maga köré az összes hallgatókat.

Kivüle a tanárkarnak még 5 tagja van, kiknek bemutatásában ábécze rendben haladunk.

1. Dr. Jakob *Barth*, a berlini egyetem nyilv. rendk. tanára, bádeni származásu, szegény szülők gyermeke. Berlinbe kerülvén, Hildesheimerhez szorosabb viszonyba lépett, ki csakhamar felismervén benne a nyelvészeti tehetséget, orientalistának képeztette ki s aztán lányát nőül adta hozzá. »Frau Professor Röschen« — ez nejének családi neve — szeminarista körökben rendkivül népszerü személyiség; nem is csoda: ritka szellemes, lekötelező nyájasságú nő, ki előzékeny szivességgel fogadja férje hallgatóit. — Barth prof. az intézeten első sorban exegézist és héber nyelvtant, azonkivül pedig vallásfilozofiát ad elő. Ily tárgybeosztás helyes vagy nem helyes voltáról kinek-kinek meglehet a maga egyéni nézete, de Barth prof.-nál bizonyára nem volt az szerencsés. Ő szellemes ember, de nem filozofus. A bibliamagyarázatban természetesen konzervativ álláspontot foglal el s emendáczióitól őrizkedik; az arabsnak ellenben etimologiai s lexikografiai tekintetben nagy, talán túlságos befolyást enged. — Barth kitünő linguista, ki aránylagos fiatalsága daczára — a harminczas évek közepén van — az összes sémi nyelveknek, beleértve az assyrt, alapos ismerője. Egyetemi előadásai rendkivül érdekesek és tanulságosok s a szeminaristák nagy számmal hallgatják. A berlini egyetemen a sémi nyelvek négy tanára között

kétségtelenül a legderekabb. Jelenleg nagy munkát rendez sajtó alá, mely a névszót tárgyalja az összes sémi nyelvekben. — A szeminariumon még különféle egy órás (privatissime) kollegiumot szokott tartani; az idén a téli félévben a fönicziai feliratokról, nyáron pedig a targumról olvasott. A hallgatók szellemi fejlődésére Berliner mellett ő gyakorolja a legnagyobb befolyást; innen van, hogy a legtöbben egyetemi tanulmányul a linguistikát választják. Mint ember, igen szeretetreméltó; hallgatóival szivesen közlekedik, tanácscsal, utbaigazítással örömest szolgál. A mit vallásos dolgokban tanusított állítólagos kétszinüségéről mondanak, nem egyéb merő koholmánynál; ellenkezőleg benső vallásosságu, bár nem vakbuzgó ember.

2. Dr. Abraham *Berliner*, a zsidó tudomány egyik ismert művelője, poseni születésü, a szó szoros értelmében autodidakta. 1865-ben megjelent kritikai Rasi-editiójával hirnevet szerzett magának s ugyanakkor megkapta a tudori czimet honoris causa. Az intézeten ő a tanárkar jegyzője s egyuttal könyvtárnok is; főtárgya a zsidók története s irodalma. Mint Németországban a legtöbb tanár, előadásait úgy diktálja, a mi meglehetősen unalmas volna, ha nem füszerezné igen elmés s tanulságos megjegyzésekkel, melyekkel a hallgatók figyelmét számtalan fontos s érdekes kérdésre hivja fel. Müveire s a zsidó irodalomban kifejtett sokoldalu tevékenységére igen büszke s gyakran s örömest utal munkáira; különösen pedig az olaszországi könyvtárakban tett többszörös kutatásairól szeret beszélni. Ezekről hallott alkalmasint az, a ki őt szerfölötti hiusággal vádolta (M.-Zs. Szemle V. 242.); de fölöslegesnek tartom bizonyítani, hogy az illető ez állításával messzire vetette el a sulykot. — Berliner tanártársával, Hoffmannal együtt zsidó tudományos folyóiratot szerkeszt, mely »Magazin für die Wissenschaft des Judenthums« czimen évnegyedenkint jelen meg. De Hoffmann voltakép csak névleges szerkesztőtárs; tényleg Berliner egyedül igazgatja a lapot. Nem érzem magam hivatottnak őt, mint tudóst megitélni; de általánosságban megjegyezhetni annyit, hogy ő inkább reproduktiv tevékenységet fejt ki, a mennyiben a könyvtárak lomjából sokszor fontos kéziratokat keres elő, melyeknek a zsidó tudomány nem ritkán nagy hasznát veszi. 1873. óta hétszer volt Rómában s az ottani könyvtárakat át meg átkutatta már; büszkén emlegeti, hogy a Vaticana, a pápai könyvtár, összes müveinek bekül-

désére kérte fel. Munkáiból kiemelendő az Onkelos targumának új kiadása, melynek első kötete az 1577-ik évi sabbionetai kiadás alapján adja a targum szövegét, míg a második kötet, terjedelmes és nagybecsü bevezetést és jegyzeteket tartalmaz. — Mint zsidó, mély, mondhatnám megható vallásosságú, de nem türelmetlen ember, mit az is bizonyít, hogy dr. Rosenzweig hazánkfiával, e nagyközség egyik kitünő rabbijával, sürü érintkezésben áll. Ellenben dr. Maybaumtól széles örvény választja el úgy őt, mint Hildesheimert. Az orth. község templomának Berliner az elnöke (Synagogenvorsteher) s mint ilyen soha, de soha sem mulasztaná el a templomot reggel s este felkeresni. Hildesheimert rabbi-funkczióiban itt-ott helyettesíteni szokta. — A hallgatókkal szivesen érintkezik, s örömmel vállalja el a fáradságot, hogy tudományos szárnypróbálgatásaiban segédkezésökre legyen. — Berliner ritka becses könyvtárt nevez magáénak. A legtöbb zsidó s számos keresztény tudóssal állandó összeköttetésben áll; külön kiemelem, hogy az utóbbiak körében nagy tekintélynek s kedveltségnek örvend.

3. Dr. Salamon *Cohn*, egyik berlini konzervativ fiók-hitközségnek rabbija (az u. n. Potsdamer Viertelben) s a szeminariumon az elméleti homiletika tanára. E tárgyat — miért miért nem — igen kevesen hallgatják; tán hogy methodusa nem czéliranyos. Az idén a midrás alkalmazásáról a hitszónoklatban olvasott; ennek ő valóságos mestere. Kitünik igazán fényes német stilusa s ragyogó nyelvezete által; szónoklatai is inkább ezen, semmint tartalom tekintetében tünnek ki.

4. Dr. Hirsch *Hildesheimer*, a rektor fia, az intézeten a második templom korabeli történetet s a Palesztina geografiáját adja elő. Maga is a szeminariumban végezte héber tanulmányait; azonkivül igen jól ért görögül. Nagyobb munkát eddig egyet irt »Beiträge zur Geographie Palästinas« czimen (Berlin, 1886.), melyről a kritika általában elismerőleg nyilatkozott. Előadásai nem nagy frequentitásnak örvendenek, pedig érdemes őket meghallgatni. A hallgatók körében, kikkel a szó szoros értelmében baráti viszonyt tart fenn, igen kedvelt személyiség; nagyobb befolyást reájuk azonban nem gyakorol. — Hirsch Hildesheimer szerkesztője a *Jüdische Presse* czimü hetilapnak, mely kétségkivül az összes német felekezeti lapok legderekabbika. Orthodox, de nem tulzott, álláspontját nyiltan s becsülettel védi meg s nem ad

helyet a sok lokalis s vidéki tere-ferének. Állandó levelezői vannak Európa összes fővárosaiban (Budapesten is), azonkivül Jeruzsálemben, Alexandriában s New-Yorkban. A gondosan szerkesztett lapnak havi periodikus mellékletei is vannak: ilyen az »Israelitischer Lehrer und Cantor« és az »Israelitische Monatschrift« czimü kisebb tudományos folyóirat, melyet a most bemutatandó

5. Dr. *Hoffmann* Dávid hazánkfia, a talmud, a decisórok és a pentateuchus-magyarázat tanára szerkeszt. Maybaummal együtt Pozsonyban végezte gimnáziumi tanulmányait; mindketten Hildesheimernek is voltak tanítványai s Hoffmann még most is nem szól róla máskép, mint tanitójáról. Ezt az éles eszü, szellemes talmudistát s kritikust mint tudóst megitélni nincs se tehetségem, se kedvem; csak utalni kivánok számos, különösen a pentateuchusra, a misnára s a midrásra vonatkozó dolgozataira s munkáira, melyek mint legújabb, »Zur Einleitung in die halachischen Midraschim« (Berlin, 1888.) cz. műve is a tudományos világban nagy becsben állanak. Szakmájának ritka alapos ismerője; rendkivül szorgalmas ember, a szemináriumon neki van legtöbb (15) órája; ezenkivül a Sasz-Chevrában naponkint két órát ád elő. Mint tanár, nem válik ki; a talmudot az alsó csoportban adja elő s bár Rasi s a Tószafothon kivül a későbbi autoritásokat is tekintetbe veszi, mélyebben nem hatol be a tárgyba. Az exegézisben természetesen a pentateuchus forrárait kutató kritikának ellensége; ennek hiveit hévvel, nem ritkán gúnynyal támadja meg. A hallgatók közül csak nehányat köt hozzá bensőbb viszony. — Mint már említve volt, a Magazinnak szerkesztőtársa és az Isr. Monatschrift kiadója.

Szinte fellélekzem, hogy munkám e részén átestem.

Itt, e tisztán személyes téren volt legnagyobb a veszély, itt lehetett legkönnyebben botlanom. Ám ennek tudata ki nem zárja, hogy tényleg tévedtem, hogy igazságtalan voltam.

De ha figyelemmel kisértél, szives olvasó, rögös utamon, a száraz szavakat kisérő egy hang, a hálás szeretet és tisztelet hangja volt tanitóim iránt, el nem kerülhette figyelmedet. Hadd ragadjam meg tehát a kinálkozó alkalmat, hogy szivem mélyében érzett hálás köszönetemet kinyilvánítsam berlini tanitóimnak szives jóvoltukért, melyet irántam mindenha tanusitottak.

Az elégikus hangulat, mely ime erőt vett rajtam, épen alkalmas arra, hogy a szeminárium *tantervére* vessünk egy pillantást. Hallgattam künn talmudon, decisórokon s midráson kivül grammatikát, exegétikát, homilétikát, filozofiát, filológiát, históriát s talán még egyebet is; s szeretem hinni, hogy együtt éreztem kollegáimmal, ha nem ritkán szerfölött súlyosnak találtam a tudomány igáját. Mégis sokszor óhajtottam, vajha még néhány a rabbipályára készülőnek szükséges és a szorosan vett theologiába bevezető tárgyat hallgathatnék — cserében másokért. Emlékezzünk most vissza, hogy a szeminárium fennállásának első idejében Hildesheimer legfölebb elemi készültségü tanulókat is befogadott intézetébe. Azóta a szeminárium nagyot fejlődött: jelenleg csakis érettségi bizonyítvány s az alapszabályokban körülirt héber felvételi vizsgálat alapján juthatni be. Mióta pedig — főleg 3 évvel ezelőtt — a tanulók száma tetemesen megszaporodott, két csoportot alakítottak: az elsőben főleg minél nagyobb anyag átvételére, a félévben pedig a tananyagra való minél mélyebb behatolásra törekesznek. Azonban ez az elválasztás csak a talmudot s az exegézist illetőleg van szigorúan keresztülvíve s az előbbire nézve külön megjegyzendő, hogy azt az újonnan belépőknek legalább egy félévig okvetetlenül az alsó csoporttal kell hallgatniok.

Ha a tantervet a mi intézetünkével hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy nálunk mind a tárgyak, mind a tanórák száma nagyobb az alsó, mint a felső évfolyamokban, mig Berlinben ép ellenkezőleg áll a dolog, különösen a hivatalos tanrend szerint, mely azonban épen nem irányadó. De egyáltalán véve is nagyobb nálunk a tárgyak s órák száma, mint a berlini szemináriumban. Ez részben onnan van, hogy künn kellő tekintettel vannak a hallgatók egyetemi tanulmányaira s úgy iparkodnak, hogy a késő délelőtti órákban, a mikor az egyetemen a tanulók által leginkább frequentált előadások tartatnak, a szemináriumban ne legyen óra. Megjegyzendő ezenkivül, hogy a talmudot kivéve voltakép egy tárgy sem köteles, csakhogy uzus, miszerint a talmud mellett mindenki hallgatja Barthnak és Berlinernek legalább egy-egy kollegiumát. A teljes tanszabadság ez elve nézetünk szerint ilyféle szakintézetben nincs helyén; s tényleg előfordul, hogy egyesek akár négy féléven át nem hallgatnak oly fontos tárgyat, a minő pl. a decisórok. Viszont üdvösnek tartjuk azt a beosztást,

hogy mint minden tárgy, úgy a talmud is egyszerre csak egy órában adatik elő.

A tanév, mint ez egyetemen is, nagyobb szünetek által két félévre van osztva. A téli félév kezdődik chesván hó 1-jén s tart Purimig, illetőleg Adár végeig; a nyári félév tart Ijjar 1-től Ab hó 9-ig, illetőleg áb végeig. A nagy szünetekben Hoffmann privatissime ad elő talmudot. Mint minden berlini iskolában, az előadás nyáron már reggel 7-kor kezdődik.

Végül a tanári kar, a tantárgyak s órák könnyebb áttekinthetése végett a következő táblázatot adjuk, mely első sorban a mult 1887/8-iki tanévre vonatkozik.

Előadó tanár	Tantárgy	Heti óraszám			
		a téli félévben		a nyári félévben	
		alsó csop.	felső csop.	alsó csop.	felső csop.
J. Hildesh.	Talm. stat.	—	3	—	3
—	Talm. curs.	—	3	—	3
Hoffmann	Talm. stat.	4	—	4	—
—	Talm. curs.	3	—	3	—
—	Decisor [1])	5	5	5	5
—	Pentat. [1])	2	2	2	2
—	Pentat. [2])	1	1	1	1
Berliner	Történet	2	—	2	—
—	Kéziratok [3])	—	2	—	—
—	Források [4])	—	—	—	2
Barth	Exegézis	—	2	—	2
—	Grammatika	2	—	2	—
—	Fönicz. nyelv	—	1	—	—
—	Targum	—	—	1	1
—	Filozofia	—	1	—	—
H. Hildesh.	Történet [1])	2	2	2	2
—	Geografia [1])	2	2	2	2
Cohn	Homiletika [1])	1	1	1	1
	Összesen	24	25	25	24

[1]) Közösen mindkét csoportnak.
[2]) A pentateuchusnak halákhai szempontból való magyarázata.
[3]) Jüdische Handschriftenkunde.
[4]) Quellen zur Geschichte der Juden.

Az alsó csoportban tehát előadatik 10—11 tárgy heti 24—25 órában, a felsőben 11—22 tárgy ugyancsak 24—25 órában. Ezzel szemben a budapesti szemináriumban az első két évfolyamban 15 tárgy adatik elő heti 28 órában, a 3—5. évfolyamban pedig 14—7 tárgy 27—18 órában.

Rendszeres *vizsgálat* a felvételin kivül még csak az elbocsátás előtt van. E képesítő vizsgát a hallgató többszörre s tetszésszerinti időközökben, de mindig meghatározott mennyiségü anyagból teheti le. Ha ez a beosztás nem is helyeselhető minden tekintetben, még sem tagadhatjuk, hogy az anyag részletes s alapos megismerését s betanulását nagyban elősegíti. — Talmudból négyhetenkint »repeticzió« tartatik, a mit kétszer egy félévben Barth és Berliner is meg szokott tenni. Jellemző, hogy mig az előadások látogatásában némely hallgatók nem egészen pontosak, e vizsgálatokról, melyek nézetünk szerint tökéletesen pótolják a nálunk szokásos kollóquiumokat, csak ritkán maradnak el egyesek.

Mára félbeszakítom ismertetéseimet, a türelmes olvasó bocsánatát kérve, ha hosszasabban tartóztattam.

Iparkodni fogok tanulmányomat egy harmadik közleménynyel befejezni.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

KÚTFŐK.

174. sz.

A nagy-kanizsai hitközség történetéből.

Részes kiirás.

T. N. Zala Vrgyének 839-iki 2-ik és 14-ik Sep. tartott kfs. gy. Jkönyv. 2550.

A Nagy mtgu m. kir. H. Tanáts Kanizsa mváros községének több rendbéli leg-felsőbb helyre is tett folyamodásaik érdemében, — melly szerint, ezen megye, tavalyi Jan. 15-i köz Gyülésén hozott végzése, mint állittása szerint, a közte, és az ottani zsidóság között fenforgó panaszokra ki-adott leg fölsőbb rendeletekkel öszveütköző ellen, szükséges orvoslásért esedezik, — ugyantsak m. e. November 5-i köz Gyülésben hozott leg felsőbb helyre fel terjesztett végzésére a Megyének, ő cs. kir. felsége kegyelmes kir. rendeleténél fogva következendőket méltóztatott határozni.

— — — — — —

a 4-ik pontban sérelemképen fel hozott azon megyei végzés alol, mely szerint a' kebelebeli Czéhnek a' zsidó mesteremberekk bévételére, sőt azokk keresztény Legényekk adására is köteleztettek, felmentetvén az e' részben 804 e. 10 br. 21-öl 12384 és 1823-ik e. febr. 28-ik 2746 sz. alatt ki adott rendszabályok, mellyek értelmében a' zsidó mesteremberek ugyan magok sorsabeli Legényekkel is üzhetik, 's a' hol többen vannak, ott czéhet is alkothatnak, keresztény Legényeket azonban és tanuló Inasokat semmi esetre sem tarthatnak, szorosan tartassanak meg, végezetre, — miután

a 6-ik pontban elől adott panaszra nézve tett vizsgálatbol kivilágosodna, hogy a' Kanizsai zsidóság petsétjén ugyanazon czimmer, mely a' község petsétjén látható, t. i. egy fejű sas kiterjesztett szárnyakkal találtatik, a' zsidóság ezen petséttel való további éléstöl tiltasson el.

— — — — ezen kir. rendeletről az illető Irományok visszarekesztése mellett, a megyét m. é. november 5. köz Gy. 2605 sz. alatt kelt felirása folytában, a tellyesittendők tellyesittése végett, legfölsőbb k. kir. parantsbol értesitti f. e. Julius 23-áról 24990 sz. a.

Végzés: Minthogy a' jelen Intézményben Kanizsai város Tanátsának leg-fölsőbb helyre be-adott folyamodására a' megyének tudtára adott határozatok közt több ollyas pontok is foglaltatnának, melyek eránt a

megyei köz gyülekezetnek intézkedni szükséges volna, azértis a' jelen Intézmény ezuttal tsak föl olvastatván, a' további végzések létele a' legelső köz gylre elhatároztatik.

1839 esztendei November hó 4-én folytatva tartatott Tettes Nemes Zala Vrgye köz Gyülekezetében, ezen k. k. Parantsolat republicáltatván

Végeztetett:

— — — — ugy továbbá, hogy a keresztény mester legényekk megtiltassék az: hogy a' midőn ők önkényessen a' zsidó mester embereknél szolgálatba lépni kivánnak, oda menni ne merészeljenek, magával a' közigazsággal tsak azértis, hogy ez által ezek a' legbiztosabb, s' legigazságosabb szerezhetési módtól, és szorgalmok méltó gyümöltse szedhetésétöl elzárattassanak, s egyedül a keresztény mester embereknél, s tán öltsóbb bérért dolgozni kintelenittessenek akkor, a' midőn a' zsidóknál több bért kereshetnének, egyenesen ellenkezne, és magokkal a' természeti jogokkal, hogy kiki maga jobb sorsán 's elömenetelén minden a' Törvény által nem tiltott módon munkálódhasson, szinte öszve ütközne, — ugy végre, hogy a' zsidó közönségesek a Petsét tartás eltiltassék, akkor, a' midőn ők még az 1787-ik Esztendőben kiadott, és folyamodásukhoz mellékelt felsőbb határozatnál fogva a' magok közti kissebb ügyeikk, s belső viszonyaikk és vallási szertartásaikk elintézésére, árva 's egyébb pénzeik kezellésére, különös Elöljárókk választására, 's tulajdon Petsétjekk is tartására, — melly Petsét amugyis a' Hazai Törvények által értett köz hitelü Petsétnek ugy se tartatik, — felhatalmasitsák ezekk gyakorlásában 's tulajdon Petsétjekkel való élésben szakadatlan, 's háborgatás nélkül benne valának; — egyenessen az ezen Intézet Levélben oly sokszor felhivott gyakorlati Joggal ellenkezne, — de külömben a városi Tanáts és Zsidó Község Petsétje közt nem tsak a' czimerre tekintve, hanem a német körirást is figyelmezve a' legszembetünőbb külömbség volna, e szempontokból tehát a fentebbi k. Intézmény határozatát a' megyei RR. az örökös szerződéssel, és a' zsidóság részére harczoló gyakorlattal ellenkezőnek látván, a nagy m. m. k. Helytartó Tanáts meg fog kérettetni, hogy a' megyei végzést az elszámlált pontokban továbbá is a' maga erejében hagyni, 's a' zsidóságot Petsétjével mellynek körirása mindazáltal a Hazai 's Törvény nyelvére lészen által teendő, — való élésben megtartani méltoztassék.

Nagy-Kanizsa városa levéltárából közli

NEUMANN EDE.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Jahresbericht des jüdischen theologischen Seminars. Vorangeht: Ein Wort über die Mechilta des R. Simon», von *Dr. J. Lewy.* — *Isidore Loeb.* La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne. (Extrait de la Revue de l' Histoire des Religions). — *Monatschrift* für Literatur und Wissenschaft des Judenthums. Herausgegeben von *Arthur S. Weissmann.* Erster Jahrgang. Erstes Heft. Wien (Jahres-Abonnement 6. fl. ö. W.) — Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Szerkesztik: *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond.* 4. füzet.

Schurz Károly az antisemitizmusról. New-Yorkban a mult év végén fölavattak egy nagyszerü jótékony intézetet gyógyíthatatlan betegek számára, a melyet az elfelejthetetlen nagy emberbarát nevéröl Montefiore-Home-nak neveztek. A fölavatásnál *Schurz Károly,* a német származású hires államférfiu, tartott beszédet, melynek legkimagaslóbb részét az antisemitizmus elkárhoztatása képezte. Abból indulván ki, hogy az amerikaiak különösen büszkék lehetnek iskoláikra és kórházaikra, melyek mind egyszerü polgárok hazafias bőkezüségének köszönik létesülésüket, igy folytatta beszédjét: »E tekintetben Amerikában a zsidók épanyit tettek, mint akármilyen polgári osztály, sőt — ismétlem a mit már sokszor másutt is mondtam — számukhoz képest aránylag sokkal többet tettek ök. Annál inkább ismétlem ezt most, mert az imént alkalmam volt — németországi tartózkodása alatt — az ugynevezett »antisemita mozgalom« eredetét, jellemét és czéljait megfigyelni. Oly mozgalom ez, melyben a fanatizmus és üldözés sötét szelleme bántalmazza a 19. század fölvilágosodását, mely a legostobább balitéletekhez, a legelvakultabb szenvedélyekhez fordul, melynek igazságtalansága megsérti a méltányosság és illem érzékét, s melynek gyávasága minden önmagát becsülő embernek megvetését fölidézi. Ezen mozgalommal szemben, mely évek óta izgalomban tartja Európa országait és még az óceánon tul is, a mi partjainkra vetette árnyékait, örül az emberi sziv a Montefiore-Home elnökének azon mondására, hogy jelen intézet Izraél legszegényebbjei számára van alapitva ugyan, de semmi emberi lényt nem utasit vissza vallása miatt. Fogja

meg a dühöngő antisemitát kezeinél, mutassa neki a zsidó pénz, zsidó munka, zsidó közszellem, zsidó jótékonyság és odaadás által megalapitott és fenntartott kórházakat, árvaházakat és szegényiskolákat és szóljon igy hozzá: »Ha van még betegtek, aggastyántok, gyermektek, kik másutt nem találhatnak segélyt, itt nálunk van hely számukra, tárt karokkal fogadjuk.« Mit felelhet erre az antisemita? Nem, nem, ezen mozgalom nem tarthat sokáig, szégyenletesen el kell vesznie, gyalázatos sirba utalják az emberi természet nemes ösztönei épugy, mint a kor czivilizácziója.«

A ghetto Florenczben megszünik. Január 14-én huszonhét házat sajátitottak ki összesen 311,450 lira értékben, helyökbe széles forgalmi ut lép.

Palesztinában orosz zsidók eddig csak három hónapig tartózkodhattak; most a szultán ezekre nézve is minden korlátozást megszüntetett és csak a tömeges bevándorlás marad ezentul is tiltva.

Zsidók külföldön. *Dr. Löwenberg* császári kormány-tanácsos *Berlinben* a fizikai-technikai birodalmi intézetnek második igazgatójává neveztetett ki. — *Dr. Berger Emil,* magántanár Gráczba »Adalékok a szem anatomiájához« cz. művével a *párisi* akadémia Monthyon-diját nyerte. — Coralie *Cahen* asszony a *franczia* becsületrend lovagjává neveztetett ki. — *Sonnino-Sydnei* az *olasz* pénzügyminiszterium államtitkára lett. — *Ascoli* a hires nyelvész az olasz szenátus tagjává lett. — *Worms Henrik* báró *Londonban* titkos tanácsossá neveztetett ki; Angliában ez a második eset, hogy zsidó ily kitüntetésben részesült, az első az elhunyt Sir Jessel országbiró volt. — *Loewy Mór* a párizsi obszervatorium aligazgatója, az *angol* asztronomiai társulattól kiváló tudományos munkálataiért nagy arany érmet nyert.

Berlin zsinagógái. Németország fővárosában összesen 20 zsinagóga van, melyek közül csak kettőben fér el több 1000 embernél; valamennyi összesen 8000 férfi és nő számára ad helyet. Ezzel szemben a zsidók száma 75,000. — Ennek kapcsán egyuttal megemlitjük, hogy hitoktatásban részesül mindössze 2200 gyermek, ellenben 9000 iskolalátogató zsidó gyermek, tehát nem kevesebb mint 85%, minden hitoktatás nélkül marad.

A párisi rabbi szeminárium részére a képviselőház az idén is megszavazta a szokott 22000 frank évi segedelmet, valamint a zsidó hitközségi alkalmazottak számára is 158,900 frankot.

Szerbia zsidó községei. Szerbiában az uj alkotmány következtében a zsidók teljesen egyenjogusittattak s igy tartózkodásuk a vidéken, mely eddig csak türetett, ezentul jogos lett. A zsidók létszámáról a vidé-

ken a következő megbizható adatokat közölhetjük: lakik kerekszámban Jozovedáczban 200 zsidó lélek, Sabáczban 250, Szemendriában 100, Leskováczban 100, Nisben 1200, Pirotban 1000. Magában Belgrádban 3000 zsidó lakik; itt tanitóképző-intézetet is tartanak fönn egy év óta, mely 2500 frank évi járulék és 5000 franknyi alap fölött rendelkezik.

A Törvényhatósági Naptár, melyet *dr. Toldy László* 1889-re szerkesztett, Tisza, Orczy, Szapáry, Földváry, Ráth, Kamermayer, Gerlóczy és Kada arczképeivel diszitve megjelent. Az általános czimtár közli az uralkodóház névsorát, az összes udvari hivatalokkal, az összes kormányzó hatóságokat és pedig ugy a közöseket, mint a hazaiakat, valamennyi intézménynyel, melyek keretökbe tartoznak. A törvényhatósági czimtár Budapest főváros közigazgatásának teljes és kimeritő képét nyujtja. A főváros után következnek a megyék, a törvényhatósági joggal felruházott, a rendezett tanácsú városok és a nagyközségek, végre a horvát hatóságok. A hasznos tudnivalók rovatán kivül jegyzéknaptár is van benne. A 472 lapnyi vászonba kötött naptár ára 1 frt 50 kr.

Uj felekezeti lap. Vonatkozással a berlini Jüd. Presse nyomán közölt ama hirünkre, hogy *dr. Mezey Ferencz* ügyvéd legközelebb felekezeti hetilapot indit, felkérettünk annak kijelentésére, hogy a tervezett felekezeti magyar lap kiadása egyideig függőben marad.

Zsidó statisztika. 1887 április 1-től 1888 ápr. 1-ig *New-Yorkban* 22,560 zsidó kivándorló érkezett, ezek között közel 15,000 New-Yorkban telepedett meg. — Az *orosz* hadseregnek 54,000 zsidó katonasága van; háboru esetén 135,000 zsidó hivható be. — *Palesztinában* összesen 35,000 zsidó lakik a legujabb hirek szerint; ezek a következőkép oszlanak meg; Jeruzsálemben lakik kerekszámban 20,000, Jáfetben 6000, Tiberisban 3000, Jaffában 2000, Hebronban, Kaifában és Szidonban egyenként 1000, Akkában 150, Szikemben és Gázában egyenként 120. — *Bulgária és Kelet-Rumélia* lakosainak száma, mint a legujabb statisztikai adatok bizonyitják, összesen 3.154,375; ezek között van 2,326,25J bolgár, 60,700 török, 58,000 görög, 50,000 czigány és *23,400* zsidó.

Az olasz hadseregben több zsidó tölt be előkelő állást. Egy német felekezeti lap felemlíté *Ottolenghi* generálist és *Segre, Casini, Rovighi* és *Guastola* ezredeseket, kik közül az utolsó a morsalai ezredhez — mille eroi — tartozott és Garibaldi hadsegéde volt.

TUDOMÁNY.

A török zsidók életéből.

Kulturatörténeti adalékok a XVI. és XVII. századokból.

III.

Községi élet. Foglalkozás.

Alkotó elemek: romagniota, askenáz, szefárd-zsidók. — Viszonyuk egymáshoz. — Név. — Nyelv: török, spanyol, héber. — Főrabbi. — Kahija. — Autonomia. — Községi alakulás. — Községi szervezet. — Chákhám, dajján, parnász, gizbar, bizottságok. — Karaiták. — Községek a török birodalomban. — Adó, adókivetés. adónemek. — Kereskedelem, kereskedelmi czikkek, fattor, kambio, zabt, ipar, hivatalnokok.

A török birodalom zsidósága három elem vegyüléke. A bennszülöttek, kiknek ősei már akkor is itt laktak, midőn még a görögök voltak a föld urai, ha nem is zömét, de magvát képezték a később oly nagyszámu török zsidóknak. Ok magukat *romagniotákn*ak nevezték, mely név valószinüleg a török *rum* szóval függ össze s *görögöt* jelentene. Később hozzájuk járultak a, főként Németországból bevándoroltak, kik mindenütt föltünést keltettek nemcsak a nem-zsidók, de még az efféle látványhoz nem szokott benszülött zsidók között is, talmudi jártasságuk s majdnem tulságos és aszketiszmusba menő vallásosságuk, főleg pedig külső viseletük: hajfürteik és hosszu, idegenszerü ruházatuk által.[1]) Talmudi tudományuk által domináltak ugyan a ritus terén, de társadalmilag beleolvadtak a romagniotákba, ugy hogy az *Askenázi* nevet alig lehetett hallani.

Sokkal élesebb volt az ellentét, melyet a spanyol zsidók képeztek. Mihelyt letelepedtek az országban, külön tömörültek

[1]) Basjáczi. Addreth Elijahu, p. 66.

s elkülönitették magokat nem-spanyol hitsorsosaiktól. Külön községeket képeztek mindenütt. Büszkén hivatkoztak *szefárd*, spanyol eredetükre. Több izben találjuk ellentétben fölsorolva: romagnioták és szefárdok.[1])

Surlódások is előfordultak közöttük. A romagnioták betolakodott parvenüknek tartották s tekintették a spanyolokat, kik szegényül jöttek az országba, itt meggazdagodtak s most uralkodni akarnak fölöttük. Így hallunk egy romagniotát ez ellen panaszkodni s keserüen alkalmazta rájuk a szentirás eme versét: »S az idegen a te kebeledben, emelkedik fölfelé, fölfelé.« (Deut. 28, 43.) [2])

De viszont a romagnioták is tulterjeszkedtek nem egyszer hatáskörükön, mi aztán alkalmat szolgáltatott a spanyoloknak, hogy visszaadják a kölcsönt. Midőn egy izben a romagnioták akarták kivetni a spanyolokra az adót, ezek rájuk alkalmazták a próféta versét: »S Júda gyermekeit eladtátok Jáván — a görögök — gyermekeinek, hogy eltávolitsák határaikról.« (Joel 4, 6.) A romagnioták sértést láttak benne, hogy »Jáván« névvel illették őket s a tettes megbüntetését kivánták.[3])

De nem mindig elégedtek meg ezen kölcsönös nyájaskodásokkal. Nem egyszer mellőznek, sőt sértegetnek agg és érdemes tudósokat, csak azért, mert idegenek. Így panaszolja Eliézer Maugara Ortaköjben[4]) s több más esetet is találunk.

A nem zsidó lakossággal jó viszonyban éltek, legalább sehol sem találunk panaszt. *Jehúdi* néven nevezték a törökök, mely mellett használatos volt tréfás és gunyos értelemben *csifut*, mely a perzsa *dsehud*-nak »tahrif«-ja, népies elváltozása. Dsehud pedig jehud-ból származik. S nem mint Strausz, ki tudósnak magyarázza,[5]) mi alapon, rejtélyes. Csufutkale régibb eredetü, mint mióta a Balkán népei ismerték e szót, mely különben is csak a törökök révén jutott hozzájuk.

A zsidók ismert alkalmazkodási képességüknél könnyen sajátitották el a körültök lakó nép nyelvét s java részük beszélt törökül, bár a spanyol zsidók megtartották társalgási nyelvükül

[1]) Rp. II, 11. sz., 39. l.; 46. sz., 69 l. stb.

[2]) U. o. I, 134.

[3]) U. ott.

[4]) U. ott II, 19. sz., 16. l.

[5]) M.-Zs. Szemle, IV, 179.

a spanyolt, mely még a vallásos életben is helyet tudott magának szoritani. [1]) A tanuvallomásokat a béth-din előtt héberül vagy spanyolul tették. De töröknyelvü tanuvallomásokat is találunk, igaz ugyan, hogy keveset s nem zsidók nevében idézve, [2]) de megkell fontolnunk, hogy Tráni itélőszéke előtt ugy szólván kizárólag spanyolok fordultak meg. Igen sok török szó, leginkább hivatalok s hivatalnokok s törvénykezési fogalmakat jelölők, egészen átment a héber nyelvbe s héber gyanánt él velök.[3])

A héber nyelv kiejtésében kevés eltérésre akadunk. צ-ban érezhető volt a dentális *T*. A karaiták a ס-et *szt*-nek ejtették, mi Tráni szerint a görög nyelv befolyása (valószinüleg a *ϑ*-ra czéloz.) ש = *szt*, szó elején *eszt*-nek ejtetett, bár az irásban elmaradt a megfelelő א. [4])

A spanyol zidók előtt természetesen teljesen ismeretlen volt a görög, mig a romagnioták, ha nem is tökéletesen, birták. [5])

[1]) Rp. II, 39. sz., 58 l.

[2]) קנארדי (olv.: (אוימדי) אוינדי בינום אוינדי אלדורמישלר בינום אוינדי אבאלי דאהוד אלדורמישלר בינום אוינדי o zevallí Daud öldürmísler, benüm evimde konardi (Szegéry Dávid! megölték, az én házamba szokott szállani). יוקראה יוקרי באלאמוט יאגינדה בילירומה איקי קישי אולדורדילר שארי מיריאדאן Jokda jokarí, Balamut janinda, bilirüme iki kiśi öldürdiler Sari Miriadan (Oh nem, fölebb, B. mellett, tudomásom szerint Sari-Miriai egyén ölte meg). Rp. II, 35. sz., 54 l.

[3]) מוקטעה = mukatta, ingatlan; טיפטיש = teftis, adóivek kiigazitása: נוזול = nuzuli: letelepedési adó, בירנא = virgü: adó, אבאריצי, אווארים עבאריצי = avarisz: rendkivüli adó, ויקיל = vekil, באוארבאשי = bazarbasi, דיפטיר = defter: adólajstrom, דיפטירדאר = defterdar, ראיאז = reisz: főnök, מותיזילי = mütevelli, אילטיזאם = iltizam: bérlő, טולטיזים = mültezim: bérlés, שירעי = sar'i: törvény ביראט = bera't: a birtokbavétel okirata, מולקי = mülki, פראגנמ = feraget: a birtoklási jog feladása, קיירחאנה = kjarchane: mühely, נאיש = csaus, שפאהי = szpahi, מוהדר = muhaddhar, נאיף = na'ib, נוהאדאר = csohadar: törvényszolgák nevei, האן = chan: korcsma, נארדאק = dsardak: sátor, csárda, בזמיט בויעיק = b'zimmet bojnuní: a nyakadon levő kötelesség, stb. stb.

[4]) Rp. II, 11. sz., 30 l. וגם אצלינו הצדיי הדייקים מרגשים אותה בטית והקראים קורין לסמך אסטמך נראה שנגרדו אחר לשון היוני ועשו כן להבדיל בין שין לסמך ובהני ניחא שכל שין שהיא סבלת מבטאה כמבטא הסמך וכשתבא בתחלת התיבה ההמון קורין אסט ואנו מפילים האלף בגט לפי שהיא נוספת בתחלת התיבה והטעם שמשיורין הטית לפי שאף הסמך שבאמצע התיבה מבטאה סט כגון יוסף קורין יסטוף וכן בשׂשמאלית קורין ישראל ישטראל. Ezen kiejtésbeli sajátosságból következteti, hogy Esztaropola nem Eszterből, hanem Szárából származik (-pola kicsinyitő képző).

[5]) U. ott.

A török birodalom zsidóságának feje a konstantinápolyi főrabbi volt, kit Mohammed szultán széles hatáskörrel ruházott föl. Később, valószinüleg hogy a zsidóknak állandó képviselője legyen az udvarnál, fölállittatott a *kahijaság*, mely méltóságot Elia Mizrachi idejében egy bizonyos Saltiel töltött be.[1]) Hosszabb ideig állott-e fönn ezen hivatal, adatok hiányában nem dönthető el. Graetz ugyan azon körülményből, hogy a *kahija* szó abstractumát: *kahijalik* is találjuk, ezt következteti.[2]) S a mit mond, hogy ezen abstractum csakis akkor képeztetett, midőn e hivatal hosszabb fönnállása után ismeretes lett, magában véve helyes. De erre nézve nem fogadható el argumentumnak, mert a legrégibb idő óta találunk a török udvarban kahijákat s valószinübb, hogy ezen hivatalok adtak életet a kahijalik szónak.

Önálló törvénykezése a zsidóknak nem volt egész a spanyol bevándorlásig, mikor tömegesen telepedvén le az országban, engedélyeztetett számukra.[3]) A mint azonban ezen jogot elnyerték, szigoruan ragaszkodtak hozzá, s árulásnak tekintették, ha egy zsidó az államtörvényszékek elé vitte ügyét, s excommunicatioval büntették. Perzsiában ellenben egyenrangu volt a kettő s tetszése szerint vehette igénybe a kádi vagy a béth-din segélyét, hogy igazságot nyerhessen.[4])

A török birodalom zsidóságának beléletében más tekintetben is forduló pontot képez a spanyol exilium. Ekkor vesztette el egységét. Hol nagyobb számban telepedtek le spanyolok, külön szervezkedtek, külön községeket alkottak s nem elegyedtek romagniota hitsorsosaik közé. De maguk a szefárdok sem képeznek egy egységes egészet, s nem egy városban találunk nem csak két: romagniota és szefard községet, hanem a spanyol községek is megoszlanak s különválnak tartományaik, sőt szülővárosaik szerint s minden csoport külön községet képez, mely községek aztán sem ritus, sem szokás, sem nyelv tekintetében nem különböznek egymástól.[5])

A községekben mindenütt határozott szervezettel találkozunk, mely az egész birodalomban egyöntetü volt s nagyjában megegyezik a más országbeli községek szervezetével.

[1]) L. Elia Mizrachi Rp. 14, 15.
[2]) Graetz, Gesch. d. J. IX, 38 l.
[3]) Rp. II, 6. sz., 7. l.
[4]) U. ott 7. sz., 12. sz., 40 l.
[5]) U. ott I, 86. sz.

Élén állott a *chákhám*, ki annak feje és vezére volt. Sok helyütt esküfélével kellett magát megválasztatása után kötelezni, hogy nem fogja községét elhagyni.[1]) Miből láthatjuk, hogy hiány mutatkozott tudósokban, különben nem siettek volna a községek mintegy legfoglalni maguk számára. Jechiel Baszan panaszolja is, hogy a rabbinátusok sok helyütt érdemetlenek által vannak betöltve.[2]) S minthogy a legtöbb városban több község volt, melyek gyakran semmiben sem különböztek egymástól, s ezek mindegyike, ha csak tehette, tartott chákhámot, nem csodálható, hogy ezen chákhámok szerették volna hatáskörüket egymás rovására kiterjeszteni, mi nem egyszer surlódásokra adott alkalmat.[3]) Egy konstantinápolyi rabbi maga mellé akarta venni fiát a rabbikollegiumba, bár ennek nem volt meg kellő qualificatiója, mi ellen Menachem Ha-Levi Kalman erélyesen protestált.[4])

A községi szervezethez tartozott a *dajján* és *parnász*, mely két hivatalt egy személy is viselhette, mint azt az épen emlitett Menachem Kalmanról tudjuk. Működésüket elősegitették a bizottságok (ממונים), minőt többfélét ismerünk. Igy a מוקטעה v. ממוני החזקות[5]), mely az ingatlanok felügyeletével volt megbizva, ממוני מיסים az adóbizottság, ממוני אסור והתר minőt Tráni léptetett életbe. Általános nevök: ממוני הזמן. Működési idejök egy év volt, melynek leteltével uj választás ejtetett meg.[6]) Kiegészitette a szervezetet a גזבר — kincstárnok — ki mintegy az executiv hatalmat képviselte, bár ez csak pénzügyekre szoritkozott. A beth-din mindennap, meghatározott időben összeült s hozta itéleteit, melyek végrehajtására ellenszegülés esetében csak egy eszköze volt: excommunicatio.[7])

Az elöljáróság azonban nemcsak vallási és polgári pörös ügyekkel foglalkozott; beleavatkozott, ha a zsidóság érdeke ugy hozta magával, a magán életbe is. Damaskuszban 1600 körül

[1]) U. ott I, 53. sz.
[2]) U. ott II, 21. sz., 17 l.
[3]) U. ott I, 86. sz.
[4]) U. ott I, 32. sz.
[5]) U. ott I, 59. sz.
[6]) U. ott I, 132. sz.
[7]) U. ott 43. sz., 94 l.

megtiltotta a nőknek ékszerek és hímes atlasz ruhák viselését.[1]) Ez különben csak felujitása III. Murád 1579-iki rendeletének,[2]) melyről egyesek megakartak feledkezni, de az elöljáróság, hogy elejét vegye esetleges bajoknak, jónak látta a maga részéről felujitani.

A karaiták a rabbanitákhoz számittattak, a rabbanita községeknél fizették le adóikat s ez elé tartoztak vinni pörös ügyeiket.[3])

Nem lesz talán érdektelen a török birodalom zsidó községeinek — bár nem teljes — összeállitása, mint azokat Rp. gyüjteményünkben emlitve találjuk: Amazia, Brussza, Bejandor, Izanimit, hol virágzó község volt, Drinápoly, Galipoli, Bejo, Vezmir (?), Rodosto, Tripolisz, Szkutari, Magnezia, Ortaköj, ős régi községgel, Galata, mely talán azonos a mai Konstantinápoly hasonnevü városrészével, s maga Konstantinápoly. Továbbá: Tiria, Kafa, Kablia, Aleppo, Kasztoria, Lepanto, a szigetek: Kandia, Rodosz, Patrasz, Chiosz és Cziprus. A szent földről: Jeruzsálem, Czidon, Gáza, — végre Damaskusz. A török hódoltság európai területéről emlitve találjuk: Plevna,[4]) Filippopolisz, Belgrád, Szófia és Buda községeit.

A községekre volt bizva az állami *adók* behajtása, melyeknek volt is egy e czélra választott bizottsága: ממוני מיסים. Az adó egy összegben rovatott ki az egész községre s a bizottság osztotta föl arányosan az egyes adózók között. Az állam intentiója az volt, hogy mindenki egyaránt járuljon az állam terheihez, s nem — jegyzi meg Tráni — mint Edom, melynek csak az volt czélja, hol pénzt sejt, kicsikarja. Az elöljáróság azonban nem egyenlően osztotta föl az adókat, hanem arányosan, vagyoni állapotához mérten. Elvök az volt, hogy a gazdagabb segitse a szegényebbet. S ez, amily humánus, oly helyes is. Az adók fejében, jegyzi meg Tráni, védelemben részesülünk belső és külső ellenségeink ellen, megvédik személyünket s vagyonunkat; méltányos tehát, hogy a gazdag, kinek esetleg jókora vagyona is részesül az állam védelmében, többet adózzon, mint szegény társa, kinek

[1]) U. ott I, 76. sz.
[2]) Hammer-Purgstall, Gesch. der Osmanen, IV, 247 l.
[3]) Rp. I, 47, 48. sz.
[4]) V. ö. Kohn Sámuel, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. 147 l.

életén kivül alig részesül valamije az állam védelmében.[1]) Nők és kiskoru árvák, ha volt is saját vagyonuk, föl voltak mentve az adó alól.[2])

Az állam időnkint összeiratta a községek adófizető tagjait s ezen lajstrom, — *defter*, — alapján rótta ki az egyes községekre a rájok eső összeget, még pedig elég méltányosan. Az ilyen defter alapján megállapitott összeg állandó maradt mindaddig, mig nem létesittetett uj defter, habár némelykor változtattak rajta, mi *teftis*, kiigazitásnak neveztetett. Az állam előtt az egy városban lakó zsidók egy községet képeztek, mert egy összegben rovatott ki rájok az adó, s ezek egymás között fölosztották. Erre valószinüleg egy külön közös bizottság küldetett ki, mit következtethetünk abból, hogy midőn egy helyütt a szefárd község elöljárói a romagniotákra bizták az adó kivetését, a község zugolódásban tört ki: miért szolgáltattatok bennünket azon községek kezébe, melyekhez nem tartozunk, kikkel együtt nem imádkozunk s kik rajtunk nem könyörülnek.[3])

Minthogy az egyszer megállapitott defter huzamosabb ideig volt érvényben s a községnek a rája kivetett adót, még ha adófizető tagjai száma kevesbedett is, mindaddig fizetni kellett, saját érdekökben és figyelemmel kisérték elköltöző társaikat s némely községek formális egyezséget kötöttek, hogy a betelepedettektől nem követelnek adót az uj defterig, hanem azok oda fizetik a rájuk eső részletet, hol a lajstromba fölvétettek. Igy volt ez pl. Lepanto és Patrasz között.[4])

Kivételes adóról, melyet csupán zsidók fizettek volna, sehol sem találunk emlitést téve. Az ifju török birodalom, mint sok más szükkeblü zsidó-ellenes intézményt, a zsidó adókat sem vette át elődeitől.

Az adó általános neve ברנא = *virgü*. A főbb adók, melyekről emlitést találunk téve, következők: *fejadó, harács* (בראני)[5]) továbbá *nuzuli*[6]) (נזולי) mely valószinüleg letelepedési adó volt, a *várfalak föntartására, épitésére* szánt adó[7]) s az *eszpendsi*

[1]) Rp. II, 1. sz., 71 l.
[2]) U. ott II, 61. sz., 112 l.
[3]) Rp. II, 16. sz., 14 l.
[4]) U. ott II, 60. sz., 112 l.
[5—6]) U. ott II, 60. sz., 112 l.
[7]) U. ott II, 1. sz., 71 l.

(אסמנ), mely a hadi foglyok kiváltására szedetett. Véradó alól föl voltak mentve. Mind az adók a *házak* (cháne) szerint vettettek ki.

Ezeken kivül volt még a *rendkivüli adó, avarisz,* [1]) melynek azonban csak neve volt »rendkivüli,« fizetése egész rendesen történt évről évre.

A fizetendő adók összege nem mondható tulmagasnak, türhető volt, legalább közvetetlenül a birodalomhoz tartozó részekben, nem ugy a hódoltatott tartományokban, mint pl. Palesztinában, hol, főleg a nagyobb községekben, igen súlyosan voltak adóval terhelve. Ezen tartománynyal a közlekedés is meg volt nehezitve, minek tulajdonitható, hogy az addig hivott zarándokolás a közel fekvő tartományokból: Syriából, Egyiptomból, csökkent, sőt jóformán megszünt. [2])

A kereskedelem jó részt a zsidók kezében volt, s a görögök és örmények versenye daczára is emberül állották meg helyüket. Zsidók tartották fönn a kereskedelmi összeköttetést a külföldel. Kiterjedt az egész Indiáig. Élénk összeköttetésben állottak Velenczével és Alexandriával, mely két város képezte fővásárhelyüket, hol beszerezték a bevitelre szánt czikkeket s eladták az ország fölös termékeit. [3]) Kereskedelmi czikkül emlittetnek: kordovánbőr, [4]) melynek főpiacza Velencze volt, szövetek (גאמילוטיש = γαμιλώτης) [5]) s bakam azaz brazilfa [6]) melyen átlag 20—25%-ot lehetett nyerni.

A forgalom megkönnyebbitésére az élénkebb forgalmi helyeken *bizományosaik, ügynökeik* voltak (מאטוריש = fattor), kik bizonyos dijban részesültek fáradságuk fejében, felelősség azonban nem terhelte őket. [7])

A vásárlás nem mindig történt készpénzzel, gyakran *kambio* (קאמביו) segélyével. [8]) Ez olasz eredetü szó eredetileg escomptot jelentett, de az itteni használatban körülbelül megfelel a mi

[1]) U. ott II, 70. sz., 112 l.
[2]) Rp. I, 134. sz.
[3]) U. ott II, 31. sz., 52 l.
[4]) U. ott II, 110. sz., 138 l.
[5]) U. ott II, 109. sz., 138 l.
[6]) U. ott II, 70. sz., 118 l.
[7]) U. ott II, 110. sz., 138. l.
[8]) U. ott II, 38. sz., 26 l.

váltónknak. S bár a szó átment a törökbe is, a zsidók valószinüleg mégis az olasz kereskedők révén ismerkedetek meg vele.

Némelyek törököktől vett kölcsön pénzzel dolgoztak, s dicsérettel kell fölemlitenünk, hogy a török hitelező rendesen igen humánusan járt el. Sőt arra is találunk esetet, hogy egy török a neki járó összeget elengedte egy szerencsétlenül járt kereskedő özvegyének, mi annál szebb, minthogy a zsidó hitelezők szigorunan ragaszkodtak törvényadta jogukhoz, fönntartották és be is hajtották követelésüket. [1])

Káros befolyásu volt azonban a kereskedelmre a *zabt.* Alatta az állam azon joga értendő, mely szerint azon ürügy alatt, hogy az állam czéljaira szükséges, lefoglalhatta a kereskedő áruit. A lefoglalt árukért ugyan a törvény értelmében kárpótlás járt volna, ez azonban rendesen el szokott felejtődni. Az állam ezen jogát egyes önkénykedő tisztviselők saját javukra is föl szokták használni. [2])

Különféle mesterséget üztek s faluról-falura járva végezték az előadódó munkát, ugy hogy sokszor egyik szombattól másikig is távol voltak házuktól és családjuktól. [3]) Ilyen utja alkalmával aztán nem egy nyomtalanul tünt el, kiraboltatott és megöletett.

Voltak olyanok is, kik nagyban üzték az ipart, gyárakat (קיירחאנה kjarchane) állitottak föl, melyekben nem zsidók is alkalmazást leltek. Lőporgyárról is találunk említést. [4]) A selyemtermelők soraiban is sok zsidóval találkozunk. [5]) Voltak, kik abból éltek, hogy utasoknak kölcsönözték ki barmaikat. [6])

Az állami hivatalok sem voltak zsidók elől elzárva. Igy találjuk őket a vámhivatalnokok közt, hol is teljesen elsajátitották a török hivatalnokok jó és rossz tulajdonságait, s igy olyik a zabtot, követve társai példáját, saját czéljaira használta föl. [7]) A mütevelli-k, az ingatlan birtokok felügyelői közt is képviselve volt

[1]) Rp. II, 32. sz., 24 l.
[2]) Rp. I, 126. sz.
[3]) U. ott II, 35. sz., 54 l.
[4]) U. ott II, 83. sz., 124 l.
[5]) U. ott I, 83. sz.
[6]) U. ott II, 33. sz., 64 l.
[7]) Rp. I, 126. sz.

a zsidóság.[1]) A nyilvános jövedelmek bérlete, iltizam, is jó részt, ha ugyan nem egészen, zsidó mültezim, bérlők kezében volt.[2])

IV.

Belső állapotok.

Telekjog. — Bérlés, bera'et, feraget. — Kunterosz hahaszkhamóth. — Telekrevizió Budán. — Takkánath jissub. — Jótékonyság, foglyok kiváltása, végrendeleti hagyományozások. — Családi élet, házasság, rózsa mint szimbolum, nedunja. — Rituális müvek. — Zsarolás az állam részéről, tisztviselők önkénykedése. — Közbiztonság. — Zsidók pénzhamisítók ellen.

A török *telekjog* főbb vonásaiban következő: Az ingatlan birtok a szultáné, ki azt egyeseknek hűbérül adományozza. A hűbérjószág elidegeníthetetlen s neve *mülki* (מולקי) bizonyos kötelezettséggel jár, mint a lótartás, mi abban áll, hogy a hűbéres bizonyos, a birtokhoz arányított számu lovat köteles az állam rendelkezésére bocsátani háboru esetén. E kötelesség neve: ביזמיט בויניקי *bezmet bojniki*, mely zimmet bojnun-ból származik s jelentménye: a nyakadon levő kötelesség.[3])

Ezek után természetesnek fogjuk találni, hogy zsidó nem szerezhetett birtokot sem örökáron sem hűbér-jószág gyanánt. Pénzért sem adtak el telket, hadi szolgálatot pedig zsidók nem teljesitettek, már pedig a hűbérjószág épen a hadi erények megjutalmazására szolgált. De bérelhetett. *Kira* utján jóformán oly jogokat szerezhetett magának, mintha az sajátja volna, annál is inkább, minthogy a bérleti idő hosszabb ideig, 90—100 esztendeig is tartott.

Bérelni lehetett egyes emberektől, vagy az államtól, mely esetben mindig ki voltak téve a folyton pénzzavarokban levő állam részéről presszióknak.[4])

Bérelhetett egyes ember, vagy e czélra alakult szövetséges társulat. A birtokbavétel ביראט = *beraet*, privilegium okirat által történik. A kiszabott idő lejártával a beraet természetesen megujitható. A bérletösszeg állandó maradt mindig, ha concurrensek följebb rugtatták, a többlet a hadipénztárba ment.

Az állami jószágokért járó bér behajtásával hivatalnokok

[1]) U. ott II, 25. sz., 88 l.
[2]) U. ott I, 45.
[3]) U. ott II, 102—103. sz., 35 l.
[4]) U. ott I, 120 sz.

voltak megbízva, kiket מנקסי, משנה הגדול héber — s mütevelli vagy vekil török néven találunk emlitve.[1]) Mint minden hivatal, ez is nyitva állott zsidók előtt.[2])

Az ingatlan birtok neve מוקטעה = *mukatta'a*, a *hübérbirtokos*: בעל המקום, a *bérlő*: בעל החוקה, a *telekbizottság*: ממוני החוקות.

Mindenütt, hol zsidó törvényről találunk említést téve, el lehetünk rá készülve, hogy az mindent csak előnyöst nem tartalmaz; a török birodalom ebben is kivételt képez. Specziáliter zsidó viszonyokkal foglalkozó törvénykönyvet a török zsidók történetében csak egyet találunk s ez egy is — zsidó eredetü. Nem lesz tehát feltünő, hogy a zsidókra nézve igen előnyös. Foglalkozik pedig a telekjoggal. Meghatározza a tulajdonos és bérlő viszonyát. Iparkodik a versengésnek elejét venni, nehogy ez által a bérösszeg emelkedjék s egyesek kapzsiságának az összesség adja meg árát. Czime: קונטרוס ההסכמות vagy תורת המקוטעות. A mű maga elveszett, csak egyes részeit tartotta fönn számunkra a szerencsés véletlen, idézetek alakjában, melyeket e Rp.-gyüjteményben találunk. Lehet azonban, hogy maradtak még más töredékek török korabeli Rp-okban. Az ezen gyüjteményben talált töredékekből következtetve ezen mű terjedelmesebb lehetett, mert idézve találunk a második fejezetből[3]) s egy bekezdést igy vezet be: פרק מפרקי ההסכמות.[4])

Bevezetéssel is el volt látva, melyből megtudjuk, hogy mi adott alkalmat e mű létrejövetelére, habár ez időre és szerzőre homályban hagy. Mindenesetre kétségtelen, hogy zsidó tudósok szerkesztették s a következő elv vezérelte őket:

»Meg akarjuk szüntetni az ismaeliták, mint a föld urainak, panaszait, midőn mondják, hogy mi elsilányitjuk földjeiket; de meg akarjuk mutatni, hogy épen ellenkezőleg, szándékunk megjavitani azokat, mint ez majd az egyes fejezetekből ki fog tünni.«

A fönnmaradt töredékek következők:

»Ha pedig a birtok tulajdonosai elűzik a bérlőt, mert boszantotta őket, furfanggal élt velök szemben, vagy több mint hat

[1]) U. o. I, 95.
[2]) U. ott I, 120.
[3]) U. ott II, 43. sz., 98 l.
[4]) U. ott I, 59.

hóig nem fizetett bért vagy bármi más okból gonoszsága miatt, elvesztette jogát örökre.«

»Ha egy ingatlan birtok leégett vagy leromboltatott s a bérlőnek nem áll tehetségében fölépíteni, köteles eladni (jogát) vagy keresni valakit, ki fölsegitse s az épitéshez szükséges pénzt előadja. Mert ha a bérlőnek nincs elég tehetsége hozzá s tétlenül maradna: az illető jószág huzamosabb időn keresztül pusztán és kopáran maradna s a birtokos zugolódna a bérlő ellen, minek az összeség vallhatná kárát. Ime ez esetben jogában van minden zsidónak ezen birtokhoz jogot szerezni, vagy vásárolni, csakhogy köteles a bérlőnek annyit visszatériteni, mennyire az előljáróság becsüli. Becsértéke pedig mostani állapota szerint itélendő meg s nem az eredeti érték irányadó, mert hisz épületeit s fölszereléseit tűz emésztette meg«.

»Ha pedig netán valamely zsidó hibát követne el s társa bérjószágát lefoglalná, nem szabad bemennie, hogy lakjék benne s jogokat szerezzen hozzá, akár férfi, akár nő, sem neki sem másnak Izraél gyülekezetéből nem szabad élvezni ezen telket. Sőt ha az ismaelita maga üzné el ok nélkül házából, ugyanezen szabály szerint kell eljárni.« [1])

Ezek azon töredékek, melyek e fontos munkából fönnmaradtak. De minthogy e telekjog egészben ezen alapul, az ilyes ügyekre vonatkozó döntvényekből összefüggő képet alkothatunk magunknak róla.

Látjuk, hogy a nép nem fogadta oly szivesen a nagyobb számban letelepedő zsidóságot, mint a kormány. Nem szivesen adták bérbe zsidónak jószágaikat, mert féltek, hogy nem fogják kellőleg gondját viselni. S ezen bizalmatlanság legyőzésére mozgalom indult meg a zsidóság kebelében, melyben a kor legjelesebb tudósai vettek részt s melynek czélja volt megvédeni a birtokos jogait, hol veszélyben forogtak, de visszont szem előtt tartották a bérlő érdekeit is, nehogy zaklatásoknak legyen kitéve a tulajdonos részéről, vagy bárki más is kellemetlenséget okozhasson neki. Ennek eredménye volt e telekjogi codex, mely ha nem is nyerte meg az állam szentesítését, az életben tekintélyt tudott magának szerezni. A zsidóknál egyedüli normául tekintetett. S egyes rendeletei a nem-zsidókra is kihatottak, annyiban, hogy

[1]) Rp. I, 59.

ha a nem-zsidó nem vetette volna magát alája, nem akadt bérlője. Mert a bérlők, ha nem is kizárólag, de jórészt zsidók voltak. A törökök szerezhettek és szereztek is fekvő jószágot, bérelniök tehát nem kellett. A görögök nagyjában meghagyattak földjeik birtokában s az örmények inkább a kereskedelemhez fordultak, sem hogy ekével turják a földet. Itt tehát csak zsidók béreltek, s a török birtokos, akarva nem akarva, kényszerült magát a zsidók előirta szabályoknak alávetni, ha csak bérlőt akart kapni.

Pótlólag megjegyezzük még a következőket: Zsidónak meg volt tiltva, hogy nagyobb bérösszeget igérjen s kiűzessen valakit a telekből, bár ezt az állam megengedte, sőt szabályozta is, a többlet a hadipénztárt illeti. Magán emberektől való bérleteknél fölösleges lett volna a tilalom, ez nem fog sietni elűzni bérlőjét, ha különben meg van vele elégedve, csak azért, hogy a hadipénztárba is jusson valami. De helyes volt a rendelet az állami jószágok bérleténél. Ha egy jószág, föld vagy ház huzamosabb ideig feküdt parlagon s nem állott tehetségében megművelni, vagy nem bírta fölépíteni a leégett házat, a tulajdonos megfoszthatta a bérlettől s bárki megszerezhette. Ha azonban kiegyezkedett a birtokossal, halasztást nyert. Ha valaki nem birtokolta tényleg bérjószágát, de fönnakarta tartani jogát, nyilvánosan ki kellett hirdettetnie minden három évben, miről bizonylatot állitottak ki neki. A kihirdetés a zsinagógában történt. [1])

Ha a bérlő nem akarta megujitani a berá'et-ot, vagy időközben átakarta másnak engedni, írásbelileg kellett kijelentenie s csak ekkor volt szabad másnak kivenni a jószágot. Ezen okirat neve *feraget* (פיראגט) lemondás. [2])

Budán, a török birodalom ötödik városában, melynek a költők Dsigerdilen nevet adtak (szívfájdító), szintén a török zsidó törvények voltak érvényben. Egészben, valószinüleg midőn török járom alá került, telekrevizió végeztetett benne. Erre vonatkozólag olvassuk: »Néhány év előtt elrendelték a város elökelői és tudósai s kihirdettették, hogy mindenki, kinek igényei vannak valamely telekre, bizonyítsa azt be, vegyen róla okiratot s hirdettesse ki a templomban. Kinek pedig már van okirata, hozza el a község tudósaihoz, hogy ráírják, hogy három év alatt kihirdet-

[1]) Rp. II, 30. sz., 90 l.
[2]) U. ott II, 66. sz., 115 l.

tetett. Ki azonban nem vált most okiratot a tudósoknál s nem hirdetteti ki a templomban, vagy ha van irata, de nem mutatja be a tudósoknak, hogy ráirják tanuskodásukat a kihirdetés megtörténtéről, elvesztette jogát. Igy aztán elhozták az okiratokat a tudósokhoz s föliratokkal látták el; kinek még nem volt, de bebizonyitotta törvényes jogait, kiállitottak annak egyet s nyilvánosan kihirdették mind a jogokat és igényeket. [1])

Pénzügyletekkel foglalkozni nem mindenkinek volt megengedve. Egyes személyek szerezhettek reá jogot. Pénzért s a szultántól. A birodalom kerületekre volt fölosztva s egy kerületben csak egy pénzkölcsönzőnek volt szabad üzleteket csinálni. Ezen jog neve: תקנת ישוב [2])

Az uralkodó halálával megszünt a jog s az uj szultántól ujabb pénzáldozatok árán kellett megszerezni. [3]) A jogot át lehetett másra ruházni, »átiratni«. [4])

Midőn az adóról beszéltünk, megjegyeztük, hogy külön adóról, melyet csak zsidóknak kellett volna fizetni, sehol sem találunk említést. S az állam nem is vetett ki rájok ilyeneket, de vetettek ők magok, hol csak szükség volt, mint mindenütt, hol zsidó lakik, önkéntes adót és áldozatokat hoz s mutat be testvéreiért, felebarátaiért. Hol nyomort láttak, segitettek, árvák és özvegyek könyeit letörölték, fájdalmukat enyhitették. Igy jótékonyság az, hogy az árvák és özvegyeket fölmentették az adók alól s sajátjogból fedezték a rájok eső összeget. Ha valaki birságban marasztaltatott el, a büntetés-pénz foglyok kiváltására fordíttatott.[5]) Ugyanezen czélra szentelték az idegen kereskedőkre Konstantinápolyban kivetett adóból befolyt összeget is. A konstantinápolyi kereskedők ugyanis saját lokális érdekeik megóvása czéljából elég szükkeblüek voltak adót vetni ki a más községből áruik eladása végett ide jött kereskedőkre. Ezen adó csakis a jótékony czél kedvéért nyerte az előljáróság s főleg Tráni beleegyezését. [6])

S valamint életökben nem voltak szűkkeblüek s áldoztak a közjóért, ugy végrendeletükben sem feledkeztek meg a szegényekről

[1]) Rp. II, 30. sz., 90 l.
[2—3]) U. ott.
[4]) Rp. II, 53. sz., 109 l.
[5]) Rp. II, 28. sz., 49 l.
[6]) Rp. II, 13. sz., 79 l.

s a tóráról. Legtöbb végrendelkező megemlékezett a Szent földről s tekintélyes összegeket hagyományozott majd jeruzsálemi, majd a még nagyobb szafeti községre, melyekből segélyben részesültek a szegények, a tanintézetek s ezek tanulói. Hogy saját községük szegényeiről nem feledkeztek meg, jóformán fölösleges emlitenünk. [1]) Ezek különös vonásai a török zsidók jótékonyságának, a többit, miben megegyeznek külföldi hitsorsosaikkal, nem soroljuk föl.

A zsidó családi élet tisztasága közismert tény. Házasságtörés a zsidóknál legnagyobb ritkaság s midőn egy ily esetet Tráni elé terjesztettek, azzal ad kifejezést megbotránkozásának, hogy eltérve rendes szokásától, megnevezi az illető bünösöket, hogy megbélyegezze őket az utókor előtt. S ha olvassuk a tanuvallomásokat, melyeket foganatositottak ez ügyben, hangjukból kiérezhetjük, mennyire osztozott mindenki megbotránkozásában. [2])

Fiatal korukban házasodtak s adták nőül leányaikat. Egy fiatal ember, ki 25 éves korában nőtlen volt, egészen agglegény számba ment, s minthogy a zsidóknál az agglegénység ritka jelenség, mindenféle furcsa hir keringett felőle. [3])

A házasodásnak első része volt a *siddúkhin*, mely körülbelül megfelel a mi *eljegyzésünknek*. Sokszor a sidduchinnál formális szerződés köttetett s viszalépés esetén bánatpénz fizetésére kötelezték magukat. [4]) Tetszésszerinti időben követte a *kiddúsin*, az *esküvő*. A kiddúsin adásánál az ismeretes formula hébernyelven mondandó el, s csak a spanyoloknál volt szokásos spanyolul mondani: toma esto por kiddusin vagy toma estas rosas por kiddusin. [5]) A rózsa, melyet adni szoktak, a házasuló anyagi helyetéhez képest arany, ezüst, vagy réz volt s ép ugy, mint pl. a magyar parasztoknál az alma a házasság szimboluma volt, melynek elfogadása beleegyezést, visszautasitása kosarat jelentett.

A leány *hozománya* (nedunja) négy részből állott, negyede készpénz, negyede ruházat, negyede ékszerek és negyede ágybelieckben adatott ki. Szalonikiban csak pénzt s ágynemüt szoktak

[1]) Rp. I, 39. sz., 46 l.; II, 2. sz., 7 l. stb.
[2]) U. ott, II, 1. sz., 34 l.
[3]) Rp. I, 131.
[4]) U. ott
[5]) U. ott II, 39. sz., 58 l.

adni.[1]) A romagniotáknál kiirták a ketubbában a nedunja egyes tárgyait névszerint.[2])

Idegen emberhez nem szivesen adták lányaikat, mert ha a férj fimagzat nélkül halna el, bajos volna fitestvérét föltalálni, hogy chaliczát adjon s ekkor a nő örökös özvegységre volna kárhoztatva. Szafetben meg kellett esküdnie, hogy nincs fitestvére.[3])

Azon müveken kivül, melyek az összes zsidóságnál auktoritással birnak s a rituális és polgári ügyekben a döntések alapjául szolgáltak vagy más módon befolyást gyakoroltak az életbe, találunk egyes munkákat, melyek a keleti zsidóknál normául szolgáltak s melyekre kétes esetekben hivatkoztak. A már emlitett קונטרוס ההסכמות-on kivül még a következőket találjuk.

1. תקון יששכר [4]) mely alatt talán Jiszachar Beer műve értendő, ki megjegyzéseket irt a talmud azon helyeihez, melyekre a Toszafistáknál nem találunk. Ezen művét elküldte a szafeti községnek, hol a rabbi kollegium tetszéssel fogadta.[5])

2. מנהג ק"ק פאס [6]) Fez ritusbeli szokásait tárgyalja. Körülbelül ilyen munka lehetett a

3. סדר הבדיקות לרבני שאלוניקי [7]) melynek szerzője a szalonikii rabbi kollegium. Megkülönböztetendő ettől

4. סדר טרפיות של שאלוניקי, mely alatt Jozsef Figo műve értendő.[8])

5. זכרון הנשים של בני רומאניאה [9]) melyben a romagniotáknál használatos nőnevek voltak alfabetikus sorrendben összeállitva, a válólevelekben a nőnevek irásánál követendő orthographia megállapitása czéljából.

Dicsérőleg hallottuk ugyan, hogy az adókért, melyeket fizetnek, védelemben részesíti őket az állam ugy külső, mint belső ellenségeik ellen, de ezen védelem sokszor csak irott malaszt maradt. Mindenekelőtt nem védelmezte meg őket az állam — az állam ellen. Volt alkalmunk megismerkedni a zabt nevű

[1]) U. ott II, 28. sz., 48 l.
[2]) U. ott II, 3. sz., 36 l.
[3]) U. ott I, 82.
[4]) Rp. II, 4. sz., 8 l.
[5]) Sem hagg. I, 58.
[6]) Rp. 9. sz., 12 l.
[7]) U. ott.
[8]) Rp. II, 9. sz., l. Sem hagg. I, 41.
[9]) Rp. II, 11. sz., 39 l.

intézményével, mely ugyan nem csak zsidóknál alkalmaztatott, de legnagyobb mértékben mégis őket sujtotta. A gazdag zsidók azonkivül is folytonos zsarolásoknak voltak kitéve. Soha meg nem történt büntettek miatt elfogattak s szabadságukat csak busás pénzáldozatok árán nyerhették vissza. Majd pedig tisztségekre nevezték ki a gazdagokat, kik aztán felelősek voltak, s legkisebb gyanura, de még ez sem kellett, csak ürügy legyen, életökkel s vagyonukkal lakoltak. Nincsen természetesebb tehát, mint hogy áldoztak mindent, csak hogy megszabaduljanak e veszélyes kitüntetéstől.[1])

A tisztviselők minden ürügyet megragadtak, hogy zsarolhassanak. Ha önként nem adódott alkalom, gondoskodtak róla. Juszuf tripoliszi helytartó megölet egy szegény zsidó szabót, a mint ez mestersége gyakorlására faluról-falura járt, hogy alkalma legyen vérdijat vetni a tripoliszi községre. Szigoru nyomozást indittat a tettesek kideritése czéljából, kiket természetesen nem lehet fölfedezni. A szultán alattvalójának halálát megboszulatlanul hagyni nem lehet! S bár mindenki tudta, hogy Juszuf maga a gyilkos, a vérdijat le kellett fizetni![2])

Egy zsidó kereskedő orgyilkosságnak esett áldozatul, mely bosszu müve lehetett, mert a nála volt pénz és áru érintetlenül hagyatott. Törvény értelmében a defterdár veszi gondjai alá a vagyont s három hóig várnia kell, nem jelentkezik-e törvényes örökös, ha nem, az államot illeti. Itt azonban rögtön foganatosittatott az eladás, jóllehet a kádi figyelmeztette, hogy várjon 3 hóig.[3]) Ezen buzgóság az állam érdekében történt-e, okunk van benne kétkedni.

Azonban maga a kádi sem volt mindig ily skrupulózus. Az ortaköji hajlik a jó szóra, segédkezet nyujt egy zsidónak, hogy ellenszegüljön a béth-din határozatainak s fegyveres erővel támogatja.[4])

A galatai bazárbasi ritkitja párját élelmesség dolgában. A zsidók ugyanis vásároltak turót és sajtot nem-zsidóktól, ha ezeknek volt irásbeli bizonyitékuk, hogy a készitésnél meg lettek tartva a zsidó ritus szabályai. A galatai bazárbasi tehát azon

[1]) Rp. II, 46. sz., 101 l.
[2]) Rp. I, 52.
[3]) U. ott II, 12 sz., 78 l.
[4]) U. ott II, 43. sz., 88 l.

okos gondolatra jött, hogy olcsó pénzen összevásárolta a hasznavehetetlen sajtot és saját maga gyártva vagy gyártatva a rituális készittetésről tanuskodó iratot, jó drágán eladta a zsidóknak. Ugy látszik, hogy ezen hamisitásnál zsidókat, vagy kitért zsidókat használt eszközül. [1])

Az utakat veszélyeztették a rablók, kik ellen alig volt segitség. Ha valaki katonasággal kisértette magát utjában, veszte még biztosabb volt. Egy bizonyos Niszim Kohen Szófiából Drinápolyba akart utazni s két spáhival kisértette magát. A két védő megölte s kirabolta. [2])

Ily állapotok daczára a zsidók oly szentül megtartották az állam törvényeit s oly tiszteletben tartották jogait, hogy pl. kiátkozás terhe alatt tették kötelességévé minden zsidónak, midőn a pénzhamisitás nagyon elharapózott, hogy ha tudomása van ily esetről, rögtön följelentse. [3])

---

[1]) Rp. II, 5. sz., 7 l.
[2]) U. ott II, 32. sz., 53 l.
[3]) U. ott 90. sz., 127 l.

Budapest.

NÁDAI GYULA.

(Vége.)

Egy középkori rabbi és erkölcstanitó.

V.

Alámi ethikája.

Alámi erkölcstani munkája,[1]) működésének egyetlen irodalmi emléke, méltán csatlakozik az ethika azon termékeihez, melyeket a legrégibb időktől fogva létrehozott a zsidóság szelleme. Mily gazdag e tekintetben a középkor irodalma is, régen megmutatta *Zunz* azon gyönyörű fejezetben, melyet a középkor erkölcstanitóinak szentelt. E fejezet elejéből hadd álljon itt egy pár mondat:

»Az exegeták s törvénytudók voltak egyuttal az erkölcstanítók; egy üldözött néptörzs rágalmazott vallása történetében fontos erre utalni. Mily hatalmasak s tiszták voltak az erkölcsi meggyőződések, mutatja ép oly mértékben a vallásos költészet, mint a gyakorlati törvényismertetés; a mi az egyikben érzelem félig eszmény, a másikban valódi, bebizonyítható tetté válik; mit Sámuel, a jámbor s más hymnologusok költeményei lelkesen vallanak, alakot ölt, életet nyer Júda Hakóhén, Salamon b. Izsák s Jákob b. Méir jogdöntvényeiben, Izsák b. Abraham, Eliezer Halévi, Meir b. Báruch s utódjaik décziziióiban, a metzi Eliézer és coucyi Mózes törvénytáraiban.

De e kor tanitói koránt sem elégedtek meg azon hatással, mit költemény és halákha gyakorolt; magok lettek oktatók mind zsinagógai előadások, mind pedig külön erkölcstanok megirása által . . . Ez irodalom termékei megjelennek részint mint a régi misna Abóth magyarázata vagy mint halákhai és exegetikus

---

[1]) Először Velenczében jelent meg 1712-ben אגרת התוכחה והאמונה czim alatt.

munkához járuló toldalékok, részint külön könyvekben, még pedig majd gyermekeknek s rokonoknak szóló végrendeletek alakjában, majd mesében s versbe szedve, majd végre mint kalauzok erkölcsös s istenfélő életre. 1050—1490. legalább harmincz ily munka keletkezett, melyeknek szerzői Német- és Francziaországban éltek.«[1])

Ez irodalmi termékek közé tartozik az »Iggéreth Műszár« is.

Mint már említve volt, az 1391. évben lefolyt zsidóüldözés Spanyolországban indította Alámit arra, hogy erkölcsi elveit összefoglalja hitrokonai oktatására és utbaigazitására.

A rendkivüli sanyargatások megrendítő hatással voltak Alámi lelkére. Ujra meg ujra hangzott fel a kérdés: »Mi az, mit Isten ellenünk mivel, hogy többé gyermekeinek nem ismer el, hogy kiszolgáltat bennünket az Emóri kezébe, ki minket kiirtani tör? Midőn végre kinyitá szememet, ki szemei világát visszaadja a vaknak, akkor láttam és értettem, hogy mi magunk ástuk meg a vermet, melybe estünk s bajt hoztunk saját magunkra, ellenünk támasztva szorongatást s szükséget.«

»De fenséges az Örökkévaló itéletében s magasztosnak bizonyul igazságszeretetben. Ez okból gyüjtöttem könyvbe e tanokat, hogy engem kövessenek s cselekedjenek mint én, kik ragaszkodnak hitükhez.« [2])

Föltett szándékának kivitelét tartva szem előtt, Alámi nem bocsátkozik az ethika fogalmának elvi fejtegetésébe, hanem rövid vázlatban nyujtja a gyakorlati ethikának kalauzát Izraél vallásos, társadalmi s családi élete szempontja szerint.

Ha tekintjük *vallásos* elveit, nem rideg szabályokat nyujt s nem ritustörvényeket szab; tanai a szivet keresik. Első sorban elégedjék meg az ember sorsával s viselje türelemmel végzetét; az inség és szorultság napjaiban ne vegyen erőt rajta a csüggedés, hanem szilárdan, elhatározottan lépjen sikra a balvégzet ellen. »Türelmes légy s ne tartsd nehéznek a kezdetet; könnyebb bármely dolog vége, mint kezdete.[3])

Az istenhez való bizalommal szoros összefüggésben áll az

[1]) Zunz, Zur Geschichte u. Literatur cz. m. 122. l. s. kk.
[2]) Bevezetés, 7 l. 14 sor s. kk.
[3]) Igg. Mász. 20. l. 7. sor.

ima, mely az érzelem kifejezője. »Az ima a szív dolga, az érzelem kifolyása; ima áhitat nélkül megvetendő s rut dolog, mely halotti áldozathoz hasonló és való, hiszen az áhitat gyümölcse a szív érzelme, a lélek tisztasága.« [1])

A zsidó vallásos életének alapja a szentirás, és ez az, minek tanulmányozását minduntalan ajánlja Alámi, mert a ki a szentírás tanait követi, nem ingadozik életében.

Nem kevésbbé fontos az ember viszonya embertársához. Mig a vallásos élet a szívre hat, a *társadalmi* életnek mind az erkölcsre, mind a külső viseletre van hatása. Alámi, ki nem dogmatikát akart nyujtani, gyakorlati szempontból veszi fel »Utbaigazító levelébe« a társadalmi rend követelte illemtanokat is.

A társadalmi rend első sorban megköveteli, hogy egyes tagjait az egyetértés s egyetérzés füzze egymáshoz; ebből folyik, hogy kiki alkalmazkodjék embertársa viszonyaihoz. »Ne busulj szerfölött, kivált ne azok előtt, kik örvendenek a létnek; de vigadni sem illik azok jelenlétében, kik szomorkodnak s busulnak.« Barátság a társadalmi élet megörvendeztetője; ezt fenn kell tartani mindenkivel szemben. »Fogadj minden embert örvendetes arczczal, járj elébe nyájas üdvözlettel s megnyugvást lelsz; ne vess meg egy embert sem, ha szegényebb is nálad, mert jövőjét nem sejtheti senki.« Ha meg van kötve a baráti frigy, távol kell tartani az irigységet, mely gyanut ébreszt s elzárni fülünket vádak előtt, mik elidegenítenek testvért testvértől. »Orizkedjél s ne hallgasd meg a hamis hírt s ne figyelj a gonosz nyelv vádjaira; légy kiméletes a hamis vád hallatára s mentsd ki lelkedet a gonoszok szövetségéből. Zárd el füledet, hogy ne hallja a gáncs, gúny és hizelgés szavát, mert gúny s könnyelmüség következménye a fajtalanság, mely abban nyilvánul, hogy feltárod felebarátod hibáit, mi minden czivakodás eredete. Tartsd távol nyelvedet a rossztól; őrizkedjél rágalom- és hamis vádtól; hamis hirt ne terjeszsz s ne légy rossz hir hozója, mert busítod embertársadat.«

De ha e hibáktól ment is, azért az emberi társadalom fönn nem állhat, ha nem vezérli az igazság szeretete. Ez lebegjen mindig s mindenkor az ember szeme előtt. »Orizkedjél a hizelgő- és kétszinűtől, ki alázatosságában rejt tőröket; szájából béke sza-

[1]) U. o. 19. l. 3 sor s. kk.

vakat hirdet, mig keble lesre gondol. Ha könyörgő is hangja, ne bizzál benne; hét gonosz tettet forral szivében. Légy azon teljes erőddel, hogy magasztossá és dicsővé tedd az igazságot s jogot, valamint követőit s a hozzá ragaszkodókat; ellenben gáncsold és fedd meg a hazugságot, a gonoszságot, nem különben támaszait s csatlósait.«

Az igazság érzete megkivánja, hogy adott szavának álljon az ember, mert adott igéret teljesitése oly kötelesség, mely alól felmentés nincs. »Még ha méltányosak s igazságosak cselekedeteid, ne dicsekedjél, mert még ezred részét sem éred el azon foknak, melyen megelőzött teremtőd. Add meg minden dolognak a magáét; ne emeld fel felebarátod ellen a kezedet s ne nyulj idegen vagyonhoz; tégy, mi szép és méltányos Isten s ember előtt s szeretni fognak téged. Tetteid eltávolítanak Istentől, s ismét tetteid azok, mik közel hoznak hozzá.« Számos az utasítás, mely a baráti viszonyra vonatkozik. Nem lehetünk elég óvatosak barátjaink megválasztásában; ebben is kalauzolja testvéreit Alámi. »Ne becsüld meg az embert gazdagsága és jóléte kedveért, ha üres fejü és tudatlan; ne tekintsd külsejét s termete szépségét. Szerezz magadnak barátot, istenfélőt, kivel terveidet megbeszélheted; ne hallgass a vádló szavára, ki a barátságot felbontani kész. Még ha ellened szól is, vedd figyelembe, hogy barátod ő, mert ha nem bocsátasz meg barátod vétkének, nem lesz barátod soha a földön. Barátod szerencséjét soha ne irigyeld, mert nem érsz el avval mást, mint szégyent; az irigység még a csontokat is emészti s számos oly hibát szül, mik megvonják az embertől mindkét világ élvezetét; sőt figyelmeztesd őt, ha esetleg kár vagy vész fenyegeti.«

Káros hatása van a dölyfnek s fennhéjázásnak is. »Tartsd magad távol a dölyftől s következményeitől, mert lerombolja a házat s alvilágba vezetnek utjai. Valamint a dölyf kevés és homályban rejlő észnek a jele, úgy szerénység az ember dísze s tisztelete, mely kegyet s elismerést szerez Isten és embertársai előtt. Nem illik büszkélkedni a világ birtokaival és gazdagságával; idegen ezen imádás, nem zsidós ennek bálványozása. Ne légy büszke tudományodra, mert vajmi elenyésző az ember tudása Istenéhez képest; ne bátorságodra, mert mulandó; reggel virúl, erőt vált, este elhervad, kiszárad; ne gazdagságodra, mert a vagyonnak szárnyai vannak s ki tudja, nem szerencsétlenségedet

okozza-e, megrontva testedet s lelkedet; ne előkelő voltodra, hisz ez gyakran elrejti a hamisságot az elől, ki abban bizik.«

Ezek volnának azon lényeges kötelességek, melyekkel az ember tartozik felebarátjának, embertársának; vannak azonban oly erkölcsi szabályok, miket hogy kövessen az ember, maga magának tartozik vele; ilyenek a külső megjelenésre vonatkozó illemtanok. Első sorban természetesen figyelmet érdemel az ember társalgási modora; legjobban következtethetni a beszélőre beszédjéből, magaviseletéből, megjelenéséből. S im, a középkori zsidó rabbi figyelmét ez sem kerüli ki.

»Ha templomba vagy társaságba mégy, ne gondolkodj soká, hogy hova ülj; ülj oda, a hová épen kerülsz, mert ha hozzád legkevésbbé illő is a hely, ott is érvényre jut dicsőséged. Nem illik állani, ha ülnek a többiek s nem ülni, ha állanak. Illetlen a lábakat egymásra rakni; ne hanyagold el külsődet, mert az lelked tisztaságával párosul. Itéld meg magadat úgy, mint megitéled felebarátodat: tanulj nyugodtan beszélni; válaszolj gyengéden s csillapítsd haragodat; gondold meg szavaidat, mielőtt kimondod, mert vissza nem vonhatod; fontold meg a szót, mely nem használ a ferde gondolatot, melyet helyre igazítani nem lehet. Nem szabad saját magát meggondolatlan szóval lealacsonyítani; szólj minél kevesebbet; ha mondasz valamit, végezz röviden. Ha beszélsz, nem illik hozzá ujjal mutatni vagy fejet csóválni, valamint illetlen (beszéd közben) kezeddel fogni szakállodat, mert elhamarkodónak fognak tartani. Vita alkalmával keresd a békét s kövesd, még ha a tóra érdekében foly is a vita, válaszd a rövid utat, mert ez az egyenes; tudatlannal és ferde észjárásuval ne feleselj, nehogy a vita hevében hozzá hasonló légy. Becsüld meg magad s ne keresd a vitát; igazságot, igazságot kövess s elfoglalod az országot.«

A társadalmi élet magával hozza, hogy gyakran megosztja az egyik felebarátjával lakomáját; itt is alkottak illemszabályokat, miknek alávetni a társadalom követelménye. Alámi erről sem felejtkezik meg.

»Ha asztalnál ülsz, ha tudod is, mi van előtted, ne nyulj hozzá, mielőtt vendéged nem vesz részt lakomádban; ha ő jóllakott, hagyj fel te is az evéssel. Légy mindig abból, mi közeledben van s ne siess az evéssel; ruhádon ne legyen látható semmi-

féle folt, de még a kenyéren sem. Ételben és italban tartsd meg a kellő mértéket; illetlen egy hajtásra kiüriteni a poharat. Ha ásítasz, tedd kezedet a szájad elé; ne köpj embertársad jelenlétében, még ha nehezedre is esik nem tenni.« [5])

VI.

Alámi munkája mint korrajz.

Láttuk, mikép inti Alámi hitsorsosait az erkölcs és illem szorgos megőrzésére s önkénytelenül vethető fel a kérdés, mi indította Alámit erre amaz időben, midőn saját állítása szerint a zsidók Portugáliában jó viszonyok között éltek. Hiszen voltak sokan, kik a királyi családdal s a főurakkal belső barátságban éltek, kiket szivesen láttak az udvar körében.[2])

Mint azonban Alámi maga értesít, ezen jólét lett kutforrása ama közönynek, mely minden körben a vallásos élettel szembeu nyilvánult. Az iparosok követik a nagyok példáját, nem tekintve szegénységüket, utánozzák szokásaikat, meggazdagodásra törnek; Izraél felejti teremtőjét, palotákat épít, drága áron vásárol gyors öszvéreket s kékes ruhába öltözködnek. Feleségük a fényüzés szolgái; úgy járnak mint megannyi fejedelem és nemes asszony, a legszebb arany- és ezüst ékszert hordják, gyöngyöt s drágaköveket; megvetik a szentirást, a szerénységet s az ipart, szeretik a kényelmet, dölyföt s kevélységet.

Jólétükben s a hatalomért való küzdelemben még felebarátjaikat sem kimélik. Gyülölet és irigykedéstől vezérelve, egymást rágalmazzák az udvar előtt, nem sejtve, hogy saját vesztükre törnek. Lealázzák magukat elleneik s szorongatóik előtt. Eltávolitották őket az udvari körökből s midőn egy zsidó sem birta többé a király kegyét, midőn nem akadt már szószólója a zsidóságnak, fölemelkedtek ellenei s gyökeret vert a reactió.

De nemcsak ebben mutatkozott a hibás eljárás; elterjedt a vallás iránti közömbösség, nem tartották meg a szombatot. Szenvedett a társadalom is; vita és czivakodás volt napi renden; »hiuság fölött perbe szállnak, mihelyt gyülekeznek; a legtöbb baj, mi Izraélt éri, abban leli okát, hogy nincs egyetértés, hogy

[5]) Iggereth Műszár 10. l. — 14 l.

[6]) העומדים לפני המלכים בטירותיהם ובחצריהם

pártokra szakadt a nép.« Ez erkölcsi hanyatlást az is jellemzi, hogy az igazságszeretet is hiányzott s mélyen fájlalja a zsidók vallási feje, hogy hitsorsosainak erkölcsromlása oly nagy volt, hogy keresztény felebarátjaik előtt gyülölet és megvetés tárgya lettek.[1])

Végül megemlitem, hogy Alámi munkája értékes visszapillantást tartalmaz az Almohádok korabeli zsidóüldözésre és ezuttal Maimuni híres tanitványáról, József Ibn Akninról is beszél,[2]) úgy hogy munkája a zsidók történetének forrásmüveihez is számítható. De azzá teszi egész tartalma is, a mennyiben egy hanyatló, kiváló emberekben szegény kornak hátterén kiemelkedő nemes egyéniségnek történeti érdekü nyilatkozatait és tanitásait tartotta fenn számunkra.

[1]) Igger. Műszar 26. l. s. kk.

[2]) Az Iggereth Műszar történeti részét képezi a 22. l. 1 sor — 23 old. 19. terjedő részlet. József ibn. Aknîn idézetére vonatkozik Dukes megjegyzése a »Ltrblatt d. Orient« (1243. 139. l.) cz. folyóiratban.

Budapest.

KOHLBACH BERNÁT.

(Vége.)

A makkabeusok-korabeli történethez.[1])

A csak tavaly meghalt hires Krochmal Ábrahám már az 1867-ben megjelent ירושלים הבנויה czimü és jegyzeteket a jeruzsálemi talmudra tartalmazó könyvében (52. l.) ugy értelmezte ezen kifejezést: קרן השור — vagy miként a jeruzsálemi talmudban (Chagiga 77[d]) olvassuk: קרן שור — hogy a fal sarkát (ק׳ שור) jelenti. A jeruzsálemi talmud idézett helyén az mondatik ugyanis, hogy Manáchém (l. Grätz III. k. 2. kiad. 178. lap) kilépett a szanhedrinből és vele kilépett 160 (שמונים זוג) törvénytudó, kiknek »*arcza* ugy *megfeketült*« (elsötétült) mint a (kormos) fazék külseje«[2]), minthogy azt mondták nekik: בתבו על קרן שור שאין לכם חלק ישראל. Krochmal nézete szerint ezen elbeszélés arra vonatkoznék, hogy a rómaiak a szanhedrintől megvonván a főbenjáró bünök feletti itélethozatalt, az általuk kinevezett birákra ruházták e jogot; a ki pedig vállalkoznék a római kormánytól birói kineveztetést elfogadni, azt a jeruzsálemi templom pitvarainak »fala sarkán« kellett azt nyilvános föliratok utján közhirré tenni. De a ki a rómaiaktól hivatalt elvállalt, azt ugy tekintették, mintha megtagadta volna az Izraél Istenében való hitét.[3]) Ugyancsak Krochmal az 1881-ben megjelent »Scholien zum babylonischen Talmud« czimü munkájában a bab. talmud párhuzamos helyére, Chagiga 16[b], írt jegyzetében bevallja ugyan, hogy a kérdéses elbeszélés nem vonatkozhatik a mondott eseményre, mert *Herodes* király uralkodása idejében még megvolt a zsidóknak

[1]) L. M.-Zs. Szemle VI. 88.

[2]) Ezen kifejezés: „השחירו פניהן כשולי קדרה" visszavezethető Jóél próféta 2. fej. 6. versére és Náchum próféta 2. fej. 11. versére, hol e szók: כל פנים קבצו מארר a régi fordítások szerint annyit jelentenek, mint: az arczok mind fazékszinüekké — sötétekké lesznek.

[3]) A mennyiben nem Izraél istenét, hanem Rómát ismerte az ország urának. Az אין לכם חלק באלקי ישראל kifejezésre nézve, l. *Jósua* 22., 25, 27, II. *Sámuel* 20, 1, II, *Királyok* 12., 16.

saját itélethozási csorbítatlan joguk, de ragaszkodik itt is azon véleményhez, hogy קרן השור alatt a fal sarkát kell érteni.

Nézetem szerint adhuc sub judice lis est. Mindenekelőtt tény, hogy szokták a marhák szarvaira irni, mert ezt már majdnem két évtizeddel ezelőtt *Berliner* (a »Literaturblatt der jüdischen Presse« 1870. 18. lapján) és *Friedmann* (Mechilta di Rabbi Ismael, Bécs, 1870., 71[b] lapján), *Szôferim* 5. fejezete 13. §-ából bizonyitotta; továbbá átvitt értelemben mondható a bálványoknak hozandó áldozatok aranyozott szarvairól, hogy reájuk van irva, hogy az áldozó megtagadja Izraél istenében való hitét, mint Jeremiás próféta 17. fej. 1. versében a bálványimádó zsidókról azt mondja: »Jehuda büne ráirva és bevésve van *szivük táblájára* és *oltáraik szarvaira*,« a hol szintén nem tényleges feliratokról van szó. Utalok itt *Tertullian* »*de corona militis*,« v. »*a katona koszorujáról*« czimü értekezése 12. fejezetére, a hol a nevezett egyházatya hasonló értelemben azt állítja, hogy oly *keresztény* katona, a ki részt vesz a pogány császárok tiszteletére rendezett ünnepélyeken, a melyeken a katonák azt a fogadalmat tették, hogy »*megaranyozott szarvu ökröt* fognak áldozni« Jupiternek, *ez által megtagadja keresztény hitét, ha ő maga még egy szót sem mondott, csupán azzal, hogy azon ünnepélyen jelenléte által részt vett és fején volt a katonai koszoru.* Ugyanilyen katonai fogadástételekre czélozhat a jeruzsálemi talmud fentidézett elbeszélése is.[1]) Ismeretes dolog, hogy Herodes a római császár tiszteletére és a zsidók bosszantására behozta Palesztinába sőt Jeruzsálembe is a pogányszertartásu játékokat és ünnepélyeket.[2]) Hogy a pogányérzelmü főpapok a szir-görög királyok idejében szintén ugy cselekedtek, hasonlóképen ismeretes dolog[3]) és erre vonatkozhatnak a *Midrás rabba és Tanchuma* fent (3. l.) Lőwy által idézett mondatai. Nem ritka eset az agádában, hogy a szir-görög királyok összetévesztetnek a Makkabeus- és Herodes-házbeli királyokkal.[4])

[1]) E mellett szólna talán az elbeszélés ezen vonása, hogy a szanhedrin tagjai voltak מלובשין תירקי זהב azaz *arany vértekkel* felvértezve. תירק = θώραξ vagy θώρηξ, thōrax. תירק זהב = θώρηξ χρυσοῦς λεπιδωτός vagy thorax multiplicis auri.

[2]) L. Grätz, Gesch. der Juden. III. köt. 2. kiad. 122. lap.

[3]) L. Grätz u. o. II. 2., 247. s köv. ll.

[4]) L. Grätz u. o. III. k. 2. kiad. s köv. l.

Lehetséges tehát, hogy a kérdéses kifejezés: כתבו על קרן השור »megaranyozott szarvu áldozatokra« céloz, de én mégis inkább azt hiszem, hogy *Krochmal* Ábrahámnak és *Hochmuth* Ábrahámnak igaza van, hogy t. i. "קחשור" vagy "קישור" a *fal* sarkát vagy a *fal kiálló* vagy *kiemelkedő* részét jelenti. Hiszem pedig azért, 1. mert e föltevés szerint a jeruzsálemi talmud elbeszélése Herodesnek oly — alább nevezendő — cselekményére vonatkoznék, mely még boszantóbb volt a zsidókra nézve, mint a pogány hadi játékok és ünnepélyek behozatala; 2. mert történt a szír-görög üldözések idejében még bosszantóbb dolog, mint a »megaranyozott szarvu ökröáldozat« fogadástétele, t. i. felállíttatott a jeruzsálemi szent templom oltárára az olympusi Zeus bálványa, és 3. mert a szóban forgó midrás kutforrása, *Mekhilta* [1]) (i. h.) nem szól semmit arról, miféle rendelet volt az, a melytől az izraeliták szemei elsötétültek, hanem egyszerüen azt mondja, hogy *M. I. könyve 15. fej. 12. versében* e *szó:* "חשכה" *»sötétség«* a szír-görög birodalom jelképe, mert elsötétitette az izraeliták szemeit: בתענית a sok bőjt által,[2]) a kérdéses mondat tehát a midras későbbi szerkesztőjének magyarázata, a melyben azt, a mi sokkal későbben történt, tévesen a szír-görög zsarnok királyára vitték át, és Antiochus Epiphanes a római és bizanczi császárokkal tévesztetett össze. [3]) A rendelet, melyre a midrás kérdé-

[1]) Hogy a Mekhilta illető mondása ősrégi, arról tanuskodik: 1. hogy névtelenül közöltetik; 2. hogy a Mekhilta szerkesztője előtt már kétféle verzióban vala; 3. mert Rabbi Simon bar Abba (élt időszámításunk 3. század 2. felében) mint általánosan ismert és elfogadott tételre vonatkozik rája. (Peszikta di. R. Kahana Buber kiad. 42b lapján és párh. helyén.)

[2]) A mi egyértelmü a: "בגזרותיה"-vel »rendeletei által«; mert a legrégibb időtől fogva (l. Jóél 1. 14.; Eszter 4. 16.; Dániel 9. 3. és a misnát és talmudot több helyen) szorongott időkben bőjtnapokat szoktak rendezni. Hogy a sok bőjttől elsötétül az ember szeme, hogy a bőjttől elgyengül a szeme fénye, állítja *Rabbi Lévi*, jeruzsálemi *Táanith* 68d lapján.

[3]) Minthogy a Makkabeusok-korabeli iratok mint apokrifok ki voltak tiltva, a szóbeli hagyományok pedig a későbbi történtek által háttérbe szorittattak, vagy miként a *jeruzsálemi talmud mondja (Szóta 24b* lapján) צרות האחרונות משכחו את הראשונות hogy a későbbi üldözések elfeledtették a zsidókkal az előbbiek csapásait, a *későbbi* midrások és elbeszélések a Makkabeusok korabeli eseményeket a római császárok alatt történtekkel összetévesztik. Különben a bizanczi császárok görögöknek is neveztetnek. Hogy miért tiltották ki a zsinagágából a makkabeusok könyveit, ennek okául némelyek azt állítják, hogy a későbbi makkabeus házbeli királyok az igazi val-

ses mondata vonatkozik, nézetem szerint Hadrián római császár és ennek utódainak rendelete, mely szerint az izraelitáknak meg volt tiltva Jeruzsálem városába belépni, sőt még hozzá közel jönni sem volt szabad.[1]) Ennek a rendeletnek a hirdetménye minden bizonynyal Jeruzsálem várfalának kiálló és kiemelkedő pontjaira lett ki függesztve. Erre a rendeletre pedig hivatkoznak Justinus, Tertullian stb. annak bizonyitékául, hogy a zsidók már nem az isten népe, hogy helyükbe mások elnyerték az »Izraél« disznevet.[2]) Most már értjük, kik voltak, a kik azt mondták az izraelitáknak: כָּתְבוּ לכם — mert igy olvasandó כָּתְבוּ helyett — *odaírták* [3]) nektek (kitették nektek Jeruzsálem) várfala kiálló vagy kiemelkedő helyére (a hirdetményt), hogy nincs nektek többé részetek Izraél istenében. Értjük továbbá, hogy mit jelent a *midrás*nak ama kifejezése (V. r. 15. sz.) »מבהרת בגזרותיה על ישראל וגו'« *Löwy Mór* maga bevallja, hogy az ő magyarázata (l. fennt 2. lap.) »eléggé nehézkes és keresett.« Én már azért sem fogadhatom el az ő magyarázatát: 1. mert a szír-görög királyokat nem *Leu*kidáknak nevezték, hanem: *Seleu*kidáknak; 2. mert a fennt idéztem helyekből kitünik, hogy inkább azt mondták volt, hogy a komorságtól megfeketül, elsötétül az arcz, nem hogy fehérré válnék. Én azt hiszem, hogy: הבהיר (gyöke: בהר fényleni)

lás utjáról letértek; mások szerint azért, mert nem akarták a harczias indulatokat felgerjeszteni. Nézetem szerint mind a *két* véleményt igazolja a *Chanukka szombatnapjára behozott Haftára.* Ez először szól Jósua főpapról, a kin szennyes ruhák voltak, mi annyit jelent, hogy *gyermekei* nem jártak az igaz uton (l. Szanhedrin 93a lapj. és »Justinus Martyr und die Agada« czimü munkám 37. lap) és parancsoltatik neki, hogy az isten parancsolataira figyeljen. Azután arra inti a prófétai ige Izraélt, hogy nem boldogulhat sem hadakozás, sem erőszak által, hanem csak az isteni szellem hatása által.

[1]) Grätz Geschichte der Juden IV. köt. 2. kiad. 462—63. és a Monatschrift. 1876. évf. 4—5. lapján.)

[2]) Lásd »Justinus Martyr und die Agada« cz. munkám 6. lap 1. jegyzetét és 30. lap 2. jegyzetét.)

[3]) Lásd Tanchuma, Buber kiadása M. I. k. 219. lapján: מלכות יון"ויוה כותב על קרן השור אין לחן חלק באלקי ישראל A Tanchuma i. h. *régi* kiadásában *(Venetiae 1545)* 23c lapján: יון כותבת בקרן השור אין לבני חלק באלקי ישראל. Figyelemreméltó a midrás e megjegyzése: לוי (a zsidó papok) áldoztak ökröket (t. i. a sátoros ünnepen 70 darabot a világ 70 = összes népei üdvéért), יון ellenében pedig hirdeti, hogy a zsidóknak nincs részök az üdvösségben.

annyit jelent, mint ugyanezen gyöknek származéka: שבחר אשתבחר [1]) valamivel (ב) kérkedni, nyeglélkedni (על) valakivel szemben. Justin és Tertullián védbeszédei, Eusebius elbeszélései, Hieronymus bibliai magyarázatai és Aranyszáju szt.-János beszédei a zsidók ellen, ugyanannyi bizonyitékai annak, hogy nyeglélkedtek az izraelitákkal szemben azokkal a rendeletekkel, melyek Jeruzsálem várfalára ki voltak függesztve, hogy nem szabad a zsidóknak Jeruzsálembe lépni, tehát a zsidó népnek nincsen már része Izraél istenében.[2])

A jeruzsálemi talmud idézett elbeszélése pedig vonatkozik Herodes ama cselekményére, a melyet *leginkább* rossz néven vettek tőle, t. i. hogy a jeruzsálemi szent templom *főkapuja boltívére* felállította a római hatalom és Jupiter jelképét: egy arany sast, a mi által Herodes mintegy azt jelentette ki, hogy a *szent templom egyedüli védnöke* a római hatalom és annak istene Jupiter (l. *Josephus Flavius* Antiqu. *XVII. könyv 6. fej. 2. §-át)*; a templom főkapuja boltivére felállított arany sas *minden feliratnál világosban* azt hirdette, hogy nincs Izraélnek része az istenében, a kik tehát Herodes pártjára állottak, azoknak elsötétült az arczuk, mert azt mondták nekik, lássátok: ott az aranysas a szent templom boltivén, falragasz gyanánt azt hirdeti: hogy nincs már Izraélnek része az ő istenében.

---

[1]) L. *Bernstein* szótárát *Kirsch* Chrestomathiájához s. v.; *Fürst* héber szótárát s. v. פאר (התפאר על) továbbá נדל-ból: הגדיל, התגדל על.

[2]) L. Grätz Geschichte IV. k. i. h. és Monatschft. i. h. Joël, »Blicke in die Religionsgeschichte« I. köt. 31. lapon. Továbbá: Jóma 56b—57a és Jebámoth 102b és czikkemet: »Ueber den Ursprung und die Bedeutung des Ausdruckes »מין« stb.« Grätz. Monatschft. 1870. évf. 169—70. lapján.

Bács-Topolya.

GOLDFAHN S. H.

IRODALOM.

EZEKIÉL PRÓFÉTA HUSZADIK FEJEZETE.

הציון »Ezechiel, Kapitel Zwanzig.« Erläutert von *M. Friedmann.* Bécs, 1888.

Az ismert tudós e legujabb értekezése két részből áll melyek elseje a zsidóság társadalmi állásával, kiváló tulajdonságaival foglalkozik, mig a kis füzetke második fele Ezekiél próféta 20-dik fejezetének tudományos magyarázata. E helyen egyedül az utóbbit akarjuk birálat alá venni.

A próféta ezen beszéde nem egy nehézséget okoz a magyarázóknak és Friedmann ur következő értelmezéssel az emíltett fejezetet egészen új szempontból fogja fel.

Az izraeliták, kik Jójákhin király alatt és a templom lerombolása után fogságba vitettek, nem akartak Palesztinába visszatérni, hanem uj hazájukban végleg letelepedni szándékoztak. Két pártra oszlott az exilium zsidósága; az egyik egészen egygyé akart lenni a bennlakókkal és a bálványimádás hívői, pártolói lettek, mig a másik, derekabb párt hű maradt istenéhez és épen e czélból templomot akartak építeni, hogy ez az elvesztettet helyettesítse, hogy a nép Isten házában, ne pedig dombokon hozzon áldozatot az Egyetlen Egynek, mint azt az exiliumban tenni kezdte. Szándékuk kivitelére Isten és a próféta beleegyezéseért esdekelni jöttek Ezekiélhez a számkiűzésök hetedik évében. (Friedmann szerint a templom elpusztulása utáni 7. évben). (1). Isten azonban nem méltatja őket határozott, direkt feleletre, hanem szemükre veti atyáik és saját bűneiket. Egyiptomban való tartózkodásuk óta hányszor hagyták el Istenüket, ki mindannyiszor büntetni, megsemmisíteni akarta a népet, de még sem tette, megkönyörült rajtuk, hogy szent neve a népek között meg ne

tisztátalaníttassék. De bűneik miatt szigorú törvényekkel büntette őket, melyek, ha Isten parancsai szerint cselekesznek, nem rovattak volna rájuk (25). Ezek után megdorgálja őket a próféta *bálványimádásuk* miatt, minek utána az itélet következik, mellyel mind a két párthoz fordul (22—39): Isten egybegyűjtve őket a népek nagy síkságára vezeti, szigorú törvényt ül és csak a jámborok térnek vissza hazájukba. Az itéletre következik az intés, hogy Isten szent nevét meg ne tisztátalanítsák bálványimádás által, ha már törvényei szerint nem akarnak élni (39). Egyedül Jeruzsálemben fognak Istennek áldozni, ott majd, megemlékezve gonosz terveikről, megutálják azokat és egyedül Istent szolgálják (40—44).

Friedmann urat felfogásához szembeötlőleg a 32—40-ig terjedő versek vezették és szellemes hipotezise első pillanatra tényleg teljes összefüggését nyujtja az egész beszédnek.

Hogy a próféta szavaival valóban két párthoz fordúl, bizonyítja a 37. és 38-dik vers (v. ö. 12, 16—21). A kérdés az marad, hogy a próféta melyikhez intézi a két párt közül beszédét. Friedmann ur felfogása szerint azon hivőkhez fordul, kik szintén hazájukba visszatérni nem szándékoznak, hanem az exiliumban templomot építeni és ott áldozni akarnak. De épen ez állításra a legcsekélyebb támasztékot nem nyujtja az egész fejezet, sőt ellenkezőleg az egész beszéd élével csak az elpártoltakra vonatkozik. A 32-dik vers a beszéd fordulópontja, az pedig igy hangzik: »A mi azonban *tinektek* eszetekbe jut, az meg nem történik; hogy azt mondjátok, olyanok akarunk lenni, mint a népek, az országok nemzedékei, *fát és követ akarunk imádni.*« Hisz az félreértés lenne a próféta részéről; hisz azok, kik előtte állanak, Isten hű szolgái. De tekintsük csak az igazi beszédhez való átmenetet: »Ember fia! akarsz itéletet hozni fölöttük, atyáik bűneit tudasd velük (4).« Mi okból? Mivel vétkeztek e jámborok, kik a vallás fenntartása czéljából uj templom felállítását tervezték, hogy a próféta oly szigorral rájuk támad? Hisz igaz, érthető a pap haragja, ha látja, hogy a jeruzsálemi szentélyt más által helyettesíthetni vélik, de ez más alakot öltene, mint az előttünk levő beszéd. A 40-dik vers kivételével — és az is csak föltételesen — az egész fejezet egyetlen mondata sem czélozhat ily istenfélő kérelemre. — Ezek a szöveg-nehézségek, melyek Friedmann ur felfogása ellen szólanak. De ez történelmileg

is tarthatatlan. A hetedik évben tartatott e beszéd. Ily korán felejtették volna a jámborok Jeruzsálemet, melynek fényes szentélyét saját szemükkel látták? csak későbbi nemzedék lett otthonossá Babylonia termékeny vizei partján, s menjünk tovább, kik voltak azok a jámborok, kik a dombokat megvetették? A papok, és azok lettek volna oly hamar hűtlenekké központjukhoz? Hisz ők voltak azok, kik fél századdal később legnagyobb számban a szent földre visszatértek.

A beszéd tehát csak a hűtelenekre, az exiliumi bálványimádókra vonatkozhatnék. De ez is lehetetlen; hisz maga Friedmann ur felveti a kérdést, hogy kérhetik ezek a próféta beleegyezését istentelenségükhöz (6. l. a a 32. vershez)? Azonban számolnunk is kell az egész könyv elismert szerkezetével. A könyvnek egész első része — 4—24. fej. — Jeruzsálem bukásával és annak okaival foglalkozik; a mi fejezetünkhez hasonló bevezetéssel találkozunk: 14, 1; 22, 1 és 23, 26. Mi birhat arra, hogy e beszéd tartalmát másra vonatkoztassuk? És tényleg, ha e beszéd felosztását közelebb megtekintjük, úgy belátjuk, hogy a próféta valóban csak Jeruzsálemet és annak lakóit tartotta szem előtt. Maga Friedmann ur párhuzamba hozza e fejezet egyes részeit a pentateuchban említett büntetésekkel, de ezen túl nem megy. Pedig a 28. és 29-dik vers kétség kivül a birák korszakára vonatkozik és a 30-dik vers már az exulán sokra vonatkoznék? Ezekielnél ily kronologiai ugrás elgondolhatatlan.

Ugy hiszem, hogy legegyszerűbb, ha e beszédet következőképen magyarázzuk. Elismert dolog, hogy Ezekiel beszédeit nem tartotta, hanem irta (l. 2, 9. 10; 3, 2. 3). Hogy az összefüggést a jelennel megtartsa, arra különben egészen jelentéktelen bevezetés szolgál (1. és 2-dik vers; l. 8, 1; 14, 1). A 4-dik vers képezi a beszéd kezdetét (l. 22, 1; 23, 36). 4—29-ig megemlékezik a próféta Izraél bűneiről, Egyiptomból való kivonulása óta egész e koráig. 29. és 30-ban kortársainak szemére lobbantja, hogy a népekhez hasonlóan bálványokat imádnak; 31, egy, az akkori helyzethez képest élesebb ismétlése a 8, 14. és 22-dik versnek; de még ha a népekhez hasonlók is akarnak lenni, Isten büntetésül fogságba vetteti ugyan, egybegyűjti őket mégis, még akaratuk ellenére is (32—33). 35—39-ig Isten itélete: hajléktalanul bolyongnak a hűtelenek, hazájukba nem térnek vissza; hadd szolgáljanak csak bálványaiknak, de szent nevemet ne szentség-

telenítsék meg országomban (39). 40—44-ig a zárszót képezi, a próféták szokásos vigaszát a jövőre nézve (l. 11, 17—21; 36, 22—25).

Az időmeghatározásban sem érthetek egyet Friedmann urral és itt is az egész könyv pontos kronologiájának tekintetéből. Egész világosan adja a próféta időszámítását az első fejezet 2-dik versében: לגלות המלך יויכין és két helyen ismétli ez adatot és mind a kétszer לגלותנו-val jelzi, miből kiviláglik, hogy saját számüzetését veszi időszámításának kezdeteül. Hogy fejezetünk adata a Jeremiáséval (52, 12) megegyezik, az csak véletlen; hogy a napot is megadja, az nem bizonyítja az esemény fontosságát, mert Ezekiél ezt előbbi beszédeinél is megteszi.

Friedmann ur a 25 és 26-dik versről igen szellemes magyarázatot nyújt, de alig hiszem helyesnek ez értelmezést: én is adok nektek rossz, azaz szigorú törvényeket, melyeket nem kaptatok volna, ha jámborok lettek volna őseitek.

Az 51-dik zsoltár Friedmann ur által idézett része elvitázhatatlanul exiliumi, de valjon épen Ezekiél idejébe való-e, az eldönthetetlen.

Ha összefoglaló véleményt akarunk ezen a mai Izraélra is kitérő kis értekezésről adni, ki kell mondanunk, hogy az egész inkább elmés homiletikai fejtegetés, mint komoly alapu tudományos magyarázat.

Karlsbad.

ZIEGLER IGNÁCZ.

RABBI MÉIR ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

Rabbi Meir. Leben und Wirken eines jüdischen Weisen aus dem zweiten nachchristlichen Jahrhundert nach den Quellen dargestellt. Von dr. *Adolf Blumenthal.* Frankfurt a/M. 1888.

A talmud és midrás összefoglaló neve alatt létező irodalom szerzőinek életrajza kifogyhatatlan anyagot szolgáltat a zsidó irodalom munkásainak, a mióta irodalmunkban a mult mulasztásait kipótlandó, a történetirás lett uralkodóvá. Az általános tartalmu, nagy munkákon kivül számos monographia létezik már e téren, melyek egyes tannák és amórák életrajzával foglalkoznak. Az előttünk fekvő mű szerzője is azon érdemes feladatra

vállalkozott, hogy a legnagyobb tanna — Akiba — legkiválóbb tanitványának életét és működését adja elő.

Terjedelmesen — hogy ne mondjam terjengősen — tárgyalja Méir nevét, származását, mesterségét (könyvmásoló volt), tanuló éveit és viszonyát tanitóihoz (1—4. fejezet, 1—37. lap). Miután még külön fejezetekben előadta a Hadrian alatt kitört nagy lázadás, (133-ban, időszámításunk szerint) és az Úsában megalakult szanhedrin történetét, áttér R. Méri halákhájára és különös előszeretettel foglalkozik agádájával, a melyet hat pontra oszt (5—8. fej., 37—97. l.). Egy-egy fejezetet szentel Méir meséinek, érintkezéseinek, vallásos vitáinak, a patriarchával való meghasonlásának és halálának (9—13. fej., 97—133. l.). A munkát öt függelék zárja be (134—142. l.).

Szerző szorgalmáról és tárgyszeretetéről tanuskodik a dolgozat terjedelme. A R. Méirre vonatkozó irodalom gondosan föl van használva; az életéről vagy életrajzáról csak távoli kapcsolatban fölmerült kérdések szép olvasottsággal beszéltetnek meg, habár minden uj eredmény nélkül. Kár, hogy szerző lelkesedésétől hőse iránt annyira elragadtatja magát, hogy mindent nagyító üvegen lát és szabadon csapongó képzeletében oly hőst alkot R. Méirből, a milyennek a források nyomán nem ismerjük. Csak az eredményt idézzük: »das Bekenntniss seines Gottes, das er wie wenige durchdrang, *und wie keiner mehr verkündete*« (133. l.). Eme lelkesedés szüli továbbá azt is, hogy egyik-másik, Méirről szóló dicsérő nyilatkozat annyiszor ismétlődik, hogy unalmassá válik. Az ismétlések általában nagyon megnyujtják a dolgozatot. Eme lelkesedés kifolyása továbbá a sok szószaporítás, értelmetlen és helylyel-közzel feltünő állítás is. Csak néhányra utalunk: 26. lap: »Igy magyarázódik meg (Méir) tanának eklekticismusa és a különböző iskolák által képviselt *meggyőződések és álláspontok szerencsés egyesítése,*« — nagyon szerencsétlen állitás. *Bámulatosnak* találja szerző, hogy R. Méir képes volt Eszter könyvét emlékezetből leirni (24. l.). Egészen sajátságos észjárás, hogy Méir emberszeretetét éppen ismert megnehezítései bizonyítják (64. l., 10—15. sor). Hasonló állításokban bővelkedik az előttünk fekvő dolgozat és igy nem csoda, hogy *egy* tanna életrajza több tért foglal el, mint a misna hat részének bármelyike.

Téved szerző (16. l., 2. j. és 23. l., 2. j.), midőn az ismert elvből kiindulva, azt állítja, hogy minden névtelen misna R. Méir

nézete (Löw, Graphische Requisiten etc. 147—149. l. hasonlóképen); mert azon mondás csak azt állítja, a mint szerző maga is helyesen magyarázza értekezése folyamán (61. l.), hogy a R. Méir által előadott misna a mienknek alapul szolgált. A Tószafóth egyik helyének félreértéséből keletkezett szerzőnek azon tévedése is, hogy az Árukh Sámuel ben Méirt követi (22. l. 5. j.). Öreg hiba, hogy a rabló a rablott tárgyat kétszeresen tartozik megtéríteni (68. l.). Helytelen fordítások is előfordulnak (92. l., ילל balgaság; 95. l., 3. sor és hasonló). Szerző szerint בור paraszt (Bauer)! (94. l.). A szó eme jelentésének lehetetlenségét bizonyítja R. Méir ama mindennapi benedictioja »nem teremtettél engem *bór*rá,« holott parasztnak lenni sem nem szégyen, sem nem szerencsétlenség. בור = tudatlan és etimologiája, nézetem szerint, בוער, a mely szóalak a héberben és az aramban megvan, az ע el van nyelve, a mire a sémi nyelvekben sok példa található. Több apró hiba (pl. Idiot 52. l., 2. j. Édújóth helyett s hasonló) sajtóhibára vezethető vissza.

Nem zárhatom be bírálatomat, a nélkül, hogy szerző szorgalmát és olvasottságát ujra ki ne emelném; a főfogyatkozás elkerülhető lett volna, ha szerző az e téren meglevő nagyobb munkák epigrammszerű rövidségét több figyelemre és utánzásra méltatta volna.

Budapest.

BLAU LAJOS.

IBN GAJJÁT KÖLTEMÉNYEIBŐL.

1. Óh halljad e napon
Könyörgő szózatom,
Tekints reám, Uram!

2. Atyáink Istene,
Szivünknek mindene,
Kegyelmezz, ó Uram!

3. A távol és közel
Neveddel teljen el,
Tekints reám Uram!

4. S ki még nem ösmere,
Nyilatkozz néki Te,
Kegyelmezz, ó Uram!

5. A mennyek magasát
S a fényt ki alkotád,
Tekints reám Uram!

6. Ha bűnkban esdeklünk,
Te hallod, Istenünk,
Kegyelmezz, ó Uram!

7. Hozzád kiáltok csak;
Ha gondok bántanak,
Tekints reám, Uram!

8. Add ránk irgalmadat,
Segítsd szolgáidat,
Kegyelmezz, ó Uram!

9. Te védsz, pajzsom Te vagy,
Ki engem el nem hagy,
Tekints reám, Uram!

10. Törvényed és igéd,
Lelkemnek égi ék,
Kegyelmezz, ó Uram!

11. Ki téssz nagyot s csodást,
Vigaszod ránk bocsásd,
Tekints reám, Uram!

12. Hogy lássa mind a szem,
Ki vagy, tedd Istenem!
Kegyelmezz, ó Uram!

13. A gőgös, balga had, —
Az eszes és a vak —
Tekints reám, Uram!

14. Hogy értse mind a sziv,
Mire a jós felhív,
Kegyelmezz, ó Uram!

15. Tanítsad a hivőt,
A hitben kétkedőt,
Tekints reám, Uram!

16. Ki mindenütt jelen,
Hallgass meg Istenem,
Kegyelmezz, ó Uram!

17. Hogy mind a bűnös sziv,
Vajh' volna hozzád hív,
Tekints reám, Uram!

Budapest.

MOSONYI ALBERT.

ALCHARIZI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Jeruzsálem városára, midőn Egyiptomból jövet ide érkezém:

Szent város, üdvözöl
Országok vándora,
Kesergve, hogy letünt
Fényed dicsö kora.
Ajkam szent földedet
Kéjjel csókolja ma,
Lelkem fájdalma az
S enyhítő balzsama.

Az Úr, kinek laka
Itt állt falad között,
S kinek távoztakor
Szüd gyászba öltözött,
Majd ujra visszatér
S kegyét nyújtván neked,
Letörli arczodról
A forró könyeket.

*

Czion után epedt
Szivem szünet nélkül,
Pihenni boldogan
E helyre menekül.
Legét ha szívhatom,
Enyhül a sajgó seb,
Egét ha láthatom,
Keservem kedvesebb.
Nyugalmat kebelem
Kivüle nem talál,
Itt élni — égi üdv,
Itt édes a halál.

Mit nékem illatos
Kábító füszerek,
E légnél illatosb
Tömjént nem ismerek.
Lenézem más vidék
Legdrágább gyöngyeit
S gyönyörrel csókolom
Czion göröngyeit.
S ha földje szent porát
Sebemre hinthetem,
Fájdalmam elmúlik
S boldog lesz életem.

Budapest.

LEDERER IGNÁCZ.

TÁRSADALOM.

A gyász alkalmából.

Lezajlottak immár a lesujtó gyász napjai, a fájdalom első rohamát követett aléltságból felocsudtunk. Az égető fájdalom nem tombol többé pusztitó viharként ereinkben, csak a csendes bánat rezdíti még meg szívünk érzékenyebb húrjait.

Ám emléke a drága halottnak nem tünt el gondolatainkból, fenkölt szelleme tovább él körünkben. Lelki szemeink sokat s gyakran révedeznek vissza daliás alakjához, képzeletben még mindig kisérgetjük magasröptű szellemének szárnyalását, mintha nem tudnánk, hogy a fejedelmi sas, villámtól sujtva szárnyaszegetten hullott alá a magasból.

Ha igy kijózanodva a fájdalom mámorából, tekintjük őt, akkor jutunk csak veszteségünk egész nagyságának, pótolhatatlanságának tudatára. Nemcsak szívünkben érezzük már, a benne tátongó ür miatt, de eszünkkel is felfogjuk, józan megfontolás alapján, hogy mi volt ő nekünk s jövőnknek s hogy mit vesztettünk benne mi s a jövő. Érezzük s felfogjuk pedig mindezt mint emberek, mint hazafiak s mint zsidók.

Sőt a zsidóság vesztesége s ehhez képest fájdalma felöleli az emberiségét s a nemzetét is.

Mert a zsidóság minden izében a felvilágosodás s a szabadelvüség vallása, egész hosszu történelmében e jelszavak voltak zászlójára irva, ezeknek terjesztése minél tágabb körökben képezte törekvésének alfáját s omegáját. De felvilágosodás s szabadelvüség volt egyúttal a paizs, mely a történelem ádáz viharai közepette bennünket megvédett; a hol e jelszavak uralkodtak, ott a népek sokat zaklatott Jóbja is megpihenhetett.

Ezért oly sötétek a középkor idői minekünk, ezért szeretnének egyes jobb belátású ujkori keresztény irók tabula rasát csinálni belőlük. A középkor a sötétség s elfogultság országa volt, azért nem lelte a zsidó sehol honját a hazában.

S ez manap sincs másképp.

Azért láttuk s látjuk még ma is a középkor kedvelt »zsidóhajszáit« éppen ott uj betanulással előadatni, a hol önkény és zsarnokság, szellemi eltompultság s erkölcsi sülyedés bénitják meg az érzést az emberekben. Hogy az antisemitizmus mocsárvirága buján tenyész amaz országokban is, melyeket megszoktunk a műveltség s tudományos felvilágosultság bölcsőiül tekinteni, el ne tántoritson bennünket nézetünktől: az antisemitizmus lábrakapása nem egyedüli tünete a szellemek elposványosodásának melyet a XX. század hajnalának derengésénél biztos szemmel kivehetünk.

Ugyanezért a zsidóság különös részvétével kiséri a felvilágosodás s szabadelvüség minden egyes bajnokának kidülését a hadsorból, jól tudva, hogy minden csapás, mely az emberi eszmék e legfenköltebbjeinek egy-egy harczosát teriti le, őt egy hű s odaadó védőjétől fosztja meg.

Mennyivel nagyobbnak kell tehát fájdalmunknak lenni, mennyivel sulyosabban érezzük a sors karjának reánk nehezülését, midőn a halál írtó angyala legsajátabb eszméink bajnokai közül éppen azt szemelte ki áldozatul, ki egyedül állásánál fogva is leginkább volt képes s hivatott ez eszméknek egykoron diadalra juttatására egy hatalmas birodalom népei körében?

S ki merné vajjon tagadni, hogy áldott emlékü trónörökösünk szabadelvü gondolkodásu volt minden izében, hogy a felvilágosodás szolgálatában állott, szóval, irásban s tetteivel egyaránt? S ha bizonyos gyöngébb hitüekkel szemben mégis bizonyitanunk kellene állitásunkat, zavarba jönnénk vajjon?

Bizonyára nem!

Politikai szabadelvüségét ugyan ki nem mutathatta, a mire mint trónörökösnek, alkalma nem nyilt. De minden egyéb téren, hol állására való tekintetek nem gátolták véleménye nyilvánitásában, a felvilágosodás s szabadelvüség hivének bizonyult.

Az irodalomban csak úgy, mint az életben.

Hiszen már maga az a tény, hogy a trón lépcsőinél s hozzá legközelebb állva, szakitott ősei hagyományával s irodalmi munkásságra adta magát, eléggé bizonyít tisztult s szabad gondolkodása mellett.

De még jobban bizonyitják ezt irodalmi működésének gyümölcsei.

Rudolf költő volt a szó szebb, igazabb értelmében. Nem olyan, ki a maga gyönyörüségére, de gyakran a közönség gyötrelmére rímekbe szedi üres szóáradatát, de a ki egy tájkép szépségében lel gyönyört, a szabad természetért lelkesedik, költői lélekkel gondolkodik, költői felfogással rajzol. Ilyen költői volt Rudolf s a költő fogékony a jó, a szép, a nemes iránt, bárhonnan jőjjön az.

Rudolf iró volt s mint művei bizonyitják, jeles iró. Bennük önálló gondolkodás, eredeti felfogás nyilvánul; tekintélyt nem ismer el, előitéletre nem hederít. Rudolf szabad gondolkodásu iró volt s mint ilyen, nem lehetett elfogult lelkü, ki különbséget tesz ember s ember között.

Nem is volt az.

Legjobban kimutatta liberális gondolkodását körútjai alkalmával, a midőn el nem mulasztotta a többi felekezetéhez hasonlóan a zsidó templomokat is felkeresni, a zsidó községek küldöttségeit is leereszkedő nyájassággal fogadni. Zsidókkal szemben tanusitott szabadelvü eljárásáról nem egy jellemző adoma él a nép ajkán.

Ime, Rudolf nemcsak a theoriában volt szabadelvü, de az életben is s a zsidókkal szemben is. Mi több: ismert nagy irodalmi vállalata német részének élére egy hirneves bécsi zsidó irót állított; ugyanez a vállalata, melynek létrejöttén s aztán továbbvitelén lelke egész erejével fáradozott, mely immár — királyunk határozatából — örök emlékjelül van számára kijelölve, egyik szerkesztőjén kivül is nem egy zsidó irót látott munkatársai sorában.

De éppenséggel a zsidóság bámulójakép tünik fel ama halhatatlan szavaiban, miket keleti utazásáról irt fényes munkájában a zsidóságról mondott, melyekben csodálja, mint tartotta meg a zsidóság legtisztábban eredeti vallását, melyekben kárhoztatja a nyugat népeinek kegyetlen bánásmódját a zsidókkal szemben, melyekben jós-lélekkel ama hitének ad kifejezést, hogy *a történelem még csak a jövőben fog a zsidóságnak teljes igazságot szolgáltatni.*

A ki oly költői lélekkel birt, mint Rudolf, a ki oly szabadelvü gondolkodó volt mint iró, a ki az életben is annyira mentet

tudott lenni minden modern fajbeli előitéletektől, a ki Izraél múltjának oly bámulattal s annyi elismeréssel tudott adózni, s oly szilárd hitet táplált annak jövője iránt, mint Rudolf: az a gyülölet s szellemi sötétség bérében nem állhatott, az a reakczionárius elvek híve nem lehetett, *az a zsidóságnak is melegen érző barátja volt.*

Ime, a mit Rudolfban az emberiség és a nemzet nagyot s nemest elvesztett, mindezt fokozott mértékben vesztette el benne a zsidóság.

De kivántok még további bizonyítékot is?

Ám legyen.

Negativ bizonyíték lesz csak, a mit felhozunk; de ha bizonyítékkal valaha sulyt vetettek a latba, úgy bizonyára ennek van döntő értéke.

Mert *mikép nyilvánult a gyász,* melyet a nagyreményü királyfi tragikus halála hazaszerte okozott?

Az első perczben úgyszólva megmerevülés fogta el a szíveket és fejeket, a legborzasztóbbat, a leghihetetlenebbet, azt, a mit legkevésbé várhatánk, elhinni senki nem akarta, felfogni senki nem tudta. Csak lassankint tört magának utat a kegyetlen fájdalom a megmerevült szíveken át s akkor felhangzott szóval és irásban és minden élő nyelven a fohász, könnyitve a határtalan gyásztól lesujtott kebleken. Az Isten házai (a miket t. i. kitártak) megteltek az ájtatosok tömegeivel, a kik a lelkészek szájából kivánták hallani fájdalmas megdöbbenésük nyilatkozását s a mindenfelé kifejtett gyászpompa is kellő kifejezést adott a lelkekben korlátlanul uralkodó fájdalom sötét érzetének.

Oh de a közös gyász e megható nyilvánulásában nem honolt összhangzás a monarchia s a nemzet kebelében, de sőt napról-napra szaporodtak a gyász harmóniáját szentségtelenül megzavaró hangok.

Csak a zsidóság közepette nyert a mindeneket átható fájdalmas érzés megragadón egyöntetü kifejezést, csak az ő kebelében nem találkozott senki, ki meg merte volna emelni a fejedelmi tragédia leplének csak egy szélét is; a fájó érzelmek nyilvánulásának fenséges versenyében a magyar zsidóságnak jutott a győzelmi pálma.

Alább (176. lap) egy korántsem teljes lajstromot állítottunk össze, melyből kitünik, hogy 172 helyen 192 zsidó község és testület rendezett gyászistentiszteletet a rajongva szeretett trónörö-

kös gyászos elhunyta alkalmából. S azok közt találni neolog s orthodox, statusquo s egyéb bármi néven nevezendő községeket.

Pedig a zsidó vallásos törvénykodexnek is meg van a maga paragrafusa az *öngyilkosról*. Tessék azt elolvasni (ha ugyan módjukban van) azoknak, kik oly hozzáférhetetlen erkölcsi magaslatról szokták birálgatni a »zsidó morál« gyöngéit, ott foglaltatik a Sulchan Árukh Jore Dea 345. §-ának 1. s 2. pontjában s ha elolvasták (és megértették), itéljenek ujból, de aztán már méltányosan az oly igazságtalanul vádolt zsidó erkölcsről.

Mert két dolog tünik ki abból igen világosan. Az egyik az, hogy maga a törvény csak a legritkább esetekre nézve konstatálja az öngyilkosságot; a kommentátorok pedig még ezeket az eseteket is mennél kisebb számra iparkodnak redukálni, úgy hogy a mi mai fogalmaink értelmében kétségkivül öngyilkosság, azt ők korántsem minősítik annak, hanem engedik a szerencsétlent más becsületes halandó módjára eltemetni szépen. (L. Sabbatái Kohen kommentárját az idézett helyre.) Ez is »zsidó morál«.

A másik dolog, mely a zsidóság magatartásából a trónörökös halálával szemben tünik ki, abban áll, hogy a képzelhető emberi gyászesetek legiszonyubbika, mely annál megrendítőbb, mivel népek millióinak jövendő reménye az áldozatja, a ki azonfelül a koronás szülők egyetlen, imádott férfimagzatja — hogy ily gyászeset tragikumával szemben a mindennapi esetek szempontjából alkotott vallásos törvény megszünik a zsidóságnak törvény lenni, még a legmegátalkodottabb vaskalaposnak is. Ez is még »zsidó morál.«

Ellenben minek nevezzük az országos gyász megzavarásának számos példáit, melyekre a közvélemény ujjal mutatott annak idején s mely példákat nem a zsidó felekezet szolgáltatta? S ismeretes a tény, hogy a saját templomukból kizárt nem zsidó hivők a zsinagogában vettek részt zsidó polgártársaikkal együtt a gyászistenitiszteleten.

De távol van tőlünk, hogy mint az ellenünk követni szokott eljárásnak megfelelőleg tehetnénk, az egész keresztény felekezet ellen koholjunk ezekből vádat. A »zsidó morál« nem teszi felelőssé az összességet egyesek hibái miatt.

De bizonyítéknak elég jó, hogy a megboldogult nem tartozott ez exclusiv körbe, sőt inkább, hogy a legszebb, legemberibb eszmék szolgálatában állott.

Ám, minél inkább volt ő miénk, annál nagyobb veszteségünk. Hogy mit vesztettünk, tudjuk már; hogy mit hoz helyébe a jövő, ki mondhatná ezt meg?

Szemeink aggódva révedeznek a jövendő felé, hasztalan iparkodva sürü fátyolán átallátni.

De ne csüggedjünk. Sokszor bebizonyult már rajtunk a zsoltárköltő szava: »Ime, nem szunnyad, se nem alszik Izraél oltalmazója.«

Hisszük, hogy ezentul is úgy lesz.

Hisz maradt még egy vigaszunk. Tekintsük a koronás apát, jóságos uralkodónkat, kinek mi legdrágább kincsünket, mindenünket: egyenjogositásunkat köszönhetjük, kinek oldalán nőtt fel immár Istenben boldogult trónörökösünk a legfelvilágosodottabb, legszabadelvübb férfiuvá: a méltó fiunak nagy atyjába, a legjobb királyba vessük bizodalmunkat, benne pontosítsuk minden szeretetünket s megerősödünk vele s általa.

Jőjjetek, imádkozzatok.

»Sokáig éljen a király!«

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

Eskü hajadon fővel.

A fenyitő-törvényszéknek február hó 14-én tartott bünfenyitő tárgyalásánál a többek közt egy K. nevü zsidó is szerepelt tanu gyanánt. A mint az eskütételre került a sor, K. fölteszi kalapját és az elnök kérdésére kijelenti, hogy azért födi be a fejét, mert a hajadonfővel elmondott eskü csak játék, szófia beszéd, olybá vehető, mintha az ember nem is esküdött volna meg, szóval nem bir kötelező erővel. Az elnök, hogy K. lelkiismeretét teljesen megnyugtassa, megengedte neki az esküt föltett kalappal elmondani.

A sajtó nagy része ezen inczidenshez azt a megjegyzést fűzte, hogy nagyon érdekes és jellemző K.-nak ezen nyilatkozata arra nézve, hogy miként gondolkodnak a zsidók a törvény előtt letett esküről és annak kötelező erejéről. Az ügy, bár kicsinyesnek lássék is első pillanatra, mégis figyelmet érdemel. Tudjuk, hogy mennyi vádra, rágalomra használták föl elleneink az engesztelő nap előesti »kol nidre« imáját. És valóban a legveszedelme-

sebb rágalom valakinek istenre való hivatkozással elmondott szent meggyőződéséből folyó esküjét semmibe se venni. De veszedelmessé válhatik az is, ha törvényszéki teremben oly ünnepélyes alkalommal egy zsidó maga mondja azt, hogy a hajadon fővel tett eskü nem eskü. Mert az bizonyos, hogy a zsidók, ha törvényszéknél tanukként szerepelnek, majdnem mind — talán ezen egyetlenegy K. kivételével — hajadon fővel tették le mindig az esküt, mióta csak megszüntették az eskü »more iudaico« letevését. Ámbár, mint majd alább látjuk, volt idő, mikor egy nagy zsidó tekintély még a rituális esküt is, ahol pedig az »Adonai« is előfordul, megengedte hajadon fővel letenni.

Igaz ugyan, a mit K. mond a törvényszék előtt, azt minden zsidó nem irja föltétlen alá, de tudjuk, hogy az ilyen dolgokban, mikor rólunk zsidókról van szó, vakon szoktak itélni, mert hát Themisnek a szemei is be vannak kötve.

Viszont az is bizonyos, hogy csak egy példát hozzak föl, hogy a katonaságnál a zsidó ifjak kivétel nélkül mindnyájan hajadon fővel teszik le az esküt. Mit mondunk tehát annak, aki azzal találna előhozakodni, hogy ezek alattomosan kijátszották a törvényt, mert tulajdoképen kibujtak az eskü alól?

Azt feleljük, hogy igenis a hajadon fővel tett eskü, a zsidó vallás szempontjából, teljesen érvényes. Az a K. tulajdonképen miért is mondhatta azt, hogy a hajadon fővel tett eskü érvénytelen? Más oknál fogva nem, mint a mily oknál fogva ő tiltottnak hiheti egyáltalában födetlenül járni-kelni a szobában vagy a szabadban. Más ok nem foroghat fönn, mint hogy nem esküdött »more iudaico.« Maga az a K. pedig a tárgyalás alatt tényleg födetlenül ült, tehát önnönmagával keveredett ellenmondásba, a miért szavai a törvényszék előtt számba nem vehetők. De hagyjuk K.-t s hozzuk a dolgot magát tisztába.

Mondtuk, hogy a hajadon fővel elmondott eskü érvényes, mert csupán a hajadon fővel való járás-kelésnek a kategoriájába esik. De hát ez meg van-e engedve? Maga a kérdés furcsa ugyan, de fölvethető, mert még mai napság is lesznek, akik nemmel felelnek reá. De csak nálunk, meg talán Lengyel- és Oroszországban, már Németországban például a legaggályosabb »igazhitü« is födetlenül eszik.

Nézzük a kérdésnek történeti fejlődését. Itt a szót Löw Lipótnak adjuk át, a ki Chorin Áronnak dr. Weil álnév alatt

irt biografiájában [1]) ezt a kérdést is az ő szokott alaposságával és átlátszó világosságával taglalja.

»Azon körülményből, hogy a tóra a papi fövegről és kucsmáról (migbááh és micznéfeth) határozottan kimondja, hogy csak diszruhák legyenek, és hogy egyebütt sehol sincs említve, hogy mások is viseltek ilyeneket, abból . . . következik, hogy a régi hébereknél a fövegviselés egyáltalában nem volt szokásban.«

Ezt Löw még más adatokkal is támogatja és a többek közt fölhozza Reggio Izsák Sámuelnek a véleményét, a ki Jerem. 14, 3. Eszter 6, 12. Ezek. 8, 3. II. Kir. 2, 23. Jona 4, 8. Én. én. 5, 2-re támaszkodva kimondja, hogy a régi héberek rendesen nem fedték be fejüket. [2]) De föltéve, hogy ezen idézett helyek nagyrészén előforduló תפיי ראש tényleg födetlen főt jelent, azért ezekből még sem következtethetünk a mai korra, mert mi rabbinikus zsidóság vagyunk, már pedig e közt és a bibliai zsidóság közt igen nagy a külömbség. Vannak dolgok, a mik a bibliai zsidóknak meg voltak engedve és ma el vannak tiltva és visszont olyanok, a mik ma meg vannak engedve és akkor el voltak tiltva. De Löw, a ki mindig rajongott a bibliai zsidóságért és a rabbinikus hagyományok nagy részének a mellőzésével, minden áron egy ilyent szeretett volna szervezni, [3]) első sorban, bár a praxis szempontjából tárgyalja a kérdést, mégis a bibliára hivatkozik.

Persze jól tudva, hogy szélesebb körben mégis leginkább a hagyomány alapos kutatásával lehet hatni, azért a biblia mellett a talmudi és talmud utáni hagyományt is tüzetesen szemre veszi. Az eredmény az, hogy a talmudi időben az emberek legtöbbnyire nem fedték be fejüket, [4]) sőt bizonyos benedictiókat is mondtak födetlenül. [5]) De viszont a perzsa zsidóknál a becsülettudáshoz tartozott, hogy tekintélyesebb emberek előtt födetlenül

---

[1]) Áron Chorin. Eine biografische Skizze von Dr. Weil (külön lenyomat a Ben-Chananja cz. folyóiratból). 73—94. l.

[2]) Hátóra veháfiloszofia. L. 139.

[3]) Die jüdischen Wirren in Ungarn von Leon da Modena Redivivus. 99. l.

[4]) Nedár. 30, 6. Táan. 14. stb. L. különösen a gyásznak szombatnapon mutatandó s mellőzendő jeleire vonatkozó vitát és elbeszéléseket (פרייעת ראש-ra nézve) a jeruzs. talmudban, Móéd Kátón 82. d. (onnan Berésith rabba, 100. fej. v. ö. bab. Móéd Kátón 24. a.)

[5]) Berákh. 60b.

nem illik megjelenni.[1]) »Ezen uralkodó szokásnál könnyen támadhatott az a gondolat, hogy az embernek, minthogy folyton isten közelében van, sohasem szabadna a föveget levenni.« Csakugyan ez a körülmény mozdította leginkább elő ezen szokásnak meggyökeredzését.

Így R. Nachmán b. Izsák anyja a fiát, mivel azt jósolták neki, hogy tolvaj lesz belőle, folyton föltett föveggel járatta; »hogy istenfélelem legyen rajta és imádkozzék.«[2]) De Európában ezen szokás még a talmud utáni korban is csak itt-ott birt lábra kapni. Még R. Mózes Isserles nyiltan kimondja, hogy a folytonos fövegviselés sehol sincs megparancsolva, csupán chaszidéus szokás.[3]) De nemcsak ezt engedték meg, még más egyebet is. A híres bécsujhelyi rabbi R. Isserlein a boroszlói zsidóknak hozzá intézett kérdésére adott feleletében kijelenti, hogy szabad levett föveggel esküdni, — persze »more iudaico« — minthogy sehol sem talál erre vonatkozó tilalmat.[4]) A sötét középkorban — Isserlein a XV-ik század első felében volt Bécsujhelyben rabbi — megengedték azt, a mire ma senkinek esze ágába sem jutna még csak gondolni is. Lassankint ugyanis általánossá lett a hiedelem, hogy süvegelés keresztény szokás, azért riadtak tőle oly nagyon vissza. Ezt még leginkább előmozdította az anyák aggodalma, a kiket fölbuzdítottak R. Nachman b. Izsák anyjának a példáját követni, továbbá az a körülmény is, hogy a nép »kallúth rós« (könnyelmüség) fogalmát, ami az engesztelő napi bünlajstromban foglal helyet, összetévesztette a »gillúj ros«-al (süvegelés). Azt hiszem, hogy ezen szokás elterjedését is, mint sok másét, leginkább az a tulságosan előrelátó, nagyon is óvatos, mondhatnám aggályos körültekintés mozdíthatta elő, mely minket zsidókat különösen vallásügyi dolgokban annyira jellemez. Valamelyik elismert híres tudós ezt meg ezt ajánlta jó tanács képen, ezt meg ezt fűzte a hagyományhoz magyarázatul. Idő multán, mikor már azon híres tudósnak az alakja legendaszerü szövevénynyel lesz bevonva, a jótanács, a hozzátétel már kegyeletből is törvény erejével lesz gyakran fölruházva. Történik azután, hogy ehhez egy másik jó tanács is járul, nem egyszer még egy

[1]) Nedár. 30 b., Kiddúsin 29. b. Sabb. 79. b. stb.

[2]) Sabb. 156 b.

[3]) Tur O. Chajj. 8-hoz Darkhé Móse.

[4]) Peszákim, 203. n.

harmadik jámbor óhajtás is, mit a negyedik, akár félelemből, akár tiszteletből, akár pedig kegyeletből föltétlen kötelezőnek ismer el Így kap lábra egy-egy gyöngén megokolt szokás és követőkre is talál, a kik persze nem is gondolnak arra, hogy majd mennyire sinli azt meg az utókor.

Szabadjon még a fönt elsoroltakat következő, a boldogult Lőw figyelmét elkerült egy adattal bővitenem.

A XIV-ik században élt R. Jehuda ben Asertől azt kérdezte unokaöcscse R. Salamon, vajjon figyelmet kell-e fordítani arra, hogy a tanulásnál az ember ne üljön hajadon fővel? Már maga a kérdés fölvetése, még pedig ilyen személyiség által, elég jellemző és már eleve, mielőtt a feleletet hallanánk, arra enged következtetni, hogy voltak tudósok, a kik ezt megtették. Mondanom sem kell, hogy a tanulás alatt a tulmudtanulás értendő továbbá, hogy ezen kérdésből magából is napnál világosabban tünik ki, hogy ha nem tanul az ember, akkor természetesen szabad süvegelni. A kérdés csupán csak az, hogy szabad-e a talmud tanulásánál is süvegelni. R. Jehuda azt feleli, hogy טוב הוא שלא לישב בגלוי הראש בשעת הלימוד למי שיוכל לסבול לפי שילמוד יותר באימה ולפעמים מפני כובד ההום אינו יכול לסבול aki el tudja viselni, jó, ha nem ül födetlen fővel, hogy nagyobb istenfélelemmel tanuljon; de némelyeknek a nagy hőség miatt lehetetlen.[1]) Ama híres Rabbenu Asernek, a ki átokkal sujtotta a bibliának bölcseleti magyarázóit, annak a fia és utódja a toledoi rabbiságban: R. Jehuda mondotta ezt a XIV. században. És mi hol vagyunk ma a XX-ik század küszöbén a mi kicsinyes előitéleteinkkel, ha a törvényszék előtt nem akarnak hajadon fővel esküdni!

Budapest. BELEDI MIKSA.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás.)

414. *Kőrösmező* (Máramaros m.) Elnök: Bresler Mózes. Anyakvv. Bergmann Ábrahám rabbi.

415. *Mezőberény* (Békés m.) Elnök: Hoffer Károly. Anyakvv. Hirschfeld Mór rabbihelyettes.

[1]) Zikhrón Jehuda. 4. l. 20-ik kérdés.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Gyászistenitiszteletek.

A trónörökös tragikus halála hazaszerte benső részvétet keltett s mély gyászt okozott. Belőlük kijutott a zsidóságnak is a maga része, talán több is annál. Lapunk más helyén elmondtuk észrevételeinket a zsidóság gyászában nyilvánult valóban impozáns egyöntetüségről Itt csak azon hitközségek s testületek mindenesetre hézagos névsorát adjuk betürendben, melyek a trónörökös temetése napja (febr. 5.) óta gyászistentiszteletet rendeztek. Az ünnepélyek lefolyását bővebben ismertetnünk természetesen nem lehet; csakis a fővárosi nagyobb templomokban tartott istentiszteletek lefolyását rajzoljuk pár vonásban.

A fővárosban.

Február 5-én már a kora délutáni órákban városszerte tolongtak a hivők a zsinagógákba, hogy az azoknak majdnem mindegyikében délután 4 órára kitüzött gyászistentiszteleten jelen lehessenek. A kitüzött időben zsufolásig voltak tömve a templomok, úgy hogy igen sokan a később jövők közül künn rekedtek. Maguk az imaházak komor gyászdiszben pompáztak: a frigyláda fekete függönynyel eltakarva, a nagy gáztartók, a szószékek, a karzatok és a bejáratok feketén voltak bevonva, úgy hogy a számtalan gázláng is csak borongó fényt vetett maga köré. Az egymás hátán tolongó tengernyi sokaság közepette az első padsorokban ültek az illető községek elöljárói testületileg; ellenben állami, városi s egyéb hatósági képviselőket nem láttunk. Az istentisztelet mindenütt a kántor s a kórus megragadó gyászénekével kezdődött s végződött, közben pedig a rabbi szónokolt. A közönség mélyen megilletődve távozott a templomokból; a febr. 5-iki gyászistentiszteletek bizonyára feledhetetlenek maradtak a jelenvoltak emlékezetében. Megelőzöleg, reggeli 9 órától fogva, az

orthodox és a nagy hitközség alamizsnát osztogatott a jelentkező szegényeknek; egyedül a nagyközség 1553 frtot osztott ki.

A *dohány-utczai* nagy templomban dr. *Kohn* Sámuel rabbi mondott gyászbeszédet. Amaz ismert versből indúlt ki, hogy: az Isten adta, az Isten vette stb., s miután szivhez szóló szavakban kifejtette, mit vesztett az elhunytban a nemzet, a tudomány s irodalom, főkép pedig a zsidóság, gyönyörü imával fejezte be beszédét.

A *rombach-utczai* templomban *Pollák* Lajos rabbi mondott német gyászbeszédet, melyet magyar imával zárt be. A misna ama mondásából indulva ki, hogy az Adárhó beköszöntésével gyarapítani kell az örömöket, meghatóan vázolta, mikép változott el számunkra az öröm hónapja a fájdalom havává. Különösen szép volt beszédének azon része, melyben a trónörökös asszony gyászos sorsát hasonlitá össze a bibliai Noémi szomorú történetével, a mi homiletikai szempontból is igen sikerült részlet volt.

Az *orthodox község* templomában az istentisztelet, minthogy a község rabbi nélkül szükölködik, gyászimák elreczitálásából állt.

A *budai* hitközség templomában dr. *Goldberg* Ráfael rabbi szónokolt.

A *rabbiképző-intézet* templomában febr. 6-án volt a gyászünnepély, melyen a vezérlő-bizottság részéről Wahrmann Mór országos képviselő és dr. Simon József továbbá a tanárkar összes tagjai voltak jelen. Dr. *Kecskeméti* Lipót intézeti hallgató mondott gyászbeszédet.

Az *ó-budai* hitközség febr. 10-én rendezett gyászünnepélyt, melyen dr. *Klein* Gyula rabbi mondott beszédet.

A felsoroltakon kívül gyászistentiszlet tartatott még a fővárosban és pedig a *talmud-egylet* (Sasz-Chevra) templomában (szónok *Süssmann* Farkas rabbi), az *ujlaki orth. község* zsinagógájában (szónok *Schwartz* Ármin vallástanitó), a budapesti *közszolgák önsegélyző egyletében* (szónok *Freund*), a pesti hitközség *fiú-árvaházában* (szónok *Csajági* Béla igazgató), a nagytemplomban az *ifjusági istentisztelet* alkalmából (szónok *Schön* Dávid hittanár) és a *ferencz-* és *józsefvárosi imaházban.*

A vidéken.

A vidéki községekben sok helyütt a megyei és községi tisztviselők is jelen voltak az istentiszteleten, melynek nem egy helyütt igen számos keresztény résztvevője is akadt. A községek többnyire jegyzőkönyvileg is megörökítették az elhunyt trónörökös emlékét, nemkülönben különféle jótékonysági aktusok által. Itt következő lajstromunk kétségtelenül sok-

kal teljesebbé válhatna, ha mindazok, kiknek tudomásuk van valamely itt fel nem említett gyászünnepélyről, azt velünk közölnék. Térszüke miatt lajstromunkban csak a hely és, a mennyiben ismerjük, a szónok megnevezésére szorítkozunk. Ime a lajstrom.

Abauj-Szepsi, szónok *Beutum* Salamon rabbi.
Albert-Irsa, szónok *Büchler* Zsigmond rabbi.
Alsó-Kubin.
Arad, szónok dr. *Rosenberg* Sándor rabbi.
Árokszállás, szónok *Wallesz* Áron rabbihelyettes.
Aszód, szónok *Schreiber* J. L. rabbi.
Bács-Bresztovácz.
Baja, sz. dr. *Adler* Lipót r.
Békés-Csaba, sz. *Kohn* E. H. r.
Békés-Gyula, sz. dr. *Rosenberg* Sándor r. Aradról.
Beregszász.
Bezdán, sz. *Blitz* r.
Bia.
Bolyok, sz. *Katzburg* J. r.
Bonyhád, sz. dr. *Reich* G. H. r.
Breska.
Buttyin, sz. *Deutsch* Lázár r.
Csabrendek, sz. *Müller* Salamon r.
Csáktornya, sz. *Schwarz* r.
Csongrád, sz. *Büchler* Márton r.
Csurgó, sz. dr. *Schreiner* Márton r.
Czegléd, sz. dr. *Feldmann* József r.
Dárda, sz. dr. *Spitzer* Sámuel r. Eszékről.
Darúvár.
Debreczen, sz. *Bernfeld* Jónás r.
Deés.
Devecser.
Duna-Földvár, sz. dr. *Pinkusfeld* Sámuel r.
Eger, az orth. községben sz. *Schreiber* Simon r., a kongresszusiban sz. dr. *Schwarz* Miksa r.
Eszék, sz. dr. *Spitzer* Sámuel r.
Esztergom, sz. dr. *Weisz* Ignácz r.
Fegyvernek, sz. *Klein* Hermann r.
Fehértemplom, sz. dr. *Sidon* r.
Galgócz, sz. *Rosenfeld* József r.

Gödöllő, sz. dr. *Kecskeméti* Lipót rabbijelölt.
Gyömörő, sz. *Pollák* Simon r.
Gyöngyös, sz. dr. *Kelemen* Adolf hittanár és *Fürst* Lázár r.
Gyönk, sz. *Fischer* Imre r.
Győr, sz. dr. *Fischer* Gyula r.
Gyulafehérvár, sz. *Weisz* Kálmán r.
Halas, sz. *Krausz* r.
Hatvan, sz. *Fürst* Ferencz r.
Hátszeg, sz. *Frisch* Ede rabbihelyettes.
Héthárs, sz. *Margita* Mózes r.
Heves, sz. *Elfer* Jakab r.
Högyész, sz. *Goitein* E. M. r.
Igló, sz. *Löwy* Mór iskolaigazgató.
Ipolyság.
Jánosháza, sz. *Reichenfeld* r.
Jászberény, sz. *Büchler* Áron r.
Kaba, sz. *Rosenfeld* Ignácz r.
Kalocsa, sz. *Wolf* S. r.
Kapolcs, sz. *Weisz* Mór r.
Kaposvár, sz. dr. *Herzog* Manó r.
Karczag, sz. *Schuch* Salamon r.
Kassa, sz. *Liebermann* Kálmán r.
Kecskemét, sz. dr. *Perls* Ármin r.
Kisbér.
Kis-Czell.
Kisvárda, sz. *Grünfeld* Mór r.
Kolozsvár, sz. dr. *Klein* Jakab r.
Komárom, az orth. községben *Steinberger* Sándor r., a kongresszusiban dr. *Schnitzer* Ármin r.
Kopreinitz, sz. *Hessel* r.
Körmend, sz. *Ehrlich* Miksa r.
Kőszeg, sz. *Richter* Zsigmond r.
Kún-Félegyháza, sz. *Silberstein* S. rabbihelyettes.
Kúnszentmárton, sz. *Stein* Miksa r. Törökszentmiklósról.
Léva.
Liptószentmiklós, sz. *Singer* Vilmos r.
Losoncz, sz. *Rosenthal* r.
Lugos, sz. *Weisz* Salamon r.
Mágócs.

Makó, sz. *Fischer* A. E. r.
Mármaros-Sziget.
Mátészalka, sz. *Grünbaum* Manasse r.
Mezőkövesd, sz. *Wechsler* Soma r.
Mezőtúr, sz. *Goldberger* r.
Mindszent, sz. dr. *Wiener* Márkus r.
Miskolcz, sz. *Rosenfeld* Mayer r.
Mohács.
Monor, sz. *Kohn* Mihály r.
Moór, sz. *Büchler* P. r.
Mosócz.
Mosonyi izr. iskola, sz. dr. *Flesch* Salamon iskolaszéki elnök.
Nagy-Abony, sz. dr. *Vajda* Béla r.
Nagy-Atád, sz. dr. *Steinherz* Jakab r.
Nagy-Báród.
Nagy-Becskerek, sz. dr. *Klein* Mór r.
Nagy-Kanizsa, sz. dr. *Neumann* Ede r.
Nagy-Károly, sz. *Perls* Mayer r.
Nagy-Kőrös.
Nagy-Salló, sz. *Jungreisz* Pál r.
Nagy-Surány, sz. *Plaut* Fülöp r.
Nagy-Szent-Miklós, sz. *Vogel* Náthán r.
Nagy-Szombat, az orth. községben sz. *Fürst* Zsigmond r., a status quoban sz. *Sidon* Simon r.
Nagy-Várad, az orth. községben sz. *Fuchs* Mór r., a kongresszusiban sz. *Schneckendorf* B. r.
Námesztó, sz. *Duschánsky* B. r.
Nemes-Vid.
Nyírbátor, sz. *Rosenberg* Hermann r.
Nyiregyháza.
Nyitra, sz. dr. *Perls* Ármin r. Kecskemétről.
Ó-Gyalla, sz. *Deutsch* Ignácz r.
Ó-Kanizsa, sz. dr. *Flesch* Ármin r.
Oravicza.
Orosháza, sz. dr. *Rosenfeld* József r.
Paks, sz. *Szófer* r.
Pancsova.
Pécs, sz. dr. *Bárány* József, a pesti hitközség tanfelügyelője.
Pinczehely, sz. *Karpeles* Ábrahám r.

Pozsony, az orth. községben sz. *Schreiber* B. r., a kongresszusiban dr. *Dávid* Gyula r.
Ráczkeve, sz. dr. *Kohlbach* Bernát rabbijelölt.
Rednitz, sz. *Ehrlich* Mór r.
Resicza.
Rimaszombat, sz. *Singer* S. L. r.
Rozsnyó, sz. *Lemberger* Lipót r.
Ruttka, sz. dr. *Hönig* Adolf r. Zsolnáról.
Salgó-Tarján, sz. *Schlesinger* Ármin igazgató-tanitó.
Sárbogárd.
Sátoralja-Ujhely, az orth. községben sz. *Hazay* jegyző, a status quoban *Bermann* Lipót r.
Sepsi-Szent-György, sz. *Arany* Izor iskola-gondnok.
Siklós, sz. *Roth* Áron r.
Simontornya.
Siófok, sz. dr. *Elsass* Bernát rabbijelölt.
Stomfa, sz. *Winter* Lázár r.
Szabadszállás, sz. *Kalisch* Mayer rabbihelyettes.
Szarvas, sz. *Reichard* Márkus r.
Szatmár.
Szeged, sz. dr. *Löw* Immánuel r.
Szeghalom, sz. *Landsberg* Lipót r.
Szegszárd.
Székesfehérvár, sz. dr. *Steinherz* Jakab r. Nagy-Atádról.
Szempcz, sz. *Bresnitz* r.
Szenicz, sz. *Marmorstein* Lipót r.
Szentes.
Szigetvár, sz. *Oestreicher* Adolf tanitó.
Szilágy-Somlyó, sz. *Rosenbaum* Mór r.
Szilas-Balhás, sz. *Klein* Albert r.
Szinyér-Váralya, sz. *Benedikt* r.
Szirák, sz. *Hirtenstein* r.
Szolnok, sz. dr. *Friedlieber* Ignácz r.
Tapolcza, sz. dr. *Rosenstein* Mór r.
Tata, sz. *Handler* Márkus r.
Temesvár, a status quo községben *Grünhut* Lázár r., a kongresszusiban dr. *Löwy* Mór r.
Tétény, sz. *Ungár* Rudolf r.
Tisza-Beő, sz. *Klein* Dávid rabbihelyettes.

Tisza-Dada.
Tokaj, sz. *Schuck* Dávid r.
Topolya, sz. dr. *Goldfahn* S. H. r.
Torna, sz. *Steinberger* J. r.
Török-Becse, sz. *Pollák* r.
Török-Szent-Miklós, sz. *Stein* Miksa r.
Trencsén, sz. dr. *Diamant* Mór r.
Turdossin, sz. *Salamon* Mózes r.
Turkeve.
Ujpest, az orth. községben *Friedmann* Ármin r., a status quoban *Schwartz* S. L. r.
Ujvidék.
Ungvár, sz. *Löw* Lázár r.
Vácz, az orth. községben sz. *Silberstein* J. r., a status quoban sz. *Ullmann* Frigyes r.
Vág-Szered, sz. *Pscherhofer* M. r.
Vágujhely, sz. *Weisse* József r.
Várpalota, sz. *Singer* Ábrahám r.
Várna.
Verbó, sz. *Reich* Károly r.
Verebély.
Versecz, sz. dr. *Sidon* M. r.
Veszprém, sz. *Hochmuth* Ábrahám r.
Vörösvár, sz. *Baum* Jakab r.
Vukovár, sz. *Löwy* r.
Zágráb, sz. *Jakobi* r.
Zenta, sz. *Klein* Salamon r.
Zsámbék, sz. *Fleischmann* Joachim r.
Zsolna, sz. dr. *Hönig* Adolf r.

Összesen tehát, beleértve a fővárost is, *172 helyen 192 gyászistentisztelet tartatott*, eddigi értesüléseink alapján; mely számok azonban bizonyára még tetemesen volnának nagyobbíthatók.

ALFA.

Deák Ferencz egy nagy-kanizsai rabbiról.

A hála és kegyelet, melylyel a nemzet halhatatlanainak tartozunk, kötelességünkké teszi, hogy az utókor számára mindent megőrizzünk, a mi a haza nagy fiainak személyével bármely kapcsolatban állott, a miben szellemük és egyéniségük még a legcsekélyebb mértékben tükröződik is. Minden igaz vonás növeli a kép hűségét és hozzájárul a történeti alak kidomborításához. Emlékiratok és levelek a história legbecsesebb kútforrása s a történetirás legkeresettebb segédeszközei. A legkisebb ereklyének elkallódása pótolhatatlan veszteség az egész országra nézve.

A »haza bölcsének« hatalmas egyénisége mindig tisztán állott előttünk, de mi tagadás benne, képe sok individuális vonásban gazdagodott, mióta összegyűjtött beszédeinek birtokában vagyunk. S még sokkal gazdagabb lesz, mert lehetetlen, hogy a jeles gyűjtőnek figyelmét számos levél és egyéb nyilatkozat, a melyekre Deák Ferencz rányomta szellemének bélyegét, el ne kerülte légyen. Sok el van szórva az országban és talán évtizedek múlva fog csak napfényre kerülni.

Az alább következő ajánló levél véletlenül akadt kezem ügyébe. Midőn megpillantottam és végig olvastam, a zsoltár szavát mondám el: »örvendek beszédeden, mint a ki nagy zsákmányt lel«. Deáknak saját kezeirása, minden sorban a bölcsnek fenséges nyugalma, minden szóban a páratlan nemes léleknek humanitása. Negyvenöt éve múlt, hogy Deák megirta e sorokat, de ugyanazon szellem leng bennük, mint ama huszonhárom évvel utóbb tartott beszédben, melyben azt mondá: »Azt gondolom, legegyszerűbb módja az emancipatiónak az lesz, ha mindenütt, hol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, azon törvények illető pontjainál kimondjuk, hogy: minden valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat is, a mit sokkal czélszerübbnek tartok, mintha arról az eszméről: emancipatio, különös törvényt alkotnánk. Én ezt a szót átalában nem szeretem. Elfogadott szó ugyan, de szégyenítő a világra, mintha mi rabszolgákat tartottunk volna. Őket megillette volna joggal azon alap, és midőn mi azt meg fogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság.« (III. kötet 435. l.)

Ime a levél[1]):

Löwy Sámuel urat, ki több évekig a nagy-kanizsai Izraelita közönségnél Rabbinus volt, hosszabb idő óta személyesen ismerem 's őtet valóban szelid jámbor erkölcsös, művelt és tudományos embernek tartom, — még kanizsai hivataloskodása idejében megvizsgáltam egykor hivatalosan a' kanizsai Izraelita iskolákat, melyeknek főigazgatójuk akkor emlitett Löwy Sámuel ur volt, 's azokat mind a rendre és tisztaságra, mind a' tanitás czélszerű módjára, mind a tanulók szorgalmára és előmenetelére nézve oly állapotban találtam, hogy azt későbben is több hasonló intézeteknél mint követésre méltó kitűnő példányt ajánlani nem kételkedtem. De mióta hivataláról lelépett Löwy Sámuel ur, azóta is többször megfordult házamnál s volt alkalmam szelidségét, olvasottságát s' erkölcsös magaviseletét örömmel tapasztalni. Ha tehát Löwy Sámuel úr ismét Rabbinusi hivatalt kiván valahol vállalni, én őtet, mint tudományosan művelt, erkölcsös embert, ki becsülésemet méltón bírja, tellyes buzgósággal ajánlom. Kehidán, Julius 14-én 1843.

Deák Ferencz.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

Az izr. siketnémák országos intézetéről.

»A jó pap holtig tanul«, mondja a példabeszéd. »Mindenkitől tanul az okos«, hallhatni többektől. Tehát összevetve ezt, tanuljunk mindig és mindenkitől. Az emberiség jelszava: »Tovább, tovább!« Tudásvágya nem elégszik meg a meglevővel, többet akar, saját eszméit összekötve elődei gondolataival, e kettőből alkot ujat. Ez uj között kevés van érdekesebb és egyuttal áldásosabb, mint a pedagogiai tudomány egyik uj hajtása: a siketnémák beszédre való tanitása.

E szerencsétlenek a természet mostohái. Tőlük elvonta a végzet a hallást és igy önmaguktól nem tanulhatják meg a beszédet, nem utánozhatják, mert nem szereztek róla semminemü benyomást. Rájuk nézve Liszt, Patti művészete hatással nincs. Őket nem inditja meg a kérő, a könyörgő, a fájdalmat gerjesztő hang, nem viditja fel az édes anya enyelgő beszéde, nem rémiti meg a csendes éjben keletkezett lárma; de nem is sietnek

[1]) A levél jelenleg Goldmann Samu úrnál van, kinek szivességéből közlöm e másolatot.

segédkezet nyujtani a segélyért kiáltónak. Rájuk nézve a hangzó világ nem létezik.

Alig van helység, hol ne találkoznék egy-egy a siketség miatt némaságra kárhoztatott egyén. Nem értve környezetét és őt környezete, terhére lesz még szülőinek is. A társadalom e kinövése ijesztő réme a gyermekseregnek és gúnytárgya embertársainak. Felőlük a legrosszabb hír kering, daczosnak, bosszúállónak festik, de nem veszik tekintetbe, hogy ez, e szerencsétlen teremtéseknél, nem velük született tulajdonság, csak az örökös ellenmondás, érthetetlenség teszi azzá. Kik oly könnyen törnek pálczát felettük, nem fontolják meg előbb, hogy itt a nevelés-oktatás hiánya teszi őket a társadalom türhetetlen tagjaivá.

Ezek is emberek, hozzánk hasonlók! Emeljük ki a tudatlanság sötétségéből és megmentettünk egy élő lényt, a társadalomnak pedig hasznavehető tagot adtunk. Igy hazánk is ép oly derék, munkás polgárt nyerhet benne, mint bármely épérzékűben.

Istennek tetsző munkát végez az, ki gyámolitja a szegényeket és árvákat, ruházza és nevelésben részesíti. De mily isteni jutalmat érdemel, ki a természet árváit veszi gondjaira, ki czélul tüzi ki, hogy a siketnémáknak visszaadja, ha részben is, mit tőlük a gondviselés megtagadott.

A Bethlen-téren emelkedő impozáns palota tanúskodik, hogy találkozott oly emberbarát, ki felismerte a társadalom e salakjában a színaranyat és gondoskodott, hogy értéke érvényre jusson. Névtelen akart maradni e nagy ember. Szerénysége nem engedte, hogy jótékonyságáról a világ beszéljen. Vagyonának tetemes részét bár jótékony czélra hagyta, de életében senkivel sem sejtette nagyratörő terveit. Magasröptű lelkének egyedüli vágya, törekvése a jó tett volt. Halála előtt csak is legmeghittebb barátaival közölte óhaját és ezek önkénytelenül meghajoltak ezen külsőleg egyszerü, de a szivjóság fényében ragyogó ember előtt. 1874. évi május 31-én halt meg, de emléke örökké fog élni közöttünk.

Fennáll a nagy adakozó akarata szerint épült intézet »Az izr. siketnémák országos intézete« nevet viselve. 1877. évi február 14-ke óta számos siketnéma nyeri ott kiképzését. Az intézet berendezésével százhúsz növendékre számitottak ugyan, de ezeknek száma eddig a 88-at meg nem haladta. Ez évben 86 gyermek élvezi az intézet jótékonyságát; ezek közül 38 leány és 48 fiu. Vallásra nézve a 6 keresztény kivételével mindannyian zsidók.

Tudta a nagylelkü alapitó, hogy tekintélyes hagyománya sem lesz elegendő ily nagy terjedelmü intézet fentartására, azért végrendeletében megjegyzi: »Ha az általam rendelt pénzmennyiség az intézet berendezésére

elégséges nem volna, úgy a hiány az egész országban eszközlendő gyüjtések útján volna beszerzendő.« Ezzel még azon óhaját is akarja kifejezni, hogy az intézetbe való felvételre jogosan jelentkezhessék Magyar- és Erdélyország mindkét nembeli siketnéma gyermeke. Az intézet ne szoritkozzék csak a helyben levőkre, hanem gyüjtse növendékeit hazánk bármely részéből, így felel meg aztán az országos elnevezésnek. Zsidó felekezetü az intézet, de a nemes adakozó gondoskodott, hogy más vallásu gyermek is nyerhesse ott kiképzését. E szándékát a következőkben fejezi ki: »Az intézet köteles legyen mindenkor két helyben született, szegény, nem izr. felekezetü siketnéma gyermeket, ha ilyen neki Pest városa részéről nevelés végett átadatik, ingyen felvenni, velük ép úgy, mint hitközségünk gyermekeivel bánni, azokat az állam hasznos polgáraivá képezni és arról is, hogy magukat az intézetből kilépésük után tovább fentarthassák, lehetőleg gondoskodni.« A végrendelet végrehajtói és gondnokai lettek Neuwelt Ármin, Baumgarten Ignácz, dr. Pollák Henrik és Deutsch Sámuel. Ez utóbbi jelenleg az intézet nagyérdemü elnöke. Baumgarten Ignácz 1886. évi október 27-én meghalt. Rövid időre rá az intézetet újabb veszteség érte: meghalt 1888. évi január 15-én az intézet első elnöke: Neuwelt Ármin. A ki csak ismerte e jóarczú urat, bizonynyal szerette is. Mily odaadó szeretettel csüggött hivatásán! Mintha lelkéhez lettek volna növe, úgy szerette azokat a szegény siketnémákat, az ő kedveltjeit. Látogatásai alkalmával súgárzott az arcza a boldogságtól, ha a kicsinyeket, de még ha a felnőtteket is, teljes egészségben és jókedvben találta. Mindenkihez volt egy barátságos szava. Megdöbbentően hatott halálának hire. A gyászkiséretben lehetett látni a feketébe öltöztetett siketnéma növendékeket, arczukról mindenki leolvashatta mély és igaz fájdalmukat. A sír fölött egyik fiu kaddis imát mondott. Megható volt e fiu ajkáról elrebbenő ima és a tömeg meglepetésének halk morajban adott kifejezést. E gyermek felfogja és helyesli az emberek bámulatát, mert maga is érzi a vele történt csodát és tudja, hogy a mily mértékben emelkedett, oly mértékben sülyedhetett volna is. Arcza azt látszik kifejezni: »Nemde veletek egyenlő vagyok?« Lelke a legnagyobb hálával van tele és öntudatlanul rebeg annak lelkiüdvéért imát, a kinek nagylelküsége őt emberré tette. Névtelen akart maradni és a siketnéma teljes odaadással kéri az Istent: »Adj, Uram, békés nyugalmat meghalt jóltevőmnek és részesitsd kiváló kegyedben az intézet alapitóját, a derék, a jó Fochs Antalt!«

A derék emberbarát követésreméltó példája lebegjen szemünk előtt és gyarapitsuk csekély adakozásunkkal a már meglevő alapot, hogy ennek következtében minél több ingyenes növendék nyerhesse kiképzését e jóté-

konyczélú intézetben! Az intézet rászolgált és — mondjuk ki nyiltan — rászorult egyúttal. A mindig áldozatkész főváros zsidó lakossága évről-évre megemlékszik róla, a vidék, mely szintén igénybe veszi, fájdalom, csak elvétve. Óhajtandó, hogy e szerény soraim felköltsék a figyelmet ez intézet iránt, mely országszerte árasztja el áldását.

N. N.

Kimutatás.

(3. sz.)

Az »országos zsidótanitói árvaház« alapja javára mult évi augusztus 22-től alulirt napig befolytak következő adományok:

Steinschreiber Józseftől *Sajó-Sz.-Péter*	1 frt 17 kr.
A *szilasbalhási izr. hitközségtől Kellner* Fül. tanitó utján *Szilasbalhás*	5 » — »
Wilhelm Franczisska tanitónőtől *Kalocsa*	27 » 40 »
Füredi Ignácz tanitóképző tanártól *Budapest* . .	2 » — »
A *sárbogárdi izr. jót. nőegylettől Berger* Vilmos tanitó utján *Sárbogárd*	5 » — »
Összesen	40 frt 57 kr.
A 2. számu kimutatás összege	290 » 51 »
Főösszeg	331 frt 08 kr,

azaz *háromszázharminczegy* frt és 08 kr o. é. Egyuttal kéretnek mindazok, kik gyüjtőiveket kaptak, hogy ezeket a begyült összegekkel együtt »*dr. Steiner Kálmán ügyvéd urnak, mint az »orsz. zsidótanitói árvaház« bizottsági elnökének Veszprémben*« czime alatt a jó ügy érdekében minél előbb hozzánk juttatni sziveskedjenek. Gyüjtőiveket készségesen küld még a bizottsági ellenőr.

Veszprémben, 1889. február 28-án.

Szép Lipót,
bizottsági ellenőr.

Krausz József,
bizottsági pénztáros.

KÚTFŐK.

175. sz.

4594. szám.

Vallás és közoktatási m. kir. Miniszter.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az izraeliták orsz. irodája Elnökének.

Jász-Nagykun-Szolnok megye közig. bizottságához egyidejüleg intézett rendeletemmel megengedtem, hogy az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. alatt kiadott itteni szabályrendelet mellékletében 236 f. sz. a. létesített jászkiséri izraelita anyakönyvi kerület feloszlattassék, és az ahoz beosztva volt községek, jelesül: Jász-Apáthi s Jász-Szent-András községek a **jászberényi**, — Jászkisér és Jászladány községek a **szolnoki**, — s Tisza-Sülly község a **tisza-beöi** izraelita hitközségek anyakönyvi kerületeihez csatoltassanak.

Budapest, 1889. február hó 9.

Gróf Csáky s. k.

---

176. sz.

A kecskeméti zsidók a szabadságharcz alatt.[1])

Die Judengemeinde der Stadt Kecskemét hat sowie jene der Stad-Pest und Altofen, durch ihr schändliches und gesetzwidriges Benehmen im Allgemeinen und insbesondere durch mannigfache Begünstigung und Unterstützung der Sache der Rabellen, ihre schlechte Gesinnung gegen ihren rechtmässigen Kaiser und König auf eine so offenkundige Weise an den Tag gelegt, dass ich mich veranlasst finde zur wohlverdienten Straafe der bedachten Judengemeinde folgende Requisition an Pferden und Montursorten als zu leistende Vergütung aufzuerlegen, und zwar: 10,000 Infanterie-Mäntel, 2000 Kavallerie-Mäntel, 5000 Infanterie-

[1]) L. Kútfők, 14. sz. (M.-Zs. Szemle I., 412.)

Pantalons, 2000 Kavallerie-Pantalons, 10,000 Paar deutsche Schuhe, 15,000 Paar ungarische Schuhe, 20,000 Stück Hemden, 20,000 Stück Gatyen, 75,000 Jagdleibl, 7500 weiss Leibl für deutsche Kavallerie, 2000 grüne Leibl für deutsche Kavallerie, 2000 adjustirte Tornister il fertigem Zustande, 8000 Ellen hechtgraues, 500 Ellen graumelirtes, 1000 Ellen weisses Tuch, 150 Ztr Sohlenleder, 75 Ztr Oberleder, 50 Ztr Brand sohlleder, 200 schwere Artillerie-Zugpferde.

Die gedachten Monturssorten sind in gleichen Partieen u. z. die erste Rate einen Monat vom heutigen Tage gerechnet und dann von 14 zu 14 Tagen an die Altofner Monturs-Commission einzuliefern, so dass binnen 6 Monaten das ganze Quantum abgegeben sein muss. Im Falle das an dem einen oder andern Termin eine Verspätung in den Lieferunge einer Sorte eintreten sollte, ist der Gemeinde eine Strafkontribution von 500 fl C. M. in klingender Münze vorzuschreiben, allsogleich von derselben hereinzubringen und an die Operations-Hauptkasse abzuführen. Sollte ungeachtet diesen eingezahlten Strafkontribution die Ratenlieferung dennoch nicht eingehalten werden, so ist beim Eintritt des nächsten Termins auf's neue wieder der Betrag von 500 fl per Tag vorzuschreiben und in dieser Weise bis zur gänzlichen Ablieferung vorzugehen, so dass für den Tag eine doppelte, dreifache, etc. Kontribution gezahlt werden kann. Was die Pferde betrifft, so sind von 8 zu 8 Tagen 50 Stück an die 132. Division abzuliefern, so zwar, dass binnen einem Monate die ganze Lieferung vollendet sein muss. Im Nichtzuhaltungsfalle ist der Judengemeinde die gleiche Strafkontribution wie bei den Montursgegenständen aufzuerlegen.

Hauptquartier Kecskemét, 27. Juli 1849.

»*Haynau m. p.*«

Az »A. Z. des Judenthums« 1879. évi évfolyama után közli

Bollesói Elemér.

---

177 sz.

A nagy-kanizsai hitközség történetéből.

30202 Copia

Admodum Reverende Reverendissime Domine.

Nobis observande!

Sua Mattas Ssima in ordine ad eam Altmam Resolutionem Regiam Ao 1787 editam, et adhuc sub 22⁰ Maji eiusdem Anni No. 18638 circulariter intimatam: quod Judaeis labores opera manuum suarum, v. auxilio suae Religionis Hominum perficere, adeoque etiam exustio cremati[1]) in domo,

[1]) Az okmánynak a levéltárban meglevő német fordításában ezen szók igy vannak fordítva: »und so auch die Weinbrennung.«

quam tenent, v. inhabitant diebus Dominicis, et Festis indulgeatur quidem, ast simul iidem dictis sacris diebus ab actibus publicae emptionis, et venditionis prohibeantur, inductisque per Regnum politiae sacrae Ordinibus semet accomodare, et conformare debeant, hosce ordines quidem in suo vigore relinqui, in eorum tamen nexu suppletoria (sic) Regnotenus disponendum, et publicandum dein audare obgnata[1]) est, ut Iudaei praemisso indultu non obstante a sectione et vectione Lignorum aut aliis quibusvis strepitosis laboribus diebus Dominiciis, et Festivis in intravillanis Possessionum praesuscipiendis, et perficiendis sollicite abstineri noverint.

— — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

Datum ex consilio R: L: H: Budae die 9 a Xbris 823 celebrato.

Praeltac D. Vestrae Benevolus ad officia papati Josephus Comes Brunszvikius. Alexander Beöthy m. p.

Admodum. Reverende Domine Pa-roche, et V. A. Diaconi Reverendi Domini Parochi Condistrictuales in X-to. Fratres!

Altissimam de 9-a X-bris a: p: Nro. 30202 editam, et in paribus sthic adnexam Resolutionem Regiam ad promovendam dierum Dominiciorum et Festorum sanctificationem, quosvis strepitosos labores Judaeis diebus iisdem in Possessionum intravllanis prohibentem, in procurandum eiusdem effectum cum D. Vestris communico.

---

[1]) A fordításban: zur Vollziehung aber haben wir befohlen und kundgemacht. (E két képtelen szó »audare obgnata« helyébe lapunk egy barátja ezt a javitott olvasást ajánlja: addere dignata.«

Nagy-Kanizsa városa levéltárából közli

NEUMANN EDE.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Schnitzer Ármin*, Emlékbeszéd Rudolf trónörökös fölött, Komárom. — *Stein Miksa* rabbi, Emlékbeszéd Rudolf trónörökös fölött, Török-Szent-Miklós. — *Steiner Eduard*, zalalövői rabbi, Eine enthüllte Perle, relig. Vortrag zur 25. Jahreswendescines Amtireus (Bischitznének ajánlva).

Mendelssohn szobra. Az anhalti herczeg a Mendelssohn szobra számára a Dessau város pályaháza előtti tért jelölte ki. A szoborra hirdetett verseny eredménye az, hogy négy pályamű érkezett be. A biráló bizottság *Janensch* szobrát ajánlta kivitelre s a *Hoffmeisterét* dicsérettel tüntette ki.

Két pénzügyi bizottsági elnök. Olaszországban úgy, mint nálunk, zsidó elnöke van jelenleg a parlament legfontosabb és legtöbb munkát végző bizottságának. A magyar képviselőház pénzügyi bizottsága *Wahrmann Mórt* választotta elnökévé, Rómában pedig egy másik kiváló és az állami élet több terén nagy érdemeket szerzett hitsorsosunkat, *Luzzatit*, érte e nagy kitüntetés.

Pietro Perreau, a parmai nagy könyvtárnak igazgatója, végleg visszalépett ezen állásáról. Midőn sajnálattal erről tudomást veszünk, azt kivánjuk, hogy e kitünő férfiú még hosszú évek során élvezze nyugalmát a zsidó tudomány és müvelőinek javára. A M.-Zs. Szemle olvasói szivesen fognak arról értesülni, hogy Perreau is közéjük tartozik e lapok fennállása óta. Az olasz tudós ugyanis Mezzofanti méltó földije — ő is kath. pap — és a magyar nyelvet ép úgy birja, mint sok más európai és keleti nyelvet. Figyelemre méltó tény, hogy keresztény pap létére, irodalmi tevékenységét nagyrészt olasz nyelvü zsidó folyóiratokban és zsidó irók német nyelvü dolgozatainak olasz ismertetésében fejtette ki, és hogy többnyire zsidó tudósoknak bocsátotta rendelkezésükre a parmai könyvtár kézirati kincsei fölhasználásában igénybe vett és ritka készséggel nyújtott segédkezését.

A jeruzsálemi telepitvényesek között nagy az izgalom. Az 5649. év semitta-év, s a két jeruzsálemi főrabbi, *Salant* S. és *Diskin* G. L. közhirré tették, hogy »nincs semmiféle engedély arra, hogy ez évben szántsa-

nak, vessenek, arassanak és plántáljanak, kivéve azt, a mi a gyümölcsfák fönntartására okvetetlenül szükséges, a mire nézve a rabbi urak közelebbi utasítást fognak adni. Reméljük, hogy az isteni parancs követése különös áldással fog járni s fölösnek tartjuk a büntetésre utalni, melyet a semitta mellőzése maga után fog vonni.« Ennélfogva egy 30 tudós férfiból álló bizottság alakult Jeruzsálemben, mely a semittát-ünneplő telepítvényesek segélyezésére szólít föl. Egy angol lapban egy zsidó ez alkalomból azt fejtegeti, hogy a semitta szentül tartása tönkre fogja tenni a 2—300 földmüvelő családot, melyek közel 700,000 frankra szorulnak egy esztendő alatt: ki fogja ezt nekik adni? s ha fele áron eladják igavonó marhájukat, honnan veszik majd a pénzt, hogy egy évvel később dupla áron másikat vegyenek? De fenyegeti ez a telepítési ügyet általában, mert ki fog Palesztinában szántóföldet venni s miután hat évig megmunkálta, a hetedikben szünetelve, mindent tönkre tenni? — Egy orosz rabbi, Spektor Kownóban, kihez ez ügyben fordultak, azt mondá, hogy a telepítvényesek adják el földjeiket a 7-ik évben nem-zsidónak s akkor tovább munkálhatják, úgy a mint husvét előtt eladja a zsidó a kovászost (chameczet) is nem-zsidónak.

Palesztinai vasut. Nabon József engedményt nyert a török kormánytól egy Jaffából Jeruzsálembe vivő vasut építésére. Az engedményes egy szövetségre ruházta át jogát, melyhez az ottomán bank és angol pénzintézetek is tartoznak; optimisták azzal biztatják magukat, hogy a tavaszszal hozzá is fognak majd az építéshez.

Zsidó statisztika. *Svajczban* az általános népszámlálás 1888 decz. 1-én történt s a kiadott hivatalos jelentésből megtudjuk, hogy egész Svajczban lakik 8386 zsidó lélek, 1870-ben 6996 volt; városok szerint *Baselben* 1110 (1870: 406) *Zürichben* 715 (231), *Sz. Gallenben* 415 (212), *Bernben* 358 (286), *Genfben* 723 (574). — *Svédországban* mindössze 3000 zsidó lakik, ezek közül *Stockholmban* 1200; a fővároson kivül még csak *Gothenburgban* van nagyobb község; *Norköpingben* van templom és rabbi, de csak a nagy ünnepekkor akad annyi zsidó, hogy istenitiszteletet tarthatnak; e három helyen kivül laknak még zsidók: Scondswack, Malmö, Wiby és Karlsström városokban.

TUDOMÁNY.

Jézus nevei a talmudban.

I.

Bar Pandera.

Jézus egész élete rövid, szerény és zajtalan volt. Tragikus halála sem keltett akkora megdöbbenést, mint azt a hitrajongó képzelet utólagosan kifesti. Különben merő lehetetlenség volna, hogy a zsidó történetirás és törvényhozás e megrázó jeleneteket hallgatással mellőzze. Pedig még nevét sem említik Jézusnak. A nálánál idősebb, de Claudius császár koráig virágzott Philónak két helyütt lett volna alkalma róla megemlékezni: mikor a palesztinai keresztyénekhez annyira hasonlító esszenusok rendjéről szól és mikor a szomorú emlékezetü Pontius Pilatus működését tárgyalja. Csodálkozásunkra ő mind a két alkalmat elszalasztja. Sokkal feltünőbb Josephus hallgatása, ki huzamosan Galileában élt, sőt Jézus működésének egyik szinhelyén, Kefár-Nahumban is tartózkodott. Ő, ki keresztelő János és Jézus fivérének, Jakobusnak halálát oly tüzetesen irja le, magáról Jézusról egy szóval sem emlékezik meg. Mert ahhoz manapság már kétség sem fér, hogy az a reformáczió óta oly sokat vitatott hely (Régiségek 13, 3, 3.), melyet sem Origenes, sem Chrysostomos, de még a késő Photius sem ismer, és melynek nyelvezete János evangeliumához oly feltünően hasonlít, jámbor keresztyén kezének az interpolatiója. A második hely (Régiségek 20, 9, 1.) — még Keim szerint is — lehetne ugyan igaz, de hitelességét fölöttébb gyanussá teszi a kifejezés: »Az úgynevezett Christus,« melyet Pilatus is használt. Josephus kortársának tiberiasi Justus-

nak krónikája, melyet 100-ban irt K. u., elveszett ugyan, de Photius ki, még látta és olvasta, bizonyságot teszen, hogy nagy honfitársáról, Jézusról egy árva betüvel sem emlékezett meg.

A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivatott őreinek pedig épen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetett tanok és elvek elnyomása végett latba vessék. Elvégre ő nem tanitott ujat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Szirák, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázatosságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány megdöntésének árán. Isten egyetlenegységét és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének vagy mint ő mondja πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή — mint előtte Hillel (Sabbat 31a) és utána Akiba (Szifrâ, Lev. 19, 18-ra), Bar Kappara (Berákhot 63a) és többen. A hitélet külső nyilvánulatait, a szertartásokat és vallásos gyakorlatokat ő is több izben szenteknek és sérthetetleneknek nyilvánította. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a böjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanitványai és a többi »farizeusok« mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen »Isten fiának« vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalom meghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfemia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sujtották. A római helytartó kimondta, végrehajtatta az itéletet, a megfélemedett tanitványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt.

Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor a görög nézletekkel saturált, tetterős, szenvedélyes, szivós és merész Paulus lépett a sikra. Ő, ki Ciliciának fővárosában Tarsusban született és nevelkedett, Jézust, a mint azt apostoltársai több izben szemére lobbantják, nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntnek hirdette, az összes szertartásokat eltörölte és a *vallás-erkölcsi cselekvéssel* szembe állította a puszta *hitet* Jézus megváltó nevében és isteni voltában,

mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Uj rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, beutazza Görögországot, Kisázsiát, Syriát, behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltériti a hivőket, uj községeket alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai keresztyénségnek alapját.

Most már lett volna oka a központi hatalomnak, hogy erélyesen föllépjen és megéreztesse sulyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50—64. közti évekre esik, mikor a zsidó állam minden eresztékében recsegett, belső villongások és párttusák különben is emésztették erejét és már-már feltünedeztek előjelei annak az elkeseredett élet-halál harcznak, mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött.

Csak Judaea romjain indult a fiatal keresztyénség lendületnek. Az állam megdöltével elszakadt *az anyagi érdekek* minden köteléke, mely a zsidókat a régi zsinagógához füzte volt. A nemzet meghalt. A *felekezethez* való hozzátartozóság pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensivába szorult. És élt is a védekezés minden eszközével. Institutiókat teremtett, hogy hitigazságai,[1]) és istentisztelete[2]) tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvja, az ólálkodó, báránybőrbe öltözött téritőket, a félvérzsidókat leálczázza, fölismertesse, távol tartsa[3]) és a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. Hogy a csata hevében nem igen latolgatta szavait, hogy a szenvedély és elkeseredés olyan állításokat is adott ajkára, melyeket a történeti hűség nem igazolhat mindenkor — az a dolgok természetéből folyik. A vallási küzdelmek soha sem maradtak a higgadtság és szolidság korlátain belül. Hiszen csak azon, mint Erdélyi mondja: »betyáros« hangra és modorra kell visszagondolnunk, melyen Pázmány folytatta polemiáit Magyari, Alvinci és társaival, hogy azon durva

[1]) B. Kamma 50., jer. Bécza III, 9., Megilla 24b., jer. Berúkh. V, 3., jer. Taanit II, 1., Debar. r. VIII, 6.

[2]) Berak. 12., jer. Berúkh. X, 8. Peszachim 56., Berak. 28b., 54a.

[3]) Megilla 24b. Berúkh. IX, 5. V. ö. *Geiger*, Urschrift 264. *Grätz*, Gesch. der Juden IV, 458., *L. Löw*, Gesamm. Schriften I, 199.

nak krónikája, melyet 100-ban irt K. u., elveszett ugyan, de Photius ki, még látta és olvasta, bizonyságot teszen, hogy nagy honfitársáról, Jézusról egy árva betüvel sem emlékezett meg.

A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivatott őreinek pedig épen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetett tanok és elvek elnyomása végett latba vessék. Elvégre ő nem tanitott ujat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Szirák, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázatosságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány megdöntésének árán. Isten egyetlenegységét és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének vagy mint ő mondja πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή — mint előtte Hillel (Sabbat 31a) és utána Akiba (Szifrâ, Lev. 19, 18-ra), Bar Kappara (Berákhot 63a) és többen. A hitélet külső nyilvánulatait, a szertartásokat és vallásos gyakorlatokat ő is több izben szenteknek és sérthetetleneknek nyilvánította. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a böjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanitványai és a többi »farizeusok« mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen »Isten fiának« vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalom meghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfemia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sujtották. A római helytartó kimondta, végrehajtatta az itéletet, a megfélemedett tanitványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt.

Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor a görög nézletekkel saturált, tetterős, szenvedélyes, szivós és merész Paulus lépett a sikra. Ő, ki Ciliciának fővárosában Tarsusban született és nevelkedett, Jézust, a mint azt apostoltársai több izben szemére lobbantják, nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntnek hirdette, az összes szertartásokat eltörölte és a *vallás-erkölcsi cselekvéssel* szembe állította a puszta *hitet* Jézus megváltó nevében és isteni voltában,

mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Uj rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, beutazza Görögországot, Kisázsiát, Syriát, behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltériti a hivőket, uj községeket alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai keresztyénségnek alapját.

Most már lett volna oka a központi hatalomnak, hogy erélyesen föllépjen és megéreztesse sulyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50—64. közti évekre esik, mikor a zsidó állam minden eresztékében recsegett, belső villongások és párttusák különben is emésztették erejét és már-már feltünedeztek előjelei annak az elkeseredett élet-halál harcznak, mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött.

Csak Judaea romjain indult a fiatal keresztyénség lendületnek. Az állam megdöltével elszakadt *az anyagi érdekek* minden köteléke, mely a zsidókat a régi zsinagógához füzte volt. A nemzet meghalt. A *felekezethez* való hozzátartozóság pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensivába szorult. És élt is a védekezés minden eszközével. Institutiókat teremtett, hogy hitigazságai,[1]) és istentisztelete [2]) tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvja, az ólálkodó, báránybőrbe öltözött téritőket, a félvérzsidókat leálczázza, fölismertesse, távol tartsa [3]) és a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. Hogy a csata hevében nem igen latolgatta szavait, hogy a szenvedély és elkeseredés olyan állításokat is adott ajkára, melyeket a történeti hűség nem igazolhat mindenkor — az a dolgok természetéből folyik. A vallási küzdelmek soha sem maradtak a higgadtság és szolidság korlátain belül. Hiszen csak azon, mint Erdélyi mondja: »betyáros« hangra és modorra kell visszagondolnunk, melyen Pázmány folytatta polemiáit Magyari, Alvinci és társaival, hogy azon durva

[1]) B. Kamma 50., jer. Bécza III, 9., Megilla 24b., jer. Berúkh. V, 3., jer. Taanit II, 1., Debar. r. VIII, 6.

[2]) Berak. 12., jer. Berúkh. X, 8. Peszachim 56., Berak. 28b., 54a.

[3]) Megilla 24b. Berúkh. IX, 5. V. ö. *Geiger*, Urschrift 264. *Grätz*, Gesch. der Juden IV, 458., *L. Löw*, Gesamm. Schriften I, 199.

és személyes kifakadásokat, melyekkel a zsidóság az előnyomuló keresztyénséggel szemben — és viszont — élt, ha nem is igazolni, de legalább indokolni tudjuk. Megmozgatott mindent, hogy az új tant hívei szemében népszerűtlenné tegye. Különösen megalapítóját igyekeztek tisztelői előtt lealacsonyítani. Mindenféle gúnynevekkel illették, hogy megvetésöket és felháborodásukat kifejezzék. E gúnynevek közt első helyen a בי (בן) פנדירא (v. szerepel. Celsus, ki a 2. században élt, már tudja, hogy a zsidók Jézust Bár-Panderá-nak hivják. E hirt pedig, mint Origenes mondja, közvetetlenül zsidó kézből vette. A talmudban csakugyan elég sürün találkozunk e névvel. Együtt [1]) az van elbeszélve, hogy Jehosúa ben Lévi torokbajban szenvedő unokáját úgy gyógyította Jézus valamelyik híve, hogy Bar-Pandera nevében sugott valamit a beteg fülébe; másutt [2]) meg, hogy a Kefar szamai Jakobus Dama fiát R. Eleázárt szintén Jézus Pándera nevében akarta meggyógyítani. De a jelenlevő R. Ismael nem engedte meg. Inkább, mondá, haljon meg a beteg, de nem türjük, hogy a bölcsek sövényén rést üssenek.

A legklasszikusabb hely azonban Sabbat 104b fordul elő.[3]) Minthogy Levy [4]) és Cassel [5]) ha határozottan félreértették, fordításával együtt iktatjuk ide a szöveget: בן סטדא בן פנדירא הוא אמר רב חסדא בעל סטדא בועל פנדירא בעל פפוס בן יהודה הוא אלא אמו סטדא אמו מגדלא נשיא הואי אלא כדאמרי בפומפדיתית סטית דא מבעלה fölebb arról volt szó, hogy »Ben Szetada« bolond volt, vallásos tételeket pedig nem szokás bolondok tetteivel támogatni. Aztán folytatja:

Kérdés: »Szetada« fiának mondod, hiszen Panderának volt fia? [6])

[1]) Jer. Sabbat XIV, 4.

[2]) Toszefta Chullin (ed. Zuckermandl) II. 22. jer Sabbat u. o. Ab. Zara II, 2.

[3]) Rabbinovicz, Variae lectiones 226.

[4]) Chald. Wb. I. 272. (Uj szótárában Neuhebr. und chald. Wörterbuch III, 479. Levy már helyes fordítását adja e talmudi helynek).

[5]) Paulus Cassel, Aus Litt. u. Gesch. 324.

[6]) Ez nem lehet puszta állítás, mint C. és L. mondják, hanem kérdés és vonatkozik a fölebb már említett בן סטדא-ra. Ezt az is bizonyítja, hogy a következő mondatban az állítmány elől áll. Cassel egész értelmezése különben is merő tévedés.

Felelet: Mondá R. Haszda: A *törvényes férj* Szetada volt, de a *csábitót* Panderának hitták.[1])

Kérdés: De hiszen a törvényes férj neve Pappos ben Jehuda volt?

Felelet: Akkor az anyja volt Szetada.

Kérdés: De hiszen az anyjának Mária Magdolna [2]) volt neve?

Felelet: Az volt, de Szetadának is hitták, mert Pumpaditában az erkölcstelen nőre azt szokták mondani: Ez elpártolt urától.

A csábitót tehát Panderának nevezték, de miért épen Panderának? Tulajdonnév-e az vagy jelző? és mit jelent? A talmud korabeli rabbinusok már nem voltak egészen tisztában a név viselője, eredete és értelme iránt. Ők is már csak tapogatóznak. Majd Jézus atyját, majd anyját mondják Szetádának. Jézus anyját, Máriát összetévesztik Mária Magdolnával. S habár abban állapodnak is meg, hogy Pandera volt a csábító neve, de urát vetni már nem képesek. Celsus véleménye a talmudéval egészen összevág. Szerinte Panthera egy római katona volt, ki Máriával bünös viszonyban élt, e viszony gyümölcse lett volna Jézus. Origenes felháborodással utasítja vissza e gyalázatos föltevést, de jobb magyarázatot ő sem tud adni. Alm szerint [3]) Pandora annyi mint flagellum, ostor, egy gúnynév, melyet a zsidók Jézusra alkalmaztak volna. Strauss [4]) πενθερός-t, vőt, Éli vejét látja benne. Kohut [5]) úgy vélekedik, hogy József és Kleofas családi neve Πάνθηρ volt, azzal támogatja, hogy a Πάνθαρος névvel a görög irodalomban elég sürün találkozunk! Ugyan így Levy. Igen szellemes Cassel felfogása.[6]) A Bar-Panderát ő is gúnynévnek tartja és abból a feltevésből indúl ki, hogy a zsidók szokása volt egyikmásik diszítő jelzőt készakarva elferdíteni, hogy gyülöletöket a nevet hordozó személy ellen kitüntessék. Ez eljárásnak első nyo-

[1]) Ezt Levy így fordítja: A mi Szetada férjét illetí, csábitója Pandera, férje azonban Papos volt. No ez is elég furcsa!

[2]) L. Schwarz, Das heil. Land 92. Neubauer, La Géographie d. T. 14.

[3]) Theolog. Briefe II, 531.

[4]) Athenaeum 1869. febr. p. 15. Cassel nyomán.

[5]) Aruch Compl. u. o. בן סטדא.

[6]) Aus Litt. u. Geschichte 321—347. Zweites Targum Esther 66. jegyz. 60.

mait már a bibliában véli feltalálni. Bizonyításul hivatkozik Babel-re, mely eredetileg »Isten kapujá«-t jelenti, Bet-El-re, melyből Bet Aven-t csináltak. (Hos. X. 5.) — Igy lett Evangelion-ból און גליון. Ben Kokhba-ból Ben Koziba. Ugyan ilyen módon nyilváníták megvetésöket Jézus ellen is. A keresztyén egyház ugyanis Jézust ex virgine származtatja és Jez. VII, 14-re támaszkodik. Az ott előforduló עלמה a Septuaginta παρθενος-sal adja vissza. A keresztyén zsidók tehát Jézust Ben-Parthenosnak, a »szűz fiának« nevezték. A régi hitükhez ragaszkodó zsidók ezen megbotránkoztak és a פרשנם-t פנטר-ra ferdítették. Igy lett בן פנדרא. בן פנטר-nak pedig azért mondták, mert a πάνθηρ (párducz) fajtalanság és bujaság jelképe. Midőn tehát a zsidók a παρθενος fia helyett πάνθηρ fia-t mondtak, feltüntették a nagy ellentétet, mely a zsidó világnézletet a görögtől elválasztotta. E magyarázat, nem lehet tagadni, szép és szellemes, de keresett és mesterkélt. Eltekintve attól, hogy az ος rag elhagyása feltünő, alig hihető, hogy a conceptio immacculata hite már a II. században annyira el lett volna terjedve, hogy Jézust egyáltalában a parthenos fiának nevezték volna, mert Máté Jezsaias idézett helyét Jezusra vonatkoztatja. Különösen erőszakolt a párducz belevonása az értelmezésbe. Hogy a bacchusi tisztelet áldozata a párducz volt, hogy papjai párduczbőrökön hevertek, még mivel sem bizonyítja, hogy a zsidók is a fajtalanság jelképét látták ez állatban. Ezt a zsidó irodalomból vett adatokkal kellene támogatni. Ehhez járul még az is, hogy a talmud és midrás hordozói a párduczot sohasem mondják פנטר-nak, hanem — egy helyet kivéve — mindég és következetesen ברדלס-nak.

Én a következő magyarázatot ajánlanám.

Jézus természetfölötti nemzetése csak az istenember fogalom szükségszerü következése és kiegészítése. Mihelyt a υἱός θεοῦ-t (Isten fia) reá alkalmazni, még pedig szószerinti értelmében alkalmazni kezdték, a vallási mythosnak szükségképen a πνεῦμα ἅγιον közreműködését kellett segítségül hívnia. Ugyde a szent lélek ilyetén szereplése a zsidók gondolati világában egészen hallatlan volt.

Tiltakoznak is ellene hevesen és ismételten.[1]) Az ebioniták

[1]) R. Akiba 4. tételének éle Aboth III, 19—22. határozottan a keresztyén felfogás ellen irányul. L. Geiger, Ges. Schriften IV, 341. — Jer. Taanit

és dokéták sem akarták készpénz gyanánt elfogadni. Sőt József is el akar válni nejétől, midőn értesül: εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα s akkor áll el szándékától, mikor az isteni angyal kijelenti neki, hogy a születendő gyermek ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου. De a prot.-evangelium Jacobi X. fejezete szerint a zsidó közvélemény nem érte be annyival, hanem a templomi papság elé idéztette Máriát, és alávetette a procedurának, mely Mózes 4. k. 5. fejezetében van körülirva és melyen minden hűtlenségről vádolt nőnek kereszttül kellett mennie. A »keserüséges vizeket« kellett meginnia, hogy a gyanut magáról elháritsa. Akár való akár fiktió a prot.-evangelium e tudósítása, annyi mindenesetre kiderül, hogy a nép Mária nevét nyelvére vette és hűtlenséggel gyanusította. De az elkeseredés és gyülölet itt meg nem állott. Tovább ment és a gyanut bizonyságnak és való tény képen állította oda, Máriát elesettnek, fiát törvénytelen, házasságon kivül szülöttnek nyilvánitották. Hogy Mária és fia hirnevét meggyalázzák, ezzel nemcsak nem törődtek, hanem ez volt föltett szándékuk és czéljuk, lealacsonyítani őket tisztelőik szemében. Kifejezésre pedig úgy juttatták szándékukat, hogy Jézust *Bar Panderá*nak nevezték, mely azt teszi: a feslett erkölcsü nő fia. A Septuaginta ugyanis a férjes nőt egyszerüen ὕπανδρος-nak mondja, a mely megfelel a héber תחת איש kifejezésnek. Igy Num. XX, 5. a papnak megszólítását a hűtlenséggel gyanusított nőhöz יאת כי שטית תחת איש úgy adja vissza: εἰ δὲ σὺ παραβέβηκας ὕπανδρος οὖσα, u. o. 29. Ha elhajol אשה תחת אשה ἡ γυνὴ ὕπανδρος οὖσα. Proverb. VII, 27. a hol אשת רע helyett רע-t olvasott ἀπὸ γυναικὸς ὑπανδρου mint u. o. 29. אל אשת רע πρὸς γυναῖκα ὕπανδρον. Némely görög irónál pedig a ὕπανδρος nemcsak férjes nőt, hanem hűtlen férjes nőt is jelent. Ha már most szem előtt tartjuk azt a sivár, szomorú helyzetet, melyben a zsidók a templom lerombolása óta sinylettek, a megtámadtatások és zaklatásokat, melyeknek keresztyén részről ki voltak téve, az elkeseredést, melyet érezniök kellett láttára annak, hogy saját gyermekei elhagyták és ellene fordultak, hozzá veszszük a gyanut, mely a köznép száján forgott és a protevangelium azon hirét, hogy Máriára »a házassági féltés törvénye« alkalmaztatott, mint סוטה-ra, akkor legalább nagyon is valószinüvé van téve,

II, 1..... יאם יאמר לך אדם אל אני מכוב Midr. Sochér tob II. fej. מכאן תשובה לאומרים יש לו בן és egyebütt.

hogy בן פנדירא nem egyéb mint Ben Hypandra azaz בן סוטה. E nézet még Jézus másik nevén is בן סטדא-n is elég világosan keresztül tetszik, mely nem lehet más, mint a בן סטיתא vagy mint a talmud mondja סטית דא מבעלה. A Peszikta rabbati a בן סטדא-t világosan ברא דזניתא-val magyarázza. Értekezésünk folyamán még lesz alkalmunk kideriteni, hogy Jézus azonosítása בן סטדא-val tevedésen alapul. Ben Szetada az állam megdőlte után élt, álpróféta volt és Lyddaban kivégeztetett. A két férfi sorsának hasonlatosságából származott a confusio.

Később a Pandera eredeti értelme egészen feledésbe ment. A zsidók szégyen nélkül is gyakran viselték e nevét, elanyiyra, hogy a codificatorok gyakorlati vallásos szempontból is kénytelenek vele foglalkozni és helyesirási szabályait megállapítani (l. Bet Sámuel férfi nevek פ betü végén).

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

Egy talmudi helynek megvilágitása egy másik által.

R. Jehuda, a Misna szerkesztője, meghagyta tanitványainak, hogy a vallási tárgyakról ne beszéljenek az utczákon és nyilvános helyeken, és az illem ezen szabályát, agádai módon, egy szentirási versből (Énekek éneke 7, 2.) származtatta. R. Chijá Jehudának tanitványa e szabálylyal nem törődött. A mester ezen nagyon megharagudott s megbüntette »nezifával,« azaz harmincz napig nem volt szabad szine előtt megjelennie. Ezen idő mulva, kérdőre vonatván a mestertől, a szentirás egy másik idézetével vélte magát mentegetni,[1]) mely amaz illemszabály ellenkezőjét ajánlja (Példab. 1, 20). Erre R. Jehuda azt mondta neki: אם קרית לא שנית ואם שנית לא שלשת, ואם שלשת לא פירשו לך azaz, ha olvastad is (e verset) nem olvastad másodszor; ha másodszor is olvastad, nem olvastad harmadszor; ha harmadszor is, nem magyarázták meg neked (a bölcsek) és rosszul (b. Moed Kátán 16. b.) A talmudnak egy másik elbeszélése szerint (b. Berákhoth 18a), R. Chija maga használja ezen kifejezést ifjabb társával vagy tanitványával R. Jonatánnal szemben. Ebből látszik, hogy úgy R. Jehuda mint R. Chijá azt tartották, hogy a szentirást olvasója s tanulmányozója csak akkor érti meg alaposan, ha *négyszer* olvassa és kutatja. De miért épen négyszer? A kommentároktól nem érintett ezen kérdésre keresnünk kell a feleletet a talmud egy másik helyén (b. Erubin 54b.). Ott ugyanis olvassuk a következőket: Hogyan és mily módon adta elő Mózes a neki Istentől kinyilatkoztatott törvényeket? felelet: Elsőnek Áron ment Mózes sátrába és ez előadta s megmagyarázta neki a törvényt. Ez után Áron félre ült, s bejöttek Áron fiai, melyek előtt Mózes másodszor ismételte a törvényt. Erre ezek is félre állván, elérkeztek a nép vénei, melyek előtt Mózes harmadszor adta elő a

[1]) A második idézetet a jer. talmudban Berákhot II, 3 és Kóhelet rabbaban (9, 5-hez) is olvassuk; de ott a tanitónak figyelmeztetése tanitványával szemközt röviden igy hangzik: אם קרית לא פירשו לך azaz: ha olvastad is, nem magyarázták meg elegendőleg. Ez nyilván rövidítés a bab. talmud hosszabb mondatából.

törvényt. Végre ezek is félre állván, megjött az egész nép és Mózes negyedszer elmondta a törvényt. Igy hallotta Áron Mózes szájából négyszer a törvényt, Mózes eltávozván, Áron adta elő a törvényt, és fiai is négyszer hallották. Arra Áron eltávozott, fiai ismételték a véneknek s a népnek, és végre ők is eltávozván, a vének ismételték a törvényt a népnek. Ezen sorrend szerint: Áron, fiai, a vének és a nép mindnyájan négyszer hallották a törvény előadását. Ebből azt következteti R. Eliézer, hogy minden tanító köteles tanitványának négyszer előadni s megmagyarázni a tananyagot. R. Akiba ugyan nem elégszik meg négyszeres előadással, hanem arra kötelezteti a tanitót, hogy többször is előadja a tárgyat mindaddig, mig a tanitványok meg nem értik alaposan. De mindenesetre annyit kivehetünk az idézett forrásból, hogy szokásban volt, legalább magát a szentirást négyszer előadni s olvasgatni, és arra való czélzással jól értjük R. Jehudának Chija tanitványával szemben tett utbaigazitását.

Veszprém. HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

A török zsidókról.

Helyreigazitásúl.

A M.-Zs. Szemlének márcziusi füzetében 144-ik lapon Nádai ur azt állítja, hogy a תיקון יששכר alatt talán Jiszachar Beer műve értendő, ki megjegyzéseket irt a talmud azon helyeihez, melyekre a tószafisták nem terjeszkedtek ki. Ezen állítás egészen alaptalan. Ugyanis ezen Nádai említette Jiszachár Beer nem más mint Jiszáchár Beer Eulenburg, a ki Friaul tartományában rabbi volt. Ő irt magyarázatokat (tószafoth) a talmud azon helyeihez, melyet a tószafisták nem magyaráztak. Ezeket elküldte Szafetbe, hogy az ottani talmudisták átnézzék és a szokásos ajánlatokkal (haskamóth) ellássák. Eulenburg ki is nyomatta ezen magyarázatokat 1616-ban. A munkának czime: »Beér Sebá,« melyben a responsumai is találhatók. A תיקון יששכר nem egyéb, mint zsidó naptár. Szerzője Jiszachár b. Mardochai, a kire Tráni egy intercalatio megállapításánál hivatkozik. Nádai ur hivatkozik a Sém Hagdolim czimű munkára; ott azonban semmi sem található, a mi az állitását támogatná.

Budapest. SPIRA JAKAB.

IRODALOM.

OLVASMÁNYOK A BIBLIÁBÓL

iskolai használatra fordították és jegyzetekkel ellátták *Schön D.* és *Stern A.* hittanárok, II. rész. Próféták. Budapest, 1889.

Az előttünk fekvő füzet 107 lapra terjed; 87 lapot a szöveg foglal el, azontul jegyzetek következnek.

A szemelvények Ésaiás, Jeremiás, Ezékiel, Hósea, Ámósz és Habakuk czimü prófétai könyvekből vannak választva; a 12 kis próféta könyveiből tehát csak 3, még pedig úgy, hogy Habakukból csak egy fejezet nyert felvételt.

A mi legelőször meglep, ha a füzetet kezünkbe vesszük, az a prófétai könyvek egymásutánja, mely nem a héber eredeti sorrendjét követi, hanem a kritika megállapította kronologiai sorrendet. Hogy ezen, főkép irodalomtörténeti szempontból fontos kritikai sorrend mennyiben felel meg a történeti igazságnak, annak kutatására nem érezzük magunkat hivatottnak; de hogy *középiskolai* használatra szánt *hittani* könyvben helyén való-e a kritika, azt határozottan kétségbevonjuk.

Középiskolai tankönyvekbe kritikát belevinni paedagogiai okokból nem tanácsos és határozottan káros, ha a könyv vallástant tartalmaz. Ily eljárás mellett a tankönyv, a helyett hogy czéljának megfelően a hitet megszilárdítaná az ifjuságban, ellenkezőleg csak kételyeket ébreszt, és a mai gyermekek sziveiben, főkép a fővárosiakéban, a hit bizony még nem vert oly mély gyökeret, hogy ily, a hitet mindenesetre inkább megrendítő, mint megszilárditó tanokat hirdetnénk nekik.

Ugyanezen okból, fölötte károsnak tartjuk a szerzőknek az olvasmányok megválasztásánál követett eljárását, arról nem

is szólva, hogy e tekintetben — és mint később látni fogjuk, egyebütt is — a legnagyobb következetlenség vádja terheli őket.

Már maga a tény, hogy valamely irodalmi termékből szemelvényeket választunk ki, inkább csökkenti, mint emeli annak értékét, mivel az annyit jelent, hogy van benne sok kevésbbé jó is, már pedig a szentirásban minden részlet egyaránt jó, minden szava igaz és szent, mert mindannyi egyazon isteni forrásból ered. De a szerzők többet tettek, mint olvasmányokat választottak, szetszakgatták a fejezeteket, ketté vágták az egyes verseket, kihagytak mondatokat, szókat tetszésük szerint.

Az olvasmányok megválasztásánál kritikai tekintetek mellett, fájdalom, még egyéni erkölcsi és theologiai szempontok is szerepelnek.

Kritikai okokból elhagyatott: Ámós 6. (VII.) [1]) fej. első 9 verse, mivel azok a kritikai beosztásnál fogva a megelőző fejezethez tartoznának; csakhogy akkor a 7. (VIII.)-et sem lett volna szabad az elején kezdeni, mivel az említett beosztásnál fogva ennek bekezdő 4 verse még az előző fejezethez tartozik és épúgy kellett volna a 8. (IX.) fej. első 6 versét a megelőző fej. végéhez csatolni. — Hósea 4. (VI.) utolsó versének harmadrésze.

Egyéni erkölcsi okokból kihagyattak:

Ésaiás 3. fejezetének utolsó 12 verse. — Jerem. 2. (VII.) 9. verse közepéből e szó נאף, mig Hósea 3. (IV.), 2. ugyanezen szó felvétetett és »féktelenség«-gel fordíttatott. — Hósea 1, 2, hol az van, hogy az Isten a prófétának megparancsolja, hogy parázna nőt vegyen magának. Ezen vers kihagyása folytán az összefüggés teljesen megszakadt. — U. o. 2, 3—18; a III. egészen, mert a szerzők felfogása szerint, némely részlete nem áll teljesen a mai kor erkölcsi szinvonalán. — U. o. 3. (IV.), 10. közepéből ezen szó והוא=fajtalankodnak, mi miatt a párhuzam nagyban szenved; ugyanezen szó ugyanezen fej. 11. versében fel van véve és »fajtalanság«-gal fordítva. — U. o. 3. (IV.), 13. közepétől 19-ig stb. — Végül kihagyattak Hósea 2. utolsó 3 verse, továbbá Ezekiel 7. (XXXVII.) utolsó 11 verse, ki nem fürkészhető okokból. Hogy ezek is valahogy gyanuba ne essenek, sietek kijelenteni, hogy erkölcsiség tekintetében teljesen megfelelnek korunk legszigorúbb

[1]) A római számjelzés a héber szöveg fejezetszámait jelenti.

követelményeinek. — Ámósz első fejezetéből csak az első 2 vers volt szerencsés fölvétetni, a többi, talán mivel idegen népekről van bennök szó, kihagyatott, mig a 2. fej. első 3 verse, noha azok is idegen népekről szólnak, felvétettek.

Habak. 3, 13-ból kitörültetett a következő mondat: לישע את משיחך, »hogy segítsed a te *felkentedet.*«

Én nem hiszem, hogy akadna valaki, kinek bátorsága volna a profán világirodalom valamely kiváló termékét ily megcsonkitott alakban vinni a közönség elé, de a mi szent irodalmunkat minden hivatlan büntetlenül megcsonkíthatja. De a mit Habakuk fent idézett fejezetein követtek el, az már több mint vakmerőség, az valóságos szentségtörés. Ez ép úgy a zsidó tudományban, mint a paedagogiában való roppant járatlanságról tanuskodik. Ha ugyanis azt hitték, hogy már a próféták idejében is ismeretes volt a messiási hit s nem tudták, hogy az csak később fejlődött azzá, minek mi ismerjük, akkor paedagogiai hiba volt azt kitörülni. Mert ha prófétát adunk a tanuló ifjuság kezébe, azért tesszük, hogy a prófáta hirdette tanokkal ismerkedjék meg, hogy lássa, miként ostorozta lángszavakkal a bűnt és magasztalta a jó cselekedetet, hogy megtudja, mire tanította a népet, mitől intette óva, hogy megismerje amaz örök igazságokat, miket Isten sugallatára hirdetett — szóval, hogy tudja, mit *hitt a próféta,* nem pedig, hogy mit *nem hisz* a 19-dik századbeli *hitoktató.*

A mi az erkölcsi okokból történt törléseket illeti, azt hiszem, hogy azok alaptalan voltát mindenki első pillanatra be fogja látni. A tankönyvekben előforduló ily helyek csak az erkölcstelen emberre teszik azt a hatást, mit a szerzők nekik tulajdonítottak, erkölcsös emberre soha. Eddigelé széles e világon még senkinek nem jutott eszébe, hogy a középiskolákban olvasott latin irodalomból az abban nagy számmal előforduló ily féle helyeket kitörülje. Hogy az ilyen még legkényesebb természetü helyek is erkölcsrontó hatást soha nem tettek, legjobban bizonyítja a zsidók eddigi tanitásmódja, mely szerint a bibliában és talmudban minden kifejezést szóról-szóra lefordítottak, minden körülirás nélkül, de azért sokkal erkölcsöseb volt az eddigi fiatalság, daczára annak, hogy ily frivol dolgokat tanult, mint a mai, mely a bibliát csak szemelvényekből, a talmudot pedig alig hirből ismeri.

A füzetnek imént jelzett tudományos külseje után itélve, az ember azt hinné, hogy oly szerzők, kik már biblia-kritikával is foglalkoznak, kétségkivül teljesen birják azon nyelvet, a melyből fordítanak és — csalódik.

Engedelmet kérünk, de enyhébben nem jellemezhetjük ezen fordítást, mint hogy azt mondjuk, hogy az minden tekintetben a kritikán alul áll. Minden sorából kiri az irói fegyelmezetségnek, a héber nyelv ismeretének és a fordítói szakavatottságnak teljes hiánya; gyermekies kapkodás, hogy ne mondjuk fejetlenség, ez elejétől végig a könyv jellegzetes vonása.

Különben hadd szóljanak a tények:

Átirási hibák:

Az egész könyvben tán egyetlen egy héber név sincs, mely ha hibásan is, de következetesen, egyazon módon iratnék át. Palaestina fővárosa váltakozva következőleg fordul elő: Jeruzsálem, Jeruzsalem és Jerusalem (Káldi után). Rendesen Zion (a Zunz-féle német bibliafordítás után, mely Ewald: »Die Propheten des Alten Bundes« cz. munkája mellett vezérfonalul szolgált; ezen német források használata magyarázza meg azon körülményt is, miszerint a hosszú hangzókról az ék rendesen hiányzik) de gyakran Czion. Ezen tulajdonnév Uzijáhú: Uzijáhu, Uzijahu, Uzia. (Ésaiás 1, 1; u. o. 5. (VI.), 1; Ésaiás 6. (VII.), 1, — Majd Egyptom, majd Egyptus, Ámós 7, 9. stb. stb.

Fordítási tapasztalatlanságról tanuskodó hibák:

Némely ugyanazon értelemben használt héber szó az illető fogalom majdnem összes synonim kifejezéseivel lett fordítva, ugyanazon igealak, majd át-, majd bennható értelemben használtatott, majd pedig ugyanazon magyar szó több synonim héber kifejezésre alkalmaztatott.

Ime néhány példa: פשע=bűn, gonoszság, vétek (ugyanezt teszi עון, חטא), hamisság. Ámós 2, 1; u. o. 2, 4 (Kámory); u. o. 3, 14 (Káldi); u. o. 5, 11 (Károlyi). — פקד=büntetni, meglátogatni, lakoltatni, megtorolni. Ámós 3, 2 (Kámory); u. o. 3, 14 (Káldi); Jerem. 3. (IX.), 8; Hósea 5. (VIII.), 13. — אביון=ügyefogyott, szükölködő, szegény. Ámós 7. (VIII.), 4; u. o. 2, 7. (Károlyi); u. o. 5, 11. (Káldi). — Hósea 2, 7. (II. 21.): משפט=igazság, צדק = szeretet, mig u. o. 3. (IV.), 1: אמת =igazság s חסד = szeretet. Jerem. 2. (VII.), 34: ששון=vigasság, שמחה=öröm, holott ugyanott 4, (XV.), 16: ששון=öröm és שמחה=vigasság stb. stb. —

Ámósz 5, 22. s még több helyen ezen szót מנחה így fordítják: mincha-áldozat (Károlyi), mig ugyanazon fejezet 25. versében étel-áldozattal fordítják (Zunz.) — Ámósz 2, 13 ezen formát מעיק így fordítják: »sülyeszteni,« mig ugyanazon igeformát, תעיק így »sülyedni,« mi miatt a mondat értelme is szenved.

A szerzőknek a héber nyelvben való járatlanságát következő *elemi* hibák bizonyitják:

Ámós 4, 10 ezen mondatát: יאעלה באש מחניכם ובאפכם következőleg fordítják: »táborotok *tüzét büzét* (!) orrotokba juttattam.« A fordítók, kik biblia-kritikával alkalmasint többet foglalkoztak, mint héber vocalisokkal, ezen szót באש=bűz a hasonló mássalhangzókat tartalmazó באש=tűz szóval tévesztették össze, mire azután valahogy figyelmessé tétetvén, kijavítandók ezen szót »bűzét« is oda tűzték, úgy hogy aztán mindkettő a szövegbe került. Ez lehet körülbelül e furcsaság általános története, a részletekre is kiterjedő magyarázatot első sorban mindenesetre a fordítók vannak hivatva megadni.

Ezen, a szerzők alapos héber nyelvismeretét nem épen minden kétséget kizáró módon bizonyitó testimonium mellé legméltóbban a kovetkezők sorakoznak: Ám. 5, 8 ezen fordulatát: הקורא למי הים igy fordit, »a ki *eloszlatja* (!) a tenger vizét.« Világos, hogy ezen kifejezést הקורא = hívni, felszólítani, összetévesztették a hangzására némikép hasonló הקורע kifejezéssel, mely annyit jelent, mint »kettévágni«, s innen a fordítás »*eloszlatja*.« — Ámósz 7, (VIII.), 8, és 8 (IX.), 5: ezen kifejezését וישקעה, következetesen így fordítják: árad, holott שקע gyök épen az ellenkezőt jelenti: sülyedni, apadni. — Ésaiás 13 (XXIX.), 2: ezen fordulatát והיתה לי כאריאל, következőkép fordítják: »s ő nekem Ariel *(áldozati kos)* (!) lészen.« Hogy miféle etimologia alapján jelenthet Ariel »áldozati kos«-t, azt soká nem birtam felfogni, s megvallom, még most sem értem; de a már több izben idézett Zunz-féle bibla-fordításban a szóban forgó helyre nézve a következő foglaltatik: »und es sei mir gleich dem Ariel (Opferaltar.)« Igy már érthető az etimologia, tehát: **Opferaltar** annyi mint: **áldozati kos!** Ámós 5, 11 ezen helyét ומשאת בר תקחו így fordítják: »és *gabnakeresményét*« elveszitek, e h. »és gabnaajándékot fogadtok el.« A szerzők talán a משא ומתן-ra gondoltak, mely frázis a rabbinikus irodalomban kereskedést jelent.

Önkényes, fordítások a következők:

Ámósz 7, (VIII.) 3. והילילו שירות היכל. így fordítják: »jajgatássá lesznek a templom énekei (Károlyi), e. h. jajgatnak a palota énekei, — u. o. רב הפגר בכל מקום השליך הס = »sok a hulla mindenütt, szerte-szélylyel! Halálcsend!« (ezt Károlyi és Káldi karöltött közreműködésének köszönhetjük), e. h. »temérdek a holttest, minden helyen eldobják csendesen« (értelme: hogy annyi a hulla, mikép nem lehet azokat az akkoriban szokásban volt gyászpompával eltemetni). — Ésaiás 2, 7 ezen mondata ובילדי נכרים ישפיקו = »és az idegenek fiaihoz *szegődnek*» (Kámory), e. h. és az idegenek szüleményeiben (szokásaiban) gyönyörködnek; u. o. 5 (VI.), 13: ושבה והיתה לבער = »az is *fogságba vitetik* és elpusztúl« e. h. *ismét* kiirtássá lesz. Ezen kifejezést ושבה úgy értették, mintha ונשבה volna. Ily grammatikai tévedések gyakran fordúlnak elő. U. o. 7. (X.), 23 שאר ישראל ופליטת בית יעקב = »Israel maradéka is, *a ki megmenekül Jákob házából*, e. h. Izrael maradéka és Jákob házának menekültjei. — Ámósz 2, 11 האף אין זאת = »vagy nem én tettem-e mindezeket,« e. h. vajjon nem úgy van-e? — Hab. 1. (III.), 11: לאור הציך יהלכו = »a te *repülő nyilaid* (!) világosságára,« e. h. nyilaid világosságánál haladnak. — U. o. 17. vers ezen mondata כחש מעשי זית = »az *olajfa megcsalja a munkát*« e. h. megcsal az olajfa termése; amint, a grammatikai és nyelvbeli okoktól eltekintve, az ezt közvetlenül megelőző ואין יבול בגפנים is mutatja. — Hósea 4, (VI.), 3 ezen mondat כשחר נכון מוצאו = »ő feltünik, mint *kedves* (!) virradat« e. h. mint hajnalé, oly *biztos* megjelenése. Alighanem ismét a német tett kárt. A Zunz-féle fordításban ez áll: »Wie das Frühroth schön ist sein Aufgang.« Az a hihetetlen dolog esett tehát meg a szerzőkön, hogy a »schön«-t a »Frühroth«-ra vonatkoztatták és így Frühroth schön= kedves virradat!

Nagyon komikusak a következők: ותרגז בטני = »*szivem* (!) reszket,« ורקה נפשי = »*gyomra* (!) üres,« שבנא הסופר = »Sebna az *iródiák* (!) stb. Hab. 1. (III.), 16 (Kámory és Káldi); Ésaiás 13 (XXIX.), 8; u, o. 17 (XXXVI), 14.

Azonban ki kell jelentenem, hogy az eddig felsorolt hibák legtávolabbról sem merítik ki ama minden rendü szarvashibák sorozatát, melyektől csak úgy hemzsegnek az »olvasmányok;« a felsoroltak csupán csak szerény szemelvényeknek tekinthetők,

a melyek azonban mindamellett már is meghaladták azon szük határokat, melyek ezen soroknak szabattak.

Nem tartozik feladatomhoz, nincs is szándékom keresni, hogy voltakép kinek jutott a feladat, hogy a hittani tankönyveket megvizsgálja, mielőtt számukra az iskola megnyittatnék; de annyi bizonyos, hogy a budapesti hitközség, mely e részbeli áldozatkészségével egyedül áll az összes zsidó hitközségek között, valóban megérdemelné, hogy másként gondoskodjanak ifjusága vallásos neveléséről a hivatott közegek.

Mielőtt soraimat befejezném, legyen szabad azon reményemnek kifejezést adnom, hogy gondja lesz a budapesti hitközségnek, hogy jövőre ilyesféle elő ne fordulhasson.

Budapest.

ROSENBERG EDE.

EGYHÁZI SZÓNOKLATOK.

Fest- und Gelegenheits-Prädigten von *dr. K. F. Frankl.* Berlin 1888.

Az irodalmi termékek közt alig van egy, mely oly kevés méltatásban és elismerésben részesülne, mint a hitszónoklat. Bizonyos előitélettel tekintenek reá és legjobb esetben bántatlanul hagyják a szerzőt csak azért, hogy nem érdemesítik birálatra. De kiváltképen korunkban nagy azok száma, kik unalmasnak találják a prédikáczió olvasását, ha csak szerzője nem hires mulattató vagy legalább érdekfeszítő képességéről. Csak ha ismerőseinkről, hozzánk közel állókról van szó, meghozzuk az áldozatot és el is olvassuk a fölajánlott ingyenpéldányt, ha nem is végig, legalább egyes részeit.

De vajjon honnan származik a szellemi tevékenység épen ezen irányának általános kicsinylése, hogy nem mondjuk lenézése? Valóban oly kevés hivatottság, elmeél és készültség követeltetik még a jó prédikácziókhoz is, hogy legfeljebb egy rövid idei szórakoztatónak járja, ha egy remek szónok ajkairól hangzik és a mesteri előadás csalódásba képes ringatni? A művelt olvasó bizonyára nem fog habozni egy pillanatig sem, ezen kérdésünkre tagadólag válaszolni és így más körülményben kell keresnünk az érintett tapasztalat okát. Egy futó gondolat hitszónokaink nagyobb részére, csakhamar utba fog bennünket igazítani. A felületesség és vele együtt járó könnyelmüség sehol sem

merészebb, mint a hitszónoklás terén. Szemben azon tudattal, hogy a vallás szószólója a jónak és nemesnek bajnoka, az erkölcsi kinövéseknek kérlelhetetlen ostorozója: elhallgat minden kritika és alig akad, ki a hallottakat más szempontból is mérlegelné, mint a szubjektiv benyomás szerint.

A hatás a fődolog, hogy mily eszközökkel, az kevésbbé vagy egyáltalán nem jő számba. És hányszor nem esik meg, hogy a leggondosabban kidolgozott és elmondott beszéd hidegen hagyja a hallgatóságot azon egyszerü oknál fogva, hogy a legnagyobb rész képtelen volt a gondolatmenetet követni és az egésznek összefüggését felfogni. Hitszónokaink nagy részét az efajta észlelet arra birja, hogy inkább az elérendő hatásra mint az eszmegazdagságra legyen tekintettel beszédeinek elkészítésében — ha egyáltalán még szükségesnek tartja az elkészülést. Pedig bölcseink Jób 28., 27., 28. versei kapcsán azt tanítják, hogy Isten maga is minden igét, melyet Mózesnek mondandó volt, előbb 2—4-szer is átgondolta magában (Ber. r. 24. fej.) Annál nagyobb elismerésre és méltatásra tarthatnak igényt az oly beszédek, a minők a zsidó tudomány nagy kárára korán elhunyt Frankl berlini rabbitól — a M.-Zs. Szemlének is egyik derék munkatársától — fekszenek előttünk.

Megtanulhatjuk belőlük, minő gazdag kincstárát képezi ma is szentirásunk a hozzá füződő irodalommal az erkölcsi fölépülésnek és minő hatással idézhetjük a mai nemzedéknek is a régi aranymondásait.

Fr. ünnepi beszédeiben első sorban meglepő, hogy a legtöbb nem az alkalmi szent olvasmányhoz támaszkodik, hanem a szentirás valamelyik helyéhez, melyben a szónok az illető ünnep hivatását legjobban találja kifejezve. Igy a három ujévi beszéd szövegei közül egyik sincs az ép akkor fölolvasandó szentirási részekből véve, hanem azért nem kevésbbé alkalomszerüek a művészi kidolgozás folytán. A szöveg ilyetén megválasztása mindenesetre a szentirás ritka ismeretét tételezi föl és egyuttal megóvja a szerzőt a közhelyektől vagyis az unalmasságtól. Az említett beszédek mindegyike annyiban is megfelel az ujévi ünnep méltóságának, hogy felöleli Izraél egész hivatását és kimeríti nagy vonásokban minden irányu föladatait. Ép oly tartózkodás nélküli dicséretet érdemelnek az engesztelés napjára irt beszédek is.

Egy rég általánosan bevallott tény a vallásellenes áramlat kivált a világvárosokban, a minők egyikében szerzőnknek is az a nehéz feladat jutott, a vallás zászlaját fennen tartani. Ily körülmények között nem pusztán konvenczionális szólamokra van szükség, hanem a lélek mélyéből és a zsidóság szelleméből meritett igazságokra, melyek messze tul a pillanaton hatnak és a megrendülteket ujra megszilárdítják ősi hitökben. Hogy ily szónoklatok nem óráknak, hanem egész napoknak lehetnek csak művei, azt mindenki meg fogja engedni, ki Fr. beszédeit elolvassa. Eredetiségre fog akadni nemcsak a szöveg megválogatásában, hanem épugy az előkelő gondolatmenetben és a keresetlen üde nyelvezetben. Olvasva az év többi ünnepeiről szóló beszédeket, bajosan tudnók megmondani, melyik a tartalomban dúsabb, melyik a művészibb kidolgozásu. Kiváló érdekkel bir az 1880. évi semini áczeretkor tartott beszéd, hol Mózes szavainak (Deuter. 33, 18.) kapcsán egymással szemben állíttatnak a világ emberei a sátrakéival vagyis a tudomány embereivel, kiemelve az egymást kölcsönösen támogató és kiegészítő hivatásokat. »Nem szabad — úgymond — az okoskodásokban alámerülnöd, gyöngyöket kell, nem pedig üres kagylókat napfényre hoznod. Kutatásodnak oly irányt kell adnod, hogy eredményei ne legyenek meddők, hanem tájékoztatók az össszeségnek.« Ezzel kapcsolatban igen találóan idéztetik Kr. I. 12, 33., mely Iszóchár fiairól vagyis hagyományos értelmezés szerint a szinhedrinről szól.

A legjobbak közé, mit a nagybecsü könyv tartalmaz, sorolhatjuk az egyetlen sátoros ünnepi beszédet. Az első rész szellemesen fejtegeti az »ánané kávod,« »becsület felhőit,« melyek egy régi bölcs szerint sátrak alakjában védték a pusztai zsidóságot minden támadástól. Ime az idevonatkozó rész: »Akarjátok tudni, melyek a megérett Izraél részére a becsület felhői, melyek kiváltképen nemzedékünket hivatva vannak megvédelmezni és megóvni? A vallási becsület ez, a helyes önérzet, a jogosult önbecsülés, a belső méltóság teljes tudata, a becsület lényegében és nem a becsület rendjelei az *egy* becsület és nem a kitüntetések (Ehren). Ezen egyetlen becsület oly annyira összeforrt Izraél tiszta érzésével, hogy nyelve az ember értékének összes foglalatját, vagyis a becsületet léleknek nevezi.«

A héber nyelv mély ismeretére valló hasonló megjegyzések épen nem tartoznak szerzőnknél a ritkaságokhoz. Áttérve ezután

azon védelemre, melylyel viszont Izraél tartozik isteni vallásának, szónoka azon figyelemre méltó észrevételt teszi, hogy őseink a legujabb korban nagyot hibáztak, midőn mindenfelé az emberi és polgári egyenjogusításért küzdöttek, de a vallási függetlenítésről teljesen megfeledkeztek.

Emeli még ezen igazságánál fogva kiváló hely hatását egy idézet a talmudból, melynek fölhasználása a homiletika valódi gyöngyének mondható.

Egyébiránt a beszédek tulnyomó része hangosan szól az idők mostohaságairól, melyek közepette tartattak (1879—86.) Ezen szempontból is megérdemlik tehát a zsidó hitszónoklat ezen remekei, hogy minél nagyobb körökben olvassák. Megismerkedünk belőlük a fájdalommal, mely hitsorsosaink legjobbjait a czivilizácziójára oly büszke német birodalomban, az utolsó évtizedben eltöltötte.

És most szólanunk kellene még az alkalmi beszédekről, melyek a gyüjteménynek harmadrészét foglalják el.

De a mondottak utánk elégségesnek találjuk utalni a tárgyak kiválóságára (templom, sinylők háza, temető felavatása stb.) és sokféleségére.

És ezzel a legmelegebben ajánljuk a legigazabb vallásosságról épugy, mint mély gondolkodásról tanuskodó, a zsidó homiletikának diszére váló könyvet az egész művelt közönségnek, de kivált a lelkes kartársaknak.

N.-Atád.

STEINHERZ I.

GABIROL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Merengés.

Az éj kitárta büvös szárnyait,
A légben néma csend honolt,
S átszőve-szórva fénysugárait
Mosolyga rám a szende hold.
»Sötét éjnek bolyongó vándora
Örök rejtély... homályos sejtelem...
Kisérj, vezess az értelem felé,
S ösvényedet hagyd értenem!
Mosolygj reám; hintsd nyájas fényedet,
Melybe a lélek elmerül;
Ébreszd az ismeret örök lángját
Mosolygj reám szünetlenül!..«

De im... suhog a szárny... vihar közelg,
Tódúl-nyomúl a fergeteg;
Száguld a bösz orkán, tombol vadúl,
Nyargal a felleg fellegen.
Komor, setét az éj: homály fedi
A hold vakitó fénykörét;
Zuhog a zápor s zordon fellegraj
Foszlik... kóvályog szanaszét.
Az ég magára ölte gyászköpenyt,
Halott a hold: e fényvezér
A fellegraj körötte könnyezi;
Sötét gomoly — a szemfedél.
De ha!.. mi hallik?.. tompa dördülés
Zúgó zörej robog tova,
Lobog a villám kardja s meghasad
Az éj szilárd pánczélvasa.
Kilép a győzelemittas Szeráf
Homályt vakitó fény hidal,
Tánczban kering a fellegraj tova
Rohanva villámszárnyival...

Ime! — miként e fellegek,
Melyek most tovalengenek
S párakép... a ködgomoly,
Mely szálló füstként szétomol;
S miként a rezgő köd alul,
— Melytől egy perczre elborúl
Vakitó fénnyel lejt tova
Az éj bolyongó vándora —
Igy kinoz engem is a vakhomály
Mogorva... zordon fellege;
De szüm kitör, lerázva lánczait
Mint hős: a harcznak győztese!

Budapest.

MAKAI EMIL.

NYILT LEVÉL.

T. szerkesztőség! A theologiai egyletben az Énekek énekéről tartott fölolvasásom az Egyenlőségben ismételve oly kritikának tétetett ki, melyet a dologra nézve igazságtalannak, magamra nézve sérelmesnek tartottam. S midőn ez ellen az E—g-ben nyilatkoztam, a szerkesztő ujabb, még tulzóbb támadással tetézte eddigi eljárását. Nyilt levelem közzétételét, mit loyalitásától várhattam, megtagadta. Igazán szerencse, hogy van még egy fe-

lekezeti organumunk; legalább szóhoz juthat az önvédelem és az igazság ügye is.

Levelem, melyet az E—g-hez intéztem, a következő:

»Nyilt levél az »Egyenlőség« szerkesztőjéhez!

Mivel a t. szerkesztő ur nyilatkozatomra tett megjegyzéseiben felolvasásom ellen felhozott kifogásait fentartani törekszik, kötelességemnek tartom még egyszer szót emelnem, nem az *igazolásomra* — mert erre nem volt szükségem — hanem a n. é. közönség *felvilágositására*, a mely a t. szerkesztő és Hornyik ur felszólalása után bizony borzasztó véleményt táplálhat a tartott felolvasásról és annak felolvasójáról.

És miután a t. szerkesztőség eljárásomat annyira elitélte, legyen szabad nekem is a t. szerkesztő ur ez eljárásával szemben megjegyzésemet nyugodtan megtennem. Legalább is furcsának tünik fel az a t. szerk. ur részéről, a ki — mint tudom — szivvel, lélekkel aláirja a lapjának ezen évfolyam 11-dik számában közzétett »zsidó erkölcstan alaptételeit«, és ezeknek 4-dik és 5-dik pontját is, a melyeknek szövege igy hangzik: »4. A zsidóság parancsolja: Tartsd szentnek felebarátod becsületét, mint saját becsületedet. Tiltja tehát: felebarátunk kedvezőtlen hiresztelés által való megalázását stb. 5. A zsidóság parancsolja: Tiszteld másoknak vallásos meggyőződését« stb. A t. szerk. ur tán azt feleli, hogy nem személyemet, hanem felolvasásomot támadta meg, és csak azt illették az »obscoen, trágár, megbotránkoztató« ékes jelzői. Jól tudta a t. szerk. ur, hogy a nagy közönség a felolvasásról — még pedig joggal — a felolvasó egyéniségére következtet.

Vagy tán Hornyik ur levele késztette a t. szerk. urat arra, hogy alaptalan vádjaival lépjen fel ellenem és felolvasásom ellen? Ha H. ur, mint református lelkésznövendék, nem ismeri el a »*zsidó* erkölcstan alaptételeit«, nem csudálom, de hogy a t. szerk. ur azokat mi okból hágta át, az előttem megmagyarázhatatlan. Vagy tán felolvasásomban az intézetünkben uralkodó szellemet látta megnyilvánulni, és ezt a szellemet akarta felszólalásában kárhoztatni? Egy intézet hirneve tán nem oly szent, mint egyes felebarátunké?

Furcsának tetszik a t. szerk. ur támadásában az, hogy daczára annak, hogy saját kijelentése szerint nagyrabecsülését nem tudja megtagadni ártatlan felfogásom előtt — és hogy felfogásom ilyen volt, azt az előadásomnál tanusitott komolyságom bizonyitotta, a miről maga a t. szerk. ur tanuskodhatik — mondom, daczára annak, hogy előadásomnál az illő komolyságról egy perczig sem feledkeztem meg, a t. szerk. urnak mégis mint megbotránkoztatót tetszett föltüntetni. — Furcsának tetszik az is, hogy Ön t. szerk. ur szintén a jóizlésű közönséget teszi biróvá arra nézve, hogy szabad-e azt tisztességes társaságban elmondani, a mit felolvasásom keretében elmondtam. Ne felejtkezzék meg t. szerk. ur arról, hogy én azt a felolvasást egy nagyszámu közönség előtt már tényleg meg is tartottam, és hogy hallgatóságom tán kizárólag az igazán művelt és szépizlésű társaság tagjaiból állott, erre nézve ismét a t. szerk. ur maga lehet a tanum. És hogy fejezte ki a válogatott vendégkoszoru megbotránkozását és elszörnyűködését? Tapssal és tetszésnyilvánitásokkal. És erre ismét a t. szerk. ur tanuságára bátorkodom hivatkozni.

Persze a t. szerk. ur aesthetikai izlése sokkal érzékenyebb, és neki az énekek énekének szép költői részletei csak obscoeneknek és trágároknak tetszenek. De nem! nem! Kész bevallani, hogy mind szép volt, csak három, mondd három vers sértette oly iszonyuan a fülét, a melyek forditásomban igy hangzottak:

»Deine Brüste gleich zwei Rehen,
Zwillinge einer Gazelle, IV, 5.
Dein Nabel dem runden Becher gleicht,
Dem am Mischwein nicht gebricht.
Dein Leib eine Weizengarbe
Mit Lilien umkränzt.« VII, 3, 4.

Ezeket az eredetiből forditott verseket — a melyekhez hasonlót és melyeknél sokkal különbet is számtalanszor találunk modern nagy költőinknél — ezeket tartja t. szerk. ur obscoeneknak, ezeket trágároknak. *Aesthetikailag* más kifogásolni valót maga t. szerk. ur — saját kijelentése szerint — egész felolvasásomban nem talált és egyszersmind beismeri, hogy hű a forditás, és hogy komolyan olvastam föl az idézett verssorokat, és daczára mindennek, egész felolvasásomat merényletnek mondta az aesthetikailag művelt közönség izlése ellen. Furcsán világitja meg a t. szerkesztőség ebbeli nézetét még azon körülmény is, hogy a »Neuzeit« t. szerkesztősége, a mely egyrészt főt. dr. Jellinek vezetése alatt áll, még sem átallja felolvasásomat teljesen kinyomatni.

A t. szerkesztő ur felháborodását azonban nemcsak a felolvasásomban előfordult és fentidézett verssorok okozták, hanem

azon állitásom is, hogy az énekek éneke nem bölcs Salomótól való: »Mily vakmerőség az ilyet állitani, hisz a könyv első sora megnevezi a szerzőt és igy hangzik: »שיר השירים אשר לשלמה« igy sopánkodik a t. szerk. ur. Bocsánat! Nem az én feltevésem volt az, hogy nem Salomo irta, hanem e tekintetben nagy elismert tekintélyekre hivatkoztam, és ugy hiszem, a t. szerkesztő urat is Graetz idevágó munkájára utaltam. Igaz, a t. szerkesztő ur a tudomány eredményeivel mitse törődik, ő csak azt tudja, hogy a felirat Salomo nevét viseli és ő rá nézve ez megdönthetetlen bizonyiték is. Van-e tudomása a t. szerk. urnak azon óriási, régibb irodalomról, melynek műveiről a tudományos kutatás kideritette, hogy egészen más iró szerzeményei, mint a kinek neve alatt megjelentek, és a melyet azért pseudepigraphikusnak neveznek? Nem! Akkor hát legyen szabad e kérdést az énekek énekére nézve egy analogiával megvilágitanom. Ha nem tévedek, b. lapja egyes czikkei Mordechai Hajehudi névvel vannak aláirva. Képzeljük már most, hogy két, három ezer év mulva ezek a czikkek egy nagy bölcs kezébe akadnak, a ki csakhamar kész ezeket a bibliai Mordechai-nak tulajdonitani. Előáll majd egy másik és figyelmezteti bölcsünket: »Hisz az lehetetlen, hogy a bibliai Mordechai irta volna e czikkeket, hisz egészen más nyelven vannak irva, mint a milyennel a biblia Mordechai-ja élhetett, ezen czikkeknek tartalma és iránya egészen más korra vallanak, mint a bibliai Mordechai korára.« De a jövőnek nagy bölcse rárival az imigyen okoskodóra: »Mily vakmerőség ezen állitásomat kétségbevonni, mindenki az én nézetemet vallja, és azonkivül nem látod az aláirást? Nézd és olvasd. Nem Mordechai Hajehudi neve áll alatta, hogy mered állitani, hogy más irhatta.« Persze bölcsünk, és a vele egy nézetet vallóknak eszük ágában sem lesz, hogy ezen czikkek mostan élő irója csak azért rejtőzött Mordechai Hajehudi név alá, mert ezt elég hangzatosnak tartotta, hogy a közönség figyelmét czikkére forditsa. A t. szerkesztő ur már kitalálta az analogiát. És, hogy hasonlóképen vagyunk a Sir-hasirim-mal és szerzőjével, azt megmutatja könyvünk nyelvezetének egy kissé behatóbb megfigyelése. Egészen elütő az a régibb termékek nyelvezetétől, és sokkal fiatalabb kor nyomát viseli magán. Hogy Salomo király neve pedig elég hangzatos volt, hogy a költő művét ezen névvel ruházza fel, ehhez kétség csak nem fér. Különben még több ok is birta rá a tudomány embereit, hogy a feliratot Salomo-j alatt ne Salomo királyt értsék, és ezeket felolvasásom keretében fel is hoztam. Megengedem azonban, hogy a tudomány ezen felfogása még vita alá jöhet, de ilyen kérdéseknél csak a tudomány fegyvereivel, nem pedig a megbotránkozás kifejezéseivel lehet győzni.

Mert én eme tudományos nézetet tárgyaltam, és azt hajlandó vagyok el is fogadni, azért t. szerkesztő ur már anathémát mond ki a fejemre, mert a tudomány ezen állitását elfogadtam, hitetlennek mond?

Nem tudom, mióta lett hitünk egyik alapvető tétele, hogy az énekek énekét Salomo király irta? Különben más szempontból tekintve a dolgot, hisz ebben a kérdésben én is csak hitre szorulok, mert sajnos, a mult eseményeiről absolut biztos tudomásunk nem lehet; csak az a kérdés, melyikünk hite áll szilárdabb alapon? Kérdem tehát a t. szerkesztő urtól, az hozta ki annyira nyugalmából, mert én e kérdésben más nézetet vallok, mint Ön? Ez botránkoztatta meg annyira? Legyünk egymás iránt legalább egy kissé türelmesebbek.

Nem! Megbotránkozását nem ez, hanem azon hallatlan vakmerőség okozta, hogy én a szöveget betűszerinti értelmében vettem »és minden tradiczió ellenére kijelentettem, hogy az énekek éneke a tiszta szerelem hymnusa.« Engedelmet kérek t. szerkesztő ur, nem ismeri a talmud ama felfogását: דברים ככתבן »hogy a szentirás szavai betűszerint veendők«, és a szentirás magyarázat azon alapelvét: אין מקרא יוצא מידי כשוטו »csak a szószetint való magyarázat az egyedüli helye« De Ön mégis a tradiczió felfogására hivatkozik. Már bocsánatot kérek, ha kijelentem, hogy a t. szerkesztő ur e kérdésben a tradicziával nem igen foglalkozhatott, mert akkor tudta volna, hogy volt idő, midőn az énekek énekét tisztán szerelmi költeménynek tartották, és tudta volna, hogy Jedajim tractatus 5. szakaszának ötödik misnájában, a hol a szentiratok szentségéről van szó, említés van téve, hogy az énekek énekéről vitás volt a nézet: רבי יוסי אומר קהלת אינה מטמא ידים ושיר השירים מחלוקת Rabi Joszi szerint: Koheleth nem tisztátalanitja a kezet, Sir-hasirim könyvére nézve pedig eltérők a nézetek. Ebből világos, hogy bölcseink idejében is voltak azon nézetnek szószólói is, hogy az énekek éneke, nem vallásos érzelem, hanem a tiszta erkölcsi szerelem kifejezése és Rabi Akiba csak azért jelentette ki »legszentebbnek«, hogy kivihesse, hogy a ká-

nonba felvétessék. A 12-dik században Ibn Ezra szintén betűszerinti magyarázatát adja az énekek énekének, és a mult század végén ezen magyarázat jut tulsulyra Mendelssohn forditása által, — ujabb időben pedig a tudományos magyarázók mind Mendelssohn nyomdokaiba léptek. Mert én, mint szerény követőjük, nézetüket magaméva tettem, az annyira megbotránkoztatta a t. szerk. urat?

Felfogásom megtámadására kész nagy tekintélyű magyarázók interpretácziójáit evvel szembe állitani. Hisz felolvasásomban a többi magyarázat-módokat is emlitettem, és én csak ezek egyikéhez csatlakoztam. Hogy miért tartom a betűszerintit — a leghelyesebbnek, erre minden tudományos képzett ember megadhatja a választ. Önnek az allegorikus magyarázat jobban van inyére, mert különben az énekek éneke elvesztené Ön előtt a szentség varázsát, és abban csak obscoen és trágár jeleneteket látna leirva. Én pedig az ilyen felfogás ellen tiltakozom és daczára annak, hogy szószerinti értelmében veszem, szentnek tartom, igenis *szent*nek, mert szent előttem az emberi érzelmek legtisztább nyilvánulása. De végre is rám, mint felolvasóra, nem volt az a kérdés, mit hisz Ön, mit vallok én, hanem az, hogy melyik felfogás helyesebb, igazabb, hogy hol rejlik az igazság?

És csak azért, mert az énekek énekének felfogásában nézeteink eltérnek, kész engem a papok közösségéből, vagy tán még a zsidóság kötelékéből is kizárni? Uram! azt már meg fogja bocsátani, ha kijelentem, hogy az mégis csak sok, ha hitemet és meggyőződésemet meri kétségbevonni, csak azért, mert Önnel egyik vagy másik kérdésben nem egy véleményen vagyok.

De az Ön véleménye, azt mondja t. sz. ur, a közvélemény és azért volt annyira megbotránkoztató a felolvasásom, mert hadat izent ennek a közvéleménynek. Ha a közvélemény alatt hallgatóságomat érti, akkor be fogja vallani, hogy annak felfogása ellen valami merényletet nem követtem el, mert, mint az eredmény mutatta, az fejtegetéseimet helyesléssel fogadta. Vagy pedig a nagy közönség véleményére hivatkozik? Sajnos, hogy az ilyen kérdésekben semmiféle álláspontot nem foglal el, mert azokkal nem foglalkozik. De hagyján! Hát a közelfogadott nézet legyen a papra nézve irányadó, vagy pedig nem, megforditva hiszi-e, hogy a pap vezesse a közönséget a saját hite és meggyőződése szerint? Mit mondana Ön, t. sz. ur, azon paphoz, a ki az ördögben való hitet már rég feladta, ha a legnagyobb komolysággal az ördögöt exorcisálja, csak azért, mert községének tagjai azt tőle megkivánják. Igaz, a józanság és okosság parancsolja, hogy hivei eszejárása szerint cselekedjék, mert különben ott kell hagynia papi székét, de nem tűnik fel legalább is álszenteskedőnek? Nem vivja ki inkább az Ön becsülését és tiszteletét is akkor, ha minden megtámadtatás daczára nyiltan és őszintén mondja ki a véleményét és nézetét, és nem tartja Ön is ama pap kötelességének, hogy a népet téves hitűkről felvilágositsa és az ő meggyőződését előttük hirdesse? Vagy tán azért ne hirdesse az egyszer elismert igazságot, mert a babonás vagy téves hit megingatásával az igazi hit egyes tételei is megingattatnának? Bizony csak gyenge lehet a bizalma a hitben annak, a ki a tudományos igazságok terjesztésétől annak megrendülésétől tart. A papnak nem az a feladata, hogy a tudományos felvilágosodottság terjesztését megakassza, hanem az a kötelessége, hogy a felvilágosodás bajnokainak első soraiban küzdjön, mert nem csak a hit, hanem az igazság őre és hirdetője kell, hogy legyen. Szent vallásunk soha nem követelte hiveitől a vak hitet. Jelszava: »Keresd és kutasd az igazságot,« és igy első sorban a zsidó rabbi kötelessége, hogy a tudomány eredményeivel számot vessen, mert csak igy válhatik a hite meggyőződésévé.

Ezek után világos lesz a t. sz. ur előtt az én énekével szemben elfoglalt álláspontom, világos lesz Ön előtt, hogy igenis a papi pályán maradok, és hogy, mint pap soha mást, mint meggyőződésemet nem fogom hirdetni, és hogy mint olyan, az egyszer elismert igazságról kellő tapintattal másokat is meggyőzni lesz a törekvésem, és hogy ezt tekintem életem feladatául.

Ezen kijelentéssel egyszersmind véglegesen befejeztem a t. sz. urral való polemiámat. Maradtam stb.«

Ezek után a Tek. Szerkesztőséggel még csak azt akarom közölni, hogy utánjárásom kideritette, hogy az E—g. H o r n y i k-ja, kinek még a kéziratát is köröztették, nem existál. A Tek. Szerk.-nek szives köszönetet mondok, hogy e soraimnak helyett adott.

Budapest. ELZÁSZ BERNÁT.

TÁRSADALOM.

A zsidó istenitiszteletről.

Talán semmisem czáfolja meg jobban azoknak nézetét, a kik csak egy vallásban akarnak fejlődést látni, minden másban pedig csak megállapodást, tespedést, mint egy pillantás a zsidó istenitisztelet történetére. A vallásos gondolkodás e nyilvánulásánál szembetünők a nagy átalakulások, a miken a zsidóság az emberi tudásnak, az erkölcsi itéletnek s a történelmi viszonyoknak megfelelőleg átment, látjuk miként gondoskodott öntudatlanul már századokkal katasztrófák előtt eszközökről, a melyek fennmaradását biztositják. A következő soroknak czélja e fejlődésre egy pillantást vetve, korunk jelenségeit e tekintetben megitélni s a következményekre mutatni, a miket e jelenségek maguk után vonhatnak.

A zsidók kultusza a legrégibb időkben, motivumait tekintve, semmiben sem különbözött a régi pogány nemzeti vallások kultuszától. Az ókori ember áldozatai s közös étkezések által az istenek kegyét megnyerni, s magát velük közösségbe helyezni iparkodott. Az istenek kegye az áldozatok pontos bemutatásától s a szokásos szertartások megtartásától függött, de a pártfogoltak erkölcsi magatartásától teljesen független volt. Ezzel a felfogással, valamint a bálványimádással s a természeti vallások erkölcsi eltévelyedéseivel a zsidóság a próféták tanitása folytán, a melynek sikerült azokat a zsidóséppel alaposan megutáltatni, végleg szakitott. A próféták vallásos és erkölcsi nézeteinek befolyása alatt fejlődött papi törvények szerint az áldozatok a nemzet s az egyes ember hódolatának (égő áldozatok), a büntudatnak kifejezésére szolgáltak (bün áldozatok), részben pedig megtartották a régi közös étkezések jellegét (hála- és egyéb áldozatok).

Az áldozati kultusztól függetlenül fejlődött a második templom korában a zsidóság nagy intézménye, a zsinagóga. Az itt lefolyó istenitiszteletnek legrégibb részét képezte a tóra felol-

vasása és magyarázata, ez a mindig megujuló kinyilatkoztatás. Ehhez járultak a vallásos énekek, a melyek egy része a zsoltárkönyvben ránk is maradt. Már a zsinagógai istenitisztelet ezen két alkatrészében látjuk, mi fogja képezni kultuszunk lényegét. Az irott tannak s az irástudók szóbeli tanának felolvasása s magyarázata által az Isten szelleme szól az emberhez, mint egykor a próféták szóbeli tanitása által, a vallásos énekekben pedig az embernek fölemelkedése az Istenhez jut kifejezésre. Igy hozta a zsidó ember viszonyba lelki életét a világ fölött uralkodó hatalommal.

Nagy jelentőségű volt a *semá* szakaszainak behozatala az istenitiszteletbe. Egy régi forrás azzal okolja meg használatukat, hogy bennük a bálványimádás negácziója, az Isten uralmának elismerése, a tóra tanitásának s a vele való foglalkozásnak parancsolata van kifejezve. A *semá* olvasásának institucziója mindenesetre visszanyul a második templom korára. A szakaszok kiválasztása a vallásos tanitók kitünő tapintatára mutat, mert legfőbb vallásos eszméink majdnem mind kifejezésre találnak bennük. A »semá«-hoz járult lassankint mindig több és több pótlással ellátva a tefillá, mint a nemzet könyörgése. Jellemző a zsidóságra nézve, hogy e könyörgés tárgyát legelső sorban tudás, megtérés és bünbocsánat képezik.

A semá szakaszait megelőző benedikciók az Istennek a természeti erőkben s az Izraél népe iránti szeretetben való megnyilatkozásáról szólanak. A semá után következő benedikciókra nézve megjegyezzük, hogy az Egyiptomból való kivonulás imáinkban typikus esemény, a mely Izraél népének minden bajból való megszabadulását jelképezi. Hogy ezt már régen igy fogták fel, mutatják a pészach-haggáda szavai: »Nem egy támadt föl ellenünk, hogy elpusztitson, minden nemzedékben támadtak emberek, a kik meg akartak semmisiteni, de a Szentséges, dicsértessék ő, mindig megmentett bennünket.«

Nem szólhatunk itt a zsoltárok használatának történetéről, a tefilláknak s a gáonok korában keletkezett imáknak eredetéről, a melyek eléggé meg vannak világitva, csak annak kiemelésére szoritkozunk, hogy a *kedussá* azért tett szert olyan fontosságra, mert ez lett a zsidóság tanuságtétele az Isten szentségéről, mint a semá tanuságtétel volt az ő egységéről. Egy vallásüldözés ide-

jén, valószinűleg a második században, össze is olvasztották mind a kettőt s ma ebben a formában is használtatik.

Az igy létrejött zsidó istenitisztelet tehát az Isten akaratának megismeréséből állott s az ember fölemelkedéséből az Istenhez, a melynek a vallásos énekek, a két tanuságtétel és a tefillák adtak kifejezést. Különösen a semát megelőző s követő benedikciók, továbbá a tefillák első s utolsó benedikcziói körül csoportosultak későbben a zsinagógai költők művei, ámbár másutt is el szokták helyezni azokat.

Az istenitiszteletnek minden mozzanatában, mint minden vallásos intézményben, annak objektiv és szubjektiv oldalát különböztetjük meg. Objektiv oldala a kulturális intézménynek, hogy mint a vallásos szellemnek meglevő formája, a felekezet tagjainak emlékeztetőül, a bibliai kifejezés szerint jelül szolgál; szubjektiv oldala pedig az, hogy az intézményt tisztelő ember általa tanuságot tesz arról, hogy hisz az eszmében, mely benne kifejezésre jut. Igy tehát maga az istentisztelet is emlékeztetőül szolgál azon eszmékre nézve, a mik benne kifejezésre jutnak s a benne résztvevők összességének tanuságtételül. Mai felfogásunk mellett az istenitisztelet czéljáról, azt a módját fogjuk a legtökéletesebbnek mondani, a mely a legintenzivebb módon segiti elő az isteneszmébe való elmélyedést, a benne való hitet, a mely az erkölcsös képzeteknek mozgékonyságot s világosságot kölcsönöz s az Isten népének hivatásában való hitet megerősiti. Imáink e tekintetben nagy tökéletességekkel birnak. Mi segitheti jobban elő az Isten megnyilatkozásaiba való elmélyedést, mint a mi zsoltáraink? Mi erősitheti meg jobban az Istenben való hitet tanuságtételeinknél az ő egységéről s szentségéről, a melyeknek minden szavához az emlékeknek egész sora füződik? — A zsidó nép közös tefillájánál alig fogunk nemesebbet találni, természetesen eltekintve a »birchath ha-minim«-től.

Nézetünk szerint tehát nem kellene szíddúrunkról ugy beszélni, mint olyan dologról, a melynek napjai meg vannak számlálva. A rajta megkisérlett változtatásokról már volt alkalmunk szólani.

Sokkal kevesebb kiméletet kell tanusitanunk machzórunkkal szemben, nem azért, mert középkori — lehetne nekünk olyan középkori héber machzórunk, a minőt a vallásos érzés mélysége tekintetében költőink talán még századokig sem lesznek képesek

produkálni — hanem azért, mert a német ritus költői a legnehezebben érthetők, grammatikailag a legtöbb kifogás alá esnek, olyan midrás-helyekre czéloznak, a melyek vallásos gondolkodásunknak nem felelnek meg s költői tekintetben nagyon mögötte maradnak a nagy zsidó költőknek, a kik az iszlám országaiban éltek. Ezen utóbbiak igen sok esetben tudatosan feleltek meg a régi görög poetikai s rhetorikai szabályoknak, a miket a mohammedán világ költői s irói továbbfejlesztettek s jobbára igen fejlett izlésü emberek valának. Nem volna tehát nehéz a vallásos tudatunknak nem megfelelő részeket a középkori nagy és jámbor költők műveivel pótolni. Luzzatto azért vállalkozott Júda Halévi vallásos tartalmu költeményeinek kiadására, mert azt várta, hogy majd a német ritus egyes részeinek pótlására fognak felhasználtatni. Zunzot is az istenitisztelet érdekei vezették a zsinagógai költészet tanulmányozásához. Mire munkálataikkal elkészültek, a zsidóság e kérdésekkel szemben meglehetősen közömbös lett, a kihagyott píjjútok az ujév és engesztelés ünnepén végnélküli szünetekkel, a melyek legkevésbbé istenes dolgokra szoktak felhasználtatni s mindenféle esztétikai élvezetekkel pótoltattak. A zsinagógai költészet története az istenitisztelet fejlődésére nézve fölöslegessé vált, a zsidók örülnek, hogy megszabadulnak a héber szótól, nem hogy még héber költeményeknek ujabb behozatalát óhajtanák. Ezért tudtunkkal nem is használta fel egy nyugati zsinagóga sem a régi píjjútok pótlására Júda Halévi vagy Mózes Ibn Ezrá költeményeit. Egy végzetes rögeszme uralkodik a nyugati zsidóság nagy része fölött, az, hogy lehetőleg a héber nyelv kiküszöbölése felé kell törekednünk. Ennek a rögeszmének, melyre már utaltam, bénító hatása volt különösen a középiskolai hitoktatásra, melyet egészen helytelen irányba terelt. Káros hatásait majd csak a közel jövőben fogjuk igazán látni.

A mi vallásos érzés nélkül való időnkben régi nagy költőink műveivel hozhatnánk uj életet a zsinagógába. Természetes, ha a mi időnkben lenne költőnk, a ki tanaink és törvényeink szellemétől áthatva, a zsidó vallásos tudatnak megfelelő kifejezést tudna adnia, ugy ez igen jó jel lenne felekezetünk szellemének állapotára nézve s ama költemények használhatók is lennének a zsinagógában, a mennyiben ezt az istenitisztelet lényeges részei megengedik. De a jelenkor zsinagógai költőjének alkotásaiban

nem a naiv hit egyes mozzanatainak tetszetős feldolgozását keresnénk, mert akkor majdnem semmit sem nyertünk velük s elmondhatjuk róluk: »A régi bajok miatt bánkodunk s te még újakat hozol reánk«, hanem tisztult s erős alapon álló meggyőződéseket, institucióink mély jelentőségének reveláczióját s azon érzések kifejezését, a miket az Isten népének története egy hozzája tartozó költő lelkében ébreszt. Ha új zsinagógai költemények hozunk be az istenitiszteletbe, ugy azoknak a vallásos gondolkodás jelen állásának meg kell felelniök. Meg fogjuk ezt mutatni egy példán, a mely nézeteltérésre adott alkalmat.

Ismeretes, hogy Maimûnî vallásos nézetei milyen forradalmat idéztek elő a középkori zsidóságban, s hogy mennyire tisztitó hatással voltak az Istenben való hitre. Maimûnî oly határozottsággal itélte el az anthropomorfizmust, bárhol s bármilyen alakban jelentkezett is az, mint előtte senki. De a zsidóság nem maradt meg az általa elért magaslaton, a mint egyáltalában sok küzdelemtől lettünk volna e században is megkimélve, ha fejlődésünk folytonos lett volna s ama fényes korszaknak vívmányait, a melynek Maimûnî legnagyobb képviselője volt, el nem felejtettük volna. Ma nem cselekszünk tehát rosszul, ha visszamegyünk a Maimûnî nézetére s megvizsgáljuk, hogy tovább mehetünk-e nála. Közelebbi vizsgálat után azt fogjuk találni, hogy nem tehetjük. Maimûnî szerint csak az Istennek létét ismerhetjük meg biztonsággal, lényéről semmiféle pozitiv attributumot nem használhatunk, az Istennek megismerése csak negativ s cselekvésbeli attributumok által lehetséges. Ma sem mondhatunk egyebet. Az Isten téren és időn felül van, mindenható, azaz reá nézve nincs különbség a lehetséges és lehetetlen között, megnyilatkozik az ember számára közvetve a világnak minden pontján, a természetben s az emberiség erkölcsi rendjében, közvetetlenül az igazság után való vágyban s az erkölcsi itélet kényszerében. Társadalom nem állhat fenn, a melyben az emberek mindig hazudnának, gyülölködnének s jogtalankodnának, tehát a dolgok végső oka igazságra, szeretetre, egyesülésre s jogos cselekvésre teremtette az embereket s ezért igazságos, a természet által eláraszt minden élő lényt örömökkel, a tökéletesség felé engedi, sőt kényszeriti haladni teremtményeit s ezért jóságos. Ezeken s a hozzájuk hasonló tulajdonitmányokon tul menni nem vagyunk feljogosítva.

Maimûnî nézete igen közel áll a Herbert Spencer nézetéhez a megismerhetetlenről. Szerinte minden tények között a legbizonyosabb, hogy a hatalom, a mely mindenségben nyilvánul, megismerhetetlen. Polemiája jelenkori theologusok finomabb anthropomorfizmusa ellen sokban emlékeztet Maimûnîra. »Egész könyveket lehetne irni, ugymond, az istenfélők istentelenségéről. A vallástanitók nyomtatott s szóval hirdetett gondolatain csaknem mindenütt a dolgok legfőbb titkával való ismeretségnek vallomása vonul végig — jó ismeretségnek vallomása, a mely, hogy keveset mondjunk, mindennel, csak nem a szerénységgel hozható összhangba, melyet ezek az emberek egyidejüleg hirdetnek.« »Ha fölveszszük egy pillanatra, hogy egy órának ketyegése s egyéb mozgásai az öntudatnak bizonyos nemével lennének összekötve s hogy ilyen öntudattal biró óra azon nézeten lenne, hogy az órásnak cselekedetei, épen ugy mint az övéi, rugók s horgonyok által határoztatnak meg, ugy csak a hasonlatot tettük teljessé, melyről némely vallástanitók oly sokat tartanak. S ha fölveszszük, hogy egy óra nemcsak hogy létének okát ilyen mechanikai kifejezésekkel formulázná, hanem azon nézeten is lenne, hogy az órák általában ezt az okot illő tisztelettel igy tartoznak formulázni s minden órát atheistaként kürtölne ki, a mely nem merne ilyen kifejezéseket használni — ugy csak a theologusok merészségét jellemeztük, a midőn saját állitásaikat kissé tovább követtük.« »Mindenki hallott a királyról, a ki ott szeretett volna lenni a világ teremtésénél, hogy tanácsokat adhasson. Szerény ember volt azokhoz képest, a kik azt mondják, hogy nemcsak a teremtő s teremtett közötti viszonyt értik, hanem azt is, milyen a teremtő. S mégis ez a transzczendentális szemtelenség, a mely azzal dicsekszik, hogy átlátja a hatalom titkait, a mely minden létezőben nyilatkozik, de még azzal is, hogy e hatalom vállán áttekinthet s működésének feltételeit megfigyelheti — ez az, a melynek utlevele jámborságról szól.«

A rokonság a Maimûnî nézete s a Hebert Spenceré között szembetűnő. Azok között, a kik az emberi tudás relativ voltát tanitották, Spencer Hamilton nyomán megemlíti Leo Hebraeust és Spinozát, a kikre Maimûnî befolyása kétségtelen. Annyi bizonyos, hogy Maimûnî ámbár metafizikai dedukczio útján s nem ismerettani úton jut nézetéhez, oly következetességgel vitte keresztül az Isten külön lényének megismerhetetlen voltáról, minővel senki előt-

te, úgy hogy ujkori bölcsészeti nézetek alapján állva sem mehetünk tovább nála. A Spencer nézetét azért idéztük, mert sokkal közelebb áll a zsidó vallásos felfogáshoz, a mint az legnagyobb vallásos gondolkodónknál Maimûninál elénkbe lép, ujabb spekulativ nézeteknél, mint aminők a Fechner, Lotze, Carière-éi, vagy ujkantista dogmatikusok rendszereinél. A pesszimistákról nem is szólhatunk. Gyűlöletük a zsidóság iránt a dolgok természetéből folyik, egész világfelfogásuk homlokegyenest ellenkezik a zsidóságéval, a mely mindennel inkább hozható összhangba, mint e »modern gnoszticizmussal«.

Az eddigiekből világos, hogy a jelenkori vallásos költészetnek, a mennyiben ez lehetséges, anthropomorfisztikus kifejezések használatában, a Maimûnî követeléseinek meg kell felelnie, azaz azokat kerülnie kell.

A magyar zsidóságnak legujabban költője támadt *Kiss József*-ben. Nem czélja a következő soroknak e jeles költőnek költői érdemeit méltatni — ez nem theologus dolga — csak mint felekezetünk szellemének egyik jelenségével, mint zsinagógai költővel akarunk vele foglalkozni. Már régebben a zsidó népélet egyes alakjait nagy szeretettel állította elénk, egyes sajátos emberi vonásaikat megismertette közönségünkkel, mindezzel szeretetet mutatott faja iránt, míg mások lelketlenül elfordultak tőle, legyen neki hála és köszönet érette. Egészen másképp kell itélnünk a zsinagóga javai felől való nézeteiről.

Az elnyomás a zsidóságra, mint összességre nézve mindig jó hatással volt. Meglátszik ez a zsinagógai költészet történetén is. Ennek legerőteljesebb hangjai az üldözések korából hatnak el hozzánk. A görög üldözések megteremtették a makkabaeusi zsoltárokat, a középkori elnyomás a zsinagógai költészet legjavát, az ujkori *semád,* melyet antisemitizmusnak neveznek, a Kiss József költői egyéniségére volt befolyással. Csakhogy nagy különbség van a különböző idők költőinek vallásos meggyőződései között. Ismeri mindenki K.-nak *Az ár ellen* cz. költeményét. Olyan időkből származik, a miket nem akarunk jellemezni, mert zsidónak, a ki csak kis részben is ismeri népének történetét, az emberiség vallásos és erkölcsi javai, a műveltség körül, szellemének nyilvá-

nulásait, egyéniségének értékét, csak igen kemény szavai lehetnek a közvélemény akkori magatartásáról, a midőn túllépve hatáskörét s nem tisztelve a lelkiismeret szabadságát, vádló s bíró lett egy személyben, vádolta a zsidóságot, ezt a páratlan történelmi jelenséget s itélni akart fölötte. Mit énekelt akkor Kiss József?

Óh hunyjatok le, hunyjatok!
Ti ragyogó, szép csillagok:
Kis fiam édes szemei! —
Minek ily éjben fényleni?
Ó hisz e fény is ellenem
Fordulhat egykor, ugy lehet,
Ha sírva megemlegeted
Végzetes örökségedet,
Én édes, drága gyermekem!

Ez a sirva megemlegetett végzetes örökség a zsidóság lenne! Bizony nem így beszélt a zsoltár-költő sokkal rosszabb időkben: »Egész nap előttem van az én szégyenem s arczomnak pirulása borított el engem. A gúnyolónak s káromlónak szava miatt, a gyűlölő és bosszúálló miatt. Mindezek értek bennünke s mi nem feledtünk el téged s nem tagadtuk meg frigyedet. Nem hátrált meg a mi szivünk s nem tért le lépésünk a te ösvényedről . . . Bizony nem felejtettük el Istenünknek nevét s nem terjesztettük ki kezeinket idegen isten felé. Az Isten tudja ezt, mert ő ismeri a szívnek titkait. Mert te miattad ölnek meg bennünket s tekintenek levágni való juhnyájnak«. (Zsolt. 44, 16—23.) Vagy hasonlítsuk össze Júda Halévinak Kiss József által leforditott költeményét (Ünnepnapok 55. l.) a fentidézett versszakkal, akkor is látni fogjuk a különbséget a középkori s a jelenkori zsinagógai költő vallásos meggyőződései között. Nem a költőt illeti a szemrehányás, hanem a nemzedék közszellemét, a melynek érzülete hű kifejezést nyert általa. A mi művelt zsidóinkat kell vádolnunk azzal az érzülettel, mert ha az ő legnagyobb részük nem gondolkodott volna így, a költő nem úgy szólott volna.

Hallottátok-e már, hogy egy lengyel zúgolódott volna sorsa ellen, azért, hogy ő lengyelnek született? Csak a zsidóságban vannak annyian, a kik »sírva megemlegetik az ő végzetes örökségeiket.« A zsidóság minden politikai aspirácziók nélkül való nép, a melynek egyénisége van olyan fontos az emberiségre nézve mint bármely nemzeté, azért azt, a mi sajátosságát, vallását s

vallásos életét teszi, legalább is ugy kellene féltenie, mint a nemzetek a magukét. Ez a nép megteremtette a bibliát, döntő befolyással volt a művelt emberiség vallásos életére, mindenütt közvetitett kereskedelmet s tudományt... de hát minek soroljunk fel tényeket, a mikből egy is elég, hogy a zsidóság helyét a leghatalmasabb szellemű népek között biztositsa? S ha ehez a néphez számíthatja magát valaki, annak vallásos igazságait származásával együtt »végzetes örökségnek« tekinti, melyet »sirva megemleget.« Kiss József, a zsinagóga költője, a XIX. század végének erőtlen zsinagógájáé.

Hogy nem olyan szempontból tekinti a zsidóságot, mint kellene, annál kevésbbé vehető rossz néven, minthogy a német zsidó költők, köztük Kompert és Auerbach sem ismerték helyesen a zsidóság történelmi fejlődését. Auerbach 1867-ben csodálkozva hallotta, hogy a zsidók Spanyolországban már egyszer szabadok voltak. E költők csak a jelenlegi zsidó népélet külső megjelenését ismerték, de históriai ismeretek hiányában nem voltak képesek a jelenségek lényébe behatni. Nem is lehettek igazán a zsinagóga szellemének kifejezői, mert a zsidóságnak, mint történelmi jelenségnek nagyságát nem értették, még kevésbbé hatoltak vallásos eszméink s instituczióink mélyébe. Nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy Kiss a zsidóság typusául Ahasvért használja, a középkori néphit ezen alkotását. Az »Uj Ahasvér« így szól:

Fekély boritja testemet
És lelkem, ah, még betegebb,
Pihenni vágyom, nem lehet...
Méretlen idők átka nyom,
Nincs istenáldás utamon,
Ó meddig kell még bolyganom?

Sok jeles költő énekelte meg a »bolygó zsidót«; költeményeik szépek lehetnek, de az alak valóságos káromlás a zsidóságra nézve. Ahasvér vétkezett és bűnhődik, a zsidóság nem vétkezett ugy, hogy szenvedéseit bűnhődésnek lehetne tekinteni. Ahasvért lelkiismerete furdalja s kergeti, a zsidóság egyáltalában nem tartotta magát rosszabbnak a világ többi népeinél s nem is vándorolt, ha nem kergette a mások gonoszsága, Ahasvér mindig ugyanaz a változatlan alak, a zsidóság nem volt soha az a fejlődésre képtelen valami, a minek különösen keresztyén theologusok tekin eni szeretnék. Ahasvért tehát, ezt a szűkkebblűség és gyűlölet szülte alakot nem volna szabad zsidó költőnek a zsidóság typusának használni. A mi a fekélyeket, meg a lelki betegséget illeti, azok egészen uj keletüek lehetnek. A zsidó népszellem instituczióinak védelme alatt mindig egészséges volt, erkölcsi tekintetben egészségesebb, mint ma.

Végül előttünk vannak még Kiss nyilatkozatai némely vallásos instituczióinkról. Fönnebb volt már szó a zsidóság intézményéről, melyet zsinagógának nevezünk. Ezt nem pótolhatja sem a természetnek, sem »a költészetnek magasztos temploma.« Zsinagóga és közös kultusz nélkül nincsen közös vallásos meggyőződés és érzés, tehát nem is valósithatók meg az eszmék, a mik a felekezetet létezésre jogositják, Kiss az Ünnepnapok első költeményében mégis azt mondja:

Más templomot keveset jártam:
Az ihlet percze a szentélyem,
Hol bűnbocsánat nyilik nékem.

Már mások utaltak arra a furcsa jelenségre, hogy az imákhoz való bevezetésben valaki tagadja az ima szükségességét. Kiss igy szól:

Minek, kérni uram! tetőled,
Hisz vágyaink is tőled jönnek?

A bűnösek is? — De nem időzünk ez utóbbi gondolatnál, csak ki akarjuk emelni, hogy a theologia már régen túl van az ilyen ellenvetéseken az ima ellen. Schleiermacher óta minden kezdő theologus is tudja, hogy az istenitiszteletnek sem meteorologiai sem fiziologiai változások nem képezhetik czélját. Az istenitiszteletnek czélja a vallásos fölemelkedés, a véges szellemnek érintkezése a végtelen szellemmel, az erkölcsi életnek megerősítése s a zsidóság hivatásában való hitnek megszilárdítása. Minden más önző czélnak fölvétele, pathologikus mozzanata a vallásos érzületnek.

A költő csak azért hirdethetett ilyen nézeteket, mert költeményeit egy falusi zsinagóga énekeinek »zümmögő melodiájára« irta. Abból a zsinagógából nem indulhatott ki számára a zsidóság megértése, azok a »zümmögő melodiák« nem képesítik a költőt arra, hogy a zsidó vallásos tudatnak kifejezést adjon. Három évezrednek hármoniája az, a melyre hallgathatott volna, négyszáznál több zsinagógai költőnek szava, a kik között nem egy lángész volt.

Ne csodálkozzék senki, hogy annyit foglalkozunk költőnk elejtett nyilatkozataival. Ezek a szép versekbe foglalt gondolatok, a melyek azonban minden igazság nélkül szükölködnek, több kárt tesznek vaskos könyveknél. Ki tudja, hogy eddig is a mi lágymeleg zsidóságunkban hány embert erősített meg az ő zsinagóga- s istenitiszteletnélküliségében?

A mondottak után senki sem fogja feltünőnek találni, hogy Kiss J. vallásos énekeiben vannak dolgok, melyek a zsidó vallásos gondolkodással össze nem egyeztethetők. Igy pl. a 82. l.

Maradj velünk, légy menedékünk
Ó mindenható szeretet.

Az Istent zsidó költő sohasem azonosította a szeretettel. »Az Isten a szeretet,« ez keresztyén tan (János I. lev. 4, 16.). Az Isten a létezők alapja, forrása, az egész mindenség az ő megnyilatkozása, egyes jelenségekkel azért nem szabad azonosítanunk. Azért nem is tartjuk helyénvalónak egy nagy bölcsész következő (derus) magyarázatát: »Szeresd az Urat, a te Istenedet, azaz az erkölcsi jót egész szívvel, egész lélekkel.« Az Isten nem az erkölcsi jó, nem a szeretet, nem az igazság.

Az Istennek megnyilatkozásai ezek mind. Az ilyen nyilatkozatok megingatják az isteneszme objektiv realitásában való hitet. Pedig az Isten a minden jelenségek mögötti realitás. Épen azért nem helyes a következő sem: 87. l.

Te vagy az igazság,
A törvény, az itélet.

Nem zsidó befolyásra mutatnak a következők is: 82. l.

S megszünik a lét viszálya
Ha ránk borult a szemfedő.

44. l.

Üdv és hosanna! megváltó láng te
Ó üdv neked te égi fény!

A *hosanna* szó a zsidóságban forditatlanul nem használható. Semmiesetre sem használható dicsőitő értelemben. A szót költőink némelyike igy is használja: »Hosánna néked«, de ez félreértése Máté ev. XXI. 9.-nek. A szó, mint minden héberül értő tudja, annyit tesz: »ó segits.«

Feltünő anthropomorfizmus a 45. l.

Éjnek évadján, haragvó Isten!
Végig suhintád pallosod stb.

Olyanokat sem lenne szabad használni: 80. l.

Ki negyedizig torolsz vétket,
De jót nem felejtesz soha.

A mint látni fogjuk, a bibliai kifejezés nem jogosit fel bennünket az ilyenek használatára imákban. Csaknem blaszfémia a 40. l.

Egyet menténk meg a nagy pusztulásból,
Téged uram! javaink legjavát.

Voltak theologusok, a kik hasonló dolgok, különösen pedig anthropomorfizmusok miatt, a melyek nagy része bibliai kifejezéseken alapul, a költeményeket zsinagógai használatra alkalmatlanoknak nyilvánitották. Mi e véleményt helyeseltük volna még akkor is, ha a költemények kifogástalanok lennének s a költő csak a fentemlitett nyilatkozatokat tette volna. Felekezetünk, a mig csak meg van győződve arról, hogy objektiv igazságok birtokában van, hogy nincsen külön igazság a zsinagóga s külön igazság a »művelt ember« számára, hanem minden igazságai s intézményei egyenlően értékkel birnak a felekezet minden tagjára nézve, nem adathat olyan költeményekben kifejezést vallásos érzéseinek, a melyeknek szerzője, midőn saját nevében szól, a zsidóságot Uj Ahasvérnek, »Végzetés örökségnek« nevezi s legsarkalatosabb intézményeink értékét ama költemények bevezetésében tagadja. S mégis akadtak theologusok, a kik e költeményeket, a miket egyáltalában nem tekinthetünk a modern vallásos tudat kifejezéseinek, magasztalták, legutóbb pedig az aradi főrabbi úr kelt védelmükre s objektivitás hiányával vádolja azon birálókat, a kik a Kiss J. verseit zsinagógai használatra alkalmatlanoknak nyilvánitották.

Igazat kell adnunk az aradi főrabbi úrnak abban, hogy az Istenről teljesen adequát módon nem szólhatunk. Hiszen azért ajánlotta Maimúni csak a negativ és a működési tulajdonitmányokat. De anthropomorfizmus nem igazolható azzal, hogy a bibliában is előfordul, mert amaz anthropomorfizmusok a vallásos fejlődés egy régibb stádiumának jelei, a melyen a zsidóság már felülemelkedett. Bizonyitja ezt azon körülmény, hogy a zsidóság gondolkodói már igen régi időkben kénytelenek voltak allegorizálni azokat. Ha valaki az anthropomorfizmusokat ma épen ugy akarná használni, a mint azok a bibliában vannak, ugy tünik föl előttünk, mintha a törvényt: fogat fogért, szemet sze-

mért, ma is alkalmaztatni akarná. Az antropomorfizmus a vallásos, az idézett törvény pedig a jogi fejlődésnek régi maradványa. Az annyiszor alkalmazott mondás דברה תורה כלשון בני אדם más értelemben igaz. »Az Istennek tana mindig az emberek nyelvén beszél hozzánk«, mindig az emberi gondolkodás állapota szerint. Mi tehát azt tartjuk, hogy a jelenkor zsinagógai költőjének nem szabad azért még anthropomorfizmust használnia, mert a bibliában is előfordul.

Nézetünk azonos a Maimûnî-éval, a ki egészen más nézetekkel birt, mint a minőket az aradi főrabbi úr neki tulajdonit. Az ily kifejezést: »az Isten örökké élő egyéniség« blaszfémiának tekintette volna. De csak a dolog lényegére akarunk szoritkozni. Az aradi főrabbi úr azt következteti Maimûnî két nyilatkozatából, hogy a bibliai parancsolat, a mely szerint »az Istenről semmiféle képet ne alakitsunk magunknak, a *szóképletre*, melyet maga a szentirás is használ, nem vonatkozhatik. Ha azonban az emlitett birálat, a »modern zsinagóga« szubtil követelése folytán, a régi tanitóink e nézetét sem fogadhatja el stb.«

Az aradi főrabbi úr e dolgokat oly apodiktikus módon mondja, mintha általánosan elismert igazságok lennének. Pedig lapozzunk csak tovább a Móre Nebuchimban, főtisztelendő uram! .... Itt vagyunk az 59. fejezetnél. Itt Maimûnî R. Chaninának egy nyilatkozatát magyarázza. Szavaiból kitűnik, hogy tefillánknak kezdetén e szavakat: »a nagy, hatalmas s félelmetes Isten«, csak azért szabad használnunk, mert a tórában állanak és mert a »nagy gyülekezet« férfiai fölvették a tefillába, különben ezeket sem lenne szabad használnunk. Tehát nem szabad minden tulajdonitmányt használnunk, mely a bibliai könyvekben előfordul »nem pedig mint azok az igazi balgák cselekesznek, a kik imáikban, a miket összeállitanak, predikációkban, a miket szerkesztenek, halmozzák a tulajdonitmányokat .... s beszélnek róla mindenfélét, a mit csak megengedhetőnek tartanak s terjengősek lesznek e dologban, mig végre hitük szerint az Istent meginditották ugy, hogy meg van hatva. Hát még ha egy próféta szövegében ilyen dolgot találnak, akkor megengedettnek tartják, hogy idézzenek helyeket, a miket még okvetlenül magyarázni kellene, szószerint idézik azokat, még ujabb dolgokat származtatnak le belőlük s állitásokat épitenek reájuk. S ezt oly sokszor engedik meg maguknak a költők, prédikátorok s olyanok

a kik hiszik, hogy tudnak verseket csinálni, hogy vannak munkálatok, a melyek tiszta hitetlenséget tartalmaznak, mások pedig olyan gondolat szegénységet s a képzelet olyan ferdeségét mutatják, hogy az ember nevetne rajtuk, a mikor hallja, de sírhatna, ha meggondolja, hogyan lehet az Istenről ilyen dolgokat mondani ..... De el kell gondolnod, hogy ha a rágalmazás és rossz híreknek terjesztése nagy bün, mennyivel inkább, ha az ember szabadjára hagyja a nyelvét, mikor az Istenről beszél.« (L. Kaufmann, Attributenlehre, 447.) Hasonló okokból tiltja Maimûnî a csöndes tefillánál is a megállapitott szövegen túlmenő tulajdonitmányok használatát. Más helyen pedig bálványimádónál rosszabbnak mondja azt, a ki az Istenről nem megfelelő dolgokat mond.

Látnivaló, hogy ama »szubtil« követeléseket a modern zsinagóga csak a Maimûnî elvei alapján támasztja, nehogy vallásos érzéseinek kifejezésénél a »transzczendentális szemtelenség« hibájába essék, s hogy nem azok, a kik a Kiss verseit a zsinagógai használatra alkalmatlanoknak tartják, hanem a Kiss költeményeinek föltétlen dicsőitői állanak ellentétben a Maimûnî nézetével. Abból, hogy valaki a Maimûnî követeléseit meg akarja valósittatni, ugy hisszük, nem fogja már mostan az aradi főrabbi úr sem következtetni, hogy neki csak a Kant-féle imádkozás való, a minthogy előbb sem következtette volna, ha tovább megy vala a nyelvfilozófiában Herdernél, a vallásbölcsészetben Kantnál és a Móre Nebuchimban a 26. fejezetnél.

Különben épen az aradi főrabbi úr védettje az, a ki ama nézetet az imáról hirdeti s a főrabbi úr ezt elnézi, valószinűleg az »élesen gondolkodó logika bátorsága« iránt való tiszteletből. Sajnáljuk, hogy ezen túlhaladott nézettel szemben ilyen tisztelettel nem adózhattunk s úgy hisszük, hogy nincsen külön igazság a zsinagóga és külön igazság a művelt emberek számára. A vallásos és erkölcsi javak, a mikben a zsinagóga hiveit részesíti, nagyon ráférnek a mi »művelt« embereinkre s egyáltalában nincsen okuk a zsinagóga istentiszteletét olyan dolognak tekinteni, a mely csak a fejletlen szellemek számára való. A mi héber imakönyvünk pedig, a melyet az aradi főrabbi úr a Kiss versei mögé helyez, ugy hiszszük, meg fog maradni a zsinagógában, a mig csak komoly theologusok lesznek felekezetünkben, a kik a tudatlan közvélemény kedveért vallásos életünk érdekeivel játszani hajlandók nem lesznek.

Igy tehát a kisérletet, hogy istentiszteletünkbe jelenkori vallásos tudatunkat kifejező énekek hozassanak be, sikerültnek nem mondhatjuk. A gondolkodásnak jelen irányaitól mit várhatunk istentiszteletünk jövőjére nézve, ezt a következő pontban fogjuk kifejteni.

Az istenitisztelet legközvetetlenebb nyilvánulása a felekezet szellemének, azért ezen látszik meg legjobban vallásos gondolkodásának s érzéseinek állapota. A vallásos tudatnak ébredése az istenitisztelet hatását a lelkekre intenzitás s kiterjedés tekintetében növeli. Mennél igazibb életet élnek a vallásos eszmék az összesség szellemében, mennél inkább bizonyulnak olyan hatalmaknak, a melyek az egységesített emberi tudás körén belül befolyást gyakorolni képesek, tehát mennél inkább bizonyulnak kulturhatalmaknak, a melyek az emberiség által elért igazságokkal szerves összefüggésbe lépni képesek s szellemi életünkben helyet s befolyást követelnek maguknak, annál mélyebb és igazabb lesz az istenitisztelet befolyása is s annál szélesebb körre, mondjuk annál több egyénre fog ez a befolyás kiterjedni. Csakhogy ehez vallásos eszméinknek olyan felfogása szükségeltetik, a mely nem áll ellentétben az egységesített tudással s nem hivatkozik az ész szavával szemben *auktoritásra* s ennek a felfogásnak mennél szélesebb körökben kellene elterjednie. Mivel ez nincs meg eddig, azért hirdeti az Istentől elidegenedett gondolkodás az ő téves és felületes tanait. Elszomorító látvány, hogy a közvélemény vallásos kérdésekben általa becsült egyénektől milyen nézetekkel tápláltatik.

Csak nem rég hirdette a fővárosnak egy előkelő napilapja a melynek sok zsidó olvasója bizonyára vállásfilozofiai kérdésekben is azt tartja legfőbb tekintélynek, egy Renan zsidó történetéről szóló birálatban, hogy a zsidóságnak, a mely tagadó állást foglalt el az egyiptombeliek, asszirok, perzsák, görögök s rómaiak vallásával, a keresztyénség s az iszlámmal szemben, meg kell tagadnia végre önmagát is. Tanai meg vannak ingatva, ünnepei pedig elvesztették jelentőségüket. Az ilyen nézetek hirdetése kárt tehet, ámbár szakembernek különös gondolatai vannak, a mikor ugyanez a kritikus szemére veti Renannak, hogy nem kutatott az után, hogy nem vették-e a zsidók át tanaikat az egyiptombeliektől vagy más ókori néptől, holott Renan könyvének egyiptomi

kölcsönzésekre vonatkozó fejezetei nem kisebb egyiptologus, mint Maspéro nézte át s pótolta jegyzetekkel. Renan dogmatikus is ama kritikus szemeiben, mert nem hivatkozik előzőire. Csakhogy Renan mondja, hogy fölteszi olvasóiról, hogy ismerik a tárgyára vonatkozó ujabb munkákat. Ilyen alaposság mellett hirdetik jóakaróink a zsidóság jövőjéről való lemondást. Bennünket e kis jelenség csak mint némely zsidó körök Istentől elidegenedett gondolkodásának nyilvánulása érdekel. Ez a gondolkodásmód a zsidóság müveltebb részében igen nagy mértékben van elterjedve, a mi e résznek vallásos életünk formái iránt való közömbössé gében is nyilatkozik.

A másik oldalon meg a reakczió üli diadalait. Még e folyóirat hasábjaiban is olvashattuk a német orthodoxok főembereinek dicsőitését, ugy, hogy azt hinné az ember, hogy ezek az orthodox theologusok voltak azok, a kik a zsidóság tudományos megismerésének alapját megvetették, hogy ők megmentői a zsidó vallásos életnek, mélyebbé tették instituczióink felfogását. Pedig, a ki ezt hiszi, alaposan csalódik. Nem orthodoxok teremtették meg s fejlesztették a zsidóság tudományát, sőt ellenkezőleg a zsidóság tudományának legjobb munkásai az orthodoxok által perhorreskált »eretnekek« voltak. Ha egyik-másik náluk némi tiszteletnek örvend, ez tiszta következetlenség részükről. Orthodox ember még a tudomány szempontjából igazán jó könyvet nem irt; nem csoda, tudomány, a melynek keze-lába meg van kötve, nem tudomány.

Keleti Európának igazi orthodoxizmusa következetes, föltétlenül hódol a vallásos dokumentumok s írók auktoritásának, ez a multra támaszkodik; a nyugati orthodoxizmus sánta, kancsal következetlen, a reakczió szüleménye, zsidó katholiczizmust akar megteremteni, úgy mint a reformálók egy református zsidóságot. Az egyik épugy ellenkezik a zsidóság szellemével, mint a másik. Az orthodoxia tudományos tényekkel szemben is non possumus-politikát akar követni, a mellett fölületes, nem is támaszkodik mélyebbre ható theoriákra, még alabornak is rossz a zsidóság szekerén, annál kevébbé lehet a zsidóság megmentőjének tekinteni. Csak egyben volt és van igaza, abban, hogy vallásos intézmények elengedhetetlenségére mutatott, de nem mutatta meg tudományos alapon azoknak szükségességét és fontosságát. Az orthodoxizmus egyoldalu, helytelen vallásos irány, csak *auktoritás*-ra

építi a vallásos megismerést, a tudományos kutatásnak és gondolkodásnak csak annyiban enged működési kört, a mennyiben ezt az auktoritás, hagyományos fölvételek megengedik, de e tekintetben is sokszor következetlen. Káros a zsidóság fejlődésére, mert ott, a hol uralkodik, legjobb talaja a képmutatásnak, mert ha valaki tudományos igazságokkal megismerkedik, auktoritásai nem maradhatnak teljesen érintetlenek. Mert hát az Isten ugy teremtette az emberi gondolkodást, hogy nem lehet azt maradandóan elaltatni természetes és természetfölötti igazságoknak megkülönböztetésével. Irodalomtörténeti felvétel pl. a mely a tudomány szerint nem igaz, nem lehet vallásos szempontból igaz. Hogy Spencerrel szóljunk, nem hihetjük el, hogy az Isten ugy teremtett volna bennünket, hogy eszünk s vallásos érzéseink örökös ellenmondásban legyenek egymással. Azt mondották néktek, hogy ne higyjetek oly gondolatnak, a melynek szivetek ellentmond, én pedig azt mondom néktek, ne higyjetek sem a szivetknek, sem tekintélynek, ha az igaz tudomány, az ész nekik ellentmond. A zsidóság tanainak nem szabad fölszinesen érintkezniök az emberiség elérte igazságokkal, ugy hogy a theologus agyában a vallásos dokumentumok helyes vagy nem helyes ismerete s »világi ismeretek« szépen elkülönítve egymás mellett legyenek, a mi tanainknak feltétlenül élő, szerves összefüggésbe kell lépniök az egységesitett emberi tudás által megteremtett világnézlettel s erős meggyőződésünk, hogy csak akkor fogjuk igazán látni, hogy azok élő hatalmak, melyek a lelkeket mozgatni képesek. Akkor nem fogják a »művelt« emberek tanainkat olyan dolgoknak tekinteni, a mikben csak a rabbinusnak kell hinnie, institucziónkat pedig érthetetlen szokások halmazának, a miket művelt ember életében nem gyakorolhat. Az orthodoxizmus mindezt megakadályozza, azért káros s talán veszedelmes is a zsidóságra nézve.

Ha az orthodoxizmus az utolsó időkben hóditott Németországon, ugy ezt egyrészt a vallásos gondolkodás hiányának, másrészt pedig a minden téren mutatkozó reakcziónak kell tulajdonitanunk. A mit tehát mesélni hallottunk a német orthodoxizmus egyik vezérférfiáról, Hirsch Sámson Ráfaelről, a kit most a »zsidóság regenerátorának«, »megmentőjének«, meg nem tudom én minek neveznek, eleitől végig óriási túlzás. Érdeme az, a mi az őszinte orthodoxizmusé általában, hogy a vallásos intézmények fontosságára utalt, s hogy nem elégedett meg a theoretikus orthodoxizmussal, hanem az elmélet megvalósitását követelte. Nézete tehát nem felelt meg annak a közjellemtelenségnek, a mely nálunk nemcsak megvan, hanem hódit is, a mely szerint vallásos tanaink és intézményeink felfogásában nincs szükségünk haladásra, minden maradhat s maradjon ugy a mint van, de van kétféle jámborság: az egyik a rabbinusok számára való s annyira terjed, a mennyire az illető hitközség megköveteli, a másik a laikusoknak való s mindent megenged, a mit az anyagi érdekek, a jó izlés és a kényelem, eme hatalmas tényezői a mi zsidóságunk nem fejlődésének, követelnek. Ebben Hirschnek nem volt része, nem is volt szükség megalapítására, s ha valaki megalapította volna, nem sok köszönettel tartoznánk érette.

Egyébként Hirsch működése tudományos jelentőséggel nem birt, praktikus theologus volt minden izében. Ha azt mondjuk, hogy vallásos dokumentumaink felfogásában nem állott a tudomány szinvonalán, ugy azt is mondottuk ezzel, hogy tanaink és törvényeink felfogását illetőleg is így állott a dolog. »A felvilágosodás és öntudatosság« a vallásos gondolkodásban nem abban áll, hogy az ember egy-két nyelvnek a grammatikáját tudja s bizonyos mennyiségű »világi ismereteket« vesz föl magába. Hirschnek működése egyáltalában nem volt olyan, hogy az egész zsidóságra kihathatott volna s a mi ugynevezett vallásos mozgalmainkban is elenyészőleg csekély része volt az ő munkásságának.

Azt fogja kérdezni az olvasó, hogy mi köze mindennek istenitiszteletünk fejlődéséhez? — A mi igazi orthodoxaink eddig azért váltak külön, mert gyülölői voltak minden nem héber betünek s veszedelmet láttak benne a zsidóságra nézve. Önmagától keletkezett egy irány, melyet fönnebb jellemeztünk s a zsidóságban hallatlan módon kétféle vallásosságot különböztet meg A német orthodoxizmus dicsőitése ennek az irányának javára szolgál, a mely esetleg meggátolhatja nálunk a szabad vallásos gondolkodás fejlődését, tudományos theologiai munkásság keletkezését s egész vallásos életünkre bénító hatást gyakorolhat. A fönt emlitett tényezők mellett ez az irány az oka istenitiszteletünk s egész vallásos életünk hanyatlásának.

Ilyen viszonyok között az igaz theologusoknak kötelességük a reakczió jellemes s nem jellemes nyilatkozásaival közösséget nem vallani, a zsidó vallásos igazságot az Istentől elidege

nedett gondolkodás támadásai között megvédeni s az észnek, a szabad kutatásnak, az egységesített emberi tudásnak jogát a zsidóságban érvényre emelni.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Egy levél a régi jó időkből.

Hazánk történetének azon huszonöt éve, melyről Horváth Mihály három kötetet irt, méltán a magyar nemzet politikai ébredése korának nevezhető. Haladási és átalakulási törekvések minden téren jellemzik ezen korszakot. A zsidóság pedig mind megértette a kor szavát és kivált oly országban, hol maguk a kiváltságos osztályok és ezek közt a köznemesség, mely a nemzetet testesítette első sorban, oly igazán nemesen a szabadság és egyenlőség zászlaját kibontották. Az 183⁶/₇. országgyülés óta a nemzet legjobbjai lelkesítése és buzdítása mellett a zsidóság is a reformok terére lépett; azóta hangzanak el zsidóknál is az orthodox és neolog szavak az ellentétes irányok jellemzésére vallásos téren. Magyarosodás, korszerü elemi iskolák és karénekes templomok alapitása, európai müveltségü hitszónokok alkalmazása kerültek a napirendre (1845-ben Kossuthnak »Pesti Hirlap«-jában egy magyar-zsidó seminarium alapítására gyüjtöttek és keresztények voltak az első adakozók.) Nem volna kár azt a kort gyakrabban bolygatni, tüneteit taglalni, a mai kor kézzelfoghatólag meggyőződnék, hogy mily sokban mennyire haladtunk — hátrafelé is. Még az sem lett eddig kellőképen illustrálva, hogy a zsidó mindenhol, de társadalmi elzárkozottságában is, azon nemzet szokásait, erényeit, gyöngéit és a társadalmi hangot is eltanulta, a melynek kebelében él. Áll ez kiváltképen a magyar zsidókról. Herlesson német iró egyik regényében, melynek szintere Csehország, egy magyar zsidó ifju mint főhős szerepel s minden egyes vonásaiban azt bizonyitja, hogy a magyar zsidó jellemében, cselekményeiben és véralkotásánál fogva is magyar. A magyar zsidók viselkedése a nagy szabadságharcz alatt szintén e nézetünket bizonyítja.

Ezeket kellett előre bocsátanunk, hogy az itt következő levelet megérthessük, vagy jobban mondva félre ne értsük. Reformtörekvésekre vall és egyszersmind világosságot vet az akkori

magyar közállapotokra és a hatalomkezelésre, melyekről a mai nemzedék talán azt hinné, hogy ez sohasem volt igaz.

Az eredeti levél bold. Löw Lipót irattárából való. A czimoldalon áll: Herrn Izraelit. O. Rabiner in Pest. Postabélyeg: »Veszprém.« A pecsétoldalon zsidóbetükkel olvasható: bitte abzugeben an die H. Judenvorsteher.

A levél zsidóbetükkel van irva, és hiven lemásolva itt következik:

Veszprim den 2. April 843.

Beste Herren Vorsteher. Indeme Ihnen bewust sein wird, den werten und hochgeschätzten Nuhm den ich mir gl. erwerblich gemacht habe, da ich schon bereits fünf nach einander folgende Jahre Rosch-hakahal bin und werde auch ohneweiters noch mahl so lange Ros-hakal bleiben und zugleich auch Waisenvater bin, folglich können Sie sich beiläufig auch denken, dass der Ewige in mich auch Vernunft und Weisheit geprägt hat, wodurch ich mit Gottes hilfe ein schönen Cultustempel, sammt ein weitberühmten Corsänger her zu stellen im Stande war, welches mich sehr viel Mühe gekostet hat, folglich nimmt mich sehr Wunder auf Ihnen, da mir ins Ohr gesteikt worden ist, das Sie unser berühmten Corsänger ablokken wollten, daher ersuche Sie gütigst diesen Gedanken zu verwerfen, worein ich gar nicht zweifle, widrigenfalls aber, so wahr ich hiesign Rosch-hakahal und Weisenvater bin, dass es Ihnen muss theuer kosten, und sollte mir einer von Eurer Gemeinde unter meine Hände geraten, werde ich ihm einsperren und züchtigen lassen, um ihm zu überzeugen, was ich als Wesprimer Rosch-hakal im stande bin zu thun. Daher dienen Ihnen diese Zeilen zur Nachricht um sich in Acht zu nehmen.

Indessen hoffe ich von Sie mittels eine baldige Antwort Ihre Exkusierung zu vernechmen, verbleibe Ihr freund: הק׳ Aron Weisz, Roschhakahal u. Weisenvater in Weszprim.

NB. Dieses Alles geschieht mit Wahrnung meine Beisitzen.

A ki most Weiss Áron büszkeségét arra, hogy ő ros-hakahol és árva-atya, hogy karénekes istenitiszteletet létesitett, nem érti és Weisz uram rátartósága fölött talán nevetgél, az csak azt bizonyítja, hogy Weiss uram korát nem érti. Karénekes templom, az már a reformok netovábbja volt és csak olyan férfiu tehette, ki pesti hitsorsosoknak, ugy a sorok között, olvasatlan

huszonötöt igérhetett és ezen igéretet rövid uton be is válthatta Hogy is ne válthatta be adott szavát! A főszolgabiró hivatalába igtatta; ha azután az alispánnal is jó lábon állott, akkor a zsidóbiróság hatalom volt. A pesti zsidó hitközséget a pesti szükkeletü *német* magistratus nem igen kényeztette el, semmiféle diskreczionárius hatalommal föl nem ruházta a zsidókat és Weiss uramnak igaza volt, ha a pestieket lenézte és elvárta, hogy majd exkuzálják magukat.

Weisz ur csak ugy irt, ugy gondolt, ugy cselekedett, mint mindazok, kik az ő korában a hatalmat gyakorolták; eltanulta azt a fő- és alszolgabiráktól és alispánoktól és én bizván fajunknak assimiláczióra való nagy hajlandóságában, reménylem, hogy mindenkor és mindenben a magyar nemzet örömei és bajai mindig a mieink is lesznek, erényeik, hibáikban egyek leszünk és ezzel átadom a magas főszolgabiróhoz méltó ras-kalhohol irott emlékét az utókornak a megőrzésül.

Budapest. SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Hitközségi költségvetések.

A néma számok mily beszédesek! A hallgatag, komor statisztikai adatok mily ékesen szólnak! Föltárják elénk a hitközség szervezetét, életét, bepillantást engednek vetni szivkamráiba. Ami az embernél a pulzus, az az országnál, városnál avagy községnél a statisztikai adat, a szám. Egy tapintás és a pulzus veréséből lüktető, pezsdülő, egészséges szervezetre vagy pedig lázas, kóros állapotra következtethetek. A mai gyenge beteges generácziónál gyakori az idegbántalom, sőt még a ftizis is járja. Annál jobban esik kifejlődött, erőteljes, a kórság lehétől még csak meg sem érintett embereket látnunk. Ilyen egészséges, erőtél duzzadó a pesti hitközség. Pulzusa jól ver, tüdeje hatalmasan zihál, szive nagy, egy szóval mindene rendjén van. Lássuk hát közelebbről az előttünk fekvő pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentését az 1888-iki közigazgatási évről.

Első sorban az *oktatásügy* vonja magára figyelmünket, A hitoktatás a nép és polgári iskolákban 446, a középiskolákban 110 hetenkinti tanórát igényel. A tanitó személyzet, beleértve az elemi iskolákban működő tanitókat, 41 tagból áll, kik 50 iskolában teljesítik feladatukat. Csupán a nép és polgári iskolákban 325 osztály részesül hitoktatásban.

A hitoktatás és elemi iskolaügy fejlesztése czéljából, a tanügyi adminisztráczió vezetése, az oktatás ellenőrzése végett uj oktatási felügyelő állás lett ez idén szervezve és dr. Bárány József által betöltve. Kötelessége »a tanórákat minél sűrübben látogatni, havi jelentésekben az elöljáróságot a felügyeletére bizott ügy mindenkori állásáról és szerzett tapasztalatairól tájékozni, netalán fenforgó fogyatkozásokról jelentést tenni és az ezen ügykörben szükséges intézkedéseket kezdeményezni.« Bár az elöljáróság ezen hivatalhoz az oktatásügy felvirágzásának a reményét füzi, azonban mégis fölhívja az iskolaszékek figyelmét is, hogy a külső felügyelet gondjaiból ők is vegyék ki részüket, mert különben az ellenőrzés az oly felette nagy számú iskolákban, mint a pestiekben, teljes lehetetlenség. »Már pedig e téren jogos okunk van a panaszra — mondja a jelentés. — Az iskolaszéki kerületek egy részében az ügynek tulajdo-

nitott fontossággal össze nem férő közönyösséget tapasztalunk. A gimnáziumokra és reáliskolákra csak nagy ügygyel-bajjal voltunk képesek a legutóbbi években vizsgálati elnökökre szert tenni. Bizalommal fordulunk Önökhöz, hogy legyenek komoly és cselekvő támogatóink e vallásos, szent ügyben.« A felügyeletre valóban égető szükség van, először azért, mert évről-évre szaporodnak a növendékek, tehát az oktatásügy kiterjedése folyton nagyobb mértéket ölt, másodszor pedig azért, mert azon tudat, hogy nincs ellenőrzés, a hittanár és tanitó urak egyikét-másikát épenséggel nem igen erősiti meg hivatalos buzgalmában. A jelen tanévben megtörtént, hogy az egyik hittanitó az egy és ugyanazon órában két helyen tanitott, persze csak »in effigie.« Ugyanezen hittanitó urral történt meg, hogy mikor a boldogult 14. §. ellen dühös harcz folyt az utczákon, ezen szavakkal állit be az osztályba: »fiaim, ma nem lehet előadást tartani, mert — tüntetnek az utczán. Menjetek szépen haza.« És az elemi iskolás kis fiúk a nagy utczai tüntetések daczára ép kéz-lábbal érkeztek haza. A jelentés ezt a két utóbbi adatot nem ismeri.

Az arányok az oktatásügy körében azonban oly nagyok, hogy épenséggel nem lehet csodálni, ha visszaélések is fordulnak elő.

Hitoktatásban részesültek a *középiskolákban:* 1864-en, tavaly: 1737, harmad éve: 1641. A *polgári* iskolákban: 1483, tavaly: 1520, harmad éve: 1405. A *népiskolákban:* 6546, tavaly: 6287, harmad éve: 6396. A *talmud-tórát* látogatta: 117, tavaly: 92, harmad éve: 92. A *héber tanfolyamokat* látogatta: 118. Az *elemi iskolákban* az összes növendékek száma: 1206, tavaly volt: 1169, harmad éve: 1098. Ezen elemi iskolai, valamint a fővárosi népiskolákba járó szegény zsidó tanulók közt 2473 darab ingyenes tankönyv lett kiosztva. A 8 elemi iskolába járó 1206 tanuló közül 803 volt tandíjmentes. A hitközségi oktatás intézményei, összegezve az előbbieket *11,284 tanulóra* terjedt ki, tavaly 10,805-re, harmad éve: 11068-ra. A *leányiskolák* újjáalakitásával is foglalkozik az elöljáróság, de egyelőre csak »éber figyelemmel tartja szem előtt.« Bizony, bizony ezt mihamarébb kivánnánk megvalósulva látni. A zsidó lánykák kimondhatatlan sokat szenvednek a különböző városi és felekezeti iskolákban. Folytonosan gúnyolják, csipdesik őket a tanitók, gyakran egész nyiltan kimondják, hogy a zsidókat nem állhatják ki. És teszik azt harmad-, negyedosztályú polgári iskolába járó leányokkal. Amellett azután magas tandíjakat szednek tőlük. A siputczai polgári leányiskolában közel $^3/_4$ része a tanulóknak zsidó és még más iskolákban is túlnyomó a zsidó elem, az ezek által kifizetett tandíjakból talán fönn lehetne tartani egy zsidó polgári leányiskola tanerejét? Az épületet az

áldozatra mindig kész fővárosi zsidóság talán fölemelné? Annyi bizonyos, hogy egy *zsidó polgári leányiskolára* égető szükség van. A leányokat ott egészen más szellemben lehetne nevelni, a zsidó szellemmel, gondolkodással kellene ott őket megbarátkoztatni. Mert az kétségtelen, hogy az asszonynak legnagyobb befolyása van a családban uralkodó zsidó szellemre. Az angol misszió karmai közül is ki kellene szabadítni a kis lánykákat. Az angol kisasszonyok valósággal téritik a lányokat. El kell mondaniok a miatyánkot, a hiszekegyet stb. A szegény zsidó lányokat magukhoz veszik, hogy az ártatlan, mit sem sejtő csemetéket apáik hitétől eltántoritsák.

Tagadhatatlan, hogy a hitközség mindenféle úton, módon igyekszik a vallásos érzületet a zsidó ifjuság közt megszilárditani. E czélból meghonosította az ifjusági *istenitiszteletet.* Minden szombat délután összegyülekszik a mindkét nembeli összes fiatalság a délesti istenitiszteletre. Igazán lélekemelő látvány az óriási zsinagógát ifjakkal, lányokkal zsufolva szemlélhetni. Jelen kell lenni aprajának, nagyjának. Az egyik buzgó hittanár vigyázót nevezett ki, hogy az az ő osztályából a szombat délutáni istenitiszteleten hiányzókat jegyezze föl. Nem a jelentésből irtuk ki ezt az adatot, de azért bizony tény.

Az istenitisztelet emelése czéljából már 1881 óta fáradozik az elöljáróság uj magyar *énekeskönyv* megalkotásán. A tavalyi jelentés azt mondta ezen énekeskönyvről, hogy »e munka szakembereinknek a szerző hozzájárulásával való megvizsgálás végett kiadatott; a tőlük elvárt jelentés és a netán szükségessé váló módosítások mértékétől, ugy mint néhány hiányzó részlet elkészitésétől függ, valjon az 1888. év folytán azon helyzetben leszünk-e, hogy az uj énekeskönyvet a közönség kezébe bocsássuk.« Nagy reményeket fűzött mindenki ezen uj énekeskönyvhöz, mely ha beválik, a liturgiában mélyen érzett hézagot tölt ki. Nagy várakozással nézett mindenki a mű elé, melynek szerzője (azt hiszem, elárulhatom a nyilt titkot, bár a jelentés elhallgatja a költő nevét) *Kiss József.* Azonban, kik sokat vártak, kevéssel kellett beérniök. Vajudtak a hegyek és megszületett — az egér. Egér ez, legalább vallásos és liturgiai szempontból. Hogy mint költészeti és irodalmi mű mekkora a becse, azt megmondta a »Budapesti Szemle«; hogy liturgiai és vallásos szempontból mennyit ér, arról a jelentés azt mondja, hogy »sajnálattal kell konstatálnunk, hogy reményünk nem teljesült. Szakembereink, kiknek a munkát nem költészeti és irodalmi, hanem pusztán vallásos es liturgiai szempontból való birálatra kiadtuk, a hozzánk benyujtott munka némely darabjára nézve kimeritő irásbeli jelentésükben a reájuk tartozó szempontokból szakszerű megjegyzéseket tettek, melyeket az elöljáróságnak nem volt módjában figyelmen

kivül hagyni. Megbizottjainknak a költemények szerzőjével ez irányban folytatott tárgyalásai nem vezettek czélhoz; söt a szerző a tárgyalások folytán kéziratát tőlünk visszavonta. Az elöljáróság nem tartotta volna czélhoz vezetőnek, hogy szerző e kivánatát megtagadja; de a benyujtott kézirat visszaszolgáltatása mellett fentartotta magának, hogy a magyar liturgia megállapitása alkalmával azon részekből, melyekre megjegyzések nem tétettek, egyet-mást uj énekeskönyvébe átvehet, minthogy az elöljáróság ezentul is szemmel tartja azon rég kitüzött czélt, hogy a templomi istenitisztelet számára uj énekeskönyvet szerkesztessen.«

Budapest. BELEDI MIKSA.

(Folytatjuk.)

Tanügy.

Az orsz. izr. tanitó-egyesület közgyülése.

A közgyülést előkészitő bizottság (elnök *Csukási Fülöp*, jegyző *Maislis Ferencz*) a központi választmány elé terjesztendő következő közgyülési tárgysorozatban állapodott meg:

I. csoport: folyó ügyek. Ebbe a csoportba tartozik:

a) elnöki megnyitó beszéd és titkári jelentés, melyek az egyesület utolsó évtizedében felmerült legfontosabb mozzanatait tárgyalják. *b)* Pályadijak odaitélése. *c)* Számvizsgáló bizottság jelentése. *d)* Tisztujitás. *e)* Szabályszerüen bejelentett önálló inditványok.

II. csoport: Az egyesület által nyujtandó anyagi és szellemi kedvezmények. Árva- s segélyalap. Az egyesület vagyonforrásainak szaporitása.

III. csoport. Az egyesület belszervezetére vonatkozó javaslatok nevezetesen: ujabb fiókkörök létesitése és a már létezők hatáskörének tágitása, a vidéki választmányi tagok müködés-körének szabályozása.

IV. csoport. Hitoktatás.

a) felekezeti, és *b)* a közös iskolákban. A héber tananyag terjedelme és módszere.

V. csopot. Általános nevelés- s oktatástani tételek, különös tekintettel a zsidó népiskolára.

Vélemény-nyilvánitás egyesületi kiadványaink felett.

Felsorolt tételeknek kitüzése egyhangulag elfogadtatik.

VII. A közgyülésre felránduló tagok szórakoztatásáról és kirándulások rendezéséről annak idején külön albizottság utján fog a rendező-bizottság intézkedni. E bizottság lehetőleg mindent

el fog követni, hogy a tagok minden méltányos igényeinek eleget tegyen.

Az elnökség által a *vidéki választmányi tagokhoz* szétküldött levélből a következőket vesszük át:

Igen tisztelt kartárs ur!

A folyó évi augusztus 20—21-ik napjáa megtartandó közgyülésünk előkészitésére kiküldött bizottságnak A·/. alatt ide mellékelt jelentését, a közp. választmány f. hó 14-én tartott ülésében egyhangulag elfogadta.

Most már a tanitóságon van a sor, hogy a kijelölt irányban és mederben a központot a közgyülés sikere érdekében támogassa.

Ugyanis alapszabályunk, az anya-egyesület vidéki köreire vonatkozó XII. fejezetének 2. és 11. §§-ai, nemkülönben annak 17. §-a, világosan intézkednek vidéki köreink hatásköréről és az anyaegyesülethez való viszonyáról.

Vonatkozással fentebb emlitett határozatra és a központot kötelező alapszabály intézkedéseire tiszteletteljesen felkérjük:

1. Hasson oda, hogy a vidékén lakó zsidó tanitóság egyesületünk egyik vidéki körévé tömörüljön és nyomban a megalakulás után, ide mellékelt alapszabályunk intézkedése értelmében, a közp. választmány által kitüzött kérdéseket megvitassa, illetve, hogy a többségnek nyilvánuló véleménye alapján határozott megállapodásra jusson és az orsz. magy. izr. tanitó-egyesület közgyülésének napirendjére tüzendő egyes tárgyak szakszerü és kimeritő, a kör megállapodásaival megegyező előadására nézve, saját kebelükből való valamely tagjának megbizást adjon.

2. Ha müködési helyén, vagy közvetlen közelében, már egy tényleg szervezett fiókkör létezném, ugy sziveskedjék a fiókkört vezető többi kartársakkal egyetértve, az illető közgyülést április havának valamely napjára egybehivni, mellékelt javaslatot megvitatni, a közgyülés napirendjére tüzendő egyéb tárgyakra vonatkozó megállapitásaikat is a központnak előterjeszteni, az előadókat kijelölni, végre ajánlatba hozni azon tagokat, kiket saját kép viseltetésükre az orsz. anyaegyesület vidéki választmányi tagjának megválasztatni óhajtanak.

3. Az alakulandó körök egybehivásánál szem előtt tartandó alapszabályunk ezon intézkedése, mely világosan elrendeli, hogy a kör kötelékébe mindazon izr. tanitók tartóznak, kik az orsz. magy. izr. tanitóegyesületnek tagjai és..... vidékének területén müködik. Tagokul felvehetők még azon önkényt ajánlkozó orsz. izr. tanitóegyesületi tagok, kik oly szomszédos megyében müködnek, melyben ily vidéki kör szervezve nincsen és végre az anyaegylet pártolótagjai.

A központhoz ez ügyben intézendő jelentését, legkésőbb április hó végéig elvárjuk. Ugyanezen időpontig sziveskedjék az illető körülésről szóló jegyzőkönyveket, valamint a kör tagjainak pontos névsorát is hozzánk származtatni.

KÚTFOK.

178. sz.

Az orsz. iroda körlevele.

Az izraeliták országos irodájának elnökségétől.

14,334. szám.

Tekintetes hitközségi elöljáróság!

Midőn a vallás- és kerekedelemügyi miniszteriumok ujabb rendeleteit mellékelten átküldeni szerencsénk van, felhasználjuk ez alkalmat, hogy anyakönyvi és hitközségi ügyekben miniszteri intézkedések alapján több hasznos tudnivalót is közöljünk, mely közleményünk folyamán a t. Elöljáróság utolsó évi működésünkről szintén értesitést nyer.

I. Az 1885. évi anyakönyvi szabályrendelet gyakorlati alkalmazásában teljesen sikerültnek bizonyult, a mennyiben — mint ezt különben már mult évben is kiemelni szerencsénk volt — nemcsak az anyakönyvi intézménynek jövőben való helyes kezelését biztositja, hanem az által, hogy a mult mulasztásainak jó részét felderité, a családi jog nem csekély előnyére ezerekre menő be nem jelentett esetek utólagos anyakönyvi feljegyzésére is vezetett. Oly tömegesen érkeztek utóbbi időben az ez érdembeni kérvények, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltósága folyó évi márczius hó 6-án 10,442. sz. alatt kelt °/. a. közölt rendeletével utóbb szükségesnek találta ezen ügyekben az eljárást tüzetesen szabályozni s az elsőfoku érdemleges intézkedés jogát az alispánnak, illetve városi tanácsnak hatáskörébe utalni. Ezen rendelettel az anyakönyvvezetők a hatóságoknál a felek érdekében való közbenjárásra is felhatalmazva lettek, mely joggal eddigelé nem birtak.

Minthogy a rendelet 5. pontjában utalás történik az 1888. évi szeptember hó 27-én 18,211. sz. alatt kiadott körrendeletemre, 2. °/. a. az utóbbit is szószerinti szövegében közöljük,[1]) megjegyezve, kogy ezentulra az utóbbi rendeletnek csak azon intézkedései veendők figyelembe, melyeknek értelmében feleket nem anyakönyvi kivonat alakjában kiállitott születési bizonyitvány nélkül csak a kultuszminiszterium engedélye alapján szabad házasságra egybeadni.

Felkérjük a t. Elöljáróság utján azon anyakönyvvezető urakat, hogy e rendeletek határozatait tudomásul venni és hivatali eljárásukban ugy ezen, valamint az 1863. évi udvari cancellariai rendeletet, nemkülönben a nmgu kultuszminiszterium 1885. évi 1924. eln. és 1888. évi 1191. eln. sz. a. kelt körrendeleteit szem elött tartani sziveskedjenek. Különösen arra figyelmeztetünk, hogy az udvari cancellariai rendelet 2. pontja szerint *a kihirdetésnek három egymásután következő szombati vagy ünnepi*

[1]) L. M.-Zsidó Szemle V. k. 579—80. l.

napokon kell történniök és hogy ennélfogva azon több helyen meghonosodott helytelen gyakorlat, hogy hétfőn és csütörtökön is történnek házassági hirdetések, megszüntetendő, ha csak az anyakönyvvezető urak sulyos következményekkel járó törvényszegést elkövetni nem akarnak és ha ebből folyólag a feleket kellemetlenségeknek és egyéb hátrányoknak kitenni nem kivánják.

Egyidejüleg az anyakönyvvezető urak emlékezetébe idézzük mindazt, a mit 1888. évi január hó 24-én 12,156. és m. é. 12,735. sz. alatt kelt körleveleinkben hivatali teendőik iránt felhoztunk, készuek nyilatkozván a magunk részéről, hogy a mint a lefolyt évben különböző ügyekben hozzánk fordult 183 izraelita anyakönyvvezetőt a szükséges utasitásokkal és ubaigazitásokkal elláttuk, ugy ezentul is szivesen fogunk tanácsesal szolgálni mindazoknak, kik e végből hozzánk folyamodnak.

II. Mióta a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltóságának 1888. évi junius hó 21-én **az izraelita hitközségi viszonyok rendezése** tárgyában kiadott körrendelete életbelépett, azóta több különvált községnek a jelzett rendelet határozatai alapján eszközölt békés egyesülése vitetett keresztül, és számos jelenség — a milyen nevezetesen az a körülmény is, hogy mult év julius hava óta izraelita hitközség kötelékéből egyetlen kiválás sem történt — a mellett tesz tanuságot, hogy az utóbbi rendelet üdvös következményei mindinkább előtérbe lépnek.

E rendelet egyes intézkedéseiről, valamint az izraelita hitközség jogai felől egyáltalán a következőket bátorkodunk kiemelni:

1. Előfordultak oly esetek, hogy Bécsben lakó és az ottani izraelita hitközséghez tartozó izraeliták, kik az év egy részét Magyarországon lévő birtokukon töltik, arra való utalással, hogy már egy hitközségnek adófizető tagjai, a maguk számára azon jogkedvezményt igényelték, hogy az illető magyarországi hitközség terheihez való hozzájárulás alul felmentessenek.

Minthogy a bécsi cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszeriummal folytatott jegyzékváltás közben kitünt, hogy a Bécsben lakó és magyar illetőségü izraeliták e tekintetben semminemü kedvezményt nem élveznek, a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium akként döntött és ez immár általános szabályul szolgál: *hogy az izraeliták csak a magyarországi izraelita hitközségek között választhatják meg szabadon azt, melyhez tartozni kivánnak, azonban egy Magyarországon kivül létező hitközség e részben tekintetbe nem jöhet.*

2. Folytatva azon törekvésünket, hogy az izraelita hitközség ősrégi kivételes jogait hatósági védelemben részeltessük, sikerült kieszközölnünk, hogy ugyanazon elvek mellett, melyek a mult évi szeptember hó 23-án 13,170. sz. a. körlevelünkkel megküldött és a kóserhús-ügyet szabályozó rendeletnek alapul szolgáltak, az izraelita hitközségeket *a hasvéti kenyér* (mazzoth) szolgáltatása körül megillető jogot is megerősittessük. A magy. kir. földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magy. kir. miniszteriumnak a magyar királyi belügyi és vallásügyi miniszteriummal egyetértőleg folyó évi márczius hó 24-én 14,040. szám alatt kibocsátott és 3°/. alatt ide zárt rendelete kimondja: hogy minden izraelita hitközség *kizárólagos*

joggal bír arra nézve, hogy saját területén husvéti kenyeret (pászka, mazzoth) készittessen és elárusittasson, következésképen senkinek sem áll jogában, hogy a hitközség engedélye nélkül husvéti kenyerek készitésével, eladásával vagy a hitközség területkörén kivül eső helyről való bevitelével foglalkozzék. Az ezen tilalom ellen cselekvők 50 forintig terjedhető pénzbirsággal büntettetnek, és azon fölül a náluk talált vagy czimük alatt érkezett husvéti kenyerek is elkoboztatnak.

3. A hitközség és fiókhitközségek, de sőt a hitközség és tagjai között is *a hitközségi adók és illetékek* ügyében sürün merültek fel viták.

Az anyakönyvi szabályrendelet ugyanis gondoskodik arról, hogy a mennyiben az anyakönyvi kerület másképen nem intézkedik, az anyakönyvi kerület közös költségei az állami adó arányában vetendők ki, és az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt rendelet ennek kiegészitéseképen még azon intézkedést tartalmazza, hogy ily esetben a fiókhitközségi tagok állami adójának csak a fele veendő a kivetés alapjául.

Ezen csak a közös költségek fedezése szempontjából külön szabályok nem léte esetére érvényes határozatot számos hitközség a hitközségi adó kivetésénél is irányadóul vette, legtöbbször még oly esetben is, midőn a hitközségi alapszabályok ily adózási mód felett tüzetesen nem is rendelkeztek. Oly esetben tehát, midőn valamely helységben egy zsidó bérlő vagy földbirtokos van letelepedve, kinek állami adója több ezer forintra rug, mig a többi izraeliták közül egyetlen egynek az állami adója sem tesz ki többet 50 forintnál, ha az állami adó szolgál a hitközségi adókivetés alapjául, az a visszás helyzet számazik, hogy *egy* tag fogja a hitközségi költségvetés túlnyomó részét viselni, mi mellett megtörténhetik, — mint már volt is reá egy eset — hogy a hitközség többsége a hitközségi adót az állami adó 40%-ára emeli, hogy ez által *egy* adófizető rovására jobb kántort szerződtethessen.

Ép ugy előfordul, hogy hitközségek oly fiókhitközségi tagoktól, kik a hitközséggel csak a rabbiságra nézve állanak közösségben, tulságos nagy illetékeket (rechas) szednek, holott ily tagok a hitközség terheihez hozzájárulni nem kötelesek.

Hasonló és más esetekben a mult évben 230 hitközség és 50 fiókhitközségből fordultak hozzánk, és örömünkre szolgál az a tapasztalat, hogy tanácsaink meghallgatásra találtak s hogy igen kevés kivétellel a fennforgott vitákat ilykép minden hatósági közbenjövetel nélkül kiegyenlitünk sikerült.

Állandó törekvésünket képezi, hogy a hitközségek gazdasági önállóságát továbbra is épségben fentartassuk, de ép ezért felkérjük a t. Elöljáróságokat, hogy a gazdasági viszonyokban lehetőleg bizonyos állandóságot létesitsenek, nehogy az adókulcs évente változzék és a hitközségi tagok oly mértékben terheltessenek, hogy a hatóság már az állami pénzügyi igazgatás érdekéből — mely megköveteli, hogy a polgárok adózási képessége a nem tisztán állami czélokra szolgáló terhekkel ki ne merittessék — kénytelen legyen módositó s a hitközségi adót restringáló intézkedésekkel beavatkozni.

Hogy tehát az államnak a hitközségi adózási eljárásába való be-

avaskozása meggátoltassék és hogy a hitközségek és fiókhitközségek között előforduló viszályoknak vége vettessék, két körülményt bátorkodunk a t. Elöljáróság figyelmébe ajánlani:

a) Bárminő kulcs szolgáljon is az adókivetés alapjául, intézkedés volna teendő az iránt, hogy a tagok osztályok szerint csoportositassanak és hogy minden osztály számára eleve meghatároztassék azon adóösszeg, melyen túl senki közvetlen adóval nem terhelhető. (Mihezhartásul tudatjuk, hogy a pesti izr. hitközségnél, melynek évi szükséglete kerekszámban 250,000 forintra rug, a legnagyobb közvetlen adótétel, melylyel valamely tag terhelhető, ez idő szerint évenként csakis 400 frtot teszen ki.)

b) Minthogy az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. szám alatt kiadott körrendelet 2. pontjának b) alpontja szerint az anyahitközség székhelyén kivül fennálló fiókhitközségek és imaházi egyesületek csak az anyakönnyvvezető rabbisághoz és az általuk *állandóan* használt anyahitközségi intézmények terheihez kötelesek hozzájárulni, a hitközségeknek nem áll jogában, hogy oly fiókhitközségi tagokra, kik külön templomigazgatással birnak és a kik az anyahitközséggel csak a rabbiság tekintetében állanak közösségben, rechas-illetményeket vessenek ki akkor, midőn az esketési szertartás a fiókhitközségben megy végbe és a midőn ennél csakis a rabbi működése lesz igénybe véve.

4. Az izraelita hitközségek és egyeseknek az országos izraelita iskola-alapból és az izraelita egyházi czélokra törvényhozásilag megállapitott javadalomból való *segélyezése* a lefolyt évben is rendesen eszközöltetett. Az 1888. évben a nagym. miniszterium részéről a következő segélyek adományoztattak:

a) izraelita hitközségeknek: népiskolai és talmud-thora intézeti czélokra	12,800 frt
kultusz-czélokra	4,200 »
b) szegény rabbik és özvegyeik részére . . .	1,000 »
c) elaggott tanitók számára	1,500 »
a segélyekre forditott egész összeg tehát .	19,500 frt

5. Minthogy az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet intézkedése szerint az anyakönyvi kerület székhelyén fennálló hitközségekre nézve az »izraelita anyakönyvi kerület« elnevezése helyébe az »izraelita hitközség« elnevezése lépett, és minthogy e hitközségek arra is köteleztettek, hogy a mennyiben még szabályszerűen jóváhagyott alapszabályokkal nem birnának, *helyi alapszabályokat alkossanak és azokat a bemutatási záradékkal láttassák el*, 65 izraelita hitközség fordult hozzánk a végből, hogy alapszabályaikat kellő módon elláttassuk, a mely megkereséseknek — a jelzett alapszabályok tüzetes felülvizsgálatának eredménye szerint elrendelt helyesbitések után — megfeleltünk olyképen, hogy azok legnagyobb részét a nmgu. miniszterium a bemutatási záradékkal már ellátta.

III. A fenti közleményeinkből kitetsző tevékenységen kivül az izraelita országos iroda a magas miniszteriumok és hatóságokkal is — melyek hozzánk felvilágositások és véleményekért fordultak — élénk összeköttetésben állott.

Postakönyvünk szerint *az 1888. évben 3220 hivatalos levelet küldöttünk szét.*

Nem hagyhatjuk felemlités nélkül, hogy alig mulik nap, melyen több hitsorsosunk az ország különböző részeiből bennünket a végből fel ne keresne, hogy hitközségeiket érdeklő ügyeikben velünk személyes érintkezésbe lépjenek. Ez által módunk nyilik, hogy számos viszálykodásnak elejét vehetjük; mivel pedig a velünk pártállásra való tekintet nélkül személyesen érintkező egyének és hitközségek száma mindinkább növekszik, ebben azon alá nem becsülendő jelenséget látjuk, hogy az administrativ ügyekben kifejtett őszinte és önzetlen működésünk, valamint a szervezeti egységnek kebelünkben leendő helyreállitása tekintetében részünkről szakadatlanul hangsulyozott szükségesség hovatovább szélesebb körben talál méltánylásra és hivekre.

Nem rajtunk mulik, ha mindazáltal a végczél felé *láthatólag* közelebb nem jutottunk és ha ennélfogva **a zsidó felekezet egységes szervezetét** közel kilátásba nem helyezhetjük.

Az e részben megkivánt előfeltételek még mindig nem teljesültek. A hitközségek anyakönyvi kerületei közül 87 még megalakulva sincsen, de a megalakult kerületek közül is számosak azok, melyek még különböző irányban rendezést igényelnek; ezerekre rug a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz a mult 1888. év folyamán zsidó ügyekre vonatkozólag beérkezett beadványok száma, s már a folyó 1889. évben is meghaladják a 400-at azon ügyek, melyeket nevezett miniszterium csak hozzánk küldött le véleményes jelentéstétel végett. Szemben ezen a folyó ügyekből eredő tetemes munkával, mely legfélreismerhetlenebb bizonyitékul szolgálhat arra nézve, hogy a hitközségek helyi viszonyainak rendezése befejezettnek még korántsem tekinthető, nem kecsegtethetjük magunkat azon reménynyel, hogy viszonyaink további consolidálását czélzó ujabb szervező lépés megtételére felső helyen az időt már is elérkezettnek fognák látni.

Nem tagadhatjuk, hogy tetemesen előmozdithatná maga a hitfelekezet is önkormányzati jogának törvényes biztositását, de mielőtt ez irányban kezdeményező lépés tétetnék, tájékozottnak kell lenni az iránt, nem fogna-e bárminő actio az egyik részről hitsorsosaink más részénél reactiót szülni, a mint ennek mult évi január havi körlevelünkben is kifejezést adtunk. Mint fentebb már előadtuk, a különböző pártárnyalathoz tartozó hitközségekkel való érintkezésünk közben egyetlen egy alkalmat sem mulasztunk el arra nézve, hogy békitőleg hassunk és a közös egyetértés mellett való továbbhaladás előnyeit feltüntessük; ha mindamellett ez idő szerint nagy sajnálatunkra e téren sem vagyunk képesek kézzelfogható eredményre rámutathatni, ugy legalább a tett tapasztalatok megerősitenek bennünket azon meggyőződésünkben, hogy a magunk elé tüzött czél felé, melyet az egységes vallásfelekezet jogainak a törvényesen bevett felekezetekéihez hasonló módon való biztositása képezi, a megkezdett uton eddigi óvatossággal kell előre hatolnunk és hogy ebben magunkat sem néhány elégedetlen ellentállása, sem pedig a tulbuzgók siettető felszólalásai által zavartatnunk nem szabad.

Egyébiránt utalunk az 1888. évi január hó 24-én 12,156. sz. a. kelt körleveleink végpontjaiban foglaltakra s arra kérjük a t. Elöljáróságot: hogy — ha az eddigi eredményekben a további czéltudatos és üdvös működésünkre nézve biztositékot nem láthatna — becses véleményét, további eljárásunk iránt való tájékozhatás végett, velünk leplezetlenül tudatni sziveskedjék.

Midőn még arra kérjük a t. Elöljáróságot, hogy az anyakönyvvezetésre vonatkozó közleményeinket az anyakönyvi hivatal tudomására juttatni sziveskedjék, hitrokoni üdvözlettel vagyunk.

Budapest, 1889. évi márczius hó 27-én.
V. fürdő-utcza 10.

Az izraeliták országos irodájának elnöksége:

Schweiger Márton
irodai elnök.

---

179. sz.

Utólagos anyakönyvelés.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztertől.

10,442. szám.

Valamennyi törvényhatóságnak!

Az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet nemcsak a jövőre biztositotta az izraelita anyakönyvek helyes kezelését, hanem a mult évek mulasztásait is felderitette, a mennyiben a hadkötelezettségi ügy és a családi jog nem csekély előnyére már ezerekre menő be nem jelentett izraelita anyakönyvi eseteknek utólagos anyakönyvezhetésére vezetett.

Minthogy utóbbi időben tömegesen érkeznek az izraeliták kérvényei utólagos anyakönyvezések elrendelése iránt, egyrészt az eljárás egyöntetüsége, másrészt pedig az elintézés gyorsasága érdekében szükségesnek mutatkozik az ezen ügyekben követendő eljárás szabályozása, minélfogva rendelem a következőket:

1. Az izraelita anyakönyvvezetők a felekkel szemben csupán a bejelentett anyakönyvi esetek pontos bejegyzésére s az anyakönyvekből kért hü másolatok kiszolgáltatására szoritkozzanak. Ha valamely fél oly születési, házassági vagy halálozási esetről kér bizonyitványt, mely az anyakönyvekben bevezetve nincsen, akkor az anyakönyvvezető a felet utasitsa, hogy az illető eset utólagos anyakönyvelése iránt az illetékes elsőfoku közigagatási hatósághoz (megyékben a szolgabiróhoz, városokban a polgármesterhez) folyamodjék, de szabadságában áll ezen hatósághoz az anyakönyvvezetőnek is a fél megbizásából folyamodni, mely esetben az anyakönyvvezető a féllel mindazon ténykörülményekről, melyek az anyakönyvi bejegyzés tárgyát képezik, az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet 12. §-ában felsorolt anyakönyvi rova-

toknak megfelelően, jegyzőkönyvet vegyen fel, és azt az őrizete alatt levő összeirási, körülmetélési vagy egyéb feljegyzési könyvekben netán az esetre vonatkozólag előforduló bejegyzések hivatalos másolatával csatolja, melyben a fél által megnevezett tanuk nevei s lakásai, az illetékes hatósághoz intézendő kérvény mellé, valamint az eset kiderítésére szolgáló egyéb bizonyító körülmények is előadandók.

2. A szolgabiró, illetve a polgármester a féltől, vagy az anyakönyvvezetőtől beérkező kérvény alapján mindazokat, kik az anyakönyvelendő születési, házassági vagy halálozási esetről tudomással birnak, teljesül: a közel rokonokat, tanukat, rabbit, bábát, körülmetélőt, haláleseteknél a chevra-kadisa-egylet tisztviselőit is, hit alatt kihallgatja mindazon körülményekre nézve, melyek az előző pontban idézett szabályrendeleti szakasz szerint anyakönyvbe bejegyzendők, továbbá az esetre vonatkozólag netán szükséges vagy rendelkezésre álló egyéb bizonyítékokat is (mint p. az állítási lajstromokat) beszerzi s befejezett eljárás után az iratokat határozás végett megyékben az alispánhoz, törvényhatósági joggal biró városokban pedig a városi tanácshoz beterjeszti.

3. Az alispán, illetőleg tanács az utólagos anyakönyvelés iránti kérelem fölött érdemben határoz, esetleg ujabb vizsgálatot vagy a vizsgálat kiegészítését rendeli el.

A kérelem teljesítése esetében az illetékes izr. anyakönyvvezetőnek meghagyandó, hogy az esetet — a meghagyásban az anyakönyvi rovatoknak megfelelően feltüntetendő adatok szerint — az általa vezetett anyakönyvekbe, a meghagyás vételekor, folytatólagos tételszám alatt vezesse be, s az engedélyező határozatot a vonatkozó anyakönyvi tétel »jegyzet« rovatában jegyezze fel.

A visszautasító határozat ellen 15 nap alatt felfolyamodásnak van helye. A felfolyamodással az iratok, végelintézés végett, hozzám terjesztendők fel.

4. Az izraelita anyakönyvvezetők az utólagosan bevezetett, de korábbi évekből származó anyakönyvi esetekről külön, évszerinti nyilvántartási könyvet is vezessenek, melyek segélyével egyrészt az utólag anyakönyveltekre vonatkozó hiteles anyakönyvi bejegyzések könnyen feltalálhatók legyenek, másrészt pedig a korábbi években született egyéneknek későbbi évben történt anyakönyvelése folytán, az illetőknek hadkötelezettségi szempontból való szabályszerü kiirását az anyakönyvvezető el ne nézhesse.

5. Az 1888. évi szeptember hó 27-én 18,211. sz. alatt kiadott körrendeletem azon intézkedése, miszerint szabályszerü születési anyakönyvi kivonat nélkül a jegyes felek csak engedélyem alapján adhatók egybe, továbbra is érvényben marad.

Miről a czímet további eljárás és a területén müködő izraelita anyakönyvvezetők megfelelő utasítása végett tudósitom.

Budapest, 1889. évi márczius hó 6-án.

Gr. Csáky Albin.

---

180. sz.

A husvéti kenyér elárusitása.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. k. minisztertől.

14,040. szám.

Valamennyi törvényhatóságnak!

Többször fordult elő panasz az iránt, hógy az izraelita hitközségek azon jogát, mely őket a husvéti kenyereknek a hitközségi tagok részére való szolgáltatása tekintetében megilleti, egyesek azáltal csorbitják, hogy husvéti kenyeret előállitanak, elárusitanak vagy a hitközség területkörén kivül eső helyről szállittatnak, a nélkül, hogy erre az illető hitközségtől engedélylyel birnának. Mindezen esetekben a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg kimondottam, hogy a husvéti kenyereknek elárusitása nem a szabad ipar, hanem az egyházi önkormányzat tárgyai közé tartozik, minélfogva ezen jog gyakorlását illetőleg az egyes hitközségek vannak hivatva saját hiveikre nézve intézkedni.

Tekintettel arra, hogy ezen intézkedések daczára a hitközségek engedélye nélkül szállittattak husvéti kenyerek, az emlitett ritualis jellegü élelmi czikk készitése s árusitása iránt a vallás- és közoktatásügyi, valamint a belügyminiszter urral egyetértőleg a ·/. alatt mellékelt rendeletben intézkedtem és felhivom a tötvényhatóságot, hogy az izraelita hitközségeknek a husvéti kenyerek szolgáltatási jogát csorbitó esetekben a mellékelt rendelet alapján járjanak el.

Budapest, 1889. márczius hó 24-én.

Széchényi. s. k.

*

Rendelet az izraeliták husvéti kenyereinek árusithatása tárgyában.

1. §. Az izraeliták husvéti kenyereinek (pászka, laska) a hitközségi tagok részére való szolgáltatása az izraelita hitközség kizárólagos joga. Ennélfogva husvéti kenyereket előállitani és elárusitani vagy a hitközség területkörén kivül eső helyről szállitani csak az van jogositva, a ki erre az illető községben fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyer.

2. §. Az izraelita hitközség autonom jogköréhez képest önállóan és igényeinek megfelelő módon intézkedhetik a husvéti kenyereknek a hitközségi tagok részére való szolgáltatása tekintetében.

A husvéti kenyerek árusitását tetszés szerint vagy önmaga kezelheti, vagy bérbe adhatja, vagy megállapithatja azon feltételeket, melyek alatt az árusitást a jelentkező kereskedőknek vagy vállalkozóknak megengedi. Az izraeliták husvéti kenyereinek árusitásához iparhatósági engedély vagy igazolvány nem szükséges.

3. §. 1879: XL. t.-cz. 1. §-a alapján ezennel kijelentem, hogy kihágást követ el és a rendőrhatóságok által 50 frtig terjedhető pénzbüntetéssel fenyitendő s ezen felül attól a nála talált husvéti kenyerek is elkobzandók, ki a nélkül, hogy arra az illető izraelita hitközség által feljogositva volna, husvéti kenyerek készitésével foglalkozik, vagy husvéti

kenyereket bár elárusit, bár a hitközség területkörén kivül eső helyről szállittat.

4. §. A rendőrhatóságok által kiszabott pénzbüntetések a városi, illetöleg községi szegényalapra forditandók.

5. §. Mindazon jogok, melyeket ezen szabályrendelet az izraelita hitközségek számára biztosit, az izraelita hitközségek székhelyein kivül fennálló izraelita fiókhitközségeket és imaházi egyesületeket is saját területükre nézve megilletik.

Budapest, 1889. márczius hó 24-én.

Széchényi s. k.

---

181. sz.

A trencséni levéltárból.

Zsidók nem tarthatnak keresztény cselédet.

Statutum praeterea est, ne Foeminis christianis apud Hebraeos servitia assumere sub gravissima animadversione tam in Judeum conducentem, quam et christianam servitia assumentem decernanda licitum sit, plurimis tam foedissimi christianarum, cum Judeis coitus, quam et neglectae legis christianae exemplis salutare hoc statutum condendi svadentibus . . . . . .

Judaeis limum tertio jam Instantialiter ad J. Comitatum recurrentibus, ut Ancillas Christianas pro Servitio suscipere ūs dum vetitum sit, ulterius etiam prioribus. Determinationibus insistere placuit J. Statibus Lordinibus, nulla rationaliti causa existente Cur Statutum illud Legi Christianae Conformare et ad evitandas Christianarum cum Paganis Commixtiones conditum in favorem Judaeorum sufferi opporteret.

Határozat a türelmi adó-ügyében.

In quantum porro Judaei Processus transmontani, veluti a conventiculo eorund absentes in repartitione pro A° praeterito Taxe Tolerantialis damnificatos semet fuisse quererentur fine ponendi eatenus remedii, ac instituendae novae rursus intra eosdem pro Anno futuro reparationis praefigitur ijsdem concursus pro 20. 8bis Anni nunc currend' 1763 in oppido Hlava celebrandus.

Mend Leidersdorffer adóügye.

Contextu 6ti Die 10. Feb. 1761. expediti E. L. R. Consily Intimati comittitur! quatenus Comitatus ad rationem m/300 florenorum per Judaeum Mendl Leidersdorffer anticipato praestitorum exolutionis, ad repartitum sibi quottam ad J. officium Provincialis Comissariatus erga Apochas Excellmi ac Illustrmi Dni Comitis Provincialis Comissariatus Directoris, in Computu Comissariatus in defalcationem Quanti Contributionalis acceptandas, quo citius administrare student.

Cui gratioso Intimato, sub praeterito pro mensibus hybernatibus Anni curren' celebrato Comissariati Computu satis factum est.

A trencséni megyei levéltárból közli.

Diamant Gyula.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett *Löwy Mór* temesvári főrabbi, Gyászbeszéd Rudolf trónörökös fölött: kiadja a község. Temesvár. — *Klein Mór*, nagy-becskereki főrabbi, Gyászbeszéd Rudolf tr. emlékére. N.-Becskerek. — *Flesch Ármin* ó-kanizsai ker. rabbi, Gyászbeszéd Rudolf tr. fölött. Zenta. — *D. H. Spitzer*, Ehrenmitglied des Kronpr. Rudolf-Vereins, Oesterreich-Ungarns Trauer über des Ableben d. Kronpr. Rudolf-Budapest.

Gyászistenitisztelet. *Braun Lipót* hittanár urtól a következő sorokat veszszük: Tisztelettel értesitem, hogy itt *Jászfénszarun* is tartott a zsidó hitközség gyászistenitiszteletet a trónörökös emlékére; a gyászbeszédet ez alkalommal föt. *Büchler Áron* jászberényi rabbi ur tartotta.

Boulanger Magyarországon. Egy föltétlenül megbizható angol felekezeti lapban olvassuk, hogy Boulanger mellett utolsó párisi választása alkalmával Drumont, az ismert franczia antisemita irodalmi izgató, azzal is korteskedett, hogy a »brav' général« antisemita. Sikeres megválasztása után azért a *budapesti antisemita párt* (the anti — Jewish party in Buda-Pesth) üdvözlő feliratot küldött Boulangernek. Vajjon ki ez a »budapesti antisemita párt«?

Rabbikongressus van tervben Párisban, a világkiállitás alkalmából. Egy olasz rabbi javasolta, azzal, hogy a kongressuson »bizonyos nemzetközi kérdéseket« tegyenek vitatkozás és esetleg határozat tárgyává, melyek az egész zsidóságot érdeklik. Eddigelé nem valószinü, hogy a terv valósággá legyen.

Az olasz felsőháznak, megbizható adatok szerint öt zsidó tagja, szenatora, van: Isacco *Artom*, Tullo *Massarini*, Samsone *d' Ancona*, Isaia *Ascoli* és Cesare *Parenzo*. A számaránnyhoz képest a zsidóknak egyetlen felsőházi tagságra sem volna joguk.

Zsidók külföldön. A *hollandi* király *Texaira de Mattos* József Henriket, a németalföldi mezőgazdaság körül szerzett érdemeiért bárói rangra emelte. — Giulio *Fano* tanárrá neveztetett ki a *genuai* egyetemhez. — A *berlini* akadémia tudományos kutatások czéljából *Freudenthal* tanárnak Boroszlóban 1500 és *Auerbach* Lipót tanárnak ugyanott 2000 márka segélyt szavazott meg. — *Asser* tanár *Hollandiában* a külügyminiszte-

riumban tanácsossá neveztetett ki. — *Ottolenghi Jónás, Aquiban* (Olaszország) tíz év óta 500,000 frankot adakozott jótékony czélokra.

Az oláh kormány megengedte, hogy a *bukaresti akadémia* a Neuschatz Jakab Jassyban elhalt zsidó 20,000 frtos hagyatékát elfogadja. Egy német felek, lapnak ez alkalomból azt írják Bukarestből, hogy Neuschatz — ki osztrák nemességgel volt fölruházva. — 1887-ben hiába folyamodott oláh polgárjogért. E levelező soraiból megtudjuk azt is, hogy Halfon bukaresti zsidó már régebben 100,000 frankot adományozott az ottani akadémiának egy 5000 frankos évi díj alapítására.

Zsidó tanulók a porosz és magyar egyetemeken. A *porosz* férfi lakosság között esik 100-ra 64·24 evangélikus, 34·15 r. katholikus és *1·29 zsidó*. Ellenben a porosz egyetemeken tanulók között az arány a következő: 69·94% evang., 20·12% r. kath. és *9·58% zsidó*. Tisztán a porosz alattvalókat tekintve, vallás szerint: 71·69 evang., 18·76 r. kath. és *9·19 zsidó*. — A felsőbb tanintézetek látogatói között volt 72·5% evang., 17·6% r. kath. és *9·7 zsidó*. Az arány tehát mindenütt körülbelül ugyanaz. *Magyarországon* a legujabb miniszteri jelentés szerint a hallgatók így oszlanak meg felekezet szerint: a *budapesti* egyetemen van róm. katholikus 42·1%, görög kath. 1·8%, görög keleti 2·6, helvét 11·4, ág. evang. 8.9, unitárius 0·6, *zsidó 32·6%*. A *kolozsvári* egyetemen róm. kath, 44·3%, g. kath. 9·8, g. keleti 7·6, helvét 27·5, ágostai ev. 7·7, unitárius 5·7, *zsidó 5·8%*.

Érdekes kézirat. Párisban a Hotel Drouotban a minap I. Napoleon korára vonatkozó több kéziratot árvereztek el nyilvánosan. Ezek között volt az a hála-fölirat, melyet a központi zsidó konzistórium 409-ben adott át a nagy császárnak. Az *Archives Israelites* azt véli, hogy e MS, mely 20 frankon kelt el, nem az eredeti kézirat volt, hanem a fönmaradt számos másolatok egyike.

Zsidó statisztika. *Németország* lakossága összesen 46.855,704. Ebből evangelikus: 29.369,847; r. katholikus: 16.785,734; egyéb keresztény: 125,673; *zsidó: 562,172*; egyéb vallásu és felekezetnélküli: 11,278. 1871 óta a gyarapodás százalékban az evang. lakosságnál 14.8%, kath. 12.9%, *zsidó: 10%*. Megjegyzendő, hogy osztrák-magyar és orosz zsidó alattvaló 20,000 utasittatott ki Poroszországból = 3.6%. — *Párizsban* élt zsidó 1809-ben 2730, 1832: 20,000, 1860: 30,000 1888: 50,000.

TUDOMÁNY.

A talmudi büntető jog egyik pontja.

Általában el van terjedve azon vélemény, hogy a talmud büntető törvénye szerint a nem-zsidó megölése nem jár büntetéssel. E vélemény a talmud ellenfeleinek azon állításából keletkezett, hogy a palesztinai büntetőtörvény, a mely 1900 évvel ezelőtt érvényben volt, semmiféle büntetést sem szab az idegenek megölésére. A vád tehát az, hogy a talmud époly kegyetlen idegenekkel szemben, mint más népek büntető törvénye volt az ókorban és némelyeknél még a közelmultban is. Tekintsük meg e kérdést közelebbről: igaz-e, hogy a talmud az idegenek megölését nem tartja büntetendőnek?

Mielőtt azonban e kérdés vitatásába bocsátkozom, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy azon korban, a melyből az idevágó büntetőjogi tételek származnak, Palesztina lakossága nem volt már a büntető törvénykezés birtokában, mert az — épúgy mint más provincziákban — az uralkodó rómaiakra szállt át. Főbenjáró ügyekben a római hatóság itélt mind a bennszülöttek, mind az idegenek fölött. »Negyven évvel a templom lerombolása előtt (28 vagy 30 időszámításunk szerint) a büntető törvénykezés elvétetett.«[1]) Ha tehát igaz volna is, hogy a talmud nem tartja büntetendőnek a vérontást, ha annak idegen esett áldozatúl, akkor

[1]) L. Szanhedrín I. fej. 1. halákhá, VII. fej. 2. hal. Szifrá Leviticus 20. fej. 3. verséhez (ed. Weiss 91 c, 12. sor), b. Szanh. 41 a. Mommsen Th., Römische Geschichte 1885. V, 512 l. Mekhiltá Exodus 31, 17-hez (ed. Friedmann 104 b, 5. sor) szintén ide tartozik, csakhogy ott már az egész törvénykezésről van szó, a mely csak a templom elpusztítása után ment át a rómaiakra. L. Mommsen id. hely. 548 l. A palesztinai forrásokban mindenütt גיטלי, a mi prägnansabb, mint a b. talmudban (i. h.) található בטלי.

sem terhelné egyetlen egy ember vére sem a több mint félszáz emberöltő előtt sírba szállt palesztinai büntető jogászokat.

Lássuk azonban az idevágó helyeket. A misnában (Szanhedrin 78 *b*. v. ö. Bábá Kamma 44 *a*. Tószeftá ib. IV, 6. Kethubóth 15 *a* és párhuzamos helyeit) a következő található: »Ha valakinek szándékában volt leölni valamely állatot és véletlenül megölt egy embert, vagy ha meg akart ölni valamely bálványimádót és megölt egy izraelitát, vagy valamely időtlen szülöttet és megölt egy egészséges szülöttet: fölmentendő.« [1]) Épigy található még, hogy az, a ki a bálványimádót megöli, fölmentendő a szentirásban kiszabott büntetés alól. Szifré I, 160. fej. (ed. Friedmann 61 *a*.); Mekh. 21, 14. (ed. Friedm. 80 *a*.) és Tószeftá Szanhedrin XI, 4. (ed. Zuckermandl 431, 19). Az nem áll sehol, hogy a vérontás meg van engedve, hanem csak az, hogy fölmentetik a halálbüntetés alól. Világosan mondja a Mekhiltá (az i. h.): »Valóban csak azt mondták, hogy fölmentetik a világi törvényszék büntetése alól, és átengedtetik büntetése az égnek«, mert nem lehet megengedve Izraélnek, a ki a tórát elfogadta, a mi a többi népeknek tiltva van: a tóra nem könnyít, hanem sulyosbít.« [2]) Világosan magyarázza tehát ezen fölmentés értelmét az egykorú tanító. A törvény a büntetésben különbséget tesz a hitrokon és nemhitrokon közt, épúgy a hogy a régi népek különbséget tettek a törzshöz tartozók és az idegenek közt. A ki némi jártassággal bír a jogtörténet terén, az épen azt találná feltünőnek, ha Palesztinában közel két ezredév előtt ezen különbség megszünt volna. Ez annál feltünőbb lenne, mert Palesztina tudósai az idegen alatt első sorban a gyűlölt és büszke Rómára gondoltak, a mely őket kivándorlásra és »számüzésre« kényszeríté, pedig »a számüzés az összes szerencsétlenségek közül a legsúlyosabb.« [3]) Gondoljunk a hazai viszonyokra, a melyek még nem is oly régen milyen különbségeket mutattak föl a büntető jog terén nemesek és jobbágyok közt, akkor bizonyára elismeréssel fogunk adózni azon

[1]) נפל idétlen = 30 nap előtt okvetlenül elhaló gyermek. Suurenhusius latin misnafordításában e szavakhoz נתכוין״ לנפלים והרג בן קיימא a következő fordítás található: sive **apostatam** et caeciderit **filium foederis.**

[2]) באמת אמרו vonatkozik az elődökre. Iszé b. Akibá már magyarázza ezen szavakat פרט לאחרים. A באמת = aram בקושטא=אבל (l. Onkelos Genesis 17, 19) a nyomatékosság kifejezésére szolgál.

[3]) Szifré II, 43. (82 a).

nemes felfogásnak, a mely az elnyomóval szemben is igazságos tudott lenni. Ezen igazságosság annál többre becsülendő, mert ezen igazságosságra nem a gyakorlati élet szükségessége kényszeríté, hiszen csak elmélet tárgyát képezte az egész büntető jog. Ezen körülmény magyarázza meg azon tényt is, hogy a bünös megbüntetését az égre bizták, nemcsak a szóban forgó esetben, hanem számos más esetben is. Csak egy példa. Ha valaki szándéktalanul emberölést követ el, akkor a szentirás törvénye szerint száműzésbe ment e czélra kijelölt hat város valamelyikébe (Mózes IV, 35 s több helyen). De ezen törvény csak azon esetben alkalmazandó a hagyomány szerint, ha egészen kétségtelen, hogy véletlenül történt, ha azonban a gyilkos a megöltnek ellensége volt és kétség támad az iránt, hogy a véletlenség talán csak szinleges volt, akkor nem volt szabad számüzésbe mennie, mert a számüzés nem elegendő bünhödés és *egészen* fölmentetik, mert megbüntetése az Istenre van bízva. [1]) Számos más bűnényre a büntetés: kiírtás az Ég által, vagy halál az Ég által. A gondviselés által végrehajtandó halál a büntetések közé fel van véve és a büntetések sorában mindig közvetetlenül a világi törvényszék által végrehajtandó halálbüntetés után következik. Ha tehát valami feltünő a talmud ezen törvényében, akkor csak az lehet, hogy a törvény ellentétben más törzsekkel szigoruan sujtotta az idegenen elkövetett gyilkosságot.

A »fölmentést« a fentidézett helyekben soha sem magyarázta commentator másképp, mint ahogy itt magyaráztuk. A büntetőjog egyetlen codificatora Maimuni, a következő tételt állítja föl: »Ha valaki Izraél közül megöl valamely idegent, nem lakol miatta halállal a törvényszék által.« [2])

A vérontás e szigorú elitélése szép összhangot képez a talmudi büntető törvény enyhe szellemével, a melynek jellemzésére csak néhány tételt akarunk kiemelni. »Azon Szanhedrin (felsőbb itélőszék), a mely hét év alatt csak egy embert is kivégeztet, gyilkosnak neveztetik. R. Eleázár ben Azarjá állítása szerint akkor is, ha egy embert hetven év alatt végeztet ki. R. Akiba és R. Tarfon odanyilatkoznak, hogy ha ők ültek volna a Szanhedrinban, sohasem itéltetett volna ember halálra. [3]) A szándékosság

[1]) Makkóth 9 b. s több helyen.

[2]) Hilkhóth Róczéach II, 11. József Káró hozzáteszi, de az Isten által.

[3]) Misna Makkóth, 1 fej. végén.

(dolus) megállapítása csak akkor tekintetett teljesnek, ha a bűnös a tett elkövetése előtt a tanuk által meg lett intve és figyelmeztetve a bűnre és a velejáró büntetésre és egyszersmind kijelentette: »Tudom és mégis teszem.« [1]) E scrupulositás szép világításba helyezi a büntető jog szellemét. E szellem szülte azon számtalanszor ismétlődő exegetikai szabályt, hogy »a hol a tórában csak röviden halálbüntetés van kitéve, a halálnem megjelölése nélkül, ott mindig a könnyebb halálnem alkalmazandó.[2]) A halált pl. bűnök cumulatiojánál sulyosbítani nem szabad; [3]) sőt az itélet végrehajtása előtt az elitéltet elbódító ital által érzéktelenné kellett tenni. [4]) Meg volt tiltva eltorzító halál által kivégezni, »szép halált válassz ki néki«. [5]) A törvényszéknél egy szavazattöbbség az elitélésre nem volt elegendő, háromnak kellett lenni. Gyermektelen férfinak nem volt szabad főbenjáró ügyekben itélni. [6])

A büntető jog eme enyhe szelleme a talmudi ethika kifolyása, a melynek mindent átható elve a könyörületesség, a szeretet. E gazdag kincses házból néhány gyöngy: A vérontás tisztátalanná teszi az országot, átkot hoz rá; megszentségteleníti a szentélyt, eltávolítja az isteni szellemet (sekhíná), okozza a szentély elpusztulását; [7]) Szodoma egyik főbüne a vérontás. [8]) »Egyetlen egy életnek a megsemmisítése fölér egy egész világnak megsemmisítésével, megtartása, egy egész világ megtartásával.« [9]) »Akiba szerint az, a ki vért ont, mintegy megcsonkítja az Isten képét.« [10]) Akibánál még tovább megy tanítványa R. Méir, a ki azt állítja, hogy az Isten fájlalja a gonoszok vesztét, »ha igy fájlalja a gonoszok kiontott vérét, hát még a jámborokét.« [11])

[1]) Szanhedrin 40 a. Makkóth 6 b, 15 b. s számos helyen.
[2]) Pl. Szanh. 52 b.
[3]) Chullin, 81 b, Szanh. 81 a.
[4]) Szanh. 43 a.
[5]) i. h. 52 b.
[6]) Tószeftá Szanhedrin VII, 5.
[7]) Szifré I, 161. A szentély lerombolása = az ország önállóságának megsemmisítése a rómaiak által.
[8]) Toszeftá Szanh. XIII, 8.
[9]) Misna Szanhedrin IV. végén.
[10]) Genesis r. 34 f. végén, l. Bacher, Die Agada der Tannaiten I, 286, 4. jegyzet.
[11]) Szanh. 46 a.

A talmud idevágó számos tételei közül hadd álljon még itt két szabály, a mely a háboruskodásra vonatkozik. »Az ellenséget engedd futni«; [1]) nem szabad az ellenséges város alá azon szándékkal vonulni, hogy az kiéheztetés, szomjuság vagy járványos betegségek által megadásra kényszeríttessék. [2]) Gyönyörüen fejezi ki Maimúni a hagyomány szellemét következő halákhájában: »A világ összes kincsei nem elegendők, hogy váltságdijul szolgálhassanak a gyilkos számára, még a vérrokonok beleegyezésével sem, mert a megölt nem a rokonok tulajdona, hanem az Isten tulajdona.« [3])

Ha az előzőket összefoglaljuk, a következő eredményeket nyerjük: A talmud ethikája és büntetőjogának szelleme határozottan visszautasítják azon föltevést, hogy a pogányokon elkövetett vérontás meg van engedve; a büntetőjog világosan büntetést is szab rá.« [4]) Sem a misnában, sem a midrásban, sem sehol a zsidóirodalomban nem található az, hogy pogányt meggyilkolni *szabad*, csak az olvasható, hogy »fölmentendő«. A fölmentés mint számos más esetnél, egyenesen a bibliai törvényre vonatkozik, hogy ez alól, azaz a világosan kitett halálbüntetés alól fölmentendő, a mi világosan kitünik a biblia ezen helyeihez csatolt azon megjegyzésből: kivéve az idegen. [5])

A talmudi büntetőjog, kevés kivételtől eltekintve, a bibliaexegezisből származik. Innen magyarázható meg azon feltünő tény, hogy a megbotozáson és a kivégzésen kivül nem ismer más világi büntetést. Vagy halálbüntetés vagy semmi világi büntetés. A gyilkosság szerzője vagy a gyilkosbérlő világi büntetéssel nem sujtható, mert »fölmentendő« a bibliai törvény büntetése alól.

[1]) Szifré I, 157 (ed. Friedm. 59 b, 12.)
[2]) Szifré II, 199. Többet i. h. Deut. 20. fejezetéhez.
[3]) Hilkhót Róczéach I, 4. Modern felfogás szerint az ember a közösségé, az államé.
[4]) Mekh. 21, 14 vershez (80 a).
[5]) Megelőző jegyzet és Szifré I, 160 a mint már fent említve volt. Hasonló eset, hogy egy példát idézzünk, a következő is. A tolvaj a bibl. törvény szerint (Exodus 22, 2. 6.) a lopott tárgyat kétszeresen tartozik megtériteni, ha azonban a tolvajtól lopta, csak egyszerűen. Ezen törvényt igy fejezi ki a Mekhilta az i. helyhez (91 b) és a misna Bába Kammá VII, 1. »Ha tolvajtól lopta, fölmentetik (scilicet *a törvényszabta büntetés alól*, de a dolgot vissza kell adni). A misna a biblia magyarázásából keletkezett; ezen eredete érezhető még egyes tételeinek formulázásán.

Az *elméleti* büntetőjog megelégedett a biblia idevágó helyeinek magyarázásával. Időszámításunk előtt azonban, a midőn a büntető törvénykezést még önállóan gyakorolták, Palesztinában más, a bibliában nem foglalt büntetőjogi szabályok is léteztek, a mint egy barajtháról kitünik.[1]) Azon időben valószinüleg nem elégedtek meg úgy az általunk tárgyalt esetben, mint más esetekben azzal, hogy valamely cselekedetet bűnösnek nyilvánítsanak, de a büntetést egészen az Égre bízták. Ha a büntető törvények számára a misna tekintélyeinek korában tér nyilt volna, akkor bizonyára ők sem elégedtek volna meg a puszta tilalmakkal.

Ezzel, azt hiszem, az összes idevágó helyekből bebizonyítottnak tekinthető, hogy a zsidóság irodalmában soha semmiféle helyen olyan nézet nem nyilváníttatott, hogy a vérontás meg van engedve. A talmud ismerői mosolyogni fognak, hogy ilyen tényt bizonyítok, de a mig a talmud szerzőinek oly ivadékaik lesznek, a kik bankárok, kereskedők, ügynökök stb., addig minden bizonyításra szorúl. Sőt nem is elegendők ezen bizonyítékok, mert azok, a kik a zsidóság irodalmát polemikus czélból, vagy — a mi e téren a polemiával egyjelentésű — gyűlölet és üldözés felkeltése és igazolása czéljából átböngészték, kisütötték, hogy a talmud szerint nemcsak meg van engedve a vérontás idegen népek ellen, hanem az még jó cselekedet számába is megy. A sokat idézett szerencsétlen hely, a melyért a talmudot döngetik, nem található a babylóniai talmudban, hanem a »Mekhilta« nevű midrásban, a mely a harmadik század elejéről származó magyarázatgyüjtemény Mózes második könyvéhez.[2]) A 14. fejezet 7. verséhez (Friedmann kiadásában 27 *a*) a következőket olvassuk:

»És vőn hatszáz válogatott szekeret (Fáraó). Kiéi voltak a barmok, a melyek a szekereket vonták? Talán azt hiszed, hogy az egyiptomiakéi voltak? Hiszen azt olvassuk: Megdöglött Egyiptom minden jószága (Móz. II., 9, 6.) Vagy pedig azt

[1]) Szanh. 46 a. Figyelemre méltó, hogy Eliezer ben Jákob, a hagyomány hű letéteményese, állítja a történeti eseménynyel összekapcsolt szabályt, hogy a törvényszék oly büntetést is szabhat, a mi a bibliában nem található és ezen szóval kezdi: hallottam.

[2]) Azon kivül, de az exegetikai alapja nélkül, megvan a mondás a jeruzsál. talmudban (Kiddúsin vége felé; v. ö. Szófrim XV,10.) A Mekhiltából átvette a Midr. Tanchúmá, ed. Buber, Exod. 9, 20-ra, Simeon b. Jócháj neve nélkül a közönséges M. Tanchumában, בשלח elején.

hiszed, hogy a Fáraó barmai voltak? Hiszen azt olvassuk: Ime az Isten keze lesz jószágodon, a mely a mezőn van, a lovakon stb. (u. o. 3. 3. Mózes mondja Fáraónak). Végre azt gondolod, hogy Izraél hátramaradt barmai voltak? Hiszen azt olvassuk: Jószágunk is velünk jön, egy pata sem marad hátra (u. o. 10,26). Kinek a barmai voltak tehát? Azon egyiptombeliekéi, a kik az Istentől féltek. Ebből látjuk, hogy azon jószág, a melyet a jámborok megmentettek, Izraélnek veszedelmül szolgált; ezen versnél mondta Simeon (ben Jócháj): a legjobbat a népek közül öld meg, a legjobb kigyónak zúzd be az agyát. Simeon b. Gamliél azt mondta: nézd, milyen nagy ezen bűnös birodalomnak (Róma) a gazdagsága és a hatalma stb.«

E hű fordításban a közölt helyből századok óta, a mióta csak sillabizálni tudnak a talmudban nem zsidók, nem idéztetett más, mint néhány szó »a legjobbat a népek közül öld meg.« Az is el lett hallgatva, hogy ezen szavak csak Simeon nevében tradáltatnak. Az természetesen magától értetődött, hogy Simeon a gyilkolásra gondolt, holott az egész zsidó-hagyomány szigorú bűntetést szab a vérontásra, még akkor is, ha az ellenséges pogányon követtetett el. Értekezésünk folyamán láttuk, hogy a talmudi büntetőjog és erkölcstan egyaránt a legszigorúbban kárhoztatja a vérontást. Erre nézve sehol nézeteltérés nem említtetik, tehát az sem tételezhető fel, hogy Simeon egyéni nézetnek ad kifejezést. Ha az apologia vezérelne bennünket, igen könnyen bánhatnánk el ezen helylyel, mert azt mondhatnók, hogy a zsidó nem felelős azért, a mit egyik tanítója a második században Palesztina utolsó vonaglása között állított; mert a zsidóvallás sem egy embernek, sem egy kornak, hanem millió meg millió szellemnek és évezredeknek a szüleménye. De mi a megvetett filologia alapján szeretnők a helyet megérteni, ezen az alapon pedig fel nem fogható, hogyan taníthat valamelyik tannaita oly tant, a mely homlokegyenest ellenkezik azon hagyomány egész tartalmával, a melynek felépítésében az illető tannaitának oly kiváló része van.

Azonban nemcsak a talmudi büntetőjog egyenes szabványaival és az erkölcstan szellemével ellenkezik Simeon nyilatkozata, hanem a talmudi erkölcstan világos rendeleteivel is. Simeon nyilatkozata szerint a népek *legjobbjai* halálra érdemesek, a Tószefta szerint pedig »a népek jámborai a túlvilági javakban

részesűlnek«[1]); a gonoszokra nézve sem tétetik különbség a zsidó vallás hívei között és mások között.[2]) Simeon kortársa Méir azt tanítja, hogy még »a pogány is olyan, mint a főpap, ha a tórával foglalkozik.«[3]) Hogy pedig a pogány a »népek jámborai« közé számíttassék, nem volt nagyon nehéz, mert csak a bálványimádásról kellett lemondania és a »hét törvényt« megtartania, mivelhogy az, »a ki a bálványokban hisz, olyan, mintha az egész tórát tagadta volna, az azonban, a ki a bálványokat tagadja, olyan, mintha az egész tórát elismerte volna.«[4]) A zsidó vallás tekintélyeinek gyülölete nem önző fajgyülölet, hanem az erkölcsileg és vallásilag gonosznak a gyülölete, a melyre itt bővebben nem terjeszkedhetünk ki; nem érthető tehát, hogy miképen állíthatja Simeon, hogy »a népek legjobbjait irtsd ki?«

De még tovább mehetünk és megczáfolhatjuk Simeon nyilatkozatát, ha az szószerint veendő, azon helyből magából, a mely erre a nyilatkozatra késztette. Ezen helyen az áll, hogy az Isten a jámbor egyiptomiakat megkimélte csapásaitól és megmentette jószágukat és ezen jószágot használta fel Egyiptom királya Izraél üldözésére. Az Isten tehát a jámbor egyiptominak még a barmát is megkiméli és Simeon ezen helyből következteti, hogy »meggyilkolandó?!«

Mindezen nehézségek, a melyeket részletesen fejtettünk ki — de még részletesebben is kifejthettünk volna — Simeon ezen nyilatkozata ellen, elesnek, ha egy pillantást vetünk azon korszakra, a melyben Simeon élt és ezen korszak eseményeire. Simeon szemtanúja volt Judaea utolsó szabadságharczának, ezen szabadságharcz alatt életveszélylyel lett tanítóvá felavatva. Hadrian Judaea önállóságának utolsó maradványait is elkobozta,

[1]) Szanhedrin XIII, 2, b. talmud u. o. 105 a. Maimúni által kodifikálva Hilkhót Édúth II. fej. végén. A misna ugyanott XI. hallgatólag szintén azt tételezi föl.

[2]) Tószefta u. o. 4. Maim. idézett helyen szintén a talmudra támaszkodva, a zsidó valláson lévő gonoszokat még sulyosabb büntetéssel sujtandóknak tartja.

[3]) Szanhedrin 59 a. Szifrá 18, 15. (ed. Weiss 86 b, 10—18 sor), ez utóbbi helyen ר׳ ירמיה helyett olv. מאיר; u. o. עוסק-ből lett a hasonló hangzásu עושה.

[4]) Szifré I, 111. II, 54 végén Chullin 5 b. A »Nóé ivadékaira szóló 7 törvény« (Tószefta Abóda Zára VIII, 4 s számos helyen) vonatkozik a bálványimádásra, fajtalanságra, vérontásra, stb.

az ország nevét is eltörölte. Az ország elpusztúlva, a férfilakosság lemészárolva, az iskolák megsemmisítve, fejeik, közöttük Akiba, Simeon tanítója, a vérpadon kegyetlen halállal kivégezve. E páratlan kegyetlenséggel viselt háborúban a Judaeában lakó hellének és más idegen törzsek a telhetetlen Róma pártján állottak. Az ország ősi lakossága, a zsidó nép, saját hazájában ellenségektől látta környezve magát, az árúlás kétségtelenűl napirenden volt. Ilyen események között, vagy események után az elkeseredés, a gyülölet eltöltötte Simeont és ezen elkeseredésnek és gyülöletnek úgy adott kifejezést, hogy még a legjobbakat is meg kellene ölni. Nem Egyiptomról szól szemében a szentirás, hanem Rómáról, nem az egyiptomira gondol a szentírás olvasásánál, hanem az élő és elnyomó rómaira. És valóban látjuk, hogy ugyanazon helyen Simeon ben Gamliél párhuzamot von Egyiptom és a »bűnös birodalom« között.

A »megölendő« szót nem értette betűszerinti értelemben; e szóval csak gyülöletének ad kifejezést. Felháborodásában, kárhoztatásában a legerősebb kitételt használja. Ily beszédmód máshol is előfordúl a talmudban, még pedig hitrokon ellen. A palesztinai és babiloniai zsidóságban a tudósok és a nép alsó rétegei között általunk már nem egészen érthető gyülölet uralkodott. Lehet, hogy a tudósok a népben vagy legalább egyik töredékében a vallás tilalmainak áthágóit gyülölték, míg amazok a tudósokat gőgjük, megvetésük miatt vagy talán a hatalom birtoka miatt gyülölték. Akármi volt az oka, a tény kétségtelen és számtalan helyen kifejezést is nyer a talmudban. Legjellemzőbb Akibának egyik mondása: »Midőn még tudatlan (am háárecz) voltam, azt mondtam, ki hoz nekem egy tudóst (talmid chákhám), megharapnám, mint a szamár.«[1]) Eleázár azt mondja: »Az am hááreczt le szabad szúrni oly szombaton is, a mely a hosszú napra esik«; Jóchanan szerint: »Szabad széjjeltépni mint a halat.«[2]) A kommentátorok zavarban vannak. De egészen helyesen jegyzi meg Nachamán (13. század) Chagígá 22 a-hoz írt megjegyzéseiben: »A dolog kétségtelenűl túlzás, nem akarták meg-

[1]) Peszáchim 49 b. Babiloniában a 4—5. században a tudósok a nemtudósokat szamaraknak nevezték, erőszakoskodtak a községekben stb., a miket a talmud gáncsol. Nedárim 81 b. Az említett két helyen az am hááreczről nagyon szigoru nyilatkozatok foglaltatnak.

[2]) Pesz. ib.

engedni a vérontást, sőt a ki megöli (az am hááreczt), halállal lakol érette. Csak gyűlöletből, a melylyel a tudósok el vannak telve a tudatlanok ellen, túloztak ilyen módon stb.[1])

Látjuk tehát, hogy a »gyilkolás« nemcsak a pogányok ellen használtatik Simeon által, hanem többek által saját faj- és hitrokonaik ellen. Ez tökéletesen meggyőzhet mindenkit arról, ha még erre szükség van, hogy ama sokat idézett hely a Simeon ajkain nem volt egyéb, mint túlzás, a mely beszédmód különben számos más alakban is nyilatkozik a talmudban. Már az a tény, hogy Simeon még azt a mondatot fűzi hozzá: »A legjobb kigyónak zúzd be az agyát«, a mellett szól, hogy első mondása is csak »velős tétel.« Ily velős tétellel találkozunk még egyebütt is a misnában. »A szamárhajtók többnyire gazemberek, a tevehajtók többnyire becsületesek, a hajósok többnyire jámborok, az orvosok legjobbika a gyehennába való és a legbecsületesebb mészáros Amálek társa.« [2])

Azt hiszem, hogy ezek után mindenki tisztában lesz Simeon nyilatkozatának értelmével, a mely nyilatkozatnak az ókorban egy pogány sem esett áldozatúl, de talán annál több hitsorsosa Simeonnak a középkorban. Ha S. nyilatkozatát az elkeseredés és gyülölet kifakadásának vesszük, a mint ezt több oldalról bizonyítottuk, akkor mindazon nehézségek, a melyeket fölhoztunk, megszűnnek és a mondat az összefüggésben világos értelmet nyer.

Hátra van még, hogy ezen mondás hátterére, a forrásra, a melyből fakad, rámutassak. Már megemlítettem, hogy a római elnyomás volt az elkeseredésnek főforrása; de ezen politikai okon kívűl még más vallási és erkölcsi okok is szították a palesztinai zsidó lakosság gyülöletét a »pogányok« ellen, ahogy a többi lakosságot minden nemzetiségi különbség nélkül rendesen nevezik, mert az ő szemükben a fődolog a vallás volt és nem a faj. Hiába keresnénk a világtörténelemben példát, hogy egy felekezet annyira iszonyodott volna a bálványimádástól, mint a zsidó vallás hívei Palesztinában a második században. A bálványimádásról egy egész traktátus szól. A bálványimádásnak még a nyomától, a látszatától is iszonyodtak. Azon három bűn között, a melyek

[1]) Lekútoth Ha-ramban. Salonichi 1780. 11 a.

[2]) Kiddúsin végén. Az orvos segélyét a talmud szerint igénybe kell venni. Rasi e nyilatkozatok miatt zavarban van.

miatt inkább a halálba kell menni, mintsem elkövetni, első helyen áll a bálványimádás. Már idéztük azon tételt, hogy a bálványok tagadása egyenértékű az egész szentirás (tóra) elismerésével Ime még néhány példa: »Három nappal a bálványimádók ünnepei (= Kalendae, Saturnalia stb.) előtt nem szabad velük kereskedni, kölcsön adni és venni, fizetni vagy tőlök fizetést elfogadni.«[1]) »Ha valakinek a pénze a bálvány előtt elszóródott, nem szabad lehajolnia, hogy fölszedje, mert azon látszattal bír, hogy a bálvány előtt hajlik meg. Nem szabad lehajolni és inni azon forrásból, a mely a bálvány előtt kibugyog stb.[2]) A második bűn az említett három bűn között a fajtalanság. Azokból, a mik erről a talmudi irodalomban ránk maradtak, azt látjuk, hogy a görög és római irók nem túloznak az erkölcstelenség leirásában. A legtermészetellenesebb bűnök otthonosak voltak a pogányságnál.[3]) A harmadik bűn a vérontás. A palesztinai pogányok gyanúsak a vérontásra nézve. Ezen okból: nem szabad magát általa lenyiratni, csakis nyilvános helyen; pogány nővel nem szabad gyermeket szoptatni; ha valaki egy pogánynyal találkozik az úton, ha kard van a pogánynál, akkor a jobb oldalára tuszkolja, ha bot, a baloldalára.[4]) Hasonló számos tétel fordúl elő a tannaitikus irodalomban. Ezen néhány idézet föltárja előttünk a palesztinai idegen lakosság erkölcseit.

Benne nemcsak a politikai ellenfelet, a mely az ország ősi birtokosait elárúlta és elnyomta, gyűlölte Simeon, hanem a zsidó vallás értelmében a legsúlyosabb három bűnt is, a bálványimádást, a fajtalanságot és a vérontást. Nem az idegen törzs vagy faj képezte a gyűlölet tárgyát, hanem az erkölcstelen ember. Ha nem is lehet helyeselni Simeon kifakadását, de megérteni lehet, ha rúgóit ismerjük. Nem véletlen az, hogy a gyülölet eme kitörése a második század közepéről, Judaea végleges megsemmisítése idejéből és oly tanítótól származik, a ki tanítóját és népének legtiszteltebb férfiait mesterséges kegyetlenség által szigoritott halállal, hóhér keze által látta kimúlni. Az sem véletlen hogy ezen nyilatkozat egészen elszigetelve és követő nélkül maradt a

[1]) Abóda Zára első misna.

[2]) Tószefta u. o. VI, 4—6.

[3]) L. pl. Tósz. Ab. Zára III, 2. A talmud különböző helyeiből arra lehet következtetni, hogy a zsidóknál is előfordultak ilyen bűnök.

[4]) Ab. Z. 27 a; ib. 26 a, Tósz. ib. III, 3.; ib. 25 b, Tósz. ib. III, 4.

hagyományos irodalomban. A gyűlöletes kifakadások a tudósok részéről a tudatlan, vallástalan nép ellen századokig tartanak és Babilóniában sem szűnnek meg, csak a talmud befejezésével a hatodik században; a pogányok ellen azonban Simeon utáni korban hasonló nyilatkozat többé nem tétetett. Árván állott magában; a talmud tekintélyei, a kik a talmudnak minden zegét-zúgát átkutatták, sem ismerték vagy nem méltatták figyelemre, míg másfélezer év múlva a *szeretet* feltámasztotta halottaiból — a zsidók bámulatára.

Budapest.

BLAU LAJOS.

Egy főuri zsidó család a XVII. században.

I.

A XVI. században a spanyol eretneknyomozás — daczára az inquisitorok leleményességének és fáradságot nem kimélő ügybuzgalmának — éppenséggel nem volt végzetes a zsidóságra nézve, sőt végeredményében annak megszilárdulását mozdította elő. Igaz ugyan, hogy az üldözéstől való félelemben sokan kerestek menedéket a katholikus egyház kebelében, de ez csak látszólagos veszteség volt a zsidóságra, amennyiben eme színleg áttértek nagy zöme rendíthetetlen szilárdsággal és csak annál legyőzhetetlenebb szivóssággal ragaszkodott ősi hitéhez és tényleg eme marranosok kebeléből váltak ki e korszak zsidóságának legjelentékenyebb emberei. A kényszer alól megszabadulni kivánkozók számára a XVI. század végén uj menedék nyilt meg: a szabaddá lett Hollandia. Majdnem száz évvel a spanyolországi zsidók elüzetése után az első kivándorló marrannos csapat szállt ki Emden kikötőjében. [1]) Rövid idő multán 1598-ban már Amsterdamban ujonnan emelt imaház hirdette a letelepültek békés fejlődését.

Az uj lakók gyors lendületet vittek az uj hon üzletforgalmába, nem csekély mértékben mozdítva elő a most fölvirágzó állam jólétét. A marranok tőkéje és tevékenysége tetemesen hozzájárult azon nagykereskedelemhez, mely Hollandia hatalmát és tekintélyét annyira emelte. A félreismerés szülte előitéletek lassanként eloszladoztak, mert a spanyol grandezzával fellépő, előkelő, művelt zsidók becsét felismerni és méltányolni kezdték. 1614-ben temetőhelyet sikerült nyerniök Amsterdam közelében Ouderkerkben. [2]) A Németalföldön letelepedettek zavartalan bé-

[1]) Graetz IX. k. 514. l.

[2]) Ezen sirkert föliratai közül a legfontosabbakat találni a Keur van Grafsteenen op de Nederl, Portug. Israil. Begraafplaats te Quderkerk aan den Amstel cz. munkában, irta D. Henriques de Castro (Ceylon 1883.) L. M.-Zs. Szemle I. 243.

kés fejlődésének és emelkedésének híre eljutott a marranokhoz Portugalliába. Uj Jeruzsálemnek kezdték tekinteni Amsterdamot, vágyuk és óhajuk czélja a szabad államban való letelepedhetés volt, mert ott térhettek vissza nyiltan ősi hitükhöz.

A bevándorló családok száma nőttön-nőtt. Mérlegelve azon előnyt, mely a bevándorlók által az államra háramlik, IV. Keresztély, Dánia királya, 1622-ben levélben kereste meg az amsterdami hitközséget, telepednének egyes családok az ő birodalmában meg. [1])

Azon szerencsétlen marranok közé, kik az inquisitió dühöngésétől való féltökben színleg a katholikus hitet vallották, de meggyőződésük egész erejével a zsidó vallásért rajongtak s ezen belső küzdelem okozta kinoktól szabadulni törekedtek, tartozott *Diego Texeira*. A család már a XVI. században viselt nemesi rangot Portugalliában Sampayo praedicatummal. [2]) Valószinűleg e családnak volt sarja Pedro Texeira, a híres utazó is. Czimerük kék mezőn arany kereszt volt. [3])

Diego Texeira Sampayo 1643-dik év elején hagyta el Portugalliát, hogy, mint egy Lissabonból kelt leveléből kitünik, oly helyet keressen, hol zavartalanul térhessen meg és élhessen ősei Istenének. Fogadta egyszersmind, hogy azon esetben, ha sikerül neki vágyát teljesedve látni, tettekben fejezi ki háláját Megmentőjével szemben.

1643. február vége felé *Antwerpenben* telepedett meg. A mindenha tisztelettel és becsüléssel környezett nemes nem nélkülözhette azon okmányt, mely nemes volta mellett bizonyítana s családjának előkelőségét tárná fel. IV. Fülöphöz, Spanyolország királyához fordult tehát azon kérelemmel, küldené meg számára nemesi oklevelét. A király Diego kérését teljesítette is. 1643. márczius 3-án Don Pedro de Salazar ministere által elküldötte a kért nemesi oklevelet. Abban el van mondva, hogy a spanyol czimer-könyvekben, melyek Spanyolország nemesi családjainak és azok czimereinek leirását tartalmazzák, feltalálható a Sampayo nemesi család és czimere. A Sampayo nemzetségüek és nevüek Portugalliából származnak, laknak és honosítva vannak Oloban, becsületes Hidalgok és ilyeneknek ismertek régi időtől

[1]) Graetz IX. 527. l.

[2]) Biographie Universelle Ancienne et moderne XLI. k.

[3]) Antonio de Villasboas, Nobiliarchia Portugueza.

fogva. Ennek következtében az említett nemzetség és család valamennyi törvényes utóda élhet e nemesi névvel minden tisztes és méltó okiratban és ügyletben, a czimet viselő nemesek szokása szerint, a mint az a spanyol tartományokban hasonló lovagoknak és nemeseknek meg van engedve. [1])

A család németalföldi czimerét Da Costa következő módon ismerteti: [2]) Négy részre osztott czimer, az első és negyedik koczkán, arany mezőn, martalékára csapó biborszinü sas, a második és harmadik koczkán 16 részre osztott arannyal és feketével koczkázott sakktábla. A czimer vörös széllel van szegve, melyen 8 ezüst S látható.

Hat évet töltött Texeira Antwerpenben. Hazájából való elutazása előtt tett fogadalmát itten nem teljesíthette. Hogy vágyát megvalósíthassa, Hamburgot szemelte ki lakóhelyéül, hol már szép számban telepedtek volt meg hazájuktól búcsút vett marranok, noha nem részesültek oly kedvező bánásmódban, mint Amsterdamban lakó hitrokonaik. Mielőtt Texeira hamburgi viszonyaival megismerkednénk, hallgassuk a város történetirójának ecsetelését a zsidók viszonyairól. [3])

»Hogy az uj letelepedés jelentékeny lendületet nyerhessen, más különös eseményeknek kellett közbejönniök Európában. Keresztény fanatikusoknak mindenkor kárhoztatandó vallásos türelmetlensége, egyrészt Németalföldön nagy számu gazdag protestánst, másrészt Portugalliában sok vagyonos zsidót arra kényszerített, hogy hazájukat odahagyják és a vallásos türelem uj lakóhelyét keressék fel. Hamburgban véltek ily hazát találhatni. Azonban a tanács hajlandósága ellenére ujra felébredt a lutheránus papságban a legocsmányabb zelotismus, melynél fogva a szabad istentisztelet jogát sem engedélyezték nekik . . .« — A mi tehát a portugall zsidókat illeti, a türelem nagyon csekély jeleivel találkozhattak, mivel jónak látták magukat hivatalosan ujonnan áttért keresztényeknek — »neubekehrte Christen« —

[1]) Ezen hivatalos okirat alapján lett a család a németalföldi nemesség körébe fölvéve. — Örömmel ragadom meg e helyütt az alkalmat, hogy Velenczében lakó *báró Texeira Henrik de Mattos* németalföldi főkonzul urnak azon lekötelező szivességéért, mellyel birtokában levő némely fontos okiratot részemre lemásoltatni kegyeskedett, illő köszönetemet fejezzem ki.

[2]) Adelige Geslachten cz. munkájában.

[3]) Hamburgische Chronik von Fr. Clement 345. l.

nevezni; a katholikusokhoz csatlakoztak s a katholikus temető szolgált temetkező helyül számukra 1611-ig, a mely évben külön temetőt vásárolhattak a szomszéd Altonában. [1])

A portugall zsidók bevándorlását Hamburgba, követte német hitsorsosaik tömegesebb letelepedése a városban, de mig az előkelő modoru portugall marranok tekintélye mindinkább gyarapodott, [2]) úgy hogy végre engedélyt nyertek, hogy Hamburgban állandóan tartózkodhassanak, addig német zsidók ki voltak zárva ezen engedélytől. Ily körülmények között évről-évre több tőkepénzes marranos telepedett meg Hamburgban. Midőn (1619—23.) a városban egy banknak lett alapja megvetve, melynek kereskedelmi virágzását s gyors lendületét köszöni Hamburg, legalább 12 gazdag zsidó járult pénzével a bank megalapításához. [3])

1626-ban egy kis imaház berendezésére volt bátorságuk. A lutheránus papság minden követ megmozgatott ugyan, hogy annak bezáratását kieszközölje, de hasztalan. A gazdag portugallok fenyegetésének, hogy azon esetben, ha imaházukat betiltják, elhagyják a várost, meg volt a hatása. A város és jólléte évről-évre emelkedett.

Midőn Diego Texeira Hamburgba érkezett, fogadalmának kiviteléhez fogott. Nejével Sara l'Andrade-val két nemes és jótékony egyletnek vetette meg alapját, az egyik »Szükölködő hajadonok kiházasítását« tűzte ki feladatául, a másik pedig a »Foglyok kiváltását« célozta. [4]) Mindkét jótékony egylet ma is áldásosan működik s fennen dicséri alapítójának nagylelkűségét.

De hogy Izraél tényleges tagjává lehessen Texeira, a legnagyobb áldozattól sem riadott vissza. Nemsokára megérkezte után a 76 éves aggastyán fölvétette magát Ábrahám frigyébe és az Ábrahám nevet vette föl. [5])

Hazájából hozott nagy tőkével alapját rakta le ama nagy bankháznak, mely királyoknak tett szolgálatot, hitrokonaira hozott dicsőséget. A hamburgi zsidók egén ama fényes nap lett ezentúl a Texeira család, melynek jótékony sugarait az idegen

[1]) Neue Chronik von Hamburg von F. G. Zimmermann 523. l.
[2]) Hamburgische Chr. 367. l.
[3]) Graetz X. 19.
[4]) Keur van Grafsteenen Nr. 20.
[5]) Schudt Jüdische Merkwürdigkeiten IV. k. 9. fej. 144. l.

országban lakó hitrokonok is érezték. Hazájában a nemesség körében elsajátított művelt, előkelő és tiszteletreméltó fellépése, párosulva egy nagy összegre rugó vagyonnal, alkalmassá tették Diegot arra, hogy királyi és fejedelmi személyeknek szolgálatában álljon és nagy küldetéseket végezzen. Diego nagy s fejedelmi pompájáról és fellépéséről — őt is, mint egykoron Józsefet, a naxosi herczeget, par excellence a »gazdag zsidó«-nak neveztek — elég körülményesen értesít bennünket egy szemtanu: [1]) »Egy nagy urral Hamburgba jöttem. Lakoma után sétálni mentem s megtekintettem a várost, melyet még nem rég láttam. Csodálkoztam, hogy rövid idő alatt mennyire szépült. Végre a Neustadtban lakó barátomat akartam meglátogatni. Midőn háza elé értem, egy bársonnyal bélelt fogat robogott el mellettem. A bakon díszbe öltözött szolga ült. A mint a fogat megállott, egy szolga, ki mint hallottam, keresztény volt, legmélyebb hajlongások között nyitotta ki a fogat ajtaját s egy éltes férfit emelt ki abból, ki hosszú selyem talárt viselt. Püspöknek, éltes fejedelemnek, avagy grófnak véltem e férfiút, s oly mélyen emeltem le kalapom, mintha a szász választófejedelem lett volna. Kérdést intézek egy mellettem álló nőhöz, ki légyen az az úr? Mosolygó ajakkal feleli a jámbor asszony: »Egy zsidó, kit a gazdag zsidónak neveznek.«

Biztos alapokra fektetett bankháza nagy hirre vergődött s oly pénzügyi hatalommá nőtt, mely fejedelmi udvarok figyelmét is magára vonta. IV. Keresztély Dánia királya bizalommal fordult Texeirához, tegyen szolgálatot a dán koronának néhány százezer tallér kölcsönadásával. [2]) Texeira eme tekintélyes összegért földbirtokokat kapott a királytól s több ízben tett még fontos szolgálatokat a dán koronának.

Bár IV. Keresztély 1622-ben meghívta a zsidókat országába, ők, úgy látszik, nem vették igénybe vendégszeretetét. Schudt ugyanis azt állítja, hogy Dániát a gazdag zsidó Texeira alkalmazottain kívül, kik Koppenhágában s a nagy kiterjedésü birtokokon tartózkodtak, nem lakták zsidók. Talán visszavonta a király kiadott rendeletét, vagy a lakosság tanusított ellenérzést irányukban. Diego közbenjárására és kérésére IV. Keresztély

[1]) Schudt V. k. 9. fej.
[2]) Schudt IV. k. 40.

1657. január 19-éről kelt okiratában szabadalmak és kiváltságok birtokába helyezte a birodalmában megtelepülő avagy lakó zsidókat,[1]) mely privilegiumokat 1670. és 1684-ben V. Keresztély is megerősített.[2])

A másik éjszaki királyság, Svédország trónján akkor a művészetért és tudományért lelkesülő Krisztina ült, Gusztáv Adolf leánya. Ez utóbbi nem türt zsidókat birodalmában és Krisztina sem tárta fel számukra városainak kapuit, de érintkezésben állott néhány zsidóval. Manasse ben Izraélt Amsterdamban bizta meg héber könyvtára rendezésével. Benedict de Castro orvosa lett Hamburgban. Residense, ügyvivője, megbizottja és barátja pedig Diego Texeira volt. A királynő kegyébe ajánlotta Antonio Pimentelli, spanyol követ a svéd udvarnál. — 1654. junius 6-án Krisztina lemondott a trónról és már a következő hónapban mint Texeira vendége tartózkodik Hamburgban.[3])

»Krisztina svéd királynő ő felsége — így szól a jelentés — 1654. julius 3-án déli 12 órakor férfiruhában itt megjelent s Texeira gazdag zsidó házában szállott meg, mely a Michaelis templom mögött fekszik.«

Egy másik jelentés[4]) ezen tény emlitéséhez azon megjegyzést füzi, hogy Krisztina már hosszabb idő óta állott összeköttetésben Texeirával.

Archenholtz a királynő élettörténetének irója elmondja,[5]) hogy a királynő Hamburgba szép és diszes kisérettel érkezett meg és valamennyi előkelő fejedelem és vezér összejött Texeira házában, hogy a királynő előtt tiszteleghessenek.

Hogy Diego Texeira Krisztinával uralkodása alatt is összeköttetésben állott, bizonyítja ez utóbbinak Lipót császárhoz Manuel Texeira ügyében irott egy levele, melyben azon jó szolgálatokra utal, melyeket Diego neki tett. Diego Texeirának a királynő residensévé való kineveztetésére vonatkozik a következő adat: A hamburgi Camerei 1655. márczius 7-ikéről kelt jegyzőkönyvében elő van adva, hogy a senatus felszólította a Camereibehördet, tisztelné meg Diego Texeirát, kit Krisztina svéd királynő residensének nevezett ki, egy ujonnan kinevezett diplomata szokásos ajándékával, egy akó borral. A Camerei azt feleli, hogy Hamburgban már el van ismerve egy svéd residens (még pedig a most uralkodó királytól residensi minőségben kinevezett Licentiatus Vincent Moller, egy igen előkelő hamburgi férfiu) s Krisztina nem is uralkodik már. Ha az akó borral megtisztelnék, mint hivatalosan kinevezett s elismert residens megtagadná a városi adó fizetését. De mivel a senatus megkövetelte az akó bor kiadását, a Camerei kénytelen volt bele egyezni. Látni való tehát, hogy már Diego Texeira viselt residensi czimet.[1])

[1]) Koenen »Geschiedenis der Joden in Nederland« 430. l.

[2]) Keur van Grafsteenen Nr. 20.

[3]) Versuch einer zuverlässigen Nachricht von dem Kirchlichen und Politischen Zustande der Stadt Hamburg in den neuen Zeiten, III. Theil pag. 697.

[4]) Hamburgische Chronik von Fr. Clement p. 400.

[5]) I. k. 450 l. s IV. k. 264. l.

Diego Texeira óhaját teljesítve láthatá. Letéphette az álarczot, melyet hazájában viselni volt kénytelen, nyiltan szolgálhatta Istenét. Tisztelete és becsülése napról-napra gyarapodott. Büszkén tekinthetett széles és biztos alapokra fektetett bankházára, és ezt egyetlen fia Mánuel szakavatott kezeire azon biztos tudattal bizhatta, hogy a család vagyonát gyarapítani, tekintélyét és fényét emelni fogja.

Boldog megelégedésben válhatott meg ez élettől, melyben oly sok belső küzdelmet és tusát vivott. Mint tisztelt agg szállott sirba 5426 tammúz hó 29-én (1666. julius), mint a hamburg-altonai portugall sirkertben talált gulaalaku sirkövének felirata mutatja.

Hű élete párja Sara D'Andrade sokkal későbben, 5654 kiszlév havában (1694. december) lett örök nyugalomra téve.

[1]) Graetz szerint, Diego III. Ferdinand császártól egy privilegiumot kapott volna, ennek nyomára azonban sehol sem sikerült akadnom.

Budapest.

DIAMANT GYULA.

Adalékok a szentirásmagyarázathoz régi forrásokból.

»Habent sua fata libelli.« Ezen latin közmondással párhuzamba teszi — ha jól emlékszem — *Dukes*, a héber irodalom ismert buvárja, a héber iratokban előforduló hasonló közbeszédet, mely így hangzik:

הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל azaz: a frigyszekrényben levő tóratekercsek is alá vannak vetve a sorsnak annyiban, hogy mig némelyikük az év alatt többször vétetett ki a belőle tartandó olvasásra, mások ott hevernek a frigyszekrényben éveken át a nélkül, hogy belőlük is olvastak volna. De nem csak a könyvek könyve, annak fordításai és magyarázatai is alá vannak vetve a vak sorsnak. A szentirás eredetijének minden olvasója, tanulmányozója jól tudja, hogy ritkán található oly fejezet, kivált a prófétai és költői könyvekben, melyben nem akadnánk nehézkes s homályos helyekre, akár nyelvi, akár értelmi tekintetben. Azon két évezred alatt, melyekben szentirásunk könyvei szentesített gyüjtemény gyanánt olvastatnak, fordíttatnak, értelmeztetnek, nem létesült tökéletesen kielégítő fordításuk és magyarázásuk. Évszázadról-évszázadra, évtizedről-évtizedre, sőt évről-évre uj, ujabb, legujabb munkák jelennek meg a bibliafordítás és exegézis terén, maga a munka pedig nincs még bevégezve. Nem tagadhatni ugyan, hogy századunkban, az előrehaladt nyelvtudomány és helyesebb módszer alapján, a szentirás magyarázata nagy lendületet vett, mi által sok homályos bibliai hely jobb világitásba helyeztetett; de másrészt azt sem szabad szem elől elteveszteni, hogy a fordítások és magyarázások sokaságával a véleményeltérések is gyarapodnak és cserben hagyják a biztos, megvitázhatatlan értelmezést keresőt. Annál sajnosabb, hogy az uj magyarázók által a már századok óta a régiekben lerakott klasszikus magyarázatok vagy fordítások nem vétetnek elegendőleg figyelembe, holott azok az igazságot kereső exegézisnek számos nagybecsü anyagot nyujthatnának. A következőkben

akarom a Talmudból, Midrásból, egy középkori kommentárból és egy fordításból választott egy-egy példán állításom helyes voltát bebizonyítani.

I. Jeremiás 15, 9. így szól: »Elfogyatkozott a hetet szülő, kilehelé lelkét, leáldozott napja, midőn még nappal volt; megszégyeníttetett s elpirult; maradékjokat is az ellenség kardjának engedem át, így szól az Örökkévaló.« Mit jelent יולדת שבעה »a hetet szülő?« Kimchi Dávid és utána az ujabbak, például Ewald, költői kifejezésnek tartják, mely annyit jelentene, mint: »a sokat szülő.« Azonban ha megengedjük is, hogy a hetes szám kerékszámnak elég gyakran szerepel a héber költészetben (l. I. M. 4, 15, III. M. 26, 24, Példab. 24, 16), miként értsük versünk azon kifejezését, hogy a nap leáldozott, mig nappal volt? Ez valóságos contradictio in adjecto![1]) Halljuk, hogy magyarázza a b. Talmud (Gittin 88 a). Efrájim országában, azt mondja az id. helyen R. Jósua b. Lévi, hét külön család uralkodott, úgymint: Jorobeám, Báasá, Omri, Jéhu, Menáchem, Pekách, Hóséa, kinek uralkodása alatt az ország tönkrement. Tényleg Zimri, hét napos lázadó (I. Kir. 16, 15) és Sallum, ki csak egy hónapig uralkodott (II. Kir. 15, 13) nem jöhetnek számba. Azt is tudjuk, hogy mikor Hóséa, Efrájim utolsó királya, Samária székvárosával együtt, az assziriai király hatalmába került s az éjszaki királyság végét érte, akkor Juda országa Ezékiás királya alatt, a hatalom és nagyság fénypontján állott. Szanheribnek, Jeruszálemet ostromló hadserege megsemmisült és Bábel királya Ezekiás szövetségét kereste. Jeremiás idejében azonban ezen ország is, mint a hajdanában egyesült Izraél maradéka (l. II. Kir. 21, 14, hol Juda birodalma szintén שארית maradéknak neveztetik) már hanyatlásnak indult, melynek végét Jeremiás többször jósolta. Már most e tények segítségével magyarázza a talmud Jeremiás idézett versét. Szerinte Jeremiás azt mondja: Elfogyatkozott a hét, tudniillik a hét uralkodó családot vagy dinasztiát szülő, azaz Efrájim országa, kilehelé lelkét, leáldozott napja, mig — Júda országában — még nappal volt; megszégyeníttetett és elpirult; de maradékjokat is — azaz Júda birodalmát — az ellenség kardjának engedem át, igy szól az Örökkévaló. Véleményem szerint ritkán található oly kitünő magyarázat

[1]) L. azonban Ámósz 8, 9; Mikha 3, 6. (Szerk.)

a szent irás kommentárjaiban. Megjegyzem még, hogy Rasi is egy pár szóval ráutal az ő kommentárjában e helyre.

II. I. Sám. 6, 19. azt olvassuk, hogy Isten megverte Bét-Semes embereit כי ראו בארון ה' »mivel Isten frigyszekrényébe láttak«; de nem tudjuk, miben vétkeztek oly nagyon, hogy Isten oly súlyos csapással büntette őket? A Midrás Sámuel hozzá ezt jegyzi meg: מפני שהיו מליצין בארון azaz, mivel megvetéssel néztek rá és gunyolódtak rajta. Ez kiváló nyelvérzékre valló magyarázat. Mert ezen igék דבר, הביט, ראה, ha ב-ragot vonzanak, ellenséges értelemben való tekintést, beszédet jelentenek (l. IV. M. 12, 1, Zsolt. 22, 18). Alkalmilag megjegyzem, hogy שמע igét is kell a nevezett igék sorába helyezni, mi által Zsolt. 92, 12. vers második felét jobban értjük; mert שמע בקמים, szintén ellenséges értelemben párhuzammal áll הביט בשורי-val. Kimchi Dávid már említést tesz az idézett Midrásról, de magyarázatát nem fogadja el.

III. A IV. M. 22, 33. versben előforduló אולי kötőszócskát Onkelosztól kezdve le a magy. izr. tanító egyesület által kiadott magyar fordításig »ha nem«-mel fordítják. Azonban az egész szentirásból nem lehet egyetlen egy példát sem előhozni annak bebizonyítására, hogy אולי ezt is jelentheti: ha nem. A hol előfordul: talán, bárha jelentése van. R. Sámuel b. Méir, Rási unokája, a torá kommentárjában klasszikus módon magyarázza ezen verset olykép, hogy אולי-nak megmarad eredeti jelentése. Először arra figyelmeztet, hogy ugyanezen versben az igető נטה kétféle, sőt ellentétes ragot vonz, ugymint נטה לפני és נטה מפני. Ezen feltünő különbségre alapítja magyarázatát, azt mondván, hogy נטה לפני oly kitérést jelent, melynél a személy, mely elől kitérnek, az előtérben megmarad, a kitérő pedig hátrál — נטה מפני pedig oly kitérést jelent, melynél a kitérő azt a személyt, mely előtt kitér, háta mögött hagyja és utját folytatja. Világos, hogy a kitérés első módja a *tisztelet*, a második a *megvetés* jele. Az elbeszélés egész folyamából tudjuk, hogy a szamár a kitérés első módját követé, tehát az angyal iránti illő tiszteletet megtartotta. Az angyal azt elismervén, szólt Bileánnak: a szamár, tiszteletét mutatván, kitért előlem; *ha pedig* háta mögött hagyott és ez által megsértett volna, »akkor tégedet megölnélek is.« — (Nem helyes itten a tanító-egyesület e fordítása: »tégedet is megölnélek«; mert kit még? Hisz a szamarat életben hagyta volna! A fordító nem tudta, hogy a héberben a kötőszó גם mindig a mondat kezdetén áll, habár nem vonatkozik a közvetetlen utána álló szóra.)

IV. Jeremiás 5, 17. ezen szókban יאכלו בניך ובנותיך Jónathan targuma, Vulgáta, Rási, Kimchi, Sachs, Ewald a יאכלו igét, mint az előtte álló ואכל és az utána való יאכל a támadó ellenségre vonatkoztatják, tehát: »az ellenség emészteni fogja fiaidat és leányaidat.« Kimchi érzi e magyarázat nehézségét és azzal akar segíteni rajta, hogy יאכלו jelentése itten nem épen megenni, hanem megsemmisíteni, tudniillik karddal. De mért áll יאכלו többesszám, mig az előtte és utána való és ugyanazon alanyra vonatkozó igék az egyes számban vannak? Helyes magyarázatot találtam a prófétáknak régi zsidó-német fordításában. E szerint יאכלו nem az ellenségre, hanem בניך ובנותיך-ra vonatkozik és úgy kell érteni: »És megemészti — az ellenség — a te aratásodat s kenyeredet, *melyet ennének* fiaid és leányaid, megeszi — szintén az ellenség — juhodat s ökrödet stb. Megjegyzem, hogy Károlyi Gáspár is ezen értelemben fordítja a verset.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

Egy talmudi helynek megvilágitása egy másik által.

Az igen tisztelt *Hochmuth* főrabbi urnak talmudi exegeziséhez, melyet a M.-Zs. Sz. utolsó füzete (201. l.) közölt és mely bölcseink ismert mondatához: דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר szolgálhatnak érdekes illusztrácziót — legyen szabad hasonló esetet csatolnom, melyben szintén az egyik talmudi hely értelmezhető egy másik szerint. Olvassuk ugyanis Táanith traktátus végén (31 a) דלא מיסיף יסיף, a ki Áb 15-étől kezdve nem gyarapítja — tanulási idejét —, az elvész. Erre azt a hagyományos magyarázatot közli Rab József amóra: תקבייה אמיה »azt el fogja temetni az anyja.« Ezt úgy érti Rasi, hogy meghal ideje előtt. Azt hiszem, legjobban földeríti a mondat értelmét R. Jósua b. Chananjának tétele, mely Szanhedrin 99a találtatik: הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שילדת וקוברת. A ki tórát tanul és elfelejti, hasonlít oly asszonyhoz, ki szült és szülöttjeit eltemeti.

Siklós.

ROTH ÁRON.

Jézus nevei a talmudban.

Megjegyzések Dr. Perls czikkére. [1])

I.

Dr. Perls ur az általa idézett és forditott talmudi helyen (Sabbath 104b, v. ö. Szanhedrin 67a) ezt a nevet מרים מגדלא נשיא (מרים szó tévesen kimaradt a szövegben) igy fordítja: Mária Magdolna. De ezen forditással csak מגדלא szónak tesz eleget, azt Magdala nevü helységtől származtatva, mig נשיא szó fordítatlan maradt. Máriának jelzője teljesen igy hangzik מגדלא שער נשיא (v. ö. Chagiga 4b) és jelentése: aki a nők haját fonja, fodrásznő. Ezen teljes alakban találjuk a jelzőt a השבת אבידה cz. munkában, (igy idézi Levy is nagy szótárában I,301a), de שער nélkül is csak annyit tesz, mint: a nők fodrásznője. A מגדרא névre adott magyarázattal mindenesetre ellenkezik azon tény, hogy férfinévnek tekintették.

Léva. KOHN AMBRUS.

II.

A Tószefta és a jeruzsálemi talmud alapján említi Dr. Perls ur (169. l.) Kefar szamai Jakóbust, ki Jézus nevében gyógyitott. Arra kellett volna utalnia, hogy Jézus e tanitványa a babilóniai talmudban is említtetik, még pedig ily jelzővel איש כפר סכניא Kefar-szekanjai (l. Abóda zára 17a és 29b). Ily nevü helység előfordul még Gittin 57a, hol Egyiptomhoz tartozónak mondatik.

---

[1]) L. fent a 193. s köv. ll.

Párkány. SELTMANN LIPÓT.

IRODALOM.

HITSZÓNOKLATOK.

Ünnepi és alkalmi prédikácziók. Irta *dr. Perls Ármin*, kecskeméti főrabbi Első kötet. Ünnepi prédikácziók. Székesfehérvár.

A magyar zsidó homiletikai irodalom igen kevés termékkel dicsekedhetik még eddig. Igaz ugyan, hogy csak néhány évtizede annak, hogy egyáltalában magyar szó hangzik hazánk zsinagógáiban s csaknem vele egyidejüleg tartotta a modern szónoklat is bevonulását szószékeinkre.

S mig ezen egy körülmény már eléggé igazolja azon tényt, hogy miért nem nagy a magyar zsidó prédikácziók gyüjteményeinek száma, mégis főokul az szolgálhat, hogy a közönség nem érdeklődik irántuk és nem olvassa azokat.

Sajnos ugyan, hogy irodalmunk bármely ágára nézve is elmondható ezen panasz s talán a tudományos munkákkal szemben tanusitott közömbösséget azzal igazolja a nagy közönség, hogy azok csak szakavatottak számára készülnek; a prédikácziókról ez azonban nem állitható, mert hisz azok egyaránt érdekesek és alkalmazvák müveltek és nem képzettek számára. Igaz, hogy prédikácziókat szivesebben hallgatunk meg, mint olvassuk azokat, mert nem élvezhetjük annyira, mintha a szónok előadná. A prédikáczió egész szervezete oly irányzatu, hogy közvetetlenül akar hatni a szivre és elmére, okadatolásával meggyőzni a hallgatóságot és oly cselekvésekre akar inditani, a milyeneket a szónok mint üdvösöket tüntetett fel s melyek igazvoltukat mi is belátjuk. A szónok mindig elégedetten hagyja el a szószéket, ha látja, hogy beszédével le tudta kötni hallgatóinak figyelmét, hogy érdekkel követték előadását, ez az egyetlen legbiztosabb itélet a beszéd fölött: hogy hatott, nem pedig azon hizelgő szavak, melyekkel jóakarói üdvözölni szokták a szónokot.

Az élőszó közvetetlenségének varázsa összehasonlithatatlanul fölötte áll azon hatáson, a mit az oratió olvasás közben ránk gyakorol. Igaz ugyan, hogy a jó gondolatok logikai csoportositása szép nyelvezetbe burkoltan olvasáskor is nyujt élvezetet, de hogy mennyire fokozódik a hatás egy szép előadás által, azt mindenki tapasztalta már s annak fejtegetése fölösleges.

Az előadás szépsége sokban pótolhatja a gondolatok gyengeségét és a nyelvezet hiányait s innen van, hogy tetszést és hatást el lehet érni oly prédikácziókal is, melyet, ha leirtunk volna s akkép adjuk a közönség rendelkezésére, bizonyára kevés elismerést arathattunk volna. De nem csak a nagy közönség tetszéséről szólok, a melyet annál könnyebben nyerhetünk meg, minél közelebb halad gondolatmenetünk az ő észjárásukhoz és szavunk az ő szójárásukhoz, hanem még azokéról is, kiket joggal sorozhatunk a müvelt hallgatóság közé.

A szónoklat nem részesül azon elismerésben, melyet kiérdemelne mint müvészileg alkotott irodalmi termék s a közönség nagyrészének sejtelme sincs arról, hogy mennyi képzettség, mily nemes müizlés s mily gondos munkálkodás szükséges egy igazán jó és hatásos prédikácziókhoz. Innen van, hogy tetszésben részesül igen gyakran olyan is, kinek sejtelme sincs a szónoklat kellékeiről, feltéve, hogy nem beszélt értelmetlen dolgokat s csak nagyon kevesen ismerik fel ép azon mozzanatokat, melyek által a beszéd szónoklattá válik. Kevesen tudják méltányolni azon ügyes fordulatokat, mikkel némely gondolatot megvilágitott, mikép tudta akkép adni elő tárgyát, hogy sem fölösleg, sem hiány benne észlelhető ne legyen, mikép tudott esetleg közismeretes tényeket magasabb szempontból itélni meg s hogyan válogatja meg a szónok azt, mi alkalomszerü; mily sokan nem értik, mikép tudott a szónok több gondolatot egy főgondolat medrébe vezetni bele, nem ismerik fel ama nehézséget és ügyességet, mely megköveteltetik ahhoz, hogy a beszéd egységes, kerekded legyen. Sokan azt tartják a jó beszéd kriteriumának, ha telve van semmitmondó frázissal, ha minél többfélét ölel fel magában, ha nyelvezete minél fellengősebb; pedig a modern szónoklat csak egyszerü magvas, erőteljes tiszta nyelvezetet kiván, és egyik kellékét képezi azon kivánalom, hogy a hallgatóság nagy zöme is megérthesse és nemcsak néhány a kiválón müveltek közül. S mig az eddig felsorolt követelmények minden egyházi

beszédnek képezik kellékét, addig a zsidó prédikácziónak egygyel több tényezővel is kell felruházva lennie. S ez az, hogy zsidó legyen. Legyen benne a zsidó szinezet, a mennyiben ne nélkülözze azon kiváló előnyöket, melyek nekünk rendelkezésünkre állanak, ne foszsza meg magát ama diszes ékszerektől, melyeket a talmudi és midrási kincsesbányákból meritve dolgozhat fel. A zsidó prédikácziónak egyik kelléke, hogy lehetőleg a szentirásnak akkor felolvasott szakaszáról induljon ki, mint alapigéből s a szónoknak a bibliai vers minden szavát kell tudni érvényesitenie, az évezredek előtt kihirdetett igazságokat a mai viszonyokra kell tudni alkalmazni, a mai élet reális követelményeit ki kell tudni egyeztetni a vallás által feltüntetett eszményi világnézlettel s a szónok egyik nagy előnye, ha a talmudi agádának vagy midrásnak látszólag lényegtelen megjegyzését feltudja tüntetni egy erkölcsi eszme egyszerü, de nemesen megható kifejezője gyanánt. Ily szónoki kellékekkel felszerelt, alakilag és tartalmilag egyaránt mintaprédikácziók azon ünnepi beszédek, melyeket Kecskemét nagy tudományu rabbija bocsájtott az olvasóközönség rendelkezésére.

Szivből erednek vallásos és erkölcsi meggyőződésének nyilvánulásai és meg is pendülnek szivünk legnemesebb érzelmeinek hurjai azok olvasásakor, s annál inkább azok hallásakor. Egyaránt rendelkezik a szentirás és agádai irodalom alapos ismerete mint a magyar nyelv legszebb és legválogatottabb kifejezéseivel. Különben dr. Perls sokkal nagyobb hirnévre tett már szert a magyar zsidóság körében,[3] semhogy arra szorulna, hogy én mutassam be az ő munkálkodását, elég őt egyszer hallani vagy csak egy beszédét olvasni s mindenki fel fogja ismerni benne hazánk egyik kiváló egyházi szónokát.

Beszédeinél inkább csak ismertetésre szoritkozhatom, semmint kritikára, hacsak egyes csekélységeket nem emelnék ki pl., hogy szereti némileg a keresett és ritkán használt kifejezéseket alkalmazni.

A prédikácziók gyüjteménye 11 beszédet tartalmaz. Van benne négy ujévi, öt kol-nidre esteli, egy chanukkai és egy pészáchi.

Két ujévi, két jom kippuri és a chanukkai beszédet egy hosszabb könyörgés előzi meg, melyben áldásért könyörög az illető ünnep alapgondolataival összefüggésben. Mesterre vall a szónoklat terén amaz ügyes csoportositása és fokozása a kifejezéseknek

és a diszitő jelzőknek, melyekkel minden beszédben találkozunk többször. Nincs lap, mely nem diszelegne a nyelvbeli szépségekkel, hasonlatokkal többnyire a természet köréből véve, ellentétekkel, melyek mind megannyi eszközei a hatás emelésének és a szónoki siker biztositékai. Hadd szóljon a sok közül csak egy példa: »Ma bőjtölök, holnap dőzsölök. Letérek egykor-máskor a szigoru becsület utjáról, de lemosom a foltot alamizsnával. Gőgös vagyok önfeleimmel szemben, de megalázkodom máshitüek előtt. Rágalmazok egy kicsit; majd aztán imádkozom. Zsarnokoskodom a házban, de megjuhászkodom a társadalomban. Bőkezü, pazar vagyok önmagamra, majd fukarkodom és megtakaritom feleségemen, gyermekeimen. Szigoru birája vagyok másoknak, de elnézést kivánok a magam hibái iránt. Felháborodom más következetlenségén, de én magam áruba bocsájtom meggyőződésemet«.

A beszédeket szerző alapgondolatukat ismertető czimekkel látta el: Sziv és ész; Ábrahám a kötelesség tudás példányképe; Ki a bölcs? A zálog és a háló; Por vagyunk; A lelki tisztaság; Absolon története a bün története; Mené, Mené, Tekél; Sirás és könyörgés; A főpap és a vádló; A megváltás és a nő. Az élet tapasztalatából meriti tárgyát, azt festi szemlélhetőn, élénken, annak viszásságait gunyolja csipősen, testi ki mintegy közszemlére, azt czáfolgatja, annak ferdeségeivel állitja szembe az erény, a becsület, a munka és szeretet, a vallásosság és eszményiség örök becsü vivmányait. Szeliden és gyöngédeden akar meggyőzni inkább, semmint dörgő szavaival ostorozni. Inkább magához vonzza hallgatóságát, mintsem magával ragadja. Érdeket tud felkelteni tárgya iránt mindvégig, leköti és sehol sem engedi lohadni a figyelmet, mert mindig uj meg uj megvilágitásban láttatja velünk alakitásait. A történelem alakjai megifjodnak lelki erejökben és nagy eszmék hordozóikép szerepelnek. Ügyes allegorizálása. Absolon, az atyának kedveltje, a minden előnynek örvendő gyermek atyja kárára tör. Izraél Istenétől nyeri kegyadománykép életét, értelmét, akaratát, gazdagságát — és mégis ellene forditja, bosszantására használja. Vagy Jeruzsálem temploma ledőlt, de a templom, melyet minden ember magában hord: a hit, az erény, az igazság, szabadság és szeretet temploma. Ennek szent edényei: a gondolat, az akarat, az érzékek, a képzelet, az emlékezet, az érzés, a sziv és lélek minden erői és tehetségei.

A beszédek külalakjára térve át, meg kell jegyeznem, hogy itt nem tartja magát mindig az általános szabályhoz, mely szerint bevezetés után a textusnak két, vagy esetleg három részre osztása következnék, mert mig némely beszéde még e téren is példányképül szolgálhat, addig más beszédeinél mintegy nyügnek tekintette a szónok a tartalomra nézve az alaknak eme korlátát, öntudatosan töri át s thémájának ekkép enged szabad menetet. Jellemző egyik beszédének megkezdése, melyben mintegy engedelmet kér ilynemü eljárásához (99. l.): »Ugy szeretném, ha mai előadásomat mindenki megértené: gyermek és aggastyán, férfi és asszony, müvelt és nem müvelt. Azért nem is nyulok ma a hitszónoklat mesterfogásaihoz, hanem beszélek egyszerüen, mesterkéletlenül, ugy, a mint Isten a szót ajkamra adja«.

Perls beszédei különben persze a müvelt hallgatóság igényeihez vannak szabva. A héber verseket nagy előszerettel alkalmazza s értelmezésük sok helyütt a kitünő exegétát árulja el.

Találunk többször hosszabb idézeteket a magyar költészet remekeiből is, a melyek csak diszére válnak a beszédnek.

Azzal fejezhetem be soraimat, vajha minél tágabb körben olvastatnának; különösen a kezdő szónokok nagyon sokat tanulhatnak belőle.

Ó-Kanizsa.

FLESCH ÁRMIN.

JEREMIÁS SIRALMAI.

II. FEJEZET. [1])

1. Hevében mint vetett az Úr
Czión lányára gyászhomályt,
Dobá az égből Izraél
Dicsőségét a földre le,
S nem szánta lába zsámolyát
Boszú haragja idején.

2. Megostromlá kiméltelen
Jákób lakásit mind az Úr;
Dühében — jaj — lerombolá
Jehúda lánya várait
Porig töré; megfertezett
Királyságot, fejdelmeket.

[1]) L. fent 97. l.

3. Felháborulva Izraél
Agyarjait letörte mind,
Hatalmas jobbját elvoná
Az ádáz gyűlölő előtt,
S Jákób ellen felgyúlva dúlt
Miként a tűz, ha lángra csap
S mindent emészt köröskörül.

4. Ellenként ajzá kézivét,
Emelte jobbját, mint vivó,
S leölt mindent, mit szem kivánt.
Dühe leontá tűz gyanánt
Czión leánya sátorát.

5. Halálos ellen volt az Úr,
Megostromolta Izraélt,
Meg mindmegannyi diszlakát,
Lerombolá erődeit,
S növelt sírást-sivalkodást
Jehúda lánya közepett'.

6. Miként a kert sövény falát
Úgy hányta szerte hajlokát,
Bontotta el gyülő helyét.
Cziónban elfelejtetett
Sabbátot, ünnepet az Úr,
S amint dühödt haragja tört,
Beszenyezett királyt, papot.

7. Oltárát elhagyá az Úr,
Szent templomát befertezé,
Ellen kezére juttatá
Kastélyai falazatát.
Az Úr házában úgy rijong
Miként ha ülne ünnepet.

8. A mint az Úr elvégezé
Czión leánya kőfalát
Lerontani: zsinórt huzott
És vissza nem voná kezét
Az ostromtól, míg gyászba nem
Borúltak árok, várfoka.
Immár együtt busonganak;

9. Kapui földre estenek
Letörve, zúzva zárai,
Királya és fejdelmei
Pogányok közt; tórája: nincs.

Még jósai sem nyertenek
Az Úrtól többé látományt.

10. A földön ülnek, szótlanok,
Czión leánya vénei
Fejökre hintenek hamút,
Derékra zsákot öltenek;
A földre horgasztják fejök
Jeruzsalém szűz leányai.

11. Szemem könytől homályosúlt,
Johóimat emészti láng,
A májam földre leömölt
Népem leánya nyomorán,
Hogy ott a székváros terén
Rogyott le kisded csecsszopó.

12. Anyáikat unszolgaták:
»Hol van kenyér, italnyi bor?«
Sebzettekként epedtek el
A városnak közterein
S anyáiknak ölébe — jaj! —
Lehelték ki a lelköket.

13. Jeruzsalém leánya mint
Szólitsalak? Hasonlatúl
Kit emlitsek? Kit sorsosúl
Neked, hogy vigasztaljalak,
Cziónnak szűz leánya te?
Ah, tengernagy a bánatod
Ki adhat néked gyógyulást?

14. Jóslóid látományai
Hazugok és izetlenek,
Nem tárták fel büntettidet,
Hogy sorsodon lenditsenek,
De hirdetének általó,
Hazug látásokat neked.

15. Minden utas, ki arra járt
Kezeit összecsapta rád
Szisszent, csóválgatá fejét
Jeruzsalém szűze fölött:
Ez hát a székváros, melyet
Egész világ tökéletes
Szépség gyönyöreként csodált?

16. Száját tátotta fel reád
Minden te gyülölőd, pisszent,

Csikorgatá fogát, kiált:
Mi törtük meg, ah, itt a várt
Idő, megértük, láttuk azt!

17. Betölté szándokát az Úr
Valósitá itéletét,
Melyet még hajdanán hozott:
Ellent örömkaczajra birt
Erősbité agyarjait.

18. Szivök az Úrhoz felkiált.
Czión lányának kőfala!
Patak gyanánt ömöljenek
Naponnan-éjen könnyeid,
Ne csillapulj, szünetlenül
Szakadjon könnyed zápora.

19. Kelj fel, sirj éjszakákon át,
Öntsd viz gyanánt ki szívedet,
Az Úr kegyes szine előtt,
Emeld hozzája kezeid
Kicsinyeidnek élteért,
Kik éhen lankadának el
Minden utczáknak szegletén.

20. Ah, nézz Uram, tekints alá,
Kit ért még így sujtó kezed?
Egyék-e nők gyümölcsöket,
Önápolt kisdedeiket?
Az Úr szentélyiben, belül,
Ölessék meg jós, áldozár?

21. Utczák porában szerte-szét
Feküsznek aggok és fiuk,
Leányaim és ifjaim
A kard alatt hullottak el.
Öltél, midőn boszud hevült,
Mészároltál kiméltelen.

22. Mint ünnepnapra csődited
Körüllakóimat reám,
De haragod napján Uram
Nem volt szökés, menekülés,
Neveltjeim s ápoltjaim
Kiirtá mind a gyülölőm.

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

TÁRSADALOM.

Gróf Csáky miniszter álláspontja a zsidó ügyben.

Távol élve a világ zajától, de kiváló érdekkel viseltetve hitfelekezetem ügyei iránt, szorgalmas olvasója vagyok mindenféle irányú zsidó érdekű lapnak és nyilatkozatnak. Járatom a »Magyar Zsidó Szemlét« ugy, mint az »Allgemeine Jüdische Zeitung«-ot, a bécsi »Neuzeit«-ot úgy mint a mainzi »Israelit«-ot. Orthodox vagyok, de — mint már az a tény, hogy e folyóiratba irok, is bizonyítja — nem tartozom azok közé, a kik, midőn látják, hogy egészséges fejlődés kezd győzedelmesen átvonulni a hitfelekezeti életen, semmittevésökből felocsudva vak lármába törnek ki s igyekeznek a tudatlan tömeget ellenszegülésre bírni. A ki külömben a »visszamaradók« ily ismétlődő hirtelen fellépését az idő visszaesésének akarná magyarázni, az nagyon téved; ellenkezőleg, az ilyen látszólagos visszaesés a legnyomósabb bizonyíték a haladás és fejlődés hatalma mellett, mely a vészkiáltókat le fogja küzdeni, mert előbb-utóbb kiderül, hogy a kiabálás rugója az önzés vagy a sértett hiúság.

Igy elmélkedtem magamban, midőn mult év őszén az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« a hitközségeket buzdította, hogy a hozzájuk küldött minta szerint gróf Csáky Albin miniszter úrhoz beadványt intézzenek az 1888. évi junius hó 21-én 1191 eln. sz. a. kelt Trefort-féle körrendelet visszavonása iránt; és ily hangban adtam kifejezést álláspontomnak, midőn folyó évi január hava folyamán a nevezett »közvetítő bizottság« ugyanazon ügyben híveit értekezletre egybehívta. Fontos ügy volt az, mely ellen az »orthodox közvetítő bizottság« hitközségeinek félrevezetett elnökeivel együtt támadást intézett; és még fontosabb volt azon értekezlet tárgya, mely a »közvetítő bizottság« helyiségeiben folyó évi január havában heteken át tartott...

Hozzá vagyunk szokva, hogy az »izraeliták országos iro-

dája« a hitközségekhez időközönként intézett körleveleiben regisztrálja mindazt, a mi a hitközségek életében és szervezési ügyében történik; de mert az »iroda« körlevele, melyet e folyóirat utolsó száma közzétett, kiterjeszkedik az utolsó évben és a folyó év első hónapjaiban történt eseményekre, anélkül, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. alatti körrendelet ellen benyújtott kérvények és emlékirat sorsáról csak egy szóval is megemlékeznék, azt hiszem, hogy szolgálatot teszek egy későbbi történetírónak, ha az »iroda« körlevelében mutatkozó hézagot pótlom, és — a mi köztünk nem titok — elmondom, hogy folyó évi január havában az »orthodox közvetítő bizottság« helyiségeiben tartott értekezlet tárgyát **gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságának az „orthodox izraelita közvetitő bizottság" elnökéhez 1888. évi deczember hó 31-én intézett rendelete** képezte, mely a következőket tartalmazza:

»Az 1871. évi november hó 15-én 26,915. sz. a kelt itteni körrendeletben, melylyel az izraelita hitközségeknek az akkoron közzétett orthodox szabályzat szerinti szervezkedés megengedtetett, nyiltan kimondatik, hogy a nevezett szabályzatban »hivatolt vallási tanok és szabványoknak, mint kizárólag a lelkiismereti meggyőződésen nyugvó hittételeknek birálatába a ministerium nem bocsátkozhatik,« és az ugyanakkor hason kelet és szám alatt az izr. orthodox közvetitő bizottság elnökéhez intézett rendelettel ki lett jelentve, hogy a fentemlitett körrendelet azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak: »hogy ezen intézkedés folytán az orthodox izraelita s a congressusi izraelita **fél** *közt előforduló viszályok meg fognak szünni.«*

Az ezen intézkedéshez fűzött remény azonban, miszerint az izraelita hitközségek immár kivétel nélkül vagy a kongresszusi, vagy az orthodox szabályzatot követendik, teljesedésbe nem ment, hanem **ugyanazon indokokból, melyek** *— a fentidézett körrendeletben foglaltak szerint —* **az orthodox hitközségek alakulásának engedélyezésénél mérvadók voltak,** *a ministerium nem ellenezhette s nem akadályozhatta meg azon izraelitáknak hitközségekké való alakulását sem, kik a már meglevő két (congressusi s orthodox) szervezési szabályzat egyikét sem akarták elfogadni, hanem vagy régi alapszabályaiknál, u. n. status-quo-ante alapon megmaradni, vagy pedig »szefárd« czímü külön hitközségekké alakulni óhajtottak.*

De úgy az ez érdemben kibocsátott rendeletek, valamint az azoknak alapul szolgált képviselőházi határozatok az izraelita hitköz-

ségek szervezési ügye terén csak a kényszer mellőzését czélozták, és korántsem decretálják azt, hogy az izraelita hitközségek szervezetök különféleségéhez képest mindmegannyi külön hitfelekezethez tartozóknak tekintendők.

Minthogy pedig az izraelita hitközségek szervezési szabadságának a gyakorlatban oly kinövései mutatkoztak, melyek már az anyakönyvvezetésre s az iskolaügy fejlődésére is kártékony befolyásuaknak bizonyultak, úgy, hogy ezen veszélyeztetett államérdekek rendszabályok hozatalát okvetlenül szükségessé tették: **csakis helyeselhetem elődömnek azon eljárását, hogy az izraelita anyakönyvi ügyet az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettel, és az izraelita hitközségek viszonyait az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelettel szabályozta, s nem érzem magamat indittatva e rendeleteknek akár visszavonására, akár megváltoztatására:**

mert különösen az utóbb nevezett rendeletben lefektetett azon elv, hogy hazánkban csak **egy** *izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság históriai fejlődésében teljes igazolásra talál*

mert mindkét idézett rendelet részletes intézkedései a külön szervezetü izraelita hitközségekre egyaránt és egyenlő joghatálylyal terjednek ki, mindazoknak, melyek a szervezetöket megillető autonómiával élni óhajtanak, a teljes önkormányzati jogot meghagyván, és csak azon esetre intézkedvén a vitás ügyeknek közigazgatási uton való mikénti elintézéséről, ha **ugyanazon okokból, melyeknek ép az orthodox szervezési szabályzat is létezését köszöni,** *az izraeliták a hitfelekezeti választott biróságnak magukat alávetni nem akarják;*

mert továbbá az idézett szabályrendeletek ellen sem a congressusi, sem a status-quo-ante alapon álló izraelita hitközségek közül egy sem szólalt fel, de az orthodox hitközségek is az anyakönyvi ügyre vonatkozó szabályrendeletet három éven át mindannyian kifogás nélkül hagyták, és többen közülük már a folyó évben kiadott, az izraelita hitközségi ügyeket szabályozó rendelet némely határozatainak viszonyaikra való alkalmazását is kérelmezték;

mert végre az anyakönyvi szabályrendelet a gyakorlati kivitelben máris sikerültnek bizonyult, amennyiben nemcsak a jövőre biztosította az anyakönyvi intézmény helyes kezelését, hanem a mult évek mulasztásait is felderitette, s a hadkötelezettségi ügy és családi jog nem csekély előnyére már ezrekre menő be nem jelentett izraelita anyakönyvi eseteknek utólagos anyakönyvezhetésére vezetett; a hit-

községi ügyek rendezése tárgyában kiadott körrendelet kibocsátása óta pedig hitközségeknek békés úton való összeolvasztása vitetett már keresztül, és egyéb jelenségek is arra mutatnak, hogy e körrendelet üdvös következményei szintén várhatólag mindinkább nyilvánulni fognak.«

Igy szól a rendelet. Tartózkodom a kommentálásától, mert csak mint krónikus írok, e minőségben azonban még azt a tényt tartom konstatálandónak, hogy az »orthodox közvetítő bizottság« értekezletén e rendelet vitákra adott ugyan alkalmat, de a szóvihar lecsendesülése után a józanabbak és önzetlenek szava jutott érvényre, kik kimutatták gróf Csáky miniszter úr álláspontjának megdönthetlenségét, és kiadták a jelszót a béke s a »hitközségi egység« utáni törekvésre. Adja az ég, hogy mindenki megértse, s a szerint cselekedjék.

Egy orthodox zsidó.

Adjuk a fenti nagyfontosságú közleményt, melyért őszinte köszönettel tartozunk a czikkirónak, mert nem tudjuk, hogy nélküle mikor értesült volna a zsidóság »Gróf Csáky álláspontjáról.« Azok a férfiak, kik felekezetünk ügyeit vezetik, azon meggyőződésben látszanak lenni, hogy a külső hatás végett nem szabad mindazt nyilvánosságra hozni, a mi a felekezet jogviszonyainak rendezése körül folyamatban lévő csendes, de biztos irányu küzdelemben történik. Részünkről ez óvatosságot kissé tulzottnak tekintjük ugyan, mindamellett azonban, midőn tapasztaljuk, hogy a legszebb sikerek és egy jobb jövendő biztató jelenségei önmegtagadással és mindig csak a czélt tartva szem előtt, hallgattatnak el, annál kevésbbé tagadhatjuk meg az intéző köröktől az elismerést, minél éktelenebb az a zaj, melyet a személyes hiuság és féktelen nagyravágyás czintányérjain folytat. Ezek a felekezetmentő komédiások sürűn ki-kiállanak bódéjok elébe, égig dicsérik az ő mutatványaikat, de közönséget toborzani nem tudnak. A rikácsoló hangu kikiáltó váltig veri a mellét, hogy bent vannak a világ leghiresebb vezérei, a kik elviszik a zsidóságot az igéret földjére, hol halászléből állanak a folyók, hol rózsa paprika-ligetek között lehet éldelegni; tessék, tessék besétálni! Senki sem mozdul. Uraim, lépjenek közelebb, itt az

idő, most vagy soha! De hiába hivogatja őket a ketreczre kárhoztatott oroszlán hangja, hiába minden kecsegtetés, a közönség mozdulatlanul s szánakozva tekint e vásári képre. . . .

Nincs elismerés a földön, sopánkodnak a művészek. És a közönség hálátlanságának láttán igazán megbotránkozunk. Hát elfeledte-e a felekezet, hogy a főrendiház ujjászervezésekor ők emlékiratoztak? Igaz, hogy egy kiváló politikai állásu egyén ezen emlékiratukat nyilvánosan a felekezet elleni árulás bélyegével tisztelte meg, de vajjon lealacsonyodhattak-e ők annyira, hogy ez igazságtalan vád ellen védekezzenek? Igaz, hogy e vád olyan helyen jelent meg, hol világboldogító eszméiket szemlére teszik, de nem nyilvánul-e abban, hogy ők e helynek megbocsátottak, az igaz zsidó nagylelkűség? Vagy elfelejtette volna a felekezet, hogy ők az anyakönyvi szabályrendeletnek a rabbihelyettesre vonatkozó intézkedése ellen országos agitácziót kezdettek? Igaz ugyan, hogy felső helyről megértették velök, hogy az ő nagyszabásu agitácziójuk kenderáztató elleni harczot jelentett, de végre is ők a felekezeti öntudatnak ébresztésére ezt szükségesnek találták, és ha a miniszter megijedt attól a 9 hitközség egy kaptafára készült önérzetes hangjától, melyek a vezér körül csoportosultak, úgy ebből a jövőre nézve levonhatják a consequentiákat. Vagy feledve lenne, hogy az utóbbi alkalommal ők az anyakönyvi szabályrendeletet úgy jellemezték, hogy ezt »minden *józan* gondolkozásu zsidó igaz lelki örömmel fogadta« és hogy a rendelet feletti »mélyen érzett hálájuk«-at a miniszter elé vitték? Igaz ugyan, hogy most ugyanezt a rendeletet »fogyatékos és tökéletlennek és kapkodásnak« nevezik, de végre is a nézet változhatik, és nem lehet mindenki mindig józan, és bizony megesik, hogy az igaz lelki öröm is savanyu bánattá változik. Vagy megfeledkezhetett volna a felekezet arról, hogy ők az 1888. évi juniusi rendelet alkalmával sürgönyileg fejezték ki mély hálájukat Trefort akkori miniszternek a »hazai zsidóság egységes szervezésének alapját megadó ez intézkedéseért,« és hogy azoknak, kiket e rendelet kezdeményezőiként tekintettek »a szervezés, a megvalósulás óhajtott sikeréhez közelebb vivő« eljárásukért hálájukat nyilvánították. Igaz ugyan, hogy most azt kiáltják, hogy »ne áltassák a felekezetet: az az ötletszerű rendelet-gyártás szégyene a magyar zsidóságnak,« de utoljára a szégyenérzet elkésve is jelentkezhetik, a fődolog az, hogy egyáltalán meg legyen, és vajjon az a körülmény, hogy

akkori hálájukat elhamarkodva *sürgönyileg* nyilvánították, nem mentség-e a mostani álláspontjuk mellett?

Nincs kifogásunk az ellen, hogy a felekezet jogviszonyainak rendezése beható megbeszélés tárgyává tétessék, söt kivánatos, hogy a felekezet a törvényes szervezet lényege, czélja és áldásos hatása felől kitaníttassék, de midőn olyanok, kiknek tapintata soha sem bizonyult helyesnek, vezérszerep után kacsingatnak és zajongnak azok ellen, kik eddig mindig helyes érzékkel birtak a felekezet érdekei iránt, a sok lármától nekünk is megfájult a fülünk és bár úgy vagyunk is meggyőződve, hogy egy pohár tiszai zavaros vizben tomboló vihar kárt senki és semmiben nem tehet, nem hagyhattuk egészen szó nélkül a nevetséges ambitio visszatetsző rugaszkodását.

A magunk részéről azt hiszszük, és a felekezet magatartása e hitünket csak megerősíti, hogy az ügyek vezetése komoly és czéltudatos férfiak kezében van letéve, kik minden talpalatnyi sikert nagy küzdelmek árán érnek ugyan el, kik azonban soha sem tévesztették szemök elől azt, a mi a zsidóság érdekeinek és méltóságának megfelel. — Épen ezért tudjuk, hogy e férfiak a béke és egység zajt nem türő munkájában magukat zavartatni nem engedik. Annál kevésbbé, mert tisztába jöhetünk már egyszer azzal, hogy a zajongók mögött csak azt a néhány konkolyszemet lehet nagy nehezen felfedezni, melyet nagyzási mániájuk termel. Elismerjük, hogy sikerült egy politikai állásu férfiu jóhiszemüségét czégér gyanánt megszerezniök, de végre a politikai viszonyokat illetékes források alapján ismerve, bizonyára be fogja látni, hogy neki ott nincs helye, mert az ő működésök nem egyéb, mint: zsidó boulangismus.

A domonyi pör.

E sorok irója is egyike azon sokaknak, kik megütközéssel olvasták a domonyi pörben kihallgatott szakértők nyilatkozatait. Senki se hitte volna, hogy ezen pör tárgyalása folyamán felekezeti életünk még szomorubbnak tünhetnék föl, mint a milyennek addig is tartottuk minden szervezet nélküli állapotunknál fogva. Nem akarjuk itt kutatni, mennyiben terheli az agg rabbit is felelősség a botrányos pör előidézésében, noha erre nézve sem osztjuk a szakértők véleményét. Ezen sorok egyedüli czélja rámutatni főtiszt. dr. Kohn úr állításainak össze nem egyezésére a zsidó közfölfogással és a bevett gyakorlattal. Első sorban azon a szakértő úr által helyesnek mondott eljáráshoz van szavunk, mely szerint a község elöljáróinak jogukban áll rabbijukat functióitól eltiltani egyszerű decretumuk által.

Vagy más szóval, a község bölcsei törvényt ülhetnek rabbijuk — mert hisz nekünk lelkészeink nincsenek — eljárása fölött, és kimondhatják függetlenül minden más forumtól, hogy méltatlan vagy képtelen állásának betöltésére. Tehát a község e szerint kiteheti bármikor rabbijának szürét, mely ukászon csak az országos Iroda változtathat egy rabbi-collegium meghallgatása után. Nem nehéz az efféle szóbeszédet ad absurdum vezetni mert azonnal átlátható, hogy a rabbi hatásköre ilyformán a lehető legszűkebb volna, és a községnek jogában állana még azt is megszabni, mily tartamu, irányu és hangos beszédeket tartson.

De menjünk sorban. Hogyan vagyunk dr. Kohn állítása szerint a rabbi praerogativáival? Ezek szerinte attól függnek, mennyire tarthat az illető számot főképen theologiai tudományánál fogva az ilyenekre; továbbá attól, van-e községében olyan egyén, ki őt képzettségével fölülmulja vagy sem?

Nagyon sajnáljuk, hogy a szakértő úr rendszerét bővebben ki nem fejtette, vagyis hogy elhallgatta, ki legyen hivatva ily esetben eldönteni, vajjon melyik a rabbi és versenytársa közt a nagyobb tudós és ennélfogva a tiszteletreméltóbb is. Mert világos, hogy a rabbi részére köztiszteletének ilyetén koczkáztatása mellett nem marad egyéb hátra, mint magát egy összehasonlító vizsgálatnak alávetni. De kiváncsiak lehetünk arra is, mint képzeli a szakértő úr az oly rabbi sikeres működését, kinek szerencsétlenségére tudományos versenytársa akad községében, és így tekintélyétől jogosan megfosztatnék. Hajlandó volna-e szakértő úr is lemondani pesti állásáról azon esetben, ha a fővárosban méltóbb egyén akadna nálánál, ha ugyan ez ily bizonytalan hivatalra vállalkoznék? Mert mi más sors várhatna a tekintélyét vesztett rabbira, mint állását odahagyni.

De felekezetünk dicsőségére legyen mondva, hogy a rabbi állása évszázadok óta sokkal biztosabb alapokra van fektetve, mint a hogy azt dr. Kohn úr előadta. — A megválasztott rabbi mindenkor mint községének szellemi és vallás-erkölcsi vezetője föltétlen tiszteletben részesült, mi a Ráb vagy Rabbi értelméből

is kitetszik, mire nézve elég emlékeztetni ama régi szentenciára: »Tanítód előtti tiszteleted oly nagy legyen, mint Istened előtt.« Hogy mennyire felelt meg az immár fölmentett domonyi elöljáróság eme ősrégi zsidó fölfogásnak, azt minden értelmes olvasó itéletére bizzuk. — De ép oly kevéssé, mint az érintett pontra nézve, adhatunk a szakértő úrnak a többiben igazat.

Nem áll, hogy a község elöljárói — gondoljunk csak azoknak rendes qualificatiójára! — a rabbi meghallgatása nélkül intézkedhetnének bármily tekintetben is az isteni tiszteletre nézve. Mert hiába distinguál szakértő úr »lényeges és nem lényeges« között; mert ismét csak azt kérdezzük, ki más mint a rabbi lehet hivatva egyes dolgokat lényegeseknek vagy nem azoknak nyilvánítani?

Hasonlóképen nem osztozhatunk azon nézetben sem, mintha a neilá imának szokásos előadása a rabbi által minden jogos alapot nélkülözne és a zeneértés, párosulva a hang szépségével, nagyobb kellék volna a jom kippur utolsó legünnepélyesebb ima elmondásához, mint a vallási kifogástalanság, melyet első sorban a rabbiról föltételeznek.

Áttekintve most ft. dr. Kohn úr egész álláspontját a szóban forgó ügyben, sajnálattal kell azon meggyőződésünknek kifejezést adnunk, hogy az nemcsak az általános zsidó-fölfogásnak nem felel meg, de nagyon is alkalmatos — a szakértő előkelő állása folytán — befelé és kifelé egyaránt kártékonyan hatni. Minő fogalmat alkothatnak magunknak keresztény honfitársaink a rabbi állásának tiszteletreméltóságáról, ha az ország egyik legtekintélyesebb rabbija szerint holmi községecske elöljáróinak alapjában igazuk volt, midőn a legrövidebb úton papjukat 48 évi szolgálat után elcsapták.

És ép oly jogos abbeli aggodalmunk is, hogy a pesti verdictum sokakat fölbátoríthat a hős domonyiak nyomdokaiba lépni.

Engedje Isten, hogy balsejtelmeinkben csalódjunk, és a vallásunk iránti tisztelet és a hitfelekezeti méltóságunkra való tekintet megóvjanak hasonló megszégyenítő esetektől.

N.-Atád.

STEINHERZ JAKAB.

A zsidó isteni tiszteletről.

— Észrevétel főtiszt. dr. Schreiner Márton czikkére. —

Egész őszintén és szerényen bevallom, hogy nem csak Herdernél, Kantnál s a Móre Nebuchim 26. fejezeténél tovább mennék az igazság megismerése érdekében, hanem örömest fölfelé törekedném még a komolyan s tudományosan, bár kissé tulbuzgóan gondolkodó főtiszt. urnak vallásbölcsészeti magaslatára is, ha azt tudnám, hogy ottan megtalálom az igaz nézetet.

De, fájdalom, az ő czikke nem kelté bennem ezen tudatot, és ezért megmaradok én már alázatosan eme kis emberek, Herber, Kant, és a Móre 26. fejezete mellett. Mert ha csakugyan a Móre 59. fejezetében kifejtett elvek döntők lennének az imáinkban használható, Istent magasztaló kifejezésekre, úgy kényszerítve volnánk egyedül a Kant-féle imádkozást itélni méltónak az isteni lénynek dicsőitésére, t. i.: az áhitattal elmélkedő *hallgatást*, melyet épen az 59. fejezetben maga a Móre is a legdicsőbbnek tart. — Lapozzunk csak kissé visszafelé a Móreben, főtiszt. uram! Ottan a következőket olvassuk: »A legtalálóbb e fontos tárgyra nézve (az isten imádását illetőleg) a zsoltárokban előforduló eme mondat: לך דומיה תהלה azaz: kifürkészhetetlen lényedet tekintve, Isten, a *hallgatás* a valódi dicséret (Zs. 65,2). Valóban kitünő egy szózat ez kérdésünkre vonatkozólag! Mert miután minden praedicatumban, mely által mi Istennek egy dicsőitésre méltó tulajdonságát kifejezni szándékozunk, tényleg még is csak sértegető korlátozás rejlik; ugy a *szótalan ájtatos elmélet* mindenesetre méltóbb az ő merő szellemiségének magasztalására, miként már ama tökéletesek rendelik, mondván: »Elmélkedjetek szivetekben, nyughelyeteken és *hallgassatok* Szeláh« (zs. 4,5.)« — Maimuni ezen vallásbölcsészeti nézetből, főtiszt. uram, az élesen gondolkodó logika bátorsága folytán, ugyanaz következnék, a mit Kant állitott; de a Móre, miután szintén különbséget teszen a »müvelt« kiváló egyéniségek (היחידים) és a nép (המון) között, mely ily szótalan áhítatra még nem képes, az *imádkozást* illetve csak azt vonja le ebből, hogy szigorúan szorítkoznunk kell, nehogy kényünk-kedvünk, jó vagy rosz izlésünk szerint szaporitsuk az érzékítő, megemberesítő frázisokat, azon anthropomorfizmusokra, melyeket a »nagy zsinat« férfiai a tórából és a prófétákból átvettek az imaszövegbe. — Nos, mást és

többet én sem mondottam, csakhogy hozzátettem, hogy az »Ünnepnapok« képletes szózatai épúgy megfelelnek a zsidó liturgiának, mint ama tóra- és prófétai könyvekből kivont anthropomorfizmusok; mivel részint egy és ugyanazok; részint pedig talán még eszményibbek az érzékítő szóképeknél, melyek a »Sziddur-« és a »Machzor«-ban előfordulnak. — Mert azon kifogásolt szóképek, mikre nagy-nehéz gyomlálás után a főtiszt. ur és ama »kritika« az »Ünnepnapokban« akadtak, fel nem jogosithatnak arra, hogy azokat mint imákat a »modern zsinagógából« kirekeszszük.

Ha, például, a költő felkiált: »Ó! mindenható szeretet«, ugy nem mondja ő ezzel, hogy Isten azonos a szeretet eszméjével, hanem hogy Isten a szeretet is gondviselő működése folytán. Az pedig, hogy ezen képlet keresztény nézletre emlékeztet, valóban szomorú egy birálat! Hisz épen megforditva mondhatjuk mi jogosan és öntudatosan, hogy a »Chészed«-eszme, tehát az isteni szeretet, melylyel a kereszténység olyannyira büszkélkedik, ősi eredetileg zsidó gondolat; és ha a keresztény imában előfordúl a szózat: »Az embervilág szereteten épűl«, úgy emlékeztet ez a zsidó dicséretre: !עולם חסד יבנה Ha, továbbá, a költő Istenről zengi: »Te vagy az igazság, a törvény, az itélet,« ugy ez — szerény nézetem szerint — sokkal helyesebb mint a szokott kifejés: Isten igazságos, jogos, egyenesen itélő! Mert mig ilyen *mellék-nevü* szavakkal mi az Istennek épúgy mint az embernek ezen erényeket csak *esetlegesen* tulajdonitjuk; addig mi a *főnevü* magasztalás által: Isten az igazság stb., ezen erényeket mintegy *egybeforrasztjuk* Isten lényegével, kizárva minden más eshetőséget és egyszersmind oly epithetont használva, minőt mi emberről nem mondhatunk. Ez által — azt hiszem — nem ingatjuk mi meg »az isteneszme objectiv reálitásában való hitet«, de ellenkezőleg megerősítjük azt a kifejezett meggyőződéssel, hogy a legnemesebb, legszentebb ember sem lehet olyképen igazságos mint Isten, kinek objectiv reálitásától az igazság el nem választható!

A »hosanna«-szó helytelen használatát illetőleg igaza van ugyan a főtiszt. urnak, de ez nem érinti vitatkozásunk tárgyát, hanem csak azt mutatja, hogy kitünő magyar költő nem valami jeles hebraista is.

Hogy a 10 parancsolat egyik szólamára emlékeztető eme kifejezést: »Ki negyedizig torolsz vétket«, nem lenne szabad az

imában használni, előttem egész uj tilalom és nem tudom minő codexből meritette azt a főtiszt. ur; de azt tudom, hogy egy régi szokás előirja, hogy a reggeli ima végén mondja naponta minden zsidó a 10 igét époly »kavváná«-val mint a »semá«-t, mivel ez szintén vallása alapigazságát képezi (conf. Selá Zoh. nevéb. II. k. 240. l.) A 10 igében pedig előfordul az is, hogy Isten megtorol negyedizig. — Vagy talán azt hiszi a főtiszt. ur, hogy a »modern zsinagóga« ne emlitse a megtorlás Istenét, mivel a »szeretet vallása« ezt szemére hányja az ősi zsidóságnak? Nos, ezen szemrehányás — véleményem szerint — csak dicséretére válhatik a *zsidó vallásnak,* mely távol minden beteges, édes-mézes vallásos rajongástól oly Istent hirdet, ki nem csupán a megengesztelő szeretet, hanem a büntető *megtorlás* Istene is ott, a hol az igazság védelme ez utóbbit követeli. Pedig, kej be gyakran követeli ezt az itélő igazság amaz elbizakodott, dölyfös, jogtalan népek történelmében, a hol az engesztelő isteni szeretet vajmi keveset javithatna.

Költőnk tehát, ha a megtorló Istent is felhivja az imában, csak az egészséges, erélyes zsidó-prófétai szellemben gondoskodik és méltán Heinéval mondja:

Unser Gott, und der ist auch
Ein gesunder Gott; kein Mythos
Bleich und dünne wie Oblatten
Oder Schatten am Kokythos.
Unser Gott ist stark. In Händen
Trägt er Sonne, Mond, Gestirne:
Throne brechen, Völker schwinden,
Wenn er runzelt seine Stirne!

Hogy végre a főtiszt. ur eme igazán gyermeki odaadás- és benső jámbor kedélyiségből eredő költői verset:

»Egyet menténk meg a nagy pusztulásból,
Téged, Uram! javaink legjavát!«

blaszfémiának bélyegzi, nagyon sajnálom, mert ez arról tanuskodik, hogy a főtiszt. ur, fiatalsága daczára, csekély költői lendülettel és még csekélyebb vallásos kedélyességgel bir. Hisz a költő nem azt állitja, hogy Isten mentésünkre szorult, hanem hogy mi képesek voltunk őt, azaz a tiszta isteneszmét magunknak megmenteni egyedüli védkincsünk gyanánt minden pusztulás, veszély és csábitás daczára. — Valóban ily szőrszálhasogató kritika dermesztő fagyként elöli a vallásos költészet legszebb

virágait is! Vajjon blaszfémia-e, ha Ézsaiás a mindenható Istenszellemről mondja: »Izraél szorongatásában Isten is szorongott« (63,9, a helyesebb "לו קרי" szerint)? Nem, mert a próféta ez által csak ama legbensőbb gyermeki és atyai viszonyt költőileg jellemezni akarja, mely Izraél és Isten között létezik; pedig Istent a szorongatásban vélni a legfeltünőbb anthropomorfizmus, ám csak annak, a ki Istenét a jéghideg prózai észszel, nem pedig a meleg költői szivvel imádja.

Nagyon örülök annak, hogy a főtiszt. ur igazat ad nekem abban, hogy az Istenről teljesen adequát módon nem szólhatunk; csak hogy én még többet mondottam, t. i. ezt: »Teljes lehetetlenséget követ el az, a ki kivánja, hogy mi gyarló emberek szavakban magasztaljuk az Isten kimondhatatlan nagyságát, bölcsességét, de azért még is ment legyen ily *szóbeli* magasztalás minden érzékitő és emberiesítő kifejezéstől.« — Ime, főtiszt. uram, minden elméleti vitatkozás helyett bizonyítsa be ön gyakorlatilag, hogy igen is képes oly imát *költeni*, mely az Istent érzékitő vagy emberiesítő szóképlettől ment, és én igaz lelkesedéssel fogom önt a modern zsinagógai költészet geniális mesterének elismerni s ezentúl csak a Schreiner-féle imádkozást fogom rebegni. — Amit pedig nem mondottam és csak a főtiszt. ur mondatja velem, ez az: hogy a jelenkori zsinagóga költőjének azért szabad anthropomorfizmust használni, mert a bibliában is előfordul. Igy nem okoskodtam; hanem hangsulyozva az emberi nyelv megtestesítő hatását, magára a prófétáknak prófétájára, Mózesre, hivatkoztam, ki mint a merőszellemű monotheizmus legelső és legjelesebb hirdetője bizonyosan kikerülte volna *imáiban* és Istenét magasztaló *hymnusaiban* az anthropomorfizmust, ha erre képes lett volna. A mire pedig egy Mózes képtelen volna, azt egy modern költőtől sem lehet követelni. — Vagy tán azt véli a főtiszt. rabbi ur, hogy ama Mózes *imáiban* előforduló anthropomorfizmusok »a vallásos fejlődés egy régibb stádiumának jelei, a melyen a zsidóság felülemelkedett«? Szegény Mózes! Te hát nem tudtál oly tiszta nyelven imádkozni alacsony vallásos stádiumodon, mint például Schreiner dr. conservativ rabbi ur, ki álláspontodon felülemelkedett, pedig a tórában irva van, hogy a te vallásos magaslatodra ember soha többé fel nem emelkedhetik! No, de nem is mondotta mindezt komolyan a főtiszt. ur, a mint nem veszi komolyan azon kissé sántító hasonlatában előforduló állitását sem, hogy a szt.-irási törvény: »fogat-fogért, szemet-szemért«, a jogi fejlődésnek egy régi maradványa. Mert igen jól tudja a rabbi ur, hogy a *szóbeli hagyomány* (קבלה) szerint e törvényt már Mózes idején is a testi sértésnek megfelelő pénzbüntetésre magyarázták, különben nem merte volna a talmud ezt másképen felfogni, a mint nem módositotta a mellette álló törvényt: »Életet életért«! (l. talmud Baba kammá 83 *b* és 84 *a*).

Hogy én a héber imakönyvet a Kiss versei mögé helyezem, azt a főtiszt. ur szintén soraim közt, de nem soraimban olvashatta; mert én csak annyit mondottam, hogy oly kritika, mely az »Ünnepnapok« költői képeit a »modern zsinagogából« kizárandónak véleményezi, a héber imakönyvnek a legszembeötlőbb, legmerészebb anthropomorfizmusait pedig nyugodtan eltüri, nem egészen az objectiv logikának a kifolyása. És ez való; mert a mit »modern zsinagógában« magyarul kifejezni nem szabad, azt héberül elmondani sem szabad! Ha pedig, mint a főtiszt. ur, magyarázva a דבר־תורה־כלשון־בני־אדם-t, mondja: »az Istennek tana, mindig az emberi gondolkodás állapota szerint beszél«; ugy kérdem: megfelelnek-e jelenkori vallásos gondolkodásunknak ama számos héber imák, melyekben mi a merőszellemű Istentől kérve kérjük, hogy hozza be ismét a *véres áldozatok* kultuszát és delectálja az ő tiszta szellemét az égő tulkok és kosok zsirjának mennyfelé ható illatán? Nem a legmerészebb emberiesitése-e ez az isteni lénynek? Nem nagyobb érzékitő blaszfémia-e a merő szellemről föltenni, hogy a véres állataldozat neki a legtetszőbb szolgálat, mint róla átérzett szóképletben állitani, hogy mi őt »megmentettük magunknak a nagy pusztulásból«? Tegye kezét szivére, főtiszt. uram, és feleljen aztán őszintén e kérdésre: Vajjon nem fogná el önt is a szégyenpír egy igazi kulturemberrel szemben, ha ez az ima valósulna és a jelenkori zsidóság ismét *állatokat* vágna le szentélyében a merőszellemü Isten dicsőségére? Én azt hiszem, hogy igen; de akkor miért mondja ön, hogy ez a héber ima is megfog maradni a zsinagógában, mig csak komoly theologusok lesznek felekezetünkben? Minden szerénytelenség nélkül bátran állíthatom, hogy én is komoly theologus vagyok, csakhogy a komolyság mellett birok egy kis bátorsággal is, benső meggyőződésemnek nyiltan kifejezést adni, nem »a tudatlan közvélemény kedveért«, hanem a felvilágosító

igazság érdekében. — Itt pedig az az igazság, hogy nem a *kikerülhetetlen* anthropomorfizmusok, hanem a véres áldozatkultusznak ujravaló helyreállítását óhajtó héber imák a »vallásos fejlődés *egy régibb stádiumának jelei*«, a melyen már a próféták felülemelkedtek, de melyre visszasülyednek mindazok, kik ily héber imákat komolyan rebegnek és mégis követelik, hogy a vallásos eszmék, melyek istenitiszteletünknél kifejezést nyernek, oly kulturhatalmak legyenek, a melyek az emberiség által *elért igazságokkal* szerves összefüggésbe léphetnek és szellemi életünkben helyet és befolyást követelhetnek maguknak«! Vajjon, főtisz. uram, a véres birkaáldozat is oly kultureszme, mely a mi szellemi életünkben befolyást követelhet magának?

Erkläret mir, Graf Orindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!

Arad.

ROSENBERG SÁNDOR.

Ifjaink a politikában.

Józan magyar embernek aligha fog eszébe jutni, hogy hazáját a vallásszabadság tekintetében Ausztriával avagy Németországgal szembe állítsa. A jogegyenlőség teljes volta és az általános felekezeti reciprocitás törvényben kifejezve vajmi szép és kivánatos dolog, de inkább mondjunk le róluk, mintsem mellettük és daczukra olyan nyomoruságos visszásságok uralkodhassanak a társadalomban, mint a milyenek az említett két szomszédos államnak maig is szégyenükre válnak.

Mi magyar zsidók kibékültünk a magunk társadalmával; rajta leszünk, a mennyiben tőlünk is tellett, hogy tetteink rugóit, sem tetteinket gáncs ne érhesse, és jól esik lelkünknek, hogy nincsen ok, mely ajkainkat panaszra nyissa. S ha a harmóniába, az egyetértők áldásthozó működésébe itt vagy ott egy fülsértő hang bele is rikkant, egy részeg fő lábatlankodni is talál, föl sem veszszük már, nem is bánjuk többé. Erős a hitem, hogy az a sokszor fölpanaszolt túlérzékenység nem fog többé a magyar zsidóság hangulatán dominálni, hanem igenis a férfias önérzet, mely holmi apróságok fölött közönyösen napirendre tér, de bátran és követelőleg fog föllépni ott, a hol becsületéről és jogos vitális érdekeiről leszen szó.

Ilyen előrebocsátások után következetlenségnek tünhetik föl, ha a Szemle hasábjain egy magában véve jelentéktelen incidenst teszünk szó tárgyává, mely a közelmult napokban a magyar képviselőházban fölmerült volt.

Rohonczy Gedeonról szól az ének, a ki politikával is foglalkozik, s a mi fő, bizonyosan tudja, hogy az őse Árpád apánkkal együtt jött be a szép országba.

Vajjon mi ingerelte föl annyira Rokonczy urat?

Az uj védelmi törvény tárgyalása nagy hullámokat vetett országszerte a f. év 3 első havában. Az intelligens ifjuság létkérdéseit látta megtámadva s elérkezettnek hitte az időt arra, hogy a magyar nyelvnek a dualizmus keretében a némettel egyenlő rangot követeljen. Törvénybe óhajtotta vétetni, hogy a magyar önkéntes a tiszti vizsgálatot magyar nyelven tehesse le, mert csak ebben vélte biztositékát annak, hogy az uj törvény által az önkéntesekre rótt esetleges második évi szolgálati kötelezettség igazán csak tanulmányi okból és nem magyarságuk miatt fogja őket sujtani. Akármint vélekedjünk is az ifjuság által az őket érdeklő törvény és annak létesítői ellen rendezett tüntetések felől, annyi bizonyos, hogy e tüntetések első fázisaikban figyelmet érdemlők, s a czél, ha akadályokba ütköző és némiképen kivihetetlen volt is, országos rokonérzületet támasztott.

S ki vitte e mozgalmakban az ifjuság zászlaját?

Ugyanaz a zsidó ifjuság, melyről az elfogultság azt állította, hogy önző szeparatizmusból mindig csak a kormány, a hatalom felé szit; hogy ebből folyólag nincs igazi politikai meggyőződése. Ugyanazok a zsidó ifjak álltak a rend fenntartásaért működött katonák szuronyai elé, a kikről eddig azt tartották, hogy a legszorgalmasabb hallgatók, kollokvensek és vizsgázók ugyan, de egyébhez nem értenek, mert kényelmüket zavarná. És ugyanazok a zsidó hitű egyetemi polgárok csapták a legnagyobb zajt, lelkesedtek és lelkesítettek a legtüzetesebben, a kiknek a német nyelvű tiszti vizsga legkevésbbé okozhatna gondot, s a kik tehát egyénileg nem is oly igen voltak érdekelve az uj védelmi törvény körül.

Nagy gyönyörűségük telhetett ebben azoknak a tiszta magyar eredetű, ősmagyar névvel ékeskedő nem-zsidó ifjaknak,

mert olyan magatartást tanusítottak e mozgalomban zsidó kollégáikkal szemközt, a mi becsületükre vált. Megtették azt, a mi ellenkezett a tradicióval, s azzal, a mire őket a mindennapi élet tanította. Lemondtak a dicsőség, a szerepelhetés java részéről zsidó bajtársaik részére, nekik adták át eszméik zászlaját, közülük választották legjobb szóvivőiket, vezetőiket. Azt mondhatná valaki, hogy abban semmiféle nagylelkűséget nem lát, ha a tehetséget kitüntetés, az érdemet jutalom éri, s az ifjuság csak az igazságnak hódolt, mikor így cselekedett; de talán elég egyszerüen konstatálnom, hogy bizony az — sajnos — nem olyan igen természetes. . . .

Mindezekben a jelenségekben talán még antisemiták is örömüket lelték. De akadt egy ember a magyar képviselők házában, a ki kárhoztatni merészelte a hazai zsidó ifjuság legműveltebb elemeit, a miért a magyar nyelv, az önálló magyar hadsereg eszméje érdekében tüntettek, mert magukat a legszélsőbb magyar politikai párt hiveinek mutatták, és szemökre hányta az ősi nevek viselőinek, hogy vezéreikül »*holmi* Weiszfeldek, Pollacsek Salák és Fischer Jákók« szerepeltek.

Rohonczy úr revolvere, hál Isten, ez egyszer nem talált.

B. S.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kivonatoknak, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás).

416. *Maros-Ludas* (Torda-Aranyos m.) Elnök: Mózes Ábrahám. Anyakönyvv.: Stern Géza rabbi. (Új kerület.)

417. *Kaba* (Hajdu m). Elnök: Berger József. Anyakönyvv.: Heinrich Izrael r. h.

418. *Nyitra-Zsámbokrét* (Nyitra m.) Elnök: Hofbauer Ignácz. Anyakönyvv.: Neumann Mór rabbi

---

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A pesti zsidó hitközség és a M.-Zs. Szemle.

A következő levelet vettük:

919/89.

Tekintetes Szerkesztőség!

Több izben sajnálattal azt tapasztaltuk, hogy a »M.-Zs.-Szemle« hitközségünket, vagy annak egyes intézményét munkatársai által oly megtámadtatásoknak teszi ki, melyek minden alapot nélkülöznek. Nem vonjuk ugyan kétségbe a felekezeti sajtónak azon jogát, hogy akármely felekezeti testület vagy intézmény nyilvános működését az objectiv birálat tárgyává tehesse de nem tartjuk komoly szaklaphoz, mely első sorban a felekezet érdekeit van hivatva szolgálni, méltónak, hogy vádakat emeljen, anélkül, hogy azok alaposságáról előzetesen meggyőződést szerzett volna. Még kevésbbé tarthatjuk méltányosnak a »M. Zs.-Szemle« — már ugy látszik rendeszeres — eljárását épen hitközségünkkel szemben, melynek évek óta tetemes anyagi támogatását is élvezi.

A »M.-Zs.-Szemle« áprilisi számában referálván hitközségünk mult évi jelentéséről, hitoktatóink közül többet kötelesség mulasztással és a vallás nyilvános megszegésével vádolja. Amint hitközségi tanfelügyelőnk jelentéséből — ki a dolgot tüzetesen megvizsgálta — értesülünk, ezen vádak kósza mende-mondákon alapulnak, semmiféle komoly alappal nem birnak s nem egyebek mint egy meggondolatlan tanulónak könnyelmü vádaskodásai.

Midőn ezt a tek. Szerkesztőségnek hivatalosan tudomására hozom, egyszersmind elvárom, hogy megtalálja a kellő alakot és módot, hogy b. folyóiratának jövő havi számában ezen alaptalan

vádaskodás méltó módon rectificáltassék és hogy ezentul a hitközség ellen intézett ép úgy gúnyos mint alaptalan támadásoknak nem nyitja meg a folyóirat hasábjait.

Kitünő tisztelettel

Budapesten, 1889. április hó 9-én.

SCHWEIGER MÁRTON,
a pesti izr. hitközség oktat. ügyoszt. elöljárója.

* * *

A legcsekélyebb változtatás nélkül, betűről-betüre, közöltük a pesti zsidó hitközség okt. ügyosztálya igen tisztelt elöljárójának e levelét, melyhez azonban kénytelenek vagyunk pár megjegyzést csatolni.

Magát a neheztelt ügyet, noha még fér hozzá szó, e sorok közlésével elintézettnek tartjuk. Nem tehetjük azonban, hogy csodálkozásunknak ne adjunk kifejezést a fölött, hogy az igen tisztelt és nagyérdemü elöljáró ur közölt helyreigazitásába ok nélkül vonja bele a »M. Zs.-Sz.« magatartását a pesti zsidó hitközséggel szemben és oly vádakkal illeti, melyek, mint a Szemle elfogulatlan olvasói jól tudják, minden alap nélkül szüköl-ködnek.

A »M. Zs.-Szemle« eddigelé a következő helyeken szólott a pesti zs. hitközség működéséről: I. k. 147—151, 537—538, 655—657; II. k. 137—139, 185—187, 538—550; III. k. 211—213, 299—300, 425—426, 483—484; IV. k. 179—182, 253—255; V. k. 187—192, 431—436, 498—501, 577—578. E czikkek és ismertetések irányát illetőleg idézzük a mult év márcziusi füzetének (187. l.) következő sorait: »Valóban, ha azon számoszlopokat vizsgáljuk, melyeket ezen mintaközség költségvetési előirányzata föltüntet, úgy kétségtelenné válik előttünk, hogy itt tekintélyes tényezők állanak rendelkezésre, melyek üdvös irányban való termékeny működtetést, eszméket kivánnak. Nyilvánvaló ennélfogva, hogy az ilyen nagyszerü gépezet mozgásba hozatala és mozgásban tartása az intézők részéről nemcsak hatványozott szellemi munkát igényel, hanem azoknak vállára annál nagyobb felelősséget hárít.«

Ám voltak kifogásaink is. Ezek közül az első (IV. 179. l.) rámutatott arra, hogy a pesti zsidó község végre már a zsidóság országos ügyeivel is foglalkozik. Hatása az volt, hogy a község

következő évi jelentésében szólott a bibliafordításról, az irodalmi vállalatról stb., a miket épen a »M. Zs.-Sz.« penditett meg. V. k. 431 a pesti zsidó község anyakönyvi hivatalával foglalkozott s dicséretre érdemes mellett hibáztatni valót is talált. Ugyanitt volt közölve (498. l.) egy szakértő czikke az uj zsidó kórház alkalmatlan helyéről, a mire nézve számos részről föltétlen helyeslésel találkoztunk, czáfolatot ellenben a község részéről senki be nem küldött. Végül pár sornyi vegyesben (V. 584 l.) elmondottuk, hogy az uj kis imaház ugyanabban a stilusban hagyatott meg, mint a vele szemben lévő közhasználatra rendelt helyes kis épületke.

Mindezekre nézve kérdezzük az érdemes és komoly munkássága által köztiszteletben álló elöljáró urat: hol vannak itt a »megtámadtatások, melyek minden alapot nélkülöznek« és miben fedezhető föl az a »rendszeres eljárás«, melyet szemünkre lobbant?

A mi végül a »tetemes anyagi támogatást« illeti, ugy véljük, hogy az a 200 forint, melyet nekünk a hitközség 1886. óta juttat, »tekintettel azon üdvös működésre, melyet e felekezeti folyóirat kifejt« (l. III. k. 225. l.) sem a »M. Zs.-Sz.«, sem a pesti hitközség budgetjéhez képest tetemesnek épen nem mondható.

A MAGYAR-ZSIDÓ-SZEMLE
szerkesztői.

Schwarz M. Á.

pacsai rabbi, meghalt 1889. márczius 31-én.

Szomoru és jellemző jelenség korunk irányára nézve, hogy még az egyén személyes értékét is az általa elért külsőleg szembeötlő eredmény szerint hajlandó a nagy közönség megitélni.

Ha csak távolról is ezt a mértéket akarnók alkalmazni e sorok élén feltüntetett jeles ember méltatásánál, mily téves alapokon nyugodnék itéletünk.

Az elhunyt harminczkét éven át — élte 71 éves koráig — egy kis községben működött szerény fizetés mellett; életpályájának kezdetén e hely jutott osztályrészeül, és ő véghetetlen szerénységében soha még kisérletet sem tett annak jövedelmezőbb

helylyel való felváltására, pedig képzettségével, kiváló szónoki tehetségénél és igazán puritán jelleménél fogva bármely nagyobb községnek diszére és ékességére vált volna.

Egyike volt azoknak, ki véghetetlen szerénységében vallásának és a tudományoknak élve, csendes falusi magányában igazi bölcshöz hasonlóan megelégedéssel tölté napjait. Kiváló talmudi képzettséggel birt, e réven már fiatal korában az e téren első rangu tekintélynek, *Rapoport* Farkas pápai rabbinak elkényeztetett kedveltje volt; Rapoport fiának, a szintén elismert talmudistának, Rapoport Emánuelnek leányát nőül vette; a kettő között az évek hosszu során át ritka érdekes és nagyszabásu talmudi vitákat felölelő levelezés folyt. — Apósa iránti háláját méltón lerótta az elhunyt a »*Neuzeit*« czimű lapnak 1865-diki évfolyamának 25. és 26-dik számában »M. Rapoport's Leben und Wirken« czimű gyönyörű czikksorozatában. A »Neuzeit«-nak fiatalabb éveiben hosszabb ideig volt munkatársa, és különösen »Über Proselyten und Proselytenmacherei im Judenthum« czimű éles hangon irt czikksorozata keltett a szakkörökben méltó feltünést. Általában a zsidó ügy iránt ritka odaadással viseltetett, még csak 5—6 évvel ezelőtt a »Hamechaker« czimű folyóiratban több szép értékezés jelent meg tőle, és még súlyos betegségének közepette is — épen e becses folyóirat hasábjain a *Löw-féle* imádságok összeállítása körül felmerült vita alkalmával ő is talmudi képzettségének egész erejével tiltakozni akart a zsidóság szent ügye ellen véleménye és meggyőződése szerint elkövetett merénylet ellen, de betegségének mindinkább súlyosabb volta megakadályozta szándékában. A ki őt látta, a mint súlyos és borzasztó fájdalmainak ignorálásával a lelkesülés ifjui hevével és a meggyőződés szent erejével érvelt állításai mellett, csak annak lehet fogalma az elhunytnak igazi lelki nagysága felől.

Talmudi képzettsége mellett magas műveltségű és felvilágosodott gondolkodásu ember volt; tanúskodnak erről kiváló szépségű szónoklatai, melyekkel annyi izben elragadta, bár kisszámu, de intelligens hiveit, a melyeknek sajtó alá rendezésével az elhunytnak fiai — dr. Schwarz Adolf és dr. Schwarz Zsigmond — fogják iránta a kegyelet adóját leróni.

Véghetetlen szerénységénél csak lelki jósága volt nagyobb. Kis fizetése daczára a községbeli szegényeket, anyagi viszonyait messze túlhaladó áldozatkészséggel gyámolította, ez által is példát adva hiveinek. Községének tagjai egész a bálványozásig szerették és tisztelték őt.

Bármilyen elkeseredett vitát és érdektusát az ő kedves, játszó humorát tükröztető egy-egy szavával eldöntött. — Ujabb időben — leégvén a község temploma — uj és diszes templom épült, mely a tagok áldozatkészségét a legnagyobb mértékben igénybe vette; a hozzájárulás arányának kérdésénél heves érdektusák fejlődtek ki, és napi renden volt a surlódás és pártoskodás, de mint egy monarcha a pártok harcza felett, úgy tört meg ő tekintélyével minden viszályt és czivódást.

Szűk anyagi viszonyai daczára, áldozatok árán, fiaiból a társadalomnak hasznos munkásokat nevelt, egyik — *dr. Schwarz Adolf* — kiváló renommeénak örvendő, sokat elfoglalt ügyvéd Nagy-Kanizsán, másik — *dr. Schwarz Zsigmond* — most van közel tanulmányi pályája befejezéséhez; ez utóbbitól e lapok 1887-diki évfolyamában (IV. 291) jelent meg egy egyházjogi kis értekezés.

Az elhunyt temetése az egész vidék intelligencziájának — köztük számos tekintélyes földbirtokos — a közigazgatási hatóság képviselőinek részvéte mellett ment végbe; a ravatal felett az uj templomban zsufolásig megtelt közönség előtt *dr. Neumann Ede* nagy-kanizsai rabbi tartott kiváló szépségű, megható gyászbeszédet.

Nagy-Kanizsa. FLEISCHMAN SÁNDOR ügyvéd.

Hitközségi költségvetések.

Most rátérünk a szivre. Ez a nagy sziv minden jóért hevül, minden nemes ügyért dobog. Rengeteg jótékonyság! Talán páratlanul áll az egész világon. Itt látszik csak, hogy kik vagyunk, mi zsidók. Nem szorulunk mi hangversenyekre, nem tánczolunk a szegények javára, nem is rendezünk nagy aplombbal a városligetben meg a Dunán tündérjátékokat, nem hirdetjük nagy apparatussal a »jó szivet.« »A titokban adott ajándék engeszteli csak ki a haragot« Salamon mondása szerint. A társadalom egyenlőtlenségéből származó haragot a titokban adott ajándék engeszteli ki. Láttátok-e, mikor az utczasaroknál álló nyomorék koldus mellett egy-egy nemes női alak elsurran, mily észrevétlenül esusztatja a szenvedő

tenyerébe a neki szánt alamizsnát? Ilyen a zsidóság. Egyedül jótettében keresi és találja a nemes cselekedetért járó hálát és köszönetet. Azon tudat, hogy jót tett, eléggé dagasztja keblét, emeli szivét. Az igazi nemes ember nem keres zajos, föltünő köszönetet. Az az egyszerü zsidó kereskedő leteszi a nagy összeget, hogy épitsenek belőle szegény kórságban sinylődők számára az egészségügyi követeléseknek megfelelő uj *kórházat*, pedig nem is kürtölik ki a lapok a jótékonyságát. De azért a serény népség lankadatlanul járul hozzá, hogy a humanizmus e nagy müve minél előbb létesüljön. Rövid idő alatt együtt van közel *félmillió forint*. A pesti izraelita Szent-Egylet adott 50,000 frtot, Spitzer Gerzon és Julia 5000 frtot, Wahrmann Mór 6000 frtot. 30 ágyalapitvány létesült, egy-egy 2000—5000 frt összegig. Összesen 63,500 frt. Kórházi jótevők (2000—2000 frt) czim alatt ötvennégyen 57,000 frtot adományoztak a kórház fölépitésére. Kisebb 100—600 frtig terjedő adakozások kitesznek 77,051 frt 67 krt. A templomban befolyt adakozások: 9777 frt 70 kr. A Fochs és Johanna-féle alapitvány és kamatai: 6976 frt 72 kr. Egyéb végrendeleti hagyományok és a régi kórházból eladott telekrészek 145,251 frt és 51 krt tesznek ki. Összesen 1888 deczember végeig az uj kórház fölépitésére *420,557 frt 60 kr* gyült össze. Az épités már javában folyik. »Ha a munkálatok továbbra is az eddigi arányban haladhatnak és hitközségünk, ugy mint tágabb körök áldozatkészsége gyámolitja törekvésünket, ugy folyó év augusztus havában már beköltözhetünk az emberszeretet és a tudománynak emelt ez uj szentélybe.« Azonban, ha a zsidó jótékonyság és humanizmusnak ezen örök időkre emelt nagy müve készen is fog állani, föntartása még tetemes pénzáldozatokat igényel. Azért az elöljáróság a hitközség azon köreihez intézi szavait, amelyek e nagy mü anyagi elömozditásához eddigelé még egyátalán nem, vagy nem a tőlük elvárt mértékben járultak hozzá. »Ezekhez, ugy mint a hitközségen kivül levő mindazon körökhöz, melyek mindig készségesen mozditják elő az emberszeretet szent ügyét, fordulunk azon szózatunkkal, segitsék elő e hitközséget egy munka megteremtésében, mely hiven vallásunk tanaihoz, felekezeti különbség nélkül szenvedő embertársaink gyámolitására a magyar főváros zsidó hitközsége hagyományaihoz méltó módon lesz hivatva, mely utódaink számára hatalmas tanuja legyen azon kegyes szellemnek, azon humánus buzgalomnak, azon lelkes közérzületnek, mely minket e maradandó mü tervezésére bátoritott és annak létesitését lehetővé tette!« A sorok közt olvasható csöndes szemrehányás, hogy kiket illet, mindenki tudhatja. Azoknak szól az, a kik a pártoskodást, a torzsalkodást még ilyen szent és magasztos ügybe sem átalják behurczolni, azoknak, kik fölkapott olcsó

pártjelszavak mögé rejtőzködve, ki akarnak bujni az őket megillető kötelezettség alól.

»A *jótékonysági* ügyosztály — mondja a jelentés — évről-évre fokozottabb szükséglettel látja magát szemben. Fővárosunk és hitközségünk folytonos gyarapodása kiséretében a szegényügy is mind szélesebb tért követel a maga számára. Rendszerint a segély mértékét nem a kérvényező valódi szükségletéhez, hanem a rendelkezésre álló eszközök arányához voltunk kénytelenek szabni. Ez évben is a t. *izr. nőegylet* és a t. *Chevra Kadisa* hozzájárulását vettük igénybe.« Bendes havi segélyekben, segélyadományokban és téli kiosztásban 14,365 frt került kiosztás alá. Husvétkor ki lett osztva 9131 kilogramm laska 2556 frt 68 kr. értékben. 185 izr. vallásu katona részesült széder-estebédben. Ingyenes esketésben 150-en részesültek. Kiházasitási segély fejében kiadtak 3290 frtot. A ruha kiosztás alkalmával jutott a sip-utczai fiuiskolában 289 tanulónak 151 kabát, 232 nadrág és 278 pár csizma; a n.-mező-utczai fiuiskolában 77 tanulónak 34 kabát, 71 nadrág és 76 pár csizma; a leányiskolában 167 tanulónak 167 ruha, 167 szoknya és 163 pár czipő. Ezenkivül 87 iskolás-gyermeket élelmezett a hitközség saját költségén. A hitközség ez évben is kiosztotta a rendes ösztöndijakat. A Nádor-alapitványban (200—200 frt.) Komor Marczel és Mendl Emil müegyetemi hallgatók részesültek. A rabbiképző-intézeti hallgatók számára rendelt két (100—100 frt) ösztöndij dr. Kecskeméti Lipót és dr. Vajda Bélának adományoztattak; a Baumgarten-féle tanitóképző-intézeti ösztöndij ismét Eichler Jakabnak adatott ki. Ösztöndijakban részesültek még Klein Ede Párisban tanuló szobrásznövendék. Naschitz Béla szobrásznövendék, Márkus Dezső, a konzervatorium növendéke, Radó Ilona, Párisban müvelődő festőnő. Ez évben ismét kapott a M. Zs. Szemle 200 frtnyi, az Egyenlőség 100 frtnyi szubvencziót.

Továbbá a következő hitközségeknek és intézeteknek jutott kisebb-nagyobb segélyadomány: a bözöd-ujfalvi, bars-szt.-kereszti, tiszolczi, krompachi, ugyszintén a jeruzsálemi magyar hitközségnek; végre a karlsbadi izr. szegénykórháznak.

A kórházi bizottság javaslatára ez idén egy negyedik szegényorvosi állás rendszeresittetett. Részint a szegényorvosok, részint a kórház által 18,326 beteg részesült a hitközség jótéteményében.

A hitközség felügyelete alatt áll még, de önálló bizottság által lesz kezelve, a *árvaház*. Az árvaházban ez év folyamán 92 növendék nyert ellátást, akik részint az ipariskolát, gimnáziumot, polgári iskolát látogatták. Voltak köztük asztalosok, lakatosok, de voltak szigorló-orvosok is.

A fiárvaház egy-egy növendékének eltartása ez idén 156 frt 10 krba került. Az intézet összes bevétele: 76,992 frt 62 kr., kiadása: 38,658 frt 78 kr., vagyona: 85,698 frt 15 kr.

Az intézet, hogy a folyton szaporodó növendékeknek elegendő helyet adhasson, megvásárolta az Andrássy-ut 113. sz. villáját 38,500 frtért, amelynek telkével tetemesen megnagyobbitja az amugy is szük árvaházi helyiségeket — a mivel különben e kiváló intézet helykérdése nem megoldva, hanem csak elodázva van.

Az izraelita *siketnémák* országos intézetében 86 növendék részesül nevelésben. Az intézetben 171 siketnéma gyermek nyert végleges nevelést és képesitést arra, hogy a társadalom hasznavehető tagja legyen; köztük 8 keresztény vallásu is volt. Az intézetben kiképzett fiunövendékek közül ez idő szerint 3 könyvkötő, 1 müasztalos, 1 porczellánfestő, 11 czipész, 9 nyomdász, 1 szobrász, 1 földbirtokos stb. Az elbocsátott leánynövendékek közül 10 szabónő, 8 varrónő, 1 férjnél van stb. Egy-egy növendék neveltetése, oktatása és eltartása átlag 243 frt 6 krba került. Már pedig a 86 növendék közül 36 egészen dijtalanul részesül nevelésben, csupán csak 8 fizeti az egész tandijat. Az összes bevétel: 26,890 frt 29 kr., a kiadás 21,146 frt 59 kr.

A *nyugdijintézet* vagyona 112,308 frt 47 kr. Az 1888. évben 21 egyén élvezett nyugdijat. — Az összes hitközségi szükséglet 247,201 frt 87 kr., az összes fedezet 238,444 frt 31 kr., a hiány 8757 frt 56 kr.

Ami a *rabbiság* ügyforgalmát illeti, házassági perben 124 esetben járt közben, szertartásos házasságfelbontást 21-et (tavaly 29-et) végezett, chaliczát 8-at adott.

Az *anyakönyvi hivatal* 2580 születési esetet jegyzett be (tavaly 2398-at) amelyek közül 342 törvénytelen. A születési esetek száma tehát az idén 182 pluszt mutat a tavalyival szemben. — Esketés 532 van bejegyezve (tavaly 564), tehát 32 minuszt mutat a tavalyival szemben. Haláleset 1810 fordult elő (tavaly 1757) tehát a plusz: 43.

Végül megemlékszik a jelentés elhunyt érdemes elöljárójáról: Strasser Alajosról, továbbá Neuwelt Árminról, dr. Reinitz Józsefről és dr. Herzóg Árminról.

*

Beérkezett még a *losonczi és losoncz-tugári* izr. statusquo hitközség elöljáróságának 1888. évről szóló jelentése. Itt már láthatjuk, mily üdvös a hatása a mult évben kiadott 1191. számu vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletnek. »Az alig tiz egyénből álló losoncz-tugári orth. izr. hitközség imaegyesületté vált. Részünkről — mondja a jelentés — ez

ugyan anyagi áldozatot kiván, mert míg eddig évi 360 frttal — aránylag igy is busásan — az orth. hitközség tagjainak gabellában hitközségünk pénztárába fizetett közvetett adójukat visszaadtuk, most nevezett törvény értelmében intézményeiket kell föntartanunk, mi évi 4—500 frtba fog kerülni. De a nagy erkölcsi nyereség tudatában tesszük ezt, azon reményben, hogy nemsokára az ima-egyesület hitközségünk második imahelye lesz.« — A hitközségi *iskolát* 244 tanuló látogatta. Hitoktatásban részesült 1157 gimnazista, 14 felsőbb lányiskolai növendék és egy tanitóképző-intézeti tanuló.

A *Jótékonyság* terén bámulásra és elismerésre méltó törekvést fejtett ki a hitközség. Emberbaráti czélokra mult évben 1978 frt 97 krajczárt költött.

Az összes bevétel 11,766 frtra rug, a melyben a gabella 4810 frttal van képviselve. Deficzit nincs. A népesedési mozgalmat a következő adatok mutatják. Születési eset 74 volt, mindannyi törvényes. Házasság 21 köttetett. Elválás nem fordult elő. Haláleset 37 fordult elő.

*

Vettük a *losonczi izr. nőegylet* 1888. évi zárszámadását, melyből látjuk, hogy az egylet bevétele 833 frt volt, amiből a humanizmus szolgálatában álló derék nőegylet 765 frtot költött jótékony czélra. Ezen összeg részint gyermekek fölruházására, árvaleány-tartásra, segélyezésekre és közmivelődés-egyleti alapitványra lett forditva. Az egylet tiszta vagyona 1086 frt 82 kr.

*

A *pécsi* izr. hitközség az 1888 évről szóló jelentését küldte be. A pécsi hitközség is egészséges ember. Idegei jól feszülnek, de nincsen, ahová összpontosulhatnának. Nincsen rabbija. »A lelkészi hivatallal járó functiók — mondja a jelentés — bár kielégitő módon végeztettek, mindazonáltal az elöljáróság elodázhatlan kötelességének fogja tartani, a rabbiszéket a hitközség jelentőségének megfelelőleg betölteni.« »Dunkel ist der Rede Sinn« (de ezt már nem a jelentés mondja). Hát minek akkor a rabbi? Luxusnak? Vagy a »kielégitő« szóban rejlik a bibe? Hogy t. i. csupán csak »kielégitő módon végeztettek el a functiók,« de jobban nem? — Jól esik hallanunk, hogy »a templom minden időben nagy látogatottságnak örvendett« elannyira, hogy az iskola dísztermét pótimaháznak kellett berendezni. A templomi kiadások 4351 frtot tettek, a templomi székek bérletéből 3138 frt 50 kr. folyt be.

Az *oktatásügy* a lehető legnagyobb istápolásnak örvend. 32,000

frton »egy az egészségtan minden ujabb vívmányainak figyelembe vételével, a viszonyoknak és a modern igényeknek megfelelő iskola épületet« emelt a hitközség. Eme iskolát a mult tanévben 252 tanuló látogatta, köztük 90 részben vagy egészen tandíjmentes. Mégis tandíjakban befolyt 3188 frt (az előzőévben 3111 frt). A hitközség pénztára 6872 frtot (az előző évben 5043 frtot) utalványozott ki a hiányok és szükségletek fedezésére. Az összes iskolai kiadások 11,106 frtra rugnak (az előző évben 8499 frtra). A könyvtári kiadások 364 frtot tesznek ki (az előző évben 53 frtot). Hittani oktatásban mindössze 314 növendék részesült, beleértve a középiskolai tanulókat is.

Jótékony czélra 456 frt lett fordítva. Azon fölül 171 frt árú laska került kiosztásra. Az iskolának szegény tanulóit 379 frt értékű ruhával látta el, »mely költséghez Pécs szab. kir. város tek. tanácsa 100 frttal és egyesek 75 frt adománynyal járultak.«

A pénztári forgalom legnagyobb tételét a közvetlen járulék adja t. i. 7859 frtot, továbbá a húsfogyasztási átalány és a sechita 7690 frtot ad. A czedókba 534 frt folyt be. Az összes kiadás a 10,500 frtnyi felvett kölcsönnel együtt, valamint az összes bevétel 40,741 frtra rúg.

Az 1888. és 1889. évre 23,290 frt van elő irányozva. Ezek közt ott található a főkántor 1500 frt. évi előirányzott fizetéssel, a rabbi 1200 frttal. Most már mégis kezdem egy kicsit érteni, hogy mit mond az a »bár kielégítő módon végeztettek a rabbi functiók.« A titkár eddigi fizetése 1000 frt volt, ha rabbi lesz, csak 800-at kap, nyilván mert az anyakönyvet a rabbi fogja vezetni. Eddig hittanári állás volt menősítve 800 frt fizetéssel, ha rabbijuk lesz az végkép kimarad, nyilván mert a rabbi lesz egészen a hittanár épugy, mint a titkárnak a fele. Tehát 1000 frt erejéig ezen megszüntetett illetőleg redukált hivatalból jut ki a rabbi fizetése, a hitközség csupán 200 frtot tesz hozzá és azon vesz magának rabbit. Most már egészen értem, hogy mit mond az a »bár kielégítő módon végeztettek a rabbi functiók.«

A *népesedési mozgalmat* mutassák a következő adatok: A hitközségnek 276 (lélekszám körülbelül 3000) beirott tagja. Születési eset 90 fordult elő. 3 törvénytelen. Házasság 39 köttetett. 4 elválási eset fordult elő. Halálozási eset 54 fordult elő.

*

A *szegedi szent-egylet* 1888. évi zárszámadásából a következő adatokat közöljük: az egylet bevétele 14,734 frt, amely összegben az évi díjak 1048 frttal, a temetkezési díjak 1352 frttal vannak képviselve. A menedékház föntartására 1211 frtot, segélyekre 870 frtot, szegény

tanulók fölruházására 160 frtot, szegényeknek orvossággal való ellátására 135 frtot forditott a szent-egylet.

Nem tudom, nem követtem-e el denunciácziót, midőn e közlésemmel elárultam, hogy a szegedi *chevra*, az ő zárszámadását a M. Zs. Szemlének beküldte.

Budapest. BELEDI MIKSA.

*

Jegyzőkönyvi kivonat a *körmendi* izr. hitközségnek f. é. január hó 1-én tartott közgyűléséről fölvett jegyzőkönyvből.

A gyűlés tárgyát képezé a képviselőtestületnek lefolyt évi működéséről szóló jelentése és a tisztujitás.

Elnök Grünbaum Béla megnyitó beszédében lelkes szavakban üdvözlé a közgyűlést, visszapillantván a hitközség lefolyt évi életére, rámutatva ama hiányokra, melyek a hitközség szervezete körül még lépten-nyomon észlelhetők, és melyek szerinte a hitközség vezetését nem ritkán nagyon is megnehezitik. Hálásan emlékezvén meg a nagytekintetü orsz. iroda legujabban kifejtett tevékenységéről és különösen ennek nagyérdemü elnökéről Nagyságos Schweiger Márton urról, aki a fennforgó bajok orvoslását folyton szem előtt tartva, a magyar zsidóság körül igazán hervadhatlan érdemeket szerzett. Az elnöki megnyitó után a hitk. jegyzője a képviselőtestület működését a következőkben adá elő.

A hitközség költségvetése a mult évben 6230 frtban állapittatott meg, m. p. a szorosan vett hitk. institutiók fentartására 3600 frt, az iskolára pedig 2630 frt, mely összegek a gabella, hitközségi adó és tandíjak által fedeztettek. A hitközség vagyonát képezi a templom, iskola és fürdőház; alapítványokkal ez időszerint még nem bir. Az iskola, mely a hitközség szemefénye, már 1860. óta áll és igazán nagy áldozatok árán tartatik fenn. Az iskola hatosztályú, melynél 5 tanerő van alkalmazva és melyet folyton 180—200 tanuló látogat.

As iskola mellett már évek óta egy leány-ipariskola és a felnöttebb lánykák számára egy mindennapi ismétlő iskola áll fenn. A hitközség a lefolyt évben 158 fizető tagból állt.

Mint nevezetesebb mozzanatok említendők: *a)* a templom renoválása és annak chamukka szombatján, azaz deczember 1-én történt ünnepélyes fölavatása, (mely alkalommal föt. *Ehrlich Miksa* helybeli rabbi ur valóban sikerült magyar felavató szónoklatot tartott és a jelenvolt hatóságok képviselői részéről nagy elismerésben részesittetett.) A templom-renoválási költségei fedezésére adományoztak: Rechniczer Salamon (Bécsből) és Grünbaum Béla hközségi elnök urak egyenkint 200 frtot, Dr. Gergő Samu

járásorvos és Gottlieb Albert urak egyenként 100 frtot; az uj oltárfüggöny beszerzésére adományoztak: az izr. nőegylet és egyes nemesszivü hölgyek összesen 441 frt. 64 krt; *b)* a hitk. alapszabályai a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által jóváhagyattak; *c)* az ujabban kinevezett közoktatásügyi miniszter ő nagy méltóságához üdvözlő felirat intéztetett; *d)* mozgalom indult meg egy orgona beszerzése és az istentiszteletnek a kor szinvonalára való emelése érdekében; *e)* a képviselőtestület 22 ülést tartott és ezekben intézte el a hitk. ügyeit.

A jegyző és számvizsgáló bizottság jelentéseinek tudomásul vétele után a tisztujitás Dr. Füredi Gusztáv elnöklete alatt következőképen ejtetett meg.

A hitközség elnökévé, tekintve a hitk. érdekében eddig kifejtett páratlan buzgalmat és tevékenységet, egyhangulag Grünbaum Béla választatott meg.

Alelnökké: Gottlieb Albert; pénztárnokká: Ritscher Adolf; tanácsosokká: Pick Ignácz, Hász Sándor és Kauders Károly választattak meg.

Választmányi tagokká: Hilmayer Ede, Schwarcz Lipót, Wiener Adolf, Hilmayer Mór, Eppinger Lipót, Pollák Samu, Rabbinek Adolf, Hafner József, Klein József, Geber Lipót, Spiegl Samu, és Fricz József, számvizsgálókká pedig Rechniczer Ödön, Schwarcz Mór sen. és Schwarcz Mór jun. választattak meg.

Körmend.

WURMFELD IGNÁCZ
hitk. jegyző.

*

A bács-topolyai izr. hitközség 1888-ik évi jelentése szerint az összes bevételek 4998·23 forintot tettek ki, és pedig 2012·66 frt hitközségi adó, 1607 frt gabellabérlet, 567 frt fiókhitközségek járulékai és a fennmaradó összeg földbérlet, lakbér, tandij, husvágatási jog bérbeadása és egyéb czimeken folytak be. — A 4854·35 forintnyi kiadásokból 1800 frt az iskolára, 2000 a templomra, a többi pedig dologi, jótékonysági és más közhasznu czélokra fordittattak. Fennmaradt az év végén 426·50 forint részint készpénzben, részint behajtható hátralékos adókövetelésben, a mely kedvező eredmény a hitközségi tagok áldozatkészségének és az erélyes igazgatásnak köszönhető. Ezen, bár csekély, de hitközségünk viszonyainál fogva igen kedvező anyagi eredmény folytán *lehetett a hitközségi adót leszállitani* és jogossá vált a remény, hogyha a meggyökeresedett, jól megállapitott ügykezelés jövőre sem tévesztetik szem előtt, ugy a teher, mely az egyes tagokat vagyoni viszonyaikhoz képest aránytalanul nyomja, évről-évre csökkenni fog. A nagyméltóságu m. kir. földmivelés-, ipar- és

kereskedelemügyi ministerium részéről kibocsátott kóser-husnemüek árusitását szabályzó magas rendelete alapján sikerült, a kóser-hús árusitási jognak bérbeadását biztonidővel fokozható jövedelmi kútforrássá tenni, ennek folytán a baromfiak után eddigelé fizetett magas *gabelladijak is leszállitva lettek, a mi különösen a szegényebb tagokra nézve nem megvetendő előnynek mondható.*

A hitközség az év folyamán a helybeli nőegylettel karöltve a szegény iskolás gyermekeket jó és meleg ruházattal ellátta. Az iskolaszék a fegyelmi eljárást és iskolalátogatást szabályozta, az ifjusági istentiszteletet a lefolyt évben a leánynövendékek is látogatták rendesen. Az iskola tulajdonát képezi 10 hold föld, a melyet gr. Zichy Nepomuk János városunk kegyura a hitközségnek ajándékozott oly czélból, hogy a föld haszonbérleti összegét a tanitók fizetésének javitására forditsa.

Tartatott az év folyamán 19 elöljárósági, 15 képviselő-testületi és 3 iskolaszéki gyülés. Az anyakönyvi hivatal kimutat 50 születési, 34 halálozási és 7 esketési esetet, a melyekből hitközségünkre 26 születési, 16 halálozási és 7 esketési eset esik. Dr. Goldfáhn S. Henrik rabbi ur szombat- és ünnepnapokon 15 és 5 alkalmi szónoklatot tartott.

Az év folyamán özv. Ettinger Józsefné urhölgy zsinagógiai használatra egy értékes asztalteritőt és Adler Ignácz nagykereskedő ur Budapestről szülővárosa iránti kegyeletből egy Tóra-tekereset egy hozzávaló aranyhimzésü bársonyköpenyeggel adományoztak a hitközségnek, a mely nemesszivü tettek a hitközségi élet mindennapiságát mint kimagasló fénypontok felváltották és egyuttal példaadólag és serkentőleg hatottak. Az elöljáróság az adakozóknak illő módon háláját kifejezte, a Széfer-Tórát ünnepélyesen felavattatá, a mely alkalommal Adler Ignácz ur ismételve a hitközség intézményeit jelentékeny összegü pénzadománynyal gyarapitotta. Vajha ily nemeskeblü férfiak minél több utánzókra találnának!

A helybeli szent egylet többnyire közadakozásból egy halottas-kocsit szerzett be, a mivel nevezett egylet, mely az előbbi években a temető rendezése körül fáradozott, ezuttal is érdemeit nagyobbitotta és működésével a közelismerést kivivta magának. Ez fényesen nyilvánult az egylet által márczius 10-én rendezett disz-vacsora alkalmával, a melyen ugyanis a helybeli intelligenczia és számos tiszteletbeli tag felekezeti különbség nélkül résztvettek. Ugyanezen napon tartotta az egyleti tisztujitó közgyülését, melynek eredménye, hogy eddigi tisztviselői és pedig Epstein Ignácz elnök, Grünfeld Simon és Lederer Adolf igazgatók, nagy többséggel ujból lettek megválasztva.

A jótékonyságáról országszerte ismeretes gróf Zichy Nepomuk Jánosné

született Kray Irma bárónő ez évben másodizben a helyb. izr. jótékony nőegyletnek, mint ezen egylet tiszteletbeli tagja, 50 forintot adományozott. A nőegylet fennállása rövid idejének daczára nem megvetendő alaptőkét gyűjtött és noha nem részesül osztatlan pártfogásban, tehetsége és jövedelmi forrásaihoz képest, enyhiti a nyomort és az inséget. Jelenlegi elnöknője Henduska Manóné, pénztárnoknő özv. Ettinger Józsefné urhölgyek és titkárja Ettinger Mór ur.

Hogy a hitközség ügymenete az évfolyamán szükségessé vált többszöri tisztujitások miatt, a mely alkalmaknál a kedélyek folytonos izgatásban tartattak, csorbát nem szenvedett, ez a legtöbb hitk. tag jóindulatának, valamint azon tapintatos eljárásnak és erélyes intézkedésnek köszönhető, a melyeket Dr. Koch Mór ur, mint hitközségi elnök, egy évi müködése alatt kifejtett. Legnagyobb sajnálatunkra ezen ügybuzgó férfiu az állásról leköszönt, ennek folytán a képviselőtestület elhatározta, hogy a több mint 10 év óta mint hitközségi alelnök a müködő és köztiszteletben álló Stern Mór ur ez év végeig az elnöki teendőket végezze. Adja az Ég, hogy hitközségünkben az összetartás, az egyetértés és a kölcsönös bizalom honoljanak, a melyekre a zsidó hitközségeknek mint az egész zsidóságnak oly nagy szükségük van, hogy kitüzött, bár sulyos terhekkel járó de magasztos czéljaiknak megfelelhessenek, a mely szent czéloknak megfelelni még a legkisebb hitközségnek is erkölcsi kötelessége, hogy igy méltó helyet foglaljon el a társadalom körében. Hogy hitközségünk a mult évben mennyire felelt meg ezen hivatásnak és mennyire haladt a kitüzött czél felé, azt ezen, bár rövidre foglalt jelentés alapján a szives olvasó fogja megitélni.

Bács-Tapolya.

LÉVAI IZOR.

KÚTFŐK.

182. sz.

Miniszteri rendeletek a zsidó anyakönyvi kerületek ügyében.

2560. szám.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az izr. országos irodája elnökének.

Borsodmegye közigazgatási bizottságához egyidejüleg menesztett rendeletemmel megengedtem, hogy a szentpéteri járásban fekvő Apátfalva, Bánfalva, Bánhorváth, Dédes, Dubicsány, Galgócz, Ivánka, Mátyinka, Monosbél, Nagy-Bárcza, Szt.-Márton, Szilvás, Tardona, Topolcsány, Vadna és Vihnyó községek a sajó-kazinczi izr. hitközség anyakönyvi kerületéből a **sajó-szt.-péteri** izr. hitközség anyakönyvi kerületéhez átcsatoltassanak.

Budapesten, 1889. február hó 21.

Gróf Csáky, s. k.

183. sz.

Vallás és közokt. m. kir. miniszter.

10346.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az izr. orsz. irodája elnökének.

Torda-Aranyosmegye közig. bizottságához egyidejüleg menesztett rendeletemmel megengedtem, hogy a tordai izr. hitközség anyakönyvi kerületéből Maros-Ludas, M.-Dátos, M. Lekencze, M.-Orbó, Oláh-Dellő, Ugra, Magyar-Dellő, Szt.-Margitta, Mező-Pete, M.-Ujfalu, Kis- és Nagy-Ikland, Mező-Uralj, M.-Kapus, M.-Gerebenes, M.-Bogát, Hadrév, M.-Kecze, M.-Bodon, M.-Szengyel és M.-Szakál községek kilépve, **Maros-Ludas** székhelylyel külön anyakönyvi kerületet képezhessenek.

Budapest, 1889. márczius hó 27-én.

Gróf Csáky, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *W. Reich.* Culturfragen vom biblisch-talmudischen, socialen und geschichtlichen Standpunkte aus beläuchtet. (Baden). — *Noa Fürst.* Traer um den Einzigen. Elegie auf das Hinscheiden des Kronprinzen Rudolf. Héber. (Bécs). — *Ch. D. Lippe.* Bibliographisches Lexicon. Zweiter Band. Zweite Lieferung. (Bécs). — *Zsilinszky Mihály.* Egy forradalmi zsinat története, 1707—1715. (Budapest. — *Magyar Nyelvtörténeti szótár*, 6. f.

A »Mekiczé Nirdamim« héber irodalmi egyletnek 1888-ra szóló kiadványai, még pedig a következő munkák: *Pachad Jizchak*, a ת betü végét és ezzel az egész munkának befejezését tartalmazó kötet; 2. Halachoth Gedoloth, nach dem Texte der Handschrift der Vaticana. Herausgegeben und mit kritischen Noten versehen von *F. J. Hildesheimer;* 3. Sepher Sikkaron, Grammatik der hebräischen Sprache von R. Joseph Kimchi. Zum ersten Male herausgegeben von Dr. *Wilhelm Bacher;* 4. Maimuni misnakommentárja Tohoroth részre (folytatás), arab és héber nyelven kiadja *J. Derenbourg;* 5. Sammelband kleiner Beiträge aus Handschriften mitgetheilt von *Neubauer, Halberstam* und *Berliner.* — Az 1889. évfolyam kiadványai közt lesz a hires Machzor Vitry is. Előfizetési dij 6 forint. Küldhető dr. Berliner czimére (Krausnickstrasse 8. Berlin).

Uj messiás. Mint a Jewish Chronicleben olvassuk, Jemenben, Arabiában, *Abdalla József* nevü zsidó, mint messiás lépett föl, ki azt vallja föladatául, hogy hitsorsosait Arabiából öseik hazájába vezesse. Abdalla sok pénz fölött rendelkezik és hivei máris nagy számmal vannak. Sana főrabbija energikusan küzd az álmessiás ellen.

Ujonczozás Oroszországban. A mult évben Oroszországban összesen 861,823 hadköteles volt, ezek között zsidó 44,918. Nem jelentkezett 19,807, közöttük zsidó 4024, 1887-ben nem jelentkezett 4229 zsidó. Megjegyzendő, hogy egy 1886-ban kiadott rendelet szerint — a mely évben nem kevesebb mint 6039 vonta ki magát a hadkötelezettség alól — az ujonczozásra meg nem jelenő zsidó ifjuért a családja 300 rubelt fizet, esik tehát 1888-ra 1.207.200 rubel büntetés-pénz.

TUDOMÁNY.

Egy főuri zsidó család a XVII. században.

II.

Diego élete utolsó éveiben nagy bankháza ügyeinek vezetését fiára és méltó utódára, *Manoelre* (héber nevén Izsák) bizta. Manoel híre messze országokban ismert lett. Nagy elragadtatással tekintettek a királyok kegyével és bizalmával elárasztott főuri testvérükre elnyomott hitrokonai, bizalommal fordultak hozzá távol országból a veszély órájában, büszkén említették nevét, annak czáfolatára, hogy a zsidó nagyobb küldetések teljesítésére érdemetlen és képtelen, hogy a zsidó lakosságnak az állam nem láthatja hasznát.

A XIII. század közepe kábultságban tartotta a zsidókat. A rajongásra annyira tápot nyujtó Keleten Smyrnában a kabbala balhite által elvakítva, egy ál messiás lépett föl, ki nyomorban tengődő testvéreinek megváltását hirdette. Az üldözött zsidók seregestül tódultak Sabbataj Czewi zászlaja alá, kit külső megjelenése és életmódja messiás szinében tüntettek föl.

Sabbatáj hire bejárta az egész zsidóságot, mindenüvé elharapódzott a messiási őrjöngés. A Hamburgban lakó tekintélyes portugall zsidók is eme betegség rabjai lettek. Manoel, Krisztina residense és minisztere is Sabbatáj hiveinek sorába tartozott. A fejedelmi fellépésü Texeira által alapított és fenntartott talmudi iskolában is, melyben valószinüleg Sasportas Jakab volt alkalmazva, termékeny talajra talált a messiási rajongás. [1])

---

[1]) קצור ציצת נובל צבי

Könnyen megérthetjük azon talán feltünőnek látszó tényt, hogy Hamburgban egy messiás megjöttéről szóló hir a müvelt portugall zsidók körében oly élénk visszhangra talál. Nekik is alkalmuk kinálkozott, sőt igen gyakran, a protestáns papok izgatásainak keserü gyümölcsét megizlelni. A szükkeblü Hamburg még Texeirának, Krisztina residensének sem akarta megengedni, hogy engedély nélkül a városból távozhasson, jó akarójához, a derék királynőhöz volt kénytelen fordulni, ki is védencze és hű residense érdekében két levelet intézett; egyiket I. Lipót császárhoz, a másik erélyes hangu levél Hamburg magistratusának volt szánva. A császárhoz olasz nyelven irott közbenjáró levele így szól: [1])

»Oly fontos azon jó szolgálat, melyet nekem Diego Texeira és fia Manuel érdekeimnek előmozdításában sok éven át tett, hogy lehetetlen nem éreznem különös hajlamot közbevetni magam érettük Felségednél a czélból, hogy részesítse azon kegyben, a melyet Felségednek kegyességétől remélnek. Az említett Diego, a mint Felséged a csatolt memorandumból láthatja, meg lőn zavarva a császári cancellária eljárása által azon kegy élvezetében, melyben már Felségednek császári atyja részesítette volt Montecuculi gróf ajánlatára és a mely kegy Fenség által szavakkal is biztosítva lőn! És miután ezen kellemetlenségek megfosztják az említett Texeirát azon szabadságtól, hogy ügyeim fölött őrködhessék, ezért a legnagyobb melegséggel ajánlom Felségednek nem csak hogy erősítse meg neki e kegyet, hanem kötelezzen le engem azon intézkedésével, hogy az említett Diego és utódjai jövőben, sem személyükben, sem vagyonukban ne legyenek többé zavarva és legyen nekik szabad utazni szabadon, a hol akarnak az egész birodalomban, és ha Felséged e kegyet megadni kegyeskedik, a mint reméllem, akkor biztonságuk és nyugalmuk érdekében kivánnám, kegyeskedjék számukra egy mindenüvé szóló útlevelet kiadni.«

Krisztina residense iránti meleg érdeklődéséről tesz tanuságot azon erélyes és követelő hangu levél, melyet a hamburgi magistratushoz ir. — »Igen meglepett a hir, azon bánásmódot illetőleg, melyet residensem Don Manoel Texeira irányában alkalmazni merészek, a mennyiben kényszeríteni akarják, hogy a

[1]) Arckenholtz III., p. 228.

várost csak előleges éngedélyükkel hagyhassa el. Nagyon megsértett ezen bánásmód s mélyen megilletődtem; olybá veszem, mintha személyem lett volna megsértve. Texeira residensem tőlem függ, azt határozottan állítom, hogy bárhová mehet az önök engedélye nélkül. Nyilatkozzanak ezen ügyben, mint barátságuktól s igazság szeretetüktől elvárom, hogy tudjam, mihez tartsam magam a jövőben önökkel szemben.« [1]) Ezen két levél eredményezte azt, hogy a magistratus megváltoztatta részben eljárását Texeirával szemben, a királynő örömére. Nem találjuk többé nyomát sem annak, hogy a magistratus Manoel szabad költözködési és utazási jogát kétségbe vonta volna. Mily kaján szemekkel tekinthetett a hamburgi senatus Texeiranak napról-napra növekvő kegyére a királynő előtt, mily visszatetszést szülhetett széles körben azon szerződés, melyet a következő évben Krisztina Texeirával kötött! Hat évet töltött volt a lutheránus egyháztól elpártolt Krisztina a pápai városban. Pazar és költekező személye nem érhette be azon összeggel, melyet hazájából kapott. A háboruk által sokat szenvedett birtokainak állapota rosszra fordult, az abból folyó jövedelem rövid néhány év alatt 200,000 tallérról 107,000-re apadt. Ezen összeget sem kapta meg pontosan A pápa, hogy gyakori pénzzavarából kisegítse a királynőt, évi 12,000 scudi járulékot biztosított számára. Vagyoni viszonyát és jövedelmét rendezendő, 1660-ban Károly Gustáv halála után, 6 évi távollét után első izben lépte át Krisztina hazája határát. Noha hitszegése ellenszenvet keltett hazájában, a tisztelet minden nyilvánulásaival adóztak egykori birodalmában. De egyrészt, mivel a lutheránusok vallásos érzületét több izben megsértette, másrészt mivel a megüresedett trónra igényt látszott emelni, egyszer és mindenkorra lemondó okiratot volt kénytelen kiállítani. Elhagyta egykori hatalma és dicsősége szinterét s 1661. május hóban ismét Texeira vendége.

Majdnem egy évet töltött megbizottja vendégszerető házában. Ezen évben kötötte Texeirával azon szerződést, melynek életbelépte után pontosabban és rövidebb úton juthatott jövedelméhez, Texeira útján. A szerződés következő pontokból áll:

1. »Én Manoel Texeira tudatom mindazokkal, a kiket illet, hogy szerződést kötöttem Ő Felségével Svédország királynőjével,

[1]) Arckenholtz II., 86. p.

Krisztina Alexandrával, a királynő jövedelmét illetőleg, azon formában, mint itt következik: Ő Felsége megelégszik azzal, hogy azon jövedelmek, melyek Svédországból jönnek, 1661. augustus hó 1-ső napjáig az én kifizetésemre fordíttassanak, azon előleg kiegyenlítésére, melyet adtam 19,154 Rs. 31 Soet, és arra nézve, a mit adni fogok az említett augustus hó 1-ső napjáig, azon esetben pedig, ha a mondott jövedelmek nem volnának elegendők kifizetésemre, Ő Felsége megengedi, hogy 6%-os kamatot számítsak azon összeg után, melyet 1661. augustus 1-jéig előlegezni fogok.

2. Minekutána Ő Felsége szerződésének egész érvényét mindkét részről 1661. augustus 1-jéig kell megtartania, Ő Felsége kötelezi magát, hogy az említett naptól kezdve egészen 1662. augusztus 1-jéig, tehát egy év lefolyása alatt nekem ki fog fizettetni és így folytatólag minden évben, míg ezen szerződés érvényben marad, 107,000 Rst. évenként, a mely összeg jelenleg Ő Felségének biztosított jövedelme. Ezen összeget Ő Felsége birtokainak főkormányzója által fogja kifizettetni, ki egyszersmind kötelezi magát, hogy a fenn megnevezett összeget számomra vagy rendeletemre időről-időre kifizeti 1661. augustus 1-jétől kezdve, még pedig oly módon, hogy a nevezett összeg az év lefolyása után teljesen birtokomban legyen.

3. A mivel szemben én Manoel Texeira a jelen okirat erejénél fogva a legjobb formában kötelezem magam, hogy Ő Felségének, vagy rendeletére, bármely helyen, a hol neki tetszik, minden hó első napján 8,000 Rst. fogok kifizetni és az említett fizetést 1661. augustus 1-jén kezdem meg; tekintet nélkül a svéd váltók elkésésére. Minek hiteléül jelen iratot saját kezem aláírásával hitelesítettem és reá nyomtam pecsétemet. Hamburg 1661. julius 8-án. L. S. Manoel Texeira.«

A szerződés pontjait nem teljesítette mindkét fél hiven. Texeira pontosan szolgáltatta a havi összeget királynőjének, de főkormányzója szemében nem volt szent a szerződés, mert megszegte a reá vonatkozó passust, a Svédországból jövő pénzt hasztalan várta Texeira. Midőn a királynőnél a jószágkormányzó hűtelen eljárása miatt panaszt emelt a residens, Krisztina szigorúan meghagyta Sevedt Baat főkormányzójának, hogy a Texeirának járó összeget a kiszabott időben mindenkor haladéktalanul küldje meg. »Texeira a szerződés pontjainak teljesítésében a legnagyobb pontossággal jár el. Megkövetelem tehát, hogy vele szemben ugyanazon módszert alkalmazzák. Beláthatja, hogy az ön által követett mód legkevésbé sem alkalmas arra, hogy helyzetemen javítva legyen, azért megparancsolom, hogy kormányzóim pontosabban járjanak el megbizatásaikban.«

A zsidók iránt szükkeblüséget és barátságtalan magatartást tanusító hamburgi senatus megütközött azon, hogy Krisztina residense zsidó s ha méltóságától nem foszthatá meg, hivatalával járó tisztelet és kitüntetést megtagadta tőle. Midőn Krisztinának tudomására jutott a senatus eljárása, erélyes közbenjárásával ezen állapotnak véget vetett. 1663-ban a királyhoz fordul főkormányzója utján: »Mondjátok meg a királynak, irja Krisztina, hogy Texeira oly ember, ki megérdemli a kitüntetést, nemcsak azért, mivel az én szolgálatomban áll, hanem azért is, mert pénzével a koronának fontos szolgálatokat tehet, én pedig melegen érdeklődöm iránta.« [1]) Ezen levél eredménye felülmulta a hozzá füzött reményeket. A hamburgi magistratus mindazon kitüntetések és előjogok élvezetében részesítette Texeirát, melyeket a többi residens kapott. Manoel hatalmának tetőpontján állott, dicsősége fénypontját érte el.

Hallgassuk meg, mint ecseteli egy szemtanu Texeira tiszteletét és fejedelmi fellépését. [2]) »Csodálkozhatunk a fölött, mily kitünően ment dolguk a portugall zsidóknak Hamburgban. Manoel Texeira, a gazdag zsidó, ki az én időmben élt s Krisztina Svédország királynőjének volt residense, drága és fényes fogatot használt, melyen elől és hátul szolgák állottak, kik között keresztények is voltak s a kiszállás vagy felszállás alkalmával a legalázatosabban segédkeztek. Ha a tágas Uj Vásár felé hajtott, az egész díszőrség fegyverben állott tiszteletére. Fejedelmi palotában lakott, a legelőkelőbbek tették nála látogatásukat s játszottak is vele.« S csodálhatjuk-e, ha a sokat szenvedett zsidók büszkén tekintettek azon magaslatra, melyet hitrokonuknak rövid idő alatt elérni sikerült? Nemcsak Texeirát érte a megtiszteltetés, valamennyi portugall zsidó gyönyörködött a kitüntetésben és személyét a »tisztelet s nagyra becsülés legnagyobbb jeleivel környezték a gazdag s tudós zsidók.«

---

[1]) Arckenholtz II. p. 86.

[2]) Arckenholtz II. p. 230.

Öt évet töltött Krisztina Rómában, a midőn újra fölébredt benne a vágy, hogy hazáját láthassa. Néhány nappal elutazása előtt 1666. május 1-én sajátkezü levélben kérte föl hű residensét, hogy Nürnbergben találkozzék vele, mert fontos ügyeket akart vele személyesen elintézni. Svédországban nem volt sokáig maradása Krisztinának. Azt kivánta a protestáns lakosság tőle hogy katholikus szolgákból álló kiséretét, melyhez katholikus papok is csatlakoztak, küldje el. A királynő nem határozhatta magát el ezen lépésre, inkább távozott Hamburgba. A magistratus által fölajánlott lakásnál többre becsülte Texeira vendégszerető házát. Átok és szitokkal illette a protestáns papság Krisztina ezen eljárását. Huzamosabb időn át tartózkodott residensénél, kinek házában fényes ünnepélyt rendezett az ujonnan választott pápa tiszteletére. »Krisztina királynő 1668. julius 15-én IX. Clemens tiszteletére Texeira gazdag zsidó házában fényes ünnepélyt rendezett. Az azon czélra épült szökőkútból fehér és vörös bor folyt. Este a kút csúcsán »Sokáig éljen Clement pápa« felirat tündökölt számtalan lámpa fénye által megvilágítva. A részeg csőcselék felháborodva ezen szokatlan dolog láttán, szitkokat szórt a pápára; megdobálta a feliratot s az őrséget a házba kergette. A házba üzött őrség egy matrózt magával vitt. A csőcselék ki akarta őt szabadítani az őrség kezéből, megdobálták tehát az őrséget. Krisztina szolgái közül egyik a ház ablakából a csőcselék közé lőtt s egyiket közülök lelőtte. Ezért a csőcselék még inkább felbőszült s a házat valóságos ostrom alá vette. Csak nagy megerőltetéssel menekülhetett el a királynő azon keskeny kapun át, melyet mai napig Krisztina-kapunak neveznek, esőköpenyben, Möller residens házába. A zavargásnak erős katonai segély szakithatott csak véget.« [1])

Hamburgból Krisztina Rómába tért vissza. Hogy mily nagyra becsülte Texeira tanácsát, megvilágítja azon levél, melyet svéd residensének, Rosembachnak irt: »Beszélje meg ügyét Texeirával és kövesse tanácsát, azok bölcsek és okosak, én minden tekintetben helyeslem azokat.« [2])

Két szerző fejezte ki tiszteletét Texeirával szemben azzal,

[1]) Versuch einer zuverlässigen Nachricht der Stadt Hamburg. p. 936. Ugyanezen tényt említi Fr. Klement »Hamburgische Kronik.« p. 40.

[2]) Arckenholtz III. p. 399.

hogy munkájukat neki dedikálták, egy zsidó s egy keresztény iró. Jakob Júda Leon a zsoltárok könyvének spanyol fordítója művét, mely 1670-ben Amsterdamban jelent meg, Texeirának, Krisztina királynő residensének ajánlotta. [1])

Andreas Kemper szabadelvü orvos »Izrael örvendetes üzenetje, a jámbor zsidók és vallásos keresztények megvigasztalására« czimü művét »Az előkelő gazdag zsidónak Hamburgban, Manoel Texeira, Krisztina svéd királynő residensének« ajánlotta, mint jámbor és vallásos lelkületünek. [2])

Az 1670-ik év nagy szerencsétlenséget hozott Bécs zsidóságára. Margit császárné a jezsuiták, különösen gyóntatója, Kolonics által felizgatva, Loyola tanainak követői által nevelt férjét, I. Lipót császárt azon szigorú rendelet kiadására birta, hogy a zsidók február 14-től számított 3 hónap lefolyása alatt hagyják el Bécs városát. A jezsuiták hatalomra vergődését másutt is megsinylették a zsidók. Csak az imént kergette ki Mária Anna, Spanyolország özvegy királynője, gyóntatója, Neidhard jezsuita tanácsát követve, a zsidókat Oránból s Afrika észak-nyugati szögletének más városaiból. Az anya eljárását követte leánya is. Hasztalan fáradozott a bécsi zsidóság a szigorú rendelet visszavonása körül. Ajándékaikat elfogadták, de a rendelet érvényben maradt. Hiába utaltak azon nagy szolgálatokra, melyeket az uralkodóháznak tettek.

A szerencsétlen zsidók végső eszközhöz nyultak. A leggazdagabb s legtekintélyesebb zsidóhoz fordultak tehát, ki fejedelmekkel barátságos és jó viszonyban állott; a hamburgi Manoel Texeirához. 5436. niszan hó 2-dik napján (1670.) levelet intézett a község előkelősége Manoel Texeirához, melyben előadják kérelmüket, hogy nagy tekintélyével hasson oda, hogy a fölötte káros rendelet ne hajtassék végre. Altonai hitrokonoktól értesültek, hogy mennyire fájt neki kiüzetésük hire, ezért esdekelnek előtte, irjon a szász herczegnek s a spanyol gyóntatónak, hogy tekintélyüket vessék latba a bécsi udvarnál a rendelet megszüntetésére. A kérőlevélen Gerson Askenázi rabbi nevén kivül 7 tekintélyes férfiu aláirása olvasható, u. m. Júda Löb orvos,

[1]) Arckenholtz II. p. 86.

[2]) Schudt V. p. 536.

Mardochai Marzilius, Júda Simon fia, Jechiel Kohén, József Jakob fia, Naftali Herz Lévi, Chanoch Halévi Prágából. [1])

Texeira felelete érdekes világot vet azon viszonyra, mely közötte s előkelő személyiségek közt fennállott. Azon eszközt tartja mindenekelőtt Texeira tanácsosnak, melylyel ősei éltek, valahányszor szorultságban voltak. Bőjt napot rendelt el, melyen az egek urához fohászkodjanak, hogy hárítsa el a fenyegető nagy veszélyt a bécsi hitrokonok fejéről. Az altonai község tagjaival megbeszélte azon módozatokat, melyeket követni fog. »Irtam, — így szól a levél — Spanyolország nagyjainak, kiknek egy része biztosított arról, hogy egy, a császárnő gyóntatója előtt nagy tiszteletben álló főur közbenjárásával sikerülni fog a Bécsben való tartózkodásra szóló engedélyt meghosszabbítani. Isten talán éreztetni fogja velük kegyét; ha keveset ragadtál is meg, megkaptál valamit. Irtam azonfelül a nagy vezérnek, gróf Montecuculinak, kinek hatalma s hire van az udvar körében, hogy tekintélyét használja fel a zsidó ellenes háramlat lecsillapítására s azon esetben, ha ezen levelét siker koronázná, tudósítsatok, hogy alkalmam legyen köszönetemet kifejezni a generálisnak, sikeres baráti eljárásáért. Irtam még Azolini bibornoknak Rómába és könyörögtem közbenjárásáért, a mennyire csak terjedhet; hanem a pápaválasztás miatt nem igen hajolhatnak Rómában kérésemre, noha az általam megbizott küldött biztosított, hogy a bibornoknak, ki most többi bibornok társaival nem távozhatik a palotából, a legelső kinálkozó alkalommal előterjeszti kérelmemet. Azonfelül irtam a svéd királynőnek, ki Rómában tartózkodik és e héten kaptam levelet titkárától, melyben a legjobb eredményt és legüdvösebb kimenetelt helyezi kilátásba, mert a királynő érdekemben irni fog a másodpápának, az apostoli nuntiusnak, ki Rómában van, azonfelül a császárnénak és felséges anyjának a (spanyol) császárnőnek és bizton remélli, hogy közbenjárása sikeres lesz Isten segélyével. A titkár megigérte,

[1]) Jakob Sasportas »אהל יעקב« czimü responsumainak 77-ik számában van a bécsi községnek Texeirához intézett levele, a 78-ik pedig Texeira válaszát tartotta fenn számunkra. A »Ben Chananja« VIII. évf. 103. l. Wiener az elősorolt neveket következőkép magyarázza: מרזילוים szerinte = מרגנלית s azonos az előkelő Mardochaj Schlesingerrel, ki Margolit Jáfe nevet is viselte. Júdát, Simon fiát azonosítja Júda Pollak gazdag zsidó biróval, Jechiel Kohent Michel Gerstel zsidó biróval, Naftáli Hercz Lévi dajján volt.

hogy ezen leveleket az első futárral fogja elküldeni, lehet tehát, hogy már Bécsben vannak. Ezen ügyet megbeszélte a titkár Salamonnal, a római község elöljárójával, hogy ez tudósítsa a bécsi hitközséget.

Ma irtam feleletet a titkárnak, melyben újból előadtam ügyemet s azon ajándékon kivül, melyet a bécsi községtől fog jutalmul kapni, részemről is igen tekintélyes jutalmat helyeztem kilátásba, és ha e leveleknek sikerük lesz, királynőjével, kinek szemében a pénznek nincs értéke, valamint a többi kiváló személyiségekkel szemben más módon fogok hálásnak mutatkozni. Irtam még a fejedelemnőnek, a szász választófejedelem feleségének, kivel ismeretségben állok, ki vendégem is volt házamban és felkértem, támogassa ügyemet fejedelmi férjénél, hogy támogasson bennünket; mivel az altonai község tagjai azt vélték, hogy e levél eredménytelen lesz, mert nem kerül a választó fejedelem elé, visszatartottam, kész vagyok azonban a bécsi község kivánatára azt is rendeltetése helyére juttatni.

Hamburg ijjar hó 12-én 5430-ik évben, Kedosim szakasz hetében: Jiczchak Senior Tegeira.« [1])

Később újra kapott Texeira levelet a királynő titkárától, azon levelek másolatával, melyeket Krisztina residense kérelmére irt. Texeira bécsi hitrokonait azonnal értesítette a levelek tartalmáról. A jezsuiták befolyása sokkal hatalmasabb volt, semhogy az általok szított ellenséges áramlatnak gátat emelhettek volna Krisztina ajánló levelei. Növelte a bajt, hogy épen azon időben a pápaválasztás folyt Rómában s így a pápai széket nem lehetett rávenni arra, hogy döntő szavát használja fel a rendelet megszüntetésére. A jezsuiták örömrivalgása kisérte a királyi ház körül érdemeket szerzett szerencsétlen zsidókat, midőn Bécs kapuinak búcsut mondtak. Személyes támadás és zaklatás ellen megóvta őket a császár rendelete.

Minél tovább állott összeköttetésben Texeira a királynővel, annál jobban tisztelte és becsülte Krisztina residense személyét. Wassenau grófhoz, Ulászló lengyel király törvénytelen fiához, intézett levelében ékes szavakkal magasztalja Texeira fenkölt szellemét. »Texeira oly okos és bölcs levelet irt önnek, hogy Salamon sem irhatott volna jobbat. Semmi hozzáfüzni valóm nincs,

[1]) A Texeira névnek héber átirata טיניירא.

ha csak nem az, hogy ön mindazt hajtsa végre, a mit Texeira ön elé szab, és hogy ne tegyen semmit, ha vele előbb meg nem beszélte azt. Ha Texeira meg lesz elégedve, én is. Hajtsa végre Texeira rendeleteit, mint az enyéimet: mert hosszú tapasztalatom folytán tehetsége, buzgósága és irántam való hűsége felől teljes bizalommal viseltetem irányában, vigyázzon csak, hogy ne tegyen semmit az ő helyeslése nélkül.« [1]) Valószinü, hogy ezen levelet Kázmér lengyel király birtokai ügyében irta. Krisztina ugyanis, mint az elhalt lengyel király rokona, igényt tartott annak birtokaira. Hat évig fáradozott annak megszerzése körül, de eredmény nélkül, meghatalmazásával Texeirát bizta meg, hogy Danczigba menjen, ott közeli rokona Kázmér lengyel király birtokait foglalja le, különösen értékes szőnyegeit tétesse zár alá. [2]) De nemcsak érdekei fűzték a királynőt Texeirához, a bizalmas őszinte barát hangján szóll hozzá diplomacziai levelezéseiben is, midőn a politikai világban lezajlott valamely nevezetesebb esemény fölött véleményét mondja el residensének. Minden alkalommal tudósítja őt, ha valami nevezetesebb esemény adja elő magát magánéletében: »Pótolhatatlan veszteségem van, elvesztettem egyik hű szolgámat, ön pedig derék barátját, de Monte marquis meghalt.« Nem csoda, hogy a királynő által ennyire tisztelt residenset becsülték a főurak is. Krisztina svéd residense, Rozembach több izben kereste fel Texeirát magánleveleivel: »Uram, önnek legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája B. de Rosembach« — így zárja be sorait.« [3])

Olivenkrans, Kristina ujonnan kinevezett főkormányzója, a birtokok kikötött jövedelmét nem juttatta Texeira kezeihez: panaszt emelt tehát a residens a királynő előtt, hogy kormányzója a legkiméletlenebb és leghanyagabb eljárást követi, a mi által ő érzékeny kárt szenved.

»Csodálattal veszem észre, kezdi Krisztina szavait, hogy önnel mit sem lehet végezni. Ha Texeirának a neki járó fizetést nem teljesíti pontosan, akkor nem az én ügyemet szolgálja, hanem káromat óhajtja.« [4])

[1]) Arckenholtz III. k. 476. p.

[2]) Arckenholtz III. p. 455. j. Arnold »Kirchen und Ketzer Historie«. p. 917.

[3]) Arckenholt III. 428.

[4]) Arckenholtz IV. 139.

Olivenkrans, ki a királynőnek Texeirával kötött szerződését felbontani törekedett, a fizetés teljesítése körül tovább sem követett lelkiismeretes eljárást. A királynő ismételten kifejezést adott megbotránkozásának: »Nem találhatok elég erős kifejezéseket, hogy visszatetszésemet önnel tudassam. Változtassa meg magatartását, mert egy idő óta nem elégít ki eljárásával, melyet Texeirával szemben követ. Jól látom, hogy meg akarja semmisíteni a vele kötött szerződésemet, de határozottan kijelentem, hogy az nem fog önnek sikerülhetni, mert óhajtom, hogy az minden záradékaival fennálljon.« [1])

Krisztina egészsége hanyatlani kezdett, az óvatos királynő tehát vagyona rendezését akarta keresztül vinni. Szándéka volt házát, melyet Texeira lakott, eladni. Texeira, Olivenkrans főkormányzó eljárását követve, egy általános nyugta kiállítását kérte Krisztinától, mely sok évi hű szolgálatáról lenne hivatva tanuságot tenni. 1687. végén a következő okiratot állította ki:

»Az utolsó nyugtán kivül, a mit residensünk Don Manoel Texeira számára kiállítottunk, 1687. april 19-iki kelettel, jelen okirat által kijelentjük, hogy azon tekintélyes érték daczára, a mit a fenn említett nyugtatványban kitett évek sora alatt szerezhetett, lelkiismeretünk megnyugtatására, és szerzett érdemeire való tekintettel, jelen okirat erejénél fogva a legjobb és legszebb formában megajándékozzuk őt azon összeggel, a mit tőlünk nyerhetett. Azért kivánjuk és parancsoljuk, hogy az említett Don Manoel Texeira, utódjai és örökösei soha ne legyenek zaklatva számlánk miatt.« [2])

A királyné és Texeira között továbbra is barátságos viszony állott fenn. Krisztina személyesen tudósítja Texeirát egészségi állapotáról. Néhány héttel halála előtt közli residensével azon örvendetes hirt, hogy »Veszélyes állapotomból Isten irgalmával föllábadtam. Jelenleg nem kényszerülök már ágyamat őrizni, gyógyulásom folyamatban van, napról-napra visszanyerem vesztett erőmet. Biztos vagyok benne, hogy halálom hire oly érzékenyen sujtaná önt, mint egész Rómát.« [3]) A hir nem is késett sokáig. 1689. april 19-én hunyt el Krisztina, siratva hű residense által is.

[1]) Arckenholtz IV. 140. és 141.

[2]) Arckenholtz IV. 160.

[3]) Arckenholtz IV. 166. p.

A XVII. század alkonya végzetessé vált Hamburg virágzó kereskedelmére. Hollandia hatalmába kerítette a kiterjedt tengeri kereskedelmet. A kereskedelem pangása által kereset nélküli lakosság 1693-ban lázadást támasztott a senatus ellen s ki is vívta a győzelmet. A viszonyok ily kedvezőtlen alakulását első sorban a zsidók érezték. 1697. január 21-én [1]) tartott gyülésen a polgárság elhatározta: hogy valamint a portugall, úgy a német zsidóknak meg lesz tiltva ezentul iskolát tartani s péntek este gyertyát gyujtani, azonfelül a portugall zsidók 20,000 márkának $^1/_4$%-át, az utóbbiak pedig 30,000 márkának $^1/_4$%-át tartoznak fizetni. Egy főnemes meleg pártfogásába vette a zsidók ügyét, s ecsetelte azon nagy kárt, mely ezen törvények életbe léptével a városra s egyes polgárokra háramlik. Mindkét nemzetiségű zsidók által szerkesztett kérő levelet nyujtott át, s egy küldöttség kiküldését kérte, mely a portugall zsidókkal tanácskozásokat lenne hivatva folytatni. A polgárság azonban makacsul ragaszkodott határozatához. A márczius 18-iki gyülés azzal szigorította meg az előző törvényeket, hogy a zsidóktól a keresztény szolgák tartása is megvonatott. Mindezen törvények csak akkor lépnek életbe, ha a zsidók szerződése lejár, azon ideig hatályon kivül marad. A zsidók védője a főnemesen kivül a kereskedelmi kamara volt, ez érezte a zsidók jogait annyira megcsorbító intézkedések nagy horderejét, mely túlszigoru törvények a városnak már hanyatlásnak indult kereskedelmét fenyegetik pusztulással. Az 1698. január 13-án tartott gyülésen a zsidók ügyének lelkes szószólója, a főnemes, tudatta a polgársággal, hogy a portugall zsidók legnagyobb része pénzét a kereskedelmi forgalomból kivette, házait eladta s minden előkészületet megtett az esetleges elköltözésre. Azért kivánatosnak találná a főnemes, hogy egyezményre lépjenek velük s törüljék a rájuk nézve sérelmes pontokat, úgy elérhetnék azt, hogy Texeira (a ki maga sok tonna arany birtokosa) s a többiek a városban maradnak. A polgárság a határozat hozatalát a jövő gyülésre halasztotta. Márczius 31-én fájdalommal túdatja a főnemes a polgárokkal, hogy a portugall zsidók egy része már elhagyta a várost, ennek következtében sok

[1]) Versuch einer zuverlässigen Nachricht von dem kirchlichen und politische Zustände der Stadt Hamburg in den neuen Zeiten, nehmlich von Kasper Leopoldt des I. bis auf die zweiten Kaiser Josephs des I. Vierter Theil. Anno 1736.

ház üresen áll. A polgárság mindennek daczára nem módosította a szigorú intézkedéseket, sőt erélyesen követelte az $^1/_4$% behajtását. Ezért következett be szükségképpen — mondja a város történetirója — hogy Texeira s a vagyonos portugall zsidók odahagyták Hamburgot s csak a szegényebb rész maradott továbbra is a város lakója. Intéző szelleme ezen a zsidók ellen irányuló mozgalomnak Mäyers volt, ki a zsidókat támadó heves kifakadásokkal telt szónoklataival fellázította a polgárságot.

Manuel Texeira hű szolgálata más uralkodó kitüntetését is eredményezte. V. Keresztély, Dánia királya, 1698. január első napjaiban azzal rótta le háláját Texeira működése iránt, hogy a residensi méltósággal tüntette ki. Azon zsidóellenes áramlatnál fogva, mely a hamburgi lakosságot azon időben magával ragadta, a hamburgi senatus nem volt hajlandó kinevezését elismerni. 1698. január 13-án tartott gyülésen a zsidók pártfogója, a főnemes tudatta a polgársággal, hogy Ő Felsége Dánia és Norvégia uralkodója, Emanuel Texeirát a vestfáli tartományban residensének nevezte ki. A polgárság, tekintettel arra, hogy Dániát már képviseli egy residens, megbizta a főnemest, járjon közbe Ő Felségénél, hogy ezen kinevezést vonja vissza. A főnemes megjegyzé erre, hogy már fordult e kérelemmel a királyhoz, de eredménytelenül. A királyi kinevezés el nem ismerése rossz következményt vonhat maga után. A polgárság ezen fenyegető nyilatkozat daczára megmaradott határozatánál. [1])

A hamburgi polgárságnak ellenséges magatartása a zsidókkal szemben azon szándékot érlelte meg a mindenha nagy tisztelettel környezett Manoel Texeirában, hogy a várost odahagyja. Már 1698. márczius 2-áról Hamburgban kelt portugall nyelven irott végrendeletében többek között kijelenti: »Azon esetben azonban, ha, a mitől tartanunk kell, a város részéről nemzetünkkel szemben támasztott nehézségek azon elhatározásra kényszerítenének, hogy ezen országot elhagyjam és családom jóléte érdekében Amsterdamba költözködjem, a mint ez szándékomban van: kivánom stb. . . .« Manoel anthentikus aláirását Johann Ludolf Linnerking közjegyző következő szavakkal erősíti meg: »A nemes és előkelő Izsac Cenneor Texeira, Ő Felsége

[1]) Texeirának dán residenssé való kineveztetését említi Schudt is »Jüdische Merkwürdigkeiten«. IV. k. 58. l.

Dánia királyának tanácsosa és residense a Westphali tartományban sajátkezüleg irta alá a végrendeletet.«

Még ez év folyamán valósította meg szándékát s Amsterdamba költözött, 1699-ben e virágzó község elöljárója (Parnasz).[1])

Manoel Texeira három izben nősült, első neje Rachel Rebekka Ceneor de Mattos volt. Ezen házasságból született fiu a nagyatya nevét vette föl, Abraham Senior Texeira de Mattos, alias Diego Texeira de Mattost Krisztina (Gentilhombre) nemesének nevezte ki.[2]) Ezen idő óta viseli a Texeira család Manoel első nejétől származott ága a »de Mattos« nemesi praedicatumot. Manoel második neje Rachel Ceneor Henriquez volt, ennek halála után Ester Ceneor de Amesquitát vette nőül. Ezen házasságokból 3 fiu és egy leány származott. Sámuel Amsterdamban élt, atyja bankházát még jobban felvirágoztatva,[3]) Dávid és Benjamin Hollandiába költöztek, Haagában éltek, a hol nagy vagyonuk s nemes tulajdonaiknál fogva az első rangu személyiségek által igen tisztelve voltak.[4]) Manoel egyetlen leánya Sára a többszörös milliómos Isaac Suassohoz ment nőül, kit II. Károly Spanyolország királya báró Avernes de Gras czimmel tüntetett ki.[5])

1705. junius 15-én zárta le örök időkre szemeit a hitrokonaiért nemesen érző agg Manoel Texeira Amsterdamban. A majdnem két évszázados remek alkotásu sirköve nem esett a pusztulás hatalmába, könyörületesnek mutatkozott iránta az idő.[6]) A sirkő felső részén egy négy mezőre osztott czimerpajzs van, első s negyedik mezőben egy-egy oroszlán, a második és harmadikban sürü lombozatu fa. A pajzs herczegi sisakkal van födve, melyből egy oroszlán magaslik ki jobbra fordított fejjel. A czimerpajzs és sisak lamberguinokkal van környezve. Ez alatt díszes foglalatban minden oldalról drapériával környezve következő portugall felirat olvasható:

[1]) Keur van Grafsteenen 106. p.

[2]) Meghalt 5461. ijjar hó 23-án (1701. május 31.), mint az buderkerki portugall sirkertben feltalált sirfelirata mutatja. Keur van Grafs. 1082.

[3]) Elhunyt 5477. ijjar 23. (1717. május 4.) Keur van Grafsteenen 109. l.

[4]) Arckenholtz II. k. 230 l.

[5]) Keur von Grafst. 106 l. s Graetz X. k. 328. l.

[6]) Keur van Grafsteenen Nr 19.

Sepultura de Ishack Haim Cennor Teixeira[1]) Que foy recolhido Desta para melhor vida cur 13 de Sivan Do Anno 5465 ת׳נ׳צ׳ב׳ה	Fordítása: Izsák Cháim Teixeira sirja, ki ezen életből egy jobba elköltözött 5465. szivan hó 13-án (1705. juni 15.).

A felirat alatt egy oltár födele látható, melyen egy koponya van, két keresztbe fektetett csontvázzal. A koponyán egy szárnyas homokóra és e mögött két sarló látszik.

Mi Manoel czimerében kifejezve látjuk tettekben gazdag életét, az oroszlán ama hatalmat jelképezi, melylyel a XVII. században egy zsidó felruházva lehetett, a sürü lombozatu fa a család azon hatalmas fejlődésére utal, melynek szilárd alapjait Manoel vetette meg.

[1]) A felhasznált kutfőkben a család Texeirának van nevezve, a sirfeliratok Teixeirának mondják, a család mai napság is Texeirának nevezi magát.

Budapest.

DIAMANT GYULA.

A talmudi büntető jog egyik pontja.

Pótlék.

E folyóirat májusi számában megjelent czikkem egyik-másik pontjához legyen szabad a következőket pótlólag hozzácsatolni. A törvénykezés átszállását a rómaiakra (257 l. 1. jegyzet) bizonyitja még egy hely a Midras Haggádólban (Ex. 22, 14. versé-hez): ניטלו helyett mint a b. talmudban בטלו; a mondat második fele, a megokolás, későbbi származású. V. ö. Nachmáni Numeri 35,29-hez, Jalkut I 787 a. (Szifré Zuttá), Abóda Zára 8 b. Lewy, Ein Wort über die »Mechilta des R. Simon« 7. l. Ezen egyenes adatokon kívül még más körülményből is lehet következtetni, hogy a büntető törvénykezést a rómaiak gyakorolták. A talmud a kivégzés négy nemét ismeri, de ezek között nincs a keresztrefeszítés; feltűnő tehát, hogy a tannaitikus irodalomban, ha nem az általános »kivégzés« szó van használva, igen gyakran, főképen az életből vett példákban (משלו משל) a »keresztrefeszítés« használtatik a kivégzés megjelölésére (l. Szifré II 308 f. 133 b, 9. sor és 323 f. 138 b, 16. sor ed. Friedmann). E feltűnő tényt megértjük, ha tudjuk, hogy a keresztrefeszítést, a legmegalázóbb halálbüntetést, a rómaiak honosították meg a provinciákban. A Szifré utóbbi helyén egyébiránt a római törvénykezés kegyetlenségéről is van szó és egyenesen ki van mondva »te pedig (Isten) ellenségeket helyeztél fölénk tanúknak és *bíráknak*«. Hogy e hely a rómaiakra vonatkozik, nem szenvedhet kétséget, mert világosan mondja a Szifré (II 333 fej. végén) hogy Mózes éneke (Dent. 32. fej.) czélzásokat tartalmaz a *jelenre*, a múltra, a jövőre és a tulvilágra.«

Épily indirekt módon nyilatkozik a tannák felfogása a népek istenfélői és jámborairól, a melyről (264. l. 1. jegyzet) szólottam, a Szifré (II. 311. végén) egyik helyén, a hol az állíttatik, hogy az Isten a népek jámborainak Izráel számához képest kétszeres birtokrészt juttatott. (Eliezer b. Jószé Haggelili magyarázata kettészakítja a vers magyarázatát, közbe van csúsztatva.)

A 258. lap 4 sorához még hozzáteendő Tószefta Abóda Zára VIII, 5.; a 261 l. 3 jegyzetéhez Szifré II 329 f. vége.

Végre megragadom az alkalmat hogy hagyomány tanúlására nézve (l. e folyóirat 1889. évf. 201 l.) a következő helyet idézzem: כך הוי מסתם בדברי תורה ושונה ומשלש ומרבע (Szifré II. 306; 131 b. 18. sor alúlról.)

Budapest.

BLAU LAJOS.

*

Simon b. Jochai azon mondatában, melyet dr. Blau ur érdekes tanulmányában megvilágitott (l. fennt, 262 s köv. ll.), az általa is idézett egyik forrásban (Szófrim XV. 10., ezen toldalékot találjuk: בשעת מלחמה (a háboru idejében). A Tószafóth szerint (Abóda zára 26 b. s. v. ולא מורידין) a jeruzsálemi talmudban is ilyen megtoldott alakban találtatott a mondat. Nem lehetséges-e, hogy eredetileg meg volt a két szó Simon b. Jochai mondatában és akkor könnyebben értenők, mint a hadriánusi háboru egyik részesének kifakadását ezen háborunak római részről elkövetett kegyetlenkedései ellen? [1])

Siklós.

ROTH ÁRON.

Tráni József.

A »Magyar-Zsidó Szemle« februári füzetében, l. fennt 83. l., *Nádai Gyula* ur azt állitja, hogy Tráni József responsumai előbb Velenczében 1645-ben, másodizben Fürthben jelentek meg 1768-ban. De a velenczei kiadást megelőzte a konstantinápolyi 1641-ben. [2])

Szeghalom.

LANDESBERG LIPÓT.

---

[1]) Kétséget nem szenved, hogy a két szó későbbi toldalék, melylyel az eredeti mondatnak keménységét enyhiteni kivánták. *(Szerk.)*

[2]) Konstantinápolyban megjelent 1641-ben a responsumok I-ső része, Velenczében 1645-ben a II. és III. rész, mind a három rész együtt Fürthben 1768-ban. L. Benjacob Ozar-Hasepharim, 558. l. *(Szerk.)*

Zipser M. nézete בר פנדרא névről.

Engedje meg, tek. Szerk. úr, hogy dr. Perls kecskeméti tudós főrabbi úrnak e folyóirat 4-ik számában »Jézus nevei a talmudban« czim alatt közlött tudományos értekezéséhez, illetőleg a בן פנדירא név etimologiai értékének értelmezéséhez hozzájárulhatok. Dr. Zipser M. néhai székesfehérvári és rohonczi nagytudományu főrabbi Bar-Panderát nem tartotta gúnynévnek, mit az 1851. évben egy angol folyóiratban írt munkájában: »The Talmud and the Gospels«, világosan kifejt. Ezen munkájában Maté ev. V., VI. és VII. fejezetein versenként áthaladva, Jézus mondásaihoz a talmud és midrás idevágó párhuzamos helyeit idézte. A londoni izr. község által e munka külön lenyomatban »The sermon. of the mount. Reprinted from the London »Jewish Chronicle« 1852.« czim alatt mint brochure is lett kiadva és a parlamenti tagok közt szétosztva, mi nagyban hozzá járult, hogy angol hitfeleink száz éves megaláztatása véget érjen. A megdicsőült főrabbi ezen munkája felől így vélekedik: »Tagadhatatlan, hogy brochurem elterjedése sokat használt angol hitfeleimnek; mert a parlament kapui megnyiltak előttük. יש קונה עולמו בשעה אחת, bölcseink ezen szavai szerint ezen *értekezésem megjelenését életfeladatom megoldásául tekinthetem.«* — Zipser nézetét Ben Pandera elnevezésről a következőkben hadd foglaljam itt össze. Hogy ezen elnevezés alatt a kereszténység alapítója ellen tiszteletlenséget vagy sértő gúnyt tartalmaz, azt csakugyan hitték a középkorban. Ez legjobban abból tünik ki, hogy a pápai censorok ezen nevet minden zsidó munkából töröltették, és egyetlenegy példányban — kivéve a jeruzs. talmudot (Sabbat XIV. Aboda z. II.), mint melyhez a censura nem nyult — sem található többé.

Tényleg azonban a בן פנדירא nem egyéb, mint Jézus polgári mesterségének a megjelölése.

Köztudomásu, hogy számos keresztény theologus megegyezik abban, hogy Jézus mesterségre nézve ács, kerékgyártó volt. Fennti elnevezés eredetileg így hangzott כרפנדרא azaz *carpentarius* kerékgyártó. Egy ügyetlen másoló az első betüt felcserélte és így lett belőle בר (בן) פנדרא Ezen elnevezésben tehát sértőt vagy lealázót látni nem lehet.

Battonya. Spitzer Ignácz.

IRODALOM.

ZSIDÓ EGYHÁZI ÉNEKEK.

Kiss József: Ünnepnapok, zenésitette *Major J. Gyula.* 1. füzet. Budapest, 1889.

Midőn Kiss J. Ünnepnapok czimü verskötete megjelent, a megelégedés és öröm érzete futotta át az egész magyarságot, azok kivételével, kiknek egyátalán nem tud kedvében járni a zsidó akkor sem, ha magyar, akkor sem, ha német; akkor se, ha szinházba jár, akkor se, ha nem jár; egyszóval soha.

Hogy mivel érdemelte ki ezt a mű, azt bőven elmondták már hivatottak és nem hivatottak, én csupán egy uj, egy legujabb érdemét akarom constatálni, azt t. i., hogy megzenésitésre ösztökélték Major urat, létet adva igy a legszebb és leghatalmasabb 12 vallásos éneknek, melyekkel a magyar zsidó egyház valaha rendelkezett.

Ezen zenei műfajt eddigelé nálunk csupán kántorok müvelték teljes szabadsággal, sok jó akarattal, több vagy kevesebb tehetséggel, de általában csekély zenei készültséggel; és előreláthatólag ezeken is fog mulni jórészt, ha ez örökbecsü dallamok nem fognak a magyar zsidó egyház közkincsévé válni, mert az a szerény kántor még nem született, ki a maga compositiójánál jobbat ismerne.

Az eddig megjelent 2 dal közül az »A te sátraid« czimü az első.

Ha a zenész szemével vizsgáljuk ez éneket, meg fog bennünket lepni a szigorúan *négyszólamu tétel,* mely a legérdekesebb moduláczók mellett is folyton könnyed és hibátlan; *a dallam,* mely naiv érzelmesből erőltetés nélkül fokozatosan hatalmassá válik; az egyes szólamoknak fesztelen dallamos *vezetése,* mi egyfelől a betanulást könnyiti, másfelől a betanultat egykönnyen feledni nem engedi. Végre pedig a szövegnek annyira korrekt

feldolgozása, hogy mellette az éneket oly tisztán lehet megérteni, akár csak egy értelmes szavalatot.

A mi a hallgatóra való befolyást illeti, minden a zene iránt csak némileg is fogékony emberben áhitatszerü hangulatot fognak kelteni e bensőségteljes, derült és mégis hatalmas hangok.

A szépben és kellemesben igazolja magát csak igazán a »varietas delectat« mondása. E varietast az első karral szemben megadja a 2-ik »esküvői kar« czimű ének. Élénk, vidám női dal nyitja meg e bájoló számot; majd a férfikar ajkaira kerül a kedves dallam, melyet ekkor a sopranok lendületes arpeggiói játszadoznak körül, mint a szellő a rózsabokrot.

A zenészt e szám emlékeztetni fogja a halhatatlan Mozart irályára. Az ő isteni adománya volt a könnyed, majdnem pajzán dallamot a mesteri kidolgozással ugy egyesiteni, hogy csupán avatott fül képes kivenni a remek, müvészi munkát. Az e 2 számot követendő többi 10 egyenként ugyanazon magasztos felfogás, ugyanazon müvészi érettségre vall; együttvéve pedig oly hatalmas munkát képeznek, melynek a magyar zsidó egyházi zene terén versenytársa eddigelé nincsen.

Budapest.

HEGYI BÉLA.

JEREMIÁS SIRALMAI.

III. FEJEZET.

1. Én férfi láttam csak nyomort:
Boszúdühe veszőjivel
2. Vezérelt engem és terelt
Világtalan sötét felé,
3. Csak ellenem fordúlt keze,
Mindúntalan csak ellenem.
4. Letépte bőröm, húsomat
És összetörte csontjaim.
5. Falat rakott fölém, körém,
— Ah méreg és nyomoruság! —
6. Sötétséges sötétbe zárt
Örökre múmia gyanánt,
7. Eltömlöczölt, nem léphetek,
Sulyosbítá bilincseim.
8. Ha esdek is, rimánkodom,
Nem jut hozzája fel imám.

9. Kövekkel zárta el utam,
Felforgatá ösvényimet,
10. Leselkedett mint medve rám,
Oroszlánként a sűrüben,
11. Elvágta útam, szótzilált,
És szörnynyé lőn, mely kelt iszonyt.
12. Felajzá kézivét, nyila
Czéljául engem állata,
13. S veséimbe bocsájtgatá
Puzdrája gyilkos fajzatit.
14. Egész népem rajtam mulat,
Rólam szól mindég gunydala.
15. Keservet adott étkemül,
Ürömmel oltá szonyamat,
16. Kövön ropogtatá fogam,
S hamúban hentergettetett.
17. Lelkem kétségbe sülyedett,
Békéről üdvről letevék,
18. S mondám is: »Elveszett jövőm,
Reményeim az Úrban él.«
19. Inségem és kínomra csak
Gondolni is: üröm, epe;
20. S gondol lelkem, gondol reá
Azért is olyan csüggedett.
21. Viszont szívem ha nyúgtatom:
— S akkorban még remélhetek —
22. »Az Úr irgalma végtelen,
Kegye sohult ki nem merül,
23. Sőt reggenként ujonta kél,
Legyen bizalmad hát szilárd!«
24. S lelkem felelt: Tulajdonom
Az Úr, azért remélem őt. —
25. Kegyes az Úr az őt hivő,
Hozzá esdő kedély iránt.
26. Kegyes csak várja vesztegen
A míg az Úr segélye jön.
27. Jól jár a férfi, ha korán
Szoká meg igát hordani,
28. Magányba ülni szótlanul,
S nagyon ha súlyosult reá
29. Porig szájával hajlani,
— Mert hátha mégis van remény —
30. Verőnek arczot nyujtani,
Gyalázattal borulni el,
31. Mert tudja, hogy örökre nem
Taszít magától el az Úr.

32. Ha sujtott, is kegyelmet oszt,
Irgalma nagy volta szerént.
33. Nem önönkényén gyötri ő,
Kínozza az ember fiát,
34. Lehúzza lábai alá
Az ország minden foglyait,
35. Ferdíti férfiú jogát
A fentvaló szine előtt,
36. Tipor embert pörében el,
Miként ha nem látná az Úr. —
37. Ki szólott meg és teljesült
Hogyha az Úr nem rendelé?
38. Nem-é a fentvaló szava
Teremt gonoszt jót egyaránt?
39. Az ember mit zajong tehát,
A férfi mit, ha bűne van?
40. Figyeljük meg, kutassuk át
Utunk, s térjünk az Úrhoz meg!
41. Emeljük fel szívünk, kezünk
A menybeli Isten felé!
42. Miénk a bűn, a pártütés
S te nem adál bocsánatot.
43. Haragra gyúlva rejtezél
— Ültél öltél könyörtelen. —
44. Elrejtezél felhő mögé
Hogy át ne törjön rajt' imánk.
45. Ah szennyül iszonyul tevél
Bennünket a népem között.
46. Elszörnyedés és tőrvetés
Jutott nekünk, senyv — s szenvedés.
47. Vigyorgtak szájokkal reánk
Minden mi ellenségeink. —
48. Tenger könyűt fakaszt szemem
Népem leánya veszteért,
49. Araszt szemem szünetlenül,
S meg nem pihen, nem csillapul,
50. Mig égből nem tekint le ránk
Nem lát az Örökkévaló.
51. De értem jobban fáj szemem,
Mint városom minden lányiért.
52. Vadásztak rám miként madár
Után ok nélkül ellenim.
53. Gödörbe zárták éltemet,
Köveket sujtottak reám,
54. Vízár borult fejem fölé,
Már gondolám: oda vagyok.

55. De nevedet hivám Uram,
Gödröm legalsóbb mélyiből,
56. S te meghallád hivó szavam.
Óh most se fordítsd el füled
Sóhajom óhajom elől!
57. Hajdan a mint szólíttalak,
Közel jövél, mondád: Ne félj!
58. Pörölted lelkemnek pörét.
Megváltád éltemet Uram,
59. Láttál uram törvényszegést
Láss törvényt most a megszegőn!
60. Hisz láttad bosszuvágyukat,
Minden szándékukat velem.
61. Hallád becsmérleni Uram
Szándékukat mind ellenem,
62. A támadók beszédeit
S törekvésit minden napon.
63. Ülésöket kelésöket
Nézd, én vagyok csak gúnydaluk,
64. Fizess nekik Uram s kezök
Művéhez mérd a büntetést.
65. Adj bánatos észőrjitőt
E szörnyű átkodat nekik.
66. Harag hevedben űzve űzd
S pusztítsd őket eged alól
Végkép el Örökkévaló!

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

TÁRSADALOM.

A zsidó istenitiszteletről.

Válaszul főt. dr. Rosenberg Sándor észrevételeire.

Midőn e soroknak irója mult századbeli irók némely nézeteinek tulhaladott voltára czélzott, nem jutott eszébe azok nagyságát kétségbevonni. De ha valaki az ő nagyságukra utal, ezzel még nem igazolta a jelenben kimondott nézetét, valamint nem diszkreditálhat egy más, amazokéval ellenkező jelenkori nézetet.

A mi a Maimuni nézetét illeti, a melyet az imákban használható attributumokra nézve vallott, ez bölcsészeti munkájának általam idézett szavaiból (M.-Zs. Sz. VI, 232. l.) világos. Az aradi főrabbi ur szavaiból ugy látszik, mintha Maimuni az imát illetőleg a Kant nézetét vallotta s az imát csak a tömegre nézve tartotta volna szükségesnek. Valósággal Maimuni a főrabbi úr által idézett helyen az Isten megismerhetetlenségéről szól — a főrabbi úr zárjelben azt mondja: »az Isten imádását illetőleg« — nézetéből csak az következik, hogy imáinkban kerülnünk kell a lényegbeli attributumokat, de nem az, hogy az ima egészen fölösleges. A mely imákat pedig a »nagy gyülekezet emberei« behoztak, azok használatára, épúgy mint az egész vallásos életre nézve, Maimuni nem tesz különbséget a »műveltek« és a »tömeg« között.

Azt mondja a főrabbi úr, hogy ő sem mondott egyebet, mint Maimuni, »csakhogy hozzátette, hogy az »Ünnepnapok« képletes szózatai épúgy megfelelnek a zsidó liturgiának, mint ama tóra- és prófétai könyvekből kivont anthropomorfizmusok.« De hiszen épen az ellen kel ki oly hevesen Maimuni, hogy a már megállapitott, sok százados használat által szentesitett szövegeken kivül olyan attributumok, a miket még magyarázni kellene, használtassanak.

A főrabbi úr az általam kifogásolt helyek egy részét magyarázza s elmondja nekünk, hogy mit nem értett a költő az illető szavak alatt. »Ó, mindenhato szeretet«, ez nem azonositása az Istennek a szeretet megnyilatkozásaival, úgy mondja a főrabbi úr. Jól van, elhiszszük. Akkor meg a *kifejezés* uj-testamentomi.

A mit pedig a főrabbi úr oly nagy hévvel bizonyitgat, hogy t. i. a jóakarat eszméje a zsidóságban eredeti, azt e sorok irója sohasem vonta kétségbe. A főrabbi úr szerint az ilyen kifejezések: »Te vagy az igazság, a törvény, az itélet« helyesek, mert nemcsak »esetlegesen« tulajdonitjuk amaz erényeket az Istennek, hanem »a főnevü magasztalás által: Isten az igazság stb., ezen erényeket mintegy egybeforrasztjuk az Isten lényegével.« A »főnevü magasztalással« főrabbi úr visszamegy a Maimuni előtti időbe, mert ez már megmutatta a lényegbeli attributumoknak jogosulatlanságát. Az ilyen kifejezéseket pedig: »egybeforrasztjuk az Isten lényegével« épességgel nem tartjuk megengedhetőknek. Ugyan könnyenhivő emberek lehetnek, a kikben a főrabbi úr az ilyen ismerettani és vallásos tekintetben jogosulatlan kifejezésekkel megerősitteti az Isten objektiv realitásában való hitet.

Ha zsinagógai költeményben a »hozsanna« szó dicsőitő értelemben használtatik, ugy az feltünően keresztyén befolyásra mutat s kiküszöbölendő a szerző héber tudományára való tekintet nélkül. Nem a költő héber ismereteiről szólottunk, hanem a vers zsidó voltáról.

E kifejezést: »Ki negyedizig torolsz vétket« azért nem szabad jelenkori imában használni, mert ez is azon dolgok közé tartozik, a mikről Maimuni azt mondja: »Hát még ha egy próféta szövegében ilyen dolgot találnak, akkor megengedettnek tartják, hogy idézzenek helyeket, a miket még *okvetetlenül magyarázni kellene,* ők pedig szószerint idézik azokat, stb.« Mert hát már a mi elődeink sem hitték azt, hogy az Isten még azon utódokon is, a kik teljesen ártatlanok, a kik nem örökölték az ősök hibáit »negyedizig torol vétket.« A kifejezést nem szabad szószerint venni, ebben a felfogásában nem »erélyes prófétai szellemet,« hanem a vallásgondolkodás hátramaradását látjuk. Ebben nem határoz az sem, hogy ama szavak a dekalogusban állanak, melyet eredetileg épúgy szoktak naponkint elmondani, mint a *semát* (l. Berákhóth 11 *b*. 12 *a*.)

A mit a főrabbi úr ezután czáfolgat, azt nem mondottam, tehát nem szükséges védekeznem. Csak azt akarom megjegyezni, hogy nem e sorok irója az, a ki a vallásos életben keresztyén részről jövő ellenvetésekre tekintettel szokott lenni, hanem azok, a kik a »Kol nidrét« tudatlan és gonosz lelkületü emberek vádjaira való tekintettel eltörölték. Pedig a »Kol nidré« nem minden

vallásos jelentőség nélkül való. A zsidó ember az engesztelés napját azzal kezdi, hogy fogadalmai és eskü, esetleg az erkölcsök személyes eszméje ellen elkövetett vétségei alól, — a mennyiben azokat nem a jogi életben követte el, — föloldozást keres.

Igen feltűnő volt előttem, hogy a főrabbi úr a következő verseket is védi:

Egyet menténk meg a nagy pusztulásból:
Téged, Uram! javaink legjavát!

E szavakat vagy a régi pogány nemzeti vallások értelmében magyarázzuk, a melyek szerint egy család, város vagy nép megmenthette a maga számára az ő isteneit, a mely fölfogást azonban nem tulajdoníthatjuk a költőnek, vagy pedig ugy, hogy a költő e szavakkal jelenkori iróknál elég gyakran fölmerülő gondolatot fejez ki, a melynek azonban a zsinagógában jogosultsága nincsen. E gondolat szerint az Isten eszméje csak az emberi szellemben létezik, ott épen olyan értékkel bír s épen olyan hatalmat fejt ki, mint az eszthétikai felfogások, tehát ott fenntartható s megmenthető, de kívüle nincsen objektiv létező, a mely amaz eszmének megfelelne. Csak ilyen értelemben mondhatja a költő, azonositva az Isten eszméjét az Istennel:

Egyet menténk meg a nagy pusztulásból:
Téged, Uram! javaink legjavát!

Már pedig ez az azonositás helytelen, a mi apáink megmentették az Istenben való hitünket, a róla való felfogásunkat, az ő eszméjét, de nem őt, a ki magasan áll minden teremtett dolog fölött. »Hisz a költő nem azt állítja, ugymond a főrabbi úr, hogy Isten mentésünkre szorult, hanem hogy mi képesek voltunk őt, azaz a tiszta isteneszmét magunknak megmenteni.« Nem csodálkozunk már a költő szavain, ha a főrabbi úr is azt mondja, »hogy mi képesek voltunk *őt, azaz a tiszta isteneszmét* magunknak megmenteni.«

»Nincs költői lendületem,« ugy szól a főrabbi úr vádja. Ám legyen. »Nincs vallásos kedélyességem.« Nem halandók dolga ezt megitélni. »Szőrszálhasogatásom dermesztő fagyként elöli a vallásos költészet legszebb virágait is.« Hadd fagyjanak meg, ha nem az igazság földjén termettek. A mi vallásunk nem poézis, nem illuzió, a mi tanaink s törvényeink nem adattak, hogy eszthétikai szükségleteket elégítsenek ki, hogy gyönyörködtessenek egy nemzedéket, a melynek hitét a szkepszis szúként össze-

rágta, a melynek szíve fenekén még a vallásos fölemelkedés pillanatában is ott ólálkodik a hitetlenség, a mi vallásunk igazság, komoly, néha rideg igazság, de a melyben életben halálban bízni lehet. A mi zsinagógánk fala kopár, csak egy szimbolikus tárgy van benne, a tóra, ez a vén könyv az ő tüzes betüivel. S ez a zsinagóga a legfejletlenebb szellemü hívőtől is azt a tanuságtételt követeli, hogy fönn a csillagokon, a világokon túl, a hová a csillagász számitásai már nem érnek, északnak, keletnek, délnek s nyugotnak nincsen hatalmas csak egyetlenegy, a kinek léte biztosabb minden bizonyosnál, a kiben hinnie kell az embernek csak azért, hogy higyjen, a kit szeretnie s szolgálnia nem jutalomért, a ki kárpótlás minden félreismerésért s szenvedésért. A mi vallásunknak nincsen más költészetre szüksége, mint a mi az igazságban relik, azon igazságaiban, a mikkel meg kell ráznia még a mi korunk gyermekeinek blazirt lelkét is.

Az aradi főrabbi úr lehetetlennek mondja az anthropomorfizmusok kerülésére vonatkozó követeléseink megvalósitását. Nem látjuk be, hogy a Kiss költeményei nem lehettek volna épen olyan szépek, ha az általunk kifogásolt s még némely más dolgok nem foglaltattak volna bennük. Azt pedig, hogy jeles költő legyen, még műbírálótól sem lehet kívánni, még kevésbbé tehát egyszerü theologustól, a ki vallásos nézeteinek szempontjából egy-egy kérdéshez hozzászól.

Igen figyelemreméltók az aradi főrabbi úr nézetei a Mózes prófétaságáról s a hagyományról. Én azt hittem, hogy, mint a bibliai tudományban jelenleg szokás, a főrabbi úr sem tesz különbséget a Mózes énekei s a biblia egyéb részei között. Ha tehát az anthropomorfizmusok dolgában a Mózes énekeire hivatkozik, ugy hittem, bátran utalhatok a Maimuni által fölállitott szabályra, hogy anthropomorfizmust, azért mert a tórában, vagy a prófétákban előfordul, még nem szabad használni. De a főrabbi úr a Mózes énekeire hivatkozik, mondván, hogy a mire Mózes nem volt képes, arra ujabb költő még kevésbbé lehet képes. De hát milyen alapon tesz különbséget a Mózes énekei és a tóra egyéb részei között? Nem mondja-e Maimuni, hogy a Deut. 10, 17 v. előforduló attributumokat nem lenne szabad használni, ha a »nagy gyülekezet emberei« a tefillába föl nem vették volna? Ha tehát nem jogosít fel attributumok ujabb vallásos költeményben való használatára, hogy a tórában előfordulnak, ugy amaz

énekek anthropomorfizmusait sem szabad még azért használni, mert ott állanak.

A főrabbi úr csodálkozik azon, hogy ama kifejezéseket a vallásos fejlődés egy régibb stádiuma jeleinek tekintem, a miken a zsidóság felülemelkedett s mint igaz hitü ember, a hagyományos álláspontra helyezkedve, gunyos megjegyzéseket tesz. E sorok irója még jobban csodálkozik, hogy a főrabbi úr, a ki »egy kis bátorsággal is bir belső meggyőződésének nyiltan kifejezést is adni«, alapvető tudományos nézetekkel, különösen pedig a bibliai tudomány tényeivel homlokegyenest ellenkező állitásokat koczkáztat. Mert hát alapvető tudományos nézet, hogy az emberi szellemnek semmiféle nagy jelensége, legyen az a vallásos, erkölcsi vagy politikai jelensége, készen nem esik az ember ölébe, vallások, társadalmak s államok az ő intézményeikkel nem esnek le készen az égből, mindezek sok százados fejlődésnek az eredményei s ezentul is fejlődniök kell, ha csak fenn akarnak maradni. Az is alapvető tudományos nézet, hogy valamint e földön az ember nem előzte meg a protozoákat, a gőzgép nem az őskori ember kőeszközeit, az exact tudomány a mythoszt, a jogállam a patriarchális kormányzatot, ugy nem állhatnak a vallásos fejlődés kezdetén sem annak legtökéletesebb jelenségei. Ámbár tehát szentirásunk vallásos gondolkodásunknak fundamentoma és életünknek szabályozója, számos dologban mégis a vallásos fejlődés egy régibb stádiumának jeleit látjuk. A Mózes prófétasága pedig azért bir vallásunkban oly nagy jelentőséggel, mert egész vallásos fejlődésünk kezdetén áll, mert erre »reányomta az ő szellemének bélyegét« s végül, mert a tóra az ő neve alatt való legtökéletesebb összefoglalása mindannak, a mit a zsidóság a bibliai korszakban vallásos és erkölcsi eszmékben meg intézményekben megteremtett. Amaz énekeket különben a bibliai tudomány nem is tekinti a Mózeséinek.

Nem kivánhatja senkisem tőlünk, hogy egy aprólékos kérdés alkalmából a bibliai tudomány *tényeit*, kapcsolatban a kinyilatkoztatás jelenkori felfogásával, tárgyaljuk. Szakemberek tudják, hogy mit kell tartaniok a főrabbi úr gunyos megjegyzései felől. A miket tehát mondottam, komolyan a bibliai tudomány alapján állva mondottam.

A »conservativ« jelzőre korántsem tartok igényt, a mint hogy nem is vagyok az. Tanainkhoz azért kell ragaszkodnunk,

mert igazak, törvényeinkhez, mert bölcsek, semmihez sem egyszerüen azért, mert megvannak, a konzervatizmust átengedem azoknak, a kiknek a zsidóság a faji vagy valami másféle politika kérdése, vallásos eszméinkhez és életünkhöz pedig annyi közük van, akár az eszkimóknak.

A jogi fejlődésről vett hasonlatomat is komolyan vettem. A jogi élet jelenségei épen olyan nyilatkozásai az emberi szellemnek, mint a vallásos életei. Épen ezért sok az analogia fejlődésükben. Ime, egy-két példa: Az érvényben levő jog a »kényszerítő szabályoknak rendszere, a mely a társadalmi czélok biztosítására szolgál.« Ezek a rendszabályok nagy mértékben függnek az illető társadalomban élő jogi fogalmaktól. Egy jeles bölcsész szerint a jogi eszmék a folyamot, a jogi intézmények pedig annak medrét képezik. A folyam ősidőkben megásta magának a medret, a melyben azután mozogni kénytelen, de azért néha még uj utakat is keres magának, vagy ha vize megsokasodik, tul is csap medrén. A jogi eszmék megteremtői az intézményeknek, ezeken belül kell ezentul működniök, ezek korlátozzák is néha az eszmék haladását, de ha erejük megnő, széjjelrobbanthatják az akadályul szolgáló intézményeket. Épen így van ez a vallásos eszméknél is, melyek a vallásos élet formáiban, az intézményekben nyilvánulnak.

A jogi eszme nem él intézmények nélkül. Mit ér az egyenlőség eszméje, a hol a jobbágyság még fennáll? Mit ér a szabadság eszméje, a hol a szó meg van kötve, a hol az egyéniség érvényre nem juhat? Mit ér a vallásos eszme, a mely az isteni tiszteletben, az ünnepekben, az erkölcsös életben nem jut kifejezésre? — De hát mit is mondok? Ki mondotta, hogy csak eszmékben való hit is szükséges lenne a zsidóságban? Ezt csak az a balga idealizmus tanitja, a mely nem akarja belátni, hogy a zsidóság véletlenül megmaradt összessége az embereknek, a mely, minthogy megvan, valamikép rendezendő, hogy ne szolgáljon külső erők játékául.

A jogi fejlődés első stádiuma a szent törvénykönyvek keletkezésének kora, a második fokon a továbbhaladó gondolkodás az eredetitől eltérő felfogást visz bele a szent könyvek szövegébe, de a régi törvény öntudatos változtatásától óvakodik, a harmadik korszak az öntudatos törvényhozás kora. — Ugyanaz a fejlődés menete a vallásban is. Itt a harmadik korszakhoz, vallásos

eszméink és intézményeink öntudatos méltánylásának korához, a mely az összehasonlító vallástudomány és vallásos dokumentumaink történiai ismeretén alapszik, csak mostan közeledünk.

A főrabbi úr nagyon lekötelező ildomossággal fölteszi rólam, hogy van tudomásom arról, hogyan magyarázza a »szóbeli tanitás« a szentirás törvényét: »fogat fogért, szemet szemért.« A főrabbi úr azt is tudja, hogy e törvényt már Mózes idejében is ugy magyarázták, hogy a testi sértésnek megfelelő pénzbirság fizetendő. Ámde tudományos alapon álló irók kimutatják, hogy a törvényt eredetileg szószerint vették, a mit a szadduczeusok is tettek és csak a vallásos haladásnak képviselői, a farizeusok s az ő irástudóik voltak szerzői azon magyarázatnak, melylyel a szóbeli tan irodalmában találkozunk, máskép magyarázták pedig ama törvényt azért, mert szószerinti értelme az ő jogi felfogásuknak már nem felelt meg. (L. Geiger: Die Urschrift und die Übersetzungen der Bibel, 148 l.)

Látnivaló, hogy hasonlatom a jogi fejlődésről nem is sántit olyan nagyon, mint azt a főrabbi úr gondolja s hogy volt okom rá komolyan venni azt. Mindemellett nem időztünk volna e tárgynál, ha a vallásos gondolkodásra oly nagy fontossággal nem birna.

A mi pedig az imakönyvnek az áldozati kultuszra vonatkozó részeit illeti, úgy az aradi főrabbi úr első czikkében nemcsak ezekre gondolhatott, mert azt mondja: »Ámde oly kritika, mely a héber imakönyvet és a középkori Machzórt« még mindig nyugodtan eltüri a »modern zsinagógában«, daczára annak, hogy azok a legszembeötlőbb, legmerészebb anthropomorfizmusokban bővelkednek . . .« Ugy hiszszük, hogy a főrabbi úr itt elég világosan pálczát tör az egész sziddúr és machzór fölött. Ha nem értette úgy, a mint mi értettük, készségesen tudomásul veszszük.

A főrabbi úr diadalmas kérdésére azt feleljük, hogy a zsidóságnak egy régi institucióját sem kellene ugyan szégyenlenünk »igazi kulturemberrel« szemben, mert hát vannak »igazi kulturemberek«, a kiknek tudománya nagy, a kik emberszeretetről, de még állatvédelemről is beszélnek, de a szivük fenekén emberek gyülölete, zsidógyülölet lakik, ha ők egy kicsinyes, vagy nem tetszetős szokásra mutatnának, én rámutatnék nagy, rothadó sebekre a társadalom erkölcsiségén, a miktől a zsidóságot a legujabb időkig az ő aprólékos törvényeinek fegyelme óvta

meg. »Kulturemberek« gyakorolnak vallaskényszert gyermekeink fölött, a kik a szombatot megszentségteleniteni kötelesek, kulturemberek, a kik nagy raczionalisták a mi vallásos szokásainkkal szemben, de csöppet sem azok, a mikor az ő dogmáikról s szentségeikről van szó, — előttük tehát nem kellene szégyenlenünk magunkat, de azért nem habozunk kijelenteni, hogy apologiánk imakönyvünk e részeire nem terjedt ki.

Egy alkalommal már kifejezést adtunk annak, hogy azoknak törekvése, a kik a messiási eszme régibb felfogását visszatükröztető helyeken változtattak, nem lett volna kárhoztatandó, ha a vallásos életre haszonnal járt volna. Azonban, mivel nem tartjuk helyesnek azoknak nézetét, a kik a zsidóságot csak vallásnak s nem egyszersmind népnek tekintik, mivel nem tartjuk abszolut igazságnak az ő felfogásukat a mesiási eszméről, mivel továbbá azt tartjuk, hogy midőn vallásunk legfontosabb intézményei megsemmisülésnek vannak kitéve, fontosabb teendőink vannak az áldozati kultuszról szóló helyek ellen való agitálásnál, azért nem is kardoskodunk ama változtatások mellett. Avagy azt hiszi-e a főrabbi úr, hogy vallásos tanaink jelenkori felfogásának megteremtése és terjesztése, az isteni tisztelet fölélesztése, a szombat és az ünnepek szentségének s némely más intézményeknek helyreállitása nem fontosabb az áldozati kultuszt emlegető imák ellen való orácziónál? — Egy csöppet sem bámulhatjuk azt a bátorságot, a mely egyes imák ellen való invektivákban mutatkozik. Ma nem égetnek el senkit vallásos nézeteiért, tehát nem szükséges oly nagy bátorság hozzá, hogy valaki nézetét kimondja. Még csak nem is vonhat nagyobb kellemetlenséget maga után, mert egyelőre még távol tartotta az Isten tőlünk azokat a rabláncokat, a mik az ugynevezett szervezettel együtt szoktak járni.

Máskülönben az a nézetünk, hogy a vallásos gondolkodás hordozóinak nem kell arra tekintettel lenniök, hogy konzervativeknek vagy liberálisoknak, bátraknak vagy tartózkodóknak fogják-e mondani őket, hanem egyedül a tudományos igazságra.

Ugy hiszszük, hogy mindezekkel megmutattuk, hogy a Maimuni nézetei nem használhatók fel jelenkori költemények anthropomorfizmusainak igazolására, hogy az általunk kifogásolt dolgokra nem ok nélkül utaltunk, elejtett nyilatkozatainkat pedig eléggé igazoltuk.

Csurgó. SCHREINER MÁRTON.

Vallásos opportunizmus.

Az emberi eszmék fejlődése történetének egyik legérdekesebb és talán legfontosabb jelensége az, hogy eme fejlődés az emberi szellem által kultivált minden téren mindenkor azonos vagy legalább hasonló folyamatot vett. Érdekes és még fontosabb eme jelenség, mert világosan bizonyítja, hogy az ész működő ereje egymástól látszólag igen távol fekvő téreken is egy hatalmas tényező által tartatik egyensúlyban, mely megakadályozza, hogy gondolkodásunk ellentétessé s így zavarossá ne váljon, olykép, hogy míg valamely eszme vagy az eszmék egész sorozata a szellemi munkásság egyik mezején tökéletesen kifejlődött, ugyanez a csoportja a gondolkodásunk által életbe hívott eszméknek minden más irányban is ne maradjon szerfölött fejletlen állapotban. Csak ilyen szempontból lehetett az emberiség kulturatörténetét is korszakokra osztani, a mennyiben t. i. a fejlődés tünetei a végtelen idők egyes szakaiban mindig és minden irányban azonos vagy legalább rokon természetűek valának. És ez nemcsak a haladó szellem jelenségeire illik; ugyanígy áll a dolog a kulturatörténetben többször ismétlődő, bár csak ideiglenes visszafejlődési processusokra nézve is. De a tudomány és művészet, a politikai és vallásos gondolkodás nemcsak egyidejűleg fejlődik és hanyatlik, hanem eme fejlődés és hanyatlás azonos irányokban is megy végbe. Ha mégis itt-ott különbségeket veszünk észre a gondolkodás irányainak menetében, úgy e különbségek nem nembeliek, csak fokozatbeliek. Az egyik irányban előbb érlelődik meg egy eszme vagy eszmecsoport, mint a másikban, a mi számtalan külső oknak lehet következménye; valójában azonban emitt is megvan már amaz eszme vagy ilyeneknek egy sorozata, csakhogy a fejlődésnek esetleg még első stádiumában, mintegy lappangva, mint a kötött meleg. Igy történik aztán igen gyakran, hogy a szellemi munkásság valamely terén régiekből egészen új irányok születnek, észrevétlenül és csak akkor fedeztetve fel, midőn egy más téren s más név alatt történt szembetünőbb fejlődésük által a kellő mértékben vonták magukra a figyelmet.

A mondottakat egy példán világosabban fogjuk megérteni. Ha a politikai eszmék fejlődését az utolsó században figyelemmel vizsgáljuk, azt fogjuk tapasztalni, hogy régi nevek alatt egészen új irányok kerültek felszínre, irányok, melyek úgy viszonylanak előzőikhez, mint egy élőfa törzse annak gyökérrendszeréhez. Egészen a legújabb időig a legkülönfélébb politikai irányokat általában a *liberalizmus* és *konzervativizmus* neve alatt szokták összefoglalni; de vajjon megfelelő elnevezések ezek még ma is? Nem. Avagy ugyanaz-e a mai angol liberalizmus és konzervativizmus, mint a mely a száz évvel ezelőtti volt? Vagy azonosak-e a mai angol és német konzervativek alapelvei és törekvései? Nem hisszük, hogy valaki igenlőleg válaszolna e kérdésekre; sőt nem mondunk talán paradoxont, ha azt állítjuk, hogy az angolok konzervativizmusában több az igazán liberális elem, mint a németek szabadelvűségében. Itt tehát oly átalakusok történtek, melyeknek folytán régi rendszerek elemeiből s azoknak helyén egészen új irányok fejlődtek ki. A franciák voltak az elsők, kik emez új rendszereknek nevet adtak, a midőn az *opportunizmus* és *intranzigentizmus*, vagy ha tetszik, *radikalizmus* elnevezéseket hozták divatba. Valójában azonban mindenütt ez azon két főirány, melyben a szellemek manapság mozognak, daczára egyéb még létező politikai allurnek és különtörekvésnek.

Ugyanígy áll a dolog a vallásos s nevezetesen a zsidó vallásos gondolkodásra nézve is. A vallásos gondolkodás is alá van vetve az észbeli erők működési törvényeinek, s azért nem csodálható, ha párhuzamosan fejlődött minden egyéb, tehát a politikai gondolkodással is. Meggyőződésünk szerint tehát az *orthodoxia* és *reform* jelszavak ma már túlélték magukat, mert nem fejezik ki azt, a mit jelenteni akarnak. Avagy azonos-e a mai magyar és német zsidók orthodoxizmusa és reformtörekvése? Kétségtelenül nem. Az e szavakkal jelzett mindkét iránynak mások ma a törekvései, mint a melyek ezelőtt csak fél századdal is voltak. Az előző korszak orthodoxiája és reformja szélső irányok voltak, minden érintkezési pont nélkül s oly távol esve egymástól, mint ég és föld. A mit ma e jelszavak alatt értünk, az sokkal inkább rokon két fogalom, semhogy számos érintkezési pontja ne volna, semhogy az ellentétek oly merevek lehetnének bennük, mint hajdan valának. *Tényleg e hajdani két szélsőség az arany középúton találkozott*, s a hol ez még nem történt meg, ott láthatólag közeledik egymáshoz. Ezzel azonban még nem mondtuk,

hogy a régi szélsőségek tökéletesen kihaltak; ezek képezik most, mint *vallásos intranzigentizmus*, egyesült erővel a *vallásos opportunizmusnak* oppozitióját. Ugyanazon tüneményt látjuk tehát a vallásos gondolkodásban, mint a politikaiban, hogy t. i. két régi irány elemeinek új vegyüléséből két teljesen új irány keletkezett.

Megsérteni vélnénk e lapok olvasó közönségét, ha az opportunizmus általános definicióját bővebben akarnánk itt elébe adni. Nem így azonban a vallásos opportunizmus fogalma, mely könnyen adhat félreértésre alkalmat. Miben áll tehát a zsidó vallásos opportunizmus lényege? Abban vajjon, hogy léha könnyelműséggel iparkodjék a nehézségek elől kibúvni, hogy a jellemesség és következetesség árán egyedül a kényelmet keresse? Mondanunk sem kell, hogy mindezeket a megjelölt s általunk egyedül helyesnek itélt irány eleve kizárja. De azt nem tagadjuk, hogy — mire már neve is utal — az alkalmazkodási hajlam és képesség egyik főfeltételét kell hogy képezze a zsidó vallásos opportunizmusnak, az alkalmazkodás a tudomány vívmányaihoz s az élet követelményeihez, a melyekkel a vallásnak voltaképp soha sem volna szabad ellenkezésbe jutnia.

De hogy világosabban nyilatkozzunk, elmondjuk nézetünket a zsidó vallásos opportunizmus néhány szükséges irányadó elvéről. A mi legelőször a zsidóság összeségének képviseletét kifelé illeti, magától értetik, hogy itt különböző törekvésekről a zsidóság különböző árnyalataiban szó sem lehet; az opportunizmus pedig kétségtelenül az utolsó lesz, mely ez irányban nehézségeket fog okozni. De sőt épen az opportunizmus az, mely e tekintetben hivatva van a legnagyobbszabású konszolidáló tevékenység kifejtésére, mert viszonyaink épen e téren a legszomorúabbak. Az alaptalan vádaknak ama hosszú sorában, melylyel ellenségeink a zsidóságot manapság illetik s a melyeknek nem egyikéről lehetne kivánnunk, vajha igaz volna, egyik legigaztalanabb épen az, mely a zsidóknak a legmesszebbre menő szolidáritást veti szemére. E vád ép oly alaptalan, mint a hogy sajnos, hogy az. Fuit, fuit quondam haec virtus. Valamikor, a midőn még a közösség és összetartozóság érzete erősen gyökerezett a zsidóság szívében, akkor a külön érdekek nem tartottak vissza senkit attól, hogy teljes szivvel-lélekkel ne csatlakozzék a zsidóságnak mint összeségnek szolgálatában állók seregéhez.

Napjainkban azonban a helyi és egyéni külön érdekek, valamint a nézetbeli eltérések oly veszedelmes akadályát képezik a közös szülő, a zsidóság életerős fejlődésének, melyet az útból elhárítani épen az opportunizmusnak lesz feladata.

Ezzel e kérdésben jeleztük egyúttal az opportunizmus viszonyát a zsidóság kebelében fennálló minden egyéb irányhoz. Ám létezik két sorozata a közösügyeknek, melyeknek elintézésében az opportunizmusnak a maga pontosan kijelölt útján kell haladnia, szilárdan és tétovázás nélkül, nem törődve senkivel s semmivel. A közösügyeknek e két sorozatát leghelyesebben a *kultusz* és *ritusz* neve alatt foglalhatjuk össze. A vallásos eszméknek külső kifejezése és intézményeink összesége az a góczpont, melyben a vallásos érzés és tudás éltető sugarai egyedül összpontosulhatnak s azért innen kell kiindulnia és ugyanide visszatérnie minden, a zsidóság életerős fejlődésére irányzott komoly törekvésnek. E téren nem tehetünk koncessziót senkinek s semminek, nem köthetünk paktumot senkivel s semmivel. Minek is? Nem gondoskodott-e a zsidó tudomány már mai állásában is eléggé arról, hogy institucziónk felfogásában s vallásos érzésünk külső megnyilatkozásaiban a modern gondolkodás eredményeivel s a művelt ízlés követelményeivel ellenkezésbe ne jöjjünk? E téren tehát az opportunizmus ösvénye teljesen elválik a radikálizmus mindkét nemének útjától, melynek egyike, a maga korlátolt felfogásával, minden előre tett lépésben egy tátongó örvénybe való bukás veszedelmét látja, másika pedig — s ez nem kevésbbé korlátolt felfogás — mint a majmolás mániájának rabja, jog és ok nélkül idegen elemeket szeretne becsempészni a kipróbált ősi intézmények és szokások helyébe. Mindkét felfogás pedig nem egyéb, mint intranzigentizmus. Ez az irány t. i. — a politikában csak úgy, mint a vallásban — olyan Janusfő-féle valami, melynek egyik arcza jobbra, másika pedig balra néz s mégis mindkettő egyazon főhöz tartozik. Olyas valami ez, mint a pozitiv és negativ elektromosság vagy delejesség, mely ellentétes természete daczára vonzódik egymáshoz, sőt a kellő közelségben egyesül egymással, hogy — rombolhasson. Ilyen ellentétes, de hatásukat tekintve rokon elemekből áll a vallásos intranzigentizmus is, melynek álláspontjain azonban az opportunizmus egyszerűen túlhelyezkedik, midőn a kultusz és ritusz eredeti tisztaságának megóvása mellett ragaszkodik ahhoz, hogy mind-

kettő — vallásos eszméink nyilatkozása módja csak úgy, mint intézményeink — a művelt ízlés és modern gondolkodás magaslatáról tekintve is megállja helyét. — Hogy konkrét eseten világítsuk meg a mondottakat, az istenitiszteletet illetőleg, mely vallásos gondolkodásunk és érzésünk egyik legfontosabb megtestesítője, az opportunizmus nem ellenzi a nemzeti nyelv használatát a hitszónoklatban, de kérlelhetetlenül megmarad a szent nyelvnek a voltaképi liturgiában való megtartása mellett. Az étkezési törvényt tekintve, mely ismét vallásos intézményeink között foglal el kiváló fontosságú helyet, az opportunizmus kárhoztatja azt a minden istenes tudásnak és történelmi tradicziónak fittyet hányó nyegleséget, melylyel azt az intranzigentizmus egyik szárnya az »elavült« ócskaságok lomtárába dobja; de viszont szilárdan ragaszkodik az emberi ész méltóságával járó azon jogához, melyet pedig az intranzigentizmus másik szárnya vitat el tőle, hogy annak okait az általános emberi tudás határain belül is fürkésző szemmel kutathassa.

Vázlatosan s csak néhány irányadó elvében rajzolhattuk az opportunizmusnak mondott vallásos irányt s viszonyát a zsidóság egyéb árnyalataihoz; pedig érdemes lett volna e kérdést sokkal mélyebbre ható vizsgálódás tárgyává tenni. De talán sikerült a dolgot annyira körvonaloznunk, hogy azt felfogva, lesznek egyesek, kik azt mondják: Ez a theória szép — theóriának; igen ám, de mutass nekünk egy zsidó közösséget, mely ezt a vallásos opportunizmust következetesen keresztül viszi. Nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy az opportunizmusnak ilyen eleven, teljesen *kifejlődött* példányával szolgálhatnánk; de létezik egy, mely a legjobb úton van, hogy azzá legyen. Megmondjuk-e, hogy ez nem a magyar, úgynevezett *neologizmus?* Ebben az irányban igen számos kedvező előfeltétele van meg az opportunizmusnak, de van benne egy jó adag intranzigentizmus is. Sokkal közelebb s egyáltalán legközelebb áll az opportunizmushoz a *német orthodoxia,* ennek is ugyan csak az egyik, de ma már irányadó része. Ne tessék megijedni, uraim, az orthodoxia szó neszétől; nem akarok én itt apologiát írni az orthodoxizmus érdekében, mely egyébként is reám utolsó sorban szorúlt, mint védőjére. Nem is említettem volna fel ez odiózus szót, ha nem függne szorosan össze egy ügygyel, melyben a magam bőrét vagyok kénytelen megvédeni bizonyos támadással szemben.

Schreiner Márton e lapok utolsó előtti számában közölt hosszas, de azért nem kevésbbé érdekes czikkének utolsó részében izzó parazsat szór a német orthodoxia árva fejére. Tüzes mennykövekként hullatja reá a legsúlyosabb, de — tegyük jó eleve hozzá — a legjogosulatlanabb vádakat. Miután pedig keserű kifakadásait, legalább közvetve, nyilván ugyancsak e Szemlében megjelent, Hirsch Sámson Ráfael emlékének s a berlini rabbiszeminárium tanárai méltatásának, tehát a német orthodoxia ügyének szánt czikkeim okozták, kötelességemnek látom, hogy az elémbe dobott keztyűt felvéve, meggyőződésemért s azért, a mit mondtam, sikra szálljak, nehogy a csurgói rabbi hallgatásomat nézeteiben való megnyugvásomnak vélje.

Nézetünket az itt szóba jövő német orthodoxiáról, mely az úgy nevezhető vallásos opportunizmushoz legközelebb áll, a föntebbiekben elmondván, egyedül a csurgói rabbinak amaz orthodoxia ellen felhozott konkrét vádjainak czáfolata lesz feladatunk. Ezzel kapcsolatban fogok megfelelni ama kifogásokért is, melyek az ügyben ellenem, mint a megjelölt czikkek írója ellen, felmerültek.

A tisztelendő úrnak első vádja — s megvalljuk, ezt veszszük legkomolyabban — abból áll, hogy nem az általam »dicsőitett« (bocsánat, ezt nem tettem; én csak jellemeztem) német orthodoxok főemberei »teremtették meg s fejlesztették a zsidóság tudományát, sőt ellenkezőleg, a zsidóság tudományának legjobb munkásai az orthodoxok által perhorreskált »eretnekek« voltak.« Ezt az egész állítást, de a »perhorreskáczió« nélkül, feltétlenül elfogadjuk, de egyúttal kijelentjük, hogy a német orthodoxia ellen vádat kovácsolni abból nem lehet; sőt épen. Nézzük csak, miből áll a zsidóság tudománya s kik voltak azok a német orthodoxok által épen nem »perhorreskált« »eretnekek«? A zsidóság tudománya első sorban vallásos dokumentumaink, a biblia, talmud és midrás megismertetéséből, továbbá vallásos instituczióink felfoghatóvá tételéből s végül a történelmi jelenségek, személyek s eszmék megértetéséből áll. Kérdjük már most, kik voltak ama férfiak, kik vallásos irodalmunkkal hosszú századokon keresztül szüntelen foglalkoztak, számtalanszor kommentálva a könyvek könyvét, belemélyedve abba a végtelen tengerbe, melyet talmudnak neveznek, tanulmányozva s ápolva azt a gyönyörű virágos kertet, melynek midrás a neve, nem pihenve

sem éjjel, sem nappal, nem törődve élettel, halállal, nem hederítve senkire s semmire? A csurgói rabbi nemdenem az utolsó, kinek e férfiakat meg kellene neveznünk. Ám hová sorozná őket — modern szavakkal élve — az »orthodoxok« vagy a »reformerek« közé? E kérdésre bárki, úgy hisszük, csak egyetlen választ adhat. De nekünk nem czélunk a mi orthodoxainkat dicsőiteni, kiknek rég elmult idők és férfiak dicsőségében és sikereiben ép oly kevés a részök, mint a többieknek; bár tagadhatatlan, hogy még manapság is ama táborban vannak legtöbben, kik vallásos irodalmunkkal foglalkoznak, foglalkoznak pedig önzetlenül, egyedül a vallás s a tudás kedvéért s minden mellékczél nélkül. Azt azonban ismét bátran kérdezhetjük, miért engedték a »nem orthodox« zsidók egész irodalmunk gyöngye s ősforrása, a mi legsajátabb sajátunk, a szentírásnak tudományos mívelését végképen a keresztényeknek át, holott nekik, mint, Schreiner szerint, a zsidó tudomány egyedüli munkásainak, kötelességük lett volna ennek a zsidóságra nézve valóban szégyenletes állapotnak elejét venni? — Tovább! Kik voltak amaz »eretnekek,« kik a zsidó tudomány egyéb részeit, tehát intézményeink s történelmünk jelenségeinek ismeretét századunk első felében megalapították s a kikre itt hivatkozás történt? Vajjon Luzzatto és Rappaport, Z. Frankel, Munk és M. Sachs — hogy Zunzról és Grätzről, s annál kevésbbé Geigerről ne szóljunk — vajjon e férfiak a »reform« hívei voltak-e? Az újabb zsidó tudomány úttörői nem mondjuk, orthodoxok voltak, de az orthodoxiának, a mint azt ma a nyugati Európában s különösen Németországban opportunizmussá kifejlődve látjuk, mindenesetre útját egyengették, csakhogy ez azóta az övékhez képest egységesebb szellemre tett szert. Áll tehát az, hogy a német orthodoxok (mai) főemberei nem alapították meg a zsidóság tudományát, a mit különben én sem nem állítottam, sem szavaimból következtetni azt nem lehetett; de a modern »reform« szószólói még kevésbbé dicsekedhetnek ezzel.

Azonban ne gondoljuk, hogy a csurgói rabbi itt megállapodik; ő még sokkal tovább megy, sőt — egy meglepetést is tartogat számunkra. Ő ugyanis keleti Európának orthodoxizmusát magasztalja a nyugotiéval szemben; az előbbi szerinte »következetes, föltétlenül hódol a vallásos dokumentumok s írók auktoritásának« stb., az utóbbi »sánta, kancsal, következetlen« s Isten tudja mi még. A tisztelendő úr tehát a liszkai, duklai, botusáni

és kownói rabbik működését a zsidóság és annak tudománya érdekében többre becsüli Bernays, Hirsch S. R., Hildesheimer, Dünner, Berliner és Hoffmann munkálkodásánál? E konkluziótól, mely pedig az ő premissáiból önként folyik, aligha meg nem fog ijedni a csurgói rabbi; de még több is következik belőle. Ha a nevezett orthodox tudósok közül azok, kik még életben vannak, ezentúl következetes embereknek akarnak tekintetni, úgy haladéktalanúl öltözködjenek barettbe s sarkig érő tollas selyem kéntösbe s beszéljenek a legkimondhatatlanabb jargonban, mert ép így cselekesznek a »következetes« keleti orthodoxok. Feltételezzük, hogy a csurgói rabbi nem akarta ezeket mondani; de ki más felelhet érte, mint ő, ha mégis mondta?

Sokkal komolyabb kérdés azonban, miként egyenlítheti ki a tiszt. úr azon szembeötlő ellenmondást saját szavai között, midőn egyrészt a nyugati orthodoxiát ismételve a következetlenség vádjával illeti, a mi, ha jól tudjuk, körülbelül egyértelmű a jellemtelenséggel, holott másrészt Hirsch Sámson Ráfaelnek, tehát a német orthodoxok egyik elismert vezérférfiának, érdemül tudja azt be, a mi »az őszinte orthodoxizmusnak egyáltalán érdeme,« hogy t. i. »a vallásos intézmények fontosságára utalt s hogy nem elégedett meg a theoretikus orthodoxizmussal, hanem az elmélet megvalósítását követelte.« Az tehát a következetlenség, ha elméletünk megvalósítását követeljük az életben is, s a jellemesség, ha a legpéldásabb theoriát tálalva fel, babéraink on megnyugszunk szépen s elméletünknek a praxisba való átültetését másokra bízzuk?! — De menjünk tovább. A midőn Schreiner elismeri, hogy »egyben volt és van igaza (az orthodoxiának), abban, hogy vallásos intézményeink elengedhetetlenségére mutatott,« vádjainak egész kártyavárát önmaga dönti halomra. Ugyan mit tart a csurgói rabbi fontosabbnak a zsidóság jövőjére nézve: az intézmények magyarázatát avagy pedig azoknak épségben tartását? Hiszen jól ismerjük mindnyájan azt a röpkeszóvá lett kitételét a misnának: Nem a tan a fődolog, hanem a cselekedet.

».....de nem mutatta meg (az orthodoxia) tudományos alapon azoknak (az intézményeknek) szükségességét és fontosságát,« olvassuk tovább. Engedelmével, ezt határozottan tagadásba vesszük; századunkban a legnagyobbszabású rendszeres kisérlet e téren épen orthodox embertől, még pedig nem cseklyebbtől, mint Hirsch Sámson Ráfaeltől eredt: a »Choreb.« Ez a

könyv, melylyel — a mint más helyütt kifejtettük — szerzője oly áldásos befolyást gyakorolt a századunkbeli zsidóság szellemére s melynek vallásos bensőség tekintetében párját nem ismerjük, voltakép egy zsidó ethika, csakhogy ennek határain még túl megy. Benne megtaláljuk összes vallásos intézményeinknek is filozófiai alapon, nem ritkán meglepően találó magyarázatát, bár — ezt meg kell vallanunk — a történelmi szempont gyakran figyelmen kivül hagyatik. Találomra emelünk ki egy példát. Az étkezési törvényt magyarázva, azt nem a testi betegség elhárítása czéljából adottnak mondja — a mint azt előtte oly sokan tették — hanem ama törekvésre vezeti vissza, hogy általa a szellemi erők diadalra juttattassanak az emberben fészkelő állati ösztönökkel szemben. Ha ehhez még hozzá tesszük, hogy ez ugyan az egyes emberre nézve be nem bizonyítható, de igenis a Darwinból ismeretes phylogenetikus módon a zsidó fajra nézve, melynek a legtöbb népét felülmúló szellemi ereje s alkalmazkodó képessége — mint a test nyers erőinek az étkezési törvénynyel járó leküzdésének kifolyása — általánosan el van ismerve, úgy ezen törvénynek talán egyedül helyes, de mindenesetre nagyfokú valószinűség látszatával bíró magyarázatát nyertük. S még egyet. Miért tagadja Hirsch mindjárt fejtegetéseinek legelején ama hagyományos magyarázatot, mely az étkezési törvényt egészségi szempontból indokolja s mely magyarázat nem kisebb *auktoritásra*, mint Maimunira megyen vissza? Ez tehát ama tekintély-imádás, melyet a csurgói rabbi a nyugati orthodoxiának ismételve szemére vet s melynek következményekép a képmutatást állítja oda? Ez egy példából is látjuk már, hogy az ész parancsoló szava, mely a kérdéses törvény hagyományos magyarázatát elveti, Hirschnek is több, mint bármely auktoritás. Egyébiránt Hirsch működése e téren nagy fontossággal birt, sőt még ma is bir azzal, s bizony e mellett lehetett ő praktikus theologus is, a nélkül, hogy tudományos jelentőségén e tény által csorbát ejtett volna. Ellenben magunk emeltük ki, hogy a bibliamagyarázat terén kifejtett irodalmi működése nem áll a modern tudomány szinvonalán, a mi ismét legfölebb csak azt bizonyítja, hogy a legsokoldalúbb ember sem nyujthat kiválót mindig s mindenütt.

A csurgói rabbi a reakczióval is kapcsolatba hozza a német orthodoxiát, azt állítván, hogy annak újabb időbeli hódításait (ezt persze nem tagadhatja el) »egyrészt a vallásos gondolkodás hiányának, másrészt pedig a minden téren mutatkozó reakczionak kell tulajdonítanunk.« Az elsőt illetőleg, megvalljuk, meglepőnek, hogy ne mondjuk, merésznek találtuk azt az állítást, miszerint épen Németországban ne találnánk gondolkodó zsidókat, amaz országban, melyből a zsidóság újabb tudománya kiindult, s mely, Francziaország mellett, még mindig melegágya ama tudománynak. A mi pedig a reakczióit illeti, hiresztelje el a csurgói rabbi azt az üdvös s örvendetes mozgalmat, mely a német zsidók között tényleg mindinkább hódít s mely oly sokakat térített már vissza az önkínzó szkepticizmus háborgó tengeréből az istenes gondolkodás biztos révébe, a reakczió vagy akár egy vízi szörnyeteg szüleményének, mert az ügynek ezzel nem árt; habár tudhatná a tisztelendő úr, hogy a reakczió gyakran mily üdvös valami. De azért idézett állítása még sem áll, mert ha csakugyan oly telve volna Németország levegője zsidó vallásos reakczióval, úgy a német zsidóknak a politikai reakczióval is együtt kellene haladniok, mely pedig ott mostanában igazán diadalutra kelt; pedig tudjuk, hogy nincs a Németországban dívó reakczionak elszántabb ellensége, mint épen az ottani zsidóság.

Ezek után fölösleges talán említenem, hogy Hirschről mondott itéletemet, melyet jól megfontoltam s mely legbensőbb meggyőződésem kifolyása, eleitől végig fentartom, daczára a csurgói rabbi ama gyöngéd figyelmességének, melylyel az általam itt kifejtetteket »mesebeszédnek« meg »nem tudom én minek« nevezi. Sőt még azt is elnéztük volna — ha nem is fogtuk fel okát — a tisztelendő úrnak, hogy a Hirsch halavány homlokára fűzött babért letépni szükségesnek látta, ha ezt az eljárását legalább kellően megokolta volna. Ő ezt nem tette; ám feleljen érte lelkiismeretének.

A magunk részéről egyébiránt mi sem áll távolabb tőlünk, mint a Hirsch-féle irány vagy — mint már mondánk — az orthodoxizmus dicsőitése általában; az előbbiről különben is minden kétséget kizáró módon elmondtuk nézetünket annak helyén. Mi csupán az e sorok elején bővebben jellemzett vallásos irány mellett akartunk lándzsát törni, mint a mely kétségtelenül leghívebben és legtisztábban képviseli a valódi, eszményi zsidóságot s mely együttal — bátran mondhatjuk — a jövő zsidósága is.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

A Zsidó Magyar Közművelődési Egyesület.

A Magyar-Zsidó Szemle tekintetes szerkesztőségének Budapesten.

Tekintetes Szerkesztőség!

A Zsidó Magyar Közművelődési Egyesület megalakítása czéljából az 1887-ik év tavaszán létesített egyetemi ifjusági előkészítő bizottság mult 1888. évi márczius havában működését egyelőre fölfüggesztette, mivel bevárni óhajtotta egy másik, a fővárosi zsidóság szine-javából alakult és az ifjuság részéről ezen ügy fölülbírálására fölkért bizottság véleményét az iránt, vajjon remélhető-e, hogy a magyar zsidóság szellemi és anyagi előkelősége a Zs.-M. K. E.-nek a ·/. alatt idecsatolt »Emlékirat«-ban kifejett tervezetét magáévá fogja tenni.

Ezen az ifjuság körén kívül állott bizottság — melynek tagjai: dr. Bánóczi József, dr. Goldziher Ignácz, dr. Kármán Mór, dr. Kohn Sámuel, Mandel Pál, Mezei Ernő, Sternthal Adolf és dr. Ullmann Sándor urak, továbbá az ifjuság részéről: Berényi Sándor, Révész Dezső és Wirtschafter Mór voltak — véleményét és elhatározását f. 1889. évi május havában átiratilag, illetve 2. ·/. alatt csatolt jegyzőkönyvi kivonatban tudatta a Zs.-M. K. E. előkészítő bizottságával, minek folytán az előkészítő bizottság folyó év és hó 18-án tartott záró ülésében kimondotta, hogy véglegesen feloszlik.

Midőn e körülményt b. lapja útján az érdeklődő közönség szíves tudomására hozzuk, egyuttal meleg köszönetet szavazunk a tek. szerkesztőségnek azon jóakaró támogatásért, melylyel az ifjuságnak ezen ügyben kifejtett buzgóságát mindenkor helyeselni és elismerni méltóztatott.

A tek. szerkesztőségnek tisztelő kész szolgái

Budapesten, 1889. évi május hó 25-én.

Révész Dezső
biz. jegyző.

Berényi Sándor
biz. h. elnök.

* * *

1. sz. melléklet: Emlékirat a Zsidó-M. K. E. tárgyában.
2. ·/. *melléklet.*

Jegyzőkönyvi kivonat a Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület ügyében 1889. április 7-én a dohány-utczai templomépület gyülés-termében megtartott értekezletről.

2. *pont.* Ez eszmecsere folyományaként egyhangulag elhatároztatik, hogy a bizottság egy Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület alakítását czélzó mozgalmat a tervezett magyarosító alapon nem vél pártolandónak. A magyar zsidóság egészében, történeti és kulturális körülmények hatása alatt, oly mértékben magyarosodott, mint az ország lakosságának egy része sem s magyarosodásának nincs szüksége semminemű agitatióra; sőt mivel hogy a szándékosság e téren könnyen félreérthető, talán az agitálás ellenagitatiót is szülhet s mindenféle balvéleményre vezethet. Magát a magyarosítást korántsem tartjuk ugyan a mi felekezetünk körében sem befejezettnek, de az óhajtott czélt inkább mozdítjuk elő, ha a zsidóság, a mint teszi is, a fönnálló és felekezeti jelleg nélküli hazai kulturegyletek munkájában vesz részt.

Tagadhatatlan ugyan, hogy vannak felekezetünk körében számos kulturális kérdések, melyek az országos szabad egyesületet kivánatossá tennék, de ezeket nem helyes úgy föltüntetni, mintha nem önmagukért, hanem csak mint a magyarosodás eszközei érdemelnének pártolást. Mert az magától érthető, hogy a haza földjén minden kulturális mozgalom nemzeti alapon kell hogy álljon s épen a zsidó felekezet e tekintetben soha másként nem is fogta föl művelődési föladatát.

De a tervezett egyesületnek más alapon való szervezését sem tartjuk a jelen viszonyok között ajánlhatónak. Az egyetemi ifjuság által annyi buzgósággal megindított mozgalom, az elénk terjesztett irományok tanusága szerint, eredményeiben oly szűkkörű maradt, hogy komolyabb törekvéseket hozzá fűzve, kérdés, nem veszélyeztetjük-e ép ezeket?

Mindez okoknál fogva a bizottság azt határozta, hogy egy Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület alakitása tervét elejtendőnek véli, s az eléje terjesztett összes iratokat abbeli reményének kifejezésével szolgáltatja vissza az egyetemi ifjuságnak, hogy a zsidó felekezeti ügyek iránti meleg érdeklődését ezentul is meg fogja őrizni. Az ifjuság törekvését egy zsidó ügyet szolgáló egyesület alapítására a bizottság már magában is biztató és sokat igérő ténynek tekinti a jövőre nézve.

K. m. f.

Dr. Kármán Mór s. k.
elnök.

Dr. Bánóczi József s. k.
jegyző.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Hitközségi költségvetések.

A *miskolczi* izr. anyahitközség ez évben először ad ki jelentést. Bátran nyilvánosság elé léphet. Mint a jelentésből kitünik, a hitközség oly kezekre volt bizva, melyek azon magasztos czélt tüzték ki, »hogy a hitközséget, annak minden intézményeivel, vallásunk dicsőségére, a haza javára békében és egyetértésben virágzókká tegyék.« Az elöljáróság feloszlik kultusz-, pénzügyi-, gazdasági- és jótékonysági szakosztályra. Ez évben szüntették meg azt, hogy a tanitó szedje be a tandíjakat, és külön beszedői állomást szerveztek. Igy kellene ennek mindenütt lennie. Az adót s az adóhátralékot kérlelhetlenül szedték be, mi szintén csak helyeselhető, ha tekintetbe vesszük, hogy sokan csupán azért nem fizetnek, mert az olyan hiábavaló dologra, mint a hitközségre, áldozni nem akarnak. Egy esetben végrehajtási eljárás vált szükségessé. A község utolsó évi bevétele 38,910 frt $46^1/_2$ kr volt. Kiadása: 37,276 frt 57 kr, tehát a pénztári maradvány 1633 frt $89^1/_2$ kr.

A kiadások között megemlitjük az iskolai kiadást, mely 7892 frt 77 krt tesz ki. A község fentart 4 osztályú leányiskolát és 4 osztályú fiuiskolát, melyhez párhuzamos osztályokat szerveztek. A nagy kiadás folytán a közgyülés részéről a tanszemélyzetnek kilátásba helyezett fizetésemelése nem valósulhatott meg. A tanitónak tehát igérnek, de az igéretet beváltani nem szükséges. Azonban az elnök segit a bajon és a közel jövőben »más uton« fogja az illetőket kárpótolni. Hogyan? Azt talán a jövő jelentésből fogjuk megtudni. A szegény tanulókat a nőegylet látja el lábbelivel, ruhával és népkonyhájában étellel. Szivesen adózunk elismeréssel ezért Grósz Józsefné nőegyleti elnöknőnek, bár örömestebb látnánk egy e czélra fennálló u. n. krajczár-egyletet.

A község gondoskodik, hogy ünnepek alkalmával segélyezze a szegényeket és a szegény árvák kiházasítása is gondja alá esik. A budapesti zsidó siket-némák intézete 100 frt évi segélyben részesül, ugyszintén tagja a község az EMKE-nek, szegény tanulók tandíj alul fel vannak mentve s tankönyvekkel elláttatnak. Az »Alliance Israélite Universelle« 64 tagot számlál Miskolczban. Látjuk tehát, hogy a jótékonyság oltárára meghozzák a kellő áldozatot és a zsidó jósziv nem tagadja el magát.

Szép igéretet is tesz a jelentés, melyet bátran elengedtünk volna: »Hitközségünk igazgatása ezentúl is a hittörvények korlátain belül és a türelmesség szellemében fog mozogni.« Igen köszönjük, hogy a *hit*község nem mozog a *hitt*örvények korlátain kivül. Nem is értenénk e mondatot, ha nem látnánk előbb, hogy a község »*hittörvényhü*« jelleggel bir. Hát ez micsoda csodabogár? Ha jól tudjuk, minden *zsidó* község hittörvényhü, különben nem lenne zsidó község. Vagy talán hittörvényhü annyit jelent, mely szerint sómer-hadath? Nem bánjuk, sőt szivből örülünk, hogy sómer-hadath község oly derekasan ápolja a hazafias és kulturális intézményeket, de szeretjük hinni, hogy Miskolczon nem talál hivőkre a Reich-féle theoria, mely szerint az orsz. iroda községei nem hittörvényhü zsidó községek, hanem »hitehagyott eretnekek.«

é. i.

Dél-Afrika zsidóságáról.

Kimberley, 1889. április 5.

Emlékszik-e még a szives olvasó, hogy valamikor Amerikából irtam a M.-Zs. Szemlének tudósitásokat a zsidókról? A honvágy aztán hazavitt Magyarországba s ime 1—2 év mulva megint csak idegen földről irok idegen zsidókról. Ha legalább ez uton tehetek valami szolgálatot hazámnak, úgy e tudat boldogitani fog...

Bennszülött zsidó egyáltalán igen kevés van Dél-Afrikában, de az angol, orosz, lengyel zsidók söpredékéből van itt több ezer; tisztességes német, franczia, olasz vagy amerikai zsidót, fájdalom, nagy ritkán lehet itt találni, azt is csak véletlenül, minthogy ezek a többi zsidók zömével sem vallásilag, sem társadalmilag, de még kereskedelmileg is csak ritkán és kevéssé érintkeznek.

*Fokváros*ban (Cape-town) egy csinos zsinagóga is van; rabbija nincs, de előimádkozó kettő is, kiknek egyike egyuttal metsző. A főember itt Orenstein A. F., ki elbeszélte, hogy minján az istenitiszteletnél legfőkép hatszor van egy esztendőben; rendesen ott van a két kántor, néhány iskolás gyerek és az egyházfi, és ez mind.

Ép igy áll a dolog *Kimberley*ben, hol a világ leggazdagabb gyémántbányái vannak. A zsidóság túlnyomó részben itt orosz és lengyel és angol eredetű s a legtöbben csak névleg zsidók, a minőket Amerikában úgy hínak, hogy »Nothingarians«. A kimberleyi községnek is van csinos zsinagógája, kántorja, Rev. F. G. Mendelssohn, és metszője.

A legtisztességesebb eklézsiája *Port-Elisabeth*ben van az afrikai zsidóságnak. Itt ugyan örült a szivem a csinos, mecsetalaku templomnak; orgona is van benne, kántora, Rapoport M. krakkói születésű. A zsidók nagy része azonban innen *Transvaal*ba költözött és alig maradt egy pár tuczat szegényebb család; Lippmann, különösen Arnholz urnak vendégszeretetét alig dicsérhetem eléggé. De zsidó szellemi élet, az sehol sincs. Még a Transvaal éjszakkeleti szélén van egy község, *Barbarton* aranybánya-városban. A város, a lakosság dúsgazdag, de az eklézsia szegény, a zsidó vallás elhanyagolt és mellőzött.

A legnagyobb és legcsodálatosabb város egész Dél-Afrikában *Johannesburg*, a délafrikai köztársaság dúsgazdag metropolisa. Van itt vagy ezer zsidó család, de legnagyobb része felekezetünk legaljához tartozik, a mintegy ötven tisztességes család pedig a vallás iránt teljesen közömbös. Eleget tettem érettök három hónapon át; a pretoriai kormány is pártolt, a minthogy mult hó 9-én ki is nevezett formális dekretummal az egész transvaali zsidóság »házassági biztosának« — marriage officer of the south african Republic — a mely okiratot el is teszek magamnak örök emlékül. De meguntam a heterogen elemekkel való viszálykodást és ott hagytam őket tizezer font sterlinges uj templomukkal együtt; ha kereszténynek nem, hát pogánynak hogy tudnék fölcsapni?

Elfelejtém emliteni, hogy *Durban* gyönyörű városban, *Natal* angol gyarmatban, keleti Dél-Afrikában is lakik vagy tiz zsidó család; valamennyi tisztességes és gazdag. Templomuk is van, de legfeljebb ha négyszer használják egy esztendőben. Én örömmel énekeltem és szónokoltam benne, a midőn zsufolásig meg is telt keresztény hallgatósággal, mely kiváncsi volt a magyar-amerikai rabbit hallani. Egyébiránt többnyire szinházakban tartom fölolvasásaimat, minthogy egyéb helyiségek kevésbbé alkalmasak. Mellékelve küldöm itt egyik fölolvasásom nyomtatott hirdetését: What is life! from a theological, social, moral and philosophical standpoint. Lecture! By Rev. Dr. Alex. Rosenspitz, late Rabbi of the congregation »Beth Israel« of *Portland*, Oregon, M. S. of America, and recently of *Kolozsvár*, Hungary, on sunday, january 27, 1889. at 8.30 p. m. precisely, at the Theatre Royal *for the Benefit of the New Synagogue*, in Pritchard-Street. Tickets of admission 5 s.; Pit 3 s.; Gallery 2 s.

(Mi az élet? fölolv. stb. az uj zsinagóga javára stb.) Még csak rövid ideig maradok Afrikában. Ha érkezésem lesz, még irok innen.

Fokváros, április 9.

Csak ma értem ide Johannesburgból Kimberleyn át, a honnan hosszabb levelet küldtem; vette-e vajjon? Az út ide nagyon fárasztó, mert Kimberleyn túl nincs vasút és 12 öszvér vagy ló által vont omnibuszforma társzekereken lehet csak ötször 24 órai nyakra-főre való utazás után Johannesburgba érni, mely város igazán csodák csodája a földgömbön. Két év előtt még vadon puszta volt, most egy homoktengerrel fedett sziklákon épült terjedelmes város, melynek a *boer* kormány nem meri megadni sem a városi jelleget, sem az ezzel járó korlátolt önkormányzatot, s igy az 50—60 ezer lakosságu Johannesburg, melynek csupán zsidó lakosa közel 5000, falu, tán annál is kevesebb, ugynevezett *township*, melyet egy pretoriai *landdrost*, mint a kormány által kiküldött teljhatalmu biztos a boer törvény, vagy inkább a saját kénye szerint kormányoz.

A városban magában és környékén 30—40 angol mérföldnyi kerületben számos aranybánya van munkálatban és még folyton fedeznek föl ujakat szakértő bányászok, kik úgy ellepték a Transvaal ezen részét, akár a hangyák a jó fészeknek való területet. Kényelemről alig van szó, a pénznek is csekély az értéke, úgy hogy itt 1 font alig több, mint Budapesten 1 frt. A pénzen kivül olcsó még a durva munka, melyet a kaffirok, malayok, hottentottok, zuluk, sőt a részben még vad bushmannok végeznek szigoru fölügyelet és utmutatás mellett. Erős, izmos emberek, kik ruha, pénz és pálinka kedvéért tanulékonyak és dolgoznak a fehér embernek, ki őket nem igen becsüli többre, mint a kellettlen ebet. A kézműves osztálynak épenséggel Eldorádója Johannesburg: naponként egész 25 frtig is kereshetnek, csakhogy az odajutás bajos és nagyon drága.

A zsidók nagy része Johannesburgban — röstellem kiirni — becsalit (saloont), komisz korcsmát és egyéb ily aljas üzletet visznek fehér és fekete lányokkal. Többnyire angolok és lengyelek. Vannak még köztük kereskedők, aranykeresők és meggazdagodott börze-ágensek, mert van ám Johannesburgban börze is, hol sok millió van képviselve 300 aranybánya-társaság által, a melyeknek nagy része szélhámosság ugyan, de egy töredéke túltesz

California, Ausztrália és északi Borneo legdúsabb bányáin is. Az itteni népet Kimberleyben a gyémánt- és Johannesburgban az aranyláz bántja, egészen a deliriumig. Megemlitem még, hogy a johannesburgi börzének mintegy 1000 tagja van, ennek 5/8 része zsidó. De ezekkel csak »reef« vagy »load«-ról, stocks, syndicate, stb.-ről lehet beszélni; semmi egyéb őket nem érdekli.

Fölkerestem Madeirát és Szt.-Ilona szigetét; ez utóbbi szegény és kopár, mintha a természet is börtönnek szánta volna. Az angol helyőrségen, a pár konzulon, a postamesteren és nehány szatócson kivül kevés európai van itt. Zsidó egy sincs.

Következő levelemet vagy Ausztráliából vagy Amerikából veszi. Afrika nem nekem való.

Fokváros, április 10.

Minthogy ma indul el a »Roslin Castle«, a leggyorsabb postagőzös, fölhasználom az alkalmat, hogy megirjam elhatározásomat, miszerint e hó 18—20-án Ausztráliába indulok s május 20-án, Isten segitségével, Melbourne-ben leszek.

Johannesburgban községet próbáltam alakitani, de nem sikerült. Az eredménytelenség azonban el nem keseritett. Bizom a jó Istenben, a zsidóságban, az emberiségben és önmagamban. A ki ennyire és eddig segitett, a jó Isten ezentul sem fog elhagyni.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Tanügy.

A pancsovai izr. hitközség pályakérdései.[1])

Az országos rabbiképző-intézet tanári kara 1888. junius hó 22-ikén a pancsovai izr. hitközség által felajánlott két, ötvenötven frtnyi pályadíjat tüzött ki a következő két tételre:

I.

»A héber tanítás czélja és terjedelme a népiskolákban, még pedig:

1. a községi iskola heti két órai hitoktatása keretében;
2. a zsidó felekezeti iskolában.«

II.

»Készíttessék és megokolással adassék elő a középiskolai hitoktatásnál alkalmazandó oly *segédkönyv terve*, mely magyar

[1]) L. M. Zs. Szemle. V. 64. és 388.

feldolgozásban tartalmazza a zsidó vallásos érzület ébresztésére legalkalmasabb szemelvényeket, úgy a szentirásból, mint a hagyomány irodalmából és a közép- és újkor vallásos irodalmából.«

A pályázat határideje, mely 1889. január hó 31-ikén lejárt, a tanári karnak 1889. jan. 29-ikén hozott határozata folytán f. é. február hó 15-ikéig hosszabbíttatott meg.

Az 1889. márcziushó 26-ikán tartott értekezletben constatáltatott, hogy az I. tételre beérkezett két dolgozat:

1. ויצא פרח ויצץ ציץ וגמל שקדים

2. הגיד לנער על פי דרכו גם כי יזקין וגו' jeligékkel; a II. tételre nem érkezett dolgozat.

A biráló bizottság (tagjai: dr. Bacher Vilmos, dr. Kaufmann Dávid és Schill Salamon tanárok) a dolgozatok beható átvizsgálása után a következő itéletben állapodott meg:

a) Az 1. alatti dolgozatra nézve:

Az általános rész sok szükségtelen, a tárgyra nem tartozó elhibázott és érthetetlen fejtegetéseket és állításokat tartalmaz., A héber oktatás czélját és szükséges voltát csak a 15. lapon beszéli meg. A következőkben is mindig ujra fejteget. A 18—25. lapokon a heti két órai hitoktatás tervét adja, de csak *négy* osztályról és itt is a bibliafordításra önkényesen választ darabokat. A V. és VI. osztály tanterve hiányzik. A IV. osztályban szemelvények szerepelnek a talmudból. A felekezeti iskolák bibliafordítási anyaga hiányos. A tanítás módszerét elhanyagolja.

b) A 2. alatti dolgozatra nézve:

Mielőtt a dolog lényegére áttér, hosszú bevezetésben nagyon is hangoztatja a szertartásokat és kevesebb súlyt fektet a biblia tanítására és ennek összefüggésére a hitoktatással; továbbá nem eléggé részletes. A terve jobb mint az 1. alattié, de a tanítás módszerét hasonló módon elhanyagolja.

Az országos rabbiképző-intézet tanári kara a biráló bizottság itéletét magáévá tette és ennek alapján elhatározta:

1. Hogy a díjat a beérkezett dolgozatok egyikének sem adja ki.

2. Hogy a pancsovai izr. hitközségtől teszi függővé a pályakérdések ujból való kiirását. — A nevezett hitközség t. elöljárósága az iránt nyilatkozott, hogy egyelőre nem kivánja a pályázat

ismétlését, de szándéka későbben a II. sz. alatti tételre ujonnan kitűzni nagyobb pályadijat.

Budapest, 1889, május hó 8.

Az országos rabbiképző-intézet tanári kara nevében:

Bein Károly,
e. i. jegyző.

A hitoktatás és a felekezeti iskola.

Felolvastatott az orsz. izr. tanító-egyesület bács-bodrogh-megyei fiók-körének 1889-ik évi április 18-án Baján tartott közgyűlése alkalmával.

A hitoktatás oly országos ügy, mely a szakférfiak és a zsidóság kebelében évek óta általános vita tárgyát képezi és rövid idő óta egész irodalmi ágat szült, a melyből a laikus is ama folyton ismétlődő alapigazságot levonhatja és ez a hanyatló vallásosság a zsidóságban. Midőn csekélységem ezen kiválóan fontos tárgy előadását oly díszes és számos testület előtt elvállaltam, első sorban arra bátor vagyok a tisztelt közgyűlést figyelmeztetni, hogy engemet ezen tisztség elvállalására nem azon szándék vezérelt, mintha egy kimerítő, alapos, csalhatatlan tervvel a bajon segíteni birnék, vagy akarnék, hanem olyképen, mint aki valami nagy és nehéz kivitelű dologhoz egyéni, bár csekély segítségével hozzájárul. Mert ezen tárgyban kimerítőnek és alaposnaklenni, alig hiszem, hogy ez egy egyes embernek sikerülne. Nekem is csak úgy mint mindazoknak, kik ezen tárgygyal foglalkoztak, első sorban a vallássülyedés igaz okait kell fürkésznem, mert csakis úgy leszünk képesek a baj ha nem is gyökeres orvoslására, de enyhítésére az utat egyengetni.

Hogy a jelen nemzedék vallásos érzülete sülyed, ezt a szemrehányást hangoztatják országszerte. Szemrehányást emelnek az iskola ellen, mintha kizárólag csak itt volna a hiba, pedig ezen sülyedés és hanyatlás okai főleg a társadalmi viszonyokban és a szülői házban keresendők. Ha a gyermekeket otthonn szigorubban nevelnék, ha ők a szülői házban úgy mint ezelőtt látnának példát, hogy miképen kelljen vallásos tekintetben élni és eljárni, akkor a hangoztatott panaszok bizonyára ritkábbak volnának. Mikor még a zsidó család szigorúbb volt a zsidó szertartások megtartásában is, a fiú vagy leány minden további útmutatás nélkül is megtanulta apjától és anyjától mindazokat a szertartásokat, melyek a benső melegséget soha sem nélkülözött zsidó

családi élettel úgyszólva össze voltak forrva; sőt igen sok lelki örömnek képezték el nem apadó forrásait. Ezek a szertartások, melyeknek mélyebb jelentőségét igen jól ismerte a zsidó fiu és leány, mai napság zsidó ifjuságunk nagy része előtt még hírből sem ismeretesek, a minek egyszerű oka, hogy egészen más az, tudomással birni valamiről, a mit szívesen megteszünk s minek időközönkénti visszatértét örömmel várjuk, mint egy gyorsan muló tanórán alkalmi magyarázat után megismerkedni vele, hogy ismét elfelejtsük. És hogy a szülői ház jelenleg a vallásós érzületet gyermekeivel nem oly mértékben, vagy semmiképen sem ápolja, ennek okait a társadalmi viszonyokban lelhetjük. Míg a zsidóknál a vallásos élet egybeolvadt a családi és társadalmi élettel s a gyermek vallásos érzülete már a családban nyert kifejlődést és nem szünt meg folyton új meg új tápot kapni attól a társadalomtól, melyben élt és mozgott, addig az iskolának feladata vallásos érzés keltése és a felekezeti szellem ébresztése körül oly könnyű és csekély volt, hogy a tanítónak legkisebb fáradozása és buzgósága is már a legszebb eredményeket mutatta fel. De mióta viszonyaink megváltoztak, azóta, hogy a zsidó társadalom látó köre szélesbedett s az egyén inkább kifelé kezdett élni és alig fordít egy kevés időt saját benső eredeti világára, azóta a társadalommal együtt a család is elvesztette bensőségét; a gyermekek vallásos és erkölcsi érzülete otthon alig nyer tápot és kielégítést, sőt legnagyobb részt a vallásos élet számára a családban nincs is többé hely. Az a hivatás, mit eddig a család és társadalom együtt oldottak meg, attól fogva mindinkább az iskola vállaira nehezedik. A család megszűnt az iskola támogatója lenni, sőt a család és a társadalom e tekintetben megtagadnak minden közösséget az iskolával, vele szemben sokszor ellenséges állást foglalnak el.

A vallásosság hanyatlásának főokai főleg, mondhatnók kizárólag, a családi és társadalmi viszonyokban találhatók s ezért nagyon helyesen mondja egyik fővárosi hitoktató: »Nehéz feladat az, amit az iskolai hitoktatásnak meg kell oldania. Egyrészről a társadalom és család ütötte sebeket a vallásos kedélyen, egy a pedagógia minden kivánalmainak megfelelő tanítással lehetőleg paralizálni, másrészről egy nemesebb, zsidó vallásossággal áthatott jövőnek alapját megvetni.«[1]) Azon hitoktatás, melynek ré-

[1]) M. Zs. Sz. IV. évfolyam 117. l.

gebben csak a zsidó társasélet érintkezése közt nyert vallásos benyomásokat kellett keretbe foglalni, annak ma sokkal elemibb és ép azért nehezebb feladatokat kell teljesíteni. Ma a hittel magával kell az ifjúság nagy részét megismertetni, ami csak úgy lehetséges, hogyha a hitoktatás a régi zsidó család vallásos kötelességeinek jó részét vállalja magára.

De hol? hogyan? és mily eszközökkel eszközölhető ez? ezen kérdések képezik bomlott felekezeti viszonyainknál fogva a vita élét és hogy csak a közel jövőben is azokra csak némileg kielégítő választ adhassunk, hogy az egységes eljárást megállapítani képesek legyünk, azt kétségbe kell vonnunk. De ha már nincs módunkban és nem is lesz mindaddig hatalmunkban, míg felekezetünknek egységes szervezete nem leend, a bajt gyökeresen orvosolni; még sem szabad veszteg maradnunk, hanem meg kell kisérteni az enyhítő szereket alkalmazni. Ilyen eminens szernek tartom éppen a hitoktatás érdekében a felekezeti iskolák szaporítását és gondos ápolását, mert a jelenlegi hitoktatásnak, mint fentebb jeleztem, főczélja nem az ismeretek szaporításában rejlik, hanem hogy felkeltsük az ifjuság vallásos érzetét, azt folytonosan ápoljuk és nemesebb érzelmeit éleszszük. És miután a tanítás hatása csak akkor lesz maradandó, ha az iskola egész belső élete a vallásfejlesztésre jó hatással lesz, hogy úgyszólva a vallás szilárdítására mintegy tervszerűleg berendezett organismus hasson, hogy így a lélek önként tanuljon a példákon; úgy pedig ezt csakis a felekezeti iskolában érhetjük el. Tapasztalásból tudjuk továbbá, hogy az, ki hetenként kétszer jő egy népes osztályba, mint ez jelenleg a közös iskolákban nyújtott hitoktatásnál történik, sokkal nehezebben bánhat el növendékei oktatásában, mint az, aki minden gyermek egyéniségével tisztában van és tudja, kinek milyen eszközöket kell alkalmaznia, hogy sikeresebben a tanítás czélját elérje. A vallástan tanításánál ezen paedagógiai alapelvet annál inkább kell figyelembe venni, mert szívképző feladatánál fogva a tanító az egyén lelkületével többet tartozik foglalkozni, mint akármely más tantárgynál, és minél sűrűbben érintkezik növendékeivel, annál jobban felelhet meg a tanító feladatának. Ezek és hasonló paedagógiai szempontoknál fogva a vallásosság előmozdítására és így a hitoktatás érdekében a felekezeti iskolát mint legelső és legsikeresebb tényezőnek mondhatjuk. Ha ezeken kívül még elősoroljuk azon intézkedéseket, a melyek a közös

iskolákban ifjuságunk vallásos érzületének aláásására vezetnek és még a legügyesebb, legbuzgóbb hitoktató működését is eredménytelenné teszik, akkor mindenki be fogja látni, hogy mérvadó köreink a hitoktatás kérdését legczélszerűbben minél több felekezeti iskola felállításával oldhatják meg. Nagyon találóan ecseteli a közös iskoláknak a zsidó hit iránti eljárását a pesti izr. iskolák érdemdús igazgatója: Szántó Eleázár úr, a »Magyar Zsidó Szemle« f. é. február havi számában: »A szabad népiskola — így mondja többek közt — a felekezetnélküli iskola csakhamar üres frázisnak bizonyult. Csak az által külömbözik a jó keresztény a katholikus iskolától, hogy ez utóbbi a más hitet mindenkor respektálta, a felekezetnélküli iskola pedig a zsidó hit irányában napról napra türelmetlenebbé vált. A zsidó gyermekeket kényszerítik, hogy szombaton kézi munkát végezzenek; a tanítónők a kézimunka-órákat előszeretettel szombati napokra teszik. Kézi munka, rajz vagy irás alóli felmentés nem létezik Az egész szombatot mulaszthatja és ha elmarad a tanulásban, elbukik, elveszti az évet. Hogy a zsidó-ünnepekre ott sincsenek tekintettel, hol az egész iskolai ifjúság 0·9-része zsidó, ez is nagyon természetes.« És mindezek daczára a zsidóság nagy előszeretettel hódol ezen iskoláknak. A »Nemzeti Nőnevelés« kimutatása szerint az 1887/88. tanévben az állami és községi polgári és felső leányiskolákat 1424 zsidó leány látogatta. Ott is, a hol némely hitközség nagy áldozatok árán fenntart felekezeti iskolákat, igen sokan gyermekeiket, csupán a külső fénynek engedve) más felekezetek vagy közös iskolákba küldik, a hol megengedjük, lesznek műveltek, de vajjon lesznek-e zsidók? és ha igen, hol? A családban, vagy a heti egy-két órai hitoktatásban? Ezzel természetesen a szülők nem törődnek és nagyon helyesen jellemzi egy kiváló felekezeti lap ezen közönyösséget: »Katholikus és protestáns honfitársaink méltó erőlködést fejtenek ki felekezeti leányiskolák felállítása körül. A mi számunkra e küzdelmek nem rejtenek semmiféle tanulságot. Nekünk nem kell polgári, sem felsőbb iskola, sem leánynevelő intézet, még tanítónőinket is másokkal képeztetjük. A mi bizalmunk inghatatlan, a mi optimismusunk legyőzhetetlen.«

Bács-Topolya.

LÉVAI IZOR.

(Vége következik).

KÚTFOK.

184. sz.

A hitoktatás ügye Gyöngyösön.

86/889. h. sz.

Tek. szerkesztőség!

A m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszterium 4100/889. sz. rendelete, a zsidó-hitoktatás és vallásos nevelésre nézve — különösen ott, hol csakis községi iskola áll fenn — oly fontos *elvi jelentőséggel* bir, hogy kellemes kötelességünknek tekintjük, azt minél tágabb kör tudomására hozni.

Minél fogva van szerencsénk mellékelten ugy a hevesmegyei kir. tanfelügyelőség sérelmes rendeletei és azok ellen közbevetett felterjesztésünk, valamint a hivatkozott miniszteri rendelet hü szövegét, a tek. Czim rendelkezésére bocsájtani, maradván

Hitrokoni üdvözlettel

Gyöngyös, 1889. május hó.

A gyöngyösi st. quo izr. hitközség nevében

Weiszmann N.
jegyző.

Bogdán Jónás
elnök.

'/. Hevesmegyei kir. tanfelügyelőség $^{2001}/_{888.}$ sz. átiratának részes kiirása.

A tekintetes községi iskolaszéknek

Gyöngyösön.

...Szükségesnek tartom a gyöngyösi közs. elemi népiskola rendtartása és beléletére nézve a következőt elrendelni, felkérvén a tekintetes iskolaszéket, hogy azok kellő foganatositása iránt haladéktalanul intézkedni sziveskedjék.

a) A népoktatási törvény 57. §-a szerint »A közs. elemi népiskolákba minden hitfelekezet gyermekei járhatván, hiveik hit- és erkölcstani oktatásáról az illető hitfelekezetek tartoznak gondoskodni«. — A közs. iskolaszékek számára kiadatott miniszteri utasitás 44. §. 6. szerint, a közs. iskolában a hit- és erkölcstant az illető hitfelekezet lelkészei látják el. — Az 1877. évi 21678. sz. a. kelt min. rendelettel a közs. elemi népiskolák számára kiadatott min. tanterv szerint, a hit- és erkölcstan oktatására osztályonként heti 2 óra van megszabva és ezen órák alatt

csak hit- és erkölcstan — *még pedig kizárólag magyar tannyelven* — oktatható. — A törvény, utasitás és min. tanterv ezen világos rendelkezésével ellentétben, a gyöngyösi közs. iskolában, az izr. növendékek hit- és erkölcstani oktatását nem az arra illetékes rabbi, vagy helyettese, hanem a közs. iskola helyiségében ugyancsak a közs. tanitók által *speciális héber tantárgyak* is tanittatnak és igy ezekre osztályonkint heti 4—5 óra fordittatik.

Felszólitandó tehát az izr. hitközség, hogy a közs. iskolába járó izr. növendékek vallásoktatására *lelkészhitoktatót nevezzen ki, ki a növendékeket osztályonkint heti 2 órában csak vallás- és erkölcstanra kizárólag magyar tannyelven oktassa. — Ezentúl meg nem engedhető, hogy a közs. iskola helyiségében a közs. tanitók által külön speciális héber tantárgyak tanittassanak.* — Erről a hitközség saját hatáskörében és a fennálló szabályzat szerint külön gondoskodhat.

Eger, 1888. 27/IX.

Halász Ferencz
királyi tanfelügyelő.

Hevesmegye közigazgatási bizottságának Egerben, 1888. október hó 2-án tartott ülése 1883/k. b. 88 sz. végzésének másolata.

A kir. tanfelügyelő bemutatja a gyöngyösi községi iskolaszékhez f. év szeptember hó 27-én 2001 sz. a. intézett felhivását a héber tantárgyak megszüntetése, az izr. hitoktatás törvényszerü rendezése...iránt.

II. — A kir. tanfelügyelő intézkedése helyeslőleg tudomásul vétetik és felhivatik, hogy annak pontos foganatositása felől meggyőződést szerezzen s arról ide kimeritő jelentést tegyen.

Ezen határozat a kir. tanfelügyelőnek s Klimó Pál gyöngyösi közs. iskolaszéki elnöknek, tudomás és miheztartás czéljából kiadandó.

Kelt a közigazgatási bizottságnak Egerben, 1888. október 2-án tartott üléséből.

főispán helyett
Kaszap, alispán.

Hitközségünk ezen rendelet ellen beadott felterjesztésének elintézését be sem várva, a tanfelügyelő az alábbi ujabb átiratot intézett a helybeli közs. iskolaszékhez.

2565/1888. szám.

Hevesmegyei kir. tanfelügyelőség.

A tekintetes községi iskolaszéknek

Gyöngyösön.

...A közigazgatási bizottság m. évi okt. 2-án 1883. sz. a. kelt határozatával jóváhagyta ugyan azon év szept. 27-én 2001 sz. a. kiadott rendeletemet, mely szerint a gyöngyösi községi iskolában az izr. vallásu növendékek hiterkölcstani oktatását a községi tanitók el nem láthatják, s hogy hitoktatás czime alatt a községi iskola helyiségeiben *speciális héber tantárgyak (irás, olvasás) nem tanithatók.* A tekintetes iskolaszék m. évi nov. 28 án tartott üléséből 1 sz. a. kelt határozatában a fennebbiekre vonatkozólag kijelenti, hogy »bár a *községi iskola körében*

egyik felekezetnek a másikkal szemben több kedvezményt és kiváltságot maga az iskolaszék sem kiván engedni«, mégis az érdekelt tanitók anyagi helyzetére tekintettel, a f. tanév végéig az eddigi állapotot meghagyandónak véleményezi. Már a mult évi 2001 sz. a. kelt intézkedésemben kijelentettem, miszerint, mig egyfelől a községi iskolába járó bármely hitfelekezetü növendékek vallásos érzületét nemcsak tiszteletben tartatni, hanem ápoltatni is kivánom; — addig másfelől éppen a községi iskola intentiójával össze nem egyeztethető, *hogy abban egyik felekezet a másikkal szemben több kedvezményben és kiváltságos helyzetben részesittessék.* Már pedig a gyöngyösi izr. hitfelekezet a közs. iskolában eddig *oly előjogokat élvezett, melyek a más hitfelekezetbeliekre sérelmesek. Ilyenek, hogy míg a keresztény hitfelekezetek külön lelkész hitoktatók által látják el a közs. iskolai hitoktatást, addig az izr. hitfelekezet ilyenekül a községi tanitókat alkalmazza,* kik nem pusztán hit-erkölcstant, de ezen czim alatt *még speciális héber tantárgyakat is tanitanak a községi iskolában.* Bármily hosszu gyakorlat szól e rendszer mellett, én azt a népokt. törvény világos rendelkezése és szellemével ellentétben állónak tekintem s igy kötelességem annak megszüntetése iránt intézkedni. Ennélfogva ujból megkeresem a tekintetes iskolaszéket, miszerint az izr. hitközséget haladéktalanul szólitsa föl, *hogy a hitoktatást a községi iskolában a népoktatási törvény 57. §-a alapján külön hitoktatás által magyar tannyelven láttassa el s a héber hitoktatás iránt saját hatáskörében gondoskodjék,* mert ezen tantárgy a *közs. iskolában semmi szin alatt nem tanitható.* Jogában áll az izr. hitközségnek a héber tantárgyak tanitására külön talmud-thora iskolát állitani, melynek szervezését, illetve a nyilvános népiskolához viszonyát, a '/. alatt másolatban csatolt miniszteri rendelet szabályozza. Ha a hitközség ily iskolát a rendelet értelmében felállit, nem lesz kifogásom az ellen, hogy ezen iskolában a mostani izr. vallásu községi tanitók — a népokt. törvény 141. §-a alapján a közig. bizottságtól kikérendő engedély alapján — közs. iskolai tanóráikon kivül tanitsanak. Felhivom a tekintetes iskolaszéket, miszerint ezen intézkedésem foganatositása felől hozzám mielőbb jelentést tegyen.

Eger, 1889. január 9-én. *Halász Ferencz*
királyi tanfelügyelő.

A gyöngyösi st. quo izr. hitközség felterjesztése a ./' alatt ide csatolt Hevesm. kir. tanfelügyelőjének 2001 és 2565/88 sz. rendeletei ellen.

38/889 szám.

Méltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes urunk!

Mult évi november hó 8-án vettük Hevesmegye t. kir. tanfelügyelőjének 2001/888 sz. rendeletét, melylyel a gyöngyösi közs. népiskolában általunk ellátott hit- és erkölcstani oktatásra nézve, az eddigi 20 éven át teljes sikerrel és semmi irányban hátrányt nem okozólag folytatatott gyakorlat megváltoztatása mellett, olyan ujabbi intézkedéseket rendelt, melyek egy részről felekezeti önkormányzati jogainkat mélyen sértették, más részről egész szükségtelenül olyan anyagi terheket róttak ránk, minőket elviselnünk helyzetünknél fogva lehetetlen.

Ezen, velünk való minden előzetes érintkezés nélkül létrejött és esetleges ellenvetéseink bevárása nélkül közig. bizottságilag megerősitett tfelügyelői rendelet ellen kellő időben egészen tárgyilagos felebbezéssel éltünk, Méltóságod m. oltalmát kérve.

Hittük és reméltük, hogy egy alkotmányos országban bármely hatóság rendelete ellen jogorvoslatnak helye lévén, a kir. tfelügyelő urnak vallásunk belső ügyeibe történt illetéktelen beavatkozása czélt nem ér, hanem Méltóságod által helyreigazitást fog nyerni, mert hiszen a mi 20 éven át jó volt, amit maga Hev. m. jelenlegi tfelügyelője a f. évi tanórarend megerősitése által helyesnek elismert, a mely rendszer mellett a gyöngyösi közs. iskola évről évre virágzóbbá volt képes válni, ezen gyakorlat megváltoztatása, még ha jogosult volna is, nem oly sürgős szükség, hogy amiatt törvénytelenség követtessék el, a már megállapitott tanórarend az iskolaszék megkérdeztetése nélkül megváltoztassék és a tanfelügyelői rendelet ellen közbevetett felebbezésnek felsőbb elintézése be ne várassék.

Legnagyobb megütközésünkre vettük azonban a kir. tanfelügyelő ur 2565/888 sz. ujabbi rendeletét, melylyel felebbezésünkről tudomást sem véve, első rendeletének haladéktalan végrehajtását követeli.

Minthogy e szerint nem alkotmányos állapotok, *hanem erőszakkal állunk* szemben, kénytelenek vagyunk mi is, az ujabbi felebbezési rendes eljárás mellőzésével, ez uton közvetlenül Méltóságod kegyes szine elé járulni, az iránt esedezvén, miszerint kegyeskedjék alábbi panaszunkat meghallgatni, a vonatkozó iratokat H. m. kir. tanfelügyelőjétől *sürgősen* felkövetelni és az ügynek legmagasabb elintézéseig Hevesm. tanfelügyelőjének meghagyni, hogy mivel sem indokolt, önkényes intézkedéseit függeszsze fel.

Méltóságú Miniszter Úr!

A sérelmezett 2001/88 sz. tanfelügyelői rendeletnek felekezeti önkormányzatunkat legsértőbb intézkedése az, hogy a kir. tanfelügyelő úr azzal *beavatkozik a hit- és erkölcstan oktatása terjedelmének megállapitásába.* Az 1877. évi 21678 számu miniszteri rendelet azt, a mit a tfelügyelő ur belőle idéz, *nem tartalmazza,* de igenis II. 1. pontjában világosan meghatározza, *hogy a hit- és erkölcstan tanitása és a tantárgyak terjedelmének meghatározása, a vallás-felekezeti hatóságok jogköréhez tartozik.*

Midőn tehát a kir. tanfelügyelő ur a héber hitfelekezetnek megtiltani akarná, hogy a gyermekeket a hittani órákban héberül olvasni és a templomi istentisztelet alkalmával héberül felolvasás alá kerülő szent irást megérteni tanithassa, ugy a tantárgy terjedelmének megállapitásába avatkozik.

2001/88 sz. első rendeletében *specziális héber* tantárgyakról szól a tfelügy. ur, azoknak közelebbi meghatározása nélkül; ujabbi 2565/888 rendeletében már a *speciális héber tantárgy alatt az irást és olvasást jelöli meg.* — Az első rendelet, bár szintén sérelmes, mert szerény véleményünk szerint azt, hogy *mit és mennyit* tanitsunk, az nem a kir. tanfelügyelő ur elbirálása alá, hanem kizárólag a *mi* jogkörünkhöz tartozik; ámde ha csak az első rendeletet olvassuk, specziális héber tantár-

gyak alatt magasabb theologiai disciplinák is értethetvén, még némi mentséggel lehetett volna a tanfelügyelő ur beavatkozásaira tekinteni. Azon magyarázat azonban, melyet a második rendelet azon bizonyos *specziális héber* tantárgyaknak ad, kétségtelenné teszi, hogy *egy müvelt államban hallatlan sérelemről kell* panaszkodnunk, mert a kir. tanfelügyelő ur nem kevesebbet akar tőlünk eltiltani, mint azt, *hogy gyermekeinket azon nyelven, melyet hitfelekezetünk országosan imádsága nyelvének használ, használnia kell, olvasni tanitsuk* és tehát azon eredményt akarja elérni, hogy a gyermek a hit- és erkölcstan alapelemét: az *imát ne ismerhesse.*

Nem enyhiti intézkedésének helytelen voltát a kir. tanfelügyelő ur azon — a második rendeletben *kegyesen* ajánlatba hozott talmud-thora iskola, mert ilyennek felállitása ép oly kevéssé függ a kir. tanfelügyelő ur *kegyes* (?) engedélyezésétől, mint a mily kevéssé látszik ismerni a talmud-thora — mely már csakugyan specziális héber tantárgyak fejlesztésére szolgál — és a hit- és erkölcstan közötti külömbséget, mely csakis a valásos érzület ébresztését, a felekezet alapelveit: tehát a sziv és jellem nemesitését öleli fel. A hit és erkölcstan tanitásának kötelező volta képezi biztositékát annak, hogy az ifjuság vallásos irányban neveltessék. Azon kérdéses talmud-thora intézet látogatására pedig egy gyermeket sem lehetne kötelezni s ennél fogva az egyes szülők, söt *gyermekek tetszésére volna bizva, ha vajjon utóbbi megtanul-e imádkozni vagy sem.*

A sérelmezett kir. tanfelügyelői rendelet azon második intézkedése, mely szerint a népiskolai hitoktatást *lelkész* hitoktatóval teljesittessük amig egy részről a népoktatási törv. és fent hivatkozott 1877. évi miniszteri rendelettel ellentétben áll; más részről vallási intézményeinket és egyházi közegeinket illetőleg *nagyfokú tájekozatlanságra vall.* Az 1868. t. cz. 57. §-a a *hitfelekezeteket* jelöli ki mint olyanokat, melyek a hit- és erkölcstan tanitásáról gondoskodnak. Az 1877. évi 21678. sz. miniszteri rendelet pedig több helyen *vallás-tanitókról* tesz említést, *lelkészről sehol egy szó sem,* csupán a polgári iskolaszékek számára kiadott miniszteri utasitásnak kir. tanfelügyelő ur által idézett, azonban tévesen magyarázott 44. §-ában, amelynek 6. pontjában nem az mondatik, amit a tanfelügyelő ur idéz, hogy t. i. a közs. iskolában a hit- és erkölcstant az illető hitfelekezet *lelkészei* látják el, hanem ezen miniszteri utasitás a törvénytől eltérő semmiféle intézkedést nem tartalmazván, az iskolaszékeknek megmagyarázza, *miként kell a törvényt végrehajtani;* minthogy pedig a törv. 57. §-a szerint a hitfelekezet gondoskodik a hittan tanitásáról, ennélfogva a törvényt magyarázó miniszt. utasitás, nem is foglalhatna magában a törvénynyel ellentétes intézkedést, a mint tényleg nem is foglal magában, mert a kérdéses 6. pont, midőn az iskolaszéknek kötelességévé teszi, hogy az illető hitfelekezeti *lelkészeket* a hittan tanitására felszólitsa, nem azt akarja mondani, *hogy a hittan oktatását magának a lelkésznek kell ellátnia, hanem* a lelkészt mint *azon egyént* jelöli *meg, kivel e tekintetben — mint az illető hitfelekezet személyesitőjével — az iskolaszék érintkezzék* s tekintettel arra, hogy a zsidó-felekezet kivételével, a többi felekezetek képviselői *tényleg a lelkészek,* a min. utasitásnak, a törvénytől eltérőnek

látszó kifejezése, menthető. — Gyakorlatban tényleg sehol sem magyarázták a min. utasitás 6. pontját ugy, hogy *maguknak a lelkészeknek* kellene a hitoktatást tanitani, amint hogy pl. a helybeli közs. iskolánál a ref. vallásnak hitoktatását sem a *lelkész maga, hanem a kántor-tanitó teljesiti.*

Speciálisan a zsidó-hitfelekezetnél, hol a segédlelkészi intézmény teljesen irmeretlen, kivihetetlen is lenne a tanfelügyelő ur rendelkezése, mert tekintettel arra, hogy a hit- és erkölcstani órák meghatározása nem az illető hitfelekezet tetszésére van bizva, hanem a világi tárgyak *tanitásának befejezése után* (az iskolai rendtartás elönyére) és az összes osztályokban majdnem ugyanazon órákban történik a hitoktatás, ennélfogva pl. itt Gyöngyösön, hol az életfogytiglan választott lelkész agg kora miatt a hitoktatást közvetlenül nem láthatja el, kivüle a hitoktatás ellátására 3—4 lelkészt kellene alkalmaznunk, ami minden tekintetben, de leginkább anyagi szempontból kivihetlen.

Tekintettel az elébb elmondottakra, nevezetesen arra, hogy a helybeli közs. iskolában a hit- és erkölcstan a világi tantárgyak *befejezése után minden osztályban majdnem ugyanazon órákban* tanittatik s ennélfogva hitfelekezetünknek a hitoktatás ellátására 3—4 taneröre szüksége van, azon súlyos teher mellett, melyet a községi iskola fentartása a hitközségi tagokra is ró, teljesen lehetetlen volna a szükséges tanerőket oly fizetéssel ellátni, hogy abból hivatásukhoz méltóan megélhetnének. Ha tehát a hitközségnek nem állana módjában az, hogy a hitoktatásért a megélhetésre nézve rendes fizetésük által biztositott közs. iskolai zsidó vall. tanitók által méltányos, de általunk elviselhető tiszteletdij mellett láttathassa el, két eset állhatna be, t. i. vagy *nem lenne képes a törv. 57. §-ának megfelelni, vagy pedig követelnie kellene, hogy a hitokt. órák, tekintet nélkül az iskolai rendtartásra, a hitks. anyagi erejéhez mérten ugy osztassanak be, hogy az izr. felekezetüek hittani órája akkor tartassék, amikor az alkalmazandó vallástanitója épen rá ér, ami a* közs. iskola eddig jónak bizonyult rendtartását teljesen megzavarná.

Legyen szabad e helyen csodálkozásunknak kifejezést adni afölött hogy a kir. ttl. ur, ahelyett, hogy hivatásának megfelelve, módot keresne a kerületében lakó tanitók anyagi helyzetének javitásán közremüködni, ellenkezőképen a közs. iskola tanitóinak javadalmát kisebbiteni igyekszik. Avagy talán nem találja a kir. tf. ur erkölcsös foglalkozásnak a hit- és erkölcstan oktatását? Sérelmes intézkedéséből ennél mást következtetni nem lehet.

Habár a közs. isk. zsidó vallásu tanitói 20 év óta látják el a hit- és erkölcstan oktatását és ezen körülmény, valamint a vonatkozó tanórarend évről-évre felsőbb isk. hatóság előtt ismeretes volt és igy hallgatólagos jóváhagyást nyert, mégis tisztelettel vagyunk bátrak megjegyezni, hogy a kir. tf. ur ebbeli intézkedése is tévedésen alapszik, mert 1868. t. cz. 141 §-a értelmében a tanitóság gyakorlására elöleges engedelem nem kell, ép oly kevéssé az iskola falain belül oktatott hit- és erkölcstan, mint

az azokon kivül netán adott magántanitásra, hanem csak oly teendők tétetnek függővé engedélytől, melyek a *tanitói foglalkozás körén kivül esnek.*

Hitfelekezetünk által élvezett és a többi hittelekezetekre nézve sérelmes előjog és kiváltságnak nevezi a tanfelügyelő ur azon körülményt, hogy mi a hitoktatást a zsidóvallásu községi tanitókkal láttatjuk el. Hogy miben áll itt a sérelem? Őszintén megvallva, azt véges eszünkkel felfogni képesek nem vagyunk, mert ép oly joggal nevezhetnők reánk nézve sérelmesnek azt, hogy pl. a r. k. *felekezet azon szerencsés helyzetben van, hogy 100 frt évi fizetésü káplánok fölött rendelkezik, kik a segédlelkészi teendőkön kivül a hitoktatást is ellátják, és a h. református felekezet 500 frt fizetésü kántorára ruházhatja a vallástanitást.*

De hogy itt sérelemről a többi felekezetre nézve szó sem lehet, igazolja egyrészt azon tény, hogy husz év óta ezen gyakorlat ellen sem az eddigi tanfelügyelőségek, sem az iskolát fentartó város óvást nem emelt; másrészt pedig ezen állitólag sérelmes előjog és kiváltság beszüntetésére soha egy szóval sem kéretett fel a jelenlegi tanfelügyelő ur. De végre nem lehet szó sérelmes előjogról már azért sem, mivel, mint már szerencsénk volt hangsulyozni, a hitoktatás a világi tárgyak befejeztével történvén, *jogában állana a többi felekezeteknek is a vallásukbeli ks. tanitókkal ellátatni a hittant anélkül, hogy nekünk eszünkbe jutna ezen a czimen sérelmes előjogokról panaszkodni.*

Nméltóságu miniszter Ur!

Az 1868. évi népokt. törv. életbeléptetésekor virágzó felekezeti iskolával birtunk, melyben amellett, hogy a polgári tárgyakban a legszebb eredményt mutattuk fel, képesek voltunk vallásunk tanitásának egy-egy osztályban hetenkint 10 órát szentelni s igy a hazának erkölcsös és vallásos polgárokat nevelve, hazafiui kötelességünknek eleget tettünk, *még sem haboztunk egy perczig sem, a fejlettebb kornak, a müvelődésnek, az 1868. t. cz. által követelt áldozatot meghozni, habár tudtuk, hogy ez vallásos oktatásunknak nem lehet előnyére, de feladtuk mégis a fel. iskolát s csatlakoztunk a közös iskola felállításához, mert az egyes hitfelekezetek között már az iskolák különbözőségében emelt vátaszfal lerombolásában, müvelődési és hazafiui kötelességet véltünk és akartunk teljesiteni.*

E perczt ől fogva a vallásoktatásnak addig szánt idő felét a közösség, az összeolvadás eszméjének feláldoztuk és vallásunk tanitására kiszabott heti 4—5 órával megelégedtünk. Ámde teljesen czéltévesztett volna fent jelzett buzgalmunk és áldozatkészségunk, *ha annak vallásunkat egyszen feláldoznók. Pedig nem kevesebbet, mint ezt várhatnók az esetben, ha a kir. tfelügy. rendelet testté válnék* és vallásunk oktatása tekintetében hetenkint 2 órára szorittatnánk.

Ezelőtt 20 évvel, midőn a gyermek a családban szivta magába a vallásos eszméket, hetenkint 10 óra nem volt sok a vallás oktatására és ma az anyagiasság korában, *midőn mondhatná, hogy a gyermek az iskolán kivül alig tápláltatik a hit- és erkölcs nemesitő tanaival,* ma 2 óra elegendő legyen a vallás oktatására? A keresztény vallásfelekezetek Istentiszteletében szokásos *külső formaságok és vall. gyakorlatok az iskolán kivül is*

hatnak a gyermek vallásos érzületének emelésére, mig a zsidó vallás — *ily külformák hiányában — csakis az iskolában nyujtja a szükséges nemesitő hatást. Emellett a héber olvasás, mint az ima nyelve, valamint a héber imának a gyermekkel hazai nyelvünkön való megértetése, oly nélkülözhetlen alapfeltétele vallási oktatásunknak,* hogy ezen körülmények, mindenekelőtt reméljük, elegendő sulylyal fognak birni arra nézve, hogy a *heti 4—5 órai hitoktatási, mint elkerülhetlenül szükséges időhöz való ragaszkodásunkat Nmélt. kegyesen méltányolni fogja.*

A kir. tfl. úr által hivatkozott 1877. évi min. tanórarend nem *változhatatlanul határozza meg* az egyes tantárgyakra igénybe vehető órák számát, mert hiszen a törv. 52. §-a a tanórák maximumát 25-ben állapitja meg, a hivatkozott min. rendelet pedig a javasolt tanórarendeket, mint zsinormértékül *„szolgálhatókat“* hozza ajánlatba és a hivatkozott 52. §. azon rendelkezését, mely szerint a tanórák maximuma 25-ben állapittatik meg, nem érinti.

De nem is lehet képzelni, hogy 20 éven át törvénytelen állapotot türt volna a kir. tfelügyelőség, melyhez a tanórarendek és azokban a 4—5 órai hitoktatás, évenkint felterjesztve lettek, és onnét mindannyiszor megerősitve visszaérkeztek. — Ezek után csak az a kérdés, ha valjon a 4—5 órai hitoktatás a többi tantárgyak elhanyagolására, avagy a gyermekek tulterheltetésére vezet-e? E tekintetben bátran hivatkozhatunk a mellettünk bizonyitó tapasztalatokra, melyek szerint a közs. iskolának *zsidó vallásu növendékei a világi tárgyakban is a legelső sorban haladók voltak,* daczára annak, hogy a közelmult tanév végéig községi iskolánk kötelező tantárgyai között a német irás és olvasás, ugy a német nyelvtan is foglalt helyet, amely tantárgyak már ezen tanévtől kezdve — a tfelügyelő ur intézkedése folytán — tanittatni megszünvén, most és ezután még *kevésbbé lehet szó tulterheltetésről, mint eddig.*

Kegyelmes Urunk! Teljesen át vagyunk hatva azon szellemtől, mely a közs. iskolai institutio megalakulásánál az illető fenkölt gondolkozásu államférfiakat vezérelte; tudjuk, hogy czélja a *felekezeti válaszfal lerombolása, a testvériség ápolása és az egyenlőség meghonositására irányult.* Mint már jelezni volt szerencsénk, hazafiui hévvel, honpolgári lelkesedéssel és önmegtagadással áldoztuk fel *virágzó felekezeti iskolánkat, hogy vállvetve működjünk közre ezen legfőbb polgári eszménykép elérésében* s mi volnánk az utolsók, kik ezen magasztos intézmény elvesztését óhajtanók, de másrészt *ép oly szent meggyőződésünk az, hogy a nemzedék vallásos érzülete képezi a hazafiui erényeknek legszilárdabb alapkövét; csakis a vallásos szellem, a felekezeti öntudat fejlesztése segélyével nevelhetünk hü polgárokat;* a vallásos nevelés az, mely legfőbb támasza volt és lesz mindenha a *hazának és trónnak.* Ezen felfogásunk helyességét bizonyitják maguk az országos tantervek is, melyekben a hit- és erkölcstan a legelső helyet foglalja el, minélfogva ha *azon, fölötte sajnos kényszerhelyzetbe jutnánk, hogy a közs. iskolai intézmény és vallásos nevelés lehetősége között kellene választanunk, legbensőbb meggyőződésünk és szent hazafiui kötelességünknek tekintenők a vallásos nevelésnek adni az elsőséget, minthogy a testvériség, egyenlőség és*

honszeretet csak oly nemzedék keblében fejleszthető, mely vallásos nevelés által lett nemesítve.

Osztályonként heti 2 órában — legjobb meggyőződésünk szerint — vallásunk oktatásának czélját *még meg sem közelíthetjük*, erre legalább 4—5 órát kell forditanunk és ha Nméltóságod a hittani idő reducálására vonatkozó kir. tanfelügyelői sérelmezett intézkedést jóvá hagyná, vérző szivvel bár, de legszentebb kötelességérzetünk sugalmazása folytán, *kénytelenek lennénk felekezeti iskolánkhoz visszatérni, hol meggyőződésünk szerint és jogtalan beavatkozástól menten, nevelnénk a hazának vallásos s igy hű, minden körülmények között megbizható polgárokat.*

Nméltóságod bölcseségéről azonban annyira meg vagyunk győződve, miszerint egy perczig sem kételkedünk abban, hogy álláspontunk magas helyeslésével fog találkozni és annak hódolatteljes előterjesztésében kizárólag egy *felekezet jogos öntudatát, a közs. iskola institutio őszinte barátjait s végre a korszellemmel haladni törekvő, de ép azért vallásbeli autonomiáját féltékenyen őrző* honpolgárokat kegyeskedik felismerni.

Minél fogva oda terjed hódolatteljes kérelmünk, miszerint *épen a helybeli közs. iskola fentartásának érdekében az országos törvényekben gyökerező felekezeti önkormányzati jogok megvédelmezése szempontjából* a Heves m. kir. tflnek sérelmezett intézkedését hatályon kivül helyezni, öt a jövőre nézve *belügyeink érintetlen hagyására utasitani* és a helybeli községi iskola épületében megtartandó hitoktatásra heten- és osztályonként 4—5 órát engedélyezni kegyeskednék.

Ügyünket határtalan bizalommal Nagym. bölcs belátására és ismert igazságszeretetére bizva, maradtunk

Gyöngyösön, 1889. január 25-én.

A Nméltóságú m. kir. vallás- és
közoktatásügyi Miniszter úrnak

hódolattal teljes szolgái

A gyöngyösi st. quo izr. hitközség nevében

Weiszmann N.
jegyző.

Bogdán Jónás,
elnök.

Vallás- és közoktatásügyi miniszter, Heves m. közigazgatási bizottságának.
4100. szám.

Heves m. kir tanfelügyelőjének mult évi szept. 27-én 2001. sz. a. valamint f. é. január hó 9-én 2565/88. sz. a. és a közigazgatási bizottságnak mult évi október hó 3-án 1883. sz. a. gyöngyösi községi iskolában az izr. hitoktatás rendezése ügyében tett intézkedéseit, a gyöngyösi status-quo izr. hitközség részéről közbevetett felfolyamodás figyelembe vétele után, változatlanul fenn nem tarthatom, miért is a következőket rendelem el:

A gyöngyösi községi elemi iskola községi jellege szigoruan fenntartandó ezentul, de az iskolában egyik hitfelekezet sem részesülhet különös kedvezményben. Az elemi népiskolák számára kiadott miniszteri

tantervben a hit- és erkölcstan tanitására *kiszabott heti 2 óra, mint legkevesebb értendő és annál többet is lehet megállapitani, ha az 1868. évi XXXVIII, t. cz. 52, §-ában és 1887. évi aug. 26-án 21678. sz. a. kiadott miniszteri tanterben kiszabott 20—26 órát a heti összes tanórák meg nem haladják.* Az emlitett tantervben ki van mondva, hogy a hit- és erkölcstan iskolai évfolyamok szerinti felosztásának és terjedelmének meghatározása a felekezeti hatóságok jogköréhez tartozik. *Ebben tehát a gyöngyösi izr. hitközség elöljárósága határoz. Annak megállapitása, hogy mi tartozik az izr. hit- és erkölcstan köréhez, kizárólag a hitfelekezet elöljáróságát illeti, más hatóságnak arra nincs befolyása.* Felvilágositásul megjegyzem, hogy az *izr. hitoktatás körébe van vonva az izr. imádságoknak héber nyelven tanitása, ennélfogva ide tartozik a héber irás és olvasás tanitása is. Ezt a polgári hatóság meg nem tilthatja.* Korlátozni csak annyiban kell, hogy ugy a Mózes, mint más vallásuak a hit- és erkölcstanban a közs. iskola helyiségében, a többi tantárgyak tanitásán kivül és külön-külön tanittassanak. *Annak meghatározására, hogy kik vannak jogositva a hit- és erkölcstan tanitására, az illető egyház elöljárósága vagy hatósága illetékes.*

A gyöngyösi községi iskolában ezen iskola *izr. vallásu tanitói jogositottak lehetnek a hittanitásra, ha az egyház elöljárósága őket jelöli ki*, de az iskolaszék megkövetelheti annak igazolását, valjon az ily megbizott hittanitóknak van-e lelkészi (rabbi) vagy oly tanitói oklevelök, melyben a hittanitásra is képesittettek. — Ha ezt igazolni nem tudnák, arról hozzám jelentést kell tenni.

A községi iskolákban az ünnepnapokat, az iskolaszékek számára kiadott utasitás 49. §-a szerint, az iskolaszék határozza meg, *és ha a rendes tanitási napokra esnék valamely hitfelekezet ünnepe, ugy tekintettel kell lenni az illető hitfelekezet vallási követelményeire: p. o. a Mózes vallásu növendékeket ily napokon sem irásra, sem rajzolásra nem lehet kényszeriteni. A hit- és erkölcstan tanitásán kivül, minden hitfelekezethez tartozó tanuló, saját felekezetéhez tartozó tanitó vezetése és felügyelete alatt, isteni tiszteletre tartozik menni.* Ennek pontos gyakorlását, a vallásosság ébrentartására és gyakorlására az iskolaszék követelje meg.

F. é. január hó 26-án 190. sz. a. kelt jelentésére, a közlemények visszacsatolása mellett, felhivom a közigazgatási bizottságot, hogy ezen rendeletem végrehajtásáról gondoskodjék.

Budapest, 1889. évi febr. 2-án.

Gróf Csáky s. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen wortgetreu übersetzt . . . . . durch . . . . *Aug. Wünsche.* Zweiter Halbband. 3. Abtheilung (Szanhedrin Abóda zára, Makkóth, Sebuóth, Hórájóth, Edújóth, Abóth traktátusok). Lipcse. O. Schulze. — *Nádai Gyula.* Török irások. Budapest.

A német községek. A német községek fentartanak 30 egyletet a kézmü terjesztésére a zsidók között, 10 aggokat ellátó intézetet, 20 kór- és sinylő-házat, 3 rabbi-, 8 tanitóképző intézetet, 8 reáliskolát, 25 árvaházat.

Zsidó statisztika. *Samarkandban* mintegy 6000 zsidó lakik, 3 templomukban a szefárdi ritust követik. Anyanyelvük emberemlékezet óta a persa. — *Ázsiai Törökországban,* Palesztinát nem számitva, 150,000 zsidó lakik, legnagyobb részük az 14992-ben Spanyolországból kiüzöttek utódai.

A zsidók Indiában. Kelbunker Sámuel a Beni-Israel elnöke Bombayben külön monografiában irta meg a zsidók történetét Indiában, melyben kimutatja, hogy a zsidók két évezred óta élnek Indiában, többnyire üldözve és nyomorogva. Az utolsó év óta nekik is több szabadság engedtetett, »de egészben mind maig a lakosság páriái.« Szerző különösen a mellett szólal föl, hogy a filanthropusok figyelmét India sidóságának végtelen nyomorára is kellene már irányitani.

Zsidók külföldön. *Dr. Stein* Lajos magyar származásu volt rabbinövendék a *zürichi* politechnikumon a filozofia és pedagogia tanitásával, tanári czimmel, bizatott meg. — *Lord Rothschildot* az angol királyné lord-leutenantnak és Buckinghamshire részére custos rotulorumnak nevezte ki; az első hadi, a második birói méltóság s első eset, hogy azok bármelyike zsidóra ruháztatik.

Bözöd-Ujfalu. Egy hosszabb jelentés és tudósitás B.-Ujfaluról kiszorult e füzetből. A jövő számban adjuk.

Tudomásul. A mult számunkban hirdetett zsidó közigazgatás kézikönyve a tervezett módon nem jön létre. A beérkezett előfizetési pénzeket visszaküldjük.

TUDOMÁNY.

Humor az édenben. [1])

Immánuel Harómi költészetében egyesült az olasz és zsidó szellem: két teljesen ellentétes világfelfogás, a melyek így, különösen a fölületes Immánuelben, nem olvadhattak tökéletesen egybe. Míg a spanyol korszaknak mély érzületű és alapos tudományú szellemei egybeolvaszthatták a bölcsészetet és hagyományt, az egymáshoz közelebb álló arab és zsidó szellemet: addig Immánuelben csak összekeveredett a két elem s mindegyik megőrizte sajátosságait a másiknak rovására. Immánuelnél mélységesebb szellem kellett oda, hogy a méltóságost a könnyelmüvel, a komolyt a ledérrel, a tragikust a bohózatossal egyensúlyba hozza. A zsidó szellem a köznapiból is szentet, a családból is szentélyt alkotott, a déli könnyelműség számára nem volt misem annyira szent és magasztos, hogy gúnynyal ne illethette volna. Ez a frivolitás — és ez jellemzi legjobban Immánuel költeményeinek gyűjteményét, a *Machbérót*-ot. A nagy spanyol-zsidó költők remegő ihlettséggel, levetett sarúkkal közeledtek a szentíráshoz, mert tudták, hogy »szent a talaj, a melyen állanak.« E korszak leáldozó napjának sugarai megaranyozták még Charízi költészetének szegélyét — de már ekkor beköszöntőfélben volt az alkony és az esti imának hangját néha félbeszakítja egy-egy szivósabb szó, egy-egy éjjeli felkurjantás. A muziv-stilus a szentírásnak stilusa; a költészet szent köveknek mozaikja: e szent kövecskékből már Charizi is merészelt torzképeket kirakni. Im a szentírást e földre rántó frivolitásnak két költeménye a balháról. Fokozat van bennök.

»Ágyamba törsz, gonosz bolha
S a véremet szívod szopva;
Sohse legyen hát ünneped,
Ujjam holtod után eped.«

Bölcsinktől az intést kapom:
»Tilos ölni szombatnapon!«
Ám ezt más tan előzte meg:
»Ha gyilkos jö, előzd te meg.« [2])

[1]) Egy fejezet a szerzőnek »Midrás és költészet« czimű munkájának első kötetéből.

[2]) Czíczim u'feráchim 23. I.

Ebben van mosolyra indító szellemesség is; másutt a szellemesnek élvezetét megzavarja az obscoenitas, a mely nem átalja a szentirásnak mondatát helyéből kiragadni és más hozzá nem méltó összefüggésbe illeszteni. Ez az aranygyűrű a sertésnek orrába.

»S ha az embert álom tartja fogva,
S lágy szendernek lesz kiki a foglya,
Hozzád oson,
Csúszik,
Kúszik
A vánkoson. — — —
Ott bujkál a lepel alatt — —
Majd szépen a mellig szalad,
És e »kettős tábor«-nál megmarad. [2])
— — —
Egész éjjel gyötrött, kínzott,
E karon és arczon hízott.
Utánozza a szent papot,
Ki szint' czombot s mellet kapott;
»Emelkedő mell, czomb, karok,
Tökéletes kövér —« [3]).

Charizi volt Immánuelnek mintaképe, de a tanítvány egy tekintetben túltett a mesteren. Charizit elcsábította a szellemeskedési vágy, Immánuel gyakran szándékosan frivol. A legmagasztosabból hirtelen alácsap a mélységbe, az ég magasából a földnek sarába: a zsidó irodalomnak Heinéja, de a német költőnek mélységes poézise nélkül, a mely feledteti a hirtelen ellentétek barokkságát. Immánuelben mindazáltal zsidó szív dobogott, de de hát az olasz égnek napja ragyogott fölötte és a Boccaccio levegőjében lélekzett. Énekel a szerelemről, játszi hangon, olvadozva — de tömjénillattal vette körül a hűtelen szerelmet is. Az ő múzsája pajkos leány, ki az ifjú költőt dédelgette s ki a vént is »csalogatta, hívogatta kertjébe«.

»Hej vén korom, hogy beváldol,
Mi vágyat sem hagy énnekem,
Mig ifjonta felszerelten
Ajkimon ült lágy énekem.
— —
A szerelmi dalok feje
Sóvár vágyam éneklése;
A szív csábos kéjét dalltam,
Bennem kis őz játszva kése.

[2]) Gen. 32, 3.
[3]) Lev. 7. 34. — Charizi: IV. makáma.

Itt él bennem s vágy epedten,
Ő kéjemnek legfőbbike,
Én hívattam be először
Váraiba, kertjeibe.
— —
Vándoroltam, úton voltam
S egy szép kertbe bevetődtem,

A violát nézegetni,
Ábrándozni, rózsát szedni:
Ott volt őzem, s körülötte
Ámbra, mirha, jaj de mennyi.

Őt alkotva a teremtő,
Semmi mással nem törődött.
— —
Csöndben néztem, hogy megtudjam,
Elkerget-e, hí-e szeme?
Nem próbáltam, de úgy láttam,
Hogy igyen szól: menj el — jere!

Felhevültem, égett bensőm,
Leroskadt e test alatta,
S felkiáltók: »Szép vagy, kis őz,
Rád e varázst ki adhatta?

Két lágy kezed gyógyítson meg,
Szemed nyila ha szúr s áthat;
Szánj meg, ó adj violádból,
Galambkám, hadd látom bájad.«

Hallván e szót az özike,
Rám jóságos szemet vetett,
S »Bölcsek bölcse — szólt — két részből
Az egyik részt adom neked.

Im testemet ketté osztom,
Válaszd ki hát az egyiket;
Itt van övem, ez osztja szét
Az alsót s a felsőbbiket.

Ezt vagy azt, mert mind a két részt,
Nem adom ám: rajta, válaszsz!
Most mit tegyek? biz' nem tudtam
Mi legyen az okos válasz.
— —
Én nyomorult! Hogy ilyen is
Történhetik még énvelem —
De bajodra, kis őz, legyen
Felső részed az én felem.

Hallván ezt a kis özike,
Felujjongott kéjjel telve,
S eskve mondá: »Hő vágyadra,
Szivem vágyik szerelmedre.

S mert ezt kérted és mert szíved
A nemesbik részt akará,
Életemre! Szálljon az öv
Le a földre, talpam alá:

Uralkodjál mindkét részen,
Juss mindkét föld birtokába,«
És elmentem a kis özzel,
Eljutottam fénylakába.

Borát ittam, étkét ettem,
Mirhájából meregettem . . .
De most a kor teher rajtam
S özem elüz megvetetten.

Már nem szeret. Szavamra már
Nem is hallgat, nem is figyel,
Ha azt mondom: jer, jer kis öz!
Mást boldogít szerelmivel.
— —
Mert hajam ősz, és szakállam
Az aranyból ezüstté lett,
Itt a vénség kopaszsága
S átkát hozta az agg élet.« [1])

Itt játszi hangon enyeleg a szerelemnek bensőségével:

»Bájad után úgy epedtem,
Érted a vágy égett bennem.

[1]) Machb. 36. 1.

Mily különös: szívem eped,
Pedig érzi, hogy megreped.
Old meg szívem s menedéket
Örömest nyujt mégis néked.« [1])

Avagy a keleti költészetnek színpompájával rajzolja a kedvesnek szemeit:

»Ki hitte vón', kedvesem, hogy égve
Felszáll szemed viharban az égbe?
Mert ott látom én az alkonyt fényben
És a hajnalt e sugárzó képen.
Korallodon csüng szeretve éltem,
Benne biz' az ég csodáit vélem.
— —
Szemed talán, szépek szépe,
Égi csillag, s nappal fogva nálad?
S a mennyboltra csakis este szállhat?
Vagy tán csak a csillag képe,
S arczod is ily képe a mennyboltnak?
— Más tüz, más láng por és hamu ott csak.» [2])

Amott már kimondja az ítéletet:

»Hogy hü legyen s meg ne csaljon,
Csúnya legyen s vén az asszony.« [3])

Nem is akar a szerelemről hallani: elég volt.

»Hogy kijuték a tengerből,
A tomboló szerelemből,
Társam mind elámul: »Mi baj?
Csoda történt e férfival!«
S én így szólok: Bizon csoda,
Hogy azt épen hagytam oda.«

E bohókázás nem ritkán a durvaságba is átcsap:

»Láttam egy nőt, egy gonosz nőt
Felakasztva egy fára;
Aki látta, csodálkozott
És bámulva megálla.
S én igy szóltam: szép vagy te fa,
Jobb a tudás fájánál,
Sok fa tett már hősi dolgot,
Ámde híred tovább száll.
Ha megmérnék a fák becsét,
A legdicsőbb te lennél . . .
A rossz asszonyt elpáholni
Csak te, csak te kellenél. [4])
Vajha minden fa diszére
Hasonlítna tehozzád,
Imádnálak, e gyümölcsöt
Ha mindennap meghoznád —« [5])

[1]) U. o. 33. l.
[2]) U. o. 134. l.
[3]) 127. l.
[4]) E mondat helyett az eredetiben czélzás van.
[5]) U. o. 97. l.

És ugyanezen Immánuel énekel komoly tárgyakról is, versenyezve a spanyol költőkkel: mély érzése megragad, ragyogó poézise lebilincsel, zokogó fájdalma megindít.

»Úristenem, elhalványul a képem,
Szívem dobog, háborog,
Ha a napra gondolok,
A magasból midőn le kell majd lépnem.

És elfordul tőlem minden barátom,
Mind-mind olyan idegen
És lakomból idelenn
Kivisznek, s azt soha többé nem látom.

Midőn majdan hű testvérem, kedvesem
S barátimból nagy sereg
Fölöttem sír, kesereg —
S vagyonomon osztozkodnak hevesen.
— — —
Ama napra, midőn gyaláz ellenem,
Ócsáról s én hallgatok,
El kell tűrnöm hallgatag,
Beszédére csöndben, némán kell lennem.

Midőn majdan a föld alá leszállok,
Eltakar a sírverem,
Ki sem törődik velem,
S elfelednek ezek a hü barátok.

Ama napra, midőn felfal a féreg,
Közöttük ott senyvedek
S rothadozva tespedek
S büzöm feltör, károsan mint a méreg.
— — —
Jaj lesz nekem, hisz' mit tettem s vétettem,
Érczlollal fel van irva,
És én némán a sírba:
Lesz-e, aki tolmácsolja érdemem?

De hisz elég, szolgád vagyok, istenem,
Előtted mit beszéljek?
Mindig, mindig, mig élek,
Te vagy vágyom, kivánságom, mindenem.« [1])

Ha nem ismernők Immánuelnek tiszta egyéni életét és az exegézisében is nyilvánuló zsidó vallásos meggyőződését: e meg-

[1]) Machb. 236. l.

tört hangú költeményt a világfájdalmas szelichák paródiájának tarthatnók. Immánuelben két különböző szellem működött, de egyik sem volt eléggé mélységes; egymás mellett haladhatnak; összeütközésük sohasem annyira erős, hogy a költőt ellenmondásba sodorhatnák önmagával és a világrenddel; Immánuelből nem lehetett egy második Ibn Gabirol, nem képmása Tassonak, inkább Voltairet juttatja eszünkbe.

Ezen ellenmondás tárul elénk Édenjében is. A méltóságnak egyszeriben nyoma vesz, a komolyságnak vége szakad, a költeménynek általánossága megszűnik s minden részén Immánuel szubjektiv költészetének bélyegét hordja. Ez a húmor a fecsegésben, a tréfás a komolyban. A költő kizökken eredeti irányából — vagy talán megunta a szokatlan méltóságot s visszatér önmagához: szatirizál. Egyénisége lép most az előtérbe. A hol a zsidók multjának legnevezetesebb alakjait lépteti fel, ő képezi ott a beszélgetésnek tárgyát, az eszményeknek középpontját. A következő jelenetek a középkori zsidó tudományok egyik virágzó ágának, a szentírás értelmezésének vannak szentelve. Az olvasónak nagy hajlandósága van a csöndes mosolygásra, midőn az Édennek fenségesen komoly képe egyszerre megváltozik, s fönn az égi seregek közt a dicsőitő zsolozsmákat zengő angyalok és üdvözültek helyett, egymással vitatkozó és vidoran nevetgélő csoportokat mutat be a költő. E vonás legjobban jellemzi Immánuel felfogását az Édenről: merészelt róla tréfásan is irni, a mint azt a már idézett, Ábrahám ibn Ezrának tulajdonított költeményben is találtuk. Még jobban jellemzi Manuello gondolkodását egy másik költeménye, a melyben a húmor nem ölti fel a szentségnek palástját. Nyílt gúny, csipős húmor. Az Éden a boldogságnak hazája, de nem kivánkozik oda a költő.

»Izlik még a földi étek,
Mannádért a vágy nem éget.«

Az Éden örökös nyugalommal kinálkozik, ámde örök élvezetet csakis — a Pokol nyújthat. Ott vannak az erkölcsös vén asszonyok, itt a csókra termett ajkú lányok. Éden és Pokol szerepet cseréltek: attól borsódzik a hát, ez a kívánatos.

»Egy gondolat érik bennem,
Mit bensőmben főz ki lelkem:
Megvetem az Éden báját,
Kivánom a Pokol táját,
Itt találok hiszen élvre,
Gyönyör és kéj között élve.

Itt van minden deli lányka,
Csattan a csók, s szivem lángba.
Mit ér nekem, mit az Éden,
Ha lány nem jő ott elébem?
Ott vannak a sötét képek,
Szuroknál is feketébbek;
A sok jámbor, kopasz néne,
Köztük még kivesznem kéne!
Mi dolgunk hát, kérdem,
Nékünk együtt, Éden?
Hibás nőkkel vagy te teli,
Mind oly öreg, egy sem deli;
Szememben hát, dicsö terek,
Oly semmisnek tekintelek.
Ám te, Pokol, élvbe
Meritesz és kéjbe.
Benned minden deli lányka,
Öltözködve kéjes bájba;
Együtt birja hát a tájad,
Mit csak a szem megkivánhat.« [1])

E pajzán hang üti meg egyszerre fülünket Immánuel Édenjében. Az égi megdicsőült bibliai ősök exegezisről beszélgetnek, midőn költőnk Dániel társaságában megjelen közöttük. Ez már nem »isteni«, hanem »emberi komédia«; ott a mennyben nem is üdvözültek, hanem emberek vannak. A spanyol-zsidó költőknek eszményisége a földet mennyé varázsolta, az olasz költő az eget a földre rántja le. Mintha alakoskodás lett volna eddig Immánuelnek minden komolysága; alakoskodás a tudásnak dicsőitése, alakoskodás az erkölcsnek magasztalása és alakoskodás az a tiszta emberiség, a melylyel — Dantét is fölülmúlva — a más vallási jámborokat is beereszti az ő Paradicsomába. De nem. Immánuel mint szigorú erkölcsbíró járja be a Poklot, mint szigorú erkölcsbíró lép ő fel az Édenben is. És e nevetgélő, mulatozó csoportozat? Ez csípős parodizálása a kabbala Édenjének. A kabbala a mennyekből földet csinált tánczczal, lakomával, Immánuel itt ugyanazt teszi, levonva a kabbalisztikus felfogásból a consequentiákat. A túlzásba jut, de hiszen szatirizál és a szatirának — következetesen — szabad túloznia.

Ott vannak a haggáda, a Zóhar, a misztikus midrások, a miket az Immánuel után élt Olmó is felvett »Készenálló Éden«-ébe. Ott terítvék az asztalok, barmokat vágnak, elszeldelik a leviathán húsát s nagy lakoma vár a jámborokra. Mindegyik helyet foglal méltósága szerinti rendben. Megkérdezik tőlök: alma-, vagy gránátbor, avagy szőlő leve kell-e? Nekik mindegy és elébük hoznak a borból, a mely a teremtés hat napja óta őriztetik. Sőt maga isten is ott ül közöttük dicsőséges trónusán, a mint írva van: »Eljöttem hát kertembe, én nővérem, én arám.« [2]) Előttünk felhalmozva az Édenkertnek minden ékes-

[1]) Machb. 134. l.
[2]) Én. én. 5, 1: באתי לגני אחותי כלה.

sége s minden jámbor oda nézhet és láthatja isten fényét s rámutatva így szólnak: »Im, istenünk—«

Esznek, isznak örvendezve, a miglen a bor-áldásra, a kiddusra, kerül a sor. A jámborok felszólítják Ábrahámot: állj fel s mondd el az áldást. Engem meg nem illet, felel ő, Ismael az akadályom. Felszólítják Izsákot s ő is mondja: Ézsau az én akadályom. Felszólítják Jákobot s ő is azt feleli: két nővér volt a feleségem, ez akadályoz engem. Felszólítják a törzseket, de ők sem fogadhatják el, hanem szólnak: Józsefnek tanúsága a mi akadályunk. Végül Dávidhoz jutnak s kezébe adják a serleget és így szól: ó mi gyönyör, ó mi üdv, hogy én áldhatom istenünket; és áldást mond, dicsőítő, szép háladalt.—— [1])

Másutt meg részletesebb a rajz: — — Igy szólnak Ábrahámhoz: vedd a serleget, mondd el az áldást, hiszen te vagy a világnak atyja. S ő így felel: nem mondhatom, mert egyik fiam a Szentségest, dicsértessék ő, bosszantotta. Igy szólnak Izsákhoz: vedd te a serleget s mondd te az áldást. Méltatlan vagyok rá, mondja, mert egyik fiamnak utódai pusztították el istenünk szentélyét. — — Majd Mózest kinálják meg: Vedd te a serleget, hiszen te vetted át a tórát és valóban megtartottad azt. Nem tehetem, feleli, hisz nem érdemeltem azt sem, hogy a szent földre bejuthassak. Felszólítják Jósuát is, ő is érdemetlen — végül Dávid mondja el a zengő háladalt. [2])

Majd meg tánczra is perdűlnek, angyalok s üdvözültek; körülöttük villám-oszlopok, tünde szikrák röpdösnek, fényparazsak sziporkáznak, fénysugár ragyog arczukon, gyöngyöző harmatcsepp permetez, a hegyek is ujjonganak, ugrándoznak. [3])

A talmud eschatológiájában is csoportosan mennek az üdvözültek a felérkező lélek elé. Midőn ugyanis a jámbor megválik az életből, így szólnak a szolgálattevő angyalok az örökkévaló előtt: Világ ura, egy jámbor jő! Erre az örökkévaló feleli

[1]) B. h. M. III. 76. באותה שעה הקב"ה עורך שלחנות וישחט בהמות ולויתן וזיז שדי ועושה סעודה גדולה לצדיקים וכל אחד מהם מושיבו לפי כבודו והקב"ה אומר להם מיין תפוחים אתם רוצים לשתות או מיין רמונים או מיין ענבים והצדיקים אומרים הרשות בידך לעשות כל מה שאתה מבקש...ואוכלים ושותים ושמחים עד שהקב"ה מצוה לטעון כוס של ברכה וכו'

[2]) U. o. V. 45, 46.

[3]) U. o. III. 33. — — ועומד ומרקד לפניהם בסעודה — — ועמודי ברק סביב להן וניצוצין של זוהר מוקפות להן וכו'.

hadd jőjjenek a jámborok s menjenek elébe; hadd jőjjön békében s pihenjenek együtt nyugvóhelyeiken. [1]) A talmud és midrás eme felfogásának ad kifejezést Olmó is, midőn így énekel:

»A rég holt jámborok lelkét im ott lelem,
Sietve jő rájuk s vigadva úgy örül,
A sok rokon reám borulva fog körül,
Örvendve vígadoz, nevet, kaczag velem,
Vígan beszélgetünk, ujongva szüntelen.«

»Az üdv örök, melyet nem látnak emberek,
Nem ismerik s ki sem beszélhetné el ezt,
Az angyal itt tüzes mustot meg bort ereszt,
Melyet bogyóiban régtől őriztenek;
Ez égi szent titok bübájos, oly remek.«

»A jámborok közé a tánczba hivatám,
A tánczolók élén atyánk van és urunk,
Nagy Istenünk maga: elé leborulunk;
Óh lejtve lejtenék, ki sem fáradva tán
Ujongva dallom én, magasztalom atyám.« [2])

Ez fenséges, de túlon túl érzéki; viziónak magasztos, az értelem számára anyagi; a költészetben fantasztikus, istenről állítva: blasphemia. E felfogást parodizálja az olasz költő. Az üdvözültek beszélgetnek, mulatoznak, nevetgélnek: akkor hát beszélgethetnek exegézisről is, olvashatják Immánuel költeményeit és mulathatnak művének szellemes fordulatain. Mondottuk, ez csak továbbfejtése a kabbala felfogásának. Ugyanazon talajon áll, de mennyire más a gyümölcse; ugyanazon eszmemenet, de hatalmas bakugrásokkal.

Immánuel önnön művét olvastatja az égiekkel: a költői hiúságon kivűl az olasz zsidónak szabadabb gondolkozása, a világi műveltséget is megkövetelő szelleme iratja ezt vele. Mintha csak sejtette volna költőnk, hogy egy másik Divina Comoedia szerzője, Mózes da Rieti, épen költeményei miatt fogja őt magát is az Édenből kizárni s hogy egy későbbi kornak rigoróz szelleme, melynek képviselője József Káró, a pokolba fogja juttatni mindazokat, a kik e művet olvassák.

E szempontból kell tekintenünk az itt következő részleteket a »*Tőfet ve-Éden*«-ből. Szentírás-magyarázat körül forog a

[1]) Ketubóth 104 a.

[2]) Olmó: Éden Árukh, 150, 245. 246. versszak.

beszélgetés. Immánuel exegéta is volt; érthető hát, miért kelle ép e témának szőnyegre kerülnie. A szentírás alakjai őt bírálgatják, mint a ki minden elődjénél helyesebben értelmezte a Próféták könyveit. Ez természetes is. Jerünk mi is a költővel s ha nekünk nem is nyújt e tárgy annyi élvezetet, mint a költőnek és korának — a kik előtt nem volt elrejtve a sorok közötti gúny és humor — hallgassuk meg az égieknek emberi beszélgetését.

Ismerték fenn a mennyekben is a víg Immánuelt. Hamar elterjedt a híre, hogy ott jár az Édenben, el is mondják egymásnak a kellemes ujságot. Eljönnek mind, hogy üdvözöljék a kedves vendéget. Elsőnek jő Dávid, a ki is odahivatja az égbe szállt zsoltár-magyarázókat; versenyre kelnek most is, a győztes természetesen Immánuel. Jött Jerémiás is, Eszájás sem maradt el, ott termett Salamon is; körülveszik a költőt és csoportosan mennek Mózes sátora elé. Mózest is érdekelte Immánuel mint exegéta, mert a hagyományos felfogás őt tartja Jób könyve szerzőjének. József is hozzájuk csatlakozik s köszönetét fejezi ki a költő előtt, hogy szentírás magyarázatában oly szépen festette le az ő jellemét.

Csupa vidorság, csupa életkedv az egész, költői naivitással előadva: természetesen nem minden könnyelmű pajzánság nélkül. Itt volt Immánuel az ő elemében.

»— — Tovább megyünk
Az Édennek dicső terén;
Kik ott álltak, mind intettek
És utánunk tekintettek,
És felhangzik: Most örülünk,
Immánuel jár körülünk.«

Dávid látva, hogy beléptem,
Üdvözölve jött elébem,
Kezében a lant s a hárfa,
Ragyog a táj e fényárba.
Ott volt vele Ászáf, Hémán
S az egész kar, egysem némán.
»Áldva légy, szólt Dávid nékem,
Ki jöttél az Úr nevében;
Te vagy az, ki tisztít gyöngyöt,
Elvéve a sárt s göröngyöt.«

Csókolgat, átölel karja,
Övként simult derekamra.
»Te emeltél nékem oltárt,
Magyarázván mind a zsoltárt,
Te tártad föl a pompáját,
Rejtelmeit és csodáját,
Ami eddig el volt rejtve,
Senkitől nem tudva, sejtve.
Mert te tudás után vágyol,
Tiszteltelek innen, távol,
Szóval, tettel, mindenképen
Megteszem, mit mondasz nékem.«

Egy férfiút most elküldé,
Ki áll vala ott körülte,
Hogy a Zsoltárt értelmező
Tudósokat hívja elő.
Jöttek Dávid parancsára
S elől Kimchi Dávid álla.
Dávid előtt leborultak
És hétszer a földre hulltak.
S szólt hozzájuk, míg ott várnak:

Mondjátok meg a zsoltárnak
Értelmét; »Az Úr felkeljen,
Ellene mind elszéledjen,
Gyülölői ő előle
Fussanak el.« Nos előre,
Kiki hasson értelmébe,
Aminő ép az elméje.

Saját útján járt mind ezért,
Emez így, az amúgy beszélt,
S így szólt Dávid: Ez azt mondja:
»Ez van benne«, de elrontja...
Majd fejemet csókkal födvén,
Szólt: Ez mirha, ámbra, tömjén!
Ez oldotta meg a titkot,
Nem maradt ott talány itt-ott,
A dicsőség csakis ezé,
Ő megkezdte s bevégezé.

Szólt, hogy mondjam el értelmét,
Hogy nekik is kedvök teljék.

Igy tettem, el nem rejtettem,
Semmit el nem felejtettem;
Szavaimat amint hallák,
Dicsőiték és úgy dallák.
Végre Dávid imígy beszélt:
»Tiszteljétek ti öt ezért!«
És tiszteltek, dicsért szájuk,
Mintha lettem vón' királyuk.

Míg szót váltok mindenkivel,
Jött kiáltva Ezékiel,
S szólt: »A dicső értelmező,
Kit én várok, itt van, ez ő.
Hol van, ki az, ki elküldhet,
E helyről itt ki elküldhet? —
Az istennek dicsőséget,
Aki idehozott téged.
Üdvöt! De hogy érzed magad?«
»Üdvöt! mondám, míg megragad,
Áldva az, ki e szent tájon
Engedé, hogy fia járjon,
Hogy még élve nézzek oda,
Hová szem nem hatolt soha.«

»Magyarázván, szólt, mivemet,
Felvidítád a szivemet.
Az által, hogy magyarázád
Az égi fény leirását;
Leromboltál minden kételyt,
S ha az özön már elékelt,
A bölcsészet vizén néped
A szárazra bizton lépett.«

Míg beszélt, jött Jerémiás,
Itt Elisa, ott Éliás,
S Jerémiás nyujtva kezet,
»Áldott, szólt, ki idevezet,
Ki rád adott pompájából
És juttatott a bájából.
Diszül fömre és kezemre
Kötém müved, s nem teszem le;
Bajlódott a többi kába,
Magyarázták, be hiába.
Te fődözted fel virágát
És a gyökét és az ágát;
Mézét ette az éhező,
Való élvet igy élvez ő.«

Ezsájás jött, míg beszéle,
»Áldás reád!« szólt elérve;
»Müved miatt örök élet
Lesz majd a te osztályrészed.
Óh mint örült az én szívem,
Midőn magyaráztad mívem;
Te tártad fel mirhám, mézem,
Hogy magam is kéjjel nézem.
A magyarázók szemében
Oly semmis volt a beszédem,
Míg te jöttél, s értelmezve,
Gyönyör lett az minden szembe.
Jobbnak tartunk hát mi téged
Tüzes bornál, mely gyujt, éget.
Én leszek hát a te nemtőd
És szószólód és megmentőd;
Minden nyelvet elitélek,
A mely pörbe szállna véled;
Fénylakomban pihensz kéjbe,
Tiszta lelkek között élve.
Nagyságod feltör egekig
S fejed föl a fellegekig:
Engedsz annak, aki botol
S a bünösért fohászkodol.«

A tömegből mostan kivál
S jő Salamon, a bölcs király.
Véle csapat jő előre,
A szent könyvek több szerzője.
Megpillantnak, megismernek,
Ujongással mind eltelnek,
Üdvözölnek: »Légy te üdvöz,
Aki tudás-kalászt gyüjtesz;
Ki mivünket magyaráztad
S aranykincsét szedted, ráztad.«
Leborultam ott szerényen
S üdvözlém az Úr nevében.

Karon fogtak s az Édenbe
Vittek, magasb tájra menve;
Vittek, vittek tovaszállva
Mózesünknek sátorába.
Arczáról fénysugár dőle,
Hogy elgyöngült szemem tőle,
S meghatva kimondom nevit:
»Az isteni férfi ez itt.«
Befödi most arczát Mózes,
Óh mi kéjes, kábító ez . . .
Nem érez a lélek hiányt,
Beteljesült, amit kivánt.

Mózes hozzám imigy beszélt:
»Boldog vagy te, hiszen veszélyt
Nem hoz reád földi élted,
Megbocsájtva bünöd, vétked.
Ki látta még, vagy ki érti,
Hogy a rondalelkű férfi
Igy tudja megmagyarázni
A szent könyvet, legyen bármi?
Nem erényed, jogod éltet
S hoz tereád örök éltet,
Hanem müved, mely magyaráz
Minden titkot, s merő varázs.
Vén korodban jutsz majd sírba,
S hogy a törbe ne ess sírva,
Szegény lelked megmentéd te,
Halál ellen is megvédve —
Mert Jób könyvét, amely mivem,
Magyaráztad tisztán, híven.
Neved csillog, neved ragyog
S fénylesz mint a földi nagyok.
A »behémát« és »livjátónt«
Üdv neked, hogy tisztán látád;
Hogy titkukat te fölleléd
És senkisem került eléd.«

Közbeszólott most Salamon:
»Csodálkozom, monda, nagyon,
Hogy a *Mislé* minden versét
Összefüzted, s hogyan sejtéd
A sok csodást, melyhez vezet
Az utolsó, szép fejezet?
Az *Énekek Énekében*
Csodást írtál mindenképen;
És e verset: »Czión lányi,
Menjetek ki, nézni, látni,
Hogy Salamon királyt anyja
Koronában ragyogtatja.«
Tévedt sok bölcs, de értelmét
Nem találták, amíg elméd
Fel nem támadt, s ki nem tártad:
Rád dicsőség s tudás áradt.
Kóhéleszt is meg nem érték,
Sőt elronták, sőt megsérték,
Míg te jöttél és felfödéd
Szőlőkertjét és gyönyörét.«

Míg ő beszélt, elölépe
József. Fénylik, ragyog képe,
Mint völegény, ha most kel ő
Sátorából hozzánk elő.
Hogy belépett a sátorba,
Ujongás volt minden sorba.
Fivére mind vele méne,
Kor szerint jött ifja, véne.
Mózes körül midőn látott
Ily nagy, dicső társaságot,
Elámulva e nagy fényen
Üdvözölte mind szerényen,
S az isteni férfit dallva,
Igy szólt: »Üdvöz légy, olajfa,
Istenednek hajlékába
Árnyékosan, dúsan állva.
Üdvöz légy, ki fönt ülsz rejtve
S mindenhatónk árnya fed be.
S égi társak, üdv tinektek,
Ti mennyei, dicső rendek!«

S mondá neki Mózes: Jer te,
Víg örömmel, kéjjel telve,

Te, a szentély dísze, éke,
Te, a tannak dicsősége,
Te, a tudás legelsője,
A jámborság legfelsője.
Békéd, üdvöd, te fölleled
S fivérid is, akik veled.«

József szétnéz megint, megint,
»Éltemre, szól, hogy rám tekint,
E férfi az, ki müvében
Engemet is említ szépen,
Koronát tett fömre fénybe,
Szavam tisztán megitélve.
Sok dicsérőt írt magamról,
Tetteimről és szavamról.«
Kezét nyújtja s igy szól végre:
»Drága hívem, üdvöz légy te!«

És igy szóltam most felelve:
»Kísérjen az üdvnek serge
Téged, szentek koronája,
Kinek büvös-bájos szája.«

Majd igy szól és arcza fényle:
»Téged látn jöttem én le,
Mert folyton úgy dicsértenek,
Oroszlán vagy, müved remek.
Nem volt nap, hogy ne beszéljünk
Müveidről, kik itt élünk,
S ne élvezzük költeményid
Becsét, báját, drága fényit.
Mind dicsőit, mind bevallja,
Hogy hatalmas vagy a dalba:
Zengnek annak hatalmárul
S az egész föld rája bámul.
Más éneke, másnak dala
Szétmorzsolt kő, porszem vala —
Biz' azt kisem ismeré fel,
Mind eltünt a száj lehével,
Ám te, korod lángdalnoka,
Gyönyörködnek lágy dalodba.«

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

IRODALOM.

A NÉMET ZSIDÓK ÉS RABBIJAIK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN.

Güdemann: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland während des XIV. und XV. Jahrhunderts. Wien, 1888.

Irodalmi művek és czimeik között a viszony igen gyakran oly ötletszerű vagy külső tekinteteken alapuló, hogy a gyakorlat alapján szinte lehetetlen volna erre nézve szabályokat felállítani. Pedig ez tudományos munkáknál korántsem oly mellékes kérdés, mint a milyennek azt a szerzők igen gyakran tekintik. Igaz ugyan, a mit egy hirneves tudósunk mond, hogy könnyen türhető szemrehányás az többet nyujtani, mint a mit a czímben igértünk s bizonyára nem is neheztel ezért a tudományos olvasó; de szabad-e elfelejtenünk, hogy filologiai szaktudománynak egyéb czélja nem lehet, mint az általános tudomány, az emberiség törnelme számára munkálódni és annak kész adatokat nyujtani, már pedig a meg nem felelő vagy nagyon szerény czím a műben rejlő kincseket hozzáférhetetlenné teszi az általános tudomány számára.

E türhető szemrehányás éri *Güdemann* föntjelölt művét. Sokkal, sokkal többet nyújt e munka, mint a mennyit czíme igér. A XIV. és XV. századbeli német zsidók életének minden viszonyaira, a tudomány és műveltség állapotjára, hirneves rabbik életrajzára kiterjeszkedik e kiváló élénkséggel és mesteri ügyességgel megirt munka.

Ritka érdekességet nyujt az összes munka ezen harmadik részének azon körülmény, hogy mig a két első résznek reánk nézve leginkább csak történiai értéke van, a mennyiben a mi mai zsinagógánk az ott tárgyalt zsidósággal szakadatlan összefüggésben nem áll és a mai viszonyok nem közvetetlen kifolyásai az

akkoriaknak, addig ezen rész oly idővel és országgal foglalkozik, melyeknek hatása mutatkozik ma az egész középeurópai zsidóságban. A rabbi állása, a hitközségi viszonyok, szertartások, vallásos irányok, melyeket a XIX. század a középeurópai zsidóság körében talált, az itt tárgyalt helyzetek legtermészetesebb fejlődései; közvetetlenül onnan erednek és magyarázataikat is ott találják.

A »minhag«, ez a hatalmas kényúr, mely szent és sérthetetlen, melyet érinteni sem szabad, mely igen gyakran föltámad még a »din« ellen is és elöli annak testét, lelkét — kényuralmát e korszakban kezdi megalapitani. Az egész vallásos tudomány a »minhag« körül csoportosul. Mig a talmudi tudomány lassankint a »pilpul« terére szorúl, a bibliamagyarázat úgyszólván teljesen zünetel, addig számtalanúl jelennek meg munkák, melyek egyes országok, vidékek, sőt városok minhagjával foglalkoznak.

Güdemann művét kiválóan értékessé teszi, hogy lépésről-lépésre rámutat a megfelelő viszonyokra és állapotokra, melyek ugyanezen időben a keresztény társadalomban uralkodtak, mi által nem csupán a helyzetet világítja meg jobban, hanem igen gyakran a dolgok eredetére is rámutat. Sőt a zsidó erkölcstani munkák egyes tételeihez is talál számos helyen megfelelőt keresztény moralisták műveiben. Csak a »jámborok könyvé«-nek azon helyéhez, mely a nem-zsidókkal szemben becsületességre és méltányosságra int, jegyzi meg a szerző, hogy hasonló intésre a zsidókkal való viselkedésre nézve, nem akadt a keresztény moralistáknál. Ezt azonban talán nem kell szószerint vennünk.[1])

Majd a községi élet érdekes korrajzával és a családi élet egyes mozzanatainak megragadó leirásával találkozunk. A születési, névadási, eljegyzési és lakodalmi ünnepélyeket, valamint a gyászszertartásokat oly élénken és érdekesen vázolja e munka, hogy jogosan tarthatna igényt a legszélesebbkörü olvasóközönségre.

Ezután rátér a zsidók és nem-zsidók közti viszonynak ismertetésére. Összehasonlítván ezen két társadalom műveltség

[1]) אל תסמוך הקערה בפת (215. l.) aligha jelent annyit: »ne támaszd a tálat a kenyérhez«; ez grammatikailag is érthetetlen volna. Helyesebbnek látszanék e fordítás: »ne ragaszd össze a tálat kenyérrel«, vagy talán אל תסגן javitást lehetne koczkáztatni a talmudi מסגין את היין בסודרין (Sabbat 139. b.) alapján és igy értelme: »Ne tisztítsd ki a tálat kenyérrel.«

fokát, arra az eredményre jut, hogy a zsidók e korszakban rendkivül fogyatékos műveltségük daczára fölülmulják nem-zsidó földieiket. Sőt a német-zsidó orvosok, kiket egykori spanyol-zsidó kollegáikkal sem általános ismereteik, sem szaktudományuk tekintetében össze sem lehet hasonlítani, keresztény pályatársaiknál jóval ügyesebbek és keresettebbek; mig ellenben a zsidó uzsorások hasztalan küzdöttek az elsőbbségért keresztény társaikkal. Az uzsorát különben ez időben, egy német példabeszéd szerint, csak az tartotta bűnnek, kinek ily üzletre elegendő pénze nem volt.

A zsidók és keresztények társadalmi érintkezését a szerző egykorú keresztény irók azon művei alapján vázolja, melyekben a zsidó mint typus előfordul. E munkákban a zsidó ugyanazon német nyelvet beszéli, mint a keresztény, épen olyan tisztán és helyesen, illetve helytelenül. A német-zsidó szójárás csak a Lengyelországba vándorolt zsidók visszatelepülésekor 1650. táján keletkezett.

Érdekes, hogy egy XV. századbeli farsangi komédiában az »Adón ólam« imának egészen hű német fordítása fordul elő. Igy tehát ezen ima, mely magába a zsidó liturgiába sem minden küzdelem nélkül jutott, még a jó Péchy Simon előtt kétszáz évvel talált keresztény fordítóra.[1])

Güdemann művében a német zsidókhoz számítja Felső-Olaszország (212—246. l.) és Magyarország (165—168. l.) zsidó lakosságát is. Felső-Olaszország zsidói nemcsak németeknek tartották magukat, de azok is voltak fölvilágosodás, tudomány és műveltség tekintetében. Az olasz fölvilágosodott orthodoxismus hatása nem igen vehető rajtuk észre, legföljebb azt eredményezte, hogy a vallási parancsok tekintetében sokkal könnyelműbbek lettek, mint a német hazában.

Hazánk zsidósága az egész középkorban nem volt annyira német, mint épen ezen időben a XIV. században és a XV-nek első felében (Kohn: Magyar zs. története 344. l.). A Nagy Lajos alatti kiűzés óta a magyar vidékek majdnem egészen zsidók

[1]) L. »M.-Zs. Sz.« V. k. 464. l. Legyen szabad itt megemlítenem, hogy az idézett helyen Péchy fordításának első sora aligha nem hibásan van közölve: »Világ ura nagy ura nagy királya«. »Nagy ura« közbeszurása az egész strófa rythmusát tönkre teszi, de a héber eredetiből is hiányzik a megfelelő szó.

nélkül maradtak és leginkább az ausztriai határszélen fekvő városokba történt a visszatelepülés. Az összeköttetés vallási tekintetben sohasem volt oly élénk a magyar és középeurópai zsidóság között, mint ezen időben. A magyar zsidóság ifjai állandó látogatói voltak az osztrák talmudiskoláknak és a középkor egyedüli magyar-zsidó irója, nagyszombati Ájzek, kit különben Güdemann tévedésből nem is említ a minhagisták sorában, ezen korban élt. Kétségkivül magyarországi, de német-zsidó tudós volt Ájzek. Az egyetlen magyar szóval szemben »tatárka«, mely művében előfordúl, számtalan a német; különben is gyakran fordul elő, hogy némely vidéken a nem-magyar ajkuak is magyar nevén neveznek egyes növényt.

Szándékosan hagytam végül a munka azon fejezetét, mely a rabbikkal és azok állásával foglalkozik.

A rabbiállás története és fejlődése, mint nem régen tapasztaltuk, türelmetlenül vár megirójára. Égető szüksége volna ilyen munkára ugy a tudománynak, mint a mindennapi vallásos életnek. Ha már hiában várja az ifjabb rabbi-nemzedék az annyit emlegetett modern zsidó theologia megirását, legalább biztos történelmi alapot nyujtanának neki, hogy megismerkednék ama történelmi fejlődéssel, melynek gyümölcse az ő állása ma.

Hiszen valóban nevetséges a modern rabbiállás definitiójában *egyes* történelmi adatokra, a mult vallás tudósainak *egyes* nyilatkozataira hivatkozni és igy hosszú évszázados fejlődés eredményeit tekintetbe se venni.

Szükséges-e a nagy átalakulás bizonyitására, melyen a rabbiállás az évszázadokon keresztül átment, egyébb bizonyiték, mint az, hogy még a XIV. században, a talmudi és spanyol-arab korszakról nem is szólva, legnagyobb bűnnek tartotta a rabbik tulnyomó része, hivatalukért dijazást elfogadni? Ha nem találkozik rabbi egy pártálláson sem, ki csupa konzervativságból a XIV. század álláspontjára akarna helyezkedni, annak az a természetes oka, hogy az az állás, melyért ő ma fizetést elfogad, egészen más, mint az, melyért az elmult időkben tiltva volt pénzt elfogadni. Az akkori rabbi (חכם או רב שבעיר) községe iránt semminemű kötelezettséggel nem viseltetett vagy legföljebb annyival, mint a ros-ha-káhál. Ő mint orvos, kereskedő, sőt régebben mint iparos, megkereste magának a legszükségesebbet és csak szabad idejét szentelte községének és a tudománynak.

A XIV. században állott be a tulajdonképeni fordulat és csak ezen idő óta beszélhetünk rabbiról a szó mai értelmében. A zsidóság megváltozott viszonyai, a rabbiállás átalakulása, nem különben a bécsi rabbi Meir-ha-Lévi uj intézkedése, mely a rabbiállást határozott qualifikácziókhoz, a »morénu« czím elnyeréséhez kötötte, lehetetlenné tették, hogy ezen állás dijtalanul viseltessék. Még nehány évtizedig küzdöttek a szigorúbb erkölcsű rabbik az uj helyzettel és nem akartak fizetést elfogadni. Házasságközvetités által igyekeztek élelmüket megkeresni, majd egyes funkczió-jukért fogadtak el fizetést, de a küzdelem a megváltozott viszonyok hatalma ellen hasztalan volt és a XV. században már rendszeres fizetést húznak a rabbik. Különös figyelemre kell méltatnunk, hogy a rabbiállás fejlődése — úgyszólván egész napjainkig — teljesen a zsidóság belsejében, tehát annak szellemében, minden erőszakos külső behatás nélkül ment végbe. Igaz ugyan, hogy nem avatkozott be a kormány a rabbi választásába és állami hatalommal fölruházott országos főrabbik Spanyol-, Német- és Magyarországban nem tartoznak a ritkaságok közé, de közülök azok, kik országos hatalmuk mellett valóban rabbik is voltak, nemcsak hogy jogukkal vissza nem éltek, de egyáltalában nem éltek vele; az állami beavatkozást maguk is helytelenítvén, még erre hivatkozni is átallottak (Güdemann III. 38. l). E külső behatásoknak tehát aligha volt több befolyásuk a rabbiállás fejlődésére, mint a népszerű 1978/1888-ki min. számnak.

Teljesen magából, a zsidóság belsejéből nyerte a rabbiság azon jogokat, melyekkel ma rendelkezik és a melyek nem is olyan nagyon ujak.

Már a XV. században elfogadott szabály volt, hogy a rabbi beleegyezése nélkül semmiféle ujítást vagy takkánát behozni nem szabad (Münz M. resp. 6), valamint államilag már el volt ismerve, hogy a rabbi működésének csak első vagy második évében bocsájtható el, de már akkor is csak végkielégitéssel (Güdeman, ibid., 94. l.). Az évszázados fejlődés a rabbi kötelességeit sokszorosan megnagyobbította. Uj jogokat a rabbiság nem kér ezek fejében, de a régiek pontos megőrzését — igen.

N.-Abony.

VAJDA BÉLA.

JEREMIÁS SIRALMAI.

IV. FEJEZET.

1. Ah mint fakult meg az arany,
Hagyá szinét a drága ércz,
Hányattak szét a szent kövek,
Minden utczának szegletén!

2. Cziónnak drága gyermeki
Becsesbek mint a szinarany,
Olyak most mint cserépedény,
Melyet gerencsér kéz csinált.

3. Emlőt nyújt még a farkas is,
Hogy megszoptassa kölykeit,
Népem leánya kegytelen
Miként siváryban struczmadár.

4. Inyhez ragadt a csecsemő
Kicsinyke nyelve szomj miatt;
Kenyért kivánnak kisdedek,
De nincs ki szegne nékiek.

5. A csemegékkel jól lakók
Az útakon epednek el,
Biborban kit neveltenek,
Szemétrakást ölelget át.

6. Népem leánya bünhödött,
Sulyosban, mint Szedóm lakolt,
Mely percz alatt feldúlatott,
Ámbár kéz azt nem illeté.

7. Hónál fényesb fejdelmei,
Fejérebbek miként a tej
S pirosbak egyben, mint korál,
Zafirból vágva termetük: —

8. Komorabb arczuk, mint korom,
Uczákon föl nem ismerik,
Bőrük csontjukra ráaszott,
Kiszáradott, miként a fa.

9. Jobban jártak, kik kard alatt
Sem mint kik éhen hulltak el,
Mert ők leszúrva hamarább
Hervadtak meg, mint a mező
Vihartépett gyümölcsei.

10. Irgalmatos anyák magok
Főzék meg magzataikat,
S levének ételül nekik
Népem leánya vesztekor.

11. Betölté bősz gerjét az Úr,
Kiontá lángoló dühét,
S gyújtott Cziónban oly tüzet,
Mely azt tövig felégeté.

12. A föld királyi nem hivék,
Nem a világ lakói mind,
Hogy jusson ellen, várvívó
Jerűzsalém kapúiba.

13. Csupán jóslói bűnei
És papjainak vétkiért,
Kik igazaknak véröket
Onták abban kegyetlenül.

14. Vakon bolyongnak szerte szét,
Megúndokolva vértől úgy,
Hogy senkinek ruhájokat
Csak megilletni sem lehet.

15. »Távozzatok! Tisztátlan az!«
Kiáltgaták oda nekik
»El! El! Meg ne illessetek!«
Csak bujdosnak, csak bolyganak —
Mondván, hogy a pogány között,
Úgy sem maradnak ők soká.

16. Úgyde az Úr harag szeme,
Mely őket szerte oszlatá
Kegygyel már rájok nem tekint,
Mert nem becsültek meg papot,
Nem szánakoztak véneken.

17. Még mostan is sovárg szemünk
Segély után, de hasztalan;
Várton vártunk egy nemzetet,
Mely mentésünkre nem jöve.

18. Ólálkodtak léptünk körül
Hogy térinken sem járhatánk.
Végünk közel, időnk letelt,
Végünk már el is érkezett.

19. Gyorsabbak ég sasainál
Valának a bősz üldözők,
Hegyek között kergettenek,
S pusztában lest hánytak nekünk.

20. Mi drágalátos életünk:
Az Úr fölkent királya is
Tőrökbe ejtetett, holott
Azt gondolók, oltalmazó
Árnyában a népek között
Majdan mi is megélhetünk.

21. Edóm leánya! csak örülj,
Kaczagj, ki Úcz földén lakol!
Hozzád is jut még a pohár,
Megrészegülsz, okádni fogsz.

22. *Te* bünhödésed véget ért,
Czión leánya; tégedet
Már száműzésbe nem taszít. —
De rajtad, Edóm lánya te,
Még megtorolja bűnedet!
Még feltakarja vétkeid!

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

TÁRSADALOM.

Hochmuth Ábrahám.

Száradnak lassanként a könnyek, melyeket a hazai rabbik eme kiváló díszének kimulta miatt hullattak, enyhül a fájdalom, mely e veszteségnek már nagyjában való mérlegelésére is szivünkbe nyilalt — vigasztalódunk. Hiszen »a holt oroszlán« [1]) felett is napi rendre tér a küzdelmes napi baj és zaj és a frissen felhantolt sirok beszédes csendjében hatványozott visszhangot kelt az önámítás sugallta régi világnézlet: »Okos ember létedre fogj hozzá és élvezz, lakodalmas házhoz hasonlít biz ez a világ, melyből elköltözködünk.... Aztán meg, emberfiak olyanok, mint a mező füvei, emezek itt tenyésznek, amazok ott fonnyadnak« [2]). — Nem is a miatt sopánkodunk és búslakodunk, hogy a természet rendje a köztisztelet egyik legméltóbb tárgyán érvényesíté a minap kérlelhetetlen hatalmát, hiszen elég korán és elég fájdalmasan érezteti velünk előre a hófehér haj, az esztendők téli dísze, hogy a napok mindinkább rövidebbekké lesznek... tudtuk, hogy Hochmuthunknak »a válltól fölfelé az egész nép közül kimagasló alakját« [3]) is nem sokára tövéről metszi az idő éle s ha nemes szellemének »gyümölcsét felülről« nem is, de »gyökérszálait alant« [4]) megszállja az enyészet férge. Most, hogy miatta remegni megszűntünk, hogy »odahagyta az életet az élők számára« és megszabadúltunk a keserves-édes gondtól, hogy mi őt elveszítjük... tisztába kell, hogy jőjjünk arra nézve, hogy mit birtunk mi Hochmuth Ábrahámban, minő jelentőséggel bírtak az ő törekvései a nemzeti kulturának hitsorsosai körében való terjedése tekintetében, minő befolyással volt az ő irodalmi működése a felekezet szellemi tőkéjének gyarapodására, mily szellemet honosított ő meg szűkebb hatáskörében, templomban és iskolában s mily mértékben követelhetett ő részt magának a községi élet korszerű nyilvánulásainak előidézésében. Tollunkat, a menynyiben tőlünk telik, szigorú tárgyilagosság fogja vezetni, úgy levén meggyőződve, hogy a kinek számot tevő kortársai működésének és nyilvános szereplésének megítélésénél, csaknem a végletekig menő lelkiismeretesség szolgált vezércsillagul, nem szorult az sem az előszeretet nagyító méreteire, sem az elfogultság rikító fénymázára. »Mely a tollban maradt, a tenta« — mondja a szellemes Midras — »fényforrássá vált, melytől sugárzott Mózes arcza.« [1])

[1]) Kóhelet 9. 4. [2]) Erubin 54. a. [3]) Sámuel I. 9. 2. [4]) Ámos 2. 9.

* * *

A mi a közszolgálatnak szentelt élet ismertetésénél első sorban érdekel, az a serdülő kor, a környezet, melyben az első életévek lefolynak, a tényezők, melyek a fejlődő elmére és szívre befolyással vannak, valamint az irány, melyet amazok útmutatása mellett gondolkozás és érzésmód követ. S bár e tekintetben Hochmuth Ábr. gyermekkora és első tanuló évei nem mutatnak különös megismertető jeleket, melyek által e század első negyedében nevekedett többi zsidó gyermekekéitől megkülönböztethetők volnának, annyiban mégis elütött az akkortájt virágát élt nevelési, oktatási rendszertől Hochmuth nevelése, a mennyiben a szülők elég korán tisztába jöttek arra nézve, hogy a trencsén-báání zugiskola nem az a talaj, mely nem mindennapi tulajdonokkal és tehetségekkel megáldott csemetéket, mint a milyenné Ábrahámunk későbben fejlődött, nagyra növeszt. S a gondos szülők eme meggyőződése döntő befolyással volt gyermekőknek helyes irányban való további fejlődésére. Jól tudta a szerény anyagi viszonyok közt élő Hochmuth szülőpár, hogy pazar fényben és találékony kényelemben bizony szűkölködő házuk gyermeköknek paradicsom, melyet az »isten-ismeret és isten-tisztelet« kerubjai őriznek, éber szemmel őrködtek maguk is a felett, hogy a tiszta vallásosság ama frigysátrába bele ne lopódzzék az áltanok és eszmék (apikorszosz) mérges nyelvű kígyója: — de nem zárkóztak el az igazság elől sem, hogy sem a házukban, sem a lakó társak áldozatkészségéből fenntartott ugynevezett iskolában (chéder) nem virított a tudás azon fája, mely »isten és emberek gyönyörűségére« szolgál s melyet a szülői háztól és községtől távol, idegen helyen kényszerült keresni, a ki utána vágyott és kivánkozott. S vajjon a gyermekök jövőjét szivén

[1]) Midr. Tanchuma Mózes IV. k. 34. 29. Rabba u. o. c. 47.

hordó és szemmel tartó szülők sejtelemmel birtak már arról, a mit korunk egyik úttörő pedagogusa századunk közepe táján a szellem- és jellemképzésről írt, hogy annak elveit követve, korán kerestettek föl fiokkal oly mestereket, kik »teljes tudatával bírnak annak, hogy sokkal nagyobb haladást gyakorolnak puszta egyéniségük által, mint az által, a mit tudnak s hogy tulajdonképen csak a tudás azon nemével gyakorolnak hatást, mely »Önmagunkká« lett, a mi szellemi, szabad rendelkezésünkre álló tulajdonukká, a melyről ép oly joggal mondhatni, hogy mi vagyunk az ő birtokában, mint azt, hogy a mi birtokunkban van, vagy még jobban, melynek birtokáról nem is lehet szólani, miután a nélkül soha el nem lehetünk, arról soha le nem mondhatunk, azt soha megtagadni nem tudjuk s mindenha és mindenhol azért hatunk általa, mert benne vagyunk... A mennyire lehetséges, még nagyobb mértékben áll ez a szív és jellemképzésről.« [1]) S ilyen mesterre akadt Hochmuth Ábrahám, az éles elméjü, mézes ajku és ritka jószivü Wohl Ábrahámban, a kit a harminczas évek elején Aberl Bánovitz név alatt mint egyik legkitünőbb és legkedveltebb tanítványa Miskolczra követett. Mozgalmas napok voltak azok, miket a 16—17 éves fiatal theologus szeretett tanítója oldalán töltött. A beth-hamidras csöndes s rendszerint csak a tüzes disputácziók zaja által élénkített magányból nem egyszer zavarta föl a mestert és tanítványokat a hitközségi pártharcz magasra felcsapó hullámverése s »hie rabbi«! »hie ros-jesiba« voltak a jelszavak, melyek akkoriban szülő községünk békéjét földúlták; a hitközség tekintélyes része a nagynevü ros-jesiba szellemes szónoklatai által elragadtatva, Wohl Ábrahámot mint »maggid«-ot is állandóan akarván szegődtetni, tágabb működése színteréül a hitközség akkoriban még egyetlen templomát szemelte ki, mely törekvésben azonban sokan a morvaországi Schaffa községéből évekkel azelőtt a borsod-miskolczi kerület főrabbisági székébe meghivott talmud-tudományáról és jámborságáról szintén hírneves Fischmann Ezékiel Mózes elleni tüntetést láttak. Wohl Ábrahám pártja, hosszas ingerült küzdelem után lemondott ugyan a reményről, hogy a hitközség templomában gyönyörködhessenek a kedvelt szónok beszédeiben, de azért bátorságot nem vesztve, kibérelték az úgynevezett Fleischer-

[1]) Diesterweg Adolf: Zur Bildung für deutsche Lehrer I. 13.

féle szállodai termet, mely minden szombaton délután megtelt Wohl Ábrahámnak százakra menő hallgatóival, kik között ott sugárzott a fiatal Hochmuth szellemes arcza, áhitattal és bámulattal csüggve a szeretett mester ajkain, mígnem azokat az egész község és környéke kimondhatatlan fájdalmára a harminczas évek vége felé a halál elnémitotta. Wohl Ábrahámot a később született nemzedék, melyhez e sorok írója is tartozik soha sem hallotta másképen említeni, mint a rajongással hatásos szeretet és tisztelet hangján, s fülében cseng még ma is a szivre ható és fülbemászó dallam, melyet — az apák kegyelete az áldott dott emlékü ros-jesiba neilah-előimádkozásából gyermekeikre hagyományképen átszármaztatott. Hochmuthunk pedig R. Akibával kesereghetett: »Jaj nekem miattad, mesterem! Jaj nekem miattad rabbim! mint árvát, úgy hagytad magad után a kort.« [1]) A vezértől megfosztott fiatal hősünknek Wohl halála után nem volt maradása Miskolczon, bár előkelő családok, mint Zuckermandlék, Brodyék, Kleinék és Grünblatték a rokonérzés jeleivel elhalmozták s a tanító iránt tanusított szeretetben a tanítvány is részes volt. Vérző szivvel merengett el az Avas halmán örök nyugalomra szállt felejthetetlen tanítója sírjánál »a szeretet idejének« emlékezetén, a hű mester és atyai vezér, kinek hasonmását csak évek multán vélte feltalálhatni, ott lebegett lelke előtt biztatva és bátorítva — aztán avval a fogadással, hogy hozzá méltóvá lenni életfeladatának fogja tekinteni — Prágának vette útját.

[1]) Aboth di R. Nathan c. 28.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

(Folytatása következik.)

Mózes vallásu.

— Levél a szerkesztőhöz. —

T. Szerkesztőség! Szántszándékkal vártam be a tanév elejét, hogy most mondjam el, a mi már jó ideje nyomja a lelkemet. A tanárok a nagy szünet után pihentebb elmével fognak dolgukhoz s ekkor bizonyára inkább hajlandók a félszegséget, ha miben bebizonyíthatólag nyilvánul, mellőzni és az ujítást, ha keresztülvitele kivánatos vagy épen szükséges, fölkarolni. A mit én szóvá akarok tenni, az félszegség, sőt helytelenség, még pedig a javából. Csodálom, hogy érdemes rabbijaink már rég szőnyegre nem hozták és meg vagyok győződve, hogy a kit köztük vallásunk és felekezetünk méltósága érdekel — tehát hogy e Szemle rabbiolvasói valamennyien hozzá szólnak majd a dologhoz s igy csakhamar előáll egy helyesen tájékozott, akaratában és meggyőződésében egyformán erős közvélemény, mely a jónak útat tör. A tanév végeig aztán, remélhető, a félszegség eltünik, hogy a tanárok és az iskolaügy élén állók közakaratából helyet adjon az egyedül helyesnek.

Az ügyet magát pár szóval lehet előadni. Az év végén özönével megjelenő értesitők, midőn tanitványaikról vallás szerint számolnak be, a mi felekezetünkbelieket, a mennyire megfigyeltem, kivétel nélkül »*mózes vallásuaknak*« nevezik, és a bizonyitványokban is ez az elnevezés szerepel. Valóban feltünő egy különösség. A katholikust nem irják Krisztus vallásunak vagy a népies kifejezéssel: pápistának, kálomista helyébe az értesitők az »ev. ref.«-et teszik és a lutheránust hivatalosan »ág. ev.«-nak mondják. Szóval, mellőzik a felekezet vallásalapitója nevét a közhasználat ellenére az összes keresztény tanulóknál és épen a mi növendékeinket nevezik el tulajdonnévvel, holott a nép, a társadalom, az irodalom ezt nem is ismeri.

És helyén van, hogy nem ismeri. A zsidó vallást nem Mózes alapította, a mint Krisztus a keresztény vallást, Kalvin és Luther a róluk elnevezett felekezeteket, Mohammed a mohamedanizmust, Budha a budhizmust stb. A mi vallásunknak Mózes csak prófétája, ép ugy, mint Ézsajás, Jeremiás és a többi mind, kiket szentkönyvünk e kitüntető elnevezésre méltat. Vallásunk, szentkönyveink értelmében, régibb is Mózesnél. Nem szándékom egyébiránt theologiai fejtegetésbe bocsátkozni, de nem is szükséges: a mit mondok, oly nyilvánvaló igazság, oly közismeretes dolog, hogy semmiféle bizonyítgatásra vagy magyarázásra nem szorúl. A zsidót tehát épen »Mózes vallásunak« mondani, hitünk és vallásunk lényegével ellenkező dolog.

Mint nevelés- és oktatásügyünk terén annyi más, alkalmasint ez is a német kölcsönvétel egyik be nem vallott példája. Én legalább azt hiszem, hogy a »Mosaische Confession« kitételt fordítja le a mi helytelen magyar elnevezésünk. Ha a mi élő nyelvünkhöz és nem a német mintához fordultak volna, az a keresőket alkalmasabban igazította volna útba. A »Mózes vallásu« hivatalos csinálmánynyal szemben áll két élő kifejezés: az *izraelita* és a *zsidó*. Amaz mintegy a gyengéd, az udvarias, a sértést kerülő elnevezése lett az irodalomnak és a mívelt társaságnak; emez a közbeszéd szava, melylyel sok nem zsidó és zsidó egyaránt valami sértőt vagy épen megbélyegzőt látott egybekapcsolva. Igaz, hogy darab idő óta ez utóbbi kezd a »zsidó« szóból erősen kiveszni, különösen a mióta mi magunk használjuk és zsidó községről, zsidó iskoláról, zsidó tudományról stb. beszélünk. Eszembe jut épen, hogy e folyóirat czime is Magyar-*Zsidó* Szemle. Szóval az »izraelita« és »zsidó« maholnap egyértékü elnevezés lesz.

E nyelvi megfigyeléseket csak azért hozom föl, hogy félre ne magyarázhassák, a midőn én nem a *zsidó*, hanem épen az *izraelita* mellett fogok pártot. Teszem nemcsak azért, mert felekezeti intézményeink hivatalosan mind az »izr.« czímet használják — országos *izr.* iroda, *izr.* hitközség, *izr.* iskola, kórház, egylet, stb. — hanem első sorban ugyanazon az alapon, a melyen a »*Mózes vallásu*« ellen kikeltem: vallásunk lényege tiltakozik amaz ellen; szentirásunk, imáink nyelve ajálja ezt, a midőn bennünket sohasem zsidónak, hanem jóformán kivétel nélkül izraelitáknak, Izrael fiainak nevez.

Száz szónak is egy a vége: az iskolai értesitők és bizonyitványok, a miniszteri vaskos kötetü kimutatások stb. az igen helytelenül használt *Mózes vallásu* helyébe tegyék az egyedül ajálhatót, mert egyedül helyest: az *izraelitát*, vagy *izraelita vallású*-t.

Maradtam stb.

EGY TANÁR.

Zsidó polgári iskola.

Nyilt titkot vélek elárulni, midőn azt a kissé merésznek látszó állítást koczkáztatom, hogy mintaszerü fegyelmet, fényes sikerü előmenetelt oly könnyen sehol sem birunk elérni, mint a népiskola *ötödik* és *hatodik* osztályaiban. Módszerünk mikéntje itt már vajmi csekély fejtörést igényel, holmi pedagogiai irányelvek felett tünődnünk merőben fölöslegessé válik. Szóval üdül lünk és kipihenjük a rögös pálya fáradalmait, mert rendesen tanulók híján vagyunk, üres padok előtt tanítunk!

Pedig voltaképen ez osztályok volnának kiválóan arra hivatva, hogy bennök a modern népiskola eszméje előnyösen érvényre jusson. Mert okszerüen tovább fejlesztve az alsóbb osztályokban szerzett fogalmakat, oly tárgyakkal gyarapítják a tanulók ismeretkörét, melyek a haladó kor fokozott követelményeinek és a gyakorlati élet szükségleteinek egyaránt megfelelnek. Szóval, fontos tényezők lehetnének a közművelődés szolgálatában, ha a szülék lelkesen felkarolnák.

Ámde a társadalom nagy része maiglan is ama fonák felfogásnak hódol, mintha felserdülő ifjuságunk egyedül csak a tudományos pályán lelhetné fel üdvét, boldogságát. Tehetségesebb tanulóink egytől-egyig a középiskolákba özönlenek, vagy kiszorulva innét, legalább polgári iskolába törekednek bejutni. A mi aztán a népiskola — egyetemének beillő V. és VI. osztályainak jut, az már csekély kivétellel feslett erkölcsü és ügyefogyott elemek vegyülékéből áll, melyben a képesség és komoly törekvésnek még csak nyomát sem vagyunk képesek felfedezni.

Igaz, hogy nálunk a fővárosi normaliskolánál *közel 70 tanuló* látogatja az ötödik osztályt és tagadhatatlan, hogy ezek között szépszámú törekvő, derék fiu is található.

Csakhogy ezen magában örvendetes tény épen nem bizonyít még a mellett, mintha a mi közönségünk helyesebb és józanabb pedagogiai elvek által vezéreltetné magát. Mert eltekintve attól, hogy tanulóink $^{9}/_{10}$-ed része nemcsak tandíjmentességet

élvez, hanem téli ruházattal és tankönyvekkel való ellátást is nyer; eltekintve attól, hogy az állami és közös jellegü iskolák a *zsidó* tanulók vallásos nevelését egyenesen hátráltatják, holott nálunk fokozott igényeknek is megfelelő, alapos héber oktatásban részesülnek;*) mondom, mindettől eltekintve, bátran állithatom, hogy tehetségesebb tanulóink a mi felső osztályainkat is csak azért keresik fel, mivel a fővárosi középiskolák, a jelentkező tanulók óriásnagy tömegét amúgy sem képesek befogadni, illetőleg azoknak tekintélyes hányadát visszautasitani kénytelenek!

S minthogy tantervünk a szabadkézi rajzot és reál-ismereteket csaknem ugyanazon mértékben felöleli, mint a polgári skolák első és második osztályai, tanulóink jobbjai magán-vizsgálat révén iparkodnak a középiskolák megfelelő felsőbb osztályaiba bejutni.

A többiekkel szükségképen ugyanazon tananyagot dolgozzuk fel ugyan — főbb vonásaiban legalább — a nélkül azonban, hogy fáradozásunknak az életre kiható, üdvös foganatja lenne.

Avagy nem-e meddő munkát végzünk, mikor az értelmiség fagypontján álló fiukat fejszédítő tudományokkal nyaggatjuk; holott a közép-iskolák első osztálya, melyek tudvalevőleg az ifjuság színe-javát magukban egyesítik, az *elemiek* ismétlésével és gyakorlásával beérik? Pedig még itt is akárhányszor előfordul, hogy remekirókat olvasó ifjak a helyesirás és szótagolás alaptörvényeivel hadilábon állanak. Vagy — hogy a mennyiségtan köréből is konkrét példát említsek — 6 egésznek $^{3}/_{4}$ részét keresve, szorzás helyett következetesen osztási müvelettel vélik a feladatot megoldandónak.

És ezzel elértem volna igénytelen felszólalásom lényegéhez, tulajdonképeni tárgyához, melyet dióhéjba szorítva, a következőben foglalhatok össze:

Ott, hol az V. és VI. osztályok javító-intézetet vagy épen büntető állomást képviselnek romlott erkölcsü, hanyag fiuk számára, üdvösnek, sőt feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a tananyag terjedelme lényegesen megszoríttassék, illetve a tanterv ez irányban gyökeresen módosíttassék.

---

*) Nehogy a szerénytelenség vádját magamra hárítsam, szükségesnek tartom annak kijelentését, hogy osztályomban a héber szakmát nem én, hanem iskolánk t. igazgatója: *Szántó Eleázár* ur tanítja, mondhatom, fiatal tanítónak is dicséretére váló hévvel és lelkesedéssel.

A mennyiben pedig a tanügyért igazán lelkesedni tudó, áldozatkész intelligens hitközségek — és itt első sorban fővárosi hitközségünk lebeg szemem előtt — iskolákat kivánnak felállítani, nem a szellemi élősdiek számára, hanem oly tanintézetet, melyben munkakedvelő, tehetséggel megáldott ifjak nem akadémikus tudósokká, hanem mint a társadalom hasznavehető, derék tagjai és mint a zsidóság erkölcstanaitól igazán áthatott hitsorsosok, a közélet számára képeztessenek: akkor én a sikeres megoldásnak csak egyetlen módját ismerem, és ez abban áll, hogy kellőképen felszerelt, a mintaintézet minden attributumával ellátott *polgári iskola* felállittassék. Ott aztán valóban örvendetes haladás és fényes sikere az általános előmenetelnek volna elérhető; de egyuttal a háttérbe szorult zsidó nevelést is hatékonyan lehetne föllendíteni.

Értem és méltányolhatom, ha még felvilágosult hitsorsosaink körében is sokszor hangoztatott *zsidó gimnázium* eszméje ellen bizonyos aggályt táplálnak. A társadalmi szétszóródottság jelen napjaiban bizonyára komolyan figyelembe veendő s éretten megfontolandó a messzevágó kérdés körül felmerülő minden ellentétes nézet és véleménynyilvánítás.

Másként áll azonban a dolog a fentebb szóba hozott polgári iskolával, mely a tényleg fennálló fekezeti népiskolának csak betetőzését képezné. Nem bocsátkozhatom a jelen czikkem keretében ezen iskola fontos volta és üdvös hatásának érdemleges, tüzetes fejtegetésébe, de hiszem és vallom, hogy annak életbeléptetését velem együtt felekezeti tanügyünk minden őszinte barátja szivből üdvözli.

Budapest.

MAISLIS FERENCZ.

Bözöd-Ujfalu.[1])

Hála-nyilvánitás.

1.

Alulirottak ezennel elismerjük, hogy iskolalátogató gyermekeink a legszükségesebb téli ruházattal való ellátását erdőszent-györgyi községi orvos, tekintetes dr. Berger Leó ur, a nagytekintetü Párizsi Alliance által mult év végén e czélra megszavazott és a M.-Zs. Szemle tekintetes szerkesztősége utján hozzájuttatott 35 o. ért. frtnyi adományból összesen 26 frt 37 krig bevásárolt lábbeli- és ruhaneműekkel annak idejében valóban eszközölte és ennélfogva gyermekeink iskoláztatása a lefolyt télen ruhahiány miatt semminemű hátráltatást nem szenvedett. Midőn ezt e helyen igazoljuk, egyszersmind kijelentjük, hogy e segélylyel előmozditást nyervén a gyermektanitás, mely reánk nézve, mint leghathatósabb eszköze az uj hitfeleinkkel való összeolvadásnak, életkérdés a szó legszorosabb értelmében, a legmélyebb hálával adózunk a nevezett Alliance-nak, valamint azon nemesszivű hitfeleinknek is, kik ennek figyelmét reánk irányozni kegyesek voltak. E kijelentésünkhöz még csak azon őszinte kivánságunkat fűzzük, hogy az évezredek szenvedéseit és méltatlanságait átküzdött és a napjainkban is igen gyakran emberi jogaiban megámadott zsidó nép erkölcsi és anyagi jólétének előmozditására alakult Párizsi Alliance és a többi hasonczélu egyesület azon elégtételben részesüljenek, hogy áldásdús működésök folytán felekezetünk a föld minden részén a népek szeretetét kinyerje, és ilykép a szabadság, egyenlőség és testvériség dicső eszméje minden irányban teljes mértékben diadalra jusson.

Bözöd-Ujfalu, 1889-ki ápril hó 5-én.

P. H.

Kovács Aser, s. k.
elnök.

Teichmann Salamon, s. k.
hitk. pénztárnok.

---

[1]) Tárgyhalmaz miatt csak most közölhetjük. *Szerk.*

Mellékelve van a kimutatás, mely szerint Kovács Zevilin, Kovács Herman, Czukor Chinah, Lovász Dániel, Kovács Efrajim, Kovács Eszther, Kohn Ignácz, Kovács Lázár és Koralt Saul, összesen 9 szülő 14 gyermeke kapott részint csizmát, részint öltönyt, részben mind a kettőt.

2.

Alulirottak ezennel elismerjük, hogy erdő-szt-györgyi községi orvos, tekintetes dr. Berger Leo úr, nekünk 20, azaz húsz o. ért. frtot mint a budapesti hitszónok, főtisztelendő dr. Kohn Sámuel úr által ennek f. évi február hó 13-án kelt és előbb nevezett orvos úrhoz intézett s ez alkalommal velünk közlött levele kiséretében egy magát megnevezni nem akaró pártoló részéről a bözöd-ujfalvi izr. szombatos-proselyták közti szétosztásra adományozott összeget mindenikünknek az alább következő névaláírása mellé kitett összeg erejéig a közeledő peszách-ünnepre megkivántató szükségletek fedezésére való segély fejében e mai napon kiszolgáltatott. Midőn ezt igazoljuk, nem mulaszthatjuk el legőszintébb hálánk kapcsán még a fölötti legbensőbb örömünknek is kifejezést adni, melynél fogva nekünk ez úttal is, mint már számtalanszor alkalmunk van tapasztalni uj hitfeleink azon fényes tulajdonait, melyek ezeket ősidők óta jellemzik, u. m. az igazi testvér szeretetet, a könyörületességet és a kifogyhatlan áldozatkészséget. A fentebb mondottakhoz még csak azon óhajunkat csatoljuk, hogy főtisztelendő dr. Kohn Sámuel úr, valamint a jelenleg köztünk szétosztott 20 frt. adományozója, ki az elismerés elől szerényen kitérve, névtelenül gyakorol velünk jótékonyságot és mind azon nemesszívü hitfeleink, kik sorsunk iránt érdeklődnek s ügyünket elősegíteni kegyeskednek, jótéteményeik gyümölcseit gazdagon élvezhessék, és nekik a mód, mely szerint úgy a saját és hozzátartozóik, mint általában felekezetünk és az emberiség boldogságán még igen sok éven át fényes sikerrel működhessenek, a lehető legbővebb mértékben megadva legyen.

Bözöd-Ujfalu, 1889-diki ápril hó 5-én.

Kovács Aser,
elnök.
Teichmann Salamon,
hitk. pénztárnok.
Kovács Hermann.
Kovács Zevilin.

A mellékelt kimutatás szerint a 20 frt. összesen 17 között osztatott ki 50 krtól 2 frtig terjedő részletekben.

E két hálanyilatkozatot, közlés céljából, *dr. Berger Leo* ur május 2-án kelt levelével vettük, melyben tudósít, hogy dr. Kohn budapesti rabbitól vett értesítés szerint a *bécsi Allianz* a b.-ujfalvi zsidó iskola számára 300 frt segélyt több évre (auf eine Reihe von Jahren) megszavazott. *Dr. Berger* úr, ki a M.-Zs.-Szemle kértére már régóta és a legmelegebb elismerésre méltó buzgalommal vezeti és közvetíti a segélyezés ügyét, B.-Ujfalu részére Hirsch Izsák urban vallástanítót fogadott évi 300 frt fizetés és természetbeli lakás mellett.

E 300 frtból 100 frtot B.-Ujfalu hitközsége fog fizetni negyedévi részletekben rovatal szerint, mivel ennyit fizettek a régi metszőnek és előimádkozónak; 200 frt. a bécsi Allianz által megszavazott 300 frtból lesz fizetendő negyedévi részletekben. Ezen fizetésért végzi a rituális functiókat, tanít héberül és németül. Május 1-jén a tanító már B.-Ujfaluba költözött, de mivel az iskolai épületet most tapasztják, 3 hóra ideiglenes lakást béreltek; a gyermekeket ez alatt a templom előcsarnokában oktatja.

»Végül fölkérem — irja dr. Berger úr — sziveskedjék építkezési czelokra hetven (70) forintot a Szemle által gyüjtött pénzből, továbbá negyvenegy (41) frt 37 krt az Allianz által adományozott 300 forintból a vallástanítónak évnegyedi fizetés fejében kiutalni; azért 41 frt és 37 krt, mert 8 frt 63 kr. megmaradt a 35 frtból. Vallástanító a télen nem alkalmaztatván, csupán az állami iskolát látogató izr. gyermekek részesültek téli öltönyökben, kiki a mely gunya darab hiányában volt.« A kért száztizenkét (112) forintot május 8-án küldte a szerkesztőség.

Egyuttal megemlítjük, hogy a folyó év április 8-án egy nem bözöd-ujfalvi prozelitát dr. Kohn Sámuel rabbi irásbeli megkeresésére öt (5) frt segélyben részesítettünk. A gyüjtött pénz ugyan csak B.-Ujfalu részére van föntartartva, de az ajánlóra való tekintettel nem tagadtuk meg az itt Budapesten járt s magát bizonyitványokkal kellően igazolt megszorult prozelita hitsorsosunktól az aránylag csekély összeget.

3.

Tekintetes Dr. Bánóczi József Úrnak Budapesten.

Bözöd-Ujfalu, 1888. ápr. 8-kán.

Az ifjuság vallás-erkölcsi nevelése, helyes irányban vezetve, bármily viszonyok közt, annál nagyobb mértékben nálunk, első rendű kérdést képezvén, melynek sikeres megoldása további fenmaradásunkat feltételezi és melynek eszközlése első sorban Tekintetes Szerkesztő Úrnak ügyünk iránti nemes és önzetlen buzgólkodása folytán válik lehetővé: alázattal alulirott elöljáróság komoly kötelességének tekinti, az ez irányban tett haladásról időről időre Tekintetes Szerkesztő urat értesíteni. Legyen ennélfogva szabad az erre vonatkozó jelentésünket a lefolyt félévről a következőkben előadnunk:

Ugyanis folyó hó 6-án erdő-szt.-györgyi orvos, tekintetes dr. Berger Leo úr és több más értelmesb hitfeleink jelenlétében gyermekeinkkel megtartatott a vizsga az ideiglenes tanító vezetése alatt a legközelebbi félévben tanult hittani tantárgyakból. Az eredmény kielégítő volt, úgy hogy mind nevezett orvos úr, mind a többi jelen volt vendégek a működés fölött elismerésüket nyilvánitották. Midőn ezt Tekintetes Szerkesztő úrnak becses tudomására hozzuk, nem mulaszthatjuk el egyszersmind hálánknak, melytől mindnyájan a legmélyebben vagyunk áthatva, e helyütt tisztelettel jesen kifejezést adni úgy a tanítói fizetés fedezése-, mint a ruházatra nyujtott segélyért és pártfogását továbbrais kikérni.

Ugyanez alkalommal kénytelenítve látjuk magunkat legmélyebb sajnálkozásunkat nyilvánítani anyakönyvi ügyünk elintézésének oly hosszu időre elhalasztása fölött. Ennek hátrányát most fogjuk legfájdalmasabban érezni. Épen a már nehány hét mulva beálló háromhónapos szünidő alatt, mikor leginkább volna alkalmuk gyermekeinknek a hittani tantárgyakban minél tovább haladni, és e mellett a nagyobbrészt szegény sorsu földmivelő hiveinknek, kik ez időben a mezőn töltik többnyire napjaikat és ekkor gyermekeiket magukra hagyni kénytelenítvék, tehát e szempontból is legnagyobb szükségünk volna az iskolára, fogjuk nélkülözni a tanítót, mivel az ideiglenes tanító kötelezettsége már megszünt.

Ennélfogva kérjük mély alázattal Tekintetes Szerkesztő urat, hogy amennyiben ez összeköttetéseinél fogva csak módjában áll, az illető helyen odahatni méltóztassék, miként anyakönyvi ügyünk minél előbb reánk nézve kedvező megoldást nyerjen és ez által lehetővé tenni, hogy egyebek közt a tanítási ügyünket, mely szorosan összefügg az előbbi ügygyel, állandóan rendezhessük. — Mély tisztelettel lévén Tekintetes Szerkesztő Úrnak alázatos szolgái a hitközség nevében: *Ábrahám Lipót, Nagy József, Kovács Mendel, Csukor Zámli,* ker. hitk. elnök. *Teichmann Salamon,* ker. hitk. pénztárnok.

*

Tekintetes dr. Bánóczi József és Bacher Vilmos uraknak Budapesten.

Bözöd-Ujfalu, 1889. julius hó 30-án.

Tekintetes Szerkesztő Urak!

Elkészülvén a nemzetes épület, mely hitközségünkre nézve oly üdvös és hasznos czélt van hivatva megvalósítani, alázattal alulirott elöljáróság elhatározta ennek beavatására bukaresti hitszónokot, főtisztelendő dr. Beck Mór urat, mint az egész mozgalom első kezdeményezőjét, valamint tekintetes Szerkesztő urakat, mint e nemes vállatban amannak leghivebb érdektársait meghíni. A határnap kitüzésére főtisztelendő dr. Beck Mór ur, kit már kétszer is voltunk szerencsések kedves vendégünkként körünkben üdvözölni, felkéretvén ezt az ő folyó hó 28-án ideérkezett becses levelében jövő hó 10. és 11-ére volt szives kitűzni.

Ennélfogva bátorkodunk Tekintetes Szerkesztő Urakat legmélyebb tisztelettel meghivni, kijelentvén egyuttal, hogy e hitközség minden tagja rendkivül nagy szerencsének tartaná magára nézve, ha alkalma volna ezen férfiukat, kiknek e hitközség annyit köszönhet, itt a helyszinén üdvözölni. Mély tisztelettel lévén Tekintetes Szerkesztő uraknak alázatos szolgái *Kovács Aser*, elnök. *Hirsch Izsák*, izr. vall. tanító és hitközségi jegyző. *Teichmann Salamon*, hitk. pénztárnok. *Kovács Mendel, Kovács Chájem, Csukor Zámli, Kovács Dán.*

A mesteremberek és egyéb az épitkezés körül fölmerült költségek fizetésére dr. Berger Leo urnak aug. 2-án kelt levélbeli megkeresésére a b.-ujfalviak javára gyüjtött pénzekből 130, egyszázharmincz forintot, Hirsch Izsák izr. vallástanitó negyedévi fizetése fedezésére pedig a bécsi Allianz pénzéből 50, ötven forintot, összesen 180 frtot küldtünk. Hirsch Izsák ur nyugtáját dr. Berger orvos ur mellékelte a levélhez.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Egy rabbitalálkozás.

Örömmel és szivem mély lelkesedésével konstatálom azt a tényt, hogy Győrött augusztus 13-ától 15-éig egynéhány rabbi együtt volt. Gyülekeztünk kartarsi szeretetben, hogy állandó kapcsot teremtsünk, közelebb és erős összetartást létesitsünk egymás között, hogy eszméket cseréljünk, tapasztalatokat elmondjunk, egy-egy kérdést, zsidó életünkbe vágót, megbeszéljünk, egy-egy ügyet megvitassunk.

Nem volt eszünkben, sem szándékunkban a dolgot nyilvánosság tárgyává emelni. Hogy a találkozás előtt egy zsidó társadalmi lap lelkes szavakban rája utalt és hogy e becses folyóiratnak tek. Szerkesztősége szives volt engem fölszólítani, irjak a lefolyt értekezletről, mindez büszkeséggel és lelki megelégedéssel tölthet csak el. Mert tudom, és úgy vagyok meggyőződve, hogy nem újság után hajhászás, nem a lapnak érdekesebbé tétele miatt tetszett hozzám fordulni, hanem azon mély érdeklődésből, melylyel a művelt és őszinte zsidó sajtó egy tény iránt viselkedik, mely legalább csöppnyi tanuságot tesz arról, hogy a rabbik életre ébredni akarnak.

Három évvel ezelőtt a nagy-kanizsai kolléga rendkivül szép, valóban megható czikket közölt a M. Zs. Sz.-ben, fölszólitva idősebb kartársait rabbigyülekezetre és feltüntetve ily gyülekezetnek jelentőségét és nyomós voltát.

Mély nyugalom, rideg, temetői csönd követte e fölhivást.

Még választ sem kapott. Hozzá sem szóltak.

Most ujból indult fölhivás egy pár rabbihoz — jöttek. És akik nem jöttek, legalább feleltek.

Lám, nagyot haladtunk három esztendő óta. Istennek legyen hála érte! És a körülmény, hogy csak tizen voltunk, nem bátortalanít el; épen ellenkezőleg csak ösztönöz, buzdít a folytatásra, türelemre és kitartásra. Tizen már »minján«-t alkotnak, egy kis községet és ismeri mindenki jól a talmud azt a mondását, mely tiz embernek, tiszta szándéktól, őszinte akarattól vezérelve, egy szép eszme köré csoportosulására vonatkozik.

Hogy van-e praktikus eredmény? Nincs. Ami csak természetes.

Lesz-é? Erős hitem, rendületlen meggyőződésem: lesz!

Csak kisérlet volt, ha vajjon találunk-e visszhangra és első kiáltásra tizszeres visszhang — szerény nézetem szerint — valóban nem alábecsülendő. Bebizonyult, hogy szükségét érzik a rabbik annak, hogy egymást ismerjék, lássák szemtől-szembe, tudják, hogy léteznek. [1]) Mert az elszigeteltség, ez a különzárkózás már ijesztő volt és azt tartom, a zsidó viszonyokra a legkárosabb viszszahatással.

Mert ha a rabbik többször gyülekeztek volna már eddig, hallgatásukból kiléptek volna, már eddig, bizonyára módust találtak volna, a három nagy pártot, melyre hazánk zsidósága szakadt: egymáshoz közelebb hozni. A kongresszus hibát követett el sok dologban, a hibák megboszúlták magukat az idő folytában keserűen — ezeket a hibákat jóvá kell tenni mindenképen. A gyászhangok minden skáláiban megsiratni a részekre szakadást — nem használ, ki kell lépni — még pedig a zsidó papoknak — a határozott cselekvés terére. Oly szerhez kell nyúlnunk, mely a kibékülést eszközölni fogja, ki kell mondanunk — amint az értekezleten fölemlittetett, — hogy valamennyien a zsidó élet szervezésében a halachikus irodalomnak, magyarázatainak, jelesen a Sulchan Árukhnak talaján állunk. Ezt ki kell mondanunk! Mert tényleg csakugyan irányadóknak tekintjük.

Iparkodnunk kell — s ezt szintén általánosan óhajtották a jelenlevő rabbik — egy nagy rabbigyülekezet megteremtésére.

---

[1]) Jelen voltak: David Gyula (Pozsony), Diamant Mór (Trencsén), Ehrlich M. (Rohoncz), Fischer Gyula (Győr), Herzog Manó (Kaposvár), Löw Immánuel (Szeged), Neumann Ede (Nagy-Kanizsa), Seltmann Lajos (Hód-Mező-Vásárhely), Schreiner Márton (Csurgó), Stier József (Szombathely).

Ott azután oly kérdések fognak napirendre tüzethetni, melyeknek megoldása fölötte üdvös volna.

Milyen például a hitoktatás a mi felekezetünkben. Minden rabbinak, minden hittanítónak más-más a terve vagy talán jobban mondva a tervtelensége e szent és fontos ügyben. Elemi és középiskolában egyaránt a legnagyobb kapkodás — innen az eredménytelenség. Ezen csakis egy határozott, tökéletesen, minden részleteiben, izében kidolgozott és megállapitott hittani tanterv tud segíteni, amelyet közösen meg kell állapítani, közösen kidolgozni.

És a hittani könyvek! A zsidó történeti segéd- vagy kézikönyvek! Boldog boldogtalannak eszébe jut egy hittani tankönyv megirása, nekiül és megirja. Hogyan?! Erre ne létezzék semmiféle ellenőrzés? Avagy mindenki van hivatva ilyen könyvet megírni? Tessék csak kis szemle alá bocsátani a mi tankönyveinket! Ez az önkényes, megbocsáthatatlan csonkítás, ez a minden oldalon való megnyesés. Nem tudja az ember: kaczagjon-e vagy bosszankodjék rajta. Ezen egy rabbigyülekezet fog segíthetni, mely egy arra hivatott férfiut vagy többet megbizhatna, hogy — a mint már fent említettem — egy minden irányban közösen megbeszélt tervnek megfelelőleg dolgozzon ki egy tankönyvet. Ennek aztán érvénynyel kell birnia minden iskolában.

Figyelmet érdemel még az a mód, mely szerint a magyar községek rabbit választanak. Ha valaki elég bajjal »doktor«-rá tétetett, ez már ok arra, hogy rabbivá tegyék! Hattára?! Erre nem néznek. Hiszen mellékel offertumához héberbötüs iratokat! Mit akarunk többet? De hogy ezeket a soi-disant hattárákat ki irta, kicsodától kapta, kérdés tárgyát sem képezi.

Igaz, hogy minden rabbinak áll jogában rabbiképesítő bizonyitványt adni — de a községekre jellemző, hogy semmilyen sulyt nem vetnek arra, hogy a képesítő oklevél országosan elismert rabbiktól származzék. Innen van, hogy belopódznak »kis rókák, melyek a szőllő-kertet rongálják.«

Még csak egyet. Testületi működés a rabbi tekintélyét emelné. Hosszasabban e tárgyról beszélni — gondolom — fölös. Rászorul bizony a rabbi tekintélye a gondos, alapos tatarozásra, vagy talán éppenséggel — a megteremtésre. Tényekre, melyek e mellett hatalmasan szavukat emelik, nem akarok utalni. Pedig ujjal mutathatnék rájuk. Itt is, ott is — sőt még amott is!

Mindezeket és sok mást tekintve, gondolkodó ember előtt a rabbik különválása valami megfoghatatlan.

Kérem, vannak az orientálistáknak, anthropologusoknak, természettudósoknak kongresszusaik, a tanároknak és tanitóknak szövetkezeteik, a kereskedőknek központjuk minden városban, faluban, az iparosoknak gyűlőhelyeik, még a koronás fejedelmek is találkoznak politikai érdekeik megbeszélésére — csak a rabbiknak nem volna semmiféle okuk vagy érdekük hébe-korba találkozniok? Csak a zsidó pap nem akarná ismerni a kollegialítás legelemibb követelményeit? vagy tán oly rendezettek-e a községekben azok a viszonyok, melyeknek javításához a rabbiknak is van egy kis hozzászóllásuk? Hogyan kivánhatjuk a községektől, hogy együttes erővel dolgozzanak azoknak az eszméknek megvalósításán, melyeket megpendítünk, ha mi magunk, a papok, nem isn erünk együttes, összhangzó munkálkodást? Ha mi magunk nem mozdulunk? ha mi magunk nem mutatunk példát a vállvetésben, az egymáshoz csatlakozásban?

Ha a győri találkozásnak egyéb oka, czélja, eredménye nem lett volna és nem lenne, mint az, hogy — amint egy tudós, hirneves rabbi nekem irta — »az elszigeteltség כשיף-ja megtöretett« egyelőre ez is nagyon elég, egyelőre ezt is köszönettel s őszinte hálával vesszük.

Nem tudom elképzelni, hogy a gondolatnak most már továbbra is foganatja ne legyen. Nem tudok annyira tévedni, hogy most, mikor ébredtünk, ujból álomba merülnénk. Nem kételkedem, az eszme szélesbülő, folyton szélesbülő gyürüket fog vonni.

Bizom istenben!

Bizom kitartásunkban!

Bizom a magyar rabbik jóérzelmüségében!

—u—

Blumgrund N. H.

1836—1889.

A trencsénmegyei zsidóság egyik legkiválóbb diszének, *Blumgrund N. H.* bolesói rabbi és hitszónoknak neve f. h. 11-én kitöröltetett a jelesek és élők sorából. Elköltözött s kitölthetetlen

ürt hagyott maga után családjában, a társadalomban s a községben. Mert ő mindenütt számot tett. Áldásos életének nem mult el napja, a melyen jót nem cselekedett volna. Élt, boldogított s meghalt.

Életét úgy tölté be, mint csak a legjobban lehet: munkában. A pihenni nem tudó tevékenység, mely éltető eleme volt s mely őt a tisztelet, becsülés és szeretet legmagasabb polczára helyezte, jellemezte Blumgrund Náthánt. Tevékenységének csak szivének nemessége volt nagyobb.

Élete feladatául a közérdekek önzetlen szolgálatát tüzte ki. Szüntelen munkásságát áldás és polgártársainak osztatlan szeretete jutalmazta. Valláskülönbség nélkül tisztelték őt életében s valláskülönbség siratták őt halálakor. Az az igaz tisztelet, az a meleg rokonérzés, mely őt a nemes élete alatt környezte, utolsó sugaraival aranyozta ravatalát is.

Blumgrund Náthán született 1836-ban Trencsénben. Igen előkelő és jámbor szülőktől származott. Atyja a híres Rabbi Bär Wischnicz volt, ki az akkori idő szokása szerint a talmud-tudományoknak szentelte a még zsenge korú fiút. Éles esze, ritka felfogó képessége és emlékező tehetsége nagy feltűnést, sőt csodálatot is keltett a pozsonyi jesibán, hol Rabbi Mózes Szófer különös gondot fordított a gyermek tanítására, mindúntalan intvén szüleit, hogy kiváló gondot fordítsanak a »Náthán Hars«-ra, mert Izraél nagy tanitójává igérkezik lenni. Később a bonyhádi jesibát kereste föl a tudományszomjas ifjú, hol a nagyhírű Rabbi Mózes Perls lett a tanítója. Husz éves korában nyerte el a rabbidiplomát. Visszatérve a jesibáról Hunfalván a Mordecháj Spitz gazdag kereskedőnek leányát vette nőül. Ipja a kereskedelmi pályára szánta őt, de ő inkább az iskolában és a Beth-Hamidrasban töltötte idejét. Hunfalván és Késmárkon átvette az iskolák vezetését, a nélkül, hogy a legcsekélyebb díjat fogadta volna el. 1859-ben a bolesói hitközség rabbija lett és 31 évig működött ezen minőségben.

Jeles talmudistának lőn elismerve: rituális ügyekben az ő véleményét és itéletét a messze távolból gyakran kikérték. Számos éven át volt megyei bizottsági tag, a népnevelési és az izr. tanítói nyugdij-bizottságnak rendes tagja, s hivatalos iskolalátogató. Megyei hatóságoknál nagy tekintélyben állott és oly befolyása volt, hogy bármely ügyben való közbenjárása nem maradt eredmény nélkül.

Szerénység, nyájasság, jóakaró szelidség s ritkán található békeszeretet voltak jellemének fővonásai.

Azt kellene még elmondanunk, hogy milyen volt a boldogult mint férj és apa. De nem akarunk halvány képet nyujtani.

Futó tűzként terjedt el a halálhír az egész vidéken és az osztatlan részvét kisérte mindenütt lépteit. E hamisitatlan igazi részvét nyilatkozott a temetésen is. Ezrekre menő tömeg, melynek soraiban a vidék legelőkelőbbjei, a puchói, pruszkai, szkalaujfalui, trencséni, illavai, vág-beszterczei, nagy-bittsei, zsolnai hitközségek küldöttségei voltak jelen, vett részt a végtisztességen.

Nem irjuk le a hatást, melyet *Blumgrund Bernát*, az elhunyt fiának beszéde keltett. *Levien Dávid* illavai, *dr. Hönig Adolf* zsolnai rabbik, *Neumann Manó* és *Tauber J.* vágujhelyi rabbi helyettesek beszédei után a halottat kézen vitték a temetőbe. Hitközségünk e valódi pásztorának emléke és szelleme soha sem fog kihalni a zsidóság szivéből!

Bolesó.

Dr. Ligeti G.

Izr. kézmű- és földmüvelési egyesület.

A budapesti izr. kézmű- és földmüvelési egyesület ez idei jelentéséből láthatjuk, hogy az egylet igen szépen indulna kijelölt czélja felé, ha meg nem bénitaná működésében sok zsidó egylet betegsége — a pénzhiány. Teljes elismeréssel adózunk a pesti zsidóság jótékonyságának, de ha tekintetbe veszszük, hogy pl. a bécsi Allianz, melynek a földmivelés és ipar terjesztése nem kizárólagos czélja, mégis oly nagy mértékü munkálkodást fejt ki ez irányban, ugy sajnálhatjuk, hogy a mi egyletünknek évről-évre pénzhiányról kell panaszkodnia. Kivánatos is volna, ha nagyobb támogatásban részesülne. — Az egylet hiven közgazdasági viszonyainkhoz, fősulyát kézmüvesek és iparosok nevelésére fektette.

Az $188^7/_8$. év folyama alatt 237 kézmüves növendék volt, közülük elbocsájtatott 31, miután tanidejük letelt. Ennyi növendéke az egyletnek nem volt, és ha a támogatás nem fokozódik, akkor nem is lesz. Az egylet felvesz növendékeket az ország minden vidékéről, daczára annak,

hogy a vidékről summa summarum 20 frt jön be, melylyel az érsekújvári izr. nőegylet segélyezi az egyletet.

Az egylet összeköttetésben áll az állami középipar- és a kir. iparművészeti iskolákkal, melyeknek 22 növendéke között 1015 frtnyi ösztöndíj osztatott ki.

A földmives osztály sokkal szerényebb, nagyobb eredmény csak gazdasági telepek felállítása által volna elérhető. Mindössze 2 növendék nyert kiképeztetést, kik állomást kaptak.

Az oktatásügy kellő gondozásban részesül. Az egyleti iskolát szorgalmasan látogatják, mely különösen a hittanra szorítkozik, mivel a többi tantárgyakat a főváros ipariskoláiban tanulják. A vallástan számára 3 osztály van szervezve. Ünnepek alatt az egylet imaházában isteni tiszteletet tartanak és peszachkor a növendékek közösen ülik meg a »szédert.«

A gazdasági kezelés jelentékeny ága a növendékeknek ruházattal való ellátása, mely 3289 frt 67 krt vett igénybe. A felszabadult ifjak ünneplő ruhát kapnak az elbocsájtás előtt. Az egylet bevétele 9902 frt 50 krt tesz ki.

B. M.

Tanügy.

A hitoktatás és a zsidó felekezeti iskola.

Felolvastatott az orsz. izr. tanító-egyesület bács-bodrogh-megyei fiók-körének 1889-ik évi április 18-án Baján tartott közgyülése alkalmával.

II.

És hogyan állunk felekezeti népiskoláinkkal? Erre Lőw Immánuel, a szegedi zsidó népiskola 1887/88. évi értesítőjében így nyilatkozik: »A hol a terhet valamely befolyásosabb töredék nagynak találja, ott az iskola fennállásáért gyakran eredménytelen küzdelmet ví és tekintélyes hitközségeink vannak, melyek a felekezeti népiskolát is beszüntették — természetesen a színleges szabadelvűség zászlójával takarózva. S a hol egyszer az iskola ajtai bezárultak, ott a mai sanyaru viszonyok közt nehéz őket újból megnyittatni.« Igaz, hogy van hazánkban 3 vagy 4 hitközség, a melyek polgári, felsőbb leány-, közép- vagy szakiskolát fentartanak és így nevüket méltóan a zsidóság művelődés-történet lapjaiba iktatták, de mily arányban állanak ezek

az összes zsidó lakosságnak számához és más felekezetek kulturális törekvéseihez képest? Avagy nem kell-e pirulnunk, ha azon ezrekre menő zsidó tankötelesekre gondolunk, a kik a magas kormány által az országház elé terjesztetett 1887/88. évi iskolai jelentésben ki lettek mutatva, hogy semminemű oktatásban nem részesülnek? Vagy nem megszégyenítő-e az egész zsidóságra, hogy vannak tekintélyes hitközségek, sőt egész kerületek, a melyek zsidó népiskolát fenn nem tartanak? Már pedig a felekezeti népiskola a felekezet legbensőbb szentélyét képezi, hová avatatlan kéznek nem volna szabad nyulnia, mert míg minden más hitközségi instituczió korlátozásával a kártékony hatás csak helyi és ideiglenes maradhat, addig a népoktatás és a hittan elhanyagolása az egész jövő nemzedéket rontja meg. Ha már most a jelen nemzedék a felekezeti iskolát nem gyarapítja, nem fejleszti azon nemzedék, melybe az apák még a szív és lélek egész hevével oltották a vallásos érzelmeket — oly közömbös gyermekeik neveltetésében, mit lehet várnunk a legközelebbi nemzedéktől, mely még zsenge korában maga is el lett hanyagolva. A felekezeti iskolákat a jelenlegi körülmények mellett leginkább az orsz. izr. iroda gyarapíthatná azáltal, hogy ha a magas kormánynál kieszközlené, hogy a kisebb és szegényebb kerületekben, a melyek felekezeti iskolát eddigelé fenn nem tartottak, a néptanító is végezhesse az anyakönyvvezetői tisztet.

Hogy azonban hitközségeink a felekezeti iskolák fenntartására nézve a tanerők képesítésére semminemű ellenvetéseket ne tehessenek, teljesen osztom Stricker Simon bajai tanító úrnak Zomborban felolvasott és a Tanügyi Értesítőben közzétett ama nézetét, miszerint a zsidó felekezeti iskola érdekében fekszik, hogy a zsidó tanítók a hittani tárgyakban, jelesen a héber nyelvben tökéletesen jártasak legyenek, hogy így az anyag kezelésében és felosztásában módszertanilag és alaposan eljárjanak, hogy továbbá ők maguk is a vallási szabványokat kövessék és vallásosság dolgában tanítványaiknak példákul szolgáljanak. Azonban ezúttal is visszausasítom ama vádakat, melyeket a nevezett tanító úr e tekintetben a zsidó tanítóság ellen általánosságban használt, sőt bátran állíthatom, hogy az általa idézett példák a kivételekhez tartoznak, mert míg egyrészt vannak számos elismert szakférfiaink, különösen a hitoktatás terén a tanítók sorábó addig minden hitközség élhet és él is bizonyára azon joggal

hogy a tanító alkalmazásánál annak héber ismereteit is bírálgatja. Mégis igen üdvösnek mondhatnók, hogyha mindama tanítónak, aki héber ismereteit gyarapítani, vagy pótolni óhajtaná, erre az alkalom oly módon adatnék meg, hogy a szünidőben, vagy az orsz. rabbi-, vagy a tanítóképző intézetnél héber póttanfolyamok rendeztetnének, hogy így hitközségeinknek a felekezeti iskolák fenntartása ellen semminemű kifogásaik ne legyenek és hogy éppen a vallásoktatás érdekében gyermekeink minél számosabban látogathassanak felekezeti iskolát, a mivel a hitoktatás kérdésének nagyobb felét vagy túlnyomó részét legczélszerűbben oldhatnók meg.

A hitoktatás tantervére, tantárgyaira, kézikönyvei — s egyébb segédeszközeire áttérve, előre is jelzem, hogy nincs szándékom ama régi s panaszként hangoztatni szokott szólásmódokat: »nincs egységes tantervünk«, »a hány ház, annyi szokás« ismételni, mert mindenki eléggé ismeri ezt a kibocsátott iskolai értesítőkből s a felekezeti lapokból. Minden egyes tanító, hitoktató, iskolai igazgató és rabbi azt hiszi, hogy ő találta fel a bölcsek kövét, az egyedül üdvözítő utat és módot. Országszerte experimentálnak, hol csupán bibliát jól, rosszul fordítanak, hol rövid kivonatát veszik a bibliai történetnek, hol a zsidó vallás hittani és erkölcsi elveinek egy jól, rosszul összeállított katekizmusát; sokan összevesznek mindent, bibliát, imafordítást, héber nyelvtant, bibliai történetet, liturgiát, naptárszámítást, szentföldrajzot s ráadásul a zsidók bibliai korszak utáni történetét rövid dióhéjban. És éppen ezen ingadozás, a mely felekezetünk szervezetlenségének kifolyása, jelenleg még sikertelenné tenne egy olyan általános és részletes hittani tantervet is, a melyet az orsz. izr. tanító egyesület f. évben tartandó közgyűlése alkalmával esetlegesen megállapítana. Különben is jó hittani tantervekben nem szűkölködünk, vannak egyes kiváló felekezeti iskolák, mint a szegedi, bajai, budapesti, a hol a hittani tantervek a jelenlegi viszonyokhoz képest, minden tekintetben megfelelnek és mintákul szolgálhatnak. Az orsz. izr. tanító egyesület hat évvel ezelőtt, a veszprémmegyei izr. tanító egylet a mult évben a hittani tantárgyak részletes tanítási és óratervét dolgozták ki. Ezen tantervek szerint a fiúiskolák hittani tantárgyai volnának: bibliai történet, hit- és erkölcstan, héber olvasás és biblia, a felsőbb osztályokban ezeken kívül a zsidó nép és irodalom története; a leány-

iskolákban pedig bibliai történet, héber olvasás és imafordítás, hit- és erkölcstan és a felsőbb osztályokban a zsidó nép történetének egyes kiváló korszakai.

Az országos izr. tanító egyesületet illeti továbbá azon érdem is, hogy a három évvel ezelőtt tartott közgyűlése alkalmával, Schön József fővárosi tanító előadására egyhangulag kimondotta, hogy a héber oktatás középpontja a biblia legyen. És ezt eléggé nem hangsulyozhatjuk, ezt nem eléggé ajánlhatjuk a tanítók, hitoktatók és lelkészek figyelmébe. Igaz, hogy felette nehéz munka van kiszabva a zsidó elemi iskola elé, az alapvetés a legrégibb nyelvek egyikének megtanulásához. Mégis, ha az iskola ezzel a munkával felhagyna, ha csak elhanyagolná, még nem veszítené el ugyan egészen zsidó jellegét, de létezése ránk, zsidókra nézve talán feleslegessé válnék ott, hol a közös iskolában nem a felekezetiség szelleme honol és a mely iskolához hitfeleink úgyis előszeretettel vonzódnak. Tekintve azonban a héber oktatás nehézségeit, valamint az annak megoldására szánt hetenkénti óraszámot, teljességgel nem várható, hogy a biblia tanítás mennyiségileg olyan sikert mutathasson fel, a milyent felmutathatott az ebbeli oktatás hajdanában, a mikor a zsidó fiu héber könyveken kívül más nyelvű tankönyvet nem ismert, vagy a mikor a vallástani tárgyakra szentelt időtartam az azokra jelenleg kitűzött tanórák számával fordított arányban állott. Hogy a bibliatanítás a kellő eredménynyel bírjon, szükséges kiemelni, hogy az főleg a héber nyelv megértését közvetítse, miután a bibliai korszak történetének ismerését az ifjúság anyanyelvén nyeri, szükséges továbbá, hogy a bibliai tananyag ügyesen és módszertanilag kezeltessék, a mi különösen a mintaszerű hangsulyos olvasás, a szószerinti és szabatos fordítás, a tárgyi és nyelvi értelmezés és a gyakori ismétlés által érhető el.[1] Ezeken kívül az osztályonkénti bibliai szemelvények a tanév elején szabatosan kijelölendők.

A leánynövendékekkel a fentebb elősorolt hittani tantárgyakon kívül a zsidó szokásokat és szertartásokat kell alaposabban és mélyebben megismertetnünk, súlyt kell fektetni arra, hogy az imakönyvben, későbben a Machzorban tudjanak eligazodni, és hogy különösen a zsidó háziasszony kötelességeit is-

[1] M. Zs. Sz. V. évfolyam 314—317. l.

merjék. A hitoktató továbbá arra törekedjék, hogy ott, a hol lehetséges, a leányok számára külön isteni tisztelet rendeztessék, vagy legalább arra hasson, hogy az anyák leányaikat a templomba vezessék, mint ezt a keresztényeknél általában tapasztalhatjuk. Hogy a fentebb felsorolt tantárgyak a közös iskolákban is a hitoktatás tantárgyait képezzék, ezt természetesnek tartom; hiszen nekünk, zsidóknak csak egy hitünk van, melynek dogmái mindenkire egyaránt kötelezők, akár közös, akár felekezeti iskolát látogatunk; azonban a közös iskolákban a hitoktatásra mért csekély idő és egyébb viszonyoknál fogva a felekezeti iskolákban előírt tananyag csak alig felerészben lesz végezhető. A közös iskolákban nyújtott hitoktatás dolgában a fővárosi zsidó hitközség példaképül szolgálhat, a mely hitközség nagy áldozatok árán a hitoktatás szolgálatában páratlanul áll és az általa létesített intézmények, mint a héber tanfolyamok, az ifjúsági isteni tisztelet, hitoktatói tanító testület s ennek könyvtára fényesen bizonyítják, hogy a fővárosi hitközség a hitoktatás körül őt megillető törvényes jogot egyúttal szigorú lelkiismereti kötelességnek is tekinti és hogy a zsidóságban megvan a felekezeti élet valódi fentartó elemei iránt a kellő érzék, a miért is a főváros által létesített hitoktatási intézményeket nagyobb és vagyonosabb hitközségeink figyelmébe ajánljuk.

A hittani tankönyvekről szólva, nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy bő a termés, de kevés a köszönet, mert eltekintve attól, hogy azok a legtöbb esetben paedagógiai alapelvekbe ütköznek, még tiszta felekezeti szempontokból is elitélendők. Többnyire rosszul, nem a gyermekek felfogásához mérten vannak megírva és nem ritkán a zsidó vallás hit és erkölcsi elveit katechetikus módon ismertetik. Már pedig, ha azt akarjuk, hogy a tanítás hatása maradandó legyen, első sorban érdeklődést kell keltenünk a gyermekben az iránt, a mivel foglalkozik. Örömmel kedvvel kell a gyermeknek magának dolgoznia és tevőleges, részt vennie a tanításban, hogy így ő maga fakaszsza saját bensejéből a nyerendő gondolatokat és eszméket. Ha a gyermek értelmének és érzelmének összes irányait nem foglalkoztatjuk, ha csak a memoriára fektetjük a fősúlyt: hiábavaló, sőt veszélyes munkát végeztünk. Az eddigelé megjelent »Hittan és bibliai történet a zsidó ifjuság számára«, »Kis és nagy katekizmus a zsidó iskolák számára«, »A zsidó nép története dióhéjban«, »Szertartástan, liturgia és naptárszámítás«, »Szentföldrajzzal egybekötött hit- és erkölcstan«, stb. stb. hittani kézikönyvek egy-kettőnek kivételével hasonlók viskókhoz, a melyeket mestereik egy pompától és fenségtől ragyogó palotának vakolathulladékából jól, roszszul összetákoltak. Nekünk nincs szükségünk hittanokra, hanem a hitre, ama hitre, a mely a zsidóságot évezredeken át fenntartotta, a mely hitnek köszönhetjük, hogy a folyton ismétlődő üldözések daczára történelmi missiónknak hűségesen megfelelhettünk. A legjobb hittani kézikönyv egy bibliai olvasókönyv volna, a melyből ifjuságunk az eredeti szövegnek megfelelőleg megismerheti népét és vallását. Azért e téren is az orsz. magy. izr. tanító egyesület buzgóan és kezdeményezőleg működik és hat Kiadványai, olvasókönyvei az izr. ifjúság számára többet érnek száz újabb meg újabb hittannál és habár azok sajnosan csak lassan terjednek felekezeti iskoláinkban, mégis hathatósan elősegítik a magyar zsidóság egységes szellemben való neveltetését. És ha a vallásos érzelmet, a felekezeti közösség szellemét legjobban lehet nevelni magával a vallással, a felekezettel, — világosabban, a vallás és felekezet szellemi termékeivel: úgy az orsz. izr. tanító egyesület olvasókönyveivel, ezt nem kis mérvben segíti elő, mert olvasókönyvei a vallásos érzületet vallják czéljukul. Különös elismerés illeti e könyvek szerzőjét: Radó urat azért, mert az olvasmányok nem a zsidó irásművek kivonatai, hanem maguk az irodalmi termékek, a mivel egyuttal a gyermeket a héber irodalmi termékkel, mint műalkotással gyönyörködteti és érzületét nemesbíti. Teljesen osztom tehát mindazon ellenvetéseket, a melyeket a fővárosi középiskolai hitoktatásra szánt »olvasmányok a bibliából czímű kézikönyv ellen azért emeltek, mivel e könyvek szerzői szent irodalmunkat csonkítva mutatják be ifjúságunknak, a mivel épp úgy a zsidó tudomány, mint a paedagógia ellen vétettek és a különben szép magyarsággal írt olvasókönyvek használatát megnehezítették.

És noha a legújabbkori vallásirodalmunk egy égbe nyuló óriássá nőtte ki magát, mindamellett ennek az óriásnak egy fontos talpköve hiányzik, tudniillik: a zsidó hitoktatás módszertana, a mi felett annál inkább lehet csodálkozni, mivel héber irodalmunk igen bőséges tárháza a vallásnak, valamint azon módoknak, miként kelljen vallásunkat eredeti zsidó módszer alapján tanítani, mert bizony reánk nézve, kiknek a legrégibb, legnagyobb

vallásirodalmunk van, igen megszégyenítő az, hogy azoktól tanuljuk el a vallástani módszert, kik vallásunk emlőin az életnedveket szívták magukba. A ki tehát egy ily fundamentalis munkát, milyen a zsidó hittani módszertan volna, kidolgoznék, bizonyára hervadatlan érdemeket szerezne magának, a hitoktatásnak pedig többet használna, mint az, a ki újabb meg újabb vallástanokat férczel össze.

Midőn végre még kiemelem, hogy rövidre szabott fejtegetésemet leginkább a népiskolára való tekintettel adtam elő és elismerem, hogy úgy a hitoktatás mint a felekezeti iskola érdekében az általam felhozottakon kívül még igen lényeges tényezőkkel bővíthetném, de azon tudatnál fogva, miszerint orsz. izr. tanító egyesületünknek f. é. augusztus havában tartandó nagy-gyűlése alkalmával ezen tárgygyal nálam hivatottabb szakférfiak remélhetőleg kimerítőbben fognak foglalkozni; én a hitoktatás tárgyában a bács-bodroghmegyei kör részéről a következő tételeket bátorkodom elfogadás véget azzal ajánlani, hogy azokat pártolólag a nagygyűlés elé terjeszteni méltóztassék:

1. A vallásosság hanyatlásának főokai a mai társadalmi viszonyokban, főleg a családnál uralkodó vallástalanságban és a szülőknek gyermekeik vallásos nevelése iránti közönyében rejlik.

2. Miután a hitoktatásnak jelenleg mindama teendőket kell elvégeznie, a melyeket eddigelé a vallásos érzület ébresztésére a szülői ház végzett, szükséges, hogy a hitoktatást nehéz feladatával arányos időben és a legmegfelelőbb paedagógiai segédeszközökkel támogassuk, a mit legczélszerűbben a felekezeti iskolában érhetünk el, a miért is a zsidó iskolák szaporítása, szellemi fejlesztése és gondos ápolása kivánatos és szükséges.

3. Az orsz. izr. tanító egyesület ezúttal is ragaszkodik a már egy izben nyilvánított véleményéhez, hogy a zsidó népiskolában a héber tantárgyak középpontját a biblia képezze, ez alkalommal kimondja, hogy a biblia eredeti szövegének tanításánál a tanító mindazon módszertani szabályokat alkalmazza, a melyekkel a biblia elsajátítását sikeresebbé teheti és növendékeivel megkedveltetheti.

4. A többi hittani tantárgyaknál nem a minél több ismeretek szaporítására, hanem folyton arra törekedjünk, hogy az ifjúság vallásos érzületét szilárdítsuk, felekezete és hite iránti ragaszkodását biztosítsuk, a mely szempontból a bibliai történetek és a bibliai korszak utáni történetek képezzék kiválóan a hitoktatás tananyagát.

5. Hogy a tanulók az egyes zsinagógai szertartásokat, mint vallásos életünk leggyakrabbi és legfőbb nyilvánulását minél alaposabban elsajátítsák, országszerte bevezetendő az ifjúsági isteni tisztelet üdvös intézménye, a melyen a fiuk és leányok egyaránt köteleztessenek szombaton és ünnepnaponként részt venni, azonban óhajtandó, hogy ezen ifjúsági istentiszteletek az illető hitközség helyi zsinagógai isteni tiszteletének mintájára végeztessenek.

6. Az orsz. izr. tanító egyesület arra fog hatni, hogy a mennyiben felekezetünk egy egységes szervezetet kapna, hogy az általa részletesen kidolgozandó hittani tanterv, mint az ország izr. tanítósága közvéleményének kifolyása, a mérvadó körökben figyelembe vétessék és hogy ebbeli előterjesztése a szervezetben érvényre jusson.

7. A mennyiben előfordulnak olyan esetek is, hogy egyes helyeken olyan rabbik végzik a hitoktatást, a kik a magyar nyelvet tökéletesen nem bírják, a mely körülmény a mai iskolai viszonyoknál fogva felette károsnak mondható, kivánatos, hogy ilyen esetekben a hitoktatást az erre képesített tanítók képezzék. A mennyiben pedig vannak olyan tanítók is, a kik a héber tantárgyakban a kellő jártassággal nem bírnak, úgy ezeknek vagy az orsz. izr. tanítóképző intézetnél, vagy a rabbiszemináriumnál a szünidőben rendezendő héber pót-tanfolyamok által a mód megadassék, hogy hiányos héber ismereteiket pótolják. A hitközségek jövőben csak olyan tanítónőket alkalmazzanak, kik a héber és a hittani tantárgyakban kellő jártassággal bírnak, a mit esetleg próbaelőadás vagy vizsga útján tartoznak kimutatni. Egyúttal a vallásoktatás nem csekély mértékben előmozdíttatnék, ha lelkészeink, mint ez más felekezeteknél is történik, a felekezeti elemi népiskolákban személyesen a hitoktatás körül segédkezet nyújtanának.

8. Az eddigelé a hitoktatás czéljaira készült hittani extractumok, csonkított imakönyvek és egyébb szent vallásunk csorbításával kibocsátott kézikönyvek, a melyek ifjúságunkat sem a zsidó irodalom termékeivel hűségesen meg nem ismertetik, sem pedig az igazi vallásosságot nem mozdítják elő, a hitoktatás czéljaira fel ne használtassanak. Azonban kivánatosnak tartjuk,

hogy a biblia és a többi hittani tantárgyak oktatásához szükséges módszertan egy erre hivatott tanférfiú által megirassék, hogy továbbá az orsz. izr. tanító egyesület kiadványait anyagi erejéhez képest, a vallásoktatás érdekében új kiadásokkal szaporítsa azon reményben, hogy ezek az összes felekezeti iskolákban, nemkülönben a közös iskolákban nyújtandó hitoktatás kézi könyveiül országszerte, tekintve ezen egyesületnek felekezetünk érdekében tanusított törekvéseit, bevezettetnek.

Bács-Topolya.

LÉVAI IZOR.

Az orsz. magy. izr. tanitó-egyesület közgyülése.

Nemcsak a résztvevők, hanem minden zsidó tanitó kebelét öröm töltheti el, ha a zsidó tanitó-egyesület f. hó 21. és 22. tartott közgyüléséről van szó. A jelenlevők nagy száma, az előadásokat mindvégig lankadatlanúl kisért figyelem, az érdekes viták egész sora oly magas szinvonalra emelték eme gyüléseket, hogy nemcsak túltesznek az előbbi években tartottakon, hanem méltán vetekedhetnek a külföld nagyszabású tanitó-gyüléseivel. A fővárosban működő összes zsidó tanitók mellett a vidéki kartársak is nagy számmal voltak jelen. A régi, kipróbált gárda emberei mellett feltűntek a fiatalabbak is buzgóságuk és szakképzettségük által. Nagytekintélyű vendégek emelték a gyülés fényét és mindannyian azt a meggyőződést nyerték, hogy a zsidó tanitóság lelkesültséggel, szorgalommal és szakképzettséggel küzd hivatásáért és hogy a mindinkább felvirágzó egyesület vezetése kitünő kezek között van.

Már a 20-án d. u. tartott előkészítő ülés, melyen a napirend tárgyainak egymásutánját beszélték meg, sejtetni engedé a nagygyülés sikerét. Az egyesület tagjainak javarészét üdvözölhette a nagyérdemű és minden oldalról ovációkban részesített elnök *Szántó* Eleázár, midőn megnyitó beszédében ráutalt arra, mily nagy szerepe jutott felekezetünk történetében mindenkoron a különféle egyesületeknek. Ily nagy szerepe van a jelenben a mi egyesületünknek is Magyarországon. Megemlékezett ama küzdelmekkel és fáradságos munkával telt 23 évről, melyeknek eredmé-

nye, hogy egyesületünk jelenleg közbecsülésnek örvend. Azon reménynek adott kifejezést, hogy a közgyülés mind a paedagogiai tárgyaknak, mind a segélyezés ügyének megvitatásánál óvni fogja az objectivitást. Utána *Tenczer* Pál, a lelkes tanitóbarát, szép beszédben üdvözölte a tanitókat a pesti zsidó hitközség nevében. Ezen üdvözlet — mondá — azon rokonérzet kifolyása, mely a pesti hitközséget mindig késztette a tanitók erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédéseért állást foglalni. Hosszas éljenzés mutatta e lelkes üdvözlés hatását. A bizottságok megválasztatása után elnök ajánlatára, ki érzelmes szavakban emlékezik meg *Deutsch* Henrik képezdei igazgató nagy érdemeiről azon alkalomból, hogy most 70-ik születésnapját ünnepeli, a közgyülés hattagú, az ünnepeltnek volt tanitványaiból álló küldöttséget meneszt, hogy a zsidó tanügy érdekében kifejtett munkásságban megőszült férfiút üdvözölje. A küldöttség visszajöve, jelentést teszen azon mély meghatottságról, melylyel *Deutsch* Henrik ezen kitüntetést fogadta és átadja a közgyülésnek az ünnepelt köszönetét.

A napirend első tárgya az elnökség jelentése, melyet *Morgenstern* Jakab titkár irt és felolvasott. A nagy gonddal készített és az utolsó három év történetéből mindent felölelő jelentés tiszta képet nyújt az egyesület anyagi állapotáról, a vidéki körökről és a tagokról; kegyelettel emlékezik meg a három év nagy halottjairól, valamint az elhúnyt kartársakról, felsorolja az egylet jótevőit és azon hitközségeket, — sajnos csak 14 van, — melyek az egyesület pártoló tagjai. Az egyleti vagyonról szólva, kimutatja, hogy a bevételek nagyobbodása mellett a kiadások még rohamosabban emelkednek és azért ajánlja a közgyülésnek módot találni a bevételi források jobb kiaknázására. Szolgáljon egy pár adat mutatóúl. Az egylet alaptőkéje 20,090 frt, melynek jövedelme az elmult trienniumban 2547 frt 80 kr. volt. Az egyesületi kiadványok 3820 frt 89 krt jövedelmeztek. A tagsági díjak pedig 458 rendes és 42 pártoló tagtól 4694 frtot tettek ki. Adományok czímén csak 311 frt 28 kr. folyt be. A bevételek mellett a vagyonszaporodás mégis kisebb volt, mint az előző trienniumban, mivel a nevezetesebb kiadások igen növekedtek: 9 özvegy részére 1700 frtot és 197 tagnak segély czímén 2355 frt fizetett ki az egyesület. A központot támogatja a 7 vidéki fiók-kör, melyek a tagokat szaporítják és a kiadványokat terjesztik. A jelentés szépsé-

gét hozzászóló *Maislis Ferencz* emelte ki, mire azt tudomásúl vették.

A legközelebbi tárgy az egyesület kiadásában megjelent, Radó Vilmos által szerkesztett olvasókönyvekről szóló előadás volt. Előadó *Hoffmann Mór*, nagykanizsai tanár, nagy gonddal kidolgozott előadása bevezetésében az olvasókönyvek czéljáról és azok szerkesztése módjáról szól és arra a következtetésre jut, *hogy az egyesület által kiadott olvasókönyvek a paedagogiailag legjobbak és legnemzetiebbek, melyeket a magyar irodalom e téren bír.* Alapul véve azt, mintha ezen olvasókönyvek a Herbart-Ziller-féle paedagogiai elvek megvalósítása volnának, az olvasókönyv hibáit ezen paedagogiai irány szerinte ismert kinövéseinek tulajdonitja. A concentratio elve túlhajtásának tulajdonitja, hogy ez olvasókönyvekben az érzületi anyag általában annyira túlnyomó, és hogy a művelődés-történeti anyag annyiszor ismétlődik. Feltétlenül jónak tartja az V. és VI. osztály olvasókönyvét, valamint a többi kötetek versgyűjteményét, de kifogásokat emel a II., III. és IV. osztály részére írt köteteknél a bibliai olvasmányok bőbeszédűsége, a hún mondakör felhasználása, a népmesék eredeti alakban való megtartása és a természetrajzi anyag hiányossága ellen. De leginkább eme könyvek stylusát támadja meg, példákat hozva fel állításának bizonyítására, mintha egyes olvasmányok szavaik, szókötésük és mondatszerkezetük miatt azon gyermekek felfogási képességének meg nem felelnének, a kiknek szánva vannak s ez által a fokozatosság elvével össze nem egyeztethetők. Határozati javaslatot nyújt be, hogy egy kiküldendő bizottság a nevezett olvasmányokat ezen irányban módosítsa, illetve másokkal pótolja. Előadónak nagy olvasottságot és szakképzettséget bizonyitó munkájáért a gyűlés elismeréssel adózik.

Utána *dr. Kármán Mór* egyetemi tanár hosszabb, feszült figyelemmel végighallgatott, az elismert hírnevű tudósra valló beszédben szólott a tárgyhoz. Kiindúl abból, hogy közgyűlés elé az olvasókönyvek irányát tárgyaló fejtegetések valók volnának, nem pedig a részleteket nagyon is szélesen felölelő bírálati észrevételek. Ő maga fontosnak tartja kiemelni, hogy az előtteszóló az olvasókönyvek irányát, alapját nem támadta meg, és örömmel fogadná, ha a közgyűlés egyhangúlag kimondaná, hogy azokat helyesli. Tény ugyanis, hogy ezek az olvasókönyvek kettős alapon állva a felekezeti és a nemzeti hagyományt törekszenek érvényesíteni az ifjúság oktatásában, és történetileg érdeme az izr. tanítóegyesületnek, hogy olvasókönyvei első ízben alkalmazták rendszeresen és tervszerűen a magyar népirodalom termékeit és a nemzeti mondákat hazai népiskolák olvasókönyvei szerkesztésében. Ezt szerette volna első sorban, ha a biráló méltatta és a közgyülést határozathozatalra indította volna. Másodsorban az a kérdés volna megvitatandó, miként kellene ez olvasókönyveket az iskola körében használni és mi módon segíthetné elő a tanítóegyesület azok általános elterjedését felekezetünk körében. Methodikus tekintetből különösen két pontra utal. Azt hiszi, hogy az egyes olvasmányokhoz a megértést elősegítő, összefoglaló kérdések volnának csatolandók. Ezek nem tennék a tanító magyarázatát fölöslegessé. Nem minden olvasmányt tárgyalunk az iskolában, nincs is mindenkor minden tanítványunk jelen, figyelmök se mindig egyenlően éber, miért ne segitenők tehát maga az olvasókönyv szerkesztése által a házi foglalkozást, hogy legalább a szülő pótolhassa a fogyatkozást. Aztán szükséges volna az olvasmányok nyelvkincsét tüzetesen, a fokozatosságra való tekintettel egybeállítani, a kellő értelmezéssel ellátni, hogy ekként igazán a nyelvismeret bővítésére szolgálhassanak. Csakis ilyetén módon fog kitűnni az is, vajjon tényleg az olvasmányok nyelvezete meghaladja-e a tanuló ifjúság felfogását. Mindaddig, mig ezt a munkát komolyan oly egyén, ki a magyar nyelvet tudományosan is átvizsgálta, el nem végzi, mindazokat az ellenvetéseket, melyeket egyes olvasmányok nyelvezete ellen emeltek, csak szubjektiv itéleteknek tekintheti, melyek ellenébe az olvasókönyv szerzője a maga szubjektiv véleményére hivatkozhatik. Végre bővebben szól az egyes népmesék ellen emelt vádakról. Tagadhatatlanúl minden tanításnak végső czélja az erkölcsiség ápolása és az olvasmányokat erkölcsi szempontból is birálat alá kell venni. Csakhogy ne feledkezzünk meg az erkölcsiség alapföltételéről, hogy emberismeret, tudatos, erkölcsi munkásság a magunk lelkének ismeretenélkül nem gondolható. Hiába állítanánk a gyermek elé erkölcsi mintákat, ha egyúttal nem gondoskodunk arról, hogy a lélek különböző mozgalmairól, indulatokról és vágyakról is tudomást szerezzen, melyeket erkölcsi törekvésben leküzdenie, átalakítania kell; akkor nem fogja tudni, miként használja fel az erkölcsi ideális tanokat, miként alkalmazza azokat a közönséges élet bonyodalmai közt. A birálónak azokban a

megjegyzésekben, melyekkel egyes magyar népmeséket kisért, hogy erkölcstelenségök miatt az olvasókönyvekből azokat kizárja, tudvalevőleg egy igen hires előzője van (Rousseau), a ki hasonló módon bánt el egy nagyon ismeretes aesopusi mesével (A róka és a holló), mely azonban mindamellett benn van majdnem minden olvasókönyvben. Szóló aztán kimutatja az egyik megtámadott népmesén, mennyi pszichologiai okulás, erkölcsileg is értékesíthető tanúlság meríthető belőle. Avval a reménynyel végzi beszédét, hogy az előadót is talán sikerült meggyőznie e megjegyzések helyességéről és örülne, ha a közgyülés egyértelműen az olvasókönyvek iránya mellett nyilatkoznék.

Hozzászólt aztán *Lederer Ábrahám,* ki mind *Hoffmann,* mind *dr. Kármán* előadása szépségeit méltatta és inditványozta, hogy a szakbizottságba a könyvek szerzőjén kivül fentnevezettek is beválasztassanak. Hoffmann előadónak csak annyit jegyzett meg, hogy téved abban, ha a természetrajzi olvasmányok szaporításával a természetrajzi oktatásnak nagy szolgálatot vél tenni. E tantárgy tanítására a legjobb eszköz *a kirándulások.* A kérdéshez ezután még többen szóltak.

Az ezek után elmondott zárszóban előadó bizonyos idegességgel és izgatottsággal, de egyszersmind szónoki ügyességgel replikált dr. Kármán megjegyzéseire; csakhamar hevében eltérvén a tárgytól, izgató módon a Herbart-Ziller rendszert és magát Zillert támadta meg oly argumentumokkal és vádakkal, melyeket aligha a honi paedagogiai irodalom nyújtott neki. Beszéde alatt a jelenlevőknek higgadtsága eltűnt és így nem csoda, hogy midőn *dr. Kármán* személyes kérdésben emelt szót, az izgatottság mindinkább növekedett. *Dr. Kármán* tagadhatlanúl szintén heves módon, de egyszersmind jogosságának és a helyes fölfogás teljes önérzetével tiltakozott az ellen, hogy oly küzdelmet idézzenek elő, mely nemcsak, hogy nem szükséges, de a mi viszonyainknál fogva határozottan káros is; hiszen szóló, ki *értelmi* szerzője a megbirált olvasókönyveknek, sohasem mondta, hogy ezek Herbart-Ziller elveit valósítják meg. Nem engedhetem meg, már a történeti igazság érdekében is, — mondá beszéde folyamán — hogy ezen könyveknek hibái oly embereknek, mint Herbart és Ziller tudassanak be, kiknek semmi közük sincs hozzájuk. Ziller érdemeit méltányolva többek közt azt is megjegyzi, hogy szólanak ez irányról és irnak olyanok is, kik nem volnának

érdemesek, hogy Ziller saruit megkössék, kiknek fogalmuk sincs arról az akribiáról, melylyel Ziller paedagogiai kérdéseket tárgyalni szokott. E szavakra, mintha a hallgatóság egészen elvesztette volna minden nyugalmát, perczekig tartó »eláll« és »halljuk« kiáltás támadt, melyeket csak az elnök erélyes közbeszólása csendesített le. Kármán azután folytatva tiltakozását, nem engedem — ugymond, — hogy oly küzdelmeket, melyek német földön keletkeztek és az ottani viszonyokban gyökeredznek, nálunk behurczoljanak és, hogy oly vádakkal és támadásokkal, melyeket ott használnak, hazai irányok és törekvések gyanúsíttassanak.

Sajnos dolog, hogy az előbb emlitett incidens és különösen a hallgatók izgatottsága alkalmat adott a napilapoknak e jelenetnek hamis és a valóval meg nem egyező leirására és meg nem történt nyilatkozatok idézésére, mintha csak egy titkos, érdekelt pártot szolgáltak volna. A napilapok csakis azon zavaros forrásokat okozhatják, ha tudósitásaik egyáltalában nem voltak hűek és hogy mind Dr. Kármánt irásbeli rectificálásra, mind Hoffmannt szavainak nyilvános ülésen való szóbeli helyreigazitásra kényszerítették; másrészről az ügynek is ártottak, mivel czélzatossággal az olvasókönyveknek csak árnyoldalát emelték ki, meg sem említve jó oldalaikat. A közgyűlés aztán elfogadta Hoffmann előadó javaslatát, Lederer indítványát *Schön Bernát* által beterjesztett ama toldással, hogy a szakbizottságba néptanitók is választassanak be. Elnök aztán az idő előrehaladottsága miatt, nem pedig — amint egyik napilap irta — Dr. Kármán beszéde miatt, az ülés folytatását d. u. 3 órára tűzte ki.

A délutáni ülésben nem kevésbé kötötte le a figyelmet *Klein Salamon* előadása a hit és bibliai oktatásról a felekezeti és közös iskolában. Beterjeszt egy, az eddigi tapasztalatok és munkák alapján kidolgozott, részletes tantervet. Indokolásában történeti visszapillantás után a régi chéderekre, a későbbi tanhatósági rendeletekre, a congressus által előírt, el nem érhető minimális tantervre, élénken ecseteli a jelenlegi rendezetlen viszonyokat és fájó szívvel panaszkodik, mennyire van ki szolgáltatva felekezetünk ezen szent ügye minden egyes iskola, minden egyes iskolahatóság, sőt néha avatlan kontárok önkényének. Nem tartja tantervét tökéletesnek, de kéri azt itt megvitatni, aztán a központ és a vidéki körök által tárgyalni és minden egyes

rabbi, iskolaszék és tantestület megjegyzéseit felhasználva, egy egységes, mindenkire kötelező tantervet szerkeszteni. Nagy érdekű fejtegetései a gondolkodó paedagogusra és az iskola padjai közt megőszült tanitóra vallanak. Kimutatja a gyakorlati eszközök (közös istentisztelet, prédikáczió, együtténekelés, fordított imakönyv) hasznát, de egyszersmind az elméleti tantárgyak (bibliai történet, szent szöveg fordítása, héber nyelvtan, vallástörvények) anyagának módszeres elosztását az osztályokra is fejtegeti. Magvasan bizonyítja, hogy bár nem a nyelv megtanulásáért, de a tantárgyak czélja eléréseért és a felekezet érdekében okvetlenül szükséges leginkább az öt könyvet fordítani. A nagyérdemű előadónak kivétel nélkül elismeréssel adóznak a hozzászólók és csak némi részletek ellen vannak kifogásaik.

Deutsch Samu váddal illeti a rabbikat, a kiknek tulajdonítja, hogy a mint eddig nem jött létre egységes tanterv, úgy most is szerinte kudarczot fogunk vallani. A rabbik legtöbbje — ugymond — sajnos nem foglalkoznak paedagogiával és mégis maguknak tartják fenn a döntő szavat, sőt a tantestületek nélkül határoznak. Különben előadónak köszönetet mond az előadása által nyujtott élvezetért.

Stern Ábrahám tanár ajánlja, hogy a tárgyalt kérdés megvitatása előtt tisztába kellene jönni a héber tantárgyak módszerével és avval, hogyan volnának ezek összekapcsolandók a többi tantárgyakkal.

Az előadó javaslatát a *Lévai Izor* által benyujtott, a bácsbodrogmegyei fiók-kör által készített, e tárgyban hozott határozattal és a többi indítványokkal együtt *dr. Zsengeri* ajánlatára a központi választmányhoz utasították.

A napirend következő tárgyáról, az árvaügyről, nagy szakavatottsággal és az ügyhöz méltó mély részvéttel értekezik *Csajági Béla*, az izr. fiárvaház igazgatója; kimutatja annak lehetetlenségét, hogy a veszprémi kartársak által megpenditett eszme, egy zsidó tanitó-árvaház létesítése, a jelen körülmények között kivihető volna, de egyszersmind számokkal bizonyítja, hogy az nem is szükséges. Az elhalt kartársak árváinak mikénti ellátására két módot ajánl. Vagy neveltessenek magánosoknál, vagy vegyük hálás köszönettel az izr. fiárvaház elnökségének ama ajánlatát, melyről azonban most csak tárgyalások folynak még, hogy árváinkat az egyesület circa 60% árleengedés mellett ezen

intézetben nevelje. Ez alkalommal hálás szívvel emlékszik meg *Deutsch Jakab* a fiárvaház elnökének ama készségéről, melylyel két vidéki árvát csak azért, mert tanitók gyermekei az intézeti alapszabályok világosan ellenkező szavai daczára az intézetbe felvett. A zajosan megtapsolt kitünő előadás után *Schön Bernát* indítványára a közgyűlés meghatottan szavaz jegyzőkönyvi köszönetet *Deutsch Jakab* úrnak és ezt vele táviratilag közli. Hozzászólók közül *Szép Lipót* az árvaház létesítésének eszméjét továbbra is fenntartani kívánja, míg *Lederer Ábrahám* megemlíti, hogy a zsidó tanitó-árvák az országos tanitói árvaházban is szíves felvételt nyernek; de mindketten és az egész közgyűlés a nagyérdemű előadó javaslatát elfogadják.

Evvel véget ért az első nap, melynek története diszlapot fog mindig képezni az egyesület évkönyvében.

A második nap első tárgyaként Dr. *Málnai Mihály* értekezése, a magyar nyelv oktatásáról az elemi népiskolában, volt kitűzve. Az ülés kezdetén azonban több vidéki tag irásbeli indítványt terjesztett be, kogy ezen tárgy az idő rövidsége s a többi tárgyak nagy fontossága miatt, melyeket netalán leszoríthatna, elmaradjon. Dr. *Málnai* erre elnöknek bejelenti, hogy visszalép és ez okból, nem pedig — miként a napilapok tévesen hozták, mert az előadás nem szükséges, mivel már a magyar nyelvet minden iskolában oktatják és a tanitók ezen tárgy módszerét jól ismerik, — maradt el a felolvasás.

Aztán *Bányai Jakab* a nyugdíj revisioja tárgyában szép, kerek előadást tart. Élénken ecseteli az 1875. évi XXXII. t.-cz. által teremtett, ki nem elégíthető állapotokat, szükségesnek tartja, hogy az egyesület is foglaljon ez országos érdekű ügy mellett állást és e végett tételeket terjeszt be, melyek által a fenntnevezett törvényczikk hibáin segítve volna és melyek különösen a már 1875 előtt működő tanitók érdekeit jobban óvják. Az előadást *Csukási Fülöp* méltatja és csak két dolgot kívánna. Először, hogy kérelmünket nem a képviselőházhoz, hanem a nagyméltóságú közoktatásügyi magy. kir. ministeriumhoz terjeszszük be, másodszor, hogy az oklevéllel bíró, bármely felekezetű hitoktatók szintén a nyugdíj törvény keretébe vonassanak. *Bányai* tételeit a gyűlés elnök ajánlatára en bloc elfogadja, míg *Csukási* indítványát a központi választmányhoz utasítja.

Miután még a pénztári vizsgálatra kiküldött bizottság referál, hogy a pénztárt teljesen rendben találta és hogy a kezelést mintaszerűnek itéli, következik a két utolsó tárgy. *Walder* Jakab a segélyügyre, az özvegyek és árvák jutalékaira, *Szontágh* Jenő pedig az egyesület belszervezetére vonatkozólag terjeszt be javaslatokat. Az érdekes és hosszabb tanúlmányra valló tételek felett a gyűlés még délután is tanácskozik, míg végre több más, erre vonatkozó indítványnyal együtt a központi választmányhoz tétettek át.

A délutáni ülésben a tanácskozás után elnök jelenti, hogy a Szántó Eleazár-féle alapítvány három évi kamatjait *Csukási Fülöp*nek ítélte oda, irodalmi munkásságának elismeréseül. *Csukási Fülöp* meghatottan mond köszönetet ezen kitüntetésért.

Elnök ajánlatára aztán dr. *Kohn* Sámuel nagy acclamatióval tiszteletbeli elnöknek, következők pedig tiszteletbeli tagoknak választattak meg: *Adler* Ignácz (Szolnok), *Lövinger* Mór (Nyitra), *Mayer* Ármin dr. (L.-Szt.-Miklós), *Munk* Béla (Trencsén), *Szabó* Károly (Sopron), *Szalkai Schwarcz* Jakab (Máté-Szalka) és *Verédy* Károly dr. (Budapest).

A közgyűlés azután *Szontágh* ajánlatára elismerése csekély jeléül köszönetet szavaz a lelépő tisztviselő karnak, mire *dr. Zsengeri* a szavazatszedő bizottság elnöke a már délelőtt beadott szavazatok eredményét hirdeti ki, mely szerint elnök, a régi tisztikar és választmány legnagyobb része egyhangulag újra megválasztatott. A zajos ovácziókban részesített elnök aztán hosszabb beszédben fejezi ki megelégedését a közgyülés impozáns lefolyásáról és búcsúszavaiban biztosítja a tagokat, hogy mint eddig, a jövőben is az egyesület érdekeiért fog teljes odaadással működni.

Az új tisztikar a következő: Központi választmány: elnök *Szántó* Eleázár; alelnökök *Csajági* Béla, *Keleti* Vilmos; pénztáros *Ózer* Zsigmond; ellenőrök *Reif* Jakab, *Kornfeld* Gyula. Választmányi tagok: *Adler* Simon, *Bánóczi* József dr., *Bak* Izrael dr., *Bárány* József dr., *Csukási* Fülöp, *Halász* Náthán, *Lederer* Ábrahám, *Málnai* Mihály dr., *Mandl* Bernát, *Maislis* Ferencz, *Morgenstern* Jakab, *Révai* Miksa, *Tencer* Pál, *Tolnai* J. Béla, *Zsengeri* Samu dr. Póttagok: *Dallos* Mór, *Győri* Adolf, *Herczka* Gusztáv, *Schichtánz* Ármin, *Weber* Samu. Vidéki választmányi tagok: *Auspitz* Adolf, Nagyvárad; *Bányai* Jakab, Nagy-Becskerek; *Barta* Lajos, Losoncz; *Baum* Fülöp, Veszprém; *Berger* Benő, Szegszárd; *Brett* Mór, B.-Gyarmat; *Deutsch* Samu, Szeged; *Erdélyi* Lipót, Nyitra; *Haas* Ármin, M.-Berény; *Herman* József, Máté-Szalka; *Katz* Henrik, L.-Szt.-Miklós; *Klingenberg* Jakab, Pécs; *Krausz* Salamon, Lengyel-Tóti; *Lévai* Izor, Topolya; *Munk* Béla, Trencsén; *Neufeld* Gusztáv, Érsekujvár; *Neumann* Ármin, Arad; *Rechnitz* Adolf, Beszterczebánya; *Scheer* Bernát, Baja; *Schön* Bernát, Győr; *Schwarz* Ignátz, Nyitra; *Schwarz* Lipót, Kassa; *Steinhardt* Márk, Makó; *Szép* Lipót, Veszprém; *Szontágh* Jenő, Szolnok; *Walder* Jakab, Baja.

Budapest.

BÁRD REZSŐ.

KÚTFŐK.

185. sz.

A várpalotai hitközség multjából.

Josephus Caesareus ac Hungariae et Bohemiae Regius Haereditarius Princeps Archi Dux Austriae . . . : Egregiis uni e Judicibus Nobilium, eidemque adjungendo Comitatus Veszprémiensis Jurato Assessori Salutem cum favore! Expositum est nobis nomine et in persona Pinkas Volf Hebraei Judicis oppidi Palota Comitatui Veszprémiensi ingremione et Juratorum ejatis judaicae Communitatis, qualiter iidem Exponentes in facto Certorum quorundam Negotiorum suorum nonnullorum Reverendorum, Honorabilium, Spectabilium, ac Magnificorum, Magnificorum item Egregiorum et Nobilium, sed et Ignobilium, ac alterius cujuscunque Gradus, et Sextis, honestae tamen Conditionis utriusque Sexus tam Ecclesiastici, quam etiam Secularis Status hominum fassionibus atque attestationibus plurimum indigerent, essentque illis aeedem Summe necessariae, ac proinde iidem Exponentes medio Vestri Testium Inquisitionem instituendam peragendamque desiderarent lege Regni admittente. Requisiti itaque sumus per praefatos Exponentes debita cum Instantia humillime, quatenus eisdem de opportuno, atque ad exigendas Testium fassionis necessario Mandati Compulsorii remedio providere vellemus. Cum autem Veritatis Confessio, et fide dignorum hominum testimonia nemini forent deneganda, pro eo vobis harum serie Auctoritate Nostra Palatinali et Locum tenentiali, qua pleno Jure fungimur, firmiter praecipientes committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus illos, quos praefati Exponentes vel illorum Nominibus homo aut Procurator ipsorum denominaveris, ad Testimonium (nisi poenam Sedecim Marcarum gravis ponderis in Generali Regni Decreto contra illos, qui ad Mandata Judicum Regni Ordinariorum requisiti attestari abnuerent Sancitam incurrere malint) perhibendum Auctoritate nostra Judiciaria, qua pleno Jure fungimur admoneatis. Qui si mandato Nostro uti tenentur morem gesserint, ab iisdem et quidem a' personis Ecclesiasticis orthodoxis ad Conscientiae ipsorum puritatem a secularibus vero ad fidem Deo, fidelitatemque Sacrae Regiae, et Apostolicae Majestatis et Sacro Regni Diademati debitam juxta praescriptum Legis exigendam, de illis super quibus per Vos Nominibus praefatorum Exponentium interrogati fuerint, meram, plenam, atque omnimodam inquiratis, et experiamini Veritatem, ac ubi hac per vos rite peracta fuerint, tandem super talis modi Inquisitione Testium, exactisque ab iisdem fassionibus, atque attestationibus fide dignas Literas vestras testimoniales non minus praefatis Exponentibus, ac partibus quoque interessatis si id nempe a Vobis suo modo desideratum fuerit, Jurium eorundem futuram uberiorem ad Cautelam Necessarias extradare, ac de cetero seriem talis modi peracta per vos Inquisitionis ad Archivum quoque Comitatus vestri fideliter referre debeatis, ac teneamini. Communi suadente Justitia. Necsecus facturi.

Datum in Libera Regiaque Civitate Pestiensi, die Tertia Mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo Octingentesimo Decimo quinto.

Lect et exorand per me Magnum Josephum Szilassy de Erd. et Pilis S. C. R. A. M. Cons. ac Exlji Officii Palatinalis Pronotarium. (L. S.)

A *várpalotai* zsidó község levéltárából közli Singer Ábrahám.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Deutsch Henrik.* Numeri vagyis Mózes negyedik könyve magyarra forditva és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva. Budapest. — *Kaufmann D.* A zsidók utolsó kiüzése Bécsből és Alsó-Ausztriából, előzményei (1625—1670) és áldozatai (az orsz. rabbiképző intézet 1887—88-iki értesitőjében). Ugyanaz németül: Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich, ihre Vorgeschichte und ihre Opfer. — *Bacher V.,* Abulvalid Merván Ibn Ganâh szentirásmagyarázatából (az orsz. rabbiképző intézet 1888—89-ki értesitőjében). Ugyanaz németül: Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merván Ibn Ganâh. — *J. Lozb.* La Chaîne de la tradition dans le premier chapitre des Pirké Abot. Paris. — *John Cohn,* Das Buch Hiob übersetzt und erklärt von Gaon Saadja, nach Handschriften der Bodlejana . . . herausgegeben und mit Anmerkungen versehen (Altona). — Philonis Alexandrini libellus de opificio mundi edidit *Leopoldus Cohn* (Vratislaviae). — *H. L. Strack,* Hebräisches Vocabularium für Anfänger, in grammatischer Ordnung. (Berlin.)— *Erster Jahresbericht* des Landesvereins zur Erziehung israelitischer Waisen im Grossherzogthum Baden (Bruchsal.). — *Halász Nátán,* תורת האמונה והמוסר Zsidó hit- és erkölcstan, középiskolai növendékek és a család használatára. I. és II. rész. Budapest, 1889. — Kiss József, Ünnepnapok, zenésitette *Major J. Gyula,* 2. füzet. — Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, Her. v. Prof. Dr. Anton Herrmann. Budapest. — *Ed. Singer's* Wandkalender f. d. Jahr 5650—1889/90. IV. Jahrgang. Székesfehérvár.

Közigazgatási Almanach jelenik meg a M. Zs. Szemle szerkesztőségétől az Athenaeum kiadásában még e hó folyamán, mely az uj évre való pontos zsidó naptáron kivül tartalmazni fogja mindazon legfőbb rendeleteket, melyek a zsidó egyházi és községi közigazgatásra vonatkoznak. Elöre is figyelmeztetjük olvasóinkat a zsidó adminisztrácziót e nélkülözhetetlen segédkönyvére.

Deutsch Henrik, az orsz. izr. tanitóképző igazgató-tanára és az orsz. rabbiképző rendkivüli tanára julius 31-én ünnepelte hetvenedik születése napját. A kiváló tudós, iró és paedagogus e napon számos ovácziónak volt tárgya. Elsőnek a jubiláns intézete, az orsz. izr. tanitóképző-

jelentkezett a tanári karból álló küldöttséggel, melyet jelenlegi igazgatója vezetett. E küldöttség a következő föliratot adta át:

»Mélyen tisztelt igazgató ur! szeretett tanártársunk!

Örömmel járulunk a mai napon, midőn Isten kegyes jóvoltából hetvenedik életévét elérnie adatott, Ön elé, mélyen tisztelt igazgató ur, őszinte üdvözletünkkel e jelentős forduló alkalmából és legjobb kívánságainkkal a jövőt illetőleg. — Tesszük ezt mint kollegái, kik hőn óhajtjuk, hogy az intézet, mely az Ön körültekintő és bölcs vezetésének annyit köszön, minél tovább élvezze még fáradhatatlan, lelkiismeretes és nagytudományu közreműködését a tanitóképzés nehéz föladatában, mely osztályrészünkül jutott. — Tesszük ezt, mint hitsorsosai, kik büszkék vagyunk arra, hogy az a férfiu, ki felekezetünk története nem egy fontos és kimagasló mozzanatának lelkes szószólója és odaadó munkatársa volt, a mi körünkben találta meg tehetsége legsajátabb talaját. — Tesszük ezt, mint nemzeti nyelvünkön megszólaló felekezeti irodalmunk méltatói, kik jól tudjuk, hogy e téren nem egy nevezetes vivmány az ön nevéhez marad csatolva az időknek végeig. Ősi imánkat ön adta egy emberöltővel ezelőtt legméltóbb formában gyermekeink ajkára és ma ezer és ezer zsidó az Ön imakönyvében talál vigaszt és épülést. És bibliánkat is Ön adja közzé hazai nyelvünkön, oly beható megértéssel és oly tudós készülettel, mely a mesterre vall. — Szivünkből kivánjuk, hogy még soká örvendhessünk az Önnel való közös munkának intézetünk javára! Szivünkből kivánjuk, hogy a nagy munkát, melyhez egy egész szorgalmas élet tudományával és egy nagy czél ambiciójával fogott, be is végezze felekezetünk javára! És hogy ujra megerősödő egészséggel lássa és élvezze munkássága hatását és gyümölcseit mindenfelé, társadalomban és családban, életben és irodalomban! — Isten erősitse! Isten éltesse!« — A rabbiképző-intézet szintén föliratilag üdvözölte a jubilánst e napon, melyen hozzá közelről és távolról levelekben és telegrammokban egész özöne érkezett a melegebbnél melegebb üdvözléseknek. Az orsz. izr. tanitóegyesület közgyülése alkalmával tisztelgett e kiváló férfiunál, méltó kifejezést adván az érdemeknek, melyeket Deutsch Henrik magának a zsidó tanitóképzés körül immár husz év óta szerzett. — Ismeretes, hogy a fővárosban egy bizottság alakult, mely azon czélból fordult egy felhivással a közönséghez, hogy az ünnepeltnek átadandó tisztelet-ajándékra adakozzék. E gyüjtés csak később fog bezáratni s szivből óhajtjuk, hogy a közönség, minél nagyobb rétegeiben tettel érdeklődjenek ez ügy iránt, mely a közrészvételre legméltóbbak egyike.

Hochmuth Ábrahám temetéséről a napi és heti lapok részletes hireket közöltek és igy nem térünk itt rá ujonnan a közgyász ez impozáns

megnyilatkozására, csak azt adjuk tudtul, hogy »Hochmuth Ábrahám emlékezete« czimén nyomtatásban fognak megjelenni a beszédek, melyek a nagy halott temetésekor mondottak, valamint mindazon telegrammok és részvétiratok, melyekkel egyesek és testületek bel- és külföldön a veszprémi hitközséget fölkeresték. E füzet, melyet ugyancsak a veszprémi község megbizásából e folyóirat egyik szerkesztője ad közzé, még e hó folyamán fog megjelenni.

Uj templom. A következő érdekes hirt veszszük: a *nagyváradi* izr. orth. hitközség a város czentrumán emelendő nagy zsinagóga költségeinek fedezésére több izben ülést tartott, melyen 31,000 frt a hitközségi tagok részéről aláiratott és a hitközség pénztárába be is folyt. A terveket tekintve, valódi remekmű lesz a hitközségi tagok hozzájárulásával emelendő Isten háza, mely a város diszét nagyban fogja emelni. Kérdés tárgya még, vajjon a nagy piacz-térre avagy a sikátorra néz-e majd a templom homlokzata. Minden valószinűség szerint, a monumentális épület elektromos világitással lesz ellátva.

Rabbiválasztás. *Dr. Steinherz I.* nagy-atádi rabbi Székesfehérvárra, *dr. Perls Ármin* kecskeméti rabbi Pécsre, *dr. Flesch Ármin* ó-kanizsai rabbi Mohácsra, *dr. Kelemen Adolf* gyöngyösi hittanár Nagy-Atádra választatott meg rabbinak.

Ünnepi imádságok. Löwy M. E. budapesti kiadónál »teljes héber-magyar machzór kilencz kötetben« jelenik meg *Füredi Ignácz* képző tanár forditásában. A már megjelent négy kötet közül az első kettő ujévre, a 3. és 4. az engesztelő napra szól. Magára a forditásra még visszatérünk. Ezuttal a szép nyomásu és tiszta papiru diszes kiadásra már előre is fölhivjuk olvasóink figyelmét. A gonddal készült munka, mint egyetlen a maga nemében, rég érezhető hiányt van hivatva pótolni.

Egy század statisztikája. A Pozsonyban megjelenő Evang. Egyház és Iskola cz. lapban olvassuk: »Egy századdal ezelőtt, 1786-ban volt *Európában* 37 millió protestans, 80 millió róm. katholikus, és 40 millió görög ó-hitü. Az 1886-dik évben a protestánsok száma Európában 85 milliót, a róm. katholikusokké 154 milliót, az ó-hitüeké 83 milliót tett, úgy hogy a protestans lakosság száma 2·3-szer, a róm katholikus 1·92-szor, az ó-hitü 2·07-szor megsokszorozódott. Ezen arány megmagyarázása végett figyelembe veendő különösen a tulnyomóan róm. katholikus Franciaország lakosságának feltünő gyér szaporodása és az, hogy itt az utolsó népszámlálás alkalmával kath. szülők gyermekei közül közel 10 millió úgy jelentette magát, mint egy egyházhoz sem tartozó. Az ultramontánok ama dicsekedésére vonatkozólag pedig, mely szerint Nagy-Britannia úgy-

szólván már teljesen visszatért a kath. egyház kebelébe, Johnston megmutatja, hogy a róm. kath. templomok, kolostorok, papok és püspöki megyék száma szaporodott ugyan, de nem a lélekszám. A róm. kath. lakosság száma a mult század végén Nagy-Britannia összes lakosságának $^1/_3$ részét tette, ma csak $^1/_7$ részét teszi, t. i. 37 millióból $5^1/_4$—$5^1/_2$ milliót. E viszonyt némileg magyarázza az írek nagymérvü kivándorlása, kik egyébként korántsem mindnyájan mennek Észak-Amerikába, hanem épen oly számban Angliába és Skótziába. — Megfordítottnak látszik a viszony az *észak-amerikai* egyesült államokban, hol 1786-tól 1886-ig a protestansok száma 2·7 millióról 4·7 millióra (17·41%) a katholikusoké 190 ezerről 9 millió 930 ezerre (52·25%) szaporodott. De épen itt nem a bentlakó felekezeteknek önmagukból való szaporodása, hanem a túlnyomóan róm. katholikus bevándorlás a döntő tényező. Ezenkívül a statisztika azt bizonyítja, hogy a róm. katholikus szaporodása, mely 1870-ig rohamos volt, azóta nagyban hanyatlik, valamint hanyatlik a »nem classifikálhatók« nagy száma is. 1870-től 1880-ig a protestansok szaporodása $8^1/_4$%, a róm. katholikusoké ellenben csak $^1/_2$%.

Egész Amerikát és Európát, tehát a két keresztyén földrészt összefoglalva, az arány ez: 1786-tól 1886-ig a protestansok 3 millió 970 ezerről 134 és $^1/_2$ millióra, — a katholikusok pedig 110 millió 190 ezerről 201 millióra szaporodtak; a protestansok szaporodása 3·36%, a katholikusoké 1·81%, tehát csak fele amannak. — A *missziót* illetőleg a katholikus egyház Indiában és Ceylonban megkétszerezte az utolsó században hivei számát, a protestans misszió meghuszszorozta; a római egyház szaporodása az utolsó száz év alatt 0·9%, az evang egyházé 44%. — A Sárospataki Lapok a következő összefoglaló számokat közlik ugyan ezen angol forrás szerint: A különböző ágazatú protestansok száma az utóbbi száz év alatt 113 millióval szaporodott, a keleti egyház 90, a r. katholikus 60 millióval gyarapodott. A pogányok közt a buddhisták száma 157 millióval növekedett, a mohammedánoké csaknem ugyanaz maradt, a bálványimádoké apadóban van.

TUDOMÁNY.

Maimuni és Nachmáni.

Nachmáni álláspontjának a Maimuni elleni harczban, valamint bibliakommentárjában foglalt polemiájának megvilágitása. Tekintettel Jomtob ben Abraham »Széfer Hazikkaron«-jára.

I.

A zsidó vallásbölcsészet, mely Száadja »Emúnóth«-jával lép fel először a zsidó történelemben, mint szerves, rendszeres tudomány, Maimuni »Útmutatója« tetőpontját érte el, benne legjellemzőbb kifejezőjére talált. Mert aligha van a zsidó filozofiában munka, mely eredetiségre, a világnézlet nagyságára, a gondolatok mélységére, a dialektika élességére nézve Maimuni »Útmutatójával« vetekedhetnék. De bizonyára nincs egyetlenegy sem, mely a zsidóság gondolkodását, minden részében és irányában, oly híven és találóan, mondhatni oly typikusan juttatta volna kifejezésre, mint épen Maimuni »Moré«-ja.

És a raczionalisztikus irány a zsidó vallásból, részben ama szükség, mely az *adottat* a *folyton fejlődővel*, a *szentirást* és *tradicziót* a *korfilozofiával*, a *gondolkodást* az *érzelemmel* törekedik összhangba hozni — a raczionalizmus, mely ismét Száadja művében nyilatkozik először hatalmasabban, képezi Maimuni filozofiájának is egész alapját, ez világnézletének vezérgondolata. De míg a raczionalisztikus irány Száadjánál csak félénk kisérlet, addig az Maimuninál szigorú rendszer; és ha Maimuni elődjeit csak a kényszerűség vitte olykor rá, hogy a szentirás értelmét a görög bölcsészettel kiegyeztessék; úgy ezen eljárás Maimuninál bátor szándék, szándékolt következtetés.

A zsidóságnak, Maimuni szerint, sem oka, sem szüksége, hogy a filozofia próbatüzétől rettegjen, sem oka, sem szüksége, hogy az ész szigorú logikája és annak consequentiái elől kitérjen, mert a zsidóság rendületlen igazság, mint maguk a természet törvényei. A zsidó vallás nem állhat ellentétben a filozofia igazsá-

gaival, mert mindkettő — vallás és filozofia — az isteni szellem kifolyásai: a zsidóság, mint az istentől kinyilatkoztatott igazság, a bölcsészet pedig mint eredménye az emberi észnek, nem kevésbbé isteni adományuak. És tényleg mindkettőnek egy és ugyanaz a kiinduló pontja: isten egységének megismerése; s mindkettő ugyanazon czél felé törekedik: az emberi nem tökéletesedése felé. Ami tehát a vizsgálat folyamán az egyik disciplinában mint igazság adódik, annak a másik disciplinában is — mivel csak egy igazság létezik — olyannak kell bizonyulni, s megfordítva. A zsidó vallásbölcsész legelső és legfontosabb feladata pedig, hogy a szentirást és tradicziót a korfilozofiával összhangba hozza, s mindkettőben, vallásban és filozofiában, legelső és legmagasabb 'itélőszékül az értelmet ismerje el.

Ezen szempontból kiindulva, úgy a zsidó vallás, valamint a görög bölcsészet gondolatait tüzetesebben megvizsgálva, mindkettőben az igazságot oly lelkiismeretes szigorúsággal és finom discretióval keresi, mint kevesen előtte és utána.

Beavatva a görög és arab filozofia minden ágába, lelkes tisztelője ő a filozofiának, valamint minden igazi filozofusnak átalán. De azért távol van attól, hogy a filozofia eredményeit szigorú kritika nélkül elfogadva, a zsidóság megitélésére alkalmazza. Szereti a filozofiát, szereti Aristotelest, de még jobban szereti magát az igazságot. És ő a zsidóság legnagyobb codificatora, a ki a zsidó vallás egész organismusát, annak egész történeti fejlődésében ismerte, úgy mint kevesen egyátalában: ő neki vallása szent igazság, igazi szentség; ő rendületlenül áll a hagyomány alapján, melytől egy lépésnyire sem akar távolodni.[1]) Minden, a mi a szentirásban foglaltatik, s mind az, a mi az idők folytán abból történetileg fejlődött, az neki oly szilárd igazság, melyben kételkedni nem lehet. A *hivőnek* azért elavulhatatlan kötelessége minden vallási törvényt annak egész terjedelmében változatlanul elfogadni és megtartani, de viszont a *gondolkodónak* meg van engedve, de egyenesen kötelessége, hogy azok okait kutassa, azok fölött elmélkedjék.

Míg tehát Maimuni elődjei a zsidóság dogmáit és törvényeit olyas valaminek tekintették, melynek igaz voltát bebizonyítani egyátalában fölösleges, sőt, mint adott igazságok, új hipothezisek

[1]) L. Nachmani nyilatkozatát: Kobecz Tesubath Harambam III. fol. 8b col. 2. יותר מן הדין (הר"מבם בדינים) והלא החמיר בהן.

bebizonyítására alkalmazhatók: addig Maimuni ezen dogmák és törvények forrásait keresi fel és azokat, az ész megvilágításában megvizsgálva, nem adott, hanem keletkező, folyton fejlődő igazságoknak tekinti, melyek, mint minden igazság, bebizonyításra szorulnak.

Miután pedig az értelem logikus bizonyításai nem csalhatnak, másrészt a szentirás nem tartalmazhat semmit, a mi az értelemmel ellenkeznék: úgy — ha a vizsgálat folyamán differenciák merülnének fel — a szentirás szavait nem szabad szószerinti értelemben, hanem — s ez első sorban a rhetorikai kifejezésmódokról áll — átvitt értelemben az ész eredményeinek megfelelőleg magyarázani. A szentirás magyarázatának ezen sarkalatos elvét Maimuni körülirta a régi bölcsek mondásával: דברה תורה כלשון בני אדם azaz a tóra az emberek közönséges szólásmódja szerint azért fejezi ki magát, hogy a tömeggel megértesse a szentirás szavait, de távolról sem azért, hogy minden szót annak érzéki jelentőségében fogjunk fel.

Ezen alapelvet Maimuni bátran és következetesen követi, s ezen szempontból kiindulva, világítja meg a zsidó törvényhozás nagy mezejét: s gyakran oly eredményekhez jut, melyeknek consequentiáit levonni többé nem akarja. De Maimuni ezen eljárása által a zsidóság alapvető gondolatai ezentúl új világításban jelennek meg; új eszmék adatnak a kinyilatkoztatott tan megitélésére, új czélok tüzettek ki a zsidó gondolkodásnak.

Es valóban nincsen név az egész zsidó-történelemben, mely a zsidó történelemben, mely a zsidóság szellemi fejlődésére és irányára oly hatalmas és átalakító befolyással lett volna, mint Maimuni; aligha van munka, mely oly messze kiható hatással lett volna — nemcsak saját korára, de a késő századokra is — mint az »Utmutató«.

Hogy azonban Maimuni ezen módszere sok idegenszerűt, a szentirás értelmén gyakran erőszakot követett el: nem tagadható; valamint természetes, hogy szabadelvű felfogása és szentirás-magyarázata bő alkalmat nyujtott a megtámadhatásra. S így még életében itt-ott kételyt támasztottak rendszerének helyes voltában.

Maimuni ugyanis már Misnakommentárjában, de főkép nagy vallaskódexében a »Misne Tora«-ban későbbi filozofiájának főbb principiumait — hacsak nagy vonásokban is — tárgyalta, nem csekély bosszúságára a szabad kutatás ellenségeinek.

Sámuel ben Ali, a bagdádi iskola feje, a ki különben alapos talmudista volt, de filozofiáról még hallani sem akart, [1]) a ki előtt tehát Maimuni szabadelvüsége és iránya kárhozat és bűn vala — kétségbe vonta Maimuni igazhitüségét, megtámadta nézeteit, de főkép a túlvilági életre és a feltámadásra vonatkozó tanait.

Maimuni ugyanis [2]) a túlvilági életet tisztán szellemi állapotnak mondja, a hol érzéki élvezetekről szó sem lehet; a testek feltámadását vitató nézeteket pedig teljesen elveti. Sámuel ben Ali egyenesen Maimunihoz fordult és szemére lobbantotta tévelygéseit. Maimuni higgadtan megfelelt neki és hatalmas eszének és tekintélyének könnyen sikerült az igazhitüsége ellen emelt vádakat megsemmisiteni. [3]) Ezzel a Maimuni elleni támadások keleten többé jelentőségre szert nem tehettek. [4])

De Spanyolországban is támadt egy hang Maimuni ellen, még annak életében. A hires talmud tudós és tekintélyes toledói rabbi, Méir Halevi ben Todros Abulafia, a ki később a Maimuni elleni harczban is élénk részt vett, már 1202. körül — tehát még Maimuni életében — felháborodással támadta meg a »Madda« könyvben letett tanokat. Az orthodox talmudista, a ki az agáda betüjéhez ragaszkodott, csakhamar kiérezte, hogy a »Madda« könyvben oly gondolatok foglaltatnak, melyek az ósdi talmudisták nézeteivel homlokegyenest ellenkeznek.

---

[1]) V. ö. Maimuni tractatusát »de resurrectione« ed. Amsterdam p. 129a.

[2]) V. ö. a »Szefer Madda« »Tesuba« cimű szakasz 8. fejezetének 1—2 §§, valamint Posquiersi Abraham ben Dávid megjegyzéseit e helyhez.

[3]) V. ö. a Maimuni-féle levélgyüjteményt (ed. Amsterdam) p. 36—40.

[4]) Maim. halála után ugyancsak Bagdadban, Sámuel ben Ali tanitványa *Daániel ben Szádja*, támadta meg Maimunit; azonban Josef ibn Aknin, Maim. tanitványa erélyesen visszautasitotta a támadást és Danielt egyházi átkokkal sujtotta. Daniel, ki alapos tudós és nemes jellem volt, különben e megaláztatást annyira szivére vette, hogy belehalt. (L. Abrahám ben Maimuni »Milchamoth«-ját, a Kobez edit. Lichtenberg, Lipcse III. köt. fol. 16b II. col.). Sensi Simon, egy hirneves franczia Toszafista, szintén megtámadta Maimunit, miután már Palesztinába kivándorolt volt, (l. ibid fol. 16b III. col.), de minden eredmény nélkül. Ezzel Keleten a Maim. elleni harcz véget ért. Gedalja Ibn Jachja elbeszélése, edit. Lemberg p. 32b, Maimuni sírfőliratának gyalázó módositásáról és helyreállitásáról bizonyára csak puszta mese.

Közel 30 esztendeje [1]) — így irja egy Nachmánihoz intézett levelében [2]) — hogy elterjedt ezen országban a »Misné Tóra«; én megtámadtam a »Madda« könyvet, a mely a »Tesubah« [3]) czimű fejezetben a túlvilágról azt állitja, hogy ott sem testek, sem testi élvezetek nem léteznek. Buzgólkodtam Izraél istenéért . . . és levelet intéztem Lunel tudósaihoz, hogy ők is buzgólkodnának isten dicsőségeért, mely most szégyen tárgya lett . . . Vártam válaszukat sokáig, de hiába, mivel senki sem támogatott, hogy népem szakadását kijavitanám.«

Tehát Spanyolországban sem birt a vád érvényre jutni Maimuni tekintélyével szemben. Sőt a mint saját leveléből kitünik, Méir Abulafiat valaki igen kiméletlenül rendre is utasította támadásaiért. [4]) Maimuni tekintélye és hirneve, mint *talmudistáé*, sokkal nagyobb is volt, mintsem életében és ezen oldalról lehetett volna eredménynyel támadni.

Csakis halála után törhetett ki a harcz, még pedig akkor, midőn Spanyol- és Franciaországban mint *filozofus* lett ismeretes »Útmutatója« által.

---

[1]) Mivel ezen levél a vita alkalmával iratott és a vita 1232 körül kezdődött, ugy Meir Abulafia a »Madda« könyv ellen intézett levele 1202 körül iratott, tehát még Maim. életében. Maim. bizonyára nem birt tudomással ezen megtámadtatásról.

[2]) L. Kobez III. k. fol. 6a col. 2 kk.

[3]) cap. 8. §. 1—2.

[4]) Erre utalnak szavai: אכן עמד אחד מחכמיהם ובשם (czélzás a »Misné Thórára«) קדוש ישראל לא יכונה לרכוב במרכבת המשנה ... להביא בכליותי בני אישפה. Grätz nézete (Geschichte VII. k. p. 40), hogy Meir, Áron ben Mesullamot érti megtámadója alatt: helytelen. Igaz ugyan, hogy Áron igen erélyes levelet intézett Meirhez (L. Kobez III. fol. 11. kk. és Taam Zekenim p. 66. kk.), melyben megdorgálja, hogy Maim. ellen szót emelni merészelt; de amint épen ezen levélből kitünik, Áron és Meir igen benső barátok voltak, és épen ezen barátság folytán s mivel Áron igen fájlalta Meirt M. ellenségei közt látni, irt ilyen hangon. És Meir bizonyára nem illette volna barátját ilyen kifejezéssel »בשם קדוש ישראל לא יכונה«. Sokkal valószinűbb, hogy Meir Izsák ben Sesethet érti ezalatt, aki következő gúnyverset csinálta Meirra:

שאלוני ידידי איך יכונה
בשם מאיר והוא הולך חשכים
השיבותים: כבר קראו חכמים
לילה אור — והוא מן החפכים.

Nem lehetetlen tehát, hogy Meir kifejezése czélzás e vers איך יכונה kitétére.

Es tényleg a harcz csak akkor veszi kezdetét, mikor a Móre, Sámuel Ibn Tibbon által héberre fordítva, Spanyolországban általánosan elterjedt és mindenütt nagy bámulatot keltett.

Közel 27 évvel Maimuni halála után tört ki ama harcz, mely évtizedeken át izgalomban tartotta Franczia- és Spanyolország, valamint a Provence legnagyobb szellemeit, a mely a zsidó hitközségeket, melyek annyira rászorultak az egyetértésre és testvériségre, feldulta; a szabad kutatás elkeseredett harcza volt az a csökönyös maradiság ellen. A harcz a szabadelvük győzelmével végződött s így kétségkívül igen jótékony befolyással volt a zsidóság szellemi fejlődésére; de tagadhatatlan, hogy igen káros következményei is voltak: mert most nyujtottak először alkalmat a világi hatalomnak, hogy zsidó szellemi termékek fölött itéletet üljön s hogy a gyűlölet baltájával nyesegesse a zsidóság hatalmas szellemi törzsét, mely eddig, menten minden külső káros hatalomtól, szabadon fejlődött és virágzott.

II.

Ezen nagy vitában, mint már említve volt, résztvettek ama kör legjobbjai és a zsidóság hivatott képviselői két pártra oszlottak: maimunistára és antimaimunistára.

Mert már rég, mielőtt a harcz tényleg kitört volna, Spanyolországban és Dél-Francziaországban — a hol a talmudon kívül buzgóan foglalkoztak filozofiával is — Maimuni »Útmutatója« mint a villám csapott le és a fejekben és szívekben nagy mozgalmat idézett elő.

A talmudisták, kik a filozofiától mindinkább elidegenedtek, Maimuni theoriájában oly ellenséget láttak, a ki a tradiczió alapját feldöntéssel, az egész zsidóságot felforgatással fenyegeti: Panaszkodtak, zugolódtak, teljes erővel iparkodtak az »Útmutató« hatását gyengíteni, de csak titokban: Maimuni ellen nyilvánosan fellépni nem merészelt senki.

A szabadelvüek viszont Maimuni munkáját valóságos örömmel üdvözölték, az általa megvetett alapra tovább építettek, vallásos törvényekről pedig sokkal szabadabban és szabadelvűbben nyilatkoztak, a mint azt eddig merészelték volna. Hisz volt már

most egy hatalmas tekintély, a mely oltalmat és menedéket nyujtott nekik minden megtámadás ellen. [1])

Így állott fenn sokáig a két irány egymás mellett, terjedt mindig tovább és tovább, de nyilt harczra egyelőre nem került a dolog.

Salomo ben Abraham, montpelliersi rabbi, kitünő talmudista, [2]) nemes és jámbor férfiu [3]) volt az első, a ki nyiltan síkra szállni merészelt, támogatva két tanítványa által, Dávid ben Saul (kiről különben többet nem tudunk) és Jona Gerondi által, a ki utóbbi Nachmáni rokona, Salomo ben Adreth tanítója és később mint talmudista híres vala. Ők voltak az elsők, a kik a maimunistákat nyiltan megtámadták és a harczra alkalmat nyujtottak.

Mielőtt azonban ezen harczra és annak résztvevőire áttérnénk, szükséges, hogy az egész vita kiinduló pontját — mely eddig a valóságnak nem megfelelőn adatott elő — magukból a forrásokból bővebben megvilágítsuk.

Általánosan ugyanis úgy tüntetik föl a dolgot, mintha Salomo, két tanítványa és pártemberei ósdi talmudisták lettek volna, a kik nemcsak a talmud minden egyes betüjéhez ragaszkodtak rendületlenül, de még az Agáda minden egyes szavát, másként mint szószerinti értelemben, felfogni a világért nem engedték volna. Ilyetén felfogás és irányelv mellett semmi sem volt aztán természetesebb, mint hogy Maimuni iratai valóságos eretnekség volt szemükben. Micsoda? kiáltának fel megütközve, olvasva Maimuni iratait, tagadni azt, hogy Isten testrészekkel van felruházva, mint akármelyik ember? Nem volna igaz, hogy a jámborokra a túlvilágon testi élvezetek várnak? Nem volnának démonok, sem alvilág? Hisz ez istentagadás, valóságos eretnekség! Összeállottak tehát és egyházi átkot szórtak nemcsak Maimuni és iratai ellen, hanem azok ellen is, kik ezen iratokat olvasták, és kiterjesztették mindazokra, kik a talmud mellett még filozofiával foglalkoznak. Hogy pedig Salomo nézetének hiveket, egyházi átkának minél nagyobb tekintélyt szerezzen: hitközségről hitközséghez küldött, hogy őket csatlakozásra birja. Mivel azonban fel-

---

[1]) L. Josef ben Todros Halevi levelét a montpellieri hitközséghez (קבוצות מכתבים ed. Halberstamm p. 6.) ועל מה כל אחד אל ספר המורה בבור כפיו נמלט כרוצה לעיר מקלט.

[2]) L. Rappoport Kerem Chemed. V. köt.

[3]) L. Juda Ibn Alfachar és Nachmani körleveleit Kobez III. k.

szólítása Spanyolországban és a Provenceban csak csekély visszhangra talált, az észak-franczia-országi rabbikhoz fordult, kik hozzá hasonlóan nagy talmudisták, de minden filozofiai kutatásnak ellenségei valának. Ezek aztán csatlakoztak is Salomo egyházi átkához, a legmégvetőbb kifejezésekkel illették magát Maimunit, kiátkozták iratait, megtiltották azok tanulmányozását, valamint a filozofia tanulmányozását általában. Csakis ezen mértéktelen kifakadások, a tudomány ekkénti számkiüzése birta rá Maimuni tisztelőit, hogy harczra készen fellépjenek, egyházi átokkal sujtsák Salomot, párthiveit, szóval mindazokat, a kik Maimuni tekintélyét megtámadni merészelték.

A tények ekkénti előadása azonban nem felel meg a valóságnak; a historikusok csakis Ábrahám b. Maimon körlevelét és a maimunisták egyes elszórt tudósításait vették tekintetbe: innen a tévedés. De ha valahol, úgy bizonyára itt áll ama elv: audiatur et altera pars.

És tényleg, ha az említett forrásokon kívül Juda Ibn Alfachar levelét Kimchihez, Josef ben Todros a montpellieri hitközséghez intézett iratát, Nachmani körleveleit, Meir ben Abulafia levelét Nachmanihoz, főkép pedig Salomo ben Ábrahám levelét is tekintetbe vesszük: akkor úgy a vita kiinduló pontja mint lefolyása egészen más világításban fog feltünni. Nem mint rendesen állítják, Maimuni személye és iratai ellen volt Salomo és párthiveinek támadása irányítva: mert ők mindannyian nagyrabecsülték úgy Maimunit magát, valamint műveit, habár nem minden tekintetben értettek is egyet vele.[1]) »És esküszöm neked az élő istenre, a kinek tiszteletére elegyedtem ezen vitába« — irja Salomo, Samuel ben Izsáknak[2]) — hogy soha egy Maimunit becsmérlő szó ajkainkról el nem rebbent, mert drágák és kedvesek nekünk az ő művei nagyon s minden alkalommal az ő decisióiban keresünk eligazodást, tárgyaljuk szavait s minden erőnkkel iparkodunk az ő tanait bizonyítékokkal megerősíteni, nevét pedig mindig magasztalással és nagyrabecsüléssel emlegetjük, mert ezen mester (Maimuni) szavai dísz és dicsőség minékünk.«

[1]) L. Juda Ibn Alfachar levelét Kimchihez Kobez III. fol. 2b col. 2 ahol azt mondja: וכבל זאת מצוה עלינו להוס בכבודו של רבינו משה ז"ל ולהודות, כי היה בדורו כאיש חמודות ולו בכל חכמה'עשר ידות (Kebúczath Michtabim p. 7 és kk.), de főkép Josef ben Todros levelét

[2]) L. K. Micht. p. 53.

És ezen tiszteletében Maimuni iránt osztozkodnak valamennyi párthivei is.[1]) Mély bánat foghatta el ugyan Salomo és hivei jámbor sziveit, midőn látták, hogy Maimuni naiv fantaziájuknak szövevényeit mily merészen tépi szét; kétségtelen, hogy mély felháborodás szállotta meg Juda Ibn Alfachar lelkét, midőn észrevette, hogy Maimuni egyik-másik tana a hagyomány alapvető nézeteivel mily éles ellentétben áll. De azért ők bizonyára hallgattak volna, respectálva Maimuni rendkívüli szellemét. Nem, nem Maimuni ellen volt támadásuk éle irányítva, noha a vita folyamán nem egy tanát egészen nyiltan és határozottan kárhoztatták, hanem *követői ellen*, kik könnyelmüen tanaiból a legmeszszebb menő consequentiákat vonták le és Maimuninak tisztán theoretikus módszerét — tekintetbe nem véve a történeti fejlődést — átvitték a gyakorlatba.

Amint ugyanis a fentemlített levelekből kitünik, a provencei szabadelvüek, a kik a zsidóságot már úgyis csak könnyedén vették, egy raczionalisztikus zsidóságot készítettek maguknak és úgy theoriában, valamint gyakorlatban veszélyeztették a hagyományt.

Ha ugyanis Maimuni azt állítja, hogy a tradiczio egyik-másik tana raczionalisztikus értelemben veendő: úgy tanítványai, ezen módszert kiterjesztve, az egész hagyományt halomra akarták dönteni;[2]) ha Maimuni — mivel a szentirást a filozofiával akarja összeegyeztetni — azt állítja, hogy mindenütt, a hol szentirás és filozofia közt eltérés van, a szentirás versei nem szószerinti, hanem átvitt értelemben értendők: úgy tanítványai ezen tételt általánosították és a szentirást tetszésük szerint magyarázták,[3]) és ha

[1]) L. a 456. l. 1. jegyzetét. Az egyetlen Meir Abulafia az, aki Maim. személyét is megtámadta és róla gyakran sértően nyilatkozik. L. Lünel bölcseihez intézett levelét (תשובת ר' מאיר הלוי edit. Brill Paris 1871.) és Nachmanihoz irt levelét Kobez. III. fol. 6 a.

[2]) L. Salomo levelét id. l. p. 51. שמעתי מלעיגים/הולכים הדרך לא להרוס הקבלות בדברי רבותינו p. 52. טוב אחד מחשבותם.

Josef b. Todros id. l. p. 6. בהחלץ מדם אנשים לפרוץ גדרה של תורה להצות אשיות הקבלה להרוס חומות ארמנותיה.

[3]) U. o. ולמשול משל בדברי התורות להפך למשל ולהבל מעשה בראשית ותולדות קין והבל ובשאר הכתובים בתורה ושמעתי מפי המעתיק אשר גלה כל מה שכסה הרב ז"ל שהיה אומר בפני רבים על תורתינו כל הספורים משלים להיות כל דברי תורה ודברי קבלה משל וחידה. וכל המצות הנהוגות וכאלה עצמן מספר. és Josef ben Todros

Maimuni a szentirás csodáit természetes okokra törekedett visszavezetni, a nélkül azonban hogy a szentirásban elmondottak igaz voltát kétségbe vonta volna: úgy szabadelvü követői elvetették a csodákban való hitet végkép s gúnyt üztek azokból, kik bennük hittek.[1]) És ha Maimuni iparkodott, hogy a szentirási törvények és parancsok számára raczionális okot találjon — a nélkül azonban hogy ezen parancsok fontosságát bármikép is tagadta volna — úgy tanítványai egyszerüen túltették magukat igen sok fontos szentirási törvényen, a melyek — felfogása szerint — raczionális okkal nem birtak, a milyenek Cicisz, Tifilin, Mezuza stb.[2])

A mint tehát ezen nyilatkozatokból, melyek igazvoltában kételkedni semmi okunk, kitünik, a Provenceban oly mozgalom keletkezett, mely a zsidóságra igen nagy és káros befolyással lehetett volna. Salomo, ki ezen mozgalom közepette élt, a kinek a zsidóság és annak tradicziója szentebb és drágább volt mindennél, ezen mozgalommal szemben nem hallgathatott. De nem Maimuni ellen volt támadása irányítva, hanem azon tanítványai ellen, kik mesterük tanait meg nem értve, bűnös kézzel megbontani me-

---

[1]) L. Josef ben Todros id. h. p. 6. ועל האותות והמופתים לענ כמים שותים השך לאור ואור להשך שמים וילעיגו על דברי חכמים

[2]) Juda Alfachar két helyen (l. Kobez III. fol. 3a és fol. 4a) ezen szabadelvüeket עוברים על דת nevezi. S még maga Kimchi sem tagadhatja, hogy némelyek közülök igen messze mentek: הן זאת דע צדקת אעיד כי קראת לכל קהלתנו עוברי על דת אשר יש בהם חכמים גדולים ורבנים. Amire Juda Alfachar azt feleli: וידוע ידע כל איש אשר רוח בם כי לא העתרתי דברי כי אם על האספסוף אשר בקרבם. Meir b. Todros id. h. ekként nyilatkozik: אמרו נתקה את מוסרותמו ונשליכה ממנו עבותימו · · · · פורצי פרצות הלמו במועצות לסעף פארות מצות וחוקים ומשפטים צדיקים במעצות · · · · לשבור עול מצות ותורות ולנתק מוסרות. és Josef ben Todros id. l. p. 9. ומי פתי יסור אל דברי התורה שמורים וערוכים לעשות גדולים מעשה שבכה שבוכים továbbá p. 21: כי עם ערב רב ואת האספסוף כל אחד בעיט פילוסוף גם הצאו והבקר פשטו ידהם בעיקר להוציא זולל מיקר שתו בשמים פיהם ובארץ תהלך לשונם להמלך עם נפשם בידיעת קונם וחכמת מגמת [פניהם] עוד אינם בראשית דרכיהם מחשבות ילדי אנם בקרבם יתרוצצו ואחריהם בפיהם ירצו לנהג בדברים של קודש מנהג חולין ומורידין בקודש ואין מעלין ופטורין מן התפילה ומן התפילין. Keb. Mich. p. 59 V. ö. Nachmani nyilatkozatát, továbbáibid. p. 72 כי יאמרו אין לבורא חפץ ורצון אין לפניו בין עורף כלב לטובה הצאן ועתה תרבות אנשים המאים שנים שלשה גרגרים מלוכלכים בכל עבירות שבתורה קלה שבקלות באים על אשת איש ובועלי נדות, továbbá ibid. p. 75 בני אדם שאין מתפללין על דמם ולא מברכין על מזונם ואינם נוהרים על פתם ויינם ובצנעה אינם משמרים שבתותיהם.

részelték a zsidóság szent épületét. Tehát sokkal mélyebbreható okok voltak azok, melyek Salomot erélyes fellépésre birták, mint a démonok létezését, a túlvilág testi élvezetét tagadó tanok. Nem kicsinyes okok birták őt a szólásra, nem is állott mindjárt, mint általánosan állítják, egyházi átokkal elő. Csak miután ellenségei kiméletlenül megsértették, nyúlt ő is hasonló eszközhöz. »És miután mindeneket láttam«, (a mint megvetik a vallást és hagyományt) — mondja említett levelében[1]) — »megrémültem, bánat és fájdalom vett rajtam erőt. És vitatkoztam velük gyakran és sokáig, de ők olyba vettek, mint egy bolondot. Ez sokáig tartott így: vitatkoztunk, de nem támadtuk meg egymást, mig be nem állott ama rémidő, a midőn Beziers bölcsei is, végtelen gőgjükkel, beleegyeztek a vitába és gyaláztak engem . . . és hazug hireket terjesztettek rólam, mondván, hogy én az Isten szentségét gyaláztam azáltal t. i. *hogy felruházva képzeltem, rágalmaztam volna az Istent testtel*, a nagy mestert Mose ben Maimont, hogy ezáltal engem az ország lakosaival megutáltassanak. És folytatták hazug híreik terjesztését, gyülekezeteket hivtak egybe, hogy engem megszégyenítsenek. A midőn láttam, hogy gonoszságot forralnak és összeesküdtek ellenem: nagy szorultságomban Franczia ország nagyjaihoz és papjaihoz fordultam, hogy ügyemet elébük terjeszszem. És midőn ezek levelemet vették, rémület fogta el őket is; férfiakat küldtek ki, megvizsgálandók, vajjon igazam van-e? Midőn pedig az »Útmutató« kezükbe került, akkor felkötötték az átok kardját és szórták szitkaiknak nyilait.«

Ép így adja elő Juda Ibn Alfachar a dolgot.[2]) »És ő (Salomo) feltámadt a vallástiprók ellen . . . és midőn látta, hogy ti mindannyian szövetkeztek ellene: inogtak lábai s igen nagyon félt a vezérektől (מהמורים Az »Útmutató« hiveitől), a kik körülrajzották, mint a méhek. És mivel senki sem ment segítségére az isten szent ügyeért küzdőknek, elküldötte a galambot (Jona Gerondit) Franczia ország rabbijaihoz. És midőn a galamb ezekhez eljött, csak akkor látták, hogy a vizek (az igaz hit) nagyon apadtak. Ekkor mint egy férfiu felemelkedtek és felemelték szavukat az »Útmutató« ellen.«

Salomo tehát a maimunistákat eleinte tisztán elméleti úton akarta meggyőzni tévedéseikről, utalva arra, hogy ezek mily ve-

---

[1]) az id. h.

[2]) Kobez III. fol. 2c col. 1.

szedelmeket tartalmaznak a zsidóságra nézve. Így a békés polemia, tisztán elméletben, sokáig folyhatott (פעמים רבות) közte és a maimunisták között. És ha a maimunisták megvetéssel tekintettek is reá (והייתי בעיניהם כמתעתע) még sem lépett fel ellenségesen ellenük (היינו מריבים כמתלהמים ולא נלחמים) Csak midőn Beziers tudósai is belevegyültek a vitába és tisztátlan szándékokat tulajdonítottak neki (ויוציאו עלי דבה ··· עמדו עלינו להתעולל ברשע עלילות) és becsületében gázoltak: csak akkor nyúlt Salomo szigorúbb eszközhöz [1]): az egyházi átokhoz.

Így és nem másképp, ha az igazságot kideríteni akarjuk, szabad megitélnünk a harcz kezdetét; s csakis ha ezen szempontból indulunk, fogjuk tiszta képét nyerhetni úgy a harcznak átalában, valamint Nachmani álláspontjának e vitában különösen.

[1]) Amint Salomo szavaiból világosan kitünik, a חכמי בדרש személyes sértésektől sem riadtak vissza. Nachmani leveleiből is, melyeket a beziersi tudósok ellen intézett (l. Kebucz. Micht. p. 55—74) is tudjuk, ezek még családi ügyeket is belevonszoltak a vitába és a nagy tiszteletben álló Gerondi családot a legrutabb vádakkal illették, olyannyira, hogy a szelidlelkü és békeszerető Nachmani e miatt magán kivül van dühében. L. Meir Abulafia levelét is Kobez III. fol. 6.

Budapest.

BÁRÁNY JÓZSEF.

(Folytatása következik.)

A zsidó vallásos vitairodalom történetéhez.

I. *Isidore Loeb.* La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne (Extrait de la Revue de l' Histoire des religions. Paris 1888).

II. *Adolph Neubauer.* Jewish Controversy and the Pugio fidei (az Expositor cz. folyóirat februári és márcziusi füzetében. London 1888).

III. *Martin Schreiner.* Zur Geschichte der Polemik zwischen Juden und Muhammedanern (a Deutsche Morgenländische Gesellschaft folyóiratának 1888. évf. utolsó füzetében. Lipcse).

A zsidó vallásos vitairodalom történetéhez három igen figyelemre méltó, érdekes adalék látott az utolsó időben napvilágot, három különböző nyelven. Midőn mind a háromnak tartalmát e folyóiratban ismertetném, szükségtelen a tárgynak fontosságára bevezető szavakban utalni és kimutatni azon szerepet, mely a zsidóság történetében, a zsidó szellem nyilvánulásaiban a vallásos vitának, a polemikus iratoknak jutott. A vallásos viták ideje lejárt, legalább a zsidóságon belül teljesen hiányoznak ma azon termékek, melyek a kereszténységgel és az iszlámmal szemben védelmezőleg vagy támadólag állást foglalnának. Annál szükségesebb visszatekinteni a vitairodalom régibb termékeire és a zsidó vallás védelmére kifejtett szellemi munkásságnak, valamint az ellene irányult támadásoknak történetét megismerni. A ki egyszer ezen történetet összefüggésben és a nagy föladathoz méltón elő fogja adni, annak munkája nagy hézagot betölt majd a zsidó tudományos irodalomban.

Eddigelé csak kisebb vagy nagyobb előmunkálatokat irtak e munkához és ilyenekül örömmel üdvözölhetjük azon három dolgozatot is, melyeket ismertetni itten szándékom.

Loeb Izidór, a zsidók történetének jelenleg egyik legtudósabb és legszorgalmasabb buvára, már régebben foglalkozik a

középkori zsidó-keresztény vitairodalommal. A tőle eddig megjelent értekezések közül az egyik (La controverse de 1240 sur le Talmud) a Párisban tartott hires disputáczióra vonatkozik, a második (La controverse de 1267 à Barcelone) a vallási vitatkozást világitja meg, melyben a hires Nachmáni védelmezte a zsidók álláspontját Pablo Christiano ellenében. Legujabb munkája összefüggésben adja a vallásos viták és vitairodalom történetét a középkori Franczia- és Spanyolországban.

Ezt a történetet két korszakra osztja: a mérsékelt hangu és az irodalomban csak szórványosan mutatkozó viták ideje az egyik korszak, mely 1240-ig terjed; a másik a hevesebb viták és nyilvános disputácziók ideje, 1240-től a 15. század végeig. Bevezetésül vázlatot ad a megelőző korszakokból, még a bibliai korból is megmaradt vitairodalmi emlékekről és töredékekről, melyek a próféták irataiban, valamint a talmudban és midrásban, nem különben az uj-testamentomban és az egyházatyák munkáiban találtatnak. Mindez nem tartozik ugyan szorosan a tárgyhoz, de az értekezés becsét csak emeli e vázlat, mely rövid és futólagos ugyan, de nagyon tanulságos áttekintetet nyujt a zsidó vallásos vitairodalom kezdeteiről.

Sajátképi tárgyára átmenvén, eleve kizárja annak keretéből Németországot és Olaszországból csak néhány adatot emlit röviden, melyekről tudomásunk van. Ezek: Páviában *Julian* zsidó vitája *pisai Péter*rel, melynél jelen volt a hires Alkuin is (750—760 sz.); *Sabbatái Donnolo* zsidó orvos vallásos párbeszédei az asketa *Nilus, rossanai apáttal* a X. sz.; *Damiani Péter* (megh. 1072.) két vitairata a zsidók ellen s végre két héber nyelvű vitairata a XIII. századból, melynek szerzői: *szalernói Mose b. Izsák* s *Salomo b. Mose b. Jekutiel* Rómából.

De ebben az első korszakban Spanyolországban is igen gyér a vallásos vita, melynek két főbb terméke: *Sevillai Izidór* (570—638.) »De fide Catholica ex V. et N. Testamento contra Judaeos« és *toledói Julian*-nak 686-ban irt munkája »De comprobatione aetatis sextae contra Judaeos«; az arab hóditás vetett véget az e két munkával megindult vallásos vitatkozásnak, csak 1106-ból emlitendők az apostata *Petrus Alfonso* Dialogusai.

Sokkal nagyobb mértékben foglalkozhatik értekezésünk első része Francziaországgal. Itt még I. Chilperich (539—584) alatt volt az első disputáczió, de ez csak magánjellegű volt; a ki-

rály maga *Priscus* zsidó ékszerészével vitatkozik Párisban tours-i Gergely jelenlétében. Nagy vitatkozók támadtak a kereszténység részéről *Agobard*- és *Amoló*-ban (IX. század), mit természetszerűnek magyaráz a szerző a történet alapján. Éjszak-Franczia-ország lakossága nem rég vette fel a keresztséget, nem ismeri jól a határt, mely elválasztja uj hitét a zsidókétól; Franczia-országban még társadalmi béke és közösség egyesitette a zsidó és keresztény egyház hiveit; itt-ott részt vett a zsidó istentiszteletben, befogadta a zsinagóga ritusait, sőt némelyek át is tértek a zsidó vallásra. Az egyház ezzel szemben arra törekedett, hogy minél jobban elválaszsza hiveit a zsidóságtól és az emlitett katholikus papok kiméletlen harczot inditottak a zsidók ellen, támaszkodva számos zsinatnak rendeleteire és határozataira. A zsidók részéről főleg a szentirásmagyarázat keretén belül folyt a polemia. Leghiresebb képviselők az éjszak-franczia bibliamagyarázat koriféusai a XII. században: *Kara József, Sámuel b. Méir, Bechor Sor József*, legérdekesb *Official József* vitairata: »Czáfolat a hitetlenek ellen.«

Déli-Francziaországban ugyanabban a században két héber nyelvű értekezést irtak a kereszténység ellen: 1. a spanyol származású József b. Izsák *Kimchi*: »Széfer ha-berith« (Szövetség könyve); 2. *Jákob b. Reuben*: »Milchémet ha-Sêm« (Isten harcza) czimű műve; e párbeszéd alakban irt munka oly hatással van dél-, mint Official munkája az északi Francziaországban. Benne lépésről-lépésre világitja meg J. b. R. a szentirás megvitatott helyeit; filozofiai bevezetés előzi meg a szentirási helyek megbeszélését, követi pedig egy fejezet az Evangeliomról és egy másik fejezet a »Messiás«-ról. J. b. R. ismeri Pál apostol Hieronymus és Augustinus egyházatyák műveit.

Mindeddig tisztán irodalmi és tudományos volt a polemia. III. Incze (1198—1216) pápával uj fordulat következik be e téren is; heves harcz indult meg a heretikusok ellen s az ugynevezett hitetlenek ellen, kikhez első sorban természetesen a zsidók tartoztak. A keresztes háboruk az Albigensek ellen — ugymond Loeb — keltették a keresztes hadjáratokat a zsidók ellen.

E támadásokban nagy szerepet játszanak a III. Incze alatt megalakult minorita és domokos-rend szerzetesei; különösen ez utóbbi, melybe számos áttért zsidó lépett be, kiknek segélyével megérteni kezdték a héber nyelvet és a talmudi és rabbinikus

irodalom termékeit. »A nagy vallásos vitatkozások korszaka im bekövetkezett.« (29. l.)

Egymást követték a nyilvános disputációk: 1240 Párisban, 1245. Dél-Francziaországban, 1263. Barcelonában. — 1233-ban még közbenjáró szerepet játszott a domonkosok rendje a majmûnisták és antimajmûnisták vitájában Montpellierben, de ezen zsidók által fölhivott beavatkozást a zsidóság belső vallási viszályába csakhamar követte mintegy büntetésképen a franczia zsidósághoz intézett azon fölhivás, hogy védelmezzék vallásukat az apostata *Donin Miklós* ellen, ki keresztényellenes és erkölcstelen tartalma miatt vádolta a talmudot. Párisi *Jechiel* és három rabbi társa vállalkozott e háládatlan feladatra, melynek eredménye ily ellenséggel és az állami hatalommal szövetkezett egyházi fanatizmussal szemben, előre volt látható; a zsidónak igaza nem lehet; a talmudot elégették nyilvánosan s elkobozták Francziaországban. *Eudes de Chateauroux*, párisi kanczellár gyűjtötte az inkriminált talmudi helyeket »Extractiones de Talmud« (Talmudi kivonatok) czimmel; ez volt az első és utolsó zsidókeresztény vitatkozás Észak-Francziaországban. Mi volt következménye, tudva van a zsidó történetből: Jechiel elhagyta Párist, meghalni ment a szent földre; megszüntek a hires talmudi iskolák; a zsidók helyzete oly siralmas volt, hogy a klerus nem méltatta többé arra, hogy foglalkozzék velük.

A második korszakban, mely a párisi disputáczióval veszi kezdetét, előtérbe lép a déli Francziaország és a mindinkább a keresztények hatalmába kerülő Spanyolország. Az előbbi országban 1245-ben irta *Meir b. Simon* a »Milchémet miczva« (szent háboru) cz. apologetikus munkáját. Mint északon, ugy itt is gyökeret vert a zsidógyűlölet; 1269. behozták a lealázó kerék folt (rota) viseletét; fogságba vetették a rabbikat, kényszeritették a zsidókat nyilvános disputáczióra. Emlitendő még *Mardochai b. Jehosafa*, Carpentras és Avignon rabbijának »Mechazzék (vagy Machzik) Emuna« (Hit megerősitője) cz. czáfolata *Pablo Chritiano* ellen, ki áttérése után mint a domonkos-rend tagja támadásaival nyugtalanitotta Dél-Francziaország és Észak-Spanyolország zsidó községeit; az ő kezdeményezésére kényszerült *Nachmáni Mózes* Barcelonában védelmezni hitét, 1263. Ugyanabból a talmudból, melyet husz évvel előbb elégettek Párisban, meritette most Pablo bizonyitékait Jézus messiási volta mellett. Nagy kétszültség s ritka tudományosság terméke *Raymundus Martini*: »Pugio Fidei adversus Mauros et Judaeos« (Hit tőre . . . . .) cz. műve 1278. R. kiképeztetését a Raymundus de Peñaforte által alapitott iskolában nyerte, hol elsajátithatta a héber-, kald- és arab nyelvek ismeretét; forrása a talmudi és rabbinikus irodalom, használja a Targumot, a babylóni és jeruzsálemi talmudot, midrást s a zsidó exegeták mint Rasi, Ibn Ezra, Kimchi és mások munkáit. Az idézeteknél lelkiismeretesen jár el ugy, hogy megbizhatók. Kevesebb feltünést keltett *Nicolas de Lyra* két vitairata 1305. és 1309-ben. Zsidó részről a XIII. sz. vége felé polemizál R. Martini s részben P. Christiano ellen a hires *Salamon b. Adret*. Az 1306. évi zsidókiüzés Francziaországban befejezte a vallásos vitairodalmat franczia földön s Aragónia lett fő szinhelye; ehhez később, a muhammedán uralom folytatólagos visszaszoritásával, Castilia járul s majdan egész Spanyolországban és Portugalliában foly a kereszténység harcza a zsidó vallás ellen, teremnek e harcznak irodalmi termékei.

Igen helyesen kimutatja szerzőnk, hogy a vallásos vitatkozások mindig valamely politikai eseményhez fűződtek. Jellemzi továbbá az ide tartozó irodalmat. A zsidók részéről filozofiai szinezetet nyer a polemia; Aristoteles, logika, metafizika mind az apologia szolgálatába áll s ugy magyarázható, hogy pl. Chassim b. Músza szónoklataiban ott találjuk emlitve Aristotelest, Aphrodisiasi Sándort, Themistiust, Platont, Averröest (Ibn Rosd) és Ptolemaeust. Másrészt feltünő, hogy az apostaták *héber* nyelven is irnak s zsidó apologeták mint Creseas és Albo spanyol nyelven.

A szerző által bemutatott polemikus irók közül első helyen áll *Burgosi Abner* (Alfonz de Valladolid); »Libro de los Batallos de Dios« cz. munkája, Jakob b. Ruben »Milchemet ha-Sem«-je ellen fordul. 1336-ban kényszeritette a zsidókat nyilvános disputáczióra; vádjai a zsidó imakönyveket illették; nyerte is XI. Alfonz király engedélyét, hogy koboztassa el a zsidó imakönyveket, mely rendelet a király halála után feledésbe ment. Ot czáfolja »Iggerét ha-charûfôt« (a becsmérlések könyve) cz. értekezésében *Pulgár Izsák*, valamint többé-kevésbbé ellene irányul ugyan e szerző: »Ezer haddath« (Törvény támasza) cz. műve, melyet érdekessé tesz azon körülmény, hogy a vita szinhelye gyanánt a szerző majd Jeruzsálemet, majd pedig Gilboa hegyét tünteti föl.

Ugyancsak a zsidó imakönyveket megtámadja az apostata *Juan de Valladolid* Burgosban, a toledói érsek, Don Gomez jelenlétében lefolyt disputácziόban. Vitairatának czime »Concordia legum« (A törvények összeegyeztetése).

Mindinkább uj meg uj módot találtak az apostata apologéták térítési s vitatkozási vágyaik teljesülésére; kieszközölték a királyoknál azon kényszerrendeletet, mely szerint a zsidóknak meg kellett hallgatniok ez apostaták szónoklatait s azokat megvitatni; igy kénytelen volt *de Tordesilla Mózes* négy ülésen keresztül polemizálni apostatákkal, kik rendre keresték fel a zsidó községeket. Hogy kézikönyvet nyujtson hitsorsosainak, megirta 1374-ben »Ezer ha-emûna« (Hit támasza) cz. munkáját, Jakob b. Reubent követve. Ugyan-e czélból irta 1380-ban fiatal korában J. b. Ruben nyomán *Semtob b. Izsák Saprut* Salamanca tartomány Taragóna városában művét: »Eben bôchan« (Próbakő). Az 1391—1412. beállott szomoru események maguk után vonták a vallásos vitairodalom felvirágzását; megjelent számos vitairat, levél s gúnyvers; érdekes *Profiát Durán (Efódi)* szatirája, mely szakaszainak kezdő szavairól igy neveztetik: »Al tehî ka-abotêka« (Ne légy, mint voltak atyáid). Tőle való az 1397-ben irt »Széfer ha-kelima (v. »Kelimat haggôjim«, A szégyenités könyve). Ugyane korból való *Chaszdáj Crescas* »Tratador« czimű munkája, mely spanyol nyelven tárgyalja a kathol. egyház dogmáit: eredendő bűn, emberiség megváltása, háromság, incarnatio, stb. Ide számitható még *Mattatia* »Achitob ve-Czalmôn« cz. műve.

Hosszasabban időz szerzőnk a kor legnagyobb s legveszélyesebb zsidoelleneinél, kik előkészitették a zsidók kiüzetését Spanyolországból. Az egyik *Salamon Hallévi,* Paulus de Santa Maria (1352—1435), ki áttérése után leveleket intéz Navarra főrabbijához, továbbá Castilia főrabbijához, Don Meir Alguadeshez, valamint barátjához s elvtársához: Jozua b. József ibn Vives Lorqui-hez. 81 éves korában írja »Scrutinium Scripturarum« (Az irás kutatása) cz. művét. Vitatkozásai hangja tartózkodó, finom; méltó azon magas álláshoz, melyet az egyházban elfoglalt. Hevesebb kortársa az apostáta *Jozsua de Lorca,* áttérése után *Geronimo de Santa-Fé,* ki megindította a hires tortosai disputácziót, mely 1413. febr.—1414. nov.-ig tartott; vitairatának czime: »Hebreomastix« (Zsidóostorozó).

Öt megczáfolni igyekeznek *Vidal Labi, Albo József,* az

»Ikkârim« szerzője s *Simon b. Czemach Durán,* a »Kêset vamagén« (Ijj és paizs) cz. mű szerzője; ez utóbbinak fiához Salomo Duranhoz intézett levele: »Iggeret milchêmet miczva« egyenesen Geronimo ellen van intézve. A XV. század közepe táján megint külső esemény megujitja a harczot; Alvaro de Luna kegyébe fogadja a zsidókat, azért bűnhődniök kell. Akkor irja a »Zelus Christi« cz. munkát *Micer Pedro de la Caballeria* 1450. Loeb jellemzi még *Chajjim b. Músza*: »Mâgen varômach« (Paizs és lándzsa) cz. vitairatát, mely azért érdekes, mert 12 szabályt állit a mű élére, arról, mit kötelesek s mit nem kötelesek elismerni a zsidók a keresztényekkel tartott vitákban; e szabályok ép ellenkezői azoknak, melyeket Mostradorjában előir Alfonz de Valladolid. Bővebben ismerteti *Alfonzo de Spina:* »Fortalitium Fidei« (Hit megerősitője) cz. művét, mely compilatio elődjei műveiből.

Végre megemlékszik *Salomon ibn Verga:* »Sebet Jehuda« cz. műveről, melyben igen számos a Spanyolországban és Portugaliában tartott vitatkozások emlitése. A keresztény zsidó polemiának véget vetett Spanyolországban az 1492. évi üldözés, spanyol földön még tovább folyt ugyan a vallásos vitatkozás a marannok ellen, és messze hazájuktól spanyol és portugal nyelven folytatták e vallásharczot a zsidók is, kik között e téren emlitésre méltók: Izsák Orobio *de Castro,* Saul Levi *Mortera,* Elia *Montalto, Abraham Ger.*

A dolgozatot, melynek tartalmát itt vázoltam, német alapossággal egyesült franczia izlés jellemzi, valamint kifogástalan tudományos objectivitás, ámbár itt-ott az előadás hangja érezteti az olvasóval, mely oldal felé fordul a szerzőnek szimpathiája. De annyira megy objektivitásában, hogy művét ezen állitással fejezi be: Az egyedüli, a mit kimutattak a controversisták az, hogy a vallás a hit dolga, melyet bizonyitani nem lehet.

Ezzel talán kelleténél messzebb ment a történetiró részrehajlatlansága, és az igy körülirt itéletét nem fogadhatja el sem a theologus, ki a viták érdemét vizsgálja és fontolgatja az egymással síkra szállott vélemények és bizonyitékok tarthatóságát és érvényességét, sem pedig a zsidók történetének mélyebben vizsgáló szemlélője, ki nem tagadja meg a zsidóság részén támadt vitatkozóktól és polemikus iróktól azon történeti fontosságu eredményt, hogy a legkedvezőtlenebb körülmények között védel-

mezték vallásukat és nem tűrték hitük alapiratainak elferditését és gyanusitását. A történetben élő példájuk, ha el is avult nagyrészt munkájuk tartalma, ma is vezérelhet bennünket.

Neubauer Adolf tudós hazánkfiának értekezése, ugy mint Loeb műve, a zsidó-keresztény polemikus irodalomnak adja vázlatos áttekintését, csakhogy ő tovább vezeti azt és még a mult században megjelent iratokat is veszi tekintetbe. E vázlat keretében aztán külön figyelmet fordit arra a munkára, mely ezen irodalomnak keresztény részről egyik legfontosabb terméke és részletesen megbeszéli a »Pugio fidei« tartalmát és idézeteinek hitelességét. Érdekes az apologetikus munkák azon fölosztása, melyet N. a XV. században élt *József Don Semtob* nevében közöl. Ezen fölosztás szerint hat csoportra lehet az emlitett munkákat fölosztani: 1. Czáfolatok a keresztény exegézis ellen; ilyen *Jakob b. Reuben* és *Mose Kohen de Tordesillas* műve; 2. megvitatása azon talmudi helyeknek, miket saját érdekében hozott fel bizonyitékul az egyház; ilyen *Nachmáni Mózes* munkája; 3. értekezések azon prófetikus helyekről, miket Jézusra alkalmaztak a ker. apologeták; ilyen *Josua Lorqui* értekezése; 4. egyenesen az Evangéliom ellen irányuló munkák, mint *Profiat Durán*: »A népek szégyene« cz. m.; 5. a kath. egyház dogmái ellen, mint *Chaszdáj Crescas* spanyol nyelven megjelent apologotikus műve és 6. filozófiai czáfolatok, a milyen *Efódi* ismert szatirája.

Hosszasabban időz N. *Jakobb. Reuben* alapvető munkájánál, a »Szefer milchamot hassém«-nál, mely egész tárháza a szentirásmagyarázó polemiának, a melynek tartalmáról itt először kapunk behatóbb tudósitást.

Neubauer értekezéséből a XV. század irói közül kiemelendők: *Don Dávid Nászi*, tanitója és barátja Bentivoglio Ferencz püspöknek, ki az Uj Test. alapján bizonyitja a zsidó vallás felsőbbségét és igaz voltát; művének czime: »Hódâat ba'al din« (Az alperes vallomása). Nátán családból származó *Izsák b. Kalonymos*, ki az első héber konkordanciát irta, még pedig első sorban segédeszközül a szentirás helyei körül forgó vitáknál, és két vitairattal gazdagitotta ez irodalmat, mely azonban elveszett. *Don Abarbanel Izsák*, ki héber nyelven czáfolja meg Geronimót »Jesuôt mesichô« cz. művében.

Németországban csak egy nevezetes munka emlithető: a 14.

század végén irt Niczcáchón, melynek szerzője, *mühlhauseni Lippmann*, Prága községének rabbija, latin forditásban olvasta az uj testamentomot és munkáját különösen egy Pesach (Péter) nevű apostata ellen irta. Ugyancsak Németországban több mint egy századdal később egy másik apostata, *Pfefferkorn János* föllépése nagy és elkeseredett vitairodalmat okozott, mely főleg a talmud körül forgott, de melyben majdnem kizárólag keresztények vettek részt, első sorban a hires humanista, Reuchlin, az első keresztény által irt héber nyelvtannak szerzője.

Olaszországban a XV. században irt Elia Chajim *de Genzanno* a minorita Francesco ellen, a XVI. századból emlitendők *Farrisol* Abraham, Jáir b. Sabbatái *de Corregio, Leon de Modena, Salamon b. Mózes* b. Jekutiél iratai; a XVIII. sz. *Josua Segre* s másoknak kisebb iratai.

Lengyelországban 1572-ben tartattak békés lefolyásu vitatkozások az unitáriusok és két rabbi között. Ezeknek eredményeül emlit N. két vitairatot: *Belziczi Jákobnak* idézetekből ismert művét és a karaita Izsák b. Ábrahámnak (Trokiból) Chizzuk Emúna — a hitnek megszilárditása — néven ismert munkáját, mely a megelőző vitairatokhoz mérve, nem tartalmaz ugyan sok ujat, de rendszeressége s igen szép, elegáns héber stilusa által kiváló helyet érdemel közöttük. Hatása igen nagy volt, lefórditották latin, német, franczia és spanyol nyelvre; még Voltaire is dicsérőleg emliti s nem csekélyebb, mint Lajos *orleansi herczeg* az, ki czáfolatot kezd ellene irni, mely azonban az 1792-ben bekövetkezett halála folytán befejezetlen maradt.

Spanyol nyelven több vitairat jelenik meg *Németalföldön*, hol menhelyet leltek a marannok. Itt irja *Orobio de Castro*: »Prevensiones divinas contra la vana Idolatria des las gentes« és »Tratado en qui se explica la prophecia de la 70 Semanas de Daniel« műveit (1675); itt jelenik meg *Saul Levi Mortera*: »Providencia de Dios con Ysrael cz. m.« és *Elia Montalto* fejtegetése Ésaiás 53. fejezetéről, valamint *Abraham Ger*: »Fortalezza del Judaismo y confusion del estraño« cz. vitairata.

Jellemzők Neubauer vázlatának befejező mondatai: »A zsidóknak szerencsére nem kell többé félni a középkorban divott kiölésektől és elüzésektől. De még most is szenvedniök kell oly támadások alatt, melyek utolsó hajtásai a középkori vallásos viták-nak. A talmudot most már elégetni nem lehet, eléggé biztositják

ettől számtalan kiadásai. De a többi rabbinikus irodalommal együtt ki van téve olyan ellenfelek támadásainak, kik legkevesebbet tudnak róla, és a kik a legaljasabb, legrútabb kifejezéseket használnak vele szemben. Az ilyen elleneseken még nem teljesedett be a próféta igéje (Czefanja 3. 9): Akkor tiszta nyelvet adok a népeknek!«

N. értekezésének főrésze *Raymundus Martinus* »Pugio fidei« című munkáját világítja meg, mely különösen azáltal lett fontossá, hogy számos idézetet tartalmaz a zsidó irodalomból, a targum, talmud, midrás, az exegezis és bölcsészet munkáiból, a többi között *Mózes Ha-darsán* elveszett midrásszerű szentirás-kommentárjából.

Ezen idézetek egy részéről azt állította ujabban egy másik, szintén Angolországban élő hazánkfia, *dr. Schiller-Szinessy* (egykor Eperjesen rabbi és kollegiumi tanár), hogy a Pugio fidei szerzője koholta azokat, és különben is hamisításokat és tudatlanságokat iparkodott kimutatni a Pugio fideiben. Neubauer védelmezi a Pugio fidei irójának jóhiszeműségét és héber ismereteit vádlója ellen és egyenként megczáfolja ennek bizonyítékait; hasonlóképen úgy lehetetlennek bizonyítja Sch.-Sz. azon véleményét, hogy a Pugio fidei tulajdonképi szerzője nem Raymundus volt, hanem Pablo Christiano. Tény, hogy az utóbbi 1274-ben halt meg, négy évvel a Pugio megirása előtt. Nem csoda, hogy e birálatban, melynek szerzőnk a Pugio fidei szerzőjén gyakorolt igazolatlan birálatot aláveti, elhagyja dolgozata többi részének nyugodt hangját és félreismerhetetlen elégtétellel visszautasítja az öreg Raymunduson ejtett legujabb sérelmeket. Lehet-e nagyobb diadala az irodalomtörténeti jogérzelmek és a felekezetközi részrehajlatlanságnak mint e védelem, melyben a zsidó tudomány egy hivatott képviselője részesíti a zsidóság egyik legveszedelmesebb támadóját, egy másik zsidó tudós ellenében. Minden esetre gyarapította a polemikus irodalom talaján termelt e polemia ismereteinket ez irodalomról.

Egészen más térre mint a bemutatott két értekezés vezet bennünket a harmadik, melyet a német orientalisták legelőkelőbb folyóiratában kiadott egy másik földink: *Schreiner Márton*, kit a M. Zs. Szemle is számit munkatársai közé. Mig Neubauer és Loeb a keresztények és zsidók között folytatott viták történetéhez nyújtanak adalékokat, addig *Schreiner* a zsidóság és iszlám között folyt irodalmi harcznak irja néhány fejezetét. A zsidók és mohammedánok közti vitákban különösen három főpont körül forgott a támadás és védelem. E három főpont: 1. *A szentirás hamisításának vádja*, 2. *Mohamed prófétasága* s ennek szentirási bizonyítékai, s 3. *a mózesi törvény felváltása (abrogatio)* más törvény által. E három vita pontnak történetéhez ad a szerző igen érdekes adalékokat, melyekhez az arab- és zsidó-irodalomból, részben kéziratokból bő anyagot gyüjtött. Kronologiai sorrendet követ és kilencz szakaszban bemutatja a polemiának főbb mozzanatait az iszlám kezdeteitől a XII. századig, melyben Majmúni egyrészről, Fachreddin Rázi másrészről korszakot alkotnak a két vallás irodalmában.

Az első szakasz a Muhammedra visszavezetett hagyományoknak van szentelve, melyek azonban a Muhammed utáni időknek, az iszlám első századának véleményeit és szellemét tükröztetik. Akadunk oly traditiókra, melyeknek czélja: eltiltani a muszlim hivőt a zsidó iratok olvasásától; van traditió, mely hamisitás vádjával illeti a szentirás szövegét, más ismét, mely e vádat csak a szentirás értelmezésére fenntartja.

A második szakaszban a X. század két hires történetirójára, *al-Maszúdira* s *al-Bêrúnira* forditja szerzőnk figyelmét. Az elsőnek művében érdekesek azon apologetikus részletek, miket egy zsidó orvos és kopt tudós közt folyt vallás vitatkozásból közöl; vita tárgya: a szentirás antropomorfistikus szinezete s az abrogatio. Al-Bêrúni az irás hamisitásával vádolja a zsidókat; hivatkozik a szentirás egymástól eltérő helyeire s törvényeire, támaszkodik a szentirás különböző forditásaira, melyek közül ismeri az alexandriai görög (LXX), a szir (Pesitto) s a szamaritán versiót. Különös azon állitása, hogy a zsidók támadásoktól való félelmökben a szentirás forditásától tartózkodnak, nem ismerte tehát Száadja gáonnak arab bibliaforditását.

A gáonok és a karaiták képezik a harmadik szakasznak tárgyát. Nem bocsátkozik a szerző az összes ide tartozó részletek bemutatásába, hanem helyes tapintattal kiválasztja e kor iránytjelző férfiait s kalám (dogmatikus) munkáit. A gáonok sorában ime első *Száadia*, ki különösen »Kitâb al-amânât va-l-itikâdât« (Emúnóth we-déóth) cz. kalâm művében vitatkozik. 1. az abrogatio vádja, 2. Muhammed prófétasága ellen.

A »tahrif és tabdîl« (szentirás hamisitás) vádpontjára még nem terjeszkedik, ellenben elvi ellene az abrogatio fogalmának. Karaita részről *al-Baszîr József* az, ki polemiájába bevonja a tahrif és tabdil kérdését is.

Spanyol földön is fejlődött a polemikus irodalom, melynek főképviselője *Ibn Hazm*. Róla szól a 4. szakasz. Ennek munkája, melyben különben ismeretlen zsidó polemikusokról is nyerünk tudomást, felkarolja a polemia mindhárom főpontjait. Muhammed prófétaságát tárgyalja; a szentiráshamisitás kérdésében külön állást foglal el, a mennyiben ugy dogmatikus, mint történeti s földrajzi szempontból kételyeket támaszt a bibliai elbeszélések megbizhatósága ellen. Leginkább vonja magára figyelmünket értekezése az abrogatióról, melynek szerző is bővebb megismertetést szentel. Feltünő Ibn Hazm azon tudósitása, hogy e kérdésben két pártra szakad maga a zsidóság, vannak, kik elvileg tagadják, s ismét mások, kik elvben elfogadják, de tagadják az abrogatio tényét.

Ugyancsak az abrogatio és iráshamisitás fejtegetésébe bocsátkoznak az iszlám keleti országaiban élő asarita theologus Abd-el-Málik *al-Guvejni* és ennek hiresebb tanitványa *Al-Gazâli*. E kettőről szól értekezésünk 5. szakasza. Az előbbinek munkájából érdekes azon idézet, mely szerint egy zsidó felekezet — az ugynevezett iszavija — elismerte Muhammed prófétaságát azon megszoritással, hogy ez csakis az arabokra nézve birt érvénynyel.

A hatodik szakaszban felette fontos adalékot kapunk azon, már régebben bizonyitott tényhez, milyen befolyást gyakorolt Al-Gazâli, az iszlám nagy tanitója a zsidóság nagy képviselőjére Jehuda Halévira. Szembeállittatik a Kuzari V. szakaszának helye a mutakallimún tételeiről Al-Gazâli egyik munkájának megfelelő szakaszával, melyből majdnem szószerint át van véve.

A siciliai Ibn Zufr képezi a 7. szakasz tárgyát. Itt igen érdekes példákat hoz fel szerző a szentirásra vonatkozó muhammedán exegezisből, különösen olyanokat, melyekkel Muhammed küldetését bizonyitották.

Az iráshamisitás vádjának és az abrogatio első rendszeres czáfolatát tartalmazza az első következetes zsidó aristotelikus bölcsész munkája. Ez *Ábrahám Ibn Dáudnak* Emúna rámája (8. szak.). Illető fejtegetéseit Schreiner behatóan és világosan bonczolgatja és különösen ismerteti a nevezett bölcsész elméletét a

prófétaságról. Ábrahám Ibn Dáud főbizonyitékát a »szakadatlan hagyomány« elve teszi. Az abrogatio lehetőségét nem tagadja, de bebizonyitja, hogy a Mózes által kinyilatkoztatott tan örök időre adatott.

Még csak egy rövid tekintetet vet szerzőnk Maimuni viszonyára az iszlámhoz és a muhammedán polemiához, mely különösen azon tényben nyilvánul, hogy a zsidóság alapelvei között felsorolja a szentirás változatlanságát, Mózes prófétaságát s tanainak örökké tartó érvényességét, és az után egy utolsó (9.) szakaszban igen értékes adatokat közöl Fachreddin Rázinak, Maimúni kortársának nagy koránkommentárjából.

A nagybecsű és terjedelmes dolgozat függelékét képezi három hosszabb közlemény arab kéziratokból, valamint behatóan megvilágitása a muhammedán theologia és apologetika egyik főtételének: a Korán csodásvoltának. De ez inkább adalék a muhammed dogmatika, mintsem a zsidó-muhammedán polemia történetéhez.

Ez utóbbira visszatekintvén és összehasonlitván azt a keresztény-zsidó viták történetével, lehetetlen észre nem vennünk a kettő közötti lényeges külömbségeket. Leginkább szembeötlő azon tény, hogy amott, a zsidóság és kereszténység közt folyt vitákban a theologus disputáczióinak gyászos hátterét képezték a szóbeli és irásbeli érveléseket kisérő üldözések és kényszeres áttéritések, mig a zsidó-muhammedán viták többnyire az irodalom és a dogmatikus fejtegetések csendes korlátaiban maradtak. A zsidók ellen vitatkozók részéről itt is, ott is gyűlölség nyilvánul, a zsidók részéről itt is, ott is az önfenntartás és önvédelem természetes törekvése és Izraél vallásos hivatásának megrendíthetetlen tudata.

Budapest.

KOHLBACH BERNÁT.

IRODALOM.

RABBI SIMEON MEKHILTÁJA.

Dr. Lewy J. Ein Wort über die »Mechilta des R. Simon.« A boroszlói rabbiseminárium értesítőjében. 1889.

A gazdag tannaitikus irodalomból, a mely a tóra magyarázatával foglalkozott, Mózes második könyvéhez csak egy magyarázat-gyüjtemény maradt ránk. Kétségtelen, hogy az amórák még több ilyen gyüjteménynyel birtak; erről meggyőz bennünket ama számos idézet, a melyekre úgy a babiloniai, mint a palesztinai (jeruzsálemi) talmudban akadunk. Ezen különféle magyarázatgyüjtemények a tannák többi irodalmával együtt lassanként feledésbe merültek. Az Exodusra mégis két magyarázat-gyüjtemény volt ismeretes egészen a XVI. századig, a mely korban a ránk maradt »Mekhiltán« kivül még egy Rabbi Simeonnak tulajdonított »Mekhiltát« is idéznek. E második Mekhiltának nyoma veszett.

A boroszlói szeminárium nagytudományu és nagynevü talmud-tanára, ki a régi rabbik mintájára a szóbeli tant még ma is szóbelinek tekinti és csak ritkán határozza el magát, hogy kutatásaiból valamit közzé tegyen, az előttünk fekvő értekezésben azt bizonyítja be, hogy ezen második Mekhilta nagyrészt föl van véve egy midrás-gyüjteménybe, a mely »Midrás Haggádól« nevet visel és kéziratban megvan a berlini kir. könyvtárban (Ms. Or. 1204—1208.), továbbá Schechter S. birtokában Londonban.

Ezen bizonyítás teljesen sikerült, mert az idézetek ezen második Mekhiltából Nachmáninál, Mizráchi Éliánál és másoknál kevés kivétellel megvannak a Midras Haggádólban, a mint az idézetek és a M. H. idetartozó helyeinek szembeállításából kitünik (4—16. l.). Nagy tudományossággal bizonyítja ezután szerző (16—21. l.), hogy e második Mekhiltából számos idézet találtatik a bab. és jer. talmudban és más nem tannaitikus midrás-gyüjteményben. Ezen két tény megállapítása után még egy hatmadik fontos tényt allapít meg a tudós szerző, hogy a két talmudban és több haggádai midrás-munkában Chizkija midrás-gyüjteményéből idézett, Mózes második könyvére vonatkozó helyek java része a M. H-ban benfoglaltatik (21—30. l.). A Simeon ben Jócháj midrás-gyüjteményéből idézett részletek ellenben nem találhatók a M. H.-ban, következésképen tehát a II. Mekhiltában sem lehettek meg; sőt a M. H. egyes helyei még ellenmondásban is vannak Simeon b. J. midrás-gyüjteményéből ismert némely magyarázattal. Ezen tényekből kiindulva, szerző azon eredményre jut, hogy a második, Simeon b. J. neve alatt idézett Mekhilta nem az említett tannától, hanem Chizkijától származik.

A becses értekezést a talmudnak minden tisztelője bizonyára köszönettel fogja fogadni.

Budapest. BLAU LAJOS.

HITTANI KÉZIKÖNYVEK.

תורת האמונה והמוסר Zsidó hit- és erkölcstan, irta *Halász N.* 2 k. 177. l. 8° Budapest, 1889. Ifj. Nágel Ottó kiadása. — Bibliai történet és hittan a zsidó népiskola számára, irta *Brett Mór* 60. l. 8° Darvai Ármin kiadása, Balassa-Gyarmat, 1889.

Midőn az elbirálás végett előttem fekvő két hittankönyvet nézem, önkénytelenül is arra a sok szép dologra és eszmére gondolok, melyek a hitoktatás reformálása és a »normál« hittani kézikönyv megirása érdekében hirlapokban és gyüléseken, fájdalom, csak elmondattak. Talán még sehol sem beszéltek oly sokat és tettek oly keveset, mint épen ezen a téren. Azonban távolról sem akarnék panaszkodni a megirt kézikönyvek számának, hanem inkább azok terjedelmének és tartalmának csekélysége miatt, úgy hogy már eleve is kényelmetlen érzés fog el, a mikor a hitoktatás terén egy új eszmét vagy a tankönyv-irodalomban egy új »hittani kézikönyvet« látok megjelenni. Quousque tandem!..

Nem szeretném azonban, hogy félreértessem. Az imént elmondottak ezen két tankönyvnél csak annyiban birnak fontossággal, a mennyiben rajtuk is észrevehető azon szabályok létezésének hiánya, melyek szerint az ily könyveknek megszerkesztve

kellene lenniök. És hogy ezen szabályok hiánya hová vezet, azt láthatjuk, ha e két könyvet egymással egybevetjük. Az egyik tulajdonkép folytatása kell hogy legyen a másiknak, a mennyiben a népiskoláknak van szánva az egyik, a középiskoláknak a másik. Tényleg azonban hasztalanul keresnők a kapcsot, mely a kettőt összeköti. De nem is lehet az másképt ott, a hol semmi sem szab a szerzőnek határt. Azért lehetetlen e két könyvet, mint azt a természetes sorrend megkivánná, egymással kapcsolatban tárgyalni.

A »Zsidó hit- és erkölcstan«, melynek szerzője Halász Nátán iskolaigazgató, két részből áll. Az első mindvégig szem előtt tartja a maga elé tüzött czélt, és a kinyilatkoztatást véve keretül, történeti sorrendben tárgyalja a vallásos élet minden mozzanatát. Kiindulva a természetben nyilvánuló isteni megnyilatkozásból, a szentirás elbeszélése nyomán keresi és tárgyalja a különböző időkben történt isteni kinyilatkoztatásokat, tekintetbe véve egyszersmind a bibliai történetnek fontosabb momentumait, a szentirásból vett idézeteknek alkalmazásával. Hogy azonban ezen czélt elérje, szerző eltéveszti szem elől a nem kevésbbé fontos történeti szempontot, és ép ezért sok olyan részleteket hagy tekinteten kivül, a melyekből nem csekély haszon háramolnék az általa kitüzött ethikai czélra. Igy péld. nem tárgyalva József történetét, kénytelen oly tanulságokat parlagon hevertetni, melyeknek az erkölcstanra vonatkozólag elvitathatlanul nagy befolyásuk van. Szintugy figyelmen kivül hagyja szerző az izraelitáknak történetét Egyiptomban és a pusztában.

A Sináji kinyilatkoztatással kapcsolatban a dekalogussal egyetemben veszi sorrendben a munka a ritusról szóló részt. Ezen felosztás annyival inkább helyén való, mert valamennyi vallástörvényeinknek belső összefüggésével és egységes alapjával ismerkedik meg így a tanuló. Helyes eljárás az, midőn péld. szerző a 4-ik parancsolatnál a zsinagógai év valamennyi ünnepét tárgyalja az azokon érvényes isteni tisztelettel egyetemben. Kevésbbé helyes azonban, midőn szerző az étkezési törvényekkel 3 sorban végez, mig más csekélyebb értékü részleteknek lapokat szentel. — Feltűnő, hogy zsidó hittankönyvben oly keresztyénies kifejezést találunk, mint péld. »Isten országa,« ámbár ez utóbbi is a zsidó malkhúth sámájimra vezethető vissza. A bibliai részletek fordításánál is becsúsztak egyes kisebb hibák, a melyek azonban ritkán hatnak zavarólag, péld. (15. l.) »s ti legyetek az én papi birodalmam.« Nagyon helyeselhető azon eljárás, hogy a parancsolatoknak megfelelő prófétai verseket is idéz a szerző. — Kivánatos lett volna, ha szerző nem elégszik meg az »Atyák mondásai« nevének említésével, hanem szemelvényeket is közölt volna belőlük. — A második rész a szentirás felosztásával és a szorosabb értelemben vett hittannal foglalkozik. Itt főként a nagy prófétáknak háttérbe szorítása tünik szemünkbe. Ézsajás, Jeremiás, Ezechiel csak pár sorban vannak említve, körülbelül úgy, mint Óbadja. Már pedig nem ártott volna egyéb idézetek rovására ezeket bővíteni.

Az itt említettem kifogások mellett is örömmel üdvözölhetjük ezen tankönyvet hitoktatásunk segédmunkái közt. Különös megemlítést és dicséretet érdemel még szerzőnek azon eljárása, hogy a hagyományos irodalom és vallásos szertartások nak kiváló helyet enged a zsidó hit- és erkölcstan előadásaiban.

A másik kézikönyvvel röviden végezhetünk, annyival is inkább, mert ő is röviden végez az anyaggal. 60 kis oktáv oldalon mondja el azt, a mit a népiskola 4 osztályában a zsidók történetéről és a hittanról mondani szükségesnek tart. Jut pedig az első osztályra 6, a másodikra 12, a harmadikra 16 és a negyedikre 12 oldal. Hogy ily módon, tekintve még azt is, hogy ennek fele kérdés, mennyire juthat a tanitás, az könnyen elképzelhető. Sok kifogás emelhető a katechetikus módszer helyessége ellen, a mely a gondolkodás szabad fejlődését nagy mértékben korlátolja. Itt azonban csak maga a tény jön tekintetbe, hogy szerző igen helyesen osztotta be az anyagot, de igen helytelenül karolta fel azt. Annyit, mint a mennyit e könyv az elemi iskola 4 osztálya számára előir, bátran megkövetelhetünk az első és második osztály tananyagától. Ha majd szerző könyvét kibővítve fogja egy újabb kiadásban az iskolák számára kiadni, úgy idővel hasznavehető tankönyv válhatik majd belőle. Nem szabad azonban így sem szerzőtől elismerésünket egészen megtagadni, mert egy használható tankönyvnek vetette meg alapját, melynek jövője most teljesen az ő kezében fekszik.

Budapest.

GOLDSCHMIED LIPÓT.

VALLÁSOS ÉNEKEK.

Péntek este.

Köszönts be áldott Szombat napja,
Terjeszd ki halkan szárnyidat;
A bérczeket már elboritja
Borongó, árnyas alkonyat...

Már elfödi az esti tájat
A méla csendnek ájtata...
S mint röpke széltől üzött felhő,
Kél szárnyra szivünk bánata.

E szent napért sovárog lelkünk,
Ha lankadtan ledől a kar,
A vér senyvedve lüktet bennünk
S a gond, a kétség ölyve mar;

Ha bősz hullámok egymást üzik
Künn, hol minden zürös-zajos —
Rozzant gályán feléd hajózik
A bolygó téveteg hajós.

Te vagy a rév, oh Szombat csendje,
A lét enyhítő balzsama,
Melylyel szivét s lelkét üditve
Bolyong az élet vándora.

A bérczeket már elboritja
Borongó, árnyas alkonyat —
Köszönts be áldott Szombat napja,
Terjeszd ki halkan szárnyidat...

Szombati hymnusok.

I.

Dicsőséged nem mérhető,
Mint zúgó tenger mélye —
S elterjed, mint a kék égbolt,
Hogy ember fel ne érje!

Trónod körül lebegve gyül
A csillagok mirjádja
S minden, mi dalba elvegyül,
A lét királyát áldja.

A dal bűvös varázslata
Szivünket elragadja;
Feléled gyötrő hét után
A kin elernyedt rabja.

Oh vajha hangunk csengene,
Mint zúgó-zajló hullám;
Szemünk tüze úgy gyujtana,
Mint vad viharban villám!

Hogy dal fakadjon, lángoló!
Mint rab, ha láncát rázza,
Hogy éledjen az érzelem
Zsibongó hullámárja!...

II.

Égi atyánk! a te fényed
Boritja a mindenséget.
Porból hivott szent szózatod,
Semmiből is lét fakadott.

Elhamvad az ihlet lángja,
Elfonnyad a dal virága;
Mert arra, mi téged illet,
Gyönge minden dal és ihlet.

Forditsd felénk fénylő arczod,
Terjeszsz szent, dicsőmalasztot,
Mely lelkünknek enyhet adhat,
Mint hajnalkor égi harmat...

Mint a szarvas, mely lihegve
Vágyik üde forrásvizre —
Szomja enyhül... ujra éled...
Igy szomjúzik lelkünk Téged!

III.

Oh halljad Izraél; Urad
Egyetlen egy, Mindenható!
Szeressed hévvel, lánggal őt,
Nincs senki hozzá fogható!
Oh halljad Izraél!

Szentsége, mint a déli nap
Ragyod az ég s a föld felett!
De lángja mellett nem lohad
Az irgalom s a szeretet...
Oh halljad Izraél!

Hevitsen dal! lobogjon láng!
Övé a fény, a hatalom!
Lüktessen át a dal erén
A lázas-lelkes buzgalom!
Oh halljad Izraél!

UJÉV.

Reggeli fohász.

Elűzi a hajnal
Az éjjeli árnyat,
Rezgő sugarával
Behinti a tájat...
Berekbe' pacsirta
Lágy éneke csendül,
Bokorban a regnek
Fuvallata rezdül.

Bokorban a szellő
Jóságodat áldja,
Szentségedet érzi
Pacsirta danája. —

Ugy vágyik a lelkem
A lét örömére,
Mint gyönge virágszál
A hajnali fényre...

Királya a létnek,
Oh halld meg imánkat!
Ne marja, ne dúlja
Szivünket a bánat.
Száritsd fel a könyüt
A reg sugarával,
Oszlasd el a gondot
Hajnal mosolyával...

Budapest.

MAKAI EMIL.

TÁRSADALOM.

Zászlóbontás.

Az országos izraelita iroda folyó évi márczius hó 27-én 14,334. szám alatt az izraelita hitközségekhez körlevelet intézett, melyet e folyóirat áprilisi számában szó szerinti szövegében közölt. E körlevél számot adva az anyakönyvi szabályrendelet végrehajtása és az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott szervező körrendelet határozata felől, több gyakorlati irányu közlemény mellett pár szóban kiterjeszkedett a zsidó felekezet egységes szervezetének ügyére is.

Ez utóbbi kérdés érintése alkalmával az iroda azt a kijelentést tette, hogy nem rajta mulik, ha a végczél felé *láthatólag* közelebb nem jutottunk és ha ennélfogva a zsidó felekezet egységes szervezete közel kilátásba nem helyezhető. Majd pedig utalt arra, hogy mielőtt maga a hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosítása iránt a kezdeményező lépéseket megtenné, »*tájékozottnak kell lennie az iránt, nem fogna-e bárminő akczió az egyik részről hitsorsosaink más részénél reakczióit szülni.*« Végül pedig a béke szellemében kifejtett tevékenységét is érintve, azon meggyőződését nyilvánítja, hogy »*a maga elé tűzött czél felé, mely az egységes vallásfeleket jogainak a törvényesen bevett felekezetekéihez hasonló módon való biztosításában áll*« a megkezdett uton eddigi óvatossággal előre hatolnunk kell és hogy ebben magunkat sem néhány elégedetlen ellentállása, sem pedig a tulbuzgók siettető felszólalásai által zavartatnunk nem szabad.

Ezen fejtegetésekben némelyek kedvező alkalmat láttak arra nézve, hogy a felekezeti kapaszkodók rég lappangó haragjával támadjanak azok ellen, kik a felekezeti küzdelmeken felül emelkedve, a pártoskodás epéjétől még beszennyezve nem lettek. E támadás

ugyan látszólag a legsimább, a vizenyős nagy mondások, a mondva csinált lelkesedés melegétől vannak ugyan átfütve, de tudjuk, hogy mögöttük a süldő ambiczió torzképe agyarkodik. Távol áll tőlünk az a szándék, hogy e támadások indító okaival, mozgató elemeivel, vagy épen az összeharácsolt tompa fegyverekkel tüzetesebben foglalkozzunk, mert e folyóirat májusi számában az »akczió«-ra nézve álláspontunkat részben az addig történtek alapján, részben pedig az eseményeket megelőzően nagyjában már jeleztük és mert a nevetséges lefolyásu »zászlóbontás« után sem változott abbeli meggyőződésünk, hogy felekezeti ügyeink rendezésében az idétlen szószátyárkodás döntő vagy irányadó szerepre nem juthat, hanem hogy e téren ezentul is a komoly czéltudatos cselekvés fog túlsulyban maradni.

Ugyde mint a felekezetet érdeklő események szerény krónikásai, nem hunyhatunk egészen szemet azon dolgok láttára, melyeket a felekezeti Streberthum ujabban szinre hozni jónak látott. Annál kevésbbé mellőzhetjük pedig hallgatással a történteket, mert még mindig akadnak naiv lelkek, melyek a szemfényvesztő mutatványokra gondolkozóba esnek. Szükséges tehát, hogy felekezetünk testén képződött ezen újabb pattanások gyógyítására szerény erőinkhez képest egy kis flastrommal szolgáljunk.

A legújabb berzenkedés be nem vallott czélját az képezi, hogy a felekezeti ügyek intézőinek tekintélye lerontassék és hogy helyökbe az új bálványok oltára építtessék fel. Bevallott, illetve fennen kürtölt czélja pedig az, hogy a felekezeti egység és törvényes autonomia octroy utján biztosíttassék. A hangzatos jelszavak és egyéb nagyképü újítási és szervezési kombinácziók meg arra valók, hogy a fennt tisztelt naiv lelkeket áltassák és az uszályhordozásból eredő nagy tisztesség iránt kellőképen folyékonyná tegyék.

Nem kutatjuk, hogy a takargatott czél mennyire áll összhangban a körülhordozott zászlóra irt törekvéssel, de szerény nézetünk szerint nem volna szabad, hogy *azok, a kik a felekezeti egységgel veszik tele a szájukat, a felekezet, sőt az előre törekvők körében önző czélokból külön pártokat létesítsenek,* vagy ily következményü működés által közvetve újabb szakadások és féltékenykedések okozói legyenek. Mert hiába hunyják be a mozgalom szerzői szenteskedő szemeiket, azért mi látunk és látjuk különö-

sen azt, hogy azon kevés hatalom és morális erő széttörésén fáradoznak, mely *alig egy esztendővel ezelőtt* önmaga vetette meg ágyát a felekezeti egységnek és a mely ezen egy tény által előre megczáfolta mindazon szemforgató hazugságokat, melyek különböző forrásokból eredve, a felekezeti egység részére épített fundamentumon vájkálnak.

Mindenek felette utalnunk kell arra, hogy azt az érdeklődést, mely a felekezet kebelében a zsidó vallásfelekezet egységes szervezete iránt mutatkozik, az országos iroda fejlesztette és tartotta folyton ébren. Az országgyüléshez, a kormányhoz intézett vagy általa kezdeményezett számos előterjesztés — melyek minden kivülről jövő handabanda nélkül keletkeztek — elegendőképen tanúsítják, hogy ezen voltaképen egy párt által életbehivott és egy párt érdekeinek képviseletére rendelt közeg perczre sem tévesztette el feladatát — nem azt, a melyet valamely szabály, vagy valamely elkülönzött érdek — hanem azt, melyet a magasabb erkölcsi öntudat és a hitfelekezet sorsának ismeretéből merített kötelességérzet szabott elébe. A pártérdek szolgálata helyett az ellentétek kiegyenlítése felé fordította figyelmét, a saját lételének alapját képező párt erősítése helyett, a rideg elkülönzés és az erők szétmállására vezető processus megakadályozásán erőlködött. Jól tudjuk, hogy a kongresszusi alapon szervezett hitközségek tömörítése, a status quo ante alapon álló hitközségek formaszerü meghódítása, és a nagy orthodox hitközségekben keletkezett haladó pártok szervezése okvetetlenül az előretörekvők és képviselőik hatalmának növekvésére vezetett volna, de bármily kecsegtető volt is az erők tulsulya folytán önként kinálkozó előnyös helyzet, a felekezeti egység iránti őszinte lelkesedés az irodát önmérsékletre birta úgy, hogy egész működésében alig lehet valamit találni, a mi arra mutatna, hogy *a felekezet minden pártárnyalatából és felülről is feléje köszöntő bizalomból* eredt prestige-jét külön czélok vagy érdekekre használta volna fel. De nemcsak vissza nem élt befolyásával, hanem épen ellenkezőleg: sikereinek és hóditásainak valóban remek jelvényeit mindig óvatosan rejtegette és rejtegeti, nehogy a béke utjára hivottakban gyengeségök érzete daczot nevelhessen és nehogy az ellentáborból felajánlott zászlók tüntető lobogtatása által a közeledést megnehezítse.

Az ily irányú működés által vált lehetővé az, a mit a kongresszusi küzdelmek tanui lehetőnek nem hittek, hogy a kongresszus egy pártjának alkotását képező iroda a kongresszusi határozatok elkeseredett ellenfelei részéről is méltánylást találjon. De ha a kongresszusi idők tanui ezt lehetőnek nem tartották, részünkről meg lehetetlennek tartottuk, hogy ugyanazon közeg ellen épen akkor, *midőn az általa kiküzdött mult évi juniusi rendelet még jóformán meg sem melegedett*, a zsidóság haladó elemei közől azok, a kik maguknak mindig az asztalfőn követelnek helyet, hajszát indítsanak, megróva az irodát oly kijelentésekért, melyeknek alapját az iroda ismerheti, de nyilvános discussió tárgyává nem teheti és felelősségre vonva azt oly viszonyokért, melyeknek megszüntetésében az iroda eddigelé voltaképeni hivatását látta. Még el lehetne hallgatni ezt az éktelen zsivajt, ha annak rendezői nem úgy tüntetnék fel fellépésüket, mintha a zsidó vallásfelekezet viszonyainak végleges rendezésének szükségességét ők fedezték volna fel és, mintha az ebbeli törekvések kizárólagos hatalmukban állanának, hogy fenszárnyaló szellemök és lelkesedésök tüzoszlopa által diadalra vezéreltessenek.

Azt hiszszük és hitünket számos nyilatkozat támogatja, hogy az iroda már érintett körlevele nem lehetett okozója annak, hogy a felekezetben lévő éretlen elem az imént látott szinpadi lángokkal megvilágíttassék. És ha a már jellemzett hiu ambiczió ki nem erőszakolta volna ebből az alkalmat, hogy a figyelmet ismét maga felé fordítsa, úgy senkinek esze ágába sem jutott volna, hogy egy időben, midőn a cselekvés komolyan megkezdve és eredménynyel folytatva lett — oly eszmék és czélok iránt, melyeket az iroda nevelt nagyra és ápolgatott szüntelenül, az ellene irányuló agitáczió kezdessék. De ez megtörtént és azért részünkről még akkor is, midőn tudjuk, hogy sem az iroda, sem még illetékesebb hely részéről a történteket komoly figyelemre méltónak nem tartják és midőn ilykép a védelemnek sem szükségét, sem czélját nem látjuk, e jellemzéstől el nem állhatunk.

Megtámadták az irodát azért, mert kijelentette, hogy nem rajta mulik, ha a végczél felé *láthatólag* közelebb nem jutottunk és ha ennélfogva a zsidóügy rendezése közel kilátásba nem helyezhető. Ezen a körlevélben is ritkított betükkel kiemelt szó »láthatólag« azt teszi és józan belátással annak más értelem nem is tulajdonítható, mint hogy a felekezeti jogviszonyok rendezésének végczélja felé valamely kiemelkedő, külső hatásu tény által szem-

betünően közelebb ugyan nem jutottunk, de a felekezet kebelében észlelhető tünetek, a különböző jogok szabályozására vonatkozó intézkedések belső hatása a végczélt észrevétlenül mégis közelebb hozza. Itt mindenki az anyakönyvi ügy rendezése által életképességet nyert testületekre, a sokfelé húzó elemnek egy rendezett és úgy elemei, valamint egészében ismert consolidált körben való egyesítésére, az újjászületett hitközségekre, a kiválások és különalakulások megszüntére, a hitközségekben folyt pártharczok megszüntére, a hitközség anyagi jogainak biztosítására nézve történtekre és azon a hivek köréből eredő békülő tényekre gondol, melyeket annak, a ki a felekezeti életet figyelemmel kiséri, eltagadni sem lehet. Ezek ugyan kétségtelenül eredmények számába mennek, de ezért a *felekezeti egység* felé láthatólag közelebb nem jutottunk, mert az *egység* létrejötte iránt a tavalyi juniusi rendeletben tett kijelentéseket kivéve nem történt semmi, a mi a történeti mult, az állampolitikai álláspont ésmárbi zonyítékokból igazolt egységet a viszonyokban külsőleg, láthatólag is, még pedig a felekezet kebeléből kiinduló tény által valósággá tenné. Ha tehát az iroda őszintén kimondja azt, a mit részben tudunk, részben a jövő elhatározásoknál tudnunk kell és ha ezen tapasztalatok után a felekezet jobbjai óhajtásának teljesülését közel kilátásba nem helyezheti, az nekünk fájhat, mint fájhat a kijelentőnek is, de támadásra okul ez csak akkor szolgálhatna, ha az akadályokat az iroda létesítette volna, vagy ha azok eltávolításában folyton őszintén közre nem működnék.

Megtámadták az említett körlevelet azért, mert azt mondja, hogy mielőtt maga a hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosítása iránt a kezdeményező lépéseket megtenné, *tájékozottnak kell lennie az iránt, nem fogna-e bárminő akczió az egyik részről hitsorsosaink más részénél reakczió szülni.* Maró gúnynyal fordulnak ezen óvatosság ellen azok, a kik meggondolatlan fellépéseikben nem képesek felfogni, hogy a felekezetnek mielőtt a létével összefüggő kezdeményezésbe belevitetnék, az ütőereit meg kell tapogatni. Ők, kik éretlen kezdeményezéseik- és igéreteikkel önmagukat és felekezetiségüket már nem egy izben kompromittálták, nem képesek átlátni, hogy mire való az a scrupulozitás és erősen sejtetik, hogy a reakciótól való félelem csak olyan mumus, mely mögött az iroda nevetve lesi a megfélemlített kedélyeket. Nem úgy van az, urak. És minthogy hitközségök pe-

csétjében egy karcsu hal, némaságában oly beszédesen figyelmezteti önöket a bölcsesség egyik elaggott axiomájára, jobb lett volna, ha legalább addig hallgatnak, mig ez iránt maguknak tájékozást szereztek volna. Igy legalább pecsétjük vallott volna becsületet. Mert legyenek ám meggyőződve, hogy azok, a kik a felekezet ügyeinek képviseletét elvállalni merik, birnak azzal az önérzettel, hogy a felekezet előtt teljes őszinteséggel az eszély és politikai viszonyok által szabott korlátok között szabadon nyilatkozzanak. A tulzott circumspectio felől más alkalmakkor fenntartás nélkül mi is elmondtuk nézeteinket. De most *a cselekvés közben* ily panaszra okot fennforogni nem látunk. Azért hát midőn az iroda az felekezet kezdeményező akcziója esetére reakciótól való félelmet árult el, *1889. évi márczius hó 27-én* (14,334.) számu körlevelében az alábbi és *folyó évi február havában* kelt és a kultuszminiszteriumnak átnyujtott okmánynyal szemben okkal tette. Szóljon egyébiránt maga a:

Nyilatkozat.

A legilletékesebb bel- és külföldi szaktudósok nyilatkozata alapján a magyar országgyülés képviselőháza 1870. márczius 18. és 1871. márczius 30-iki határozatai következtében és a magyar minisztertanács előterjesztésére, Ő Felsége legkegyelmesebb és legjóságosabb urunk és királyunk 1871. október 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározással, az orthodox országos szervezőszabályzat jóváhagyásával a hazai orth. izr. hitfelekezet szervezését megengedni kegyeskedett.

Két évtized mult el azóta, mely idő alatt a zsidóságban levő vallási ellentétek a rabbiseminarium létesítése által (melyre a hazai orthodox rabbik a »Iszur«-t, vallási tilalmat, kimondották) még élesebbekké lettek.

Királyilag jóváhagyott szabályzat oltalma alatt teljes biztonságban véltük magunkat és sejtenünk sem lehetett, hogy bekövetkezzék még egyszer annak szüksége, hogy a neolog zsidókkal szemben védekeznünk, az izr. hitfelekezet egységét illetőleg hirdetett téhitet megczáfolnunk kelljen.

Miután azonban a neolog zsidók utóbbi időben ismét a zsidó kongresszus előtti eszközökhöz nyulva, a lefolyt két évtized eseményeit ignorálván, a zsidó hitfelekezet egységét hangoztatják, hogy az orthodoxokra, mint a kongresszus előtti időkben, lelkiismereti

kényszert gyakorolhassanak; ennélfogva szent vallásunk érdekében és a vezetésünkre bizott híveink vallási érdekeinek megóvása czéljából ezennel ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk:

hogy orth. és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek;

hogy amint ez már több alkalmakkor rabbinusi korifeusok által ismételten kimondatott, a két különféle zsidó hitfelekezet hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem lehetnek, lenniök nem szabad, hogy híveinknek a neolog izraeliták egyházi intézményeiket, rabbijaikat, sakterjaikat, vallástanitóikat, imaházaikat stb. igénybe venni, fenntartásuk javára adózni vallásilag tiltva van és

hogy minden intézkedés, mely e tekintetben kényszert involvál, a legnagyobb vallási elnyomatást jelenti.

Ezeket szent hittörvényünk érdekében szeretett híveink vallási meggyőződésének megóvása és a kormány mystifikálásának meggátlása czéljából ezennel ünnepélyesen kijelenteni hivatásbeli szent kötelességünknek ismerjük.

A Mindenható áldja és óvja meg a mi népünket!

Budapesten Ádar rison havában 5649-ben (1889. február).
(Következnek azon rabbik nevei, kiknek nevében az beadatott.)

Ezt a nyilatkozatot 237 orthodox rabbi, illetve rabbihelyettes irta alá, illetőleg mint az már nyilvánosságra került, támogatta utólag kiállított és sajátkezüleg aláirt külön nyilatkozattal s szemben ezzel a ténynyel, a legnagyobb tájékozatlanság és naivitásra vall *egy emberben* látni az akadályt. A tanulság pedig ez okmányból sok lehet. Látjuk ugyanis, hogy az orthodox papi elem megengedem, hogy egy részében félrevezetve saját ügynökei és nyugtalanítva a haladó elem egy töredékéből kiinduló hátulgombolós politika idétlen zaja által, jóeleve megfútta a harczi riadót. Látjuk továbbá, hogy a régi kovás fegyvereket ujra előrántották és látjuk különösen — és egyedül ezen egy okból mutatjuk be e nyilatkozatot — hogy az irodának a reakczió eshetőségére nézve tett állítása teljesen megokoltnak tekinthető és hogy következésképen az iroda aggodalma ellen erőszakolt támadás alappal nem bir; mert lehet valaki a támadás alapjáról bármily meggyőződésben, tény az, hogy rendkivül nagy azok száma, a kik azt szenvedélylyel körültánczolják és balga lenne az, a ki e 237 egyénnek személyében, részben eltévedt hiten épült szenvedélyében és a hitközség tagjain gyakorolt befolyásában, a reakczióra nem gondolna.

Tudtunkkal egyébiránt gróf Csáky miniszter az e rabbinyilatkozatok kapcsán beadott folyamodást, melyben a mult évi junius havi rendelet visszavonására kéretik, még mindig nem intézte el, de hiszszük, hogy az iroda bizonyára inkább fogja ezen újabb akadályt eredményesen leküzdeni, mintsem azok, a kik a **neolog zsidók** léte mellett kardoskodnak. Igy főt. dr. *Löw* Immanuel szegedi főrabbi ur az »Egyenlőség« 1888. évi július 1-én kiadott számában a *neolog* megjelölést használja, a mitől még *Farkas* Albert ur, az orthodoxia eleven pennája is meghökkenni látszott, mert az »E—g« 1888. évi július 15-iki számában Löw felfedezésére utalva, ezt mondja: »Már csak így nevezem őket ezentul én is (neologoknak), hogy így kezdik magukat czimezgetni. Eddigelé sohasem hivták őket másként, mint kongresszistáknak. A külömbség szembeszökő.« Szóval a nyilatkozat veres posztója csak azokat ijesztheti meg, a kik a »neolog« zsidók létét hazánkban elismerik. Farkas Albert ur fenti nyilatkozata szerint azonban az orthodoxia sem ismeri el ilyeneknek létezését és így önmaga szolgáltat fényes tanuságot a zsidó felekezet egysége mellett.

Azt hozták fel vád gyanánt, hogy az iroda a zsidó felekezet egységes szervezete iránt eddig kezében tartott zászlót elejtette, holott ezt a sokszor említett körlevél alapján lelkiismeretes eljárás mellett nem tehették, mert e körlevélben ott van, olvashatja mindenki, hogy az iroda azt mondja, hogy »*a magunk elé tüzött czél felé, mely az egységes vallásfelekezet jogainak a törvényesen bevett felekezetekéihez hasonló módon való biztosításban áll,*« a megkezdett uton és eddigi óvatossággal előre hatolni fog és ebben magát sem az elégedetlenek ellentállása, sem pedig a túlbuzgók siettető felszólalásai által zavartatni nem fogja. Azért az a zászló, melyet némelyek legközelebb kibontottak, élénken emlékeztet bennünket arra a fura kis szimchath tóra lobogóra, melyet valamikor nem annyira a tóra, mint inkább önző passziónk iránti tekintetből hordozgattunk. Nem egyszer kárt tettünk a gyertya világában, olykor közel voltunk ahhoz, hogy a templomot, a szentélyt lángba borítsuk, de a kiskoruság mindent kiment és azért el kell néznünk, hogy ha némelyek a felekezet körül is tüzzel játszanak, majd pedig vadonat új reverendáikat

nem kimélve, a felekezeti mentő-társaság csingilinges kocsijának saroglyájába fogódznak. Tapasztalatlanok még és ahhoz a fához, melybe fejszéjöket vágták, elegendő erejök nincsen. Megható lehetett, midőn a zászlóbontásra alakult minjan azzal oszlott szét, hogy nekik még tanulni kell ám sokat, nagyon sokat és csak ha kellőképen praeparálva lesznek, majd esztendőre vagy kettőre megint összejönnek. Akkorára azonban azt hiszszük, be fogják látni, hogy Győrött sokat markoltak, de keveset szorítottak és hogy jobban cselekszenek, ha inkább azon törekszenek, hogy magatartásuk és működésük által azon intézet iránt, mely őket nevelte, a bizalmat nevelik, hogy senki sem mondhassa felőlük azt, a mi nem régóta mondatott róluk, hogy ők nem egyebek, mint reverendába bujtatott fiilologusok.

Lelkesedésöket igyekezzenek egy kis türelemmel lecsillapítani és ha néha-napján lelkök előtt megjelenik az a fehér taláros tündéri fénynyel övezett országos főrabbi, a mint a megyei főrabbik segédlete mellett Isten kertjében bankettezik, ne feledjék azt, hogy a rabbi tekintélyét nem az a külső méltóság adja meg, melyet a szabó művészet reá ruház, hanem megadják ezt tettei, tudományos működése, a tisztelet és bizalom azon nyilatkozatai, melyek hivatali működésök terén fakadnak.

Nem tagadjuk, hogy sajnáljuk azt a fiascot, mely a fiatal különben rokonszenves rabbinemzedéket sujtotta, mert ez a felekezet egy részét a bennök és jövő működésükbe vetett reményben megingatni fogja. Sajnáljuk azt is, a mi e conventiculum előtt történt, mert a felekezeti élet, a hitfelekezet legszentebb érdekei nem arra valók, hogy azokon lépcsőt vájjon magának a beteges ambiczió, még kevésbbé pedig arra, hogy vállaikon a személyes hiuság üzze kapaszkodásait. Reméljük ép azért, hogy bár a kóros anyagot szórványosan a jóhiszemű és az ügy iránt lelkesedő jobb elemekbe is bevinni igyekeztek, a felekezet az ál-prófétaságot felismerte és szivesen fogja tudomásul venni, hogy azok, a kiknek elkedvetlenítésén siker nélkül mesterkedtek, híven az általuk kitűzött czélhoz, a felekezet igazainak kiküzdésében lankadni és a becsülettel szolgált zászlótól elállani nem fognak.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

Mózes vallásu.

A Szemle szeptemberi számában »Egy Tanár« joggal kel ki az ellen, hogy minket helytelenül »mózes vallásúaknak« neveznek. Nem fogadhatom azonban el a tanár úrnak indítványát, mely szerint az »izraelita« megnevezést ajálja. Bizonyitékai, melyeket ez indítványának erősítésére idéz, mind helytelenek.

Vegyük őket sorjába.

»Felekezeti intézményeink« — úgymond — mind az »izr.« czímet használják: orsz. izr. iroda, izr. hitközség, izr. iskola stb. Úgy hiszem, ez nem bizonyít semmit. Mert hát ha azt mondanám, hogy ezen megnevezések mind egytől-egyig helytelenek? Felekezetünk megnevezésének véglegesen helyes megállapitásában egy akármilyen általánosan elterjedt úzus sem lehet döntő, annál kevésbbé, mert az úzus maga is helytelen. Rossz bizony az országos »izraelita« iroda, rossz az »izraelita« hitközség, rossz az »izraelita« iskola és rossz az »izraelita« anyakönyvi hivatal.

»Szentirásunk — folytatja a t. czikkiró úr — ajálja az »izraelita« czimet.« Nem ajálja. Az a tény, hogy a tóra minket »Izraél fiainak« nevez, nem bizonyít az indítványozó úr mellett. A tóra ezen megnevezéssel egyebet nem akar és nem tesz, mint hogy egyszerűen leszármazásunkra utal. Utolsó ősatyánk »Izraél« nevet visel, és ennek a férfiúnak ivadékai: »Izraél fiai.« Ép úgy, mint Nóachnak utódjai a »Noachidák«, mint Heraklesnek utódjai a »Heraklidák«, ép úgy Izraél utódjai az »Izraeliták.«

Az igen tisztelt czikkiró úr az imakönyvre hivatkozik, mely szintén izraelitáknak nevez. Ez sem bizonyiték. Mert imakönyvünk szerzői és kiépítői épen a szentirás megnevezéséből indúltak ki, rendkivüli súlyt vetve arra, hogy mi az imákban Isten előtt az ő választottjairól való leszármazásunkat fölemlítsük és hogy az ő oltalmában és könyörületében épen ezen leszármazásból kifolyólag részesítsen. Egy szóval az »izraelita« megnevezés reánk csak mint egy férfiútól származó családra alkalmazható. »Izraél fiai« vagy a mi tökéletesen egyértelmű »Izraeliták« a mi családi nevünk.

Én a magam részéről egyedüli helyesnek a »zsidó« megne-

vezést tartom. Tartom pedig azért annak, mert ez történeti nevünk, mint felekezeté. Mi mint felekezet nem vagyunk »izraeliták«, hanem vagyunk »zsidók«. Zsidóknak hínak pedig a babilóniai exilium óta, mint a Juda birodalmában lakott ősök utódjait. [1])

A szentirásnak azon részei, melyek abban a korszakban és utána keletkeztek, mindig úgy neveznek. Sőt mi több, a héber nyelvet is »zsidó«-nak nevezték. B. Kir. II., 18, 26, 28, Ezsajás 36, 11, 13, Nehemiás 13, 24. »Mitjahéd« (Eszter 8, 17) annyit jelent, mint »zsidóvá« lenni. Látni való mindebből, hogy »zsidóknak« azóta kezdték magukat nevezni őseink, mióta idegen felekezetű népek közé vetődtek és ezen nevet tökéletes tudatosan választották, ki akarván tüntetni általa saját felekezetüket és e nevet megtartottuk azóta egész történeti fejlődésünkön keresztül. Az új testamentom szintén zsidóknak nevez. Ciceró, mikor rólunk szól, »Judaei«-król szól. Horáczius »Judaei«-kat ismer. Az egyház atyák *Ἰουδαῖοι* és a muhammedán irodalom legrégibb termékei »jahûd« név alatt ismernek minket.

Száz szónak is — engedje meg a t. czikkiró úr, hogy e kitételt tőle átvegyem — egy a vége, az egyedüli helyes a »zsidó«-megnevezés.

Kötelességemnek tartom azonban a t. tanár úrnak köszönetet mondani, hogy e kérdés megvitatására és — a mint remélem, mások hozzászólása által is — tisztázására alkalmat adott.

Győr. FISCHER GYULA.

*

Tisztelt szerkesztőség!

A felekezeti nomenclaturának a M. Zs. Sz. utolsó számában megtámadott termékét magam is import utján az év végén megjelenő értesítőkbe jutottnak tartom. Ha Michaelis »Mosaisches Recht«-et, Beer Péter »Vezérfonalat a mosesi vallás elemi tanításánál« — Johlsohn »Oktatást a mózesi vallásban«, Landau »vezérfonalát a mózesi hit- és erkölcstan tanításánál«, Arnheim, Frankolm, Dessauer, Grünthal s még egy néhány német a »mózesi vallás«-ról irtak, miért ne szerepeljenek a magyarországi zsidó, vagy mondjuk izraelita tanulók, mint »mózes vallásuak«?

[1]) L. Zunz. Ges. Schriften I. 86.

Pedig hát, az igazat megvallva, az a »Mózes vallású« eszmetársulás útján a csapszékbe vezet, a hol a Mózes gazda önkénytelenül képezi a vidám czimborák központját. Aztán meg Verbőczy hármas könyvében sem akadunk a mózes vallásúakra. Báró Eötvös József pedig szintén nem irt a mózes vallásúak, de igen is a zsidók emancipácziójáról. Az a feltevés pedig, mintha a különféle értesítők szerzői a tanulóknak vallásuk szerinti osztályozásánál Maleáki 3, 22-re s annak a talmud (Sabbath 89 a) és Mechilta (ed. Friedmann 34, b.) szerinti értelmezésére gondoltak volna, mely szerint a tóra azért viseli a Mózes nevét, mert evvel Isten Mózes szerénységét és önfeláldozásra készségét meg akarta jutalmazni — az ilyen feltevés ép annyi jogosultsággal bírna, mint az, hogy az értesítőkben azért nem fordul elő a »Kálvin vagy Luther vallású«, mert ezen hitalapítók kevésbbé szerények és áldozatkészeknek tartatnak. Azért igaza van az egy tanárnak, ha az értesítők szerkesztői továbbra is meghagynak bennünket mint izraelitákat vagy zsidókat, sőt ha a választást a két utóbbi közt reánk biznák, mi az »izraelitá«-ra határoznók el magunkat, mert hát szó, a mi szó, a »zsidót« nem szeretik, az »izraelitát« pedig — legalább állítólag — tisztelik.

Nagybecskerek. KLEIN MÓR.

*

Az iskolaév megnyítása alkalmából a »Szemle« múlt számában »egy tanár« helyén találja a zsidó tanulók megjelölésére országszerte használt »mózes vallású« kifejezést birálás tárgyává tenni. Minthogy pedig a rabbiktól várja első sorban a dolog tisztázását, nem késem szerény véleményemmel. — Tagadhatatlan, hogy teljesen szokatlanul hangzik a zsidó fülnek: »mózes vallású«, de egészen más kérdés, kifogásolható-e zs. theologiai szempontból is, noha a fölszóláló azt »nyilvánvaló igazság«-nak, »közismeretes dolog«-nak tartja.

Mielőtt azonban ez utóbbira nézve nyilatkoznám, a következő megjegyzést tenném a »mózes vallású« keletkezését illetve.

Mi indította a keresztényeket vallásunkat a köztünk szokatlan névvel illetni? Szerintem nem más, mint azon tény, hogy »zsidó«-val nemzetünket — mert ilyennek tartottak bennünket a legújabb időkig és az antisemitizmus még most is — jelölték

és így vallásunk más névre szorult. Egészen másképp állott a dolog köztünk, hol a nemzet és vallás fogalma annyira egygyé lett, hogy annak különválasztására senki nem gondolt. De azóta is, hogy lehetővé tétetett a különböző nemzetekbe való beleolvadásunk, nem habozunk a »zsidó« nevet vallásunk megjelölésére használni vagyis mindenütt, hol rólunk mint hitfelekezetről van szó.

Ennyiből tehát igaza volna a tanár úrnak, ha helyteleníti azt, hogy vallásunk egy köztünk teljesen ismeretlen névvel illettessék. Ellenben teljesen alaptalan a zs. theologiai szempontból való neheztelése. Tény ugyan, hogy »a mi vallásunknak Mózes csak prófétája, mint Ézsajás stb.,« de azért mégis az ő kimagasló volta elegendő arra, melyet a szentirás különösen hangsúlyoz (M. V. k. végén), hogy vallásunk utána neveztessék. És valóban Maleáki próféta is »Mózes tanának" nevezi vallásunkat, mondván: »Emlékezzetek meg Mózes, az én szolgám tanáról« (3, 22). Ugyancsak ezen értelemben fordítandó M. V. 33, 4-ik verse t. i.: »A tóra, melyet Mózes nekünk parancsolt« és nem »A tóra, melyet számunkra (Isten) Mózesnek parancsolt«. Hogy még a gyakorlatból is fölhozzunk példát arra, mennyire nem kifogásolható a »mózes vallású«, emlékeztetünk a közismeretű esküvői formulára: »Légy eljegyezve nekem »Mózes és Izraél törvénye (vallása) szerint.«

Hogy pedig a »mózes vallású« nem holmi antirabbinizmust fejez ki, azt annak, ki csak némikép jártas az idevágó irodalomban, bizonyítani nem kell. A talmudban ugyanis tudva levő, hogy a vallásnak minden lényegesebb intézménye Mózesre, illetve az öt könyvre vezettetik vissza.

Végül még csak csodálkozásunkat akarjuk kifejezni tanár úr azon állítása felett, hogy »vallásunk, szent könyvének értelmében, régibb is Mózesnél.« Ha csak ez nem akar azonos lenni ama régi regeszerű mondával, hogy Ábrahám prófétai szelleme segítségével már az egész irott és szóbeli tant ismerte és gyakorolta. De azt alig tételezhetjük fel a tanár úrról, és így annál szükségesebbé válnék a »mózes vallású« annak kifejezésére, hogy igenis hitünk legfőbb elve, miszerint a Mózes által hirdetett tanok, melyek Istentől származnak, teszik ki vallásunkat és nem pusztán az isteni hit, melynek már Ábrahám volt birtokában.

Minthogy pedig tényleg ez utóbbinak demonstrálására szükség nincsen, mi is kivánatosnak tartanók, ha sikerülne a köztünk ismeretlen »mózes vallású« helyébe a »zsidó« vagy »izraelita« jelöléseket tenni.

Székesfehérvár. STEINHERZ JAKAB.

*

Egy tanár tiltakozása a *mózesvallású* elnevezés ellen épen oly helyes, mint idején való. Igen könnyű lenne és azért talán fölösleges is, erre nézve a már említetteken kívül újabb okokat fölhozni. Másrészt azonban hivatalos kimutatásoknál az *izraelita* használatát több okból ellenezném.

Mindenek előtt valóban sajátságos, hogy a specziális elnevezést mellőzzük az általános kedvéért; már pedig nem kell bizonyítani, hogy a *zsidó* (jehud, jud, zsid) név a mi specziális nevünk. Ha büszkén nevezzük magunkat Izraél fiainak, úgy bizonyára még büszkébbeknek kell lennünk arra, hogy Izraél legdicsőbb fiától, Judától származunk és épen azért a *zsidó* elnevezést minden áron föl kell szabadítanunk az alól, hogy vele »sok zsidó és nem zsidó sértőt vagy épen megbélyegzőt lásson egybekapcsolva.« Ez már magában is azt parancsolja, hogy mi a zsidó elnevezést ajáljuk és annak használatát sürgessük.

Az *izr.* iroda, *izr.* hitközség még a franczia emanczipáczió és ennek nyomán a magyar törvényhozás azon tévedéséből eredt, mely a zsidó elnevezést, azon hiszemben, hogy az sértő, eltörölte és az *izraelita* nevet iktatta törvénybe.

Az egyetlen számbavehető ok az izraelita mellett ezek után csak az lehetne, hogy imáinkban Izraél fiainak nevezzük magunkat, de ezen ok sem állja meg helyét. Imájában az Izraél fiai elnevezést épen úgy mint mi, a katholikus és még inkább a protestáns is magára vonatkoztatja, mert magukat tartják Izraél fiai és az ő történelmi hivatásuk és hagyományuk jogos és törvényes örökösei nek. Az »Izraél fiai« elnevezést azon czímen tulajdonítják maguknak, melyen a német és angol törvényhozás a vasárnapot »sabbat«-nak nevezi. Imáinkban *Bené Izraelnek* nevezhetjük magunkat hasonlíthatatlanul több joggal, mint bármely más felekezet, de a történelem és társadalom nyelvén *zsidók, zsidó vallásúak* vagyunk. V.

*

E folyóirat mult havi számában fenti czím alatt közzétett levél joggal rótta meg azt a ferde szokást, hogy ott, hol felekezetünkről mintilyenről hivatalosan van szó, az »izraelita« helyett a »mózes vallású« vagy »zsidó« elnevezések vannak használatban. Részemről még felemlíthetném, hogy a kifogásolt megjelölések mellett felette sürün találkozunk a »héber«-rel is, így például a kegyes tanító-rendiek budapesti főgymnasiumának utolsó tanévi jelentésében is »héberek«-ként szerepelünk. Hogy mennyire furcsa az, midőn pl. egy fővárosi reáliskola évi értesítője szerint az intézetben a »mózes vallásúak«-nak a »zsidó« hittant egy »izraelita« vallástanár adja elő, azt én feszegetni nem akarom, de azt hiszem, hogy számos oknál fogva idején volt, hogy ez a kérdés szóba hozassék, mert a sokféle elnevezés már-már nemcsak rajtunk kivül, hanem magunk között is furcsaságot termel, a mi minden egyébtől eltekintve, a felekezet decorumára is kedvezőtlen hatással van. Így, hogy példával is szolgáljunk, az »Egyenlőség« f. é. augusztus 4-iki számában Zs. P. úr a mátészalkai izr. hitközség értesítőjéről szólva, a következő megjegyzéseket teszi: »Nem volna-e egyszerűbb, ha a főtanító úr egyszerűen a mátészalkai *zsidó népiskola* értesítőjét tenné közzé. Lassankint be kell majd látni, hogy *a zsidó van oly nobilis, mint az izraelita* s így hiszszük, hogy az országos izr. tanító-egylet is meg fogja magát idei közgyűlésén *emberelni* és áttár a zsidó elnevezésre.« Majd ugyanez a kritikus a kassai izr. hitközségen vág végig, mert az iskoláját nem »zsidó«, hanem »izraelita«-ként jelöli meg. Kivánatos lett volna, hogy Zs. P. úr magát szintén nobilisan megemberelve, támadásait okadatolta volna. Mert ha igaz, a mit hallok, hogy Zs. P. úr egy nagyra törekvő hitközséghez olyan közel áll, e támadásokra oka épen nem lehetett, mert az a jeles hitközség még csak öt esztendővel ezelőtt hivatalos pecsétjén és kiadványain »izraelita hitközség«-nek nevezte magát. Már pedig abból a körülményből, hogy e hitközségnek tetszett egy szép napon hivatalos pecsétjéről, nyomtatványairól az »izraelitá«-t kitörölni és helyébe minden ok és czél nélkül a »zsidó«-t iktatni, más hitközség ellen, mely e példát nem követte, szemrehányást erőszakolni nem lehet, nem szabad, ha csak Zs. P. úr nem azon az álláspontón van, hogy az ő hitközségének elhatározásai szentek és sérthetetlenek vagy épen országszerte kötelező erejűek. A dolog szerencsére nem így áll, sőt a hazai hitközségek, kettőt, hármat

kivéve, helyes érzékkel e példa utánzásától tartózkodtak és tartózkodnak. Mert a felekezet hivatalos megjelölése nem lehet az egyéni szeszély vagy divat változásainak alávetve. Az sem jöhet szóba, hogy ez vagy amaz a megjelölés »nobilisabb«-e, vagy nem. Ily dolgokban frivol játéknak helye nincs, hanem irányadó első sorban itt csak az lehet, hogy az illető hitfelekezet az ország törvényei és az állami igazgatás körében mily néven szerepel, továbbá, hogy a hitfelekezet belső életében és külső jogviszonyaiban hivatalosan miként jelöli meg önmagát.

Régi törvényeinkben, nevezetesen Szent László törvényében (Decret. Lib. I. Capit. 10), Kálmánnál (Decret. Lib. I. Capit. 74 et 75), II. András decretumában (Articulus 24) stb. stb. »Judaei-«, tehát megengedjük »zsidók«-ként szerepelünk, de az 1840 : 29. t.-cz. (»De Israelitis«) a »zsidó« megjelöléssel végképen szakítottak és azóta törvényeinkben mindenütt »izraeliták«-ként vagyunk nevezve. Minthogy a régi törvények keletkezésének idejében kivételes helyzetben voltunk, megjelölésünkre nézve a kivételes állapotok megszűnte óta keletkezett országos törvényeinket kell figyelmünkben tartanunk, különösen pedig az 1867 : XVII. t.-czikket, mely »az *izraeliták* egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében« czimet visel. Annak 1. §-a kimondja, »hogy az ország »*izraelita*« lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak.« A régi kivételes állással a gúnyos vonatkozásban használt »zsidó« név is eltöröltetett, helyet engedve az »izraelitá«-nak, mely okkal vagy ok nélkül hazai felfogás szerint simább, békülékenyebb. Az 1868 : LIV. t.-cz. 22. §-ának utolsó bekezdése így szól: »Az igazságügyminiszter felhatalmaztatik, hogy az *izraeliták* házassági pereiben követendő eljárást a törvényhozás további intézkedéseig rendelet útján szabályozhassa.« A magyar felelős kormányzat óta alkotott és az államköltségvetésről beczikkelyezett törvényekben az állami subventio »*az izraelita vallásúak egyházának*« szavaztatott meg. Az 1878. évi szeptember hó 27-én 17619. szám alatt kelt, valamennyi törvényhatóság közönségéhez intézett cultusministeri rendelet »*izraelita* házastársak«, »*izraelita* házassági ügyek« és »*izraelita* hitközségek«-ről szól, szándékosan mellőzve az általa republikált és az alkotmány felfüggesztésének ideje alatt keletkezett udvari cancellariai rendeletben foglalt »zsidó« megjelölést. *A magyar fele-*

lös kormány által hitfelekezeti ügyeinkben kiadott szabályrendeletekben csak »izraeliták«-ról van szó, ép úgy a legfelsőbb elhatározásokban. Az I. kongresszus hivatalos czime »*izraelita* egyetemes gyűlés«.

A király ő felségének a kongresszus egybehivására vonatkozó legmagasabb elhatározására, a kormánynak ez alapon kibocsátott meghivása »*izraeliták*«-ról szól. A kongresszusi statutumok, mint az »*izraelita* egyetemes gyűlés által alkotott szabályok és határozatok« ő felsége által azzal hagyattak jóvá, hogy »különös akarata, hogy az *izraeliták* egyházügyeire nézve őt megillető legfelsőbb felügyeleti jog teljes mértékben megóvassék.« Törvényeink az emancipáczió óta zsidót nem ismernek. A felekezet maga is mintegy megállapodott abban, hogy »izraelita«-ként jelöli megmagát. A kongresszus után keletkezett különböző pártok, illetve szervezetek alapján álló hitközségek szervezeti alapjuk megjelölése mellett 2—3 extravagáló hitközség kivételével magukat mindig »izraelitá«-nak nevezték. Országos jellegű intézeteink, egyleteink — elég a százakra menő nőegyletekre utalnunk — izraelitának nevezik magukat. És ha mindezt szemeink előtt tartjuk, eléggé meggyőződhetünk róla, hogy az *izraelita* megjelölés a hitfelekezet és törvényhozás köztudatában oly mély gyökeret vert, hogy azt onnan sem a közszájon forgó »zsidó«, sem pedig a felületes kimutatásokba és jelentésekbe felvett más jelzők kiszorítani nem képesek.

A zsidó szóval eleinte a benne régebben kifejezésre jutott haragos indulat és gúny ellensúlyozására, később pedig szokásból oly sűrűn éltünk és élünk magunk is, hogy az még inkább rajtunk ragadt, mint a katholikuson a »pápista« vagy az ev. reformátuson a »kálvinista«. Nincs is okunk reá, hogy attól valami nagyon irtózzunk. De ha arról van szó, hogy hitfelekezetünket vagy annak testületeit *hivatalosan* megjelöljük, nem használhatunk mást, mint »izraelitá«-t, mely megjelölést a hitfelekezet pártoskodásai között is egyöntetüséggel és imponáló folytonossággal használta pecsétjein és hivatalos müködése minden alkalmánál *és a mely megjelölés alaptörvényben is sanctionáltatván, vallásfelekezetünk és testületeinek egyedül helyes közjogi elnevezésének tekintendő.*

Ugyanezért hiszszük, hogy rövid idő multán illetékes helyen intézkedés fog tétetni az iránt, hogy az országos törvény és adminisztrczió által elismert »izraelita« kifejezés a közigazgatás minden ágában, nevezetesen az e tekintetben felületes kimutatási és statisztikai munkálatokban is visszahódítsa rég megszerzett honosságát.

m. f.

*

Ez érdekes eszmecsere ma már csak, hogy úgy mondjuk, történeti érdekkel bir. Az »Egy tanár« fejtegetései, melyeket *m. f.* e számban oly tanulságosan és döntően kiegészit, magukra vonták az intéző körök figyelmét és mint kutfő rovatunk e számbeli 186. sz. közlése bizonyitja, *gróf Csáky* miniszter úr szeptember hó 16-án 39,963. sz. a. »valamennyi ker. főigazgatónak, tanfelügyelőnek, ágostai s helvét hitvallásu püspöknek és az unitárius hitvallásu püspöknek« kiadott rendeletével a »mózes vallásu« helyébe az »*izraelita*« elnevezés használatát tette kötelezővé. A *M. Zs. Szemle szerkesztősége* örömmel és hálával emlékszik meg ily fontos ügyben tett kezdeménye gyors és teljes sikeréről.

Hochmuth Ábrahám.

(Folytatás.)

Miskolczon ép úgy mint az előtt Nyitrán Hochmuth ernyedetlen szorgalommal és lankadatlan buzgalommal neki adván magát a talmud tanulmányozásának, jámbor tanitói Benét Ezekiel és Wohl Ábrahám elismerésében és rokonszenvében mindig fokozódó mértékben részesült. Hiszen a régi iskolák egyhanguságába és egyformaságába, mi közben a jelesebb tanitványok, a jövő számára eme »kiválasztottak« az éjjelt is nappallá változtatták. Kellemes változatosságot hoztak a kiváló tanulók számára különösen a számonkérés napjai, s a mester megelégedése és dicsérete pályadij számba ment a talmudikus szellemtornászat merész és fáradalmas evoluczióiért. De a mindennapi előadások is bő alkalmat nyujtottak a jó eszü báchurnak, hogy a mester figyelmét maga iránt lekösse; közbevetett kérdések, szellemes megjegyzések, a discussió folyamát perczekre, sőt olykor hosszabb időre is megakasztó ellenvetések, miknek alapossága és jogosultsága elől az előadó ki nem térhetett, az érvelés és ellenérvelésnek egymásra csapó hevéből támadó szellemsziporkák,

melyek a néha nagyon is rideg és száraz anyagot tetszetősebb szinben és vonzóbb alakban tüntették föl, élvezetesebbé tevén azt tanitónak és tanitványoknak egyaránt — mindmegannyi eszköz gyanánt szolgáltak a feltünésre és kitünésre, a beválásra és »kiválásra.« S eme tisztességes, mert megengedett eszközöket fölhasználni Hochmuth sem szalasztotta el a kinálkozó alkalmat. Éber figyelme, fiatal korát messze tulhaladó komolysága és öszszeszedettsége, a tananyag mélyére beható tudásvágya és vasszorgalmával karöltve járó gyors felfogása a jesiba egyik diszévé tették, a mint erről a mesterek részéről az egykoru tanitványoknak készségesen kiállított, bár néha keleties hyperbolákban is bővelkedő ajánló levelek, czimiratok és »tudomásra adás«-ok elég bőbeszédüen tanuskodnak. A talmud mellett azonban Hochmuth az úgynevezett világi tantárgyakat sem hagyta tekinteten kivül, olvasgatott már akkor is egyet-mást, különösen egy vallásos miskolczi agglegény, Herz Nisszan szép könyvtárából, sürün levelezett jesibatársaival is, csakhogy a »Bildung«-ban is előre haladjon, a mellett pedig szabad óráiban a héber és német nyelvtanban is gyakorolta magát, s ha itt-ott akadt is egy tekintélyes házfőnök (baal bajisz), a ki neszét vevén a dolognak, e miatt panaszosa és haragosa lett a báchurnak, bevádolván őt a mesternél, ez rendesen avval csillapította a jámbor aggodalmát: »Sose féltse őt, *neki* nem fog megártani.«

Igy levén elkészülve, távol szülőföldjétől és hazájától keresett forrásokat, hogy tudományszomját csillapíthassa. Hogy épen Prága felé irányult tekintete, abban nem csekély részt tulajdonítunk a Fischmann, Rosenblüh, Beer és Grünblatt családoknak, melyeknek környezete, telitve az örökös tartományok iránti kegyeletteljes tradicióktól, a morva hitközségek, de különösen a cseh főváros vallásosságának és tudományos műveltségének dicsőitésében ki sem fogytak. Egyébiránt amaz előszeretet a száztornyu »arany« Prága iránt, tekintve a korbeli zsidók általános műveltségi fokát, nem is volt megokolatlan. Prága multja és akkori jelene elég nagy csábitó erővel birhattak egy előre törekvő, nemes ambicziójú fiatal emberre, kinek hivatott és hivatlan egyaránt szép jövőt jósolt. S bár a hajdanta világhirü prágai iskola, Landau Ezékiél halála óta, mind inkább veszített volt régi fényéből, a mennyiben amannak helye, ép úgy mint más előkelő hitközségekben, péld. Hamburgban Kohn Rafaelé, majnai Frankfurtban Hurvitz Pinkászé, Berlinben Hirschel Lewiné, hivatalos czim és méltóság tekintetében betöltetlen hagyatott: [1]) mindazáltal különösen fiatal zsidó theologusokra ellenállhatlan vonzó erőt gyakorolt. A »prágai báchur«-nak akkortájt ugyan már nem volt oly kelete, mint még egy félszázaddal az előtt, s eladó gazdag lányok jámbor apái szemében vejeik választása alkalmával sem voltak többé a prágai keletü czimezési okmányok döntő súlylyal, sőt a régi disputáczió (pilpul) barátai bizonyos kicsinyléssel kezdték nézni a fiatal talmudistát, a kin a rendszeres gondolkozás nyomai beszédmodorban, magatartásban és társalgásban félreismeretlenül nyilvánultak, ámde e csökkenő kilátás a »megválasztatás«-ra még sem riasztotta vissza a tudásvágy által hajtott ifjakat, hogy a prágai Clementinumba, hacsak egyelőre mint rendkivüli hallgatók is el ne látogassanak. Rapoport Salamon L., Landau Mózes, Beer Péter, Wessely Farkas, Kauders Sámuel Lőb, Schlesinger (Glogau) Lőb, Kuranda Simon, Fischel Anselm, Ausch Simon, Teweles Hirsch és Juda, Kohn Sámuel a »Gabriel« szerzőjének atyja, Lasch Simon, később meg Sachs Mihály stb. mind megannyi álló csillagként tündököltek a prágai hivatalos és nem hivatalos theologia egén, s ezek körül mozoghatni, azoknak fényében sütkérezhetni, azok »rendszeréhez« tartozhatni nem egy bolygó deák érzett magában legyőzhetetlen vágyat és vonzalmat.

Hochmuth komoly igyekvése, természetadta tehetségei, tanulási kedve és ethikailag kiképzett jelleme nem maradtak soká a véka alatt, bár a vele született szerénységénél fogva mitsem követett el, hogy felületes stréberek módjára mások figyelmébe magát feltolja, a régi theologusokkal azt tartván: »a ki csöndes visszavonultságban tudományának él, arról hirt ad maga a tudomány a külvilágnak.« [1]) Idejének beosztása prágai tartózkodása alatt izleltetőül szolgál ama pedanteriából, melylyel későbbi hivataloskodása alatt úgy kötelességszerü, mint önként magára vállalt teendőit végezte. Egyébiránt nagyon is takarékosan kellett bánnia a rendelkezésére álló idővel, minthogy nemcsak az önművelődés és önképzés, de az önfenntartás gondjai is nem csekély mértékben vették igénybe. Tanu-

[1]) Grätz, Gesch. d. J. XI. 418.

[1]) Móéd Kátán 16 b.

lás és tanitás, e két foglalkozás közt mozgott szakadatlanul Hochmuth életórájának ingája, tanulva tanított és tanítva tanult. Prágában csak úgy mint később Berlinben, Miskolczon ép úgy mint később Kulán és Veszprémben. És e sorsban osztozkodott vele bajtársainak nagy része, kik ugyanazon czél felé törekedtek, s ugyanazon »járatlan utakon járva, keblet vészre, viharra tártak.« Mert ugyancsak járatlan utakon haladtak a zsidó ifjak, kik a vallástudomány mellett egyéb ismereteket igyekeztek elsajátítani. Középiskolát nyilvánosan látogatni s így egy megállapodott rendszert követve, idők multán egy bizonyos tanczélt elérni, azt eltekintve a furor talmudicustól, mely az ily rendszeres studiumot hitehagyásnak bélyegezte, már a fizikai idő sem engedte. Ha már most az előre törekvő theologus, kibontakozva a soká nehezen viselt kényszer békóiból, világi tudományok elsajátítására is utat-módot talált, s menten minden tulbuzgó fenyegetéstől és tanácsadástól, az ismeretkörében tátongó ür betöltéséhez hozzá fogott, csoda-e, ha az ily előzmények után a fékezhetetlen tudásvágy néha tullőtt a czélon, s a tudományos készültség hiányának érzete néha ballépésre és balfogásokra vezetett? A jesibákról a tudományok utvesztőjére jutott kandidátusok jó része érdekesnél érdekesebb példányait szolgáltatta a magát tájékozni és eligazodni sehogy sem tudó gyámoltalanságnak, s jellemző e tekintetben Rapoportnak egy neki az ötvenes években melegen ajánlott fiatal emberhez — a ki az ajánló-levél szerint a talmudon kivül más »dolgokat« is tanult — intézett kérdése: »Nu, haben Sie schon etwa eine Kasche auf Homeros?!« S valóban nem ritka eset volt, hogy a német nyelv elemeivel alig megküzdött theologus, Curtius görög nyelvtanára egy egész áldott hetet szentelvén, a rákövetkező hétre már az Iliast és Odysseát olvasta, a mellett pedig a világért sem mulasztotta volna el mint rendkivüli hallgató, Jandrát a mathematikából, Kvicalát a klasszikai philologiából, Wesselyt a sémi irodalomból és Günthert meg Leonardit a gyakorlati philosophia rendszeréből hallgatni.[1])

Hochmuthot jó csillaga megóvta az efféle tévelygéstől s ide s oda kapkodástól. Tanulmányainak folyama eleinte nem mozgott

[1]) Azért sok igaz van Szántó Simonnak, Hochmuth kor- és bajtársának a rabbijelöltről adott satiricus definitiójában. »Mi tulajdonképen egy rabbijelölt? Egy rabbijelölt nem egyéb, mint egy *zsidó* deák, a ki egy *keresztény* egyetemen *pogány* irodalommal foglalkozik.« (Neuzeit.)

ugyan a rendes mederben, nagyrészt öntanításra és önképzésre utalva a mit tudott, csaknem mint autodidacta, önmagának, józan itélő tehetségének, mindenek előtt pedig az alapos megértésre fordított figyelő tekintetének köszönhette, de nagyon buzdítólag s üdvösen hatott tanulmányainak menetére az utbaigazítás, melyre többek közt maga Rapoport és későbben Sachs sokoldalu hivatalos és irodalmi tevékenységök mellett is mindenha Hochmuth rendelkezésére állottak. Mondanunk sem kell, hogy prágai tanulmányaink első időszakában nem annyira a nevezett tekintélyekhez, mint inkább a nála előrehaladottabb főgimnáziumi nyilvános és egyetemi rendes hallgatókhoz folyamodott felvilágosítás és támogatásért, a mit ezek annál kevésbbé tagadtak meg tőle, mennél inkább köztudomásuvá lett a tény, hogy Hochmuth jövője iránt nem egy prágai korifeus érdeklődéssel viseltetik s róla csakis az elismerés és dicséret hangján szól. A »nagyok«-nak iránta tanusított kegye és rokonérzése csakhamar utat egyengettek neki Prága előkelő zsidó családaiba, de leginkább otthonosnak érezte magát Sachs Mihály büvöskörében, kit 1844 körül Berlinbe követett.

Nagybecskerek. KLEIN MÓR.

Egy anyakönyvvezető panasza.

Nagyon tisztelt szerkesztő urak! Ismerve azt a jóakaratot, melyet önök az anyakönyvvezetők iránt tanusítani oly szivesek, bátor vagyok tisztelt szerkesztő urakhoz fordulni, méltóztassanak a következő soraimnak becses folyóiratukban egy kis helyet szorítani. Egyszerűek lesznek ezek, de — elég szerénytelen vagyok — tanulságosak. Két évi anyakönyvvezetői működésem alatt alkalmam volt nehány vőlegénynek és arának születési, illetőleg hirdetési bizonyitványokat kiadni, mélyeket, miután Pesten egybekeltek, az ottani anyakönyvvezetőségnél felmutattak. Tapasztalatlan voltam és nem tudtam, hogy az okiratokon levő bélyegeket keresztül*írni* kell, és azon hitben, hogy a törvénynek tökéletesen megfelelek, a bélyegekre hivatalos *pecsétemet* nyomtam rá. Egyszerre csak a győri adóhivataltól felszólitást kapok, fizessek birságot »bélyeg keresztül nem irás« miatt. Pontosan meg volt nevezve a személy, a kire a kiállitott bizonyitvány szólt. Csodálkoz-

tam, hogy ily hibát elkövettem — de utóvégre hibázni emberi dolog, gondoltam, és beküldtem a követelt pénzt.

Néhány nappal rá megint állítottam ki bizonyítványokat és néhány héttel rá megint kapok felszólítást birságra ugyanazon föntemlített ok miatt. Nekem nem volt időm a dolgot kutatni, hát megint csak fizettem. Aztán megint volt alkalmam ily bizonyítványt kiadni — és megint kaptam birsági fölszólítást.

De itt már igen élénken emlékeztem, hogy az illető bizonyítványon a bélyeget megpecsételtem, hogy rajta volt: »Rabbiság mint anyakönyvi hivatal.« No most már tudni akartam, hogy mi van a dologban és hát ki az az ember, a ki engem folyton följelentget. Hogy ezt a pesti zsidó hitközség anyakönyvvezetője teszi, a világért nem hittem volna.

Mert talán van rá törvény, hogy ily hibákat föl kell jelenteni, de hiszen ha az ember ezen talán létező törvénynek egyszer eleget tett, vehet egy két krajczáros levelező-lapot és megirhatja a győri rabbinak, hogy ily hibát többé ne kövessen el, mert különben kénytelen lesz ezen följelentéseket esetről-esetre eszközölni. Szóval adhatott volna egy kis fölvilágosítást, figyelmeztetést. Ezen morális kötelesség teljesítése csak két krajczárba került volna! Bementem tehát az itteni adóhivatalba és ámulatomra megmutatják nekem, hogy engem a pesti zsidó hitközség anyakönyvvezetője följelentett. Mondom, megjegedve állottam ott, szemeimnek nem akartam hinni.... Szégyenlettem magamat!

Közzéteszem a dolgot két okból: óvakodjanak anyakönyvvezető rabbi-kollegáim, és itéljen a közvélemény a följelentéseket tevő anyakönyvvezetőjének eljárása fölött.

Győr.

FISCHER GYULA.

*

Több oldalról szavahihető férfiaktól és számos ízben érkeztek hozzánk hasonló panaszok; a beküldőre való tekintettel — kit a közlésért való felelősség terhel — ezuttal a panaszt nyilvánosságra hozzuk. Magától értetődő, hogy e közlés, már a dolog természete szerint is, nem a község vagyintézménye, hanem a bepanaszolt fél ellen irányul, mert nyilvánvaló, hogy a község nem lehet hivatalnokának hatáskörén kivül eső tényeiért felelős.

SZERK.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Egy ismeretlen adat Steinhardt Jakab életéből.

Lapunk egy barátja az Arad-városi nyilvános Polgári iskola tizenharmadik tudosítványát, a $188^4/_5$-ik iskolaévről czímü füzetet bocsátotta rendelkezésünkre, melyet *Millig József* igazgató adott ki.

E füzetben egy meglepően érdekes adat van a boldogult nagyérdemű aradi rabbi életéhez, melyet, ily hivátalos jellegü kiadványban és ily részről közölve, habozás nélkül közlünk.

A fölötte érdekes, sőt nem egy tekintetben meglepő sorok a következők:

»1885. február 2-án meghalt Steinhardt Jakab, Arad városi izraelitáknak 40 éven át volt főrabbija. A boldogúlt mint iskolaszékünk tagja több izben adta kiváló érdeklődésének tanúságát. A boldogúlt főrabbiról elmonthatjuk, hogy míg élt, a tudománynak és az ifjúságnak élt.

Most hogy dicsőült szelleme még élénk emlékünkben van, néhány adatott szükségesnek tartunk fölemlíteni, annál is inkább, mert a magyarországi zsidózság eme kitűnő férfiának életrajzához oly adatokkal járulunk, melyeket még eddig úgy látszik egyik életrajzirója sem ismer. Mi is egyenesen a boldogulttól kaptuk ezen adatokat és szerencséseknek tartjuk magunkat, hogy azokat történeti szempontból a nyilvánosságnak átadhatjuk.

Steinhardt Jakab ugyanis az 1842-ik országgyülésen mint gr. Majláth János magán titkára szerepelt és ezen szerepében meg volt bizva a vegyes házassági ügyek tanulmányozásával.

A vegyes házasságok kérdésében nemcsak nálunk Magyarországban, hanem Németországban is kemény harczokat vivtak. Németországban keservesebben ment mint nálunk, ott Droste kölni herceg-érseket a börtönbe jutatta. Ez az eset fölrázta a magyar-osztrák és porosz papságot és azért modus procedendi megállapitásáról gondoskodtak. Gróf Majláthot bízták meg ily modus procedendi megalkotásával. A föladat az volt, hogy a vegyes házasságok ügyében oly megállapodásokra jussanak, melyeket Rómában elfogadva, nemcsak a magyar-, hanem az osztrák- és porosz papsággal is ellehessen fogadtatni.

Steinhardtot bizta meg gf. Majláth az egész ügyben tervet készíteni Steinhardt a megbizatásnak fényesen felelt meg és a vegyes házasságok ügyében a pozsonyi országgyülés az ő munkálatai alapján hozta határozatát, továbbá »Vallásmozgalmak Magyarországban« czim alatt megirta az izgatott napok történetét, kiterjeszkedvén az ezen nagy hullámokat fölvert kérdés összes részeire. Mikor művével kész volt, gf. Majláth ivét 2 aranynyal számitva megvette és saját neve alatt kiadta 1844-ben.

Érdekes, a mit e műről Danielik J. »Magyar irók« czimű műve II. kötetének 186—187. lapján mond: »Vallásmozgalmak Magyarországban.« Pest, 1844. Két füzet jelent meg ezen munkából s különösen a reformáczió kezdetétől 1843-ig tárgyalja a vallási és egyházi viszonyok történetét. Az adatok szorgalmas összeállitása s egy önállólag gondolkodó lélek szelleme ömlik el az egészen. Méltó kezdemény arra, hogy főleg az ily szakmára hivatott egyházi férfiak által folytattassék és kiegészittessék. Megjelent németül is Die Religionswirren in Ungarn. 1842. Regensburg 2 kötet.«

Tanügy.

Az orsz. izr. tanitóképző-intézet ujjászervezése.

A zsidóság mindig nagy gondot fordított az ifjuság kellő nevelésére, a számos jeles iskola, melyet felekezetünk országszerte fentart, bizonyára felekezetünk becsületére válik. De épen ezért az egész hazai zsidóság érdeklődésére számíthat az az intézet, mely hivatva van a magyar-zsidó iskolákat uj erőkkel ellátni, a melynek berendezésétől, szervezetétől függ a magyar-zsidó iskolaügy jövője: az országos izr. tanitóképző-intézet. Ez intézet fejlődéséről, ujjászervezéséről, akarunk röviden számot adni, annak legujabb értesítője alapján, melynek teljes czime: »A budapesti orsz. izr. tanitóképző-intézet értesítője az 1887/8 és 1888/9-ki tanévről. Közli: Dr. Bánóczi József, id. igazgató.«

Rövid időszak ez, de mindig jelentős lesz ez intézet fejlődésében.

Az intézet külső történetéből ki kell emelnünk, hogy Deutsch Henrik igazgató, ki az intézet felvirágoztatása körül soha el nem muló érdemeket szerzett, betegsége folytán kénytelen volt az igazgatástól visszalépni. Helyette Dr. Bánóczi József szemináriumi tanár 1887 nov. 24-én vette át az intézet vezetését.

Az uj igazgató azonnal erélyesen hozzálátott az intézet administratiójának rendezéséhez. Az osztályozó és anyakönyvek, szertár és könyvtár rendbe hozattak. Az irattárt 1856—68-ig

rendezte. A pontosan vezetett iktató, most hű képet ad az intézet administratiójáról. A tanév ezentúl harmadokra lett osztva, a tanulók minden harmad végén kapnak értesítőt.

Az intézet igazgatótanácsa a következő tagokból áll:

Dr. Verédy Károly, főv. kir. tanfelügyelő; Schweiger Márton, társelnök; dr. Kármán Mór, alelnök; dr. Kohn Sámuel, dr. Simon József, Wahrmann Sándor, dr. Bánóczi József, mint az intézet id. igazgatója. A tantestület állott 12 tanárból és 3 gyak. iskolai tanitóból.

Rendkivül fontos ujitások történtek az intézet belső szervezetében. A régi tantervet át kellett alakítani. Alapvető hibája volt, hogy sok tárgy egyetlen heti órában taníttatott. Az I. oszt. 12 tárgya között volt ilyen 3, a II. osztályban 13 tárgy között 5, a III. osztályban 15 között 6, a IV. osztályban 11 között nem kevesebb, mint 7.

Az uj *tanterv* a következő módon iparkodik e bajokon segíteni:

Tantárgyak: Hittan ill. héber tárgyak: I. oszt. 5, II. oszt. 5, III. oszt. 5, IV. oszt. 6. Heti óraszám: 21. — Neveléstan és gyak. tanitás: I. oszt. 2, II. oszt. 3, III. oszt. 4, IV. oszt. 6. Heti óraszám: 15. — Magyar: I. oszt. 4, II. oszt. 3, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 11. — Német: I. oszt. 3, II. oszt. 2, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 9. — Világtörténet: I. oszt. 0, II. oszt. 3, III. oszt. 0, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 3. — Magyar tört. és alkotmánytan: I. oszt. 0, II. oszt. 0, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 4. — Földrajz: I. oszt. 2, II. oszt. 1, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 4. — Mennyiségtan: I. oszt. 2, II. oszt. 1, III. oszt. 2, IV. oszt. 1. Heti óraszám: 6. — Mértan: I. oszt. 0, II. oszt. 1, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 2. — Természet és vegytan: I. oszt. 0, II. oszt. 0, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 4. — Természetrajz: I. oszt. 2 II. oszt. 2, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 5. — Rajz és szépirás: I. oszt. 3, II. oszt. 2, III. oszt. 1, IV. oszt. 1. Heti óraszám: 7. — Ének és zene: I. oszt. 4, II. oszt. 4, III. oszt. 4, IV. oszt. 4. Heti óraszám: 16. — Kántorének: I. oszt. 1, II. oszt. 1, III. oszt. 1, IV. oszt. 1. Heti óraszám: 4. — Könyvvitel: I. oszt. 0, II. oszt. 0, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 1. — Testgyakorlás: I. oszt. 2, II. oszt. 2, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti

óraszám: 8. — Összesen: I. oszt. 30, II. oszt. 30, III. oszt. 31, IV. oszt. 29. Heti óraszám: 120.

Az óraterv megváltoztatása szükségessé tette a tananyag és tankönyvek revizióját, azonban nincs helyünk, hogy az értesítőben felsorolt tananyagot itt részletesen közölhessük. A tanulók elméleti kiképzése mellett még nagy gond fordíttatott arra, hogy helyes módon vezettessenek be a tanitás praxisába. A *gyakorló tanitás* szervezetét gyökeresen meg kellett változtatni. A gyak. tanitás eddigelé ugy történt, hogy a IV. osztály növendékei egy előre felhagyott themát e czélból irásban kidolgoztak s közülök kettő, ki ezzel eleve megbizatott, a dolgozata anyagát 20—20 percz alatt a gyak. iskolában tanitotta és ez órából fönmaradt részt az osztálytanitó, szaktanár és igazgató jelenlétében a növendékek tanitásának megbeszélésére fordították. E rendszer főhibája az volt, hogy egy-egy növendék az egész iskolai évben alig tanitott többet mint egy óra hosszat s a preparandia alig vette hasznát a gyak. iskolának.

Az uj igazgató a gyak. tanitást következő módon rendezte be:

A III. oszt. növendékei a gyak. iskola mind 3 osztályában (I. oszt. külön van, II. és III. együtt, IV. külön) három csoportra osztva, hetenként egy órában hallgatták a tanitást, mindegyik csoport más-más osztályét. Az év végeig így mindegyik osztályban valamennyi tantárgy tanitását megfigyelték.

A IV. osztály gyak. tanitása így van szervezve:

1. Kezdődik októberben és tart májusig;

2. a tanitandó tárgyakra a szaktanár a jelöltet előkészíti;

3. a jelölt minden gyak. tanitási óráról naplót vezet, a melybe a hétről-hétre lediktált részletes tananyag is be van jegyezve;

4. a gyak. tanitásra három óra fordíttatik, még pedig kettő a tanitásra, egy a tanitás részletes előkészítésére és megbeszélésére;

5. a gyak. iskola mind a három osztályában (I., II., III., IV.) egyazon órában folyik a tanitás az osztálytanitó és a szaktanár ellenőrzése mellett. Egy órában tehát hárman tanitanak s így a heti két tanitási óra tényleg hat tanitási órának felel meg;

6. egy-egy jelölt két egymásután következő órán tanit s a következő ott folytatja, a hol elődje elhagyta. Egy tantárgy tanitása addig foly, mig a csoport valamennyi tagja abban nem gyakorolta magát.

E rendszer eredménye az, hogy minden jelöltre átlag 12—15 óra gyakorló tanitás jutott. Határozottan ki kell jelentenünk, hogy a gyakorló tanitás most az ország egyetlen tanitóképzőjében sincs oly jól szervezve, mint itt az izr. preparandiaban.

A gyak. iskolát is át kellett alakítani. Eddigelé az I. és II. oszt. együtt tanult a III. és IV. külön, most az I. és IV. külön tanul és a II. és a III. együtt. A gyak. iskola számára pedig egészen *új tanterv* készült, a mi hogy mily bonyodalmas és fontos munka, itt szükségtelen elmagyaráznom. E tanterv az 1889-90-iki tanévtől kezdve már érvénybe is lépett.

A tanitás, nevezetesen a vallásoktatás kiegészítő részét a szombat- és ünnepnapokon megtartatni szokott *istenitisztelet* képezte, melyben a képzőintézet összes növendékei, valamint a gyak. iskola egy-egy osztálya fölváltva részt vettek.

Az istenitisztelet egy e czélra begyakorolt magyar szövegű énekkel veszi kezdetét, mire a tórát kiveszik, melyhez rendszerint a képző növendékek hivatnak fel. A tóra egyes szakaszait a felhivott maga olvassa s ügyelet van reá, hogy e tisztségben lehetőleg minden növendék legalább egyszer egy évben részesüljön; gyakorlottabbakra többször is rákerül a sor.

Az előimádkozó szinte az intézet egyik növendéke. A kántori teendőkben jártas növendékek felváltva végzik e tisztséget, a kart a képzőintézeti növendékek képezik.

Tanuló volt a képzőintézet mind a négy évfolyamában 1887—88-ban 78, 1888—89-ben 89; a gyakorló-iskolában 1887—88-ban 108, 1888—89-ben 96.

Nemzetiségre nézve a tanulók mind magyarok voltak.

Képesítő vizsgálatot tettek: 1887—88-ban 11 intézeti tanuló és 6 idegen; 1888—89-ben 14 intézeti tanuló és 11 idegen.

Az 1887—88. tanév végén az irásbeli képesítő tételei ezek voltak:

a) a paedagogiából: Mi által szerezheti meg a tanitó a gyermekek szeretetét?

b) a héberből: Mely héber tantárgyak tanítandók az izr. hat osztályu elemi iskolában? Miképen függnek azok össze didaktikai szempontból? Mikor tanítandók összefüggésben egymással és mikor külön-külön egymástól előadva?

Az 1888—89. tanév végén ezek:

a) a paedagogiából: Mely érdemeket szerzett magának boldogult dr. Trefort Ágoston a magyarországi közoktatás terén?

b) a héberből: Mely módszertani eljárás követendő a héber nyelv s bibliaszöveg tanításánál a népiskola egyes osztályaiban?

Az intézet *könyvtárának* is csak most vettetett meg igazán az alapja, a mennyiben paedagogiai szakmunkák, melyeknek az intézet feltünő módon teljesen híján volt, vétel utján beszereztettek. Az intézet előfizetett a Nyelvtörténeti Szótárra, járatta a Budapesti Szemlét és a Magyar-Zsidó Szemlét.

Az *ösztöndíjak és a segélyek* tárgyában is gyökeres újítás történt. Az orsz. izr. iskola-alapból évi 1500 frt állott az intézet rendelkezésére. Az összeg azelőtt úgy lett felhasználva, hogy majd minden tanuló, tekintet nélkül szorgalmára vagy magaviseletére, kapott 2—3 frtnyi segélyt.

Ez állapotokon már fegyelmi szempontból is sürgősen változtatni kellett. Az intézetre általában hasznosabb, ha nehény tehetséges és szorgalmas tanítványát lehetőleg támogatja, a tanitó pályára alkalmatlanokat vagy hanyagokat pedig magukra hagyja, s ha ezek esetleg kilépnek, az intézet csak nyer vele, mert szakiskolánknak nem sok, hanem komoly tanulókra van szüksége.

A segélyezés módja ezentul az igazgató által kidolgozott s a magas miniszterium által elfogadott javaslat szerint a következő: A segélyösszegből egyelőre 10, és pedig I. és II. osztálybeliek számára 4, 50 frtos, a III. és IV. oszt. számára 6, 100—100 frtos ösztöndíj állapíttatik meg.

Az ösztöndíjakon felül rendelkezésre álló összeg pedig segélyek adományozására fordíttatik. — Az utolsó tanévben a 10 ösztöndíjason kivül segélyben részesült 27 tanuló.

A pesti izr. hitközség kezelése alatt van egy izr. tanitóképző-intézeti alap, mely 95 forintot jövedelmezett, az igazgató javaslatára ez összeg is egy ösztöndíj szervezésére fordíttatott. Ugyancsak az izr. hitközség kezelése alatt áll a Baumgarten Ignácz-féle alapítvány, melynek évi kamatai 200 frtra rugnak. A Gans Dávid-féle alapítvány kamatait — 16 forint 50 kr — oly képzőintézeti tanuló kapja, kinek atyja tanitó volt.

Nagy köszönettel tartozik az intézet jótevői iránt. A *pesti izr. hitközség* husvétkor adott 104 kiló pászkát és évközben 1000 étjegyet. A *pesti izr. nőegylet* 1000 étjegyet. Az igazgató megkeresésére adtak továbbá: *Bischitz Dávidné urnő* a b. Hirsch-féle alapítványból 2000 étjegyet, a pesti izr. nőegylet népkonyhájának alapítói közül többen 1277 jegyet. Az orsz. izr. tanitó-egyesület elnöksége 10 frtot küldött. E kimutatást így végzi az igazgató: »Vajha sikerülne példájuknak megtörni a valóban megfoghatatlan közömbösséget, melylyel a jótékonyságával a társadalom és felekezet minden terén kitünő zsidóság épen a mi intézetünket sujtja. Valóban szivszorító látni a küzdelmet, melyet növendékeink nem a szegénységgel, hanem gyakran a nyomorral is folytatnak. Zsidók, asszonyok és férfiak, községek és testületek, emlékezzetek meg azokról, kikre gyermekeiteket fogjátok bizni. A ti szolgálatotokra készülnek — ne hagyjátok el.« Valóban kivánatos volna, ha e lelkes szavak az egész országban visszhangra találnának.

Befejezésül még röviden felemlítjük az ifjusági egyesületeket. Az *önképző-kör* örvendetes lendületet vett. Tavaly Vörösmarty emlékének szentelt díszülést tartott, melyre Balogh Ármin tanár 2 pályadíjat tüzött ki. A kör *új alapszabályokat* nyert. A *segély-egylet* bevétele volt 310 frt 36 kr., kiadása 272 frt 5 kr. Ez évi gyarapodás 38 frt 31 kr. A Major J. Gyula zenetanár által rendezett matinée a segély-egyletnek 10 forint 46 krt jövedelmezett.

Mind az eddigiekből azt látjuk, hogy a hazai zsidóság egyedüli tanitóképző-intézete a fejlődés, a haladás örvendetes képét nyujtja.

Budapest.

MÁLNAI MIHÁLY.

KÚTFŐK.

186. sz.

A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter körrendelete az izraelita tanulók vallásának mikénti megjelölése tárgyában.

(Kiadatott valamennyi ker. főigazgatónak, tanfelügyelőnek, ágostai s helv. hitvallású püspöknek és az unitárius hitvallású püspöknek.)

39,963. szám.

Tapasztaltatott, hogy az izraelita vallású tanulóifjuság az iskolai értesítőkben, mint »héber« vagy »mózes« vallású van feltüntetve, mely elnevezések valószinüleg az iskolai bizonyítványokban is használtatnak.

Nehogy ezen különböző, de mindig ugyanazon hitfelekezetre vonatkozó elnevezések félreértésekre és zavarokra adhassanak alkalmat, tekintettel arra, hogy az 1867. évi XVII. t.-cz. az »*izraeliták*« egyenjogosultságáról intézkedik és azóta az állami költségvetésről szóló törvények minden évben az »*izraelita vallásuak*« egyháza számára állapítják meg a szokásos javadalmi összeget, minélfogva az »*izraelita vallás*« elnevezés tekintendő a törvényhozás által elfogadottnak, felhivom *czímedet:* intézkedjék, hogy a felügyelete alatt álló tanintézetekben az izraelita tanulók vallásának megjelölésénél kizárólag és egyedül az »*izraelita*« elnevezés használtassék.

Budapest, 1889. évi szeptember hó 16-án.

Gróf Csáky, s. k.

187.

Miniszteri rendelet az anyakönyvi kerületek ügyében.

32,273. sz.

Vallás- és közoktatási magy. kír. miniszter.

Hunyadmegye közigazgatási bizottságához egyidejüleg kiadott rendeletemmel megengedtem, hogy a megye területe az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet mellékletében 433—429. folyó számok alatt felsorolt kerületek megszüntetése mellett — a következő három izraelita hitközség anyakönyvi kerületeibe osztassék be és pedig: 1. a **Déva** székhelylyel fennálló izraelita hitközség anyakönyvi kerületébe mindazon városok és községek, melyek eddig a dévai, maros-illyei s vajda-hunyadi izr. anyakönyvi kerületeket képezték, — 2. a **Szászváros** székhelylyel fennálló szászvárosi izr. hitközség anyakönyvi kerületébe mindazon községek, melyek eddig a szászvárosi s algyógyi izraelita anyakönyvi kerületeket képezték és 3. **Hátszeg** székhelylyel fennálló hátszegi izraelita hitközség anyakönyvi kerületébe mindazon községek, melyek eddig a hátszegi s petrozsényi izr. anyakönyvi kerületeket képezték.

Budapest, 1889. szeptember 16-án.

Gr. Csáky, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Stern Ábrahám.* Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára. Budapest. — *Eisler Mátyás.* Agyökbeli hangok interdialektikus változásai az aram nyelvekben. Adalék a sémi nyelvek összehasonlitó hangtanához. Budapest. — *W. Bacher.* Die Agada dér Tannaiten. Zweiter Band: Von Akiba's Tod bis zum Abschluss der Mischna. (135 bis 220 nach der jar. Zeit- rechnung). Strassburgi. E. Karl J. Trübner 1890. (ára 10 márka = 6 forint). — *A. Wünsche.* Der babylonische Talmund in seinem haggadische Bestandtheilen wortgetreu und durch Noten erläutert. Zweiter Halbband 4. Abtheilung. Leipzig. (Kodasim és Taharoth, az egész munka befejező része.) — *Perls Ármin*, Schwarz József emlékezete. Gyászbeszéd. Szeged. — *Magyar nyelvtörténeti szótár* 7., 8., 9. füzet. Budapest, Hornyánszky.

Gróf Csáky Albin vallás- és közokt. miniszter mult hó 9-én *Berzeviczy* államtitkár, *Gömöry, Klamarik* és *Abt* tanácsosok és *Verédy* tanfelügyelő kiséretében meglátogatta az orsz. rabbiképzőt és az ugyanazon épületben elhelyezett orsz. tanitóképzőt. Másfél óráig tartó beható megszemlélés után a miniszter a tapasztaltak fölött teljes megelégedésének adott kifejezést.

Blau Lajos, a ki két év óta az orsz. rabbiképző intézetben helyettes tanári minőségben működött, a közoktatásügyi miniszter által e tanév elején ugyanoda a talmud és szentirás rendes tanárává neveztetett ki. Megemlitésre méltó, hogy Blau Lajos kiképzését azon intézetben nyerte, melynek most tanára.

A Törvényhatósági naptár 1890. évfolyamára hirdet előfizetést *dr. Toldy László*, Budapest főváros levéltárnoka; a mű tartalmazni fogja a naptári részen kivül Magyarország általános és törvényhatósági czimtárát; előfizetési ára 1 frt 50 kr.

Az orientálisták kongresszusában Magyarország zsidósága is képviselve volt, *Goldziher Ignácz*, a ki Hunfalvy Pállal együtt az akadémia megbizásából vett részt a kongresszus munkálataiban, a svéd királytól az arab irodalom és kultura történetekörül szerzett kiváló tudományos érdemeiért nagy aranyérmet és előkelő svéd rendjelt kapott. Ugyanő mutatta be *Schreiner Márton* csurgói rabbinak a mohammedán vallás történetére tartozó dolgozatát. Egy harmadik zsidó hazánkfia is szerepelt a kongresszuson: *Kleiw Gottlieb*, a stockholmi zsidó község rabbija, a ki Judith apo-

krif könyvről tartott fölolvasást. *Goldziher* is bemutatott egy értekezést a mohammedán hadith (hagyomány) legrégibb történetéről. — Ezzel kapcsolatban megemlitjük, hogy *Müller D. H.* hitsorsosunk, a bécsi egyetemen a sémi nyelvek rendes tanára, szintén kapott a svéd királytól rendjelt.

Weil Gusztáv a Freiburgban 80 éves korában nemrég elhalt hirneves orientalista az *első* volt, ki német egyetemen zsidó létére tanár lett; 1848-ban neveztetett ki rendkivüli s 1861-ben rendes tanárrá Heidelbergben. Vajjon hányadik izbeli unokánk fogja elmondhatni, hogy látta azt a magyar zsidót, ki ily állásra tudott vergődni a budapesti egyetemen?

Montefiore naplója czimen legközelebb két illusztrált kötet fog megjelenni, mely a nagy emberbarát és neje életirásán kivül M. emlékiratait és beszédeit, miniszterekkel, követekkel és testületekkel folytatott levelezését, saját följegyzésü utleirását és némely keleti fejedelmektől nyert rendeleteket, továbbá M. nézeteit fogja tartalmazni pénzügyi, politikai és vallásos ügyekről.

A rituális metszés ellen tudvalevőleg régóta folyik Svájczban komoly mozgalom, mely végre némi részben sikert is ért. *Bernben* ugyanis a Lebensmittel-Polizeigesetz legujabb rendelete értelmében a rituális metszés csak akkor van megengedve, ha az állatot előbb elkábitották; a ki ez ellen vét, 200 frankkal, vagy három napi elzárással büntetik.

Előfizetési felhivást küld szét *Csiky Lajos*, ev. ref. theol. tanár Debreczenben »A rokonság és sógorság ágainak és ízeinek számitása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert összes vallásfelekezetek jogviszonyaira« czimü művére. E munka három részből áll. Az első rész: Alapvető ismereteket nyujt. A második rész tartalma: A rokonsági és sógorsági ízek számitása. A harmadik részben beszél Magyarország egyházjogi vizzonyairól a házassági tiltott fokozatok tekintetében. E részben kellő történeti bevezetés s minden, hazánkban törvényesen bevett és élismert vallásfelekezet rokonsági és sógorsági tilalmainak rövid feltüntetése után sorban elöveszi a szerző: a) az ev. reformátusok és az ágost. hitv. evangelikusok és az unitáriusok, b) a római katholikusok, c) a görög-keletiek, d) a görög-katholikusok, e) és az izraeliták felekezeteit. A mü előfizetési ára 1 frt.

Magyar közmondások könyvére hirdet előfizetést *Sirisaka Andor*, tanitó *Pécsett*. A könyv terjedelme 18—20 iv lesz s előfizetési ára 1 frt, mely összeg szerzőhöz Pécsre küldendő. A mü jövő évi januárban fog megjelenni.

TUDOMÁNY.

»Izraelita« és »zsidó.«

Abban bizva, hogy e folyóirat t. szerkesztősége nem fogja megtagadni az alább következő sorok közlését, ha tartalmukat nem helyeselhetné is, bátorkodom a magam részéről is ahhoz, a mit a kartársak már eddig is e helyen elmondottak az *izraelita* és *zsidó* nevekről, néhány megjegyzést csatolni.

Egy erkölcsi összesség neve eszünkbe juttatja annak összes emlékeit, multját s érdemeit. Mennél nagyobb mértékben történik ez valamely név által, s mennél pontosabban jelöli meg az összesség lényét, a melyre vonatkozik, annál inkább felel meg rendeltetésének. — A zsidókat Mózes-vallásuaknak nevezték, mint Mózes tanának követőit, valamint Mohammed vallásának követőit mohammedánoknak s Krisztuséit keresztyéneknek nevezték. De az elnevezés helytelen, mert nincsen multja s tudományos tekintetben nem használható azon történelmi jelenség megjelölésére, a melynek nevéül szolgálnia kellene.

Az északi törzsek birodalmának megdőlte után a zsidó vallásos fejlődés súlypontja Júdaországban volt s annak lakossága lassankint a nemzet egyedüli képviselőjének kezdte magát tekinteni. Innen van, hogy e fejlődés egyik nagy képviselőjénél, Jeremiásnál találkozunk először a »jehûdî« névvel. Rendes már a zsidó elnevezés Nehemiás, Dániel s Eszter könyvében. Az apokrifákban, épen úgy mint imánkban sűrűn neveztetnek ugyan a zsidók Izraél fiainak, de ez inkább a költői elnevezés, a rendes a »zsidó« marad. Különösen az idegenekkel való érintkezésben nevezték s neveztették magukat igy őseink. Hogy ez így maradt a hagyomány korának végeig, bizonyítják pl. a bab. talmud szavai, Megillá 13a: »A ki nem hisz a bálványokban, zsidónak neveztetik,« vagy mindkét palesztinai targum szavai a tórához

Gen. 49, 8. »hogy Júda nevéről mindaz ő testvérei »zsidóknak« fognak neveztetni.« A perzsák sem használtak más nevet. A muhammedán országokban élő zsidók »al-jahûdî« nevet viseltek. Ritkán találkozunk az »Iszrâili« melléknévvel is. Ki tudja, hogy nem-e szégyellős orvosok szedték elő ezt a nevet? Hogy a középkori keresztyénség s a közepette élő zsidóság csak a zsidó nevet használta, talán fölösleges említeni is. Hiszen épen innen van gyülöletes mellékértelme. Erre való tekintettel a nyugateurópai törvényhozások az »izraelität« léptették ugyan helyébe, de úgyhisszük, hogy *kötelességünk* megmaradni azon elnevezés mellett, a melyet elődeink minden időkben használtak, a mely alatt hivatásuk teljesítésében üldözték s elnyomták őket. Azt a zászlót, a mely alatt »a theizmus svájczi gárdája,« a világ minden pogánysága, téves hite s erkölcstelensége ellen tiltakozó zsidóság harczolt, nem szabad elhagynunk, daczára annak, hogy a gyülölet s gonoszság e zászlót megtépte s földre tiporta.

S nemcsak ezen okokból kell megmaradnunk a »zsidó« név mellett, hanem tudományos nézetek figyelembe vétele is arról fog meggyőzni bennünket, hogy népünk történiai jelenségeinek megjelölésére a zsidó név a legalkalmasabb. Mindenesetre hangsulyoznunk kell a babiloniai fogság előtti Izraélnek a későbbi zsidóság egész fejlődésével való egységét. A próféták eszméi, a próféták szelleme mind e mai napig uralkodtak a zsidó nép gondolkodásán. A zsidóságnak nem voltak soha más ideáljai, mint a miket prófétái előtte felállítottak. Ők utáltatták meg vele a bálványimádást, ők hirdették az erkölcsi eszméken kivül a zsidó nép választottságát s tanainak győzedelmét s a midőn a zsidóság kifejtette vallásos életét, azt az ő eszméik megvalósítása s hathatós védelme czéljából tette. Az exilium előtti zsidóságot, a melyet Izraélnek neveznek, az exilium utánitól az különbözteti meg, hogy az előbbi csak a próféták szóbeli tóráját ismeri, mig az utóbbi vallásos gondolkodását és életét az irott tórára, a prófétai fejlődés végső eredményére alapítja. Az exiliumból visszatértek vezetői, a kik a zsidóságot megmentették, a midőn gyülekezetükkel együtt a Mózes tóráját kanonizálták, ebben látták vallásos tudatuknak legtökéletesebb kifejezését s nincsen okunk azt mondani, hogy ama férfiak helytelenül cselekedtek. A tóra tehát a biblia-tudomány jelen állása szerint nem a prófétai fejlődésnek, hanem a zsidóságnak, azon vallásos összességnek kiindulási pontja, a mely a próféták eszméit megvalósítani s azokat a pogánysággal s mindenféle téves nézetekkel szemben a maguk tisztaságában megőrizni igyekezett, miután pedig mi ezen vallásos összességhez tartozunk, nincsen jogunk más nevet felvenni, mint a mely kezdettől fogva ezen vallásos összesség megjelölésére használtatott.

Nem szabad mellőznünk azt az elnevezést, a mely dokumentálja azt, hogy mi nemcsak az exilium előtti zsidóságnak, hanem az exilium utáninak is örökösei vagyunk. Mi nemcsak a próféták eleven forrásaiból, nemcsak cziszternába gyüjtött vizekből, az irott tórából merítünk, hanem a szóbeli tórának mindig megujuló forrásaiból is. Ezek az idők olyan büszkeségünk, mint a régi Izraél kora. Azért tudományos tekintetben helytelen az exilium utáni zsidóságot »izraelitának« nevezni, az elnevezés nem elég exakt. Nem tudom, hogy mások miként vannak vele, én reám nevetséges benyomást tenne, ha iró »a középkori izraelita gondolkodókról« beszélne. Az »izraelita vallás« legföllebb ildomos ujságokba való. A mit pedig a tudomány helytelennek tart, azt ne akarják a hivatalos használatban erőnek erejével fentartani.

Mindazok, a kik e tárgyhoz hozzászóltak, konstatálták, hogy az »izraelita« név csak e században lett általában használatossá, azért, mert a több mint két évezreden át mindenféle viszonyok között használt »zsidó« név odiozusnak látszott. Csakhogy ennek az uj névnek felvétele öreg hiba volt s csak olyan nemzedéktől telt ki, a mely historiai tudat nélkül szükölködött, a mely ha nem is lényében, de nevében szakított két ezer esztendős multtal, a mely megengedte, hogy felekezetének eufemisztikus névre van szüksége, a mely ezért megérdemelné, hogy kő dobassék reá. Ne mondja nékünk senki, hogy hiszen a bibliában s imáinkban s egész irodalmunkban Izraélnek, Izraél fiainak neveztetünk, mert hát ez a név nem azonos az »izraelitával.« Nemcsak hangokból áll a név, lelke is van, a bibliai s imáink Izraéljének lelke nem áll összefüggésben az »izraelita« lelkével, amannak lelke büszke és erős, emezé önérzettelen, beteg és satnya, mint az am-haáreczek koráé, a mely elfogadta, hogy ne kelljen évezredeken át üldözött őseinek nevével élnie. Az »izraelita« név egy neme a karaizmusnak, mert azok, a kik fölvették, illetőleg elfogadták felekezetük megjelölésére, régi időkből kerestek elő nevet, mig

azt, a melyet közvetlen elődeiktől örököltek, mellőzendőnek hitték.

Mindezekkel szemben pedig ne álljon senki sem elő azzal, hogy »irányadó itt első sorban csak az lehet, hogy az ország törvényei és az állami igazgatás körében mily néven szerepel, továbbá hogy a hitfelekezet belső életében és külső jogviszonyaiban hivatalosan miként jelöli meg önmagát.« Ezen felfogással szemben bátorkodunk abban a nézetben lenni, hogy a felekezet belső életében és külső jogviszonyaiban jelölje meg önmagát úgy, amint vallásos tudatának hivatott hordozói kivánják, viselje azt a nevet, a mely multjának s lényének tudományos megismerése alapján megilleti, a felekezeti ügyek intézőinek feladata pedig oda hatni, hogy előbb vagy utóbb az állam törvényhozásában is azon névvel jelöltessék, a mely vallásos tudatának megfelel. Néhány kóros évtizednek állapota nem lehet örök időkre mértékadó.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Az »izraelita« és »zsidó« név történetéhez.

Mint komoly meggyőződés buzgalmas kifejezésének helyet engedtünk itt t. munkatársunk fejtegetésének, mely a »zsidó« megnevezés javára az »izraelita« jelzőtől ugyszólván elvitatja a létjogot és emennek használatát az igazi zsidó érzület által elkárhoztatandónak itéli. De ezen itélet — véleményem szerint — nem alapszik helyes előzményeken és a történeti tényállás által nem igazoltatik. A »zsidó« név nem tarthat számot azon kizárólagos érvényre, melyet Schreiner úr tulajdonít neki, az »izraelita« pedig nem érdemli azon lenézést, melylyel ellene támad. Az egész kérdés tisztázására szükséges a két megnevezés történetét közelebbről vizsgálni.

Júda és *Izraél* századokon át két külön királyságnak, két egymástól független és egymáshoz majd ellenséges, majd baráti viszonyban álló országnak volt a neve. A Júda (Jehúda) államhoz tartozó nép יהודים-nak, azaz *Júdabelieknek* neveztetett, a mely szónál nem annyira Júda törzsére, mint a Salamon halála óta fennálló Júda államra kell gondolni. Ácház király idejéből olvassuk, II Kir. 16,6, hogy Reczin, Arám királya, kiűzte a júdabelieket (את היהודים) Élóthból, a Vörös tenger ismert kikötő városából. Chizkijáhu (Ezekiás) király idejében a héber nyelvet, melyet maga Jesája proféta (19,18) Kánaán nyelvének mond, az araméus nyelvvel szemben mint a Júdabeliek nyelvét, יהודית-nak nevezték (II. Kir. 19,26,28, Jes. 36,11,13, II. Krón. 32,18, v. ö. Neh. 13,24.). Ezen értelemben találjuk sokszor a szót *Jeremiás* könyve elbeszélő részeiben, így 32,12; 38,19; 40,11; 44,1; 52,28; 41,3 (=II. Kir. 25,25). *Jeremiás* száján csak egyszer találjuk, midőn a »héber« szolga szabadon bocsátásáról szóló törvény végrehajtását sürgeti, és mintha a »héber« (עברי) szót magyarázná, »júdabeli«-nek (34,9) jelöli a szabadságra bocsátandó testvért. Nemzetüket mind Jeremiás próféta, mind az exilium és az exilium utáni kor prófétái *Izraél* névvel jelölték, mely szorosabb értelemben az éjszaki királyságnak és népének volt ugyan a neve, de nem vesztette el soha tágabb, az egész nemzetet fel-

ölelő jelentését. Jeremiásnál gyakrabban mint a többi prófétánál »*Izraél Istenének*« mondatik az Isten, a jövőre vonatkozó beszédjeiben pedig, melyek a nemzet két részének, Júda és Izraél, egyesült helyreállítását is jósolják (l. pl. 30,3) Izraél néven az egész nemzetet érti; l. különösen a 31. fej. különböző verseit.

Midőn Jeremiás jóslata — bár korlátolt mértékben — beteljesedett és véget ért a babiloniai fogság, majdnem kizárólag a régi Júda királyság lakói tértek vissza hazájukba és a tartomány, melyben persa uralom alatt letelepedtek, a régi nevet tartotta meg: *Júda* országa (ארץ יהודה, l. Neh. 5,14, Zak. 2,4) vagy röviden Júda (l. Ezra 4,6; 9,9; 10,7; Nehmiás 1,2; 2,5,7; 6,7, 18; 13,15). A tartomány népét is Júda névvel jelölték (l. Zak. 2,16, Neh. 4,4; 12,44; 13,12), vagy a régi nyelvszokás szerint Júda házáról (Zak. 8,15,19, Neh. 4,10), Júda fiairól (Neh. 11,25; 13,16) beszéltek. Júdabelieknek, יהודים, szintén nevezték Júda tartomány népét, úgy mint azelőtt Júda királyság lakóit, de úgy látszik, hogy első sorban az idegenek, más népek használták e megnevezést. Az egyedüli hely, melyen azt egy exilium utáni prófétánál találjuk, *Zakariás* 8,23, a Júdabelit, a zsidó embert, a különböző nyelvü idegen népbeliek leendő vezetője gyanánt mutatja be. Főleg *araméus* nyelven jöttek ránk e népnévvé fejlődött szó alkalmazásának első példái, a Júdabeliek ellenségeinek vádiratában (Ezra 4,12), a persa király rendeletében (u. o. 6,7), a templom építésére vonatkozó araméus szövegü elbeszélésben (u. o. 5,1 és 5; 6,14). Júda ország araméus neve — יהוד —, melytől a zsidók arab megnevezése is származik — jahûd —, talán nem, mint rendesen felfogják, a héber יהודה-nak kurtítása, hanem a származási névszóból, יהודי-ból a képző rag (ִי—) kihagyása által keletkezett szóalak. A יהודים héber szónak példáira Ezra és Nehemiás könyvében *kizárólag* csak azon e könyvbe fölvett emlékiratban akadunk, melyben *Nehemiás* számot ád a Jeruzsálem és Júda körül szerzett érdemeiről, l. Neh. 1,2; 2,16; 5,1; 5,8; 5,17. A külföldön, a persa udvaron élő férfiú könnyebben megszokhatta e megnevezést, mely talán nála is nem a zsidó népet, hanem a Júda ország lakóit jelöli. Nehemiás maga is, midőn népét, mint olyant, említi, *Izraél* fiainak nevezi, vagy Izraélnek (l. 1,6; 2,10; 13, 18).

Tényleg e név Izraél — bármily paradoxnak is hangozzék e tétel — épen az exilium alatt és az exilium utáni korszakban

lett a Júdabelieknek, vagy mint szokás e korszaktól fogva nevezni őket, a zsidóknak elismert, mondhatni hivatalos nevévé, mely épúgy a nemzetiséget, a közös származást, mint a vallásos közösséget jelölte. A babiloniai fogság első évtizedeiben *Ezekiél* próféta, valamint annak vége felé az úgynevezett *második Jesája* próféta (Jes. 40—66), csak Izraél nevét használják, akár az egész egyesülendő nemzetet értik, akár csak azon részét, mely Júda királyságból származott. Ezekiél rendesen *Izraél házának* nevezi népét, akkor is, midőn a diasporában élő Júdabelieket érti. Egyes példákat az említett két prófétából idézni fölösleges, csak Jesája azon mondatára utalok, mely némileg formulázza a szóban forgó tételt (48,1): »Halljátok ezt, Jákob háza, *ti, kik Izraél nevével neveztetnek* és Júda forrásából származtak.« *Hivatalosnak* azért tekinthetjük e korszakra nézve Izraél nevét, mert a fogságból visszatérők és a Jeruzsálemben és Júda tartományban letelepedettek közül mindazok, kik nem voltak papok vagy leviták, *Izraél* név alatt foglaltatnak össze. Ezra és Nehemiás könyvei elég példát nyújtanak erre (l. Ezra 7,70; 9,1; 10,5, Neh. 11,3).[1])

Így tehát a második templom idejében a zsidó népnek két neve volt. Önmagát a nép, prófétái példáját követve, Izraélnek nevezte; az idegenek által Júdabelieknek, zsidóknak jelöltetett. Ez utóbbi névnek körülbelül ugyanazon szerep jutott, mint a régi századokban az עברי »héber« névnek. Ezen név tudvalevőleg csak oly esetekben fordul elő a szentirásban, midőn egy idegen népbeli beszél az izraelitáról, vagy izraelita száján, midőn idegenekhez beszél, vagy végre, midőn az elbeszélésben, illetőleg a törvényben (Exod. 21,2, Deut. 15,12) az izraelitáról más népbelihez való ellentétben van szó. Hogy יהודי, aram. יהודאי, görögül Ἰουδαῖος, hasonló esetekben használtatott, hogy ellenben Izraél megmaradt mindvégig a zsidó nép önmaga által használt nevének,

[1]) A misnában (Kiddúsin 4,1) a Babiloniából visszatérők családosztályainak első csoportjaként neveztetnek כהני לויי ישראלי; ezek araméus többes számu szók, melyek közt a harmadik azért érdekes, mert talán az egyetlen példa ישראל szónak, mint származási névnek többes számára. Az említett misna, mint Jebámóth 37a olvassuk, *Hillélre* megy vissza; Jebám. 85a héberesítve vannak a szók: כהנים לויים ישראלים. — Megjegyzendő még, hogy a Krónika könyvében még a régi Júda királyság is Izraélnek jelöltetik, pl. II. 21,2: Jósáfát, Izr. királya, 23,2: Izr. családfejei.

erre elég bizonyítékot találunk a második templom irodalmában. *Dániél könyvében* csak kétszer olvasható a יהודאין név; a kaldéusoknak Chanánja, Misáél és Azarja ellen emelt vádja alkalmából (3,8 és 12), mig Dániél maga, 9,20, azt mondja: »megvallottam a magam és Izraél népemnek bünét.« *Esztér könyvében* sem Isten, sem Izraél nevét egyáltalában nem olvassuk, a népet pedig, melynek csodálatos megmentését elbeszéli, folyton יהודים-nak, zsidóknak nevezi. Mind a két tény, Istennek és Izraélnek nem említése, valamint Izraél népének olyatén jelölése, melyet az idegenekkel szemben és az idegenek száján viselt, egyaránt jellemzik ezen könyvet, mely az ősi vallásosság szokott eszmekörét és terminologiáját szinte kerüli és úgy adja elő Hámán bukásának, Mordekhái emelkedésének s Izraél veszélyének és megmentésének a történetét, mintha nem is zsidó által zsidók számára volna irva — alkalmasint azért, mert szerzője nem saját nemzete és saját vallása szempontjából kivánta előadni tárgyát, hanem valóságos művészettel a nagy világbirodalom tágabb szemköréből [1]) és egy Izraél vallásának eszméit látszólag nem ismerő világnézetből szemlélteti a népét fenyegető veszedelmet és az abból való megmenekülést, valamint népe ellenségeinek alaptalan vádjait és hirtelen bukását. Mennyire egyéni sajátossága ez Esztér könyve szerzőjének, könnyen láthatjuk, midőn a *Makkabéusok első könyvét* összehasonlítjuk vele.

Az I. Makk. könyve eredetileg héberül volt irva, azért kérdésünkre nézve különösen érdekes tudni, miképen jelöli a hasmonéus korszak ezen történetirója saját korának zsidóságát. Nem kell példákat keresni, mert lépten-nyomon Izraél névre akadunk. Hogy csak egy mondatot idézzek, álljon itt a 13. fej. 41. s köv. verse: »a 170. évben levétetett a népek igája *Izraélről* és kezdett *Izraél népe* oklevelekben és szerződésekben ekképen irni: Simonnak a főpapnak és a *zsidók* hadvezérének és fejedelmének első évében.« Van itt egyuttal a zsidó név használatának is egy példája: az első önálló fejedelem czimében, mely az eddigi szír fennhatósággal, valamint a szomszéd népekkel szemben kifejezte a zsidó állam új függetlenségét, méltán azon nevet kellett alkalmazni, melyet Júda országának magát otthon csakis Izraél-

[1]) Ezzel összefügg azon feltünő körülmény is, hogy a birodalom »127 tartománya« közül egy szóval sem említtetik külön Júda tartománya Jeruzsálemmel.

nek nevező népe[1]) a külföldön, az idegen népeknél viselt. A hol az I. Makkab. könyvében még alkalmaztatik a »zsidók« neve, ott ugyanazon föltételek mellett történik az, mint a »héberek« említése a szentirásban: találjuk Júda Makkábinak és Jónáthan levelében a római néphez (8,20 s köv. 12,3 s köv.), valamint a római konzul levelében a zsidók érdekében (15,6 s köv.), továbbá Demetrius király üzeneteiben (10,23 s köv., 11,30 s köv.) és a zsidóknak ugyanazon királynak tett szolgálatai elbeszélésében (11,47 s köv., v. ö. 14,40 s köv.), végre Antiochus, Demetrius fiának üzenetében (15,2). Az egyedüli kivétel, melyet találtam: 2,42 »akkor gyülekezett hozzájuk a zsidók egy csapatja, hatalmas erejüek (= גבורי חיל) Izraélből;« lehet, hogy itten Ἰουδαίων alatt Júdabeliek értendők, a Júda ország különböző részeiből valók, a mily értelemben mondatik 11,20: τοὺς ἐκ τῆς Ἰουδαίας »a Júdéából valókat« és 2,18 ἄνδρες Ἰούδα »Júda ország emberei,« megkülönböztetésül a Jeruzsálem lakóitól.

A *II. Makkab. könyvében,* mely görögül iratott, már ebből az okból is az Ἰουδαῖοι »zsidók« név uralkodik; csak egyszer áll helyette Ἑβραῖοι »héberek« (7,31), mely megnevezés pl. Philónál nagyon általános és a görög és római iróknál is némelykor felváltja a »zsidók« nevét. A mi a többi apokrif könyvet illeti, a héber eredetin alapuló *Júdith* könyve rendesen »Izraél fiairól,« vagy »Izraél embereiről« beszél; 4,1: »Izraél fiai, kik Júdéában laktak.« *Tóbiás* könyvében — melynek szintén héber eredetije volt — hasonlóképen »Izraél fiait« szólítja meg a könyvnek hőse az ő magasztaló imájában (13,3). *Bárukh* könyvében a nép mindig Izraélnek szólíttatik meg (l. pl. 4,4 s köv.); ezen könyv is valószinüleg héber eredetiből származik. A Dániel könyvéhez tartozó apokrif *Zsuzsánnában* a »zsidók« névvel (3. v.) váltakozik az »Izraél fiai« kifejezés (7. v., v. ö. 48. és 57. v.). Végre *Ben Szira* könyvében csakis Izraél névvel találkozunk: 36,17 (Ben Szira imája), 37,25 (»Izraél napjai megszámlálhatatlanok«); 50,23 (»és legyen béke napjainkban Izraélben, mint az őskor napjaiban.«)

Ép oly tanulságos mint az apokrif irodalom kérdésünkre nézve az *új testamentom,* mely Jézus korának és Jézus zsidó szár-

[1]) A makkabéus pénzeken ily föliratok olvashatók: לגאלת ישקל ישראל, לחרות ישראל, נשיא ישראל, ישראל. A szintén e pénzeken olvasható חבר היהודים kifejezésről ugyanaz áll, mint Simon fejedelmi czimérő.

mazásu követőinek nyelvhasználatára nézve elég megbizható adatot tartalmaz. Első sorban érdekel *Máté* evangéliuma, mely héber eredetire vezettetik vissza. Benne *Jézus* maga csak *Izraél* nevét említi (10,6; 10,23; 15,24; 19,28); a nép is csodálkozva mondja (9,33): Ilyesmi még sohasem láttatott Izraélben. A »zsidó« név, nem tekintve a 28. fej. 15. versét, csakis ebben az egy kifejezésben találtatik: βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων »a zsidók királya,« a mint az újszületett Jézust üdvözlik a Keletország bölcsei (2,2) és a mint gúnyosan megszólítják a római katonák (27,29, v. ö. a 37. v.). A papok, írástudók és vének pedig e czimre czélozva azt mondják: »Ha Izraél királya ő, szálljon le a keresztfáról« (27,42). Nyilvánvaló, hogy a zsidó nép képviselői száján nincs helyén a »zsidók királya« megnevezés. *Márkus* evangéliumában szintén csak e czimben találjuk a »zsidó» nevet (15,2,9,18,26), és itt is az írástudók »Izraél királyát« említik. *Lukácsban* Izraél, mint a népnek neve, többször fordul elő (1,16,80; 2,25,32,34), egyszer (7,9) Jézus száján: »Izraélben még nem találtam ilyen nagy hitet.« De elvétve »zsidók« is neveztetnek: 7,3; 23,51. *János* evangéliuma számtalanszor beszél a zsidókról, Jézus szájára is teszi e megnevezést (4,22; 13,33); mindazonáltal ebben a könyvben is a Jeruzsálembe bevonuló Jézust »Izraél királya« megszólítással üdvözli a nép (12,13, v. ö. 1,50), és ugyancsak benne olvassuk Jézus egy mondását, mely az »izraelita« szónak mintegy ősét, az Izraél névből képezett görög származásu szót tartalmazza; ezt mondja ugyanis Nathanaélhez (1,48): »Ime, ez igazi izraelita, kiben nincsen álnokság« (Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι) [1])

Pál apostol önmagáról így szól (Róm. 11,1): »Én is izraelita (Ἰσραηλίτης) vagyok, Ábrahám magzatából, Benjamin törzséből.« [2]) »Izraélért« fohászkodik az Istenhez (u. o. 11,1), beszél testbeli rokonairól, kik izraeliták (u. o. 9,3) és azt mondja (u. o. 9,6): »nem mind azok Izraél, kik Izraélből valók.« (L. még u. o. 9,31; 11,7,25,26, Ephes. 2,12). Zsidókról különösen ott beszél, hol a görögökkel vagy általában a pogány népekkel

[1]) A szentirásban csak Lev. 24,10 olvasható ישראלי és ישראלית (a Septuagintában Ἰσραηλίτης és Ἰσραηλῖτις), melyet a targum בר ישראל és בת ישראל kifejezésekkel ad vissza. Alkalmasint Jézus is így mondta: בר ישראל. II. Sám. 17,25 (v. ö. I. Krón. 2,17) a targum הישראלי-t így fordítja: ישראלא.

[2]) L. Apost. Cselek. 22,3: Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος.

hozza ellentétbe, így Róm. 1,16; 2,9,10; 3,9,29; 9,24; I. Korinth. 1,22 s köv., Galat. 2,14; 3,28; Kol. 3,11; de néhol ezen ellentét nélkül is a zsidó név néha a zsidó vallásut jelöli, Róm. 2,17,28, 29; 3,1; I. Korinth. 9,20; II. Korinth. 11,24. Pál apostolnál találkozunk azon görög szóval is, melytől a zsidó vallást, mint egységes egészet jelölő modern kifejezések (judaïsme, Judenthum) származnak: Ἰουδαϊσμός, Galat. 1,13 s köv. — Az *Apostolok cselekedeteinek könyve,* mely többnyire »zsidók«-ról beszél, néhány figyelemre méltó adatot tartalmaz az Izraél név használatára. *Péter apostol* így szólítja meg zsidó hallgatóit: Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, »izraelita férfiak« (2,22; 3,12), Pál apostol hasonlóképen (13,6), és ugyanezzel a megszólítással fordulnak a Pál ellen izgató ázsiai zsidók a templomba gyülekezett néphez (21,28). Csak egyszer így kezdi Péter beszédjét: Zsidó férfiak, ἄνδρες Ἰουδαῖοι.

És mit tanítanak a hozzánk közelebb álló források, mit tanít kérdésünkre nézve a hagyomány irodalma, mely sok évszázadnak tanuvallomásait tartalmazza és melyben a második templom korába is mélyen visszaérő emlékek őriztetnek? Ezen irodalom nagy terjedelme daczára nem nehéz a felelet. *A »zsidó« név a kivétel,* még pedig felette ritka kivétel, az *»Izraél«* név *általánosan alkalmaztatik,* még pedig ezen irodalom mind halákhai, mind agádai részében, akár héber, akár araméus a szöveg nyelve. A יהודי név ritkaságára nézve rá lehet utalni a szótárakra. Nem hiszem, hogy azon nehány talmudi és midrási helyen kivül, melyet Levy Szótárának illető czikkeiben idéz,[1]) lehetne még épannyi idézetet összehordani. A szó araméus alakjára idézett példák Levynél többnyire a palesztinai talmudból vagy a palesztinai midrásból valók és majdnem valamennyiben a »zsidó« név ellentétet jelöl a nemzsidókéhoz. Hosszas volna az egyes példákat megvilágítani, csak kettőre utalok: j. Sebíith 35 b. felül, hol ezt olvassuk: אי יהודאי יהודאי אי ארמאי ארמאי; és j. Bábá meczia 8 c: כיך אלהיהון דיהודאי (nem zsidók száján.) [2]) A tóra és a próféták *targumában* a zsidó név araméus alakja majdnem kizárólag

[1]) L. יהודי, יהודאי és יהדות czikkeket, II, 224a, és יודאי cz. u. o. 225b.

[2]) A babilóniai talmudból Levy által nem idézett példák: Nidda 20b, כמה חכימי יהודאי (Iphra Hormiz, Sábur persa király anyja mondja); Taaníth 22a: »hogy a pogányok ne tudják דיהודאי אנא.« Chagiga 9b: יאי עניותא ליהודאי »jól áll a szegénység a zsidóknak;« itt azonban régi források ליהודאי helyett olvassák: לישראל.

a bibliai עברי héber fordítására használtatik,[1]) a mi epúgy a targum szerzőinek finom nyelvérzéke, mint a יהודאי szónak a régi עברי kifejezéssel való analógiája mellett bizonyít, melyről fenntebb beszéltem. A mi a zsidót jelentő héber szóalakot illeti, különösen egy nagyon ismert példa jön itt számba, melyre Schreiner ur is hivatkozik, Megilla 13a, de ez nem más mint Esztér 2,5-re vonatkozó egy midrás, melylyel Jóchánán amóra igazolja azon ellenmondást, hogy Mordekhái Benjamin törzséből származónak és mégis Júdabelinek mondatik. Júdabelinek, zsidónak — ez a megoldás — mindenki neveztetik, a ki megtagadja a bálványimádást, mint az Dániel 3,12-ből is kiviláglik. Elfogulatlanul tekintve, ezen midrás épen azt mutatja, hogy a יהודי szóval nem kötötték össze egyszerűen az Izraél vallásos közösségéhez való hozzátartozóságot, mert különben nem lett volna szükséges igazolni a szónak alkalmazását Mordekháira.[2])

Azon ezrekre menő példák közül, melyekben a hagyomány irodalma, talmud és midrás, halákha és agáda a zsidó nép és vallásának jelölésére az *Izraél* nevét használja, csak néhányat is kiemelni, fölösleges. ישראל,[3]) בן ישראל, בר יש׳, בת ישראל, כנסת ישראל a nevezett irodalom legisleggyakrabbi kifejezéseihez tartoznak. És könnyen meggyőződhetik bárki, hogy e kifejezések a misna és talmud korában ép oly kevéssé, mint a második templom idejében csupán reminiscentia a szentirásból, az óhéber nyelvhasználatnak mesterséges, iskolaszerű fölelevenítése, vagy — mint Schreiner ur gondolja — »költői kifejezés.« Ellenkezőleg az idegenek által és idegenekkel szemben használt »zsidó« megnevezés mellett mindenkor eleven érvényben maradt az Izraél név, mint az exilium prófétáitól, valamint az exiliumból visszatért első nemzedékektől átszármazott és a szentirási könyvek tekintélye által megerősített és mintegy folyton szentesített tulajdonneve a zsidó népnek.

---

[1]) L. Scheiftel, Biure Onkelos, Exod. 1,15-re.

[2]) מאכל יהודי, Megilla 13a, a zsidó rituális ételeket jelöli, ellentétben a persáknál szokásos étkezéshez. דת יהודית, Misna Kethúbóth 7,6 (72a), a zsidó nőhöz illő szemérmetességet, mely által a szabadabb életmódu pogány nőktől különbözik.

[3]) Megjegyzendő, hogy ישראל épúgy az összeséget jelöli, az egész nemzetet vagy vallásos közösséget, mint az egyes izraelitát, mint végre egyes izraeliták többségét.

Érdekes és a szóban forgó kérdés eldöntésére nagyon fontos volna, az »Izraél« és »zsidó« irodalmi használatának történetét a hagyomány korán túl a középkor viszontagságos századain át is folytatni egészen a legújabb időkig, midőn az európai törvényhozások és kormányok is hozzájárulnak az ezen nevekre vonatkozó nyelvhasználat megállapításához. De ily feladatra most nem vállalkozhatom, az túl is menne egy rövid czikknek határain. Schreiner ur fejtegetéseivel szemben elég volt bebizonyítani, hogy a zsidó név a bibliai korszakot követő századokban korántsem lett őseink közkeletü és elismert népnevévé, és hogy Izraél neve nem szünt meg soha az »Izraél Istenének« híveit, mint összeséget és mint egyéneket jelölni, sőt épen ezen megnevezés volt a vázlatomban tekintetbe vett korszakban őseink igazi tulajdonneve. De e korszakon túl is egészen mai napig épen az Izraél neve az, mely elszakíthatatlan arany szál gyanánt egybeköti a későbbi nemzedékeket azzal az őskorral, midőn Isten ihlette férfiak és Isten választotta nép megalapitották ennek a névnek világtörténeti jelentőségét. Szent maradjon előttük mindenkor a zsidó név, e nevet szivünk vére és ezredéves mártirság véste be a történet tábláira, de vallásos hivatásunk, mely szenvedéseinket is túl fogja élni, mindenha Izraél nevével marad összekötve. A föld népeihez való viszonyunkat jelöli a zsidó név, a zsidót üldözték és gyülölték, megvetették és kigúnyolták, a zsidónak visszaadták az emberjogokat és a jogegyenlőséget; zsidóknak neveznek bennünket a földkerekségén ezentúl is, zsidóknak büszkén és örömmel nevezzük mi is önmagunkat. De midőn hitfelekezetünknek akarjuk a legméltóbb, leginkább megfelelő nevet kijelölni, akkor az Izraél neve követeli régi jogait, mint vallásunknak teremtő korának szent és elidegeníthetetlen hagyatéka. Midőn tehát arról van szó, hogy válasszunk vallásunk és csakis vallásunk számára hivatalosan használandó nevet, mely egyformán jelölje hitfelekezetünket az ország többi hitfelekezetei sorában, akkor nem lehet kétség azirántt, hogy — bármily előbb-utóbb úgy is eltünő mellékképzettel volna összekötve — az izraelita nevet leginkább igazolja vallásunk története és az ősök által adott példa.

Budapest.

BACHER VILMOS.

IRODALOM.

UNGAR JOEL RESPONZUMAI.

Három évvel ezelőtt volt alkalmam e lapokban, boldogult ipam, az 1885. végén meghalt paksi rabbinak életéről és jellemére irni.[1]) Mintegy pótlékul legyen szabad egy pár szót mondanom az imént megjelent responzum-gyüjteményéről.

A Magdeburgban megjelenő »Israelitische Wochenschrift« irodalmi mellékletének f. é. 10. számában igy nyilatkozik róla; »תשובות הריב"א czim alatt jelentek most meg a megboldogult Joel Ungar paksi főrabbinak responzumai. Ugy az elhunyt szerzőnek nagyjelentősége, kinél a szigorú hitbuzgóság nyájassággal és míveltséggel párosult, ki elismert talmudtekintély, az összes zsidó tudományokat felkarolta és fejlesztette, valamint a szép héber nyelvezet és kazuistikai mély értelem, melyben az e műben foglalt itéletek hozattak, a legtágabb szakköröknek ajánlják ezen művet.«

Az így jellemzett munkában uralkodó szellem tényleg lényegesen különbözik a többi magyar talmudtekintélynek az ujabb időből származó szellemi termékeitől, amennyiben: — mig ez utobbiak a hozzájuk intézett rituális kérdésekre adott feleletükben a magyar zsidóság keblében a kongresszus idejétől fogva oly mesterségesen felidézett szakadásnak jogosultságát elismerték és a meghasonlást szentesítették, addig Ungar Joel döntvényei mindig békítő, kiengesztelő szellemben adattak, melylyel a szakadást lehetőleg áthidalni iparkodott. Ugyanoly határozottsággal, melylyel annak idején a braunschweigi rabbigyülekezet által tett reformáló határozatok ellen foglalt állást, s ép ily határozottan visszautasítá másrészről a nagymihályi rabbigyülekezetnek פסק בית דין neve alatt hirhedt határozmányait és az ezen ügyben hozzá fordult hitközségek és magánosoknak mindig azt

[1]) L. Magyar-Zsidó Szemle III. 334—337.

válaszolá, hogy ezen határozmányok mint גזירות שאין רוב הצבור יכולין לעמד בהן וגם לא נתפשט איסורם בכל ישראל semmiféle kötelező erővel nem birnak.

Saját gyakorlatában is ezen határozmány értelmében cselekedett. A rabbisága kerületéhez tartozó Szegszárd kongressusi hitközséggé szervezkedett, annak daczára azután is, mint ezelőtt, megmaradt rabbijuknak, gyakran náluk töltötte a szombatot, imádkozott, szónokolt, sőt még esketéseket is végzett templomukban, ámbár annak almemorja a szent láda közelében áll.

Vajha a többi magyarországi talmudtekintélyek mindnyájan az ő szellemében tanitottak és működtek volna, úgy mai nap nem léteznék a magyar zsidóság keblében e sajnos szakadás.

Baja. ADLER LIPÓT.

VALLÁSOS ÉNEKEK.

UJÉV.

Irgalom.

Irgalom! mit esdve kérünk,
Ha mint üzött, gyönge vad,
Mely zörejre tova csörtet —
Szivünk, rémül, felriad.
Mert hiába küzd a lélek,
Befonják a szenvedélyek —
Szent, irgalmas Istenünk!

Mint a hegy habos patakja
Bérczen, völgyön áthalad,
S üzi, hajtja . . . elragadja
A lehajló ágakat —
Igy sodor a bűn örvénye
Eltiporva, összetépve . . .
Szent, irgalmas Istenünk.

Gyötrő önvád kinja mardos,
Elföd árnyas alkonyat . . .
Félve zörrenő haraszttól
Várjuk sujtó lángodat.
Kinos álmok kélnek-tünnek,
Fenyegetve felmerülnek
Gyötört lelkünk rémei . . .

Mi az ember? Gyönge bimbó,
Hüs harmattól felfakad,
De az est már letiporja,
Hajló ága megszakad . . .
Már a harmat nem hull rája,
Kelő hajnal nem találja —
Szent, irgalmas Istenünk!

Szemeinkből könyek folynak,
Mint dagadt, sebes patak —
Oh, ha vétkink elmoshatnák,
Melyek olyan számosak!
Oh, ha tiszták lennének ujra,
Bűnös lelkünk megifjulna —
Szent, irgalmas Istenünk!

Izraél imája.

Ibn Gabiróltől.

Hadd rebegjünk forró imát
Csendüljön meg csarnokod;
Kora reggel zengjünk fohászt —
A mint egykor főpapod
Irgalomért térdre hullott
S áldozatnak füstje szállt...

Oh te nagy, te véghetetlen
Szent s magasztos Istenünk,
Ki öröktől fogva voltál
Örökké légy védelmünk!
Még tündöklik fénypalástod,
Kegyelem a legszebb ék —
Őseink frigyét tekintsed,
Mert bűnös e nemzedék;
S porba hullva felkiált:
»Segitsd Izraél fiát!
Segits meg, mint ős időben
Ha a tömjén füstje szállt...«

Ha a mérleg karja billen
Vesd be s győzzön szent kegyed;
Homlokunkra vésd be mélyen
Tündöklő szereteted;
Gondolj vissza ős Cziónra
Terjedjen a fényes ár,
Minden emberi szellemre
Szent tanodból egy sugár!
»Segíts meg mint ősidőben,
Ha a tömjén füstje szállt...«

Égi karok téged zengnek
Leborulnak csillagok;
Körülötted játszva lengnek
Dicsőitő angyalok;
Trónusod az ég azurja
Honnan áldás árad el,
Zsámolyod a földünk pora
S ott él néped: Izraél!
Hadd rebegjünk forró imát
Csendüljön meg csarnokod;
Kora reggel zengjünk fohászt —
A mint egykor főpapod
Irgalomért térdre hullott
S áldozatnak füstje szállt...

Budapest. MAKAI EMIL.

TÁRSADALOM.

A győri rabbiértekezlet.

E folyóirat egy »szerény krónikása« némely dolgokat, a mik az utolsó időkben felekezetünk körében történtek, nem épen krónikáshoz méltó hűséggel s tárgyilagossággal jegyzett fel; hogy tehát komoly emberek ne legyenek amaz egyedűli forrásra utalva, szükségesnek tartjuk, hogy ugyanazon dolgokról újabb értesítést nyújtsunk, a melynek alapján igazságosabban lehet majd itélni. Egyúttal megörökítjük majd közszellemünk némely jelenségeit.

Első sorban a győri rabbiértekezletről van szó. — Ugyancsak tarka képet kellene nyújtania, a ki hazánk zsidóságának vallásos tudatát leírni óhajtaná. Az egyik oldalon nyers mithikus képzetekről, a másik oldalon a vallásos gondolkodás teljes hiányáról kellene referálnia s szólnia kellene olyanokról is, a kiknek vallásos tudata a képzetek világossága s az érzésnek ereje dolgában sok kivánni valót hagy ugyan hátra, de azért daczolásból, vagy valláspolitikai okokból ama mithikus képzeteket fentartandóknak vélik. A milyen tarka az összesség vallásos tudata, épen olyan, vagy még tarkább képet mutat a vallásos tudat hivatott hordozóinak, a rabbiknak vallásos gondolkodása. A naiv hittől, a mely a középkori gondolkodók nézeteitől is igen távol áll, egészen azon gondolkodásig, melyet a jelenkori tudomány vezérlő eszméi át- meg átjártak, minden árnyalat képviselve van. Néha századok választják el egyesek gondolkodását. S ennek okát nemcsak a kulturális viszonyok különböző voltában kell keresnünk, a melyek között a zsidóság vallásos tanítói nevelkedtek, hanem abban is, hogy eddig még azok sem kerestek módot reá, hogy valóban közös vallásos tudat létrejöhessen, a kik ezt könnyű szerrel megtehették volna, a kiknek nézetei a vallásos gondolkodás és élet kérdéseiben nem voltak annyira eltérők.

Már pedig olyan lazán összefüggő vallásos tudattal, mint a minő a mai zsidóságé, felekezet nem felelhet meg rendeltetésének s vezetőinek működése nem lehet czéltudatos és sikeres. A vallásos köztudatnak, a mint az hivatott hordozóiban létesül, kell kitűznie a czélokat a vallásos oktatás és élet számára. Ugyancsak reá kell legelső sorban tekintettel lenni azon intézmények megteremtésénél, a melyek a felekezet vallásos életét megvédeni vannak hivatva. Ezeknek okáért úgy vagyunk meggyőződve, hogy rabbijaink be fogják látni egyesülésüknek szükségességét s hogy a legkicsinyesebb tekintetek nem fogják őket megakadályozni abban, hogy felekezetük iránt való legelemibb kötelességeiket teljesítsék.

Ezeknek megfontolása vezérelt bennünket, a midőn a győri értekezleten megjelentünk. Örömmel üdvözöltük ezt az első kisérletet, a mely több rabbi között az érintkezést lehetővé tette. Az ezután következő rabbigyülekezetek dolga lesz mindig több és több résztvevőt vonni a maga körébe s a tárgyalásokba fokozatosan a vallásos gondolkodásnak és életnek mindig több és több kérdését fölvenni. Hogy e rabbigyülekezeteknek nehézségekkel kell majd megküzdeniök, kétségtelen, már csak azért is, mert azon rabbik, a kik nem az orthodoxia szélső árnyalatához tartoznak, sokat tanúlhatnának az utóbbiaktól összetartás és buzgalom dolgában. — Az értekezlet tárgyaira nézve —U— tudósítására utalunk (M.-Zs. Szemle szeptemberi száma). Csak egyet akarunk itt kiemelni. Az értekezlet egy tagja nyilatkozatot kért a jelenlevőktől a Sulchán árukhra nézve, azon megjegyzéssel, hogy ha az értekezlet az ő értelmében nyilatkoznék, ezzel a kongresszus egy hibáját tenné jóvá. Az értekezlet tagjainak nézetei abban a formában voltak legjobban kifejezhetők, hogy »a halachikus irodalmat, annak kodifikácziójival együtt a vallásos élet kérdéseiben irányadóknak tekintik.« Ezt még olyan theologus is aláírhatja, a kinek nézete szerint az általa elismert vallásos dokumentumok az Istennek megnyilatkozását magukban foglalják ugyan, de egyebet is tartalmaznak, a mi csak a vallásos fejlődés azon stádiumának felelt meg, a melyben az illető vallásos dokumentumok keletkeztek. Az ilyennek nézete szerint tehát, ha valamely könyv vagy irodalom a vallásos élet kérdéseiben irányadó, ez azt jelenti, hogy a jelenkori vallásos gondolkodás az általa megállapított, a tudomány eredményeinek megfelelő módszer szerint amaz elismert tanúságok alapján dönt. — Bármint is értették az értekezlet tagjai e kijelentést, nem azon czélból tették, hogy nyilvánosságra kerüljön.

A győri rabbiértekezlet tehát tudomásunk szerint több rabbinak kisérlete volt olyan intézmény előkészítésére, a melynek feladata lesz vallásos köztudatunkat megerősíteni s a vallásos oktatás és élet kérdéseit egységes alapon megoldani. Tagjai nem követtek semmiféle mellékczélokat s nem jutott eszükbe valakinek tekintélyét aláásni.

Hanem hát, úgy látszik, némely fővárosi körök azt arrogálják magoknak, hogy vidéki rabbik még szót se merjenek váltani egymás közt, míg ők erre legkegyelmesebben engedelmet nem adnak, azért látta jónak a »Zászlóbontás« cz. czikk szerzője alaposan megdorgálni az értekezletben résztvevőket, azért kell az értekezletet úgy feltüntetni, mint a melyet fiasco ért, azért kell tagjait gyanusítani s éretlenséggel vádolni s mivel kijelentéseikben nem vétettek semmit, »be nem vallott czélokat« kell nekik tulajdonítani. »Le kell hordani őket«, úgy szólnak a lelketlenség apostolai, »hogy ne legyen többé kedvük gyülésezni.« Ha nagy theologus tett volna helytelenítő nyilatkozatot az értekezlet felől, azt értéke szerint méltányoltuk volna, ha Mezey úr hivatatlan módon hozzászól vala a kérdéshez, s az illendő korlátok között tartotta volna magát, hallgattunk volna, de ő nem elégedett meg ezzel, hanem czikkében nemcsak elferdített tényeket, nemcsak gyanusít, hanem erkölcseinket is megtámadja csak azért, hogy megfélemlítsen, azért hát kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy gyámságot magunk fölött nem fogunk elismerni soha s hogy nem olyan anyagból valók vagyunk, hogy a prókátor úr támadásai bennünket visszatarthatnának annak végrehajtásától, a mit egyszer helyesnek ismertünk.

De hát nézzük csak meg közelebbről a czikkíró úr állításait, hogy van-e igazság bennük, jogosúltak s méltányosak-e?

Egy felekezeti lap lelkesedésében »Zászlóbontásnak« nevezte a szóban forgó értekezletet. A nevezett czikkíró úr láthatta —U— czikkéből, hogy az értekezlet tagjai tem tekintették azt »zászlóbontás«-nak; ő azért mégis a »zászlóbontás« ellen deklamál. Természetes, hogyan tálalhatná fel az ő gyermekkori szinchath-tóra emlékeit, ha az értekezlet nem volt »zászlóbontás.« Egy élcz a jó barátok mulattatására fontosabb tíz rab-

binus méltóságánál, »a komoly és czéltudatos cselekvés, a magasabb erkölcsi öntudat« szószólói előtt.

A mit az értekezlet mond, az »idétlen szószátyárkodás«, a mit a czikkíró úr mond, abban nincsenek »vizenyős nagy mondások« s nem mutatkozik benne »a mondvacsinált lelkesedés melege.« Mindamellett bátorkodunk kijelenteni, hogy nem vagyunk abban a helyzetben, hogy akár vallásunk létérdekeire nézve, akár pedig azon törvények ismeretében, a mik szerint vallások élnek és fenmaradnak, a czikkíró úrtól tanácsokat fogadhatnánk el, sőt még társadalmi jelenségek megitélésében sem fogunk az ő bölcseségéhez fordúlni.

Nem győzi Mezey úr eléggé gyanusítani az értekezleten jelen voltakat, mint »süldő ambiczióju« embereket, mint »stréberekat.« Azt tartjuk, hogy ha bárki is az összesség érdekében érvényesíti erőit, ha egyéniségét is érvényre juttatni törekszik, ha csak komoly munkával teszi ezt, nem pedig kicsinyes eszközök felhasználásával vagy férfiatlan megalázkodással, erkölcsös dolgot művel. E szerint a vallásos tudat hordozóinak, midőn az ő tudományos, a vallásos igazság propagandájára, felekezetünk tarthatatlan állapotának megszüntetésére törekesznek, határokat szabad ismerniök.

Uszályhordozásról szól a czikkíró úr. Ne tartson tőle. Rabbinusok legkevésbbé alkalmasok erre a tisztségre.

Azzal vádol bennünket, hogy önző czélokból külön pártokat akarunk létesíteni. Nem vagyunk képesek felfogni, milyen önző czélok lehettek azok, a mik az értekezlet tagjait vezethették. Nem is hisszük, hogy a czikkíró úr maga meg lett volna győződve arról, hogy az értekezlet tagjai külön pártot akarnak létesíteni. Épen úgy tudja, mint maguk az illetők, hogy bárki is mutatja meg az útat, a melyen a zsidóság jelenlegi szégyenletes állapotából megszabadúlhat, azt föltétlenül követni fogják mindannyian, természetesen, ha a vallásos gondolkodás szabadsága alteráltatni nem fog, mert ez ősi jogunk fontosabb minden szervezetnél s ha a vallásos élet és a vallásos oktatás minden kérdéseinek eldöntése egyedűl theologusokra fog bizatni.

Nem refektálunk most azon megjegyzésekre, a mik nem a rabbiértekezletre vonatkoznak, annyit azonban nem hallgathatunk el, hogy ha addig fogunk várni, mig doktor Mezey úr, »a felekezet ütereit« megtapogatva, elérkezettnek fogja látni az időt

a szervezet létesítésére, a mig t. i. orthodoxok megszünnek létezni és erkölcstelen emberek, akik vallásuk ügyét daczolás tárgyává teszik, akkor még néhány századig fogunk várhatni, különösen ha Mezey úr még sok czikket fog írni, hasonlót ahoz, melyben a mi »zászlóbontásunkról« van szó. A kiknek a tisza-eszlári pör kora nem nyitotta ki szemeit, azok örökké vakok fognak maradni.

Hogy Mezey úr kiskoruságot, tapasztalatlanságot és éretlenséget vett szemünkre, nem bánt bennünket. Mi tudjuk, hogy nem ringattuk magunkat illuziókban, hogy ismerjük s méltányoljuk a tényeket, arra, a mit a czikkíró úr tapasztalásnak nevez, nem sokat adunk. »Nem mindenki, a ki sokat vándorolt, lesz bölcscsé.«

Leginkább fölháborított bennünket azon hang, a melyen a czikkíró úr a győri rabbiértekezlet azon tagjaihoz szól, a kik a rabbiképzőben végezték tanulmányaikat. A mikor czikkíró úr a »főrabbiról« tartott leczkét a rabbinus uraknak, amúgy mellesleg oda szólott a rabbiszemináriumot végzett rabbiknak is, a kik szintén felveszik a »főrabbi« czímet, »mintha bizony olyan fényes lenne a szemkör, a mely előttük feltárúl.« Tudtunkkal egy »nem fényes szemkörü« kollégánk sem vette fel a főrabbi czímet, a mi különben nem lett volna nagyobb bűn részükről, mint mások részéről, a kik ugyanazt tették. Ki kell azonban jelentenünk, hogy semmiféle körülmény, legkevésbbé pedig az, hogy valamelyik intézetben tanultunk, a világnak egy hatalmát sem jogosítja fel arra, hogy meggyőződéseinkre pressziót gyakoroljon, hogy tetteink szabadságát korlátozza, minden ilyen kisérletet megbotránkozással visszautasítunk. Minősíthetetlen eljárás pedig, ha olyan hivatlan ember, mint a czikkíró úr, a mi rabbinusi működésünknek czélokat akar kitűzni, ha nekünk leczkét ád arról, hogy a rabbinusi méltóság miben áll. Nem tekinthetjük életünk feladatának, hogy a rabbiképző iránt a bizalmat neveljük, mert a tömegnek bizalma nem mindég a bölcsességtől függ, meg aztán, azért van a rabbiképző, hogy papokat neveljen és a vallásos életet szolgálja, de nem azért vannak papok és van a vallásos élet, hogy a rabbiképző iránt a bizalmat neveljék. A ki az igaz úton jár, közvetve használ az inézetnek is, a hol működésének eszközeit szerezte.

»Vadonatúj reverendáinkat« sem kiméli a czikkíró úr. Nem tudjuk, meddig van szándékában azokat újaknak tekinteni. de talán emlékszik egy mondásra, a melyet gyermekkorában a

sziddúrban olvashatott: »Ne nézz a korsóra, hanem arra, a mi benne van; van új korsó, a melyben ó-bor van, s van régi korsó, a melyben még új bor sincs«, a mi annyit tesz, hogy lehet új reverenda, a melyben érett meggyőződések laknak s lehet régi reverenda, melyben még éretlen meggyőződések sincsenek.

Meglepő, új igazságot közöl a rabbi méltóságáról. A mióta a rabbipályára léptünk, sötétségben botorkáltunk, mig végre eljött Mezey Ferencz fővárosi prókátor úr s megmagyarázta nekünk, »hogy a rabbi tekintélyét nem az a külső méltóság adja meg, melyet a szabóművészet reá ruház. «Valóban egészen új igazság, a melyet Mezey úr mondott meg nekünk először!

Még azt is el akarja velünk hitetni a czikkíró úr, hogy »sajnálja a fiascot, a mely a fiatal, különben rokonszenves rabbinemzedéket sújtotta, mert ez a felekezet egy részét bennök és jövő működésükbe vetett reményben megingatni fogja.« A mint látja, nincs oka a sajnálkozásra, mert a fiasco, melyről annyit beszél, csak az ő képzeletében létezik, a rokonszenvből, a mely törekvéseink gyanusításában s nevetségessé tételében nyilatkozik, nem kivánunk, a megingatott reményekkel pedig nem sokat törődünk.

A czikkíró úr jobban cselekedett volna, ha nem háborodott volna fel a rabbinusok vakmerőségén, a kik összejöttek s még szervezetről is mertek beszélni, ha nem akart volna egy kis ünnepi mulatságot szerezni olyanok számára, a kik némelyik jelenvolt iránt ellenséges érzülettel viseltetnek és ha nem gyakorolta volna magát a felekezeti publicisztikában a mi rovásunkra. Bölcseségét saját czikke illusztrálja legjobban. Talán a felekezeti egységnek akar vele szolgálatot tenni? Akkor ugyan szerencsétlen módot választott. Avagy talán oly gyáváknak tart bennünket, hogy ránkijesztése folytán többé össze nem jövünk? Ha azt hitte, úgy alaposan csalódott.

Óhajtjuk, hogy törekvéseink, a melyek a felekezet javát czélozzák és mások működését nem veszélyeztetik, többé ne gyanusíttassanak és hogy hasonló támadásoktól, a miknek kezdete ferdítés és mik állásunk megsértését foglalják magukban, megkiméltessünk.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Válasz.

A csurgói rabbi úr fenti czikkét, melyet a t. szerkesztőség velem közölni szives volt, viszonzás nélkül nem hagyhatom, bár felette sajnálom, hogy az októberi számban közzétett czikkemnek az ő fejtegetéseivel való összehasonlításából rikitó módon ki fog tűnni, hogy a rabbi úr szenvedélyessége objectiv gondolkozását annyira elhomályosította, hogy czikkemnek voltaképeni tartalmát észre nem véve, tendentiáját sőt annak egész gondolatmenetét félreértve, *lényegileg egészen másról dissertál, mint a miről én szóltam.* Jóllehet tehát ez a körülmény önmagában véve is kellemetlenné teszi a Schreiner úrral való polemiát, mégis annak a felelősségnek a tudatában, mely czikkem közzététele alkalmával teljesen áthatott, nem tartom megengedhetőnek, hogy ezen a tultengő önbizalmon induló és valóságos gondolat-chaossá növekvő replika elől kitérjek. Önként értetődik, hogy egyet-mást a modern theológia szőlőjében kertészkedő és a sulchan áruch rengetegében remetéskedő rabbi úrnak önmagával való meghasonlása iránti szánalomból hallgatással fogok mellőzni.

Mult havi czikkemben ugyanis főképen az országos izr. iroda körlevelével, az ezen körlevél ellen indított szegedi actióval, a nagy arányokban megindított agitatió fegyvereivel és az orthodox rabbiknak azon nyilatkozatával foglalkoztam, melyben azok »ünnepélyesen« kijelentik, hogy hazánkban két egészen különböző izraelita hitfelekezet létezik. Fejtegetésemben egy nagy nyilvánosság mellett megindult actiót tartottam szem előtt és a győri rabbi-értekezletről, mint a mely a kérdéses actió utolsó állomását jelezte, czikkem vége felé és ott is mindössze néhány sorban emlékeztem meg. De bár az értekezlet fontosabb mozzanatairól tudomással bírtam, bár a nálunk senki által még meg nem tagadott vagy meg nem támadott sulchan-áruch hősi megmentése is nyilvánosságra került, én részemről szándékosan tartózkodtam attól, hogy az értekezlet nagyralátó törekvéseivel, vagy épen annak a sulchan-áruch dolgában hozott határozatával foglalkozzam, épen azért, mert általánosságban osztom dr. Schreiner úrnak abbeli nézetét, hogy a vallásoktatás és különösen a vallásos élet kérdéseinek eldöntése egyedül theologusokra bizandó. Köztem és Schreiner úr felfogása között e tekintetben csak annyiban van eltérés, hogy míg nézetem szerint szükséges,

hogy a hason horderejű kérdésekben döntő theológusok ilyenekül elismertessenek és hogy legalább is ne történjék az, a mi a győri rabbi-értekezlet döntő tagjainak javarészével szemben történt, hogy t. i. *magának az értekezletnek lelke az értekezlet tagjairól nyilvánosan azt állítsa, hogy azok nem theologusok, hanem reverendába bujtatott filologusok,* addig Schreiner úr abban a nézetben látszik lenni, hogy épen azok előtt, kik az ő theologiai minőségüket kereken megtagadják, *a sulchan-áruch megmentése által theologusi minőségüket documentálniok kell.*

Azok a vallásbölcseleti közhelyek, melyek a rabbi úr czikkében arra vannak szánva, hogy a gyengébbek előtt az én megsemmisítésemet jelentsék, a kevésbbé gyengék előtt pedig a czikkíró úrnak egyéni álláspontját a sulchan-áruchra vonatkozó határozatban való részvétele miatt bölcseleti okokkal igazolják, és a mely részben homályos, részben körültekintő okadatolás a rabbi úr czikkének lényeges tartalmát alkotják, *az én októberi czikkemmel összefüggésben nem állanak,* mert én sem a vallásos tudatról, sem annak különböző alakulatairól, sem a rabbi gyülekezetekről általánosságban, sem a sulchan-áruchról, sem arról a bő köpenyegről nem szóltam, melyet Trencsénben szabtak, Szegeden zsinóroztak és Győrött összetákoltak, és a melybe a czikkíró úr naivitásánál fogva megható vallomása szerint minden rendű és rangú theologus összebujhatik. Ha czikkíró úr alkalmat keresett magának arra, hogy Arad jeles rabbijával folytatott nyilvános eszmecseréjekor és máskor is elfoglalt álláspontját győri magatartásával összhangzásba hozza, ehhez nekem semmi közöm sincsen, legkevésbbé van azonban incriminált czikkemnek, mely ezzel a kérdésekkel egyáltalán nem foglalkozott.

Noha theologus nem vagyok és a rabbi úrnak fennrepülő szellemhez csak áhitattal tekinthetek is fel, már egy alkalommal mégis megkérdezem a rabbi úrtól, hogy ha a győri értekezletnek az a határozata, hogy a halachikus irodalmat, annak kodifikacziójával együtt a vallásos élet kérdéseiben irányadónak tekintik is, hogy *mint a Szemle szeptemberi számában a rabbi-értekezlet megállapodása szellemében megjelent —U— jelü czikk nagyobb nyiltsággal mondja, a schulchan-áruch talaján állanak,* csakugyan olyan, hogy abba orthodox és kevésbbé orthodox theologus egyaránt megnyugodhatik, hogyan férhet össze a rabbi úrnak jelen czikkében is kiemelt nyiltságával, független gondolkozásával egy oly kijelentés, melyet nesze semmi fogd meg jól-nál egyébnek nem tekint, úgy, ha áll az, hogy a győri értekezlet e részben ujat nem határozott, és olyat nem, mely az eddigi vallásos álláspontot változtatna, akkor mit akartak? Ha áll az, a mit czikkíró úr mond, hogy a milyen tarka, az összeség vallásos tudata épen olyan vagy még tarkább képet mutat a vallásos tudat hivatott hordozóinak, a rabbiknak vallásos gondolkodása, hogyan juthatott el arra a következtetésre, hogy ennek a tarkaságnak talaján a halachikus irodalom, annak magyarázatai és a sulchan-áruch magvaiból teremjenek azok a vezéreszmék, melyek a vallásos élet és oktatás valódi czéljaira, nem pedig hogy az ő szavairól éljek: *mithikus képzetek fentartására* szükségesek?

Azonban mindezt Schreiner úr t. kollegáival, a vallásos tudat hivatott hordozóival végezze el. Az én czikkemre, ha loyalis ellenfél, az ő theologiai nagyságának szivárvány szinű köpenyegét reá ne terítgesse. Velem egészen más számadása van és én állok is elébe. De előrebocsátom, hogy én a győri rabbi értekezlettel mult havi czikkemnek csakis utolsó lapján foglalkoztam, következésképen mindaz, a mit én más vonatkozásban mondottam és a miket Schreiner úr, nem tudom mi oknál fogva, a rabbi-értekezletre mondottnak tekint, hosszabb polemia tárgyát nem képezheti. Elég, ha czikkemre utalok, alávetve azt minden józan eszű ember itéletének, a mely itélet nem szólhat másképen, mint hogy nem való, hogy én a rabbi-értekezletnek azt imputáltam volna, hogy az *másnak* a tekintélyét aláásni akarná. Részemről őszintén örülnék, hogy ha ez az értekezlet maguknak az azon résztvett rabbiknak nem ártott volna. Nem való, hogy a rabbi-értekezletnek *be nem vallott czélokat* tulajdonítottam, bár a czikkíró úrtól most utólag megtudom, hogy az értekezlet legfontosabb nyilatkozata »*nem azon czélból tétetett, hogy az nyilvánosságra kerüljön.*« Nem való, hogy azt, a mit az értekezlet mond, idétlen szószátyárkodás, vagy oly vizenyős nagy mondásoknak jeleztem volna, melyekben a mondva csinált lelkesedés melege mutatkozik, jóllehet ha mindazok után, a miket czikkíró úr a mithikus képzetek fentartásáról és a győri sulchan-áruch-mentő határozatról mond, egybevetjük a rabbi úrnak ez utóbbi határozat iránti lelkesedését, feltéve, hogy a modern theologia szellemében más alkalommal tartott excursióit komolyan veszszük, különösebb

sértés nélkül, mondva csinált és mesterségesen melegítettnek lehetne is tartani.

A czikkíró úr kijelenti, hogy ő és társai nincsenek abban a helyzetben, hogy azon törvények ismeretében, a mik szerint vallások élnek és fenmaradnak, tőlem tanácsot fogadhasson el. Ily tanácscsal én az uraknak nem is alkalmatlankodtam, mert a felnőttek oktatását hivatásomnak nem tekintem. Ahhoz azonban feltétlen jogom van, hogy a hitfelekezetet, annak jogállását és külső szervezetét érintő kérdésekhez hozzászóljak, hogy egy bizonyos részről folytatott egyoldalu agitácziót jellemezzek és hogy a felekezeti bajok gyógyítása körül folytatott kuruzslásokkal szemben a magam — sok más pártokon kivül és pártokon felül állók nyilatkozatával igazolt — véleményét kellőképen okadatolva előadhassam. Szabadságában áll mindenkinek, hogy nézeteim helyességét megvizsgálhassa és én ezek védelmében mindenkivel szemben helyt állok. De tessék a dolognál maradni és nem úgy cselekedni, mint az általam már egy alkalommal felhivott Bodóné, a ki tudvalevőleg másról beszélt, a mikor a bor árát kérték.

Leginkább felháborította czikkíró urat az, a mit a rabbiképző-intézetből kikerült rabbikra nézve mondottam és voltaképen ez az, a miért Schreiner úrnak felelettel tartozom. Nem térek ki előle.

Az, a ki nemcsak a vallásos tudat és hordozásának bölcseleti fogalmaival foglalkozik, tudja, hogy legfőképen az országos rabbi-szeminárium felállításának kérdése volt az, mely a hitfelekezetet pártokra szakgatta, majd pedig az intézet létesítése volt az, mely az orthodoxia kibékülésének állandó akadálya volt. Nem keresem most és nem is ide tartozik annak a vizsgálata, hogy vajjon az orthodoxiának a rabbi-szeminariummal szemben elfoglalt álláspontja helyes volt-e vagy sem, azt sem kutatom, hogy minden vonalon őszinte volt-e a szeminarium ellenében felhozott *vallási aggodalom*, de tény az, és ezt a ki a magyar zsidó felekezet újabb történetét nem üres jelszavak útján ismeri, nem tagadhatja, hogy a szeminarium a magyar hitfelekezet pártjai között az Eris-alma jelentőségével bírt és továbbá tény az is, hogy az orthodoxia, jelesül az orthodox papok részint daczból, részint lelkiismereti aggodalmakból, részint pedig pártfegyelemből, *az országos rabbi-képző intézettel szemben* annak konzervativ

szelleme és a nyert konczessziók daczára, ellenzéki álláspontot foglaltak el. *Már most kérdem én minden komoly és gondolkozó embertől, hogy vajjon az orthodoxismus által a multban neheztelt rabbi-képző legelső növendékei alkalmasak-e arra, hogy a felekezet kebelében dúló egyenetlenségek eloszlatására irányuló mozgalom élére állíttassanak? Vajjon akkor, midőn az orthodoxia magát a rabbiképző-intézetet, annak felállítását és berendezését, bár alaptalanul, a sulchan-áruch alapjárál támadta volt meg, komoly és érett megfontolás számába jöhet-e még most a nevezett intézet volt-növendékeinek kezdeményezésére alakult rabbi értekezletnek a vallásos életet, a vallásos tudatot vagy épen vallási törvényeket érintő határozata?*

Midőn tehát a rabbiképző-intézet volt-növendékei, noha jól tudják, hogy ez intézet a mosaico-rabbinikus alapon áll, noha tapasztalatból tudják, hogy ez intézetben az intézet szervezeti szabályzata 17. §-ának megfelelően a szertartási kodexekből (turim és sulchan-áruch) a rabbi-hivatalra szükséges részek kötelező tantárgyképen előadatnak, noha látják, hogy a működésök terét képező hitközségeknek soha sem jutott eszökbe, hogy a sulchan-áruchot megtagadják, mégis szükségesnek és ildomosnak tekintik annak ünnepélyes kijelentését, hogy a sulchan-áruch alapján állanak és midőn ily módon közvetve vannak a feltevésnek engednek tért, hogy eddig ez így nem volt, mert ha így lett volna, a kijelentés szükségét fenforogni nem látták volna: joggal mondhattam azt, a mi a rabbi úréknak oly zokon esett, hogy jobban cselekesznek, *ha inkább azon vannak, hogy magatartásuk és működésük által azon intézet iránt, mely öket nevelte, a bizalmat nevelik.*

Ugy de a győri rabbi-értekezlet — veti ellen a czikkíró — a sulchan-áruchra vonatkozó határozatát politikai okokból és azért hozta, hogy a kongresszusnak e tekintetbea elkövetett hibáját helyrehozza és így a felekezeti egységnek tegyen szolgálatot. Minő tájékozatlanság és mekkora önhittség!

El kell hát itt is mondanom, hogy a megdicsőült *b. Eötvös* József kultuszminiszter 1868. évi december 14-én, midőn a kongresszust megnyitotta, örökbecsű beszédében a következőket mondotta: »Az egyházi ügyekre nézve azonban meg kell jegyeznem, hogy e kongresszus a kormány által csupán az izraelita vallás testületek *külső* szervezetének és hatáskörének megállapí-

tására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, *a hitelvek és vallástanok tanácskozásainak tárgyát nem képezik«*, hogy *dr. Hirschler* Ignácz a kongresszus elnöke 1868. évi deczember hó 17-én, midőn elnöki székét elfoglalta, kijelentette, hogy »oly intézményeket fogunk életbeléptetni, melyek *hagyományos vallásunkhoz való hü ragaszkodásunk mellett* körünkben a közművelődést ápolni és terjeszteni képesek lesznek« és hogy ugyanő a vallási kérdések taglalását számos következő alkalmakkor is hatáskör hiányára való utalással megakadályozta. A kongresszusi határozatok és szabályok nem tartalmaznak olyat, a mi a sulchan-áruch alapjáról pártszenvedély nélkül megtámadható lenne, így a rabbi-képző-intézet felállítása tárgyában hozott határozat 2. §-a így szól: »*A rabbi-képző-intézet szorosan a mosaico-rabbinikus tan alapján álland; a talmud és szertartási törvények tanításáról különösen gondoskodand.*« Azonban nem akarom mindazt itt felhozni, a mi annak a bizonyitására szolgálhat, hogy a kongresszus e részben hibát nem követett el és hogy a sulchan-áruch kérdése a felekezeti egységnek komoly akadályát nem képezte, csak egyet kivánok itt kölönösen kiemelni, a mi kevésbbé ismeretes és a mi azért érdemel kiváló figyelmet, mert úgyszólván nyomban a kongresszus után és jóval a szeminarium felállítása előtt történt. Tudvalevő, hogy a kongresszus után a vándor apostolok szóval és a szóra alkalmatlanok röpiratokban valósággal izgattak a kongresszusi határozatok ellen. Ily izgatások miatt számos óvással és panaszszal fordultak a miniszteriumhoz, a ki e panaszokat *dr. Hirschler* Ignácz, mint az 1870-ben még fennállott kongresszusi bizottság elnökéhez küldötte le véleményezés végett. *A kongresszusi bizottság* 574/1870. szám alatt kelt *véleménye alapján* a miniszter 1870, évi február hó 9-én 2497. szám alatt kelt és az akkori kerületi biztosoknak megküldött rendelettel kimondotta, *hogy miután az óvást tevő hitközségek a szervezeti szabályzatnak lett alávetésük által a »Sulchan-áruch« vallástételeit vélik feladottaknak, a hitközségek értesítendők: miszerint a szervezési szabályzat csak a községek adminisztráczióját szabályozza, istentiszteleti és szertartási tekintetben pedig mitsem tartalmaz, ez utóbbiak iránt minden hitközségnek teljes önkormányzati és önmeghatározási jogot biztosítván, ennek következtében teljes jogukban áll a hitközségeknek alkotandó külön szabályzatukban, mind hitközségi intézményeik iránt azt határozni, hogy azok a*

Sulchan-áruch« követelményeinek megfelelők legyenek, mind pedig rabbijukat arra kötelezni, hogy ezek magukat azon szabványokhoz tartsák, melyek a »Sulchan-áruch«-ban foglalvák.

Mindez a győri rabbi értekezlet előtt semmit sem jelent, mert kik és mik azok, a kik az orthodoxokat eddig a sulchan-áruchchal kinálták, a Győrött találkozott theologusokhozképest?

Czikkének a végén azt mondja, dr. Schreiner úr, hogy most már láthatom, hogy nincs okom sajnálkozásra, mert a fiasco, melyről a Szemle októberi számában szóltam, csak az én képzeletemben létezik. Dehogy lehet ezt belátni, hiszen a rabbi úr czikke a legfényesebb bizonyság a mellett, hogy a győri értekezlettel csakugyan fiascot vallottak. Maga a kezdeményezés is meggondolatlan. Az egység létrejöttének pedig a sulchan-áruch akadályát nem képezte és nem képezi ma sem. A fennálló szabályok — nem szólok a congressusi statutumokról — a hitközségeket egyáltalán nem gátolják abban, hogy alapszabályaikba felvehessék, miszerint vallási kérdésekben a sulchan-áruch alapján állanak, és misem akadályozta őket abban, hogy intézményeiket a sulchan-áruch követelményeinek megfelelően rendezhessék be.

Hogy fiascot vallottak, az a fenntiek után bizonyításra nem szorul és csodálatos, hogy midőn hivásukra az országnak koruk és tudományuknál fogva kiválóbb művelt rabbijai közöl egy-kettőnél több alig jelent meg, midőn az orthodox és status quo rabbik bár ékesen irt héber levelekkel és a szegedi szervezeti javaslat példányával megkapták a maszlagot, távol tartották magukat és mindössze egy-kettő adott magáról udvarias válaszlevélben életjelt. Schreiner úr azt mondja, hogy a fiasco csak az én képzeletemben létezik. Fájdalom, ez nem így van, és sajnos, hogy *ezzel az értekezlettel compromittálták azt az eszmét, mely a hitfelekezet saját erkölcsi erejéből keletkező és önnön kebelében tartott gyülekezeteiben nyilvánul.* Vigasztalást csak abban a reményben kell keresnünk, hogy nem lehet nagyon távol az az idő, melyben a hitfelekezet jobbjai az ezen eszmén ejtett csorbát kiköszörülni fogják. Magától értetődik, hogy a theologiai kérdések eldöntése a laikus elemre bizható nem lesz, sőt hiszem, hogy úgy Schreiner úrnak, valamint többi kartársainak, tán még előbb, mintsem hinnék, módjuk fog nyílni, hogy a hatáskörükbe tartozó kérdéseket egymás között talán épen egy országos rabbi rétekezleten tisztázhassák. Mert bár azt hiszem, hogy a győri

értekezlet egy megfontolás nélküli tett volt, soha sem vontam kétségbe, hogy azok, a kik egy ügyes rugó hatása alatt odatereltettek, teljes jóhiszemben cselekedtek. E folyóirat októberi számában közzétett czikkem utolsó mondatában ennek nyilt kifejezést is adtam, midőn rámutattam arra, hogy a szegedi actio »*a kóros anyagot szórványosan a jóhiszemü és az ügy iránt lelkesedö jobb elemekbe is bevinni igyekezett.*« Schreiner úr jelen czikkét is tévedésnek tekintem, és ha nem követelné, hogy védelmének, vagy ha jobban tetszik, visszaverésének itt hely adassék, részemről az ujabban felkavart béke érdekében jelen fejtegetésről szívesen lemondtam volna, amint hogy készséggel megragadom ez alkalmat, hogy kijelentsem, a mit októberi czikkem elolvasása kétségtelenné tesz, hogy én megtámadtam ugyan a szegedi actiót — utólag a dolog érdemével össze nem függő néhány keményebb szót sajnálok — pár szóban, megengedem tán erősen megérintettem a rabbi-értekezletet is, de sértő szándékom nem volt és *mindezt a mindenek fölé helyezendö ügy érdekében tettem.*

Végül még a felekezet szervezési ügyéről kellene szólnom, de itt megelégszem, ha a folyó évi október hó 29-iki »Egyetértés«-nek *a képviselöház pénzügyi bizottsága elözö napi üléséröl* hozott tudósításból az idevonatkozó részt lenyomatjuk, a mint következik:

Gr. Csáky miniszter az izraeliták ügyére nézve hozzá intézett kérdésre megjegyzi, hogy nehéz ugyan az adminisztrácziónak dogmatikus ügyekben dönteni, de szóló reméli, hogy lehető lesz oly szabályzatot alkotni, mely a fennálló differencziáknak véget vethet.

Eötvös Károly azt tartja, hogy az államkormánynak lehetetlen ignorálni azt, hogy az izraeliták maguk közt dogmatikus természetü különbségeket fenforgóknak állítanak. Nem helyeseltheti szóló, hogy a miniszterium a zsidók ügyeibe — igaz, hogy az illetők panaszai folytán — mélyebben beavatkozik, semmint helyes és czélszerü lenne.

Gróf Csáky miniszter ismétli, hogy kivánatosnak tartja az ügy törvény útján való szervezetét, de azt nehezíti ez idő szerint a zsidóság kebelében fenforgó ellentét. *Reméli, hogy ezen inkább csak hitközségek alapítása közben támadó differencziák meg fognak szünni s akkor lesz helye a törvény általi egységes szabályozásnak.*

Darányi hangsúlyozza, miként, ha arról van szó, hogy az állam valamely felekezetet támogasson, abban az irányzatában, mely azt a társadalomhoz közelebb hozza, nem megbénítani, hanem elömozdítani kötelessége azt az államnak.

Helfy elvi szempontból igazat ad ugyan Eötvösnek, de viszont abból a szempontból, hogy számolni kell a tényleges viszonyokkal, csak helyeselheti a miniszter várakozó álláspontját. A miniszternek rendkivül érdekes előadásáért csak köszönetet mondhat szóló.

Hegedüs Sándor azt tartja, hogy se a bizottság, se a ház nem fog jól cselekedni, ha az izraeliták közti belső viszályba beleelegyedik. A miniszter felfogása szóló nézete szerint egészen olyan, a melyet egy alkotmányos magyar miniszternek el kell foglalnia. Ha a miniszter tisztán adminisztrativ szempontból s nem a lelkiismereti szabadság tekintetében oda igyekszik a dolgot terelni, hogy az izraeliták ügye rendeztessék, ezt csak helyeselni lehet.

Amit gróf *Csáky* Albin kineveztetése alkalmából reményként nyilvánítottunk, beteljesedett s a miniszter úr nyilatkozatai fényesen igazolják, hogy az országos izraelita iroda álláspontja, melyet a magunk részéről is támogattunk, helyes volt. A miniszter úr szavai *majdnem szóról szóra megegyeznek az országos izr. iroda körlevelének idevonatkozó részével*, a mi önmagában véve is elegendő annak igazolására, hogy a helyzet ismeretében szóltunk és hogy teljes joggal támadtuk meg azokat a törekvéseket, melyeknek czélja nézetünk szerint más sem lehetett, mint tán a személyes ambitiónak oly módon való kielégitése, hogy a tények és csendes, de tudatos müködés által érlelt sikerek érdemjutalmazásra lefoglaltassanak.

Szünjenek immár e kellemetlen incidens utóhangjai és egyesüljünk ujabb közös reményekre, közös tettekre.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

Hochmuth Ábrahám.

Prágában Hochmuth egyetemi tanulmányain kivül a rendelkezésére álló idejét a talmud és vallásbölcseleti müvek, különösen Bachja »a sziv kötelességeinek tanáról szóló könyve« és Júda Halévi »Kuzari«-jának tanulmányozására fordította. Ez utóbbiakat Rapoport rendesen a talmud előadásait megelőzőleg értelmezte néhány kiváló tanitványnak, mely csoporthoz, Hochmuthon kivül, Rosin Dávid és Kollinszky Adolf is tartoz-

tak. Nagy előszeretettel hallgatták ezek Sachs Mihály elmemozdító fejtegetéseit a zsoltárokról is, melyeknek bevezetése által rendkivüli mértékben hatott a fiatal szellemre, lelkesedést keltvén bennök az őshéber lirai költészet elragadó szépségü termékei iránt. Mennyiben járult ez utóbbi előadások megkedveltetéséhez Sachs igéző egyénisége, kitünik a barátok között későbben folyt levelezésből, melyben a mesterről a rajongással határos szeretet és tisztelet kifejezéseiben szólanak. S ha emberfiára valaha alkalmazni lehetett a talmud amaz ismeretes mondását: »A modorból, hogyan siratnak valakit, megismerhetni, ha vajjon az illető részese-e a tulvilági üdvösségnek,« [1]) akkor bizonyára Sachs volt az. »Bizony! Isten keze nehezen talált bennünket« — irja Rosin 1864. márczius 20-án földig sujtott barátjának, Hochmuthnak — »veszteségünk megmérhetetlen s érezhetővé teszi magát lépten-nyomon. Az esemény még ma is rám nézve hihetetlen. Még mindég néha annál a szándéknál kapom magamat rajta, hogy valami hiradással vagy kérdéssel forduljak a szeretve tisztelt baráthoz. Mint egy álomból, ugy ébredek fel aztán a borzasztó valóra.«

Hochmuth szive pedig csaknem megszakad a páratlan tanitó és pártfogó halálának hirére. »A nélkül, hogy a veszedelemről, melyben a drága fő forgott — irja Hochmuth 1864. febr. 8. a »Neuzeit« számára — vagy a nagy veszteségről, mely a zsidóságot fenyegette, a legkisebb sejtelmünk lett volna, jött a megrenditő hir, hogy kidőlt az élők sorából, kihez annyian mély hódolattal irányozták tekintetüket, kit barátai határtalan odaadással szerettek, kihez tanitványai, mint egy eszményképhez föltekintettek, hogy szellemének sugarai mellett minden jó és igazért, minden nemes és szépért hevüljenek, hogy gondolkozása módjának magaslatára fölemelkedjenek és egész teljességökben, nemes érzelmeinek árjában tisztuljanak és finomuljanak. A zsidóság benne egy jellemet veszitett, a mely mint gránitoszlop, az idő hatalmas árjának hullámcsapása és torlódása közepette az emberiség szilárd, örök alapján rendithetetlenül állott. A zsidóság egyik leghűségesebb fiával szegényebb lett, a kiben a zsidó hitvallás örök tartalma a legnemesebb alakban megtestesült, és átszellemült nyilvánuláshoz jutott volt. A zsidó tudománynak egy

[1]) Sabb. 153. a.

lángelméjű munkással kevesebbje van, a ki a klasszikai ókor alapos ismeretétől ittasan, a modern kor műveltségének magaslatán állván, azon gyöngéd szálaknak utána nyomozott, melyek a zsidó gondolkodók termékeit a világirodalommal összekötik, s a ki az idők folyamán elhomokosodott csatornákat, melyek által buvárain a kor szellemével érintkeznek, ismét feltárta.« Hogy az ily tanitónak hatása és befolyása tanitványaira nemcsak a szerint mérlegelendő meg, mennyit és mit köszönhettek a mesternek tudományos képzettség és ismeretkörük tágulása dolgában, hanem inkább amaz eleven példaadás és magatartás szerint, melylvel a mester élete czéljait megvalósitani törekedett, szóval, hogy az ilyen mester tanitványaira erkölcsi sulyával még hatványozott mértékben hatott, mint tudományos tekintélye által, arról meggyőződhetett mindenki, kinek módjában volt Hochmuthhal közelebb viszonyba jönni, vagy akár csak egyéniségének különösen ismertető sajátságaival megismerkedni. Hochmuth személyes volta csaknem szakasztott mása azon jellemrajznak, melyet Szántó Simon Sachsról nagy vonásokban ecsetel: [1]) »Az ő nyilvános személyisége létének legjelentéktelenebb oldalát képezte, azonkivül pedig hiányzott neki még az a mindennapi nyájasság és hozzáférhetőség, mely fecsegő közlékenysége mellett kebelében nem rejt valami szentélyfélét, melyhez a belejutást el lehetne tiltani. A ki önmagában nem önálló, az nem magába zárkózott, s nem is lehet soha rideg, annak nincs titka, s nem is tisztel ilyent s azért azt mondják róla, hogy társas, barátságos, hozzáférhető. De a ki, mint Sachs is, teljesen sajátságos, független, teljesen egyéni és sajátságos kinyomatu és jellegü, annak egész benső élete egy szent templom, melybe szentségtelen tekintetnek nem engedi meg, hogy belehatoljon, az mindég kifelé ellenzékeskedésre és tagadásra késznek látszik, az könnyen félreismertetik, hogy ha az élet köznapi nyelvére akarják fordítani, s nem alkalmazható az időjárás légsúlymérőjéül, mert az idő *mellett* s nem *benne* áll.« Hochmuth nemcsak annyiban nevezhette magát Sachs tanitványának, a melyben közvetlen érintkezés következtében köszönhette neki tudományos ismereteit és látó körének tágulását, vallásos irányát s tájékozódását az akkortájt javában folyt felekezeti surlódások és viszályok közepett, miknek szinte-

[1]) »Neuzeit« 1864. 6. sz.

réül különösen Németországban szószék, zöld asztal és időszaki irodalom szolgáltak, de különösen annyiban is, a mennyiben egyénileg is sokat sajátított el Sachs természetéből, a külvilággal szemben tanusított magatartásából, emberek és tárgyakról táplált nézeteiből és egyéniségének minden tekintetben s minden alkalomból való megóvásából. Egyáltalában a tanitványok méltóknak bizonyultak mesterökre, s gondolkodás, következetesség és jellemegyöntetüség tekintetében a hasonlatosság a három fent megnevezett barát között szembeötlő. Ezek közül Kollinszky Adolfnak a két bajtársétól különböző sors volt a csillagokban megirva. Érdemes, hogy erről Hochmuth sajátkezü följegyzései nyomán egyet-mást közöljünk.

Dr. Kollinszky Adolf, Falk Miksa, a »Pester Lloyd« szerkesztőjéhez közel rokonságban álló előkelő családban 1826-ban születvén, 6 gimn. osztályt és az egyetemet, a filozofiai két évi tanfolyamot bevégezvén, 1842-ben Prágába ment, hogy a héber tudományokban magát kiképezze; 1845-ben a bölcsészeti doktor czim elnyeréséhez szükséges szigorlatokat letevén, 1846. Berlinbe ment, tehát ugyanazon évben, midőn Hochmuth onnan hazakerült, hogy a miskolczi iskola igazgatását átvegye, a berlini egyetemet Rosinnal együtt látogatta, a kivel együtt is lakott. 1848-ban haza sietvén, hogy itt különféle bizottságok működésében részt vegyen, szeptember havában közhonvédnek is be akart állani. Hogy szülei a heves természetü fiatal embert szándékától elvonják, beleegyezésüket adták ahhoz, hogy Prágába menjen, hová gyöngéd viszony vonzotta. Október elején Bécsbe érkezvén, részt vett a kitört utczai harczokban, mint közkatona. Október 5-én az engesztelési ünnep előestéjén délutáni 3 és 4 óra tájban a vendéglőbe jött, hogy valamit ehessék a bőjtnap előtt. Az evés után fegyvert ragadván, el akart rohanni. A vendéglős erre megszólítja: »Herr Doctor! Werden Sie nicht heute am heiligen Versöhnungstage in den Tempel gehen?« »Nein!« volt a felelet. »Für Gott, Recht und Freiheit muss auch ich kämpfen!« és avval elment. A fegyvertárt ostromló ifjuság első sorában küzdvén, első is volt az elesettek között. »Midőn halálát a Pesten megjelenő »Ungar«-ban olvastam« — irja Hochmuth — »szivem csaknem megrepedt fájdalmában, és szent kötelességemnek tartottam ezen szeplőtlen jellemü és erkölcsü, nagy tehetségü és a szabadság eszméjeért lángoló rabbi-jelöltnek s hü

barátomnak »Denkblätter, gewidmet dem am 5-ten Október 1848. in Wien bei Erstürmung des Zeughauses gefallenen, dr. Adolf Kollinszky.« Prágában 1849. megjelent munkámat szentelni.« Ezen mű, mely a fiatal szabadsághős szüleinek költségén adatott ki, a könyvkereskedésbe nem jött, s csak rokonok és barátok közt lett kiosztva, dr. Kollinszky életrajzát és hátrahagyott irományaiból szedett költemény-töredékeket, továbbá több a héberből fordított költeményt s prózai dolgozatát tartalmazza. Igy örökitette meg Hochmuth fiatal barátjának a szabadságharczi dicső történetében is helyet érdemlő emlékét, Rosin pedig »a szövetségben a harmadik« egy könyvbe, melyben Kollinszky Prágában való együttlétök emlékeül megajándékozta, azon szavak után, melyekkel azt neki dediciálta, ezeket irta: בשנת ת״ח לפנות ערב ביום הכפורים כבה נר חייו בנפלו חלל בין הנלחמים בחוצות וויען! צר לי עליך אחי מה נפלאתה אהבתך לי! עליך אתאבל כל ימי חיי[1]. Kollinszky barátjának halálhire, mint említve volt, Hochmuthot már Miskolczon találta, hová 1846. év elején a miskolczi hitközség elöljárósága által meg lett hiva.

Hochmuth szegődtetése, mint a miskolczi »héber-magyar iskola főtanítója« csak hosszabb levélváltás és a kölcsönös feltételek tüzetes megvitatása után következett be. A mint az azon időből fenmaradt jegyzőkönyvi töredékekből kitünik, a megválasztott főtanító állásának elfoglalását attól tette függővé, hogy iskolai ügyekben minden kivülről jövő mindennemü befolyástól menten és teljesen önállóan intézkedhessék. Nem volt kifogása az ellen, hogy »mindennemü vallásos vagy a rabbiság hatáskörébe tartozó kérdésektől tartózkodjék,« de a főtanitói teendőkre nézve szabad kezet követelt magának. Azonban az elöljáróság nem igen mutatott hajlandóságot féltékenyen őrzött s eddigelé csaknem minden megszorítás nélkül gyakorolt jogáról az iskolával szemben lemondani, de határozatilag kimondotta, hogy a főtanitónak az iskola szervezésénél döntő befolyást biztosít, »annál is inkább, mivel az ujonnan megválasztott Hochmuth ur irányában a legnagyobb bizalommal viseltetik, s minden az iskola javát czélzó intézkedését örömmel fogja teljesíteni.« Miskolczi barátainak tanácsára és biztatására, különösen pedig Zuckermandel Móricz, Vigh Bernát, dr. Kaczander Áron, dr. Kiss Ja-

[1]) Magán közlés, melyet dr. Rosin Dávid tanár úrnak köszönök.

kab, Berger József, Grünblatt Henrik, Eigner Anselm és Fleischer Ábrahám iskolaszéki tagok részéről nyert felvilágosításra, miszerint az elöljáróságot a főtanitó működése elé szabott feltételek megállapitásánál csakis a jó ügy, illetve az iskola-ellenes áramlatra való tekintetek vezérlik, Hochmuth 1846. évi nov. 1-én uj állását elfoglalta. Hogy mily szellemben fogta fel hivatását, mint iskola igazgató, erről tudomást nyerünk, ha figyelemmel olvassuk végig 1851-ben ugyancsak Miskolczon német nyelven megjelent »A zsidó iskola Magyarországon a milyen az valójában és a milyennek lennie kellene« [1]) czimü művét, melyet mi Hochmuth pedagogiai hitvallásának neveznénk, a mennyiben az az iskola-élet jelenségeiből s tapasztalataiból levont elméletet és tanulságokat tartalmazza. S valóban, ha tekintetbe veszszük, hogy mily viszonyokkal kellett akkortájt a tanitónak már nyelvi tekintetben is megküzdenie, akkor teljesen igazoltnak fogjuk találni Hochmuthnak abbeli nyilatkozatát, hogy »ha már *egy* nyelvnek az uralkodása valamely iskolában nem biztosít még a felmutatandó eredményekről, de az kétségbe nem vonható, hogy azok a nyelvdualizmus mellett egyáltalában nem valósitandók.« Mondanunk sem kell, hogy az ilyen visszás iskolai viszonyokon való javítási kisérletek sokfelé akadályokba ütköztek, majd bizalmatlanságot, de még ellenszenvet is szültek.

Hochmuth azon iskolánál, melynek igazgatását magára vállalta, öt tanitót talált, a kik közül négy német, és egy magyar ajku volt, mig az iskolai növendékek közül, miként az elődök Babylonban, sokan csakis a romlott német jargonban, egy része pedig csak magyar anyanyelven tudták magukat kifejezni. E türhetetlen állapotnak lassankénti megszüntetése czéljából a 3-ik és 4-ik osztályban Hochmuth a bibliát magyarul kezdte tanitani. De minő vihart keltett ebbeli kezdeményezése a község kebelében! Oda volt egyszerre a »legnagyobb bizalom,« melyről Hochmuthot szegődtetése alkalmával biztositották, s a pozsonyi iskolának egyik régi növendéke, Kohn Ch. H. mohón kapott az alkalmon, hogy az aggályt keltett ujitás felett avval az élczczel törjön pálczát, hogy a különbség az eddigi és a mostani uj bibliafordítás közt abból áll, hogy amaz Pesat-ot (egyszerü értelmet) az uj pedig a dóvor-

[1]) »Die jüd. Schule in Ungarn, wie sie ist, und wie sie sein soll« (Miskolcz, B. Deutsch.)

achert (átvitt, más értelmet és egyszersmind czélzás a tiltott ételekre) veszi tekintetbe.

De maguknak a német ajku, különben jeles tanitóknak sem volt inyökre a főtanitónak a többiek felett gyakorlott fennhatósága, intra muros csak meg volt a csend és béke, az egyetértés és összetartás az iskola elleneseivel szemben, de extra muros szakadatlanul járta a huza-vona, a megszólás, az áskálódás és személyes támadás, melyek ellen Hochmuthot csakis öntudatos lénye, méltóságteljes magatartása, hajthatatlan jelleme, és az aljas gondolkozás elleni érzéketlensége védelmezték. S daczára mind eme torzsalkodásoknak, a legjobb intencziói ellenébe gördített akadályoknak, a miskolczi iskola Hochmuth »főtanitósága« alatt »azzá lett, a milyenné lennie kellett,« s ha nemcsak a vak véletlennek, hanem a nevelés-oktatás alapvető módszerének is tulajdonítunk némi befolyást arra a társadalmi állásra, melyre az elemi iskola növendéke, a korral és tudománynyal haladva, későbben felküzdötte magát, akkor Hochmuth miskolczi tanitványai, az Ormodyak, a Sauerek, Stillerek, Bródyak, Moskovitzok stb. élő tanubizonyságok a mellett, hogy a miskolczi iskola igazgatásánál alkalmazott nevelés-oktatási elvek és elméletek mégis csak helyesek voltak. Hochmuth egész lénye át volt hatva ama meggyőződés által, hogy »az iskola élén, ha annak benső, erőteljes életet és külső tiszteletet akarunk szerezni, tetterős férfiak, de nem gyengék, hivatottak, de nem bérenczek, bensőleg átképzett szellemek, de nem üres fejüek kell, hogy álljanak. Az iskolahivatal méltóságának és magasztos jelentőségének tudása által áthatva, a tanitás szakához való benső hivatottság zaklató és figyelmeztető hangja által indittatva és azon benső ösztön által hajtva, hogy a gyüjtött tananyag az ifjuság köztulajdonává váljék, az olyan férfiak tetteiknek elismerést, szavaiknak érvényt, tevékenységöknek eredményt és az iskolának azon rangot fogják megszerezni tudni, mely azt az állam üdvére és boldogságára való befolyásánál fogva megilleti. Ha valahol egy iskola-ügynek, a magyarnak van szüksége ily lelkesült előharczosokra, hogy itt egy uj utat törjenek, ott egy vad dudvával benőtt iskola-pályát nyissanak.« [1]) Csakhogy a dudvával nem mindenki bir, fejére nő az gyakran s csak nagynehezen bontakozhatik

[1]) Die Schule 108.

ki belőle. Hogy ezt Hochmuthnak is kellett tapasztalnia, elbeszéli maga.[1]) Véglegesitését kérte három évi ideiglenes működés után. Véd- és daczszövetséget kötött a főtanitó tanitótársaival, a kiknek számára szintén kérte a véglegesítést. A község megtagadta. Hochmuth, a ki ekkor lemondott, magániskolát nyitott a »sötét kapu« alatti lakásán. Iskolája Stiller Bertalan, Patzauer Mór és még két falusi fiuból állott, mig a Sauer lányok, jelenleg férjezett Berger, Beimel és Herz a leányiskolát képezték, az áldott lelkü és ritka műveltségü Hochmuthné szül. Sluzker Anna vezetése alatt. Hochmuth ez idő szerint, csalatkozásai s egyéb keserü tapasztalatai következtében csaknem reményt vesztve nézett volna a jövő elé, ha házi védőangyalán kivül, nem állott volna oldala nellett Heilprin Mihály, a lángeszü tudós és lánglelkü barát,[2]) a kinek a sors 1852. évi junius havában megjelölé az utat Amerikába, mig a másik barátot Kulára szólitotta.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

(Vége következik.)

*

Nagy emberek életét és törekvését csak nagy emberek itélhetik meg helyesen. Bizonyos, hogy dr. Klein Mór főrabbi úr tökéletes életképet tud Hochmuth Ábrahámról elénk állítani, még ha némely apró-cseprő részletet fel sem emlit. Csakhogy ki-ki mást-mást keres egy életrajzban és én, miként az a bizonyos varga, a ki Apelles világhirü képfestő kiállított festményén a lábbelin talált hibát, én is, mint gyermektanitó, e Klein úr Hochmuthján nem találom a gyermekkor viselt dolgait. Talán van a Magyar-Zsidó Szemlének olyan olvasója, a ki az én szerény soraimat is elolvassa, melyekkel e hiányt helyreütni szándékszom.

Hogy honnan vettem én a Hochmuth gyermekkorára vonatkozó hiteles adatokat, az azonnal ki fog tünni.

E század első éveiben *Deutsch Mózes* nevü zsidó ember élt Baán (Trencsénm.) helységben. Ez a Deutsch M. Illésházy gróftól bérben birta a regálékat. Isten megáldotta őt gyermekekkel és gazdagsággal. Egyik leányát reb *Mayer Hars Maislis*,

[1]) Magyar-Zsidó Szemle V. évf. 8. sz. 565. l.

[2]) L. u. o.

a kit a Chatham Szófer ajánlott Deutsch Mózesnek, vette feleségül, egy másik leányát a Berlinben nevelkedett igen művelt lelkü Deutsch (Skuts) Sámuel, kinek három gyermeke él itt Budapesten (Deutsch Henrik igazgató, anyósom és Kovács Fülöp magyar állam vas. felügyelő). Harmadik leányát, *Perl* nevüt Hochmuth Pinkász, egy baáni jómódu kereskedő feltünő szépségü fia vette feleségül. Perl és Pinkásztól származott Hochmuth Ábrahám.

Mint anyósom[1]) beszéli, a kis Ábrahám nagyon fürge, élénk eszü gyermek volt. Csak 6 éves koráig járt a baáni zsidó iskolába, mely akkoriban igen jó iskola volt.

Hat éves korában reb Mayer Hars talmud-iskolájába került a kis Ábrahám. Nemcsak az a körülmény vált a kis Ábrahám javára, hogy nagybátyja lőn első talmudtanitója, hanem még inkább az, hogy ez az iskola nagyszülei házában volt, mert reb Mayer Hars מטה כסא, שלחן ומנורה mellett még egy nagy termet kapott apósa házában, a hol mintegy 25 báchur leste ajkairól az elmeélesitő talmudmagyarázatot.

Nagyobb rátermettséggel, őszintébb odaadással alig tanitotta valaha rabbi a talmudot, mint Hochmuth tanitója. Tul akart ez tenni családja minden férfi tagjain, kik valamennyien a rabbi tisztséget viselték. Atyja Szeredán volt rabbi. Tőle jutott egy כפר היוחסין birtokába, melyből kiderült, hogy a *Toszefoth Sabbath* ivadékából való. Egyik testvére Szigetvárott, egy másik Szt.-Gróthon volt rabbi, egy nőtestvére pedig a vág-ujhelyi dajjánnak volt a felesége.

Nem egyszer érezte Hochmuth is tanitója testemésztő lángbuzgalmának szurásait. Szerencséje, hogy a nagyszülék házában van, szerencséje, hogy az anya őrködő szemei lépten-nyomon kisérik: mert reb Mayer Hars az ő túlbuzgóságában amint a maga testét tönkre tette: Hochmuthét is, a gyenge gyermekét megsemmisiti. Jó hatással volt bizonyára Hochmuth kedélyképzésére az is, hogy unokaöccse Deutsch Henrik, szintén iskolatársa lőn. Persze, ő már akkor »nagy báchur« volt, már négy év óta tanulta a talmudot, mikor a kis Chajeml is a báchurok sorába lépett. Még négy esztendeig tanult Hochmuth reb Mayer Harsnál és osztozkodott Deutsch Henrik örömében, fájdalmában.

[1]) Anyósom, Deutsch Henrik úr állitása szerint, 83 éves.

Csak péntek este volt a két rokonnak szünetje, különben soha éjfél előtt nem hunyhatták le fáradt szemeiket nyugalomra és a pirkadó nap első sugara már ott lelte őket a vastag gemárá rejtelmes lapjainál. De jóságos Gondviselés ugy intézte, hogy reb Mayer Harsot meghitták Lévára, hogy az ottan megürült rabbi széket elfoglalja. A tanitó távoztával feloszlott a baáni jesibá, kiki szive sugallata szerint a hová akart, mehetett; csak Hochmuth követte tanitója parancsolatát és Vág-Ujhelyre költözött. Annyi bizonyos, hogy itt sem bántották őt anyagi gondok, mert megint csak rokonai házában élt, de bizonyos az is, hogy az itteni tanulmányok sovány táplálékot nyujthattak nagyratörő szellemének, azért is nemsokára Nyitrán látjuk, mint a nagyhirü Benét Ezékiel tanitványát. Ide nem parancsszóra, hanem szive-lelke elhatározásából jött — és ez volt életének első önálló lépése. Az önálló ifju további fejlődését dr. Klein Mór főrabbi úr mutatta ki.

Budapest. SCHÖN JÓZSEF,
fő. községi isk. tanitó.

Szemle.

Gróf Csáky látogatásai.

Valahányszor kiválóbb férfiak vagy épen olyanok keresik föl intézményeinket, a kik állásuknál fogva felekezeti ügyeink sorsára döntő befolyást gyakorolnak, őszinte örömet érezünk. Ha sebeket találnak, ám gyógyitsák, ha pedig méltánylást érdemlő törekvésekkel találkoznak, ne tagadják meg tőlünk azt az elismerést és erkölcsi támogatást, mely nekünk az elért sikerek továbbépítésére lelkesedést és erőt ad. E szempontból örülnünk kell azon, hogy *gróf Csáky* miniszter tanulmányi látogatásainál felekezeti intézeteinket kiváló figyelemben részesitette, mert ha a látogatásoknak mélyebb okai nem lennének, mint a melyeket a convenientiában fölfedezni lehet, részünkről a felekezeti hiúság szempontjait mellőzve, e tények fölött egyszerűen napirendre térnénk. De hiszszük, hogy egy oly komoly és czéltudatos államférfiú, mint a minő cultusminiszterünk, látogatásainál a szorosan vett felügyeleti jog gyakorlásán kivül egy czélt tart szem előtt, azt nevezetesen, hogy magát a viszonyok felől közvetlen tapasztalatok által informálja, hogy a helyszinén szerzett tájékozásoknak elhatározásainál hasznát vehesse.

E lapok utolsó számában említés tétetett arról, hogy a miniszter az országos rabbi- és tanitóképző intézetekben járt. E látogatásai után az *izraelita siketnémák országos intézetét* kereste föl. Ez az intézet a föntartásán, fejlesztésén fáradozó fővárosi zsidóságnak méltán képezi büszkeségét. Az országban csak egy ily intézet van még, a váczi állami siketnéma intézet, de túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a budapesti intézet messze fölötte áll amannak. Valóságos minta-intézet, melynek tanterve, berendezése és az elért fényes eredmény a külföld figyelmét is magára vonta. Nem régiben Angliából diplomatiai uton kivánták ez intézet szervezetének leirását és azért szeretjük, hogy a miniszter az intézetet váratlanul meglátogatta. — A látogatás közben történtek felől sok kalandos hir lett elterjesztve, de tény csak az, hogy a miniszter a siketnéma intézet vezető bizottsága fáradhatatlan elnöke előtt csodálatát, meglepetését és legnagyobb elismerését nyilvánitotta, és hogy kilátásba helyezte, hogy a vizsgálatokon is jelen lesz. Egyéb neki tulajdonított nyilatkozatok nem ejtettek, a tett kijelentések jó része pedig tévesen lett közölve. Azért a magunk részéről fölötte kivánatosnak tartjuk, hogy hason dolgokban már az ügy érdekében is óvakodjunk attól, hogy oly fölfogásra szolgáltassunk alapot, mintha a kormány egy tagja nyilatkozatainak jelentőségét kellőképen méltatni ne tudnánk.

Fájdalom, nem nagy kiválóbb intézményeink száma, de még egy izr. intézete van a fővárosnak, melyre a miniszter úr ő excellentiájának figyelmét fölhivjuk s ez az *izraelita fiárvaház*, a fővárosi zsidók kedvencz intézménye. Szemeink előtt fejlődött, emelkedett azon magas szinre, melyen ma áll. A jótékonyság minden alkalommal előszeretettel fordul feléje, mert folyton növekedő szükségletei, működési körének szélesbedése ezt meg is kivánják, de tán azért is, mert az intézet élén egy férfiú áll, ki egész idejét, soha nem lankadó tevékenységét ez intézetnek szentelte. Az intézet által fölmutatott sikerek igazolják a közönség nagy részvétét, mely a nevezett fiárvaházi bizottsági elnök működése folytán csodálatos módon fokozódik. Meg is látszik e szüntelen tevékenység az intézet külsején és belsején egyaránt és bár itt-ott hangok hallatszanak, hogy az intézeti növendékek túlságos jó módban vannak tartva, mi ez intézetet minataszerűnek és olyannak tekintjük, hogy örömmel látnánk, ha a miniszter úr a

felekezeti tanitás és jótékonyság e helyét is meglátogatná és úgy ezen, valamint egyéb intézeteinkben tett tapasztalataiból azon meggyőződést meritené, hogy felekezetünk humanisztikus és kulturális törekvései a kormány jóakaratát megérdemlik.

Az evangélikusok conventje.

Már a mult évben sem hagyhattuk szó nélkül az evangélikus egyház autonomikus testületeiben történteket. Ezúttal még kevésbbé tehetjük ezt. A panslavismus és nemzetiségi duhajkodások minket nemcsak mint hazafiakat, de mint zsidókat is érintenek. Bármennyire fájlaljuk ugyanis azt, hogy az evangélikus egyház körében a hazafiatlanság oly merész homlokkal léphet föl, bármily részvéttel vagyunk is a nevezett egyház hazafias többségének helyzete iránt, e szomorú alkalom daczára is rá kell mutatnunk arra a tényre, hogy az egész hazai történeten keresztül senki sem képes egyetlen oly esetre utalni, melyben magyar zsidó hazafiatlan tettel vagy nyilatkozattal szennyezte volna be magát. Igaz, hogy nekünk nemzetiségi aspiratióink nincsenek, ámde még mindig idegeneknek tekintenek bennünket e hazában. Üldöztetés, mellőzés, jogfosztás és annyi méltatlanság mellett is, melyet társadalom és államtól elszenvednünk kellett és kell még mindig, szinte képzelhetetlen, hogy az izraelita hitfelekezet testületeiben oly nyilatkozatok ejtessenek, mint a minőket legközelebb egy a törvényes autonomiának örvendező felekezetben épen önkormányzati jogainak gyakorlata közben hallottunk. A megsemmisítésnek tenné ki magát az a zsidó, ki nemzetellenes hangra nyitná ki ajkát. Csakhogy az állami életben erről tudomást nem vesznek, sőt ellenkezőleg még a nemzeti becsületet taposók, a nemzet ellenségeivel szeretkezők az állam keretében mindenben a jogok teljét élvezik, addig mi reményeink és törekvéseinkkel, lángoló hazaszeretetünk s tántoríthatatlan hűségünkkel évről-évre ismételjük ez imádságot: jogegyenlőség jőjjön el a te országod!

A hitközség joga a középiskolai hitoktatás kezelése körül.

A csurgói ev. ref. főgymnasium igazgatótanácsa az izraelita vallású tanulók bibliai oktatását tudvalevőleg betiltotta. Az érdemes igazgató úr illetékesnek tartotta magát, hogy dr. *Schreiner* Márton rabbi tanitása és az általa meghatározott tananyag fölött birálatot gyakoroljon s ez az önkényes birálat vonta maga

után az érintett betiltást. Az ügy már tavaly télen tétetett folyamatba és így annak részleteire most vissza nem térünk, annál kevésbbé, mert a cultusminiszter folyó évi augusztus hó 2-dikán 30853. szám alatt kelt rendeleitel ezen Csurgón és környékén nagy port felvert ügyet elintézte és a csurgói izr. hitközség, illetve rabbija álláspontjának adott igazat, kimondván, hogy miután a középiskolai törvény 9. §-a értelmében a felekezeti autonom középiskoláknál a más felekezethez tartozó tanulók hit- és erkölcstani tanitásáról való gondoskodás az illető egyházi hatóság jogát és tisztét képezi, melybe a közoktatásügyi kormány csak erkölcsi, állami vagy oly tanügyi okból avatkozik be, ha a hittanitás terjedelme és módszere tekintetében a többi tantárgy rovására történnék, a csurgói izr. hitközség részéről az ottani ev. ref. főgymnasiumba járó tanulókra nézve előirt hitoktatásnak a tantervben bemutatott anyaga ellen észrevétele nincsen.

A sziráki és berczelli izraeliták viszálya.

Mióta az anyakönyvi szabályrendelet életbeléptével a sziráki izr. anyakönyvi kerület megalakítva lett, nagy harcz folyik a sziráki és berczelli izraeliták között. Eleinte ugyanis a berczelliek az anyakönyvi kerület megalakításában, jelesül *Hirtenstein* Adolf rabbihelyettes megválasztásában közvetetlenül részt vettek és ez alapon nevezett anyakönyvvezető megerősítést nyert. Később azonban a berczelliek külön anyakönyvvezetési jogot eszközöltek ki és most előállott a kérdés, hogyan fizessék a sziráki a berczelliekkel közösen és véglegesen alkalmazott anyakönyvvezetőt. Rég folyt hitközségek között olyan elkeseredett harcz, mint a nevezettek között, míg végre az ügy a jog és méltányosság szerint a cultusminisztérium f. évi 35496. szám alatt kelt rendeletével a szirákiak javára döntetett el, még pedig olyképen, hogy a sziráki izr. anyakönyvi kerület eredeti beosztásában megmarad. M. F.

Nyilatkozat.

Tekintetes szerkesztőség!

A M.-Zsidó Szemle októberi számában a győri főrabbi úr szégyenli magát, hogy a pesti zsidó hitközség anyakönyvveze-

tője őt okmánybélyegek keresztül nem irása miatt ismételten feljelentette — és a tek. szerkesztőség e szégyenkező főrabbi úrra fügelevelet borit, megjegyezvén, hogy »több oldalról és számos izben érkeztek hozzánk hasonló panaszok.«

Minthogy a panasz *hivatalos hatáskörömből* kifolyó tények ellen emeltetik, kénytelen vagyok az itéletre felhivott közvélemény iránti tekintetből a tek. szerkesztőséget a következő nyilatkozat közzétételére felkérni.

A bélyeg és illet. iránti törv. és szab. hivat. összeállításának 20. §-a szerint a bélyeg »oly módon ragasztassék fel, hogy az irat szövegének legalább egy sora, nem pedig az irat czime, a bélyegjegy alsó szines részén keresztülirassék« — és a 43. §-a értelmében »a bélyeg nemlétezőnek tekintendő . . . *d)* ha a bélyegjegy a keresztülirás eseteiben vagy éppen nem, vagy nem szabályszerüleg iratott keresztül,« mely esetre a 217. §. akként rendelkezik, hogy »az illető biróságnak vagy hivatalnak *személyes felelősség* melletti *kötelessége* a leletet felvenni,« és ezen kötelesség teljesítésének elmulasztása a 117. §. értelmében *kihágást* képez, mely 1—50 forintig terjedő birsággal büntetendő (118. §.) Ezekből kitetszik, hogy *eljárásom,* mely miatt a győri főrabbi úr magát szégyenli, a tek. szerkesztőség pedig a pesti zsidó hitközség anyakönyvvezetőjét »bepanaszolt fél«-nek állítja oda, *a közhivatalnoknak törvény által előirt kötelessége.*

A győri főrabbi úr morális kötelességül elvárta volna tőlem, hogy őt a feljelentés alapjául szolgált hibára figyelmeztessem. Tudvalevő dolog, hogy a megleletezés oka a birságfizetési felhivásban az illetővel mindig közöltetik, a mint a panasztevő felszólalásában maga is *kiemeli,* hogy »bélyeg keresztül nem irása« miatt kapott fizetési meghagyást: így hát hogy szorult volna az én specziális figyelmeztetésemre. Ettől azonban eltekintek. Én a magam részéről annyiszor a mennyiszer éltem a törvényadta joggal, hogy a szabályellenesen bélyegzett okmányokat — ha a fél érdekének sérelme nélkül lehetséges volt — visszautasítottam; de hogy én a panaszos urához hasonló magas piedestálon álló férfiakat törvényes kötelességekre figyelmeztetni bátorkodjam: arra fenhéjázás nélkül távolról sem gondolhattam, és másrészt hivatalom nagy ügyforgalma mellett nincs is rá időm. Különben is e figyelmeztetés a győri főrabbi urnál határozottan kárba veszett volna; mert ha kárán sem okult és — mint maga

bevallja — »bélyeg keresztül nem irása« miatt történt kétszeri birságolás daczára harmadszor is ugyanazt a hibát követte el — és másrészt, ha az országos irodának valamennyi hitközséggel közölt — de meg a M.-Zs. Szemle 1888. évi februári számában is közzétett 12,156/1888. számu körlevelének a bélyegek keresztülirására vonatkozó üdvös utmutatását semmibe sem vette: mennyivel kevésbbé hajtott volna az én hivatatlan figyelmeztetésemre.

A panaszos rabbi ur a dolgot azért teszi közzé, hogy — a mint mondja — anyakönyvvezető rabbikollegái óvakodjanak. Valóban ha felszólalásának ötödik sorában maga nem adná magyarázatát, nem volna érthető, hogyan tudja a »socios habuisse« kedvéért feltételezni, hogy tisztelt kollegái a hivatalos állásuk kötelességeire vonatkozó törvényekben oly járatlanok, hogy az ő figyelmeztetésére szorulnának, mikor még az a néhány, ugyanazon hibát elkövetett anyakönyvvezető is már egyszeri megbirságoltatás után eléggé okult és belátta, hogy ha már anyakönyvvezető rabbik, bizony szükséges a szabályszerü bélyegezés mesterségével is megbarátkozni.

Végül pedig a közvéleményt hivja fel, hogy »itéljen a feljelentéseket tevő anyakönyvvezetőjének eljárása fölött.« — Minthogy a főrabbi ur megengedi, hogy a feljelentés törvény alapján történt, vajjon az elitélésre felhivott közvéleménynek — nem tarthatván a főrabbi ur törvénytiszteletét oly gyönge lábon állónak, hogy a *törvényes kötelesség* teljesítését tekinti elitélendőnek — nem kell-e feltételeznie, hogy a »bepanaszolt« anyakönyvvezetőt a leletfölvételnél a törvény által biztosított birságjutalék vezérelte? Már pedig ily feltevésnek csak lehetőségével szemben is a *rabbi* urnak csakugyan morális kötelessége lett volna, ha már felemlíti, hogy megmutatták neki följelentésemet, egyuttal arra is kiterjeszkedni, hogy én minden egyes leletbeterjesztésben *a birságjutalékról az illető község szegényalapja javára lemondtam.* Ezt a főrabbi ur bizonyára tudta, mert olvasta — miért hallgatta el? Most itéljen hát a közvélemény.

Budapest.

GOLDHEIM LIPÓT,
a pesti izr. hitközség anyakönyvvezetője.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Deutsch Henrik jubileuma.

Deutsch Henrik képezdei igazgatónak 70-ik életéve befejezése alkalmából nyujtott tiszteletajándékhoz: Adler Gyula, dr. Kaufmann Dávid tanár, dr. Kohn Sámuel rabbi, dr. Simon József, Szántó Eleázár és Wahrmann Sándor bizottsági tagokon kivül hozzájárultak, mint adakozók, illetőleg gyűjtők.

1. A fővárosból.

Dr. Bánóczi József,
Dr. Basch Gyula,
Basch Lajos,
Brachfeld Arnold,
Brull Henrik fia,
Concordia egylet,
Deutsch Bernát,
Friedmann Mór,
Fuchs Wilh.,
Gomperz Károly,
Gomperz Mór,
Gomperz Zsigmond,
Dr. Kern Tivadar,
Kohner Adolf és fia,
Kohner Henrik,
Latzkó és Popper,
Léderer Gyula,
Magyar izr. tanitó-egylet,
Markbreit Adolf,
Popper Károly,
Schwarz Ármin,
Stampfer Márton,
Sváb Károly.

2. A vidékről.

Berndorfer Miksa, Sz.-Fehérvár,
Baum Fülöp, Veszprém,
Bródy Samu, B.-Gyula,
Büchler J., Kaposvár,
Buxbaum Henrik, Pozsony,
Fischer Antal Enoch, Makó,
Dr. Fischer Gyula, Győr,
Goldfahn S. H., Topolya,
Hochmuth Ábrahámné, Veszprém,
Huppert Manov,
Klauber Jónás, Kecskemét,
Klein Salamon, Szeged,
Kohn József, Csurgó,
Leopold Sándor, Szegszárd,
Pfeiffer Ignácz, Nagyvárad,
Dr. Rosenberg Sándor, Arad,
Schwarc Ignácz, Nyitra,
Steinfeld Antal, Debreczen,
Tolnai J.,
Dr. Vajda Béla, Abony,
Winkler J. Sopron.

3. Hitközségek.

Beszterczebánya,
Brassó,
Buttyin,
Czegléd,
Érsekujvár,
Fogaras,
Győr,
Hatvan,
Jászberény,
Kassa,
Kisujszállás,
Léva,
Lippa,
Losoncz,
Mező-Tur,
Miskolcz,
Mohács,
Nagy-Atád,
Nagy-Becskerek,
Nagy-Bicsese,
Nagy-Kanizsa,
Nagy-Szeben,
Ó-Kanizsa,
Sátoralja-Ujhely,

Szabadka,
Székesfehérvár,
Szenicz,
Szombathely,
Temesvár (belváros),
Tisza-Földvár,
Ujpest,
Vácz,
Vág-Besztercze.
Zsolna.

Tanügy.

Az orsz. izr. tanitóképző tanterve gyakorló-iskolájának I—IV. osztálya számára.

Tanügyi köreink régóta és joggal sürgetik, hogy az orsz. izr. tanitóképző, mint erre legalkalmasabb, sőt hivatott fórum, tegye közzé a tantervet, a mely szerint elemi iskolájában eljárt. E sürgetés abból a helyes fölfogásból táplálkozott, hogy e paedagógiai intézetnek állhat leginkább föladatában, oly tantervet dolgozni ki, mely után az intézetből kilépő tanitó indulhat s mely esetleg utánzandó mintaképpé válhatik, ha az ország zsidó tanitói a maguk tapasztalataival gyarapítják az intézeti tanárokéit e tanterv minél tökéletesebb volta érdekében. Igy lassanként egységes lenne az egész ország zsidó iskoláiban a tanitás menete, mi bizonyára kedvező hatással lenne az átlagos szinvonal emelésére is. — Megjegyezzük még, hogy e tantervet a nmlgu minisztérium elfogadta és helybenhagyta.

ELSŐ OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan.

I. Kis erkölcsi elbeszélések. Az Isten.
II. A világ teremtése. A szombat.
III. Reggeli ima, hálaimák (héber nyelven) magyarázattal.
IV. Az ember. Ádám és Éva.
V. A bűn és büntetése. Ádám és Éva; Káin és Ábel.
VI. A jámborság jutalmazása. Noé.
VII. A háladatosság; Noé. A szülők iránti tisztelet.
VIII. A mit Isten végez, annak meg kell történni. Bábel tornya.
IX—X. A tananyag ismétlése.

Héber olvasás:

A IV. hónaptól a X-ikig a behozott tankönyv menete szerint.

2. Beszéd és értelemgyakorlatok.

I. Az iskolai élet; a gyermekek nevei; az iskolában levő tárgyak nevei, színük, nagyságuk, alakjuk; irányuk (jobb, bal stb.)

II. és III. Mit kapnak a gyermekek szüleiktől? Lakás, annak belseje, bútorok, kik készítik? miből? Ruha; élelem: növényiek (kenyér, gyümölcs, főzelékek stb.), állatiak. — Konyha- és főző-edények. Családi élet; gyermeki kötelességek.

IV. Napok rövidsége, hó, hóember, szánkázás, hólapda. Erzsébet-tér, Muzeumkert és Városliget télen: verebek, hollók, a jég, korcsolyázás a Városligetben, a Duna jege.

V. Hogy védi magát az ember a hideg ellen? Fűtés, kályha, kőszén, fa, bunda, keztyű. Világítás, gyertya, lámpa, petroleum, gáz. Játék a szobában (Chanukka).

VI. Néhány állat, melyről az ember gondoskodik: kutya, macska, ló (istálló); állatok, melyek télen kárt okoznak (farkas, medve, róka).

VII. A természet ébredése: a napok hosszabbak, hóolvadás, eső, harmat; fecske, hóvirág, ibolya.

VIII. Az Erzsébet-tér, a Muzeumkert, a Városliget, kert, kertészeti eszközök; néhány virág, pillangó.

IX. A rét, folyó, tó, fürdés, csolnak, híd, halak, zivatar, szivárvány.

X. Összefoglalás és ismétlés. (Évszakok.)

3. Magyar nyelv.

a) Irás és olvasás. Előgyakorlatok. II—X-ig az A), B), C) menete szerint.

b) Mesék és versek az emlékezet gyakorlására.

I.—II. Miért szamár a szamár? Katonás.

III. Kakas és jércze. Ess eső!

IV. A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök. Macskafamilia.

V. Kis kakas kitúrta a sövényt. Nincs szebb állat.

VI. A malaczok és a farkas. Lám megmondtam.

VII. Medve és farkas. Fecske mondja.

VIII. Farkas meg sas. A gólya.

IX. Kóró és kis madár. Erdő, erdő.

X. Félig nyúzott bakkecske. A pacsirta.

4. Számtan.

I. hónaptól IV-ig a négy művelet 1—9-ig terjedő számsorban.

VI. hónaptól X-ig a számsor kibővítése 10—20-ig.

5. Ének.

»C« durban áthelyezett kisebb dalok betanulása hallás után. A tanult darabok alapján a hangjegyek és »C« hanglétra megismertetése.

6. Rajz.

Rajzolás a palatáblán kapcsolatban a beszéd és értelemgyakorlatokkal.

7. Torna.

A) Rendgyakorlatok: Állás, igazodás, fordulatok; rendes járás, oldalsorokban. Rendoszlop és szakaszképzés.

B) Szabadgyakorlatok: Egyszerű testgyakorlatok. Szökdelések.

C) Szergyakorlatok: Lengőkötél, ugrás, mászás és gyűrűhinta legkönnyebb gyakorlatokban.

D) Könnyebb tornajátékok.

MÁSODIK OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan. Bibliafordítás.

I. Az egy Isten. Ábrahám.

Héber olvasás gyakorolgatása. Előkészítés a biblia eredeti szövegének tanítására.

II. A békeszeretet: Ábrahám és Lót. — A felebaráti szeretet. Ábrahám és Szodóm.

Héber olvasás mint I. alatt.

III. Az engedelmesség és a szülők iránti tisztelet: Izsák.

Vendégszeretet: Rebeka.

Héber olvasás az imakönyvből. — Mózes I. k. 1. fej. 1—14. versének fordítása.

IV. Szelídség és vadság: Jákob és Ézsau.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 1. fej. 15—26. és 2. fej. 1—4. v.

V. A hűség: Jákob.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 2. fej. 5—10, 16—19.; 3. fej. 1- 4, 9—13.

VI. Az irigység: József és testvérei.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 6. fej. 9—14, 17—22, 7. fej. 1—7.

VII. Rabszolgaságból fejedelemségre; remény. József.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 8. fej. 1—2 13—18; 11. fej. 1—9.

VIII. Nemesszivűség és testvéri szeretet. József.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 12. fej. 1—10. 13. fej. 1—13.

IX. Folytatás.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 21. fej. 1—7.; 22. fej. 1—14.

X. Összefoglalás és ismétlés.

2. Beszéd- és értelemgyakorlatok.

Jegyzet: Ha a harmadikkal együtt tanul, a kurzus két évi.

I. Az ember élelme: *a)* gyümölcsök, alma, körte, szilva [II. 65, 66];

b) eper, cseresznye, szüret [II. 49, 75].

II. *a)* Földmívelés, szántás, vetés, aratás, földmivelési eszközök [II. 47, 48, 55, 56].

b) Gabnaneműek, burgonya, molnár, malom, pék [II. 70, 72].

III. *a)* Halászat, ponty, csuka [II. 52; III. 82].

b) Vadászat, nyúl, szarvas, őz, puska, erdő, tölgy, fenyő [III. 77, 78, 83, 84, 79, 80].

IV. *a)* Állattenyésztés, tyúk, galamb, fecske [II. 70, 72];

b) lúd, kacsa, gólya [II. 67; III. 81].

V. *a)* Juh, tehén, vaj, sajt [II. 71, 69].

b) Lótenyésztés, szarvasmarha, sertéstenyésztés, csikós, kanász, rét, kecske [II. 50, 53, 54].

VI. *a)* Lakás, házépités, tégla, kőműves, ács [III. 70].

b) Ásványok, bánya [II. 77, 78; III. 86, 87].

VII. *a)* Ruha, posztószövés, takács [II. 72].

b) Timár, varga, szűcs.

VIII. *a)* Kovács, lakatos [III. 67].

b) Asztalos, fazekas [III. 69, 71].

IX. *a)* Méh- és selyemhernyó-tenyésztés [II. 73].

b) Utazás, útak, kocsi, vasút, hajó, pénz [III. 74, 75].

X. Összefoglalás és ismétlés.

3. Magyar nyelv.

A) Olvasás.

I. Miért szamár a szamár? A ló és a bika. A tyúk és a galamb. A két kecske. Reggeli fohász. Esti dal. Ösz.

II. A ló és a farkas. Az oroszlán és az egér. A ló és a szarvas. Madárkák búcsúja.

III. A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök. A farkas és az ember. Szántólegény dala. Aratáskor.

IV. Miért sutafarkú a medve? A medvebőr. A tanácsadó veréb. A tyúk és a farkasverem. Tél.

V. A vadgalamb és a szarka. A nyulak és a békák. A szarka és a gilicze. Huszárok.

VI. A farkas-tanya. Kis tű kezdi, farkas végzi. A Kaczor király. Anyám tyúkja. A veréb és a pulyka.

VII. A róka, medve és a szegény ember. A szürke ló. Az ürge. Tavasz.

VIII. Az okos lány. A pásztorfiú. Az árnyék. A boczi. Bárányka.

IX. A csillaghullás. A királyfi és neje. Nyár.

X. A nyúlak és a békák. A kakas, kutya és a róka. A ló és a farkas.

B) Nyelvtan.

I.—II. Hangok; magán- és mássalhangzók; szótagolási gyakorlatok.

III.—IV. Mi mindent lehet megnevezni? (Szócsoportok.)

V. Főnév, közös és tulajdonnév és névelő. Melléknév.

VI.—VII. Ige (folyó, befejezett cselekvés); névmás.

VIII. Mondatok egyes és többes számban.

IX. Pont; kérdőjel; felszólítójel.

X. Összefoglalás és ismétlés.

4. Német olvasás és irás.

I.—X. Irvaolvasás az ABC alapján és kisebb versek könyvnélkül tanulása.

5. Számtan.

I. A múlt évi anyag ismétlése.

II. A számsor kibővítése 100-ig, tiszta tizesekkel; a tizes mint új egység; a négy alapmívelet tiszta tizesekkel.

III. Számsor 1—30.

IV. Számsor 1—40.

V. Számsor 1—50.

VI. Számsor 1—60.

VII. Számsor 1—70.

VIII. Számsor 1—80.
IX. Számsor 1—90.
X. Számsor 1—100-ig.

6. Ének.

Mint az elsőben.

7. Rajz.

Mint az elsőben.

8. Torna.

Mint az elsőben.

HARMADIK OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan. Bibliafordítás.

I. Könyörülés. Mózes születésétől Midjánba való menekülése ig.
M. I. k. 24. fej. 1—10, 23—24, 50—51 v.

II. A szerénység. Mózes Horéb hegyén. Mózes és Áron.
M. I. k. 25. fej. 19—21; 26. fej. 1—17; 27. fej. 1—5, 17—22.

III. Isten igazságos: Mózes Fáraónál, az egyiptomi tíz csapás.
M. I. k. 28. fej. 1—2; 29. fej. 1—17.

IV. Az izraeliták elhagyják Egyiptomot. A Vöröstenger
M. I. k. 32. fej. 1—10; 35. fej. 9—20.

V. Az isteni gondviselés. A manna. A kinyilatkoztatás Tízparancsolat.
M. I. k. 37. fej. 1—15; 39. fej. 1—6.

VI. Bűn és bűnbánat. Az aranyborjú.
M. I. k. 40. fej. 1—4; 42. fej. 1—15.

VII. Az isteni tisztelet; az ünnepek. A szent sátor.
M. I. k. 43. fej. 1—7; 44. fej. 1—14.

VIII. A csüggedés következménye. A kémek. A lázadók megbüntetése. Korá összeesküvése.
M. I. k. 44. fej. 18—34; 45. fej. 1—5.

IX. Részrehajlatlanság. A zúgolódás vize.
M. I. k. 47. fej. 28—31; 48. fej. 1—3, 8—22.

X. Összefoglalás és ismétlés.

2. Magyar nyelv.

A) Olvasás.

I. A kerek kő. A kovácsműhely. Szukkoth. Szülőföldem szép határa. Közmondások. Példabeszédek. Mózes mint gyermek.

II. Igazság és hamisság. A fahordó székely. Szombat. Három fiú. Szülők iránti tisztelet.

III. József koporsója. A Balaton. Hunor és Magyar. Szityaföld. A hunok fejedelmeket választanak. Jobb otthon.

IV. A hunok letelepednek a Tisza mentén. Keveháza. A döntő ütközet. Mohos. Bujdosom a kerek földön.

V. Isten kardja. Buda halála. A katalauni csata. Kenyérkő. A drótos. Vontató hajó. A jávorfáról.

VI. Akvileja megvívása. Etele halála s a hun birodalom vége. A hadak útja. Csörsz árka. A gazdag. A megfagyott gyermek.

VII. Emes asszony álma. A magyarok kiköltözése. A fehér ló. Pészach. Tetétlen. A vereczkei szoros. Füstbe ment terv.

VIII. A magyarok portyázása a szomszéd népek közt. A németek veszedelme. Beczkó. A komp. Az óriás lányka. Az anya és hét fia.

IX. Mózes a hű pásztor. Mózes és a csipkebokor. Diósgyőr. A vándor fiú.

X. Az augsburgi csatavesztés. Lehel. Pusztaszer. Szénégető székelyek. Sebuóth. Ki volt Árpád? Árpád sírja.

B) Nyelvtan.

I. Ismétlés. Alany, állítmány. A főnév meghatározása jelzővel. A jelző; melléknév, melléknévi igenév.

II. A melléknév fokozása. A jelző, mutató névmás és számnév.

III. Birtokos jelző, birtokos ragok, birtokos névmás.

IV. Az ige mint állítmány. Az ige ragozása.

V. Az ige meghatározása tárgygyal, főnévi igenév, tárgyas ragozás.

VI. Az ige meghatározása helyhatározóval, ragos főnév, névutó, határozó szó.

VII. Az ige meghatározása időhatározóval.

VIII. Az ige meghatározása körülményhatározóval.

IX—X. Áttekintés a beszédrészek szempontjából (kivévén a kötő- és indúlatszót.)

3. Német nyelv.

Helyesirási gyakorlatok.
Főnév neme és száma.
Az ige jelen ideje.
Német olvasás és versek betanulása.

4. Földrajz.

I. Tájékozódás; Budapest áttekintése a Gellért-hegyről.
II. Nyolczadik és hetedik kerület.
III. Hatodik és ötödik kerület.
IV. Negyedik, tizedik és kilenczedik kerület.
V. Buda kerületei.
VI. A budai hegyvidék.
VII. Pest környéke.
VIII—IX. Pest-megye.
X. Összefoglalás és ismétlés.

5. Számtan.

I. A számsor kibővítése 1000-ig; számok írása, a négy alapművelet tiszta százasokkal.
II—III. Összeadás; *a*) fejben; *b*) írásban.
IV—V. Kivonás.
VI—VII. Szorzás.
VIII—IX. Osztás.
X. Összefoglalás és ismétlés.

6. Ének.

»C«-durba áthelyezett dalok tanulása hallás és hangjegyek alapján. Az év vége felé előkészítés a moll hangnemekre.

7. Rajz.

Könnyebb egyenes vonalú idomok rajzolása.

8. Torna.

A) Rendgyakorlatok: Járás nemei, húzódások, futás, kettős rendek; ellenvonúlások; csillag és kör képzése.

B) Szabadgyakorlatok: Összetett taggyakorlatok; gyakorlatok fabotokkal és könnyű súlyzókkal.

C) Szergyakorlatok: Az előbbi évekéi folytatva; támfa, nyújtó.

D) Játékok.

NEGYEDIK OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan. Bibliafordítás.

I. A hazaszeretet. Józsué.
M. II. k. 1 fej. 1—8; 2 fej. 1—11.
II. Hazafiság és honvédelem: Debóra, Bárák, Gideon.
M. II. k. 3 fej. 1—15; 4 fej. 1—12.
III. Testi erő mulandó. Sámson.
M. II. k. 4 fej. 13—24, 27—31; 5 fej. 1—5, 22—28.
IV. A bíró Isten helyettese. Éli és fiai. Sámuel.
M. II. k. 7 fej. 1—14; 8 fej. 1—15.
V—VI. A király iránti tisztelet. Saul király. El ne bizakodjunk. Dávid és Góliát.
M. II. k. 10 fej. 1—23; 11 fej. 1—3; 13 fej. 17—22.
VII. Vitézség és jámborság. Dávid király. Engesztelékenység. Dávid és Absalom.
M. II. k. 14. fej. 1—8, 30—31; 15. fej. 1—10.
VIII. A bölcseség többet ér a földi javaknál. Salamon. Isten háza.
M. II. k. 15. fej. 20—27; 17. fej. 1—16.
IX. Hallgassunk a jók tanácsára. Rehabeam és Jorobeam
M. II. k. 19. fej. 1—9; 20. fej. 1—14.
X. A birodalom ketté szakadása. Összefoglalás.
M. II. k. 32. fej. 1—10; 34. fej. 1—9.

2. Magyar nyelv.

A) Olvasás.

a) *Történeti olvasmányok.*

I. István mint fejedelem. Istvánt királylyá koronázzák. Imre herceg. István király utolsó napjai.

II. Béla herczeg párviadala a pomeráni fejedelemmel. Béla herczeg hada Henrik császárral. Endre és Béla.

III. A cserhalmi ütközet. Nándorfejérvár viadala. Salamon király veszte. László király harczai a kúnokkal.

IV. Lászlót a keresztesek vezérüknek választják. Imre király. Béla király befogadja a kunokat az országba.

V. Béla és az úrak közt viszálykodás támad. Béla király harczra készül. A magyarok megölik Kuthent. A Sajó melletti veszedelem.

VI. Béla király bujdosása. A tatárok pusztitása. A tatárjárás után.

b) *Föld- és néprajzi olvasmányok.*

I. Budapest. Zsidó ünnepek.
II. Az alföldi puszta. A Balaton. Szigliget.
III. A sziliczei jégbarlang. Kárpáti táj. A tótok.
IV. A Szent-Anna tava. A szerbek. A székelyek.
V. Az erdélyi szászok. A bánsági németek. Az oláhok. A csángók.
VI. A Duna Dévénytől Komáromig. A Duna Komáromtól Budapestig. A Vaskapu. A Tisza.
VII. Fiume. A tenger.
VIII—IX. A Szentföld. A szároni síkföld. A Libanon.
X. Jeruzsálem hajdan és most. A Holttenger.

c) *Természetrajzi és vegyes tartalmú olvasmányok.*

I. Az ember élelmezése. A földmívelés. A malmok.
II. A sas.
III. A struczmadár.
IV. Az ember ruházkodása. Az ember lakása. Az ipar.
V. Az oroszlán. A tigris.
VI. Az elefánt. A teve.
VII. Az ezüst. A kőszén.
VIII. A pénz. A kereskedelem. Az emberevő czápa. A kigyók.
IX. A pálmák. A rizs. A csónak és hajó. A fegyver.
X. Magyar koronázási jelvények. A koronázás Budapesten.

d) *Versek.*

I. A Tisza. Új év.
II. Tájkép. A puszta télen.
III. Visegrád. Szent László királyról.
IV. Családi kör.
V. Szombat este. Este.
VI. Tatárjárás. Galamboskő.
VII Dávid 122. zsoltára.
VIII. Dávid 147. zsoltára. Bölcs Salamno példabeszédeiből.
IX. Dávid 150. zsoltára. Hymnus.
X. Szózat. Magyar közmondások és példabeszédek.

B) Nyelvtan.

I. A névszóképzés.
II. Igeképzés.
III. Ige- és névragozás.
IV. Összetett és összevont mondat, mellérendelt mondatok (előforduló kötőszók.)
V—VI. Fő- és mellékmondat (kötőszók).
VII. Jelzői mellékmondat (közbevetett mellékmondat).
VIII. Tárgyi mellékmondat (idézet).
IX. Mondat- és szóelemzés.
X. Összefoglalás és ismétlés.

C) Irásbeli dolgozatok.

Helyesírási, nyelvtani és fogalmazási gyakorlatok.

3. Német nyelv.

I.—II. A főnév négy esete határozott és határozatlan névelővel.
III. A melléknév fokozása.
IV.—V. Az ige multja és jövője.
VI. A névmás és ragozása.
VII. A számnév.
VIII.—IX. A praepositiók.
X. Ismétlés.
Versek betanulása.

4. Számtan.

I. A számsor kibővítése 1000-en felül; a számok írása.
II. Összeadás.
III. Kivonás.
IV. Szorzás-Osztás.
V.—VI.—VII. Számítás különnevű számokkal.
VIII.—X. Számítás egynevű közönséges törtekkel; a tizedes törtek irásának ismertetése.

5. Történet.

VI. Nagy Lajos.
VII. A Hunyadiak.
VIII.—IX. A török uralom Magyarországon: Losonczy, Dobó, Szondi, Zrinyi; a törökök kiűzése.
X. Összefoglalás. Budapest fejlődése.

6. Földrajz.

I. Alföld.
II. A dunántúli dombvidék.
III. Északnyugati hegyvidék. Kis Alföld.
IV. Erdős-Kárpátok; Erdély.
V. Horvát-Szlavonország. Tengerpart.
VI. Politikai felosztás. Összefoglalás.
VII. Austria.
VIII. Európa.
IX. A többi világrész.
X. Összefoglalás és ismétlés.

7. Természetrajz.

I. 1. A gabnaneműek. 2. Minő gyümölcsök érnek meg őszszel? (csonthéjas gyümölcsök [szilva, baraczk, dió] alma, körte; bogyógyümölcsök [szőlő, ribiszke, pöszméte, czitrom, narancs].

II. Milyen növények vannak a veteményes kertben? Hüvelyesek (bab, borsó, lencse), uborka, tök, dinnye, káposzta; zöldségek, (hagyma, petrezselyem, sárgarépa).

III. A baromfi-udvar lakosai (a tyúk és rokonai, galamb, lúd, kacsa). Minő madarak maradnak nálunk télen? (holló és rokonai, veréb).

IV. Az istálló: ló, szamár, szarvasmarha, juh, kecske, sertés; kutya, macska. (Ha lehet: minő állatok laknak közel a házhoz? egér, sün, ürge, vakond, denevér).

V. Minő állatok élnek az erdőben? *a*) melyeket húsukért vadásznak: (nyúl, őz, szarvas); *b*) kártékony vad állatok: (farkas, róka, menyét, medve, borz, vidra.)

VI. Minő vad állatok élnek idegen országban? Az emlősök áttekintése.

VII. 1. Honnét kerűlnek elő a kőszén, a konyhasó, a fémek, kőzetek? — 2. A természet ébredése. A tavasz hirdetői, hóvirág, ibolya, gólya.

VIII. Az előbbi folytatása; *a*) mező és rét; (kökörcsin, kankalin, gólyahir, boglárka, gyöngyvirág).

b) Élet a vízben és a víz mellett: halak, rákok, békák.

IX. *a*) Mező és rét (függ az időjárástól).

b) Erdő; (kirándulás a Városligetbe: juharfa, nyárfa, fűzfa, hárs, fenyő, tölgy, orgona); cserebogár, pillangók.

X. A tanúlt anyag áttekintése és rendezése.

8. Ének.

Mint a harmadikban.

9. Rajzolás.

Egyenes és görbe vonalú idomok rajzolása.

10. Torna.

Mint a harmadikban.

Általános megjegyzések.

1. A tananyag hónapokra van felosztva; e felosztás csak ott maradt el, a hol az paedagogiai okokból nem látszott czélszerűnek.

2. A beszéd- és értelemgyakorlatok szövegében zárójelek közé tett számok, továbbá a mesék, versek s egyéb olvasmányok czímei az orsz. izr. tanitó-egyesület által kiadott következő tankönyvekre utalnak:

I. osztályban Müller ABC és olvasókönyv.

II. osztályban Radó, Magyar olvasókönyv a II. oszt. számára.

III. osztályban Radó, Magyar olvasókönyv a III. osztály számára.

IV. osztályban Radó, Magyar olvasókönyv a IV. osztály számára.

3. E tanterv, a mennyire azt iskolánk sajátos viszonyai engedik, szorosan ragaszkodik a ministeri tantervhez.

4. E tanterv egyik főtörekvése, hogy az írás, olvasás, számolás az alapvető és nélkülözhetetlen ismereteken kivűl, mindegyik osztályban az emberi ismeretek három főága, vallásos, nyelv-történeti, természeti ismeretek képviselve legyenek, különös tekintettel vallásos és nemzeti életünk ismertetése.

5. A vallásoktatásról gondoskodva van mindegyik osztályban, a szentírás részben eredeti szövegének, részben az olvasókönyvekben foglalt fordított részleteinek olvastatása által.

A nyelv-történeti tárgyak a fennt 3. alatt felsorolt tankönyvek alapján gondoskodnak a nemzeti költészet termékeinek, történeti hagyományoknak ismertetéséről.

A természeti ismeretekről gondoskodva van az I. és II. a beszéd és értelemgyakorlatok által, a III.-ban a földrajz, a IV.-ben a természetrajz által.

6. Meg van kisértve az egyes tárgyak tanítása és a magyar olvasás között kapcsolatot létesíteni, mint az olvasmányok és többi tantárgy felosztásából kitűnik.

KÚTFŐK.

188. sz.

Miniszteri rendelet az izr. anyakönyvi kerületek ügyében.

40447. szám.

Vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.

Bács-Bodrog megye közigazgatási bizottságához egyidejüleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet mellékletében 48. folyó szám a. foglalt *tisza-földvári* izraelita anyakönyvi kerületből **Csurog** község kikebeleztessék és ezen község izraelita lakosai külön anyakönyvi kerületet képező hitközséget alakíthassanak.

Budapest, 1889. október hó 11-én.[1]

Gróf Csáky, s. k.

---

189. sz.

Egyenetlenség a morvaországi magyar-bródi és trencsén-meg nyitramegyei zsidók között.

In 15° Die 27° 8bris 1763. Ejusdem Excel. si L. Regii Consilii expedito Gratioso Intimato praescribitur Norma Quaerimoniarum inter Iudaeos Moravicos Hunobrodenses ab una et Trenchinienses ac Nitrienses Partibus ab altera consopiendarum; contextus sequentis.

Illustrissimi Reverendissimi:

Ea, qua intuitu Quaerimoniarum et Controversiarum inter Iudaeos Moravicos Hunobrodenses ab una, et Nitrienses ac Trenchinienses Iudaeos partibus ab aetera, quo ad Contributionis ac aliorum Censuum Praestationem vigentium, et harum praetextu in renitentes facti Via intentati per Huno Brodensem Iudaeorum Comunittem in res et Personas Trenchiniensium Iudaeorum persaepe Aresti ad Consilium hoc Locumttle Regium iteratis Vicibus perlata sunt, idem hoc Consilium percepit, et Suae Matti Ssmae demisse repraesentavit.

Et Licet quidem tenore Benignorum Rescriptorum Regiorum signanter in Annis 1752 et 1761 expeditorum Sua Majestas Sacrama Medio Consilii huius Locumttlis Regii circa praeattactos Iudaeos Normativum, clementer jam statuerit, qualiter nimirum cum Iudaeis tam ante, quam

post Annum 1740. velut pro Anno Decretorio Benigne Constitutum, ex Moravia in Hungariam tam migrantibus procedendum sit; cum tamen Eadem Altefata Sua Majestas ejusmodi Controversias hactenus nec compositas esse intelligendo, Easdem, omnimodi sopitas et terminatas habere velit.

Hinc praeallegatis Benignis Ordinationibus suis Regiis Sua Majestas Ssma ulterius insistens Clementer decrevit: Ut Iudaei ante praeattactum Annum Decretorium emigrantes, nisi forsitan ipsi medio Tempore Moravicae Iudaeorum Communitatis Novo Quopiam Pacto semet illigassent, in Hungaria permanere possint. E converso autem Iudaei illi, qui post Annum Decretorium in Hungariam emigrarunt, vel vero, cum Iudaea Moravicae Communitate paciscendo sese colligarunt, eorsum omnino reclamandi et consignandi veniunt.

Quod autem tertiae classis Iudaeos illos quippe, qui ante Annum quidem Decretorium e Moravia emigrarunt, et in Hungaria semet stabiliverunt, succesive tamen, sub manu cum Dominiis Moravicis, et illic existentibus Iudaicis Communitatibus respectu contributionis, aut aliorum Censuum eorsum dependendorum, quaspiam conventiones et Contractus iniverunt, aut alia ratione ad certas Praestationes faciendas semet obligarunt concernit; Casum in hunc si contractui et obligationi suae satisfacere negligerent aut remitterentur, Iudaeis Moravicis nulla quidem facti via admittatur, verum, Quantum illis obveniens interea provisori pro sequitate determinetur, ac taliter Iudaei ad observationem hujus Provisorii congruis interea Mediis adigantur, hocque Provisorium sui Mattae Sacramae ad Statutum Notitiae demisse repraesentetur. In casum demum Controversum ubi Partes in Contradictorio ratione ipsius Iuris, obligativi constituerentur, querulantes ad Viam Iuris relegandi sunt, ita videlicet, ut si ex contractu, vel pacto Causae cognitio Fo Moravio competat, Partes ad ibidem constitutum Delegatum Consessum in Causis summi Principis et Commissorum invientur, Causaque ibi decisa, si per succumbentem ultro provocato fuerit, Ejus Executio eousque, donec Benigna eatenus Resolutio Regia supervenerit, in suspenso relinquatur.

Quod si autem cum his Iudaeis inita Conventiones et Contractus tales forent, qui Moravicae Iurisdictioni neutiquam subjacerent, sequaciter Superioritates Moravicae et Communitates Iudaicae contra ejusmodi Iudaeos respectu Praetensionum in Moravia Querimonias suas prosequi non possent, eotum Superioritates Moravicae, ac Comunitates Iudaeorum Praetensiones suas, Cancellariae Regiae Hungariae Aulicae detegere, et ulteriorem eatenus Inviationem abinde praesto taxi teneantur.

Quemadmodum proinde in ista hac Conformitate tenore Benigni Bescripti pro Uberiore Notitia, et directione hic in copia adnexi apud Regium in Moravia Gubernium sua Via requisitae Dispositiones facta jam habeantur, ita Praetitulatis D. Vestris de Benigno Iussu Regio hisce Intimat Consilium hoc Locumttle Regium, quatenus in conformitate et ad Effectum praemissae Benignae Resolutionis et Ordinationis Caesareo-Regiae Premiales Iudaeos suos instruere, et inviare superindeque Consi-

lium hoc Locumttle Regium proximus informare noverint Eadem Tittlata Dominationes Vrae. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Posonii Die Vigesima Septima Octobris Anno Millesimo Septingentesimo Sexagesimo Tertio-Celebrato. Praettarum D. Vestrarum Ad Officia paratissimi: *Comes Paulus Balassa* m. p. *Joannes Hlavács* m. p.

Ad praevium Gratiosum Intimatum, uti ex Prothocollo uberius patet humillime repraesentatum est: Quod siquidem Iudaei in comitatu hocce Domicillantes plerique ante Annum Decretorium semet horsum transtulissent, alii hic nati essent, alii ex Bohemia Sylesia Ceterisque Provinciis Dominiis aut Communitatibus Moravicis nunquam subjectis huc appulissent alii denique per Arestationem-Mercium et Personarum adeoque vi et metu ad dandos de se contractus per Communitatem Iudaicam adacti fuissent videri comitatus praevias Controversias, et Praetensiones hactenus in generalitate subsistentes nec alias praescissum iri, quam si Judaei Hunobrodenses illos, quos restitui sibi postulant, nomine tenus specificaverint unaque fundamentum Praetensionis suae ac quo nimirum Capite ipus sibi ad eos faciant, exposuerint. Caeterum ipsam quoque contra Iudaeos in Hungaria habitantes procedendi seu coram foro Moravico seu Excelsa Cancellaria Regia Hungarico Aulica praescriptam Methodum, Legibus Regni Statuumque-Praerogativis praejudiciosam nimium esse, tum quod Actor forum Rei se qui debeat, quam quod Domini Terrestres ratione Iudaeorum Iurisdictioni Suae subjectorum tanquam prima Instantia praeterire hanc possint.

Trencsénmegye levéltárából közli:

DIAMANT GYULA.

---

190. sz.

A trencséni hitközség multjából.

Határozat a zsidóknak keresztény cselédek tartása ügyében és a zsidók folyamodásának elutasitása a fenti törvény megszüntetése miatt.

Statutum praeterea est, ne Foeminis christianis apud Hebraeos servitia assumere sub gravissima animadversione tam in Judeum conducentem, quam et christianam servitia assumentem decernanda licitum sit-plurimis tam foedissimi christianarum cum Judeis coitus, quam et neglectae legis christianae exemplis salutare hoc statutum condendi svadentibus . . . . . .

Judaeis tertio jam Instantialiter ad J. Comitatum recurrentibus, ut Ancillas Christianas pro Servitio suscipere iis dum vetitum sit, ulterius etiam prioribus Determinationibus insistere placuit I. Statibus et ordinibus, nulla rationaliti causa existente Cur Statutum illud Legi Christianae Conformare et ad evitandas Christianarum cum Paganis Commixtiones conditum in favorem Judaeorum sufferi oporteret.

A hitközségi levéltárból közli:

DIAMANT GYULA.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Kohn Sámuel.* A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkanczellár életére és munkáira. Budapest. Athenaeum. 1890. — *M. Steckelmacher.* Die Gottesidee der Offenbarung und des Heidenthums im Lichte eines neuen Unterscheidungs-Merkmals betrachtet. Eine religionsvergleichende Studie. Mannheim. 1890. — *Ch. M. Horowitz.* Uralte Tosefta's (Borajta's). Erste Mittheilung oder die tannaitische und amoräische Litteratur aus den ersten fünf Jahrhunderten. Frankfurt a. M. (héber). — *M. Kayserling.* Refranes ó proverbios españoles. Ordenados y anotados. Budapest. — *A pesti izr. nőegylet* jelentése az 1888—89. igazgatási évről. Budapest.

Zsidó közigazgatási naptár az 5650. évre czimen egy igen hasznos és különösen anyakönyvvezetőkre és a községi adminisztrácziókozegeire nézve szükséges tudnivalókat tartalmazó kötet jelent meg az *Athenaeum* kiadásában, *ára 90 kr.* A *M.-Zs.-Szemle szerkesztősége*, mely a könyvet összeállitotta, ez úton kéri föl a t. elöljáróságokat és anyakönyvvezetői rabbi urakat, ha a neveket közlő lajstromunkba, minden utánjárásunk ellenére is tévedés csúszott volna be, szíveskedjenek azt velünk tudatni, hogy a jövő évi folyamban kijavithassuk. Magáról a Naptár tartalmáról e füzetünk boritékának hátsó oldalán álló hirdetés ad bővebb fölvilágositást.

Dr. Mezey Ferencz fővárosi ügyvéd úr, lapunk igen tisztelt belmunkatársa, a pesti chevra kadisá titkárául választatott. E választásnak valósággal kitüntető jelleget az a körülmény ad, hogy közfelkiáltással történt.

Izraelita. Az »Egyenlőség« f. é. október hó 13-iki számában visszatér a felekezet megjelölésének kérdésére és észrevételeit igy fejezi be: »Mi tehát, kik nem vagyunk »hivatalos«-ok, már megmaradunk továbbra is zsidóknak, de hogy az izraelita mellett épen a »Magyar-Zsidó Szemle« fejtett ki oly nagy agitatiót, míg saját czimén nem vette észre a dorongot, azt csakugyan más, mint vaskalapos meg nem értheti.« Ezzel szemben egyszerüen idézzük lapunk f. é. szeptemberi számából az ezen ügyben »Egy tanár« jelzés mellett megjelent első czikkünkből a következő mondatot: *Eszembe jut épen, hogy e folyóirat czime is* »Magyar-

Zsidó Szemle«.« A mi meg a »vaskalapot« illeti, a t. szerkesztőség alighanem máshová ütött, mint a hová czélzott. Az »*Egy tanár*«-ral jegyzett kérdéses czikknek ugyanis, mely a fontos ügyet szóvá tette és eldöntésére okot és alkalmat adott, nem kisebb ember a szerzője, mint — *Dr. Kármán Mór.*

Tanitói jubileum. *Feldheim Dávid* nagybecskereki tanító működésének 40 éves jubileumát ültéк meg tisztelői okt. 20-án az ünnepeltet és az ünnepély kezdeményezőit egyaránt kitüntető módon. Részt vettek az összes felekezetek; a polgármester, a tanfelügyelő, a főrabbi, a község elnöke, a gymnázium igazgatója stb. beszédet tartottak, a főispán üdvözlő iratot küldött. Az egész ünnepély élén maga a derék hitközség elnöke dr. *Schwarz Mihály* állott. A jubileumról egy diszesen kiállított német füzet is megjelent, melyről csak azt nem értjük, miért közli a majdnem kizárólag magyar nyelven tartott beszédeket csupán németül. Vagy nem tudnak az ottani zsidó tanítók magyarul?

Páratlan határozat. A »Populär-wissenhaftliche Monatsblätter« legujabb (nov. 1.) számában szórul-szóra ez áll: «*Herrnstadt* izr. község elöljárósága aug. 11-én tartott gyülésében azt határozta, hogy az ottani zsidó tanuló ifjuság a keresztény-evangelikus tanban nyerjen vallásoktatást.« »E határozat, teszi hozzá a teljesen megbizható frankfurti lap, bizonyára egyetlen a maga nemében és szomoru adalékul szolgál az elöljárósági ténykedés történetéhez.«

A talmud oroszul. Basilewsky M. Slatopolban a talmud orosz forditását adja ki.

Felekezeti tébolyház. Varsóban Levi Letter 48,000 rubelt hagyott jótékony czélra. A család ez összeget kiegészíti a czélból, hogy izr. tébolyházat emeljen rajta. Tudtunkkal ez, ha ugyan fölépül, az egyetlen ilynemü felekezeti alapitvány lesz.

Halottégetés. A berlini halotthamvasztó egyesületnek megengedtetett, hogy a berlini (weisensee-i) zsidó temetőben is elhelyezhessen urnákat és hamvmaradványokat.

Vándorló hitszónok prédikált a minap Sborow templomában, s csak szónoklata végén derült ki, hogy a londoni missziótársaságnak volt a prédikátora.

Bözöd-Ujfaluról hosszabb tudósiás érkezett, melyet helyszüke miatt csak a következő számban fogunk közzé adhatni.

TÁRSADALOM.

Az izraelita községkerületi elnökök gyülésének emlékirata Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Nagyméltóságú Minister Úr!
Kegyelmes Urunk!

Az orthodox izraelita közvetítő bizottságnak 239 rabbi nyilatkozatára alapított beadványát, melyben az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet visszavonását kéri, Nagyméltóságod — annak megjegyzésével, hogy nevezett bizottságnak hason kérelmét egy izben már elutasítólag elintézni kegyeskedett — f. évi október hó 11-én 1447. eln. sz. a. kelt rendelettel oly felhivással méltóztatott az izraeliták országos irodájához leküldeni: »hogy a közlött tárgyiratok alapján ez ügyben, t. i. két különálló hitfelekezetről lehet-e szó? saját álláspontját jelezve véleményesen nyilatkozzék.«

Ezen ügyet nevezett iroda elnöke elénk terjesztvén, azt hisszük, hogy — miután Nagyméltóságod a hitfelezetünk lehetőleg tágabb köreiben uralgó nézetek felől óhajt tudomást szerezni — nem cselekszünk magas intentiói ellen, ha Nagyméltóságodnak az országos iroda elnökéhez intézett kegyes felhivása folytán alázattal alulirottak, az izraelita községkerületek elnökei bátorkodunk hitügyünkben álláspontunkat jelezni, és egy alkalommal hitfelekezeti ügyünknek országos törvénynyel leendő rendezése iránt alázatos kérelmünket előterjeszteni:

Az ú. n. »orthodox közvetítő bizottság« beadványa — eltekintve a benne foglalt féktelen és indokolatlan személyes támadásoktól, melyeket érintetlenül hagyunk — nem egyéb, mint az ahhoz csatolt, állitólag 239 rabbi által aláirt nyilatkozat körül-

irása. Egy szóval sem igyekszik megczáfolni sem az administratio terén szerzett tapasztalatokból merített azon okok helyességét, melyeknél fogva az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet az izraelita hitközségek ügyeit a hitfelekezet egységének szellemében szabályozta, sem pedig azon általunk mély köszönettel fogadott kijelentéseket, melyekkel Nagyméltóságod nevezett bizottság mult évi beadványát visszautasítani kegyeskedett, jóllehet ezen 1888. évi deczember hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt visszautasító rendeletében Nagyméltóságod ujból hangsúlyozni méltóztatott: hogy a fent idézett körrendeletben lefektetett azon elv, »hogy hazánkban csak *egy* izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság históriai fejlődésében teljes igazolásra talál.«

A nyilatkozó rabbik pedig — a Nagyméltóságod és közvetlen elődje által az izraelita hitfelekezet egysége mellett felhozott okadatoknak czáfolását vagy csak érintését ép úgy mellőzve — csakis »a bel és külföldi szaktudósok« nyilatkozatai a képviselőház 1870-ik évi márczius hó 18-án és 1871-ik évi márczius hó 30-án hozott határozatai, valamint Ő Felségének 1871. évi október hó 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározására hivatkoznak és annak kiemelése mellett, hogy »két évtized mult el azóta, mely idő alatt a zsidóságban levő vallási ellentétek a rabbiseminarium létesítése által még élesebbekké lettek«, kijelentik:

hogy orthodox és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek, melynek hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem élhetnek.

A rabbik ezen kijelentésének megerőtlenítésére elégséges volna azon egyszerü nyilatkozatunk, hogy: két izraelita hitfelekezetet képező »*orthodox*« *és* »*neolog*« *izraeliták létezéséről tudomásunk nincsen; hogy továbbá országos törvény sem létezik, mely két izraelita hit-felekezetet különböztetne meg,* pedig vallástársulatok — a fenforgó esetben egy külön »orthodox izraelita hitfelekezet« — elismerése jogérvényesen csak alakszerü törvény által történhetik. Ellenvethető azonban, hogy az izraelita kongresszus óta országos törvényeink hitfelekezetünk ügyeiről egyáltalán nem intézkednek; hogy azóta csak a képviselőház foglalkozott szervezési ügyünkkel és csak Ő Felségének legfelsőbb elhatározásai alapján történtek hitfelekezeti ügyeinkben intézkedések; továbbá, hogy Nagyméltóságod elől idézett kegyes rendeletéhez képest a

fölött kell tulajdonképen nyilatkoznunk, hogy hazánkban »két különálló hitfelekezetről lehet-e szó?« Ezzel szemben és tekintve, hogy »az orthodox izraelita közvetítő bizottság« és a nyilatkozó rabbik szintén csak képviselőházi határozatokra, legfelsőbb elhatározásra, »bel- és külföldi szaktudósok«-ra, nemkülönben hitfelekezeti életünkben az utolsó két évtized folyamán észlelt jelenségekre hivatkoznak, — a következőket bátorkodunk megvilágítás tárgyává tenni:

I. Az országgyülés mélyen tisztelt képviselőházának határozatai s Ő Felségének legfelsőbb elhatározásai szólnak-e két izraelita hitfelekezetről, vagy csak szolgáltatnak-e alapot is annak kimondására, hogy hazánkban két külön hitfelekezetet képező »orthodox« és »neolog« izraeliták léteznek?

II. Lehet-e szó »két izraelita hitfelekezet«-ről a zsidóság szempontjából, vagy észlelhetők-e hitfelekezetünk életében oly tünetek, melyek félreismerhetlen jelenségeiül volnának tekinthetők az izraeliták azon őszinte akaratának, hogy két külön hitfelekezetté alakuljanak, melyek hívei egymással sem családilag, sem vallásilag közösségben nem maradhatnak? mit bizonyít erre vonatkozólag az izraelita hitközségi élet utolsó húsz évi története, és minő értékkel birnak a rabbiknak fentérintett nyilatkozatai?

I.

A magyar országgyülés mélyen tisztelt képviselőháza az 1868/9. évben tartott izraelita kongresszus óta *három ízben* hozott az izraeliták ügyeiben határozatot.

Először, midőn a »Hitőr« czímű izraelita egylet hivei kérelmezték az izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartását. Oly időben történt ez, mikor úgy az országgyülés, mint a sajtó az »általános vallásszabadság« kimondását sürgősen követelte. Az akkori áramlatról tanuskodnak azon heves viták, melyek a képviselőházban a kultuszminiszteri budget tárgyalása alkalmával 1870. évi február havában lefolytak. Ezen vita számos emlékezetes mozzanatai közül csak azt az egyet legyen szabad kiemelnünk, hogy »az egyházi czélokra« felvett segélyösszegek tárgyalásánál a pénzügyi bizottság előadója az 1870. évi február hó 24-én tartott képviselőházi ülésen azt jelentette ki: hogy »a pénzügyi bizottság az egyháznak az államtól

való elválasztását és függetlenítését tartván czélszerünek, nem helyeselheti elvileg az egyes egyházfelekezeteknek az állampénztárból való segélyezését.« A vita ezen tétel fölött azzal ért véget, hogy az »egyházi czélokra« megszavazott segélyösszegek a költségvetés »rendes kiadás« rovatából töröltettek és annak »rendkivüli kiadásai« közé helyeztettek át.

Ezen budgetvita benyomása alatt állott a ház, midőn a »Hitőr« egylet beadványait 1870. évi márczius hó 18-án tárgyalta s elintézte az 1. alatt[1]) szószerinti szövegében idecsatolt határozattal, mely a következőket tartalmazza: »Tekintve, hogy »a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elvileg elfo»gadta, és hogy az e tárgyban a miniszterium által már elkészí»tett törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tár»gyaltatni, és a vallásszabadság elveivel merően ellenkezik, ha »bármely vallásfelekezetnek tagjai a többség határozata által az »alaphittörvényeikkel ellenkező szervezetet elfogadni kényszerít»tetnek,... a vallás és közoktatásügyi miniszter... *addig is, míg »a törvényhozás tüzetesebben intézkedik*, az izraelita kongresszus »határozatainak végrehajtása czéljából netalán igényelt állam»hatósági ótalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel »egyezőleg járjon el, és az e tárgyban már tett, a fentebbi elvekkel »netán ellenkező intézkedéseket szüntesse meg.«

Hogy e határozat két izraelita hitfelekezetet létesített volna, azt mi abból kiolvasni képesek nem vagyunk. Egyáltalán nem hivánhatta a képviselőház e határozatot az izraeliták szervezési ügyére vonatkozó alapvető törvényhozási intézkedésnek tekinteni, a mi kitünik abból, hogy világos szövege szerint: »*addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik*«, függesztette csupán fel az izraelita kongresszus határozatainak általános kötelező erejét. Akkor a kilátásba vett későbbi törvényhozási intézkedés alatt az »általános vallásszabadság« iránti tövvény volt értendő, mely a hitfelekezetek szervezési módját is megállapította volna. A »vallásszabadsági törvény« elejtése azonban nem vonhatja maga után azt a következményt, hogy fenti határozat az izraeliták szervezési ügyének végleges elintézéseül tekintessék és az abban kilátásba vett törvényhozási rendezés más módon eszközölhető ne legyen, a mint tényleg maga

[1]) L. Kutfők, 191 sz.

a képviselőház sem tulajdonított határozatának ily hatályt, midőn ügyünk egy évvel később másodizben eléje került.

Másodizben az izraelita hitközségek tekintélyes száma és az izraelita kongresszus bizottsága kérte ki szervezési ügyünkben a képviselőház ujabbi határozatát. Az izraelita hitközségek tiltakoztak azon felfogás ellen, mintha a kongresszusi határozatok az izraelita hitelvekkel ellentétben állanának; a kongresszusi bizottság pedig egy emlékiratban előadván a kongresszus egybehivásának és munkálatainak történetét, »az 1868. évi deczember hó 10-re meghivott izraelita egyetemes gyülés utólagos törvényesítése iránt« esedezett. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« is terjesztett be egy ujabb emlékiratot, melyben azt kérte, hogy a kongresszus utólagos törvényesítése iránti kérelem utasíttassék vissza. A képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án tartott ülésében tárgyalta ezen beadványokat és a kérvényi bizottság véleménye alapján elhatározta, hogy »miután az izraelita vallásügy »minden érdeket megnyugtató s azon elveknek is megfelelő vég»megoldást, melyeket a képviselőház múlt évi márczius hó 18-án »hozott határozatában a vallási ügyek körül követendőknek kije»lölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága s egyenlősége iránt *min»den vallásra kihatólag* hozandó törvény alkotása alkalmával »nyerhet, ezen az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejte»gető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásul »vétetnek s a vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon czélra »adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon esetleg *előterjesz»tendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedvésére »vonatkozandnak*, figyelembe vegye.«

A teljes szövegében 2.[1]) idecsatolt ezen határozatban sincs szó »orthodox« és »neolog« izraelitákról, vagy »két külön izraelita felekezet»-ről. Nem magyarázható ki belőle más, mint az: hogy a képviselőház ekkor az »általános vallásszabadság«-ról szóló törvényt megalkotni már nem óhajtotta, hanem megfelelőbbnek találta a »szervezett vallásfelekezetek« rendszerének meghagyását. Minthogy pedig az izraelita hitfelekezetet kivételes helyzetben hagyni nem kivánta, az 1870. márczius hó 18-án hozott, a még csak alkotandó »vallásszabadsági törvény« elveire fektetett határozatának egyenes visszavonása melett, a képviselő-

[1]) L. Kutfők, 192 sz.

ház azon félremagyarázhatlan kivánatának adott kifejezést, hogy az izraelita hitügy *önállóan rendeztessék törvényhozásilag* és e végből utasította a szakminisztert, hogy az izraeliták kérvényeiben foglaltakra legyen figyelemmel, ha az izraelita hitügy rendezése iránt javaslatait előterjesztendi.

Harmadizben 1880. évi márczius hó 12-én határozott a képviselőház ügyünkben. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« az országos izraelita iskola-alap jogi természetét tette vita tárgyává. Már 1878. évi február hóban járult a képviselőházhoz beadványnyal, melyben — annak vitatása mellett, hogy az 1870. évi márczius hó 18-án hozott képviselőházi határozat két izraelita hitfelekezetet létesített — azon kérelmet terjesztette elő: utasítaná a képviselőház a vallásügyi minisztert annak eszközlésére, hogy »a kérdéses alap a két izraelita hitfelekezet között barát»ságos egyesség, ennek nem sikerülése esetében pedig birói »eldöntés útján elosztassék«, mert a folyamodó orthodox bizottság az izr. iskola-alapból fenntartott intézeteket, jelesül a rabbiképzőt és tanító-képezdét a fennálló mindkét izraelita hitfelekezet közös intézeteinek nem tekintheti, az iskola-alap pedig a két hitfelekezet tulajdona lévén, nem jogos, hogy abból az egyik hitfelekezet intézményei, a másik hitfelekezet pénzéből fentartassanak. E beadvány csak 1880. évi márczius hó 12-én nyert elintézést, 3. szerint[1]) azt határozván akkor a képviselőház: »hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai »zsidóság közoktatási szükségleteire, az alapítás értelmében és »*bent a hazában* (ez alatt értendő, hogy a siketnémák alapítványi »helyei ne Bécsben, hanem Budapesten legyenek elhelyezve) for»díttassék akként, hogy a belőle fentartott *közös intézetek, minők:* »*a rabbiképző és tanító-képezde, akár administratiójukat, akár* »*szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közmivelődésére szol*»*gáló magyar intézetek legyenek*«. A képviselőház tehát nem fogadta el az »orthodox közvetítő bizottság« azon okadatolását, hogy az 1870. évi márczius hó 18-iki határozat két izraelita hitfelekezetet létesített, hanem oda nyilatkozott, hogy csak egyféle zsidóságot ismer és hogy úgy az iskola-alap, valamint az abból fentartott intézetek az egységes zsidóságnak közös és oszthatlan tulajdonát képezik.

[1]) L. Kutfő 193. sz.

Ép oly kevéssé, mint a képviselőházi határozatok, *Ő Felsége legfelsőbb elhatározásai* sem intézkednek »orthodox« és »neolog« izraelitákról, melyek két egymástól különböző hitfelekezethez tartozóknak volnának tekintendők.

Ő Felségének 1871. évi október hó 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározása nem tartalmaz egyebet, mint legkegyelmesebb felhatalmazást arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az ú. n. »orthodox izraelita szervezési szabályzat« életbeléptetésére nézve az általa javaslatba hozott intézkedéseket megtehesse. A mi pedig azon indító okokat illeti, melyek néhai Dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságát ezen »orthodox szervezési szabályzat« elfogadására birták, elég hivatkoznunk az 1871. évi november hó 15-én 26,905. szám alatt kelt körrendelet kibocsátásával egyidejüleg, hason kelet és szám alatt, az izraeliták országos irodájához leküldött rendeletre, mely azon kijelentést tartalmazza, hogy a fentemlített, az orthodox szervezési szabályzatot közzétevő körrendelet »azon »biztos reményben találtatott kibocsátandónak, hogy ezen intéz»kedés folytán a kongresszusi izraelita és az orthodox izraelita »*fél* közt előforduló viszályok meg fognak szünni.« Ő Felségének idézett legfelsőbb elhatározása tehát nem egyéb, mint legkegyelmesebb jóváhagyása a magas kormány azon kisérleti javaslatának, melylyel az izraeliták szervezési ügyét a hitfelekezet közmegelégedésére rendezhetőnek vélte.

Hogy Ő Felségének atyai szándékától távol állott »orthodox« és »neolog« izraelitákat és e szerint két izraelita hitfelekezetet hazánkban megkülönböztetni, azt igazolják legkegyelmesebb Urunk és Királyunknak későbbi legkegyelmesebb intézkedései is, különösen az 1888. évi junius hó 5-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározása, melylyel legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy — miután az »orthodox szervezési szabályzat« életbeléptetéséhez kötött remény teljesedésbe nem ment — hitközségi ügyeink az ismert 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendelettel *hitfelekezetünk egységének szellemében* rendeztessenek.

Mindezekből kitünik, hogy sem a képviselőházi határozatok, sem Ő Felségének legkegyelmesebb elhatározásai két izraelita hitfelekezetet nem létesítettek, és hogy azok tartalmánál fogva két izraelita hitfelekezet fennállásáról szó nem lehet.

II.

Magának a zsidóságnak szempontjából sem tekinthetők hazánk izraelita lakosai két külön hitfelekezethez tartozóknak. Nincs hazánkban más izraelita vallás, mint a mely az egész világon elterjedt és melylyel a zsidóság fogalma általában teljesen összeesik.

Kétségtelenül vannak a zsidóság kebelében különböző, egymástól többé vagy kevésbbé eltérő módozatok bizonyos szertartások és vallásos szokások gyakorlatára nézve, a mint a második jeruzsálemi templom elpusztulása óta a zsidóknak egyáltalán egységes liturgiájuk, egyforma istentiszteleti rendjük nem volt soha.

Az egész föld kerekén szétszórt zsidóságnak egymástól független hitközségeiben mulhatlanul különböző szertartásoknak, szokásoknak, erkölcsöknek és imaszövegeknek kellett keletkezniök, mire nem csekély befolyással voltak azon országok és nemzetek, melyekben és melyek között laktak, és azon külső viszonyok, melyekben a zsidóság az illető országokban létezett. Így keletkeztek és léteznek ma is: *a német, a spanyol, a lengyel, a chaszideus stb. ritus, melyek több külsőség tekintetében eltérnek egymástól, de felekezeti különbséget soha és sehol meg nem állapítottak.*

Magyarországban, melynek zsidó lakossága különböző időkben és különféle országokból származott ide, e különbségek — csakúgy, mint a szomszéd Osztrák-, Német-, Oroszországban és egyebütt — szintén léteznek. Az egymás mellett fekvő községek, népességük eredete s keletkezésük idejéhez képest, követik majd a német, majd a lengyel, a chaszideus ritust, sőt némelyek a spanyol ritust is, *a nélkül azonban, hogy ezen eltérések hitfelekezeti vagy csak szervezeti különbséget is állapítanának meg. A kongresszusi* alapon álló *pesti* izraelita hitközség *háromféle* ritus szerint berendezett imaházakat tart fenn, a mi még a község egységének fennállását sem zavarja meg: ezen hitközségnek Rombach-utczai zsinagógája legfelebb csak külső csinra különbözik a pesti »*orthodox*« izraelita hitközség imaházi helyiségétől, a belső berendezés, az istentiszteleti rend és mindennemű szertartás mindkét imaházban ugyanaz. *A pozsonyi s marmarosszigeti* izraelita hitközségek az »*orthodox*« szervezési szabályzatot fogadták el, pedig *liturgiájuk egymástól eltérő,* holott a *pozsonyi orthodox* izraelita

hitközség és *az ó-budai izr. hitközség* egészen egyforma imaházi s szertartási renddel birnak, jóllehet az utóbbbi a *kongresszusi* szervezethez csatlakozott.

A mint a különféle ritusú imaházak ugyanazon hitközségben és a különböző liturgiával biró hitközségek egy és ugyanazon szervezetben egymás mellett elférnek, ugy nem helyeznek az egyes *rabbicsaládok* tagjai sem sulyt azon hitközség szervezési módjára, mely őket alkalmazza és nem vonakodnak az »orthodox« hitközségek rabbijai sem funktiókat teljesíteni oly hitközségekben, melyek az »orthodox szervezési alapszabályok«-at nem követik, nem is szólva arról, hogy az orthodox, status quo ante és kongresszusi izraelita hitközségek tagjai gyermekeiket összeházasitják és az esketési szertartást hol orthodox, hol *nem* orthodox hitközség rabbija által végeztetik, anélkül, hogy akár a felek, akár a rabbik vallási akadályt fenforogni látnának. Igy néhai Ungár Joël a paksi *orthodox* izraelita hitközség hírneves rabbijának kerületéhez a szegszárdi izraelita hitközség is tartozott, és jóllehet ezen utóbbi hitközség már 1869-ben szervezkedett *kongresszusi* alapon, nevezett »orthodox« rabbi, kinek hátrahagyott hittudományi irodalmi termékeivel csak az utolsó hetekben foglalkoztak magasztalólag a zsidó szaklapok, 1885. évben bekövetkezett haláláig folyton látogatta a szegszárdi kongresszusi izraelita hitközséget és végzett annak imaházában rabbisági functiókat. Vejei közül pedig az egyik a paksi *orthodox* izraelita hitközség rabbiszékén vált utódává, holott a másik a bajai *kongresszusi* hitközségnél van rabbiként alkalmazva. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« egy másik rabbitekintélyének, ki ezen bizottságnak a Nagyméltóságod előtti első tisztelgése alkalmával vezetője is volt, *Singer P. szepes-olaszi orthodox rabbinak három fia közül:* az egyik a rima-szombati *orthodox,* a másik a várpalotai *status quo ante,* a harmadik pedig a liptó-szent-miklósi *kongresszusi* izraelita hitközség rabbija. Azon négy »főrabbi« közül, kik az »orthodox izraelita hitközségek rabbijai«-nak megbizottjaiként felségfolyamodványt nyujtottak be a Nagyméltóságod elődje által 1884-ben rendeletileg megállapított rabbiminősítés megváltoztatása iránt, az egyiknek, *Kutna Salamon kismartoni orthodox rabbinak a fivére, a szabadkai kongresszusi* izraelita hitközség rabbija. Az »orthodox közvetítő bizottság« egyik felügyelő tagjának *Reich Koppel verbói orthodox rabbinak öcscse a*

baáni kongresszusi hitközség rabbija, egyik fivéve pedig a bonyhádi *kongresszusi* hitközségben működött mint rabbi, míg néhány hó előtt egy morvaországi nagyobb hitközségben nem nyert hasonló minőségben alkalmazást. Sőt egyike a leghírnevesebb *orthodox* rabbiknak, a kit pártja oly nagy tekintélynek tart, hogy a pozsonyi jesiba vizsgáinak ellenőrzésével is megbízta, *a bazini orthodox rabbi csak néhány hó előtt installálta személyesen vejét a maros-vásárhelyi status quo ante alapon álló hitközség rabbiszékébe.* Pedig Maros-Vásárhelyt külön *orthodox* hitközség is létezik.

A hitközségek sem tekintik mértékadónak, hogy a rabbi, a kire a hitközség vallási vezetését bízni akarják, ugyanazon vagy más szervezetű hitközségnél működött-e eddig, és hogy azon egyén, kit administratiójuk élére helyezni óhajtanak, híve-e az egyik vagy a másik szervezetnek. Így — felhozzuk például — a gyönki *orthodox* hitközség rabbijának csak nem régiban a csabrendeki *kongresszusi* hitközség rabbiját választotta meg; Homonnán pedig, a hol elöljárósági választások miatt zavarok támadtak, az ottani *orthodox izraelita hitközség ideiglenes vezetése Dr. Ungár Sámuelre, a kongresszusi szervezet élén álló községkerületi elnökre bizatván, maga Reich Ignácz, az orthodox közvetítő bizottság elnöke ebbe nemcsak belenyugodott, hanem még az iránt is folyamodott, hogy a megye alispánja Dr. Ungár Sámuelt eljárásában hatósági segélylyel támogassa.* Azóta Dr. Ungár Sámuel *kongresszusi* községkerületi elnököt a homonnai *orthodox* izraelita hitközség elnökül is megválasztotta.

Ha tehát úgy az »orthodox,« mint a kongresszusi« és »status quo ante« alapon álló izraelita hitközségekben ugyanazon szertartásos berendezéssel találkozunk, sőt háromféle ritus szerint berendezett imaházakat egy és ugyanazon hitközségben is találunk; ha továbbá közel vérrokonok más-más szervezetű hitközségekben rabbikként működhetnek a nélkül, hogy egymást más-más felekezethez tartozóknak tekintenék; ha sem a felek, sem a rabbik nem látnak vallási akadályt fennforogni, midőn orthodox és nem orthodox hitközségek tagjai gyermekeiket összeházasítják; és ha meg van engedve, hogy egy »orthodox« hitközség rabbijául egy »kongresszusi« hitközségben működő rabbit alkalmazhasson és az »orthodox közvetítő bizottság« elnöke a »kongresszusi kerület« elnöke által intézhesse egy »orthodox« hitközség ügyeit: akkor *nem lehet szó két izraelita hitfelekezet-*

ről; nem lehet szó a zsidóságban levő vallási ellentétekről, melyek a rabbik nyilatkozata szerint mindinkább élesebbekké váltak volna; nem mondható, hogy hazánk izraelita lakosai sem vallásilag, sem családilag közösségben nem maradhatnak; és nem állítható még az sem, hogy jelenségek volnának észlelhetők, melyek arra mutatnának, hogy a hitfelekezetünk ketté választására irányuló hajlam a zsidóság vallási követelményeinek szükségképeni folyományát képezné.

Eléggé igazolja azt különben *hitfelekezetünk utolsó húsz évi története*, melynek hitközségi életünk leghihetlenebb eseményeivel megtelt lapjairól csak néhány esetet bátorkodunk mutatványképen felsorolni.

Galgóczon, Nyitramegyében, az ottani izraelita hitközségből néhány tag még 1871. évben kilépett és külön »orthodox« hitközséget alakított. Az »orthodox« hitközség, megalakulása után, azonnal folyamodott a hatósághoz, hogy — miután Galgóczon csak egy izraelita templom létezik — szabályoztassék ezen templom közös használata és állapíttassék meg, mely órában végezheti ott az egyik, — és melyikben a másik hitközség az istentiszteletet. Beismerte ezzel az orthodox hitközség, hogy a templomhelyiség berendezése vallásos követelményeinek megfelel, tehát az a különválásnak okozója nem lehetett. Mielőtt főünnepeink bekövetkeztek, melyeken — mint az újév két napján — egész délelőtt, sőt a »kiengesztelési napon« egész napon át folyton tart az istentisztelet, a galgóczi »orthodox« hitközség új kérelemmel fordult a hatósághoz, mely hitéletünk történetében páratlan. Azt kivánta ugyanis, hogy a galgóczi izraelita főhitközség és az abból kilépett tagok által alakított új orthodox hitközség részére, az ugyanazon templomban ugyanazon időben mindkét hitközség tagjai által legszentebb főünnepeinkben együttesen végzendő istentiszteletek számára, *egy* templomrend állapíttassék meg. E kérelem folytán a 4. alatt [1]) alázattal ide csatolt imabeosztás rendeletileg meg is lett állapítva és igy hatóságilag kimondva, ki rendelkezik a »sófar« és ki az »alijaá«-k fölött, melyik hitközség előimádkozója vagy elöljárója végezze az imának és szertartásnak egyik, — és melyiké annak másik

[1]) L. M Zs. Szemle 1880, 410. l.

részét. Ezen rendelet kieszközlésével beismerte az »orthodox« hitközség azt is, hogy a főhitközség szertartásra nézve sem különbözik tőle, mert különben nem akarta volna a főhitközséggel együtt, sőt functionariusainak részbeni közreműködése mellett, legnagyobb ünnepeinken az istentiszteletet végezni. Az említett imarendnek karhatalommal és pénzbirság alkalmazása mellett való végrehajtása néhai Dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságának 1872. évi julius hó 17-én 17,318. sz. a. kelt rendeletével már el volt rendelve — s a végrehajtás foganatba is megy, ha időközben Trefort Ágoston a vallás- és közoktatásügyi miniszterium vezetését át nem veszi s 1872. évi szeptember hó 10-én 23,928. sz. a. kelt rendeletével elődének intézkedését vissza nem vonja. Már ezen eset is meggyőzte Nagyméltóságod közvetlen elődjét arról, hogy nem vallásdifferentiák képezik a kiválások okait és hogy legkevésbbé képezheti egy hitfelekezetnek »orthodox« részét azon elem, mely legszentebb szertartásos ügyekben való intézkedés végett a hatóságokhoz fordul.

Temesvár szabad királyi város területén 1870. évig *egy* hitközség állott fenn. Ekkor kezdődtek a kiválások és alakították a kilépő tagok a józsefvárosi és gyárvárosi »orthodox« izraelita hitközségeket. Pár évvel később a gyárvárosi »orthodox« izraelita hitközség kebeléből néhány tag kilépett és új »orthodox« hitközséget alakított. Létezett tehát a temesvári belvárosban székelő régi kongresszusi hitközségen kivül két gyárvárosi »orthodox« és a józsefvárosi »orthodox« izraelita hitközség. Midőn az 1885, évi anyakönyvi szabályrendelet életbe lett léptetve, a gyárkülvárosi két »orthodox« izraelita hitközség közül az egyik a belvárosban székelő régi kongresszusi hitközség anyakönyvi kerületéhez csatlakozott, a másik pedig kijelentette, hogy ő tulajdonképen nem is »orthodox« és annak idejében csak azért mondta magát ilyennek, mert különben nem lehetett volna a belvárosi régi izraelita hitközségtől elszakadnia. »Status quo ante« alapon szervezkedett újabban, és mint ilyen külön anyakönyvvezetési joggal is fel lett ruházva. A józsefvárosi »orthodox« izraelita hitközség is külön anyakönyvvezetési jogot nyert. Temesvártt tehát két eklatáns körülmény tanuskodik a mellett, hogy a hitközségi alakulások nem vallási indokból történnek, és hogy a különböző szervezetű hitközségek magukat egy és ugyanazon

izraelita hitfelekezethez tartozóknak tekintik: először a gyárvárosi volt »orthodox« jelenleg »status quo ante« alapon álló hitközség alakulási története; másodszor azon tény, hogy a gyárvárosban még mindig fennálló másik *»orthodox«* izraelita hitközség anyakönyvi tekintetben a *kongresszusi* alapon álló régi belvárosi izraelita hitközség rabbiságához csatlakozott és nem a város területén fennálló józsefvárosi »orthodox« izraelita hitközségéhez, mely szintén anyakönyvi hivatallal bir. Ily viszonyok mellett természetes, hogy alig mulik év, melyben a hatóságoknak a temesvári izraeliták ügyeivel foglalkozniok nem kellene; de nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a temesvári izraelita hitközség az országos izraelita iskola-alapból nyert 30,000 frtnyi kölcsön visszafizetését a kikötött módon nem eszközölhette és Nagyméltóságod miniszteriuma kénytelen volt nevezett hitközségnek 1877. évi 10,707. számú rendelettel időhaladékot és 1883. évi 29,561. számú rendelettel sokkal enyhébb visszafizetési módozatokat engedélyezni.

Ujpesten, hol az izraelita hitközség még 1869. évben *kongresszusi* alapon alakult meg, ezen hitközség kebeléből legelőször 1872-ben történt kiválás; a kilépők *»orthodox«* hitközséget képeztek, melynek alapszabályait Nagyméltóságod ministeriuma 1872. évi 25,314. sz. a. kelt rendelettel vette tudomásul. Négy évvel később újra alakult Ujpesten egy »orthodox« izraelita hitközség, melynek alapszabályai Nagyméltóságod miniszteriumának 1876. évi 21,398. sz. a. kelt rendeletével lettek tudomásul véve. De harmadizben is alakult ugyanott egy »orthodox« izraelita hitközség, mely Nagyméltóságod miniszteriumának 1885. évi 29,122. sz. a. kelt rendeletéhez képest szintén bir jóváhagyott alapszabályokkal. *Létezik tehát Ujpesten három »orthodox« izraelita hitközség*, melyek közül tudtunkkal az egyik lézeng, a másik kettőről pedig senki sem tudja, hol vannak intézményei, vezetett-e anyakönyveket és hol őriztetnek azok meg?

Folytathatnánk a »községcsinálás« eseteinek előadását: telvék velök az irattárak széles ez országban. De mindmegannyi — mint az eddigiek — csak arra szolgáltatna bizonyítékot, hogy *sértett hiúság, szeszély, dacz, önkény, a hitközségi teher alóli szabadulás vagy nyerészkedési vágy* voltak általában véve rugói a hitközségekből történt kiválásoknak és külön hitközségek alakításának, és vajmi kevés része volt ebben a lelkiismereti

szabadságnak, mely azokra ürügyül szolgált. Az 1871. évi 26,915. sz. a. kiadott körrendelet megengedte az »orthodox szervezési szabályzat« szerint szervezkedő hitközségek szabad alakítását »a nélkül, hogy e tekintetben az illető izraelita hitközségeknek] előleges engedélyre szükségük lenne«: és századra menő alapszabályokat tömegesen látott el az »orthodox közvetítő bizottság« a bemutatási záradékkal a nélkül, hogy beigazoltatott volna, hogy az illető alapszabályok közgyűlésileg tárgyalva s elfogadva is lettek. Az »orthodox szervezési szabályzat« 9. §-a egyeseknek és töredékeknek is megengedte a hitközségekké való alakulást *és pedig politikai territoriális beosztásra való tekintet nélkül;* megtörténhetett tehát az is, hogy az ország különböző vidékein lakó izraeliták, a lakhelyükre illetékes hitközség mellőzésével, egyesültek *egy* hitközség alakítására, vagy hogy *egy* helység izraelita lakosai tetszésök szerinti több hitközséghez csatlakoztak, a mint az 5. alatti okmány tanusága szerint *egy politikai községnek kilencz izraelita lakosa tényleg két megye négy szolgabirói járásában fekvő négy különböző izraelita hitközséghez tartozónak vallotta magát.*

Nem csuda tehát, hogy hitközségeink — miután tagjaik bármely időben kilépés által az adókötelezettség alól magokat kivonhatták — intézményeik fejlesztésében megbénítva lettek, újak felállításától tartózkodtak, de nem gyéren még elvállalt régi kötelezettségeiknek sem tehettek eleget. Nem csuda, hogy az anyakönyvvezetés ellen is mindinkább szaporodtak a panaszok, úgy hogy az 1880—1882. években *számos törvényhatóság az izraelita anyakönyvi ügy rendezését a képviselőházhoz intézett feliratban is kérelmezte,* a képviselőház pedig a »figyelemre méltók«-nak jelzett feliratokat intézkedés végett a honvédelmi, belügyi és vallás- és közoktatásügyi miniszterekhez tette át.

Hitközségi viszonyaink akkor már annyira bonyolultakká váltak, hogy a kibontakozás majdnem lehetetlennek látszott. Senki sem tudta, hol, hány és minő szervezetű izraelita hitközség létezik, minélfogva Nagyméltóságod miniszteriuma első sorban a törvényhatóságokat hivta fel a szükséges adatok beszerzésére. Hosszasan folytak a törvényhatóságok ismételt meghallgatása mellett a tárgyalások; beható vizsgálat tárgyává tétettek a tényleges viszonyok, míg végre az izraelita anyakönyvi ügy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettel — és az izraelita hitközségek ügyei az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelettel szabályoztattak, mely utóbbiban Nagyméltóságod elődje egyebek közt a következőket jelentette ki:

»Kétséget nem szenved, hogy úgy a kongresszusi, mint az »orthodox és a status quo ante alapon álló izraelita hitközségek »összevéve úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság »álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozók»nak tekintendők; mert hazai törvényeink csak *egy* izraelita hit»felekezetet ismernek, és legutóbb az országgyülés az 1880. évi »márczius hó 12-én hozott határozatával az országos izraelita »iskola-alapnak vitássá vált ügyét szintén az izraelita hitfelekezet »egységének szellemében oldotta meg; mert továbbá az egész »világon csakis *egy* zsidóság ismeretes, és az administratio terén »szerzett tapasztalatok is a mellett szólnak, hogy az izraelita hit»községek minden külső ok és intézményeiknek megváltoztatása »nélkül csatlakoznak hol az egyik, hol a másik szervezethez, úgy »hogy az egy és ugyanazon szevezethez tartozó hitközségek semmi »különös kritériummal, sőt istentiszteleti intézményeik egyidomú»ságával sem birnak, a mennyiben mindegyik szervezetben mí»velhető valamennyi ritus, mely a zsidóság egységes lényegének »sérelme nélkül, annak közepette, szétszórtsága óta, kifejlődött, »és melyek tényleg vegyületesen mindegyik szervezet kebelében »feltalálhatók.«

»Jóllehet tehát nem foglalna magában lelkiismereti kény»szert, ha az izraelita hitközségek szervezete országszerte egy»öntetűvé tétetnék, mindazáltal . . . csupán annyiban czélzom »*ezúttal* a mostani tarthatlan és tűrhetlen viszonyok megváltoz»tatását, a mennyiben az izraeliták — nem alárendelt fontos»ságú közérdekek tetemes kárára — a nekik nyujtott szervezési »s községalakítási szabadságot arra használják fel, hogy elvállalt »hitközségi terhek alól magukat kivonják, és az izraelita hitköz»ségeknek az oktatásügyi s egyébb közczélú intézmények ápolá»sát és fejlesztését lehetlenné teszik.«

Az »orthodox közvetítő bizottság« nem elégedett meg e körrendelettel és különösen annak most idézett indokolásával, az ellen még mult évben nyujtott be emlékiratot, mely Nagyméltóságod 1888. évi deczember hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt 6.

alatt *) másolatban idecsatolt kegyes rendeletével nyert elutasító elintézést.

Midőn Nagyméltóságod ezen visszautasító rendelete után az »orthodox közvetítő bizottság« kérelmét megújította, méltán várható volt, hogy nevezett bizottság a rendelet terjedelmés, beható indokolását fogja újabb fejtegetésének tárgyává tenni. De azt nem tette. Egy szóval sem említi nevezett bizottság a Nagyméltóságod fentidézett rendeletében felhozottakat, tehát beismeri, hogy azok az ügyek fejlődésének, az észlelt tényeknek, az ország törvényeinek és a zsidóság álláspontjának teljesen megfelelők.

Mintha Nagyméltóságod eme visszautasító rendelete nem is léteznék, az »orthodox közvetítő bizottság egyedül a „**rabbik nyilatkozatára**" alapítja kérelmét. A nyilatkozó rabbik pedig szintén nem kisérlik meg sem az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet sem Nagyméltóságod visszautasító rendelete megokolásának czáfolását; nem mutatják ki, miben állanak az állítólagos ellentétek a zsidóságban; és nem terjesztik elé azon adatokat és bizonyítékokat, melyek alapján jónak látják hazánkban »orthodox« és »neolog« zsidókat és ehhez képest két izraelita hitfelekezetet megkülönböztetni, sem meg nem jelölik, hogy a kongresszusi, orthodox, szefard és status quo ante alapon álló hitközségek közül melyeket tartják *orthodoxoknak* és melyeket *neologoknak*.

Szemben a rabbiknak minden alapot nélkülöző rideg nyilatkozatával, felette gyengének kellene tartanunk a jelen alázatos előterjesztésünkben konstatált tényekkel is igazolt álláspontunkat, ha azt részünkről még akár hazai, akár külföldi szaktekintélyek véleményével támogatni akarnók és ha nem lelnénk már öröklött vallásunkhoz táplált törhetlen ragaszkodásunkban elégséges erőt és bátorságot annak határozott kijelentésére:

hogy őseinktől változatlanul átöröklött hitvallásunknak isteni kinyilatkoztatáson és hagyományon alapuló tanai nem nyujtanak semmiféle tekintélynek vagy „szaktudós"-nak jogot arra, hogy akár nálunk, akár egyebütt két izraelita hitfelekezet létezését dekretálhassa; és

hogy ennélfogva évezredeken át egységesen fennálló hitfelekezetünk oszthatlansága védelmében megkivántató egész erélyességgel utasítjuk vissza azoknak merész és könnyelmü támadását, kik ezen egyetlen, az egész világon elterjedt izraelita hitfelekezetet hazánkban kettéválasztani megkisérlik.

*) L. M. Zs. Szemle 1889. 290. l.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Az »orthodox szervezési szabályzat« szerinti községalakulások engedélyezésébe mi nem nyugodtunk bele soha. Felszólaltunk ellene több izben, úgy Nagyméltóságod megdicsőült elődeihez, mint a képviselőházhoz intézett alázatos előterjesztéseinkben: mert az »orthodox szervezet«-nek rendeleti úton való engedélyezését ellentétben levőnek találtuk a képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án hozott 2'/. alatti határozatával, mely szerint a hitügyünk rendezésére vonatkozó javaslatok már akkoron a törvényhozás elé lettek volna terjesztendők.

Legutóbbi alázatos előterjesztésünket, melyet az izraelita hitfelekezeti ügyek rendezése tárgyában néhai Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához az 1883. évi deczember hó 23-án tartott ülésünkből intéztünk, 7. alatt *) bátorkodunk egész alázattal egy példányban ide csatolni. Előadtuk ebben azon javaslatainkat, melyek szerint hitközségeink zilált viszonyait legczélszerübben rendezhetőknek véltük, és azon kérelmünket, miszerint egységes hitfelekezetünknek a törvényes önkormányzati jog oly módon biztosíttassék, mint azt az országban létező »törvényesen bevett« vallásfelekezetek élvezik.

Azóta Nagyméltóságod elődje az izraelita anyakönyvi ügyet és az izraelita hitközségek viszonyait a többször idézett 1885. évi 1924. eln. sz. a. és 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott rendeletekkel szabályozta, és — habár az ezen rendeletekben foglalt intézkedések nem is feleltek meg teljesen kivánságainknak — azokat mégis őszinte s osztatlan örömmel üdvözöltük, mert bennök a hitközségi szervezet megállapítására szükséges alapot megteremtve láttuk, és reméltük, hogy — a mint azt a tervszerű eljárásból és az utóbb idézett körrendelet szövegéből következtetni lehet — a helyi rend létesítése után, hitfelekezeti ügyünk rendezése, egységes szervezetünknek törvényes biztosításával fog befejezést nyerni.

*) L. M. Zs. Sz. 1884. 67. l.

E reményben megerősíteni méltóztatott bennünket Nagyméltóságod a képviselőház pénzügyi bizottságában f. évi október hó 28-án tett és a hirlapokból örvendetes tudomásunkra jutott azon kegyes kijelentésével, hogy Nagyméltóságod szükségesnek tartja az izraelita hitfelekezet egységes szervezeténak törvényhozásilag leendő rendezését, melyet azonban ez időben még az egyes hitközségekben felmerülő surlódások késleltetnek.

Kegyelmes Urunk! Az izraeliták zavargásai és egyenetlenkedései nem szünnek meg mindaddig, míg az »országos irodá«-ban és az »orthodox közvetítő bizottság«-ban *két* központi közege lesz a zsidóságnak, melyek közül az egyik épít, a másik bont, az egyik békére int, a másik ellenszegülésre buzdít.

Hozzájárulunk az »országos irodá«-nak azon régóta hangoztatott nézetéhez, hogy a hitfekezetünkben észlelt visszás állapotoknak csakis akkor szakad vége, ha a törvénynyel biztosított egységes szervezet életbeléptetésével a most működő központi közegek megszünnek, és ezzel azon közeg tevékenysége is véget ér, mely a fenforgó egyenetlenségek tulajdonképeni szítójának és előmozditójának tekinthető.

Nagyméltóságod *bölcsesége* miniszteri működésének rövid ideje után is felismerte már, hogy az izraeliták ügyei véglegesen csak egységes szervezetöknek törvénybe iktatásával rendezhetők; Nagyméltóságod *igazságszeretete* nem fogja megengedni, hogy hazánkban, a hol minden vallásfelekezet bir törvénynyel biztosított jogokkal, épen az izraeliták hagyassanak még tovább is kivételes helyzetben.

Tartózkodunk attól, hogy a szervezeti kérdés mikénti megoldása felől nyilatkozzunk. Bárminők lennének javaslataink, ezek az »orthodox közvetítő bizottság« tetszésére nem számíthatnának.

A testvéri béke s egyetértés elérésére irányított buzgó törekvésünk jelét kivánjuk csupán szolgáltatni annak kijelentésével: hogy mi készségesen hozzájárulunk bármilyen alaku »egységes országos szervezet«-hez, mely felekezetünknek és hitközségeinknek az autonom jogkörben való szabad fejlődést és vallásunk kulturmissziójának teljesítését lehetségessé teszi.

Mindezek után és alapján azon alázatos kéréssel járulunk Nagyméltóságod elé:

hogy az »orthodox közvetitő bizottság«-nak »két izraelita hitfelekezet elismerése« iránti kérelmét elutasítani s az izraelita hitfelekezet egységes szervezetét mielőbb törvény által biztosíttatni méltóztassék.

Kik is egyébiránt kitünő tisztelettel vagyunk stb.

Budapesten, az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből.

A zsidó ügyek a joggyakorlatban.

Az országos szervezés ügye a képviselőház pénzügyi bizottságában folyó költségvetési tárgyalás alkalmával is szóba került s a hazai zsidóság megelégedéssel vehette tudomásul azon nyilatkozatokat, melyek e tárgyban a bizottság előtt tétettek.

A mi a nyilatkozatokat illeti, úgy azok ugyan mi újat sem tartalmaznak, azonban új volt maga azon körülmény, hogy akadt immár törvényhozási organum, a mely a zsidó felekezeti szervezés ügyét megpendíti és azon objektiv magaslatról itéli meg és birálja el, a melyről az *országos* érdekeket megfigyelni és nyilvántartani szokás.

Új továbbá azon körülmény, hogy felekezetünk közjogi helyzetének visszásságát immár azok is érzik és elismerik, a kiknek kötelessége összhangot létesíteni a törvények rendelkezései és a tényleges társadalmi helyzetek között, s a kiknek dolga, hogy a törvények és folyományaik foganatosítását ellenőrizzék.

A ki tehát a felekezeti szervezés ügyében hallottakat e szempontból itéli meg, azoknak bizonyos mértékü fontosságát szivesen fogja méltányolni.

Helyesen emelték ki a pénzügyi bizottságban, hogy a közigazgatás kelleténél mélyebben nyúl bele a zsidó felekezet ügyeibe; de sajnos, helyes másrészt az is, hogy a zsidóság maga is részben oka e körülménynek, és valljuk meg, hogy sok úgynevezett »elvi határozat« a maga kínos jogkövetkezményeivel elmaradt volna, ha a mi rendezetlen viszonyaink között nem a közigazgatási szervek döntenek az adott esetben.

Igen érdekes és valóban hálás is e szempontból csak azon felfogást tanulmányozni, a mely a zsidó felekezet, annak intézményei, hatóságai, szervei stb. megitélése tekintetében *a biróságok gyakorlatában* nyilvánul.

A biróságok ugyanis szintén gyakran jutnak azon helyzetbe, hogy zsidó községi és felekezeti ügyekben döntsenek, s mondhatni, hogy zsidó szempontból ezen birói nyilatkozatok gyakran becses kijelentéseket tartalmaznak, ha nem is egyenesen a felekezet közjogi helyzetét illetőleg — de minden esetre azon felfogás és jogi kezelés tekintetében, a melyben a törvény ezen legilletékesebb magyarázói a zsidóság felekezeti érdekü ügyeit részesítik.

Jellemző például legyen szabad a kir. kuria azon ismeretes s a »Zsidó közigazgatási naptár«-ban is közölt döntvényére hivatkozni, a mely a Szombathelyen fennállott régi izr. hitközség különválása folytán alakult hitközségek közt a hitközségi vagyon tulajdona iránt felmerült perben hozatott. E döntvény, mely ezen vitás ügyet nem tartja a rendes biróságok illetőségi köréhez tartozónak, és a fennforgó illetékességi összeütközés folytán az ügyet a minisztertanács elé terjeszteni határozta, megokolásában egy különben igénytelen kitételt tartalmaz, mely igy hangzik: »Tekintve, hogy ily kérdések eldöntése eddigelé más hasonszerü esetekben is a biróságok hatásköre alá nem tartoztak, és ezen felfogás mellett szól jelesen az 1868: IX. t. cz. (a görög-keleti vallásuak ügyében) rendelkezése is, mely szerint a szerb és román görög-keletiek közt felmerülhető hason vagyoni kérdések eldöntése Ő Felsége által e végre delegálandó biróságra bizatott . . .«

E kitétel, mint említők, igénytelen s csakis azért idézzük, hogy kimutassuk: mikép a legfelsőbb törvényszék a felekezeti jellegü zsidóügyekkel csak oly módon és elvek szerint szeret foglalkozni, mint az egyéb bevett felekezetéivel — esetleg analógia segélyével.

A ki ugyanis a közigazgatási forumok által zsidó ügyekben alkalmazott felfogást ismeri és ennél fogva tudja, hogy ezek mily kínos szabatossággal kerülnek és egyenesen visszautasítanak minden analógiát a bevett felekezeteknek abszolut értékü jogviszonyairól a zsidó felekezet ügyeire — és e tekintetben mily szivesen nyúlnak vissza még a legelsárgultabb gyöpverte »helytartótanácsi«, »cancellariai«, »magistratuális« stb. leiratok és végzések számaira és *holt* betüire, hogy kimutassák, mikép az, a mit az *eleven* törvény felekezeti ügyekben *elvként* a honpolgárok közti béke s egyetértés szempontjából megállapít, a zsidó felekezetre nézve abszolute nem alkalmazható — még egészséges analógia útján sem, bármennyire utalna is erre a konkrét eset igazsága: az, mondjuk, a curia idézett döntvényében azon »vivmányt« látja, hogy igen is lehet helye analógiának, még a mai viszonyok közt is, zsidó felekezeti érdekü kérdések és a bevett felekezetek bizonyos, törvényszabályozta jogviszonyai közt.

Fenntartjuk magunknak azt, hogy a t. szerkesztőség szives engedelmével a birói gyakorlat jellemzett felfogását illusztráló egyes kijelentéseket alkalmilag e helyütt fejtegethessük — ez itéletekben eddig is számos oly elvek nyilatkozván, melyek a felekezeti autonómia kétségbe sem vonásának folyományai.

A helyes joggyakorlat ugyanis azt a felfogást aligha értheti meg, mely valamely *vallásnak* hiveit egyenjogusítja, papjait elismeri, az ezek által e vallás szerint végzett esketéseket és elválasztásokat, az általuk vezetett anyakönyveket államjogilag érvényeseknek tekinti — de másrészt magát a vallást a törvény sánczain kivül állónak tekinti.

A birósági gyakorlat illető kijelentéseiben mindmegannyi argumentumot látunk a törvény és jog leghivatottabb kezelője részéről e felfogás ellen, argumentumokat, a melyekkel előbb-utóbb odajutunk, a hol a gyakorlat túlteszi magát a törvény fogyatékosságán, a midőn ugyanis a bevett vallást megillető egyes jogosítványok odaitélése által elégíti ki a társadalmi és jogi élet igényeit.

A magyar zsidóság legujabb történetében is birunk a jogfejlődés e sajátságos módjára eredeti példát, mely ugyanis azt mutatja, hogy mig a zsidók csak 1867-ben lettek *egyenjogusítva* a haza többi *polgáraival* — zsidó *nemesemberekkel* már 1859-ben találkozunk!

Budapest. HALÁSZ FRIGYES,
ügyvéd.

Bischitz Dávidné.

A közelmult napokban fővárosunkban ünnepély folyt le, melyről már csak azért is kell, hogy megemlékezzünk, mert jelentősége társadalmi életünkre nézve nagy.

Ez ünnepély alatt a Bischitz Dávidné tiszteletére készült mellszobornak leleplezési ünnepélyét értjük, mely folyó november hó 10-én ment végbe.

Mi nem érezzük magunkat e nemes hölgynek dicsőítésére hivatva, de minek utána eredményekről, társadalmi életünkben beállott tényekről óhajtunk beszélni, természetes, hogy az indító okokat is fel kell említenünk, s így Bischitz Dávidné működéséről is kell beszélnünk.

Macchiavelli, a híres, de nem legtisztább emlékű Macchiavelli »De principe« czimű feltünést keltett művét azzal vezeti be, hogy igazolja magát a bátorságért, melyet tanusít, midőn ő uralkodók és kormányrendszerek felett birál. Azt mondja, hogy a ki a hegyormot jól akarja látni, annak a völgybe kell leszállani, s a ki fejedelmeket akar megitélni, annak a nép között kell élni, hogy az uralkodó rendszernek üdvös vagy káros voltát megérezze.

S midőn Bischitz Dávidnéról akarunk írni, nekünk is azt kell mondanunk, a mit Macchiavelli mondott. A vagyonos ember, azon egyén, a kinek anyagilag nincsen szüksége embertársára, az a jótékonyság hatását méltatni nem tudja. De szálljunk le a legalsóbb rétegekbe, azonosítsuk magunkat azon földhöz tapadt emberrel, a kinek néhány gyermeke hiába könyörög kenyérért, a kit könyörtelen háziura kidobással fenyeget, a kinek lelkét már-már a kétségbeesés marja, azonosítsuk magunkat ama fehér rabszolgával, a ki véresre írja ujjait azon fillérekért, a melyekből élni nem tud, de a melyek éhen halni még sem engedik, a kinek takargatni kell nyomorát, nehogy nyomora gyanút és bizalmatlanságot keltsen ellene, a kinek felesége a kórágyban s ő képtelen arra, hogy egy üdítő itallal megenyhítse hitvesének fájdalmát; azonosítsuk magunkat mindazon nyomorúltakkal, a társadalom mindazon mostoha-gyermekeivel, a kiknek az emberbőség e századában élniök mégis csak kell — azonosítsuk magunkat velük a legvégső szükség perczében, érezzük, a mit ők éreznek, midőn egyszerre megnyilik előttük a mennyország kapuja és érkezik számukra segély, melylyel etethetik gyermekeiket, ápolhatják betegjeiket, fentarthatják létüket; ha ezt teszszük, ha ezt átérezni iparkodunk, akkor tudni fogjuk, hogy mit jelent Bischitz Dávidné.

Sok szűkkeblű és még korlátoltabb eszű ember, hogy saját szűkkeblűségét palástolja s hogy abbeli vágyának, mindenben gáncsolni valót keresni, eleget tegyen, azt mondja, hogy mindazon emberek vagy azoknak legalább is túlnyomó része, a kik

jótékonysággal foglalkoznak, ezt nem annyira a jó cselekvés iránti hajlamból, mint inkább azon hiuságból teszik, hogy jó embereknek tartassanak.

Dőre észjárás. Nem fekszik-e már magában abban a jóság, ha valaki jónak akar látszani és akként cselekszik, hogy jónak ismerjék?

S ha mindazon szűkkeblű és kurtaeszű emberek, a kik saját lelkük piszokjával nem átallják még a legragyogóbb tulajdonságot is beszennyezni, ha mindazon szűkkeblű és kurtaeszű emberek elmennének a jótékonyság műhelyébe, Bischitz Dávidné házába, ha megfigyelnék ez asszonyt, ki lemondva minden földi élvről, melyet vagyona neki biztosít, kora reggeltől késő estig pihenést nem enged magának, hanem szünetlenül a nyomorúltak ügyeinek elintézésében fáradozik, ha ezt megfigyelnék, akkor szűkkeblüségük és ócsárlási vágyuk daczára elnémulna ajkuk és fejet hajtanának e tiszteletet parancsoló alak előtt.

De, a mint már megmondottuk volt — nem annyira Bischitz Dávidné működéséről óhajtottunk beszélni.

A református egyház kimagasló alakja: Szász Károly püspök a Bischitz Dávidné tiszteletére tartott ünnepi beszédében századunkat a gőz, a villany és a humanizmus századának nevezte. És ebben igaza van. De úgy, amint tizenkilencz századnak kellett elzajlani fejünk felett, míg a vasló, a telefon, a fonograf feltalálójukra akadtak, ép úgy kellett tizenkilencz századunknak elmulni, míg az emberszeretetnek, a jótékonyságnak megszülettek a maga Edisonjai. Csak az a különbség a villany, gőz és a jótékonyság között, hogy míg az előbbi vívmányokat mindenki magáévá teszi és önző, vagyonhajhászó czéljairá fordítja, addig a jótékonyság és emberszeretet szent eszméjével csak egyes kimagasló egyéniségek azonosítják magukat, addig ezen szent eszme még nem hatotta át a társadalom minden rétegét, addig még mindig találkozunk társadalmi osztályokkal, a kik, arczul ütve a humanizmus eszméit, kiváltságaikba burkolódzanak, elkülönítik magukat és a hozzájuk nem tartozót embernek elismerni nem akarják. S ha örömmel elismerjük, hogy jelen századunk a humanizmus százada, akkor ezen elismerésünknek daczára fájdalmasan ki kell jelentenünk azt is, hogy e század, a humanizmus százada, egyúttal az intoleránczia, az emberosztályozás százada is.

A jó kabát megveti a hitványat, lakjék bár ezen hitvány kabát alatt valódi emberi szív. A gróf megvető vagy legalább is kicsinylő tekintettel méri a napszámost és megfeledkezik arról, hogy ennek keze azon munkában kérgesedett meg, melyet a társadalmi élet legfontosabb oszlopa, családja fentartásaért végzett. Az egyik polgár gyűlöletet nevel szivében másik polgártársa ellen, mert nem egyformán imádják az Istent, s nem ugyanazon úton törekednek az örök üdvösség után.

Egy eszme létezik, melyet ha az emberiség mint a szivacs magába fog fogadni, kiegyenlítendi az ellentéteket, át fog hidalni minden űrt és az embereket egymáshoz való ragaszkodásra fogja tanítani — ez a jótékonyság eszméje.

Ezért fontos Bischitz Dávidné működése a mi társadalmi életünkre, mert az ő működése hidat képez, a melyen a különböző felekezetek, a különböző rangok, a különböző vagyoni állású emberek találkoznak.

A jótékonyság eszméje azon pont, a melylyel ugyancsak a jótékonyság Archimedese a világot sarkaiból kiforgathatja, megváltoztathatja az embereket, azzá teheti őket, a minőknek lenniök kell, emberekké a szó valódi nemesebb értelmében.

S a jótékonyság deleje vonzotta a Bischitz Dávidné tiszteletére s így a jótékonyság tiszteletére rendezett ünnepélyhez a különböző felekezeteket, a különböző rangokat, a különböző néposztályokat. S így be van bizonyítva már ez által is, hogy a jótékonyság csakugyan áthidalja a különbségeket, hogy az emberiség csakis akkor fog emberi öntudatára ébredni, csakis akkor fogja minden ember embertársát embernek tekinteni, ha a szívek megnyilnak és a jótékonyság szent eszméje fog azokba bevonulni.

És Bischitz Dávidné, a ki e tekintetben úttörő munkát végzett, hazánk művelődési történetében maradandó emléket biztosított magának. Nem annyira áldásos működése által, melylyel a szegényeket támogatta, a nyomorultakat felemelte, hanem inkább azon eredmények által, melyeket működése folytán a társadalmi különbségek kiegyenlítésében kivívott.

Budapest.

Dr. Singer Mihály.

A pesti izr. hitközség kórháza.

Folyó hó 17-én Budapesten méltóan lefolyt ünnepélylyel egy épületcsoportot avattak föl, mely fővárosunk egészségügyi intézményeit nemcsak gyarapítja, hanem koronázza is s mely bizonyára annyi jótékonyságot fog gyakorolni megujult alkatában, mint gyakorolt abban a régiben, melyet valamennyien ismertünk, megszoktunk.

A pesti izr. hitközség uj kórháza hatalmas egy épülettömb. Nemes arányaival, egyszerü diszével már messziről hirdeti a középületet; külső elrendezése, a négy pavillonnak önként értetődő s ép azért művészi összekapcsolása, ezeknek a pavillonoknak arányos terjeszkedés mellett karcsu emelkedése az egészet valóban imponálóvá teszi. Igazán foglyul ejt, meghódít már ez a külső is. Belseje pedig csak fokozza a hatást. A kedvező itélet önkénytelen dicsérettté, a kedvező benyomás akaratlan bámulássá lesz. A belső architekturát sem akarom leirni. Megtették azt a napi lapok, bár egyik sem oly részletességgel, mint a hogy a kiváló intézet megérdemli. Tisztán orvosi szempontból leirni méltó és hálás föladat, de az szaklapokba való. Csak annyit akarok fölemlíteni, hogy minden kórteremnek van üdülő szobája és segédkonyha helyisége; hogy a konyha gőzre és gázra van berendezve; hogy a desinficiáló kamra gyönyörü, a halottas-ház mintaszerü; hogy a sebésznek két operáló terme, a belgyógyásznak egész laboratoriuma, a szemésznek ritka tökéletes fölszerelésü terme van; mindenütt telefon és elektromos csöngetyü; világosság annyi, mint ritka kórháznak, levegő meg épen páratlan sok: minden betegre nem kevesebb, mint 50 köbméter esik.

És a mi valóban örvendetesen meglepett: sehol fényüzés, elannyira, hogy sok laikus elkényeztetett és illetéktelen izlése egyéb tárgy híján, azt hitte, hogy legalább ezen kell megütköznie. Nincs luxus, de a mit csak a hygiena és a kényelem, a tudomány és a tapasztalat kiván és javasol — az megvan minden; a szó szoros értelmében: minden.

Két pontra akarok még külön rátérni. Az egyik a járó betegek kérdése, melyről, tudtommal, annyit vitatkoztak. A zsidó kórház hivei — és ki nem volt az? — jogos büszkeséggel szokták emlegetni a nagy ambulanciát, nemcsak mint bizonyítékát az ott működő szakférfiak tudományos reputácziójának, hanem a

zsidó kórház ama tevékenységének is, miszerint évről-évre a betegek ezreinek nyujt orvoslást vallási különbség nélkül. Ezért lett az izr. kórház a gyár-utczában oly népszerü, ezért lett a fővárosi jótékony egészségügyi intézmények egyik legexponáltabbika. Ez ambulanczia elvesztését már előre fájlaltuk sokan — szakemberek és nem szakemberek.

Azt hiszem azonban, csak theoriából beszéltünk. Most, hogy künn voltam, láttam, hogy az uj kórház igenis könnyen hozzáférhető. Az elektromos vasut jóformán a Szabolcsi-utczáig visz el 6 krajczárért. A legszegényebbnek is, ha ugyan gyalog nem mehet, ennyit csak megér az egészsége. Utóljára is, a város közepére csak nem építhették a kórházat, valahová a külső periferiába kellett tenni s a hol van, nincs eldugva; sőt inkább. A ki Bécs felől jön a városba, már az is messziről látja az imponáló épületet és homlokzatán elolvashatja, a mit mindnyájunk büszkeségére a nagy arany betük hirdetnek, hogy az a pesti izr. hitközség kórháza.

És ezzel elértem a második ponthoz, melyről szólani akartam. Sokan mondották, hogy a kórház csendjét zavarja a vasut közelsége. A M.-Zs. Szemlében is olvastam »Egy mérnök« erre vonatkozó kifogásait. Méltánylom az aggodalmat, mert bizonyára szeretet kifolyása volt. De azt hiszem, a mérnök ur, hál Isten, valamenyünkkel együtt csalódott. Kérdeztem a kórházban a szaktársakat, s egyhangulag azt mondották: a vasut zaja nem zavar itt annyira, mint a gyár-utczában zavart a forgalom zaja. Vegyük azt örömmel tudomásul és dagaszsza mindnyájunk keblét a büszkeség, hogy az uj kórház minden tekintetben, tehát a hely megválasztásában is sikerült.

A kik emelték: önmaguknak is emeltek emléket, nemcsak a hitközség, hanem a város, nemcsak a város, hanem a kórházépítés történetében is. Mert hogy nézetemet röviden összefoglaljam, azt hiszem, hogy a mennyire tapasztalataim nyulnak, föl vagyok jogosítva azt mondani, hogy a pesti izr. hitközség uj kórháza a legszebb a fővárosban és egyike a legszebbeknek Európában.

Budapest.

Dr. Szalárdi Mór.

Hochmuth Ábrahám.

(Utolsó közlemény.)

»A kisdedek mellől vona el őt, hogy Jákobot az ő népét legeltetné és Izraélt az ő örökét. És ő legeltette azokat az ő lelkének őszintesége szerint, s cselekedeteinek okossága szerint vezérelte őket.« A miskolczi iskola igazgatása Hochmuthra nézve gradus ad Parnassum volt, a mennyiben egy népiskolai tanitói állástól, és lett legyen az bár »főtanitói« is, még negyven évvel az előtt, nagyon is hosszú volt az ut valamely »rabbiság trónusához.« De e hosszú és akadályokkal gazdagon megrakott utat Hochmuth jó hirneve mint kitünő iskola-igazgató és aranytiszta jellem föltartózhatatlanul egyengette, mig 1852. évi junius havában a kulai lelkes hitközség őt rabbijául egyhangulag megválasztotta. Nem időzünk soká a rabbi fogadtatásának egyes mozzanatainál és jeleneteinél, a hitközség és lelkipásztor között létrejött frigy mézes heteinek ecsetelésénél, hiszen tudjuk, hogy az izraelita — bocsánat — a zsidó pap általán véve »a mint jött, úgy megy is«, jött hangos felkiáltások közt és megy hangos felkiáltások közt, jött mézes-mázos csalétkek által megnyerve.[1]) De evvel korántsem akartunk a kulai hitközség Hochmuth hivatalába való beigtatása alkalmával tanusított lelkesedésének őszintesége iránt kétséget támasztani, sőt ellenkezőleg, e sorok irója, ki népiskolai főtanitójának sorsa iránt már háladatosságból is mindenha a legbensőbb érdeklődéssel viseltetett, nem egy buzgó bácskai hitsorsostól, ki Hochmuthot személyesen nem is ismerte s üdvös működésének közvetetlen szemlélője nem is lehetett, »hallás után« hallotta magasztalni a nagy tudományu kulai rabbit, kire, daczára kissé magába zárkózott magatartásának és szigorra valló külsejének, a kulaiak teljes jogosultsággal büszkék.[2]) S csakugyan volt is oka a kulai hitközségnek rabbijával büszkélkedni. Mert minő állapotban találta Hochmuth ujonnan kijelölt hatáskörét s mivé

[1]) Koheleth rabb. V. 14. 15.

[2]) Hochmuth czikkirónak Pápáról Nagy-Becskerekre 1880-ban történt meghivatásáról értesülvén, midőn ez uj állását elfoglalandó, Veszprémen átutazott, az ősz rabbi egykori tanitványát a pályaudvarban várta, hogy áldást mondjon fejére, mielőtt közeléből elköltözködik. S ama felejthetetlen pillanatban igy nyilatkozott: »A vidék, a hová a gondviselés vezeti, áldott vidék, sok tisztességes ember lakja — ismerem, — hihetőleg jól fogja magát ott érezni, az ember ott kellemesen elélhet.«

lett az idők multával?! Mindenütt, a hová a szem nézett, romokra akadt, a nemzetiségi vandalizmus sehol a hazában nem dühöngött és pusztított oly féketveszetten a forradalom alatt, mint a bácskai és torontáli áldott térségeken, nyilvános épületek és intézeteken kő nem maradt kövön, csaknem mindent ujból kellett teremteni, s a mi keveset a hitközség a régi időkből fenntarthatott is, a gyakorlott rendező kézre szorült. Mondanunk sem kell, hogy e kevés között első helyen említendő az »iskolának« nevezett községi nevelőintézet, mely nagyon is gyarló vezetésben részesült. Hic Rhodus, hic salta! Tanitókat az iskolának és pénzt az iskolának kért az ujonnan megválasztott rabbi. De felszólalása kiáltás volt a pusztában, mert hát üres volt ám a község éléskamrája. Az élelmes lelkipásztor pedig úgy segített a bajon, hogy kerületéből két ifjut szemelt ki, ezeket naponként nehány órán át »világi« tárgyakban tanította s daczára, hogy e tanuló-tanitók Goethe kurtabelejü tanárainak szerepében tetszelegtek, kik ma arra tanítanak, a mit tegnap még maguk is tanultak, mégis lelkes mesterük vezetése mellett a tanitói vizsgán jó sikerrel tulesvén, a kulai iskolánál mint rendes tanitók, az egyik 80, a másik 120 váltó forintnyi évi fizetéssel lettek alkalmazva. Azonban ez a merész, bár jól sikerült expediens nem elégíthette ki Hochmuth aspirácziőit, hitközsége fiatalságának nevelés-oktatására nézve két önnevelt tanitójának ismeretei a héber tantárgyakban ugyanis nagyon is hézagosoknak bizonyulván, e hiányon is kellett segíteni. De miután saját tanulmányai és a hitközségi teendők szabad idejét teljesen igénybe vették, a véletlent is vonta kombináczióba, hogy iskoláját olyanná tegye, a milyenné »kellett, hogy legyen«. Egy az országot nyakába vevő éleseszü talmudista ugyanis Kulára is vetődött. Hochmuth leleményessége a vándor talmudistát egy tudományos csereüzletre birta, a mely abból állott, hogy ez kötelezze magát az iskolánál müködő tanitóknak a héber tárgyakból »órákat adni«, majd kieszközli ő, hogy viszont őt a tanitók váltakozva részesítik a világi tárgyak oktatásában. A kisérlet felségesen sikerült s rövid idő mulva a kóbor talmudistát Hochmuth saját költségén vitte fel Pestre, hogy a képezdébe mint rendes hallgató beléphessen. Igy lett a kulai zugiskolából minta-népiskola, melybe a vidékről is csak úgy özönlöttek a tankötelesek, évről-évre emelve az intézet hírnevét, úgy hogy csaknem hagyomány jellegével bir a tanév kezdetén meg-megujuló

jelenség, hogy az iskolába iratkozó gyermekek két harmadrésze keresztény. Hogy a kulai zsidó iskolának rohamos fejlődése szálka volt egynémely fölszentelt és föl nem szentelt polgártárs szemében, magától értetődik, azonban hasztalan volt minden erőlködés az »elzsidósodás« ellen, azért különösen a magyar ajku lakosok mégis csak odaküldték gyermekeiket, a hol »a dolognak van látszatja.« Hogy pedig a Hochmuth iskolájának *volt* látszatja, ezt személyek és tagadhatatlan tények igazolják. Ez iskola vetette meg alapját nem egy előkelő honpolgár tiszteletteljes társadalmi állásának, s a hol a Bácskán a magyar szó zeng, ott nem győzik magasztalni a kulai iskolát.

Az iskola mellett a kulai remek imaház Hochmuth kezdeményezésének és lelkesítő szónoklatának köszöni létét. Ő volt az első, a ki anyagilag is hozzájárult, hogy az építés eszméje testet öltsön, valamint hogy az ő »Istentisztelete« nemcsak torkának, de áldozatkészségének kifolyása is volt. Jótékonyság tekintetében méltó versenytársa volt neje, kit még mai nap is áldanak Kula és környékének szegényei.

Nyolcz évi üdvös és általános elismerésben részesült lelkészkedés után, odahagyta tisztelői és barátai igazán érzett sajnálatára, melynek különösen egyik meghitt jó embere, Krieshaber, még évek multán sem szünt meg alkalom adtán kifejezést adni, Kulát, hogy a veszprémi hitközség által neki fölajánlott rabbi állást 1860. évi május havában elfoglalja. Hogy eme tiszteletteljes meghivásnak minden hosszabb habozás nélkül engedett, Hochmuth tettre vágyó és magasröptü szelleme mellett föl se tünhetett. A főváros közelsége, tágabb működési kör, mértékadó és súlylyal biró egyéniségekkel könnyebb és sürübb érintkezhetésre kinálkozó alkalom, mindez elég csábitóerővel birt, hogy Hochmuth ősatyánk példájára utra keljen »hasonló ahhoz, a ki otthonából a templom felé tart.« [1]) Nagyjában nem is csalatkozott várakozásaiban. Veszprémi lelkészkedésének első tizedébe esik irodalmi tevékenységének nagyobb mértékü kifejlődése, itt találja őt 1866-ban Bunzel Simon Jakab, prágai előljárónak Szántó Simon által közvetített levele, melyben a »Neusynagoge«-n megüresedett hitszónoki állomást neki a legnyomatékosabban felajánlja, innen hivogatják berlini barátjai, theologiai értekezései követ-

[1]) Ber. rabbá 43.

keztében, melyek különösen a »Ben-Chananja« és »Neuzeit« hasábjain láttak napvilágot s a külföldi tudományos körök figyelmét is magukra vonták, innen küldik őt a már miskolczi munkájából mint az ország egyik fényes szervezői talentuma ismert szakférfiut, az 1868. évi országos egyetemes gyülésre, a melyen az iskolai alapszabály-szervezet megalkotásánál neki jut az oroszlánrész az elismerésből és — a későbbi ócsárlásból [1]) is; itt keresi meg őt Trefort Ágoston vall. és közokt. ügyi miniszter kinevezési okmányában, hogy »mint kijelölt bizottsági tag, a vallás, tudomány és művelődés szent ügyének érdekében beavatott ismereteivel és tapasztalataival ezen fontos hivatásban szokott buzgósággal eljárni és a rabbiképző-intézet és főtanoda czélszerü szervezésére s annak a héber vallástan tisztasága, szintugy mint a haladó tudomány követelte oktatási rendszer alapján biztosítandó felvirágzására ernyedetlenül közreműködni sziveskedjék.« Hogy mennyire tudott Hochmuth egy általa helyesnek vallott nézet vagy eszme mellett lelkesedni, s azt bármely oldalról jött támadás ellen megvédeni, mutatja Löw Lipót ellen irt munkája,[2]) melyet a főváros egyik kitünősége (B. J.) »az egész országos haladópárt, de különösen a vérig sértett pesti hitközséggel szemben bámulatra méltó készültséggel véghez vitt, mentő tettnek« nevez. Általán véve Hochmuth dolgozatait fényes irály, átlátszó világosság, mély alaposság, sokoldalu olvasottság és a tiszta meggyőződés jóltevő melege [3]) jellemzik, kedves eszméjével pedig »az iskolával, a milyennek kell lennie« a hol csak teheti, tüntetni meg nem szünik. Igy például, midőn Ő Felségök ezüst-menyegzőjét szónoklatában ünnepli, nem mulasztja el veszprémi hiveit óva inteni: »Ápoljuk gondosan a tanügyet, hogy a haza jövőjének szorgalmas, művelt és erényes nemzedéket neveljünk.« »Nem elég« — biztatja hallgatóit a veszprémi Chevra-Kadisa évszázados jubileumának ünnepélye alkalmával tartott beszédé-

[1]) A congr. isk. alapszabályszervezetet ért gáncs nem volt tekintettel arra, a mire suly fektettetett, hogy az abban felhalmozott héber tananyag a törvényesen előirt tanórák számát jóval meghaladó maximumon kivül hat évfolyamot tételez föl. V. ö. Die jüd. Schule 33. és Leop. Löw als Theologe, Historiker u. Publicist. 109.

[2]) L. az előbbi jegyz.

[3]) L. »Gehörst du zu uns oder zu unsern Widersachern?« Veszprém, 1868.

ben — »hogy a ránk szállott intézményeket félig-meddig fenntartsuk, új védbástyákkal is meg kell azokat erősítenünk, hogy az idő emésztő ereje tönkre ne tegye, sőt gyarapítanunk is kell őket, hogy közérdeklődésünkről is tanuskodjanak az utókor előtt.« A veszprémi hitközség intézményei, különösen hírneves nép- és talmud-thóra-iskolája tanuskodnak is elég bőbeszédüen a közérdeklődésről, melyet felejthetetlen lelkipásztora és istenihlett tanitója több mint két évtized alatt szóval és tettel élesztett és táplált, a jótékonyság életfája legott azalatt egy gyöngéd hajtással, a krajczár-egylettel gazdagabb és diszesebb lett, gyöngéd női kezek ápolják és óvják — ah! hogy a kéz, mely annyi anyai figyelemmel gondozza évek óta, gyakran szivéhez kap, hogy az fájdalmában meg ne repedjen! »Mert aláhullott fejünk koronája. Jaj nekünk!«

Hochmuthot, habár működése váltakozó viszonyok között aránylag csak szűk körre szorítkozott s a zsidó theologia eme Sándorának egy magyarországi vidéki hitközség Macedoniája bizony csak kicsinynek bizonyult — kisebb embereket Hochmuthénál nagyobb hitközségek s intézmények élére emelte a sors s a Horácz-féle arbitrium popularis aurae — siratja az ország, gyászolja a tudományos világ. »Hiszen egyesült törekvéseink évek hosszú során át« — mondá egy ünnepélyes alkalomkor Hochmuth [1]) — »s hála Istennek, nem eredmény nélkül, azon czél felé irányulnak, hogy hazánk nyelvét úgy keblünkben mint körünkben meghonosítsuk s jogára emeljük és ezen tekintetben is polgári kötelességünknek eleget tegyünk: egy szóval, hogy magyarosodjunk. S ki nem gondol közülünk fölbuzduló örömmel arra, hogy hazánk alkotmányának helyreállítása óta, melyet nemsokára egyenjogosításunk követett, az izraeliták oly haladást tettek a magyarosodásban, a minővel hazánk nem-magyar fajai közül egyik sem dicsekedhetik.« Veszteséget jelent Hochmuth halála a tudományos világra nézve is, tekintve ama nyilatkozatokat, melyekkel pártszempontot nem ismerő s egészen tárgyilagosan itélő szaktekintélyek Hochmuth irodalmi működését, különösen pedig utolsó nagyobb művét [2]) méltányolják. Igy Delitzsch készségesen elismeri, a szerzőhöz irott 1883. márcz. 7. keletü levelében, hogy

[1]) Beszéd a veszprémi izr. templomban bevezetett orgona felavatása alkalmával. Budapest, Athenaeum, 1886.

[2]) Istenismeret és Istentisztelet. Budapest, Franklin-társulat, 1882.

»az Istenismeret és Istentisztelet czimü hittan, rám nézve is, sokat tartalmaz, mi ösztönzésül és tanulságul szolgál.« Kautzsch ezt irja: »Könyvének rám gyakorolt hatását — eltekintve némely nézeteltéréstől — felette kedvezőnek mondhatom. A módszer, mely szerint az egyes szakaszok tételei a szent-irásból vett bizonyitékokkal megokoltatnak, igen szerencsés; s ezen bizonyitékok gazdag tartalmának magam is hasznát veszem majd tudományos kutatásaimnál, különösen a bibliai theologiára vonatkozólag.« Hasonló meleg elismeréssel nyilatkoznak Hochmuthnak a »Talmudról« szóló értekezéséről, mely a Hoffmann-Gildemeister-féle szenvedélyes vitához a Sulchan-Arukh felett nem egy új becses adattal szolgál. S a keresztény tudósok eme hizelgő itéletét tartózkodás nélkül osztják tudós zsidó irótársai, péld. Joel, ki a »Tefilin«-ről czimü értekezés s Salamon Példabesz. 1—9. és Xenophon közt vont párhuzam »mélységes voltá«-nak dicsőitéséből ki sem fogy, vagy Grätz, a ki a Mózes életkorára vonatkozó számítást meglepőnek (frappant) mondja, továbbá Löw, Szántó és utóbb Jellinek, kik Hochmuth tudományos czikkeinek folyóirataikban mindenha a legelső helyet adták. Hogy a »Magyar Izraelita«, »Izr. Közlöny« és »Magy.-Zs. Szemle« mily szivesen vették czikkeit, szükségtelen említenünk. És sóroljuk-e még fel Hochmuth viselt dolgait mint ember, pártfogó és barát? Szivesen beszélnénk mi el egyet-mást, mi a néha napján hozzáférhetlennek látszó rabbi nemes, nagy s a legmelegebb részvéttel telt szivét a legszebb világításba helyezné, de tagadólag int felénk jó tanitónk és atyai barátunk bánatos özvegye, féltében, hogy eláruljuk azt a drámai hatással biró esetet, melynek cselekménye szülők gyászos kimultával, gyermekeknek támasz és istáp nélkül maradásával kezdődik, példátlan buzgalom közt és a nemes tettek hosszú lánczolatán tovább füződik és a *szülők feltámadásával* jó emberek alakjában végződik. — Mint ritka barátot és pártfogót jellemzik őt legjobban a birtokunkban levő s ereklyék ként őrzött levelei, melyek közül kiemeljük azt, mely községéhez való viszonyát nagy vonásokban ecseteli. 25 éves hivataljubileuma után ezeket irja 1884. szept. 23-ki kelettel: »Nem tehetem, hogy még egyszer, és külön, Önnek köszönetet ne mondjak baráti üdvözleteért, miután Ön — és ezt büszkeséggel mondom! — hitközségem után a legmelegebb részvétet tanusította irányomban és engem a legnagyobb tiszteletben részesített. Az egész ünnepély engem meglepett. Alig néhány napja, hogy szegény nőmet Ischlbe elkisértem, onnan visszatérve, hallom mit terveznek a községben. Intenczióimhoz híven, melyeket a hitközség ismer, titokban tartották a dolgot, azonban az őszinte szeretet és részvét mindenre hallgat és ügyel, hogy tettekben nyilvánulhasson.« S a rabbi és hitközség közti eme benső viszony állandósítása és megszilárdítása körül tagadhatatlan érdemeket szereztek a veszprémi intelligens hitközség vezéregyéniségei, a kik Hochmuthnak a közjóra irányzott nemes intenczióinak megvalósításában kezére jártak, s ott, a hol egy Dr. Pillitz Benő, Rosenthal, Rothhauser, Tuszkau, stb. stb. segélyére és támogatására számíthat a rabbi és iskola-igazgató, ott a hitközség és annak intézményei idők multán olyanokká válnak, »a milyenekké kell, hogy legyenek,« ott — »Ábrahámnak ilyenek voltak életévei, és kimult — és elhalt szerencsés ősz korában, mint öreg s a ki életének örvendhetett.« [1]) »Az idők Ura pedig ismeri az igazhitüek napjait s az ő örökük fennmarad örökké.« [2])

Nagy-Becskerek. KLEIN MÓR.

Felelet a „Nyilatkozat"-ra.

Nagyon tisztelt szerkesztő urak! A novemberi füzetben közzétett »Nyilatkozat«-ra egy árva szóval sem reflektáltam volna, ha ott egy pont elő nem fordúl, mely engem egynehány szóra kényszerít.

Mert mit válaszoljak arra, ha a czikk irója magát a törvénynyel védi, mely szerint a feljelentést eszközölni »előirt kötelessége«? Hát én októberi soraimban nem-e azt mondtam, hogy ha ily törvény létezik, az ember ennek első ízben megfelel, de morális kötelesség gyanánt tekintse, egyidejüleg a följelentett félt is a hibára figyelmeztetni?!

Nem hibáztatom az anyakönyvvezető urat első, de hibáztatom őt másod- és harmadszori följelentése miatt.

Miért nem olvasta el a nyilatkozó tisztességesen az én közlésemet?

---

[1]) Móz. I, 25, 7. 8.

[2]) Zsolt. 37, 18.

Vagy mit feleljek arra, hogy az »Orsz. izr. iroda« egyik a hitközséghez intézett körlevelében a bélyegtörvényről is szól? A mi a hitközség elöljáróságához van küldve, az nincsen a rabbihoz küldve![1])

A »M.-Zs. Sz.« egyik évfolyamában is volt — úgy mond a czikkiró ur — közölve az illető törvény. De ha az embernek véletlenül nincs meg az az évfolyam!

A t. anyakönyvvezető ur avval is iparkodik mentegetőzni, hogy hivatalának »nagy ügyforgalma mellett nincs ideje« figyelmeztetni. Fura egy logika ez attól az anyakönyvvezetőtől, a ki »nagy ügyforgalma mellett« igenis ráér engem háromszor, meg azonkivül — a mint a nagyon tisztelt szerkesztőség októberi megjegyzéséből megtudtam — számos más rabbit is följelenteni. »Nagy ügyforgalmát« még ezáltal pedig nem kisebbítette.

Látnivaló tehát, hogy a czikkiró ur sorai oly gyarlók, »Nyilatkozata« oly törékeny agyaglábakon nyugszik, hogy nem kell valami erős kő hozzá azokat darabokra aprítani. Legyőzi magát a czikkiró ur saját fegyvereivel.

Mindezekre tehát egy betüvel sem kell válaszolni.

De az anyakönyvvezető ur olcsó szerrel a kártyát szépen meg akarná fordítani avval, hogy miért nem említem, hogy ő »a birságjutalékról az illető község szegényalapja javára« lemondott.

Tisztelem ezt az önzetlen, valóban megható nagy tettet, de szavamat adom rá, hogy az erre vonatkozó megjegyzés figyelmemet tökéletesen kikerülte, a minthogy akkortájt azt sem tudtam, hogy a följelentő számára a törvény részéről e szolgálattételért birságjutalék van biztosítva!

Különben az efféle jótéteményekre nézve alkalmazható az a zsidó szólásmód, mely magyarúl igy hangzik: »Ne rontsd el a gyomrodat, nem kell aztán pálinka.«

Végül még csak egy szót. Az anyakönyvvezető ur nagy paragrafusismereteit ragyogtatva, a bélyegtörvényeket szóról-szóra idézi — a »Nyilatkozat«-ban. Miért nem tudatta azokat

[1]) Talán nem ártana, sőt talán nagyon is használna, ha — a mint már egyszer az orsz. izr. irodának megirtam — ez a körleveleit a rabbik kezeihez is juttatná. Igy aztán volna a rabbik és az iroda közt egy kis összeköttetés megteremtve. Lásd a »Durchführungs-Commission«-t.

annak idején a följelentett rabbikkal inkább?! Csak hálára kötelezett volna minket.

Többé ebben a kellemetlen ügyben, mely engem egy-egy tapasztalattal gazdagabbá tett, szót nem veszítek, mert a közvélemény itélete iránt ezek után, mint annak előtte is, teljesen nyugodt vagyok.

Győr. FISCHER GYULA.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Kérdés.

Egy zsidó nő, ki férjével évek óta nem él együtt, sőt nem is látta azt ugyanannyi idő óta, de azalatt egy idegen zsidó nőtlen férfiuval élt vadházasságban, ez ujabb viszonyból születendő gyermekét anyakönyveltetni akarván, kivánja s követeli, a maga és a születendő gyermek tényleges apja nevében, hogy az ez utóbbinak nevére egyelőre törvénytelenül beirassék s a folyamatba tett válóper befejezte után törvényesíttessék. Kérdés: engedhet-e az anyakönyvvezető rabbi az asszony előleges kérelmének s nem teszen-e törvényellenes cselekedetet ez által, amennyiben a magyar jog szerint: Pater est, quem nuptiae demonstrant, azaz: atyául tekintetik az, a kit a házasság annak bizonyit, még akkor is, ha biztosan tudjuk, hogy a gyermek a törvényes férjtől nem származhatik?

Ha pedig kérelmének hely nem adatik s a gyermek, melyről biztosan tudjuk, hogy házasságon kivül született, tehát hogy házasságtörés szüleménye, törvényesnek irandó be, hogyan egyeztethető ez össze a zsidó egyháznak a *mamzer*-ről megállapitott rendeleteivel s ennek számos, fontos következményeivel?

Kérjük a tisztelt kartársakat, hogy ez iránt véleményüket a Szemle hasábjain sziveskedjenek közölni.

EGY ANYAKÖNYVVEZETŐ RABBI.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kivonatoknak, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. k. miniszterium tudomásul vette. (Folytatás).

419. *Verebély* (Bars m.). Elnök: Fischer Jakab. Anyakvv.: Braun Ferencz. r. h.

420. *Mohács* (Baranya m.). Elnök: Fabritzky József. Anyakvv.: dr. Flesch Ármin rabbi.

421. *Bánffy-Hunyad* (Kolozs m.). Anyakvv.: Horovicz Salamon r. h.

422. *Csurog* (Bács m.). Elnök: Heiduska Ignácz. Anyakvv.: Friedmann Salamon r. h.

IRODALOM.

VALLÁSOS ÉNEKEK.

ENGESZTELÉSI NAP.

Hajnali ének.

Felhőbe nyúló sziklák ormain
Dereng az első napsugár,
De azt, mit éj varázsa összeszőtt,
Lelkem hajh! rég elüzte már.
A bűn fekélye testem elfödi,
Könyűtől ázott fekhelyem;
De itt, te hozzád oly közel Uram,
Nyugalmam ismét fellelem
A hajnal keltekor.

Leszáll e hajlék csöndes ájtata
Lelkemre, mely itt újra él —
S mindaz, mit szív és érzelem sugal,
Most önfeledten szárnyra kél.
A szív oltárán tiszta láng lobog,
Nem rezgé még a vétek át;
S mindazt, mi rút fekélyként elborít,
Lerázom, mint a föld porát
A hajnal keltekor.

Te ismered szivemnek rejtekét,
Hol megfogan a gondolat,
A vágyak s érzelmeknek tengerét
Nem rejti fátyol, burkolat.
S mely megkönnyíti fájó szívemet
S lelkemnek ismét nyugtot ád —
Megörzöd, míg szebb hajnalom hasad
Forró könyűim záporát
A hajnal keltekor.

Bűnbánat.

A mélységből kiált feléd,
Kit tüske, kóró, tépett szét:
Tátongó örvények felett
Csordultig ittam kelyhemet;

S míg vivtam életharczokat,
Zord dér üté meg arczomat.
Mikor sújt már le végzeted —
Jaj annak, jaj, ki vétkezett!

E nap dördül meg fenn a szó:
Most ébredjen a szunnyadó!
Megrázkódik a föld s az ég —
Oh vétkes fordulj vissza még!..
Bünömnek súlya, terhe nagy —
Irgalmas Isten el ne hagyj!
Vond vissza lángoló kezed —
Jaj annak, jaj, ki vétkezett!

Szivem hajh! földi vágy miatt
A bűntől vissza nem riadt;
A vétek árja elsodort,
A lét viharja eltiport —
Nincs oly halandó, Istenem,
Ki bűntől, bajtól ment legyen;
Ne oltsd ki halvány éltemet —
Jaj annak, jaj, ki vétkezett!

Alkonyat.

Boldog, ki örökké
Sátradban lakhatik,
Hasadó hajnaltól
Esteli csillagig.

Eleped az ajkam
Hervatag virága,
Elhamvad szememnek
Ragyogó világa.

Mint pislogó mécsláng
Halványodó fénye:
Olyan az életem
Csüggeteg reménye.

Vezeklő lelkemet
Fedezze be szárnyad,
Csüggedő szivembe
Önts reményt és vágyat,

Lángoló lelkemnek
Te vagy vágyódása;
Szenvedő szivemnek
Végső dobbanása.

Boldog, ki örökké
Sátradban lakhatik,
Hasadó hajnaltól
Esteli csillagig.

Oh Sinaj!...

— *Júda Halévi.* —

Oh Sinaj hegye! s ti reszkető hullámok,
Merre járt kedvesem?.. merre, mutassátok..
Hadd járjam be én is az igéret földjét,
Hadd áztassa könyem porladó göröngyét!

Horeb s te sziklamély! nem láttad lobogva,
A mint ujra feltünt a csipkebokorba'? . . .
Bejártam hegy-völgyet, oh, de nem felelnek,
Némán bólintgatnak szenvedő szivemnek.

Feljajdul bilincsem, felzokog rablánczom . . .
Van-e ily elhagyott nemzet e világon? —
Szivemben lakozol és többre nem vágyom
Nem kivánom vissza régi boldogságom.

Multak dicsőségén halkan eltünödöm,
Régi kor emlékét szebb időre őrzöm;
Minek a dicsőség gyöngyéke nyakamra,
Ha édes szerelmed méze hull ajkamra? . . .

Mit ér a rubinkő, drága opál nékem,
Te vagy drága gyöngyöm, te vagy ékességem!
S mert igy szeretlek, hü maradva hozzád,
Szavaim, vágyaim vesztemet okozták.

Gyülölet, megvetés lett az osztályrészem,
De én szent hitemtől soha el nem tértem —
Taszits el engem, ha megtagadlak téged,
Ha szivem valaha más ösvényre téved . . .

Rám zúdult az ellen mogorva serege,
Mintha előnyomul az éjnek fellege . . .
Gonosz rágalommal világot bejárnak
S mint egy hitvány ebet, megvetnek, utálnak.

Oh tekints le Isten szenvedő nyájadra,
Rejtsd el őket, rejtsd el ragyogó váradba . .

Épitsd fel mohlepte, porladó hajlokod,
Hadd rakja le fészkét bujdosó galambod.

Mert most a hontalan hasadék szélében
Repdes szárnyszegetten, halálfélelmében.

Térj meg Isten, térj meg, hajdani lakodba,
Szállj le uram, szállj le, a drága romokra . . .

Ifjitsd meg üdvünknek fényét, csillogását,
Hadd lássuk Czionnak régi ragyogását!

SÁTOROS ÜNNEP.

Lelki vágy . . .

A gondolat száll messze tájra
Magasztos vágyam szárnyain . . .
Pihenni tér a Jordán partján,
Nyugodni hüs virányain;
Hol ámbra, mirha illatoz
Az árnyas-szellős völgy felett,
Hol háladalt zeng bércz, patak,
Hol lomb susog dicséneket . . .

Oh, hogy e nép, az egykor boldog!
Mely szent honáért úgy rajong,
Az édes rögtől elbolyongva
Sivár ösvényeken csapong!
Honi virágok illatát
Beszíva, kéjbe elmerül —
Szive a multban révedez
S kelyhébe köny is elvegyül . . .

Oh hagyd Urunk! a kort elérnünk,
Melyet oly gyakran hirdetél;
Hogy el nem tünt . . . s még ujra lángol
Szemednek fénye: Izrael!
S majd napkelettől nyugtaig
Az áldozatnak füstje száll . . .
S a nemzetek elismerik:
Egyetlen vagy, leszesz s valál! . . .

Ösvényedet Isten . . .

— *Júda Halévi.* —

Ösvényedet, Isten! oly örömmel járom,
Nyomdokodba lépni: vágyam, boldogságom!
Háló nem kerít be . . . örvény nem fenyeget . . .
Öledbe hajtom le elfáradt fejemet.
Szivem közeledben soha meg nem rémül, —
Magadhoz lánczoltál szerelmed jeléül.

Reménységem szirtje, szivemnek sziklája,
Bizodalmam vérte, életem forrása!
Oh ha fényedet csak egyszer is láthatnám,
Halandó voltomat megvetném, tagadnám!
Tefeléd vonzódom . . . hozzád lánczol lelkem —
Csarnokod küszöbét ihlettel kerestem . . .

A mit népem vétett, nyugton elszenvedem,
Rabigáját türve, vállamon viselem;
Nem nyujtom kezeim, csak feléd imára,
Ki más adhat gyógyírt szivem fájdalmára? . . .
S bárha szent hitemért meg kellene halnom,
Végső perczemben is nevedet sóhajtom . . .

Lelkem lánghevével csak Istent szolgálom,
Szerelmed szegélyét átölelni vágyom;
S bár ha megsuhintod pallosként haragod —
Nem hágom át soha a te akaratod.
Hozzád ragaszkodom . . . sohase feledlek,
Égi hit, szent törvény! mennyire szeretlek! . . .

Ima.

— *Mózes ibn Ezra.* —

Elébed öntöm
Szivemnek vágyát,
Kitárom rejtett
Oltárom lángját!
Áldozatomra
Hajnalkor . . este . .
Tekints, mint egykor
Réges régente,
Réges régente.

Tekintsd könyüim
Omló patakját,
Melyek szivemet
Tova ragadják . . .
Fogadd imámat
Áldozat helyett,
Elernyedt néped
Ugy is kedveled,
Ugy is kedveled.

Messze országban,
Idegen honban,
Bolyongok, Isten!
Nagy fájdalomban;
Mig szemem fénye,
Te feléd fordul,
Halvány orczámra
Könye kicsordul,
Könye kicsordul.

Ragyogóbb, dicsőbb,
Mint oltár lángja,
Szelid szivemnek
Tiszta sugára . . .
Tömjénfüst helyett,
Mely hamar lobban,
Jobb, ha mi járunk
Alázatosan,
Alázatosan.

Cziónért gyászló
Hü seregednek,
Kik vad hordáktól
Annyit szenvednek,
Adj vigaszt, Isten!
Találjunk enyhet
Zaklató, kinzó
Fájdalom helyett,
Fájdalom helyett.

Halottak emléke.

Mint a madár, melynek szárnya.
Éjnek harmatát lerázza.
S tova száll a messzeségbe. . .
Fényt keresni kéklő égbe:

Igy tagadja meg a lélek
A mulandó földi éket;
És a szellő szárnyán szállva
Átrezeg a fény honába.

Mert tünékeny, mint az álom
Földi létünk e világon;
Hiú minden, mire vágyunk —
Porból lettünk, porrá válunk!

Fájó emlék gyötri lelkem,
Mert a kit én úgy szerettem,
Kinek ajkán csüggtem vágyva —
Elköltözött szebb hazába.

Ott pihen már. . . messze. . . távol. . .
Messze a világ zajától,
Hol az örök hajnal hasad,
Szomjuhozza irgalmadat.

Oh nagy Isten! mit vétettem,
Hogy a sorsnak rabja lettem,
Hogy a szív nem tud feledni,
Csak lángolni, csak szeretni? . .

Elzokogom, elsiratom
Lassan ölő búbánatom;
Azt susogja könyem árja,
Nincs e földön más ily árva!

Majd ha én is oda térek,
Hol megszünnek szenvedések,
Együtt fog a hant befedni,
Édes lesz ott megpihenni.

Odaát majd, túl a réven
Összeolvad lelkünk fényben,
Mint a csörgő patak árja
Vad hullámok zürzajába.

Mint az éjnek zord sötéte
És a hajnal rózsafénye —
Összeolvad, el nem válik,
Örök idők elmultáig.

Fohász.

— *Gabirol.* —

Isten! te vagy szívem vigasza és vágya —
Mig nem vegyül testem a sirhant porába.

Diadal lobogóm, mit vihar nem téphet,
Oh mennyi hálával tartozom én néked! . . .

Hogy tárja ki szivem rejtelmét és vágyát,
Hogy bontsa ki lelkem lágy dallama szárnyát.

Hisz a naprendszerek örökös robaja
Oly muló elötted, mint szellő sohaja! . . .

Eszméimnek lángja égjen oltárodon,
Gyönge erőmet is tenéked áldozom.

Őrizd meg irgalmad, oh őrizd meg Isten!
Hogy szent akaratod' én is teljesitsem.

Nyájas reménysugárt hints a börtönéjbe,
Virradjon Isten, oh virradjon már végre! . . .

Fényes emlékedet én szivembe zárom,
Vágyó lelkemet is kezedbe ajánlom.

Te reád gondolok örökké . . . egyedül . . .
Mig testem a sirhant porába nem vegyül.

Tavaszi dalok.

— *Nachum után.* —

I.

Hideg tél volt, erdő mező
Komor gyászba öltözött —
Szivembe is halkan . . lopva . .
Titkos bánat költözött.

Mig a tavasz völgyön, hegyen
Szét nem hinté illatát,
Mig a kopár, száraz galyak
E gyászt le nem hullaták.

Messzire száll az
Illátos ámbra.
Diszlik, a kertben
Bokra virága;
Térj be lakomba,
Térj be kis özem —
Halld a pacsirta
Zeng ma fölöttem.
Jöjj te negédes
Habzik a kelyhem
Hűs italom ma
Érted üritem!

Im a magasba
Tünik a felhő,
Im a bokorba'
Játszik a szellő . . .
Aloe balra,
Kassia jobbra —
Lágy pihenőre
Int a falombja;

Gyönge madárka
Reng a faágon.
Myrtus övedzi
Kerti virágom.

Térj be a hivó
Hárfa dalára.
Diszlik a kertem
Bokra, virága . . .
Fond koszorudat
Harmatos ágból,
Zöld falevélből
Kerti virágból;

Oh gyujtsd meg a hajdani
fénysugarat,
Mely egykor a pusztán fen-
lobogott —
Midőn a szabadság pirja
hasadt,
S lengettük a szent hadi jelt s
lobogót!

II.

Kihajt a krokosz-ág,
A nardus is virul —
Zöld bokorba rejtett
Rózsaszál elpirul . . .

Szellő legyezgeti
Kis kertem virágát,
Hajnal megesókolja
Harmatos orczáját.

Patak mentén hajt ki
Illatos myrtuság . . .
Leveti az erdő
Özvegyi fátyolát.

Virágkoszorúmon
Harmatcsepp gyöngyözik.
Pázsitos virányom
Nászfénybe öltözik . . .

Az éj holló fürtjét
Megmossa a harmat,
Melyet a lágy szellő
Rózsaszálon ringat . . .

Lehajlik a granát
Virágágyaimra
Összebúg a gerle,
Csattog a pacsirta.

Kelő nap biborát
Az égre kihinti,
Napkelet országa
Gyermekit beinti.

Ime, virányomon
Gyönge sarjra leltem,
Szellőtől is védtem
Szivemhez rejtettem.

Oh ha e sarjadék
Még egyszer feléled! . . .
Oh ha teljesül majd
A te hirdetésed . . .

»Virulni fog egy sarj
Izsaj törzsökéből,
Ősi omladékán
Czion ujra épül;

Kiváltlak a börtön
Rémes homályából —
Mint egykor a rabság
Nyomasztó jármából . . .

Megváltás! Szabadság
Örök ragyogása!
Hirdesd, hogy felhangzott
Népem zokogása.

Hirdesd, hogy megszántam
Sürü sóhajtását,
A drága köveknek
Lassu porladását . . .

Rázd le álmaidat,
Oh reménység foglya!
Visszaszállok ismét
A drága romokra . . .«

Búcsudal.

Ismeretlen zsidó költőtől.

Erdő, liget lombosodik, de a fűszál
Hervadoz —
Száll a virág illatárja, de a szivem
Fonnyadoz . . .
Mit nekem a liget árnya, erdő, mező
Harmata,
Ha szivemet már a bánat komor éje
Takarja ? . . .

Oh az édes, boldog perczek legördültek
Lassadán,
Mint a pergő harmatcseppek kora hajnal
Hasadtán.
Dal és hárfa nem vidit fel, se az erdő
Illata,
Mert kis özem, messze tőlem a bokorba
Illana . . .

Nyájas égből hinti a nap aranyszinü
Sugarát —
De a csüggedt hol keresse sebzett szive
Balzsamát ? . . .
Ki békiti le a lélek felkorbácsolt
Tengerét,
Ki üzi el búbánatom rám boruló
Fellegét ? . . .

Ki osztja meg fekhelyét, mint odúját a
Vad állat,
Hogy ott halkan elsirassam régi boldog
Hazámat . . .
Hogy vidáman zengedezzem Isten csoda-
Tetteit —
Visszakérem — de hiába, a mult idők
Perczeit . . .

Sátoros ünnep.

— Esti ének. —

Halkan rezdül meg a hárfa,
Pihenőre int a dal . . .
Szállj le, szállj le égi béke
Enyhet rejtő szárnyaiddal ;
Nézd, mi tünő a reménység !

Nézd, arczom mily halavány . . .
Térj be csöndes kis lakomba
Esti csillag sugarán . . .

Hajh ! a puszták gyönge népét
Ág is tépte . . . szaggatá,
Nem volt hely e nagy világon
Hol fejét lehajthatá . . .
Eltiporták bérczi sasok
Vért szomjúzó karmai ;
Mig lehulltak önfeledten
Vágya büszke szárnyai . . .

Kis madárka zöld falombról
Száll vidáman messzire . . .
De ha nyúl az éjnek árnya
Visszatér majd fészkibe.
Csak az elzüllt, bolygó vándor
Vár hiába nyughelyet —
Nincsen hajh ! mely érte verjen
Érző sziv e föld felett !

Nincsen kar, mely őt beczézze,
Nincsen köny, mely érte hull,
Népviharok rémes szárnya
Feje fölött elvonul : . . .
Elvérezve csatajaj közt
Zengi el panaszdalát —
Nincs e földön senki, senki,
Ki megértse fájdalmát !

»Guny tapossa lépteimet,
Üldöz, mint az éji rém . . .
Kikaczag, mert szent hitemet
Soha el nem feledém !
Mert ha künn, egy szent eszméért
Kellett sikra szállanom —
Isten, Isten ! téged áldva
Szállt ki végső sóhajom.«

Halkan rezdül meg a hárfa,
Pihenőre int a dal . . .
Szállj le, szállj le, égi béke
Enyhet rejtő szárnyiddal ;
Nézd, mi tünő a reménység !
Nézd, arczom mily halavány . . .
Térj be csöndes kis lakomba
Esti csillag sugarán . . .

A törvény ünnepe.

— *Ima.* —

Homály eloszlik . . . Felderül az ég
Felgyúlnak játszi csillagok,
Sok kínos század réme eltünik,
A légben ismét fény ragyog;
Lobog a láng . . . a felhő elvonul . . .
Dicsőség ül Horeb hegyen,
Dörög a menny: im ez a tan, a hit!
S megrendül földünk jötteden.

Muló időknek vészes szelleme
Elsiklott lassan . . . kinosan,
Lesujtott, oh de meg nem törhete,
Még állunk bátran, biztosan!
A régi fény elhamvadt . . . ellohadt,
Minden elporlik, mint a rög —
A hir, a kincs: enyésző burkolat;
Csupán a tan szilárd s örök!

Belénk van oltva, lázas gyujtó ér
Ékesebb, mint a drága kő,
Szivünkhöz fűzve el nem tépheti
Kaján irigység, zord idő . . .
Oh szitsd tovább ez izzó fáklyafényt
És add kezünkbe, szent atyánk!
Mert, mint a hitnek szentelt bajnoki
Magasztos munka vár reánk! . . .

Budapest. MAKAI EMIL.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A budapesti izr. kórház fölavatása.

Husz év előtt valami magyar zsidó naptárban lendületes, hatásos kis költemény látott világot, amely kicsi versecske csodamód remek rajza volt a zsidóság akkori kedélyének. Három rokkant hadfi találkozik egymással sok sok év után benne. Az első hálálkodik, hogy róla az állam gondoskodik, neki jól megy sora . . . valami hivatalbeli kapusságig vitte föl Isten a dolgát. A másik hasonlókép: róla sem feledkezett a haza — ő bizony teremőr valahol a múzeumban. Hát te mi vagy? Kérdik a harmadiktól. Én koldulok! Magától értetődik, hogy a költő vigasztalólag közbeszól: bocsásd meg, jó vitéz, hogy rólad megfeledkeztek; ezentúl hozzád sem lesz hálátlan a haza — reád most kerül a sor; valamint magától értetik, hogy ez a harmadik hadfi a szegény zsidó!

De úgy látszik, ez a béna vitéz azóta megifjodott, nekierősödött és mióta rá került a sor — még akkor is, mikor önmagának szolgál, haszonnal szolgálja a hazát! Bizony ez a rokkant hadfi mennyit hozott létre azóta csak a jótékonyság terén! Azok a büszke épületek alakjában égfelé meredő, megvalósitott jótékonysági eszmék, amilyenek az árvaházak, menhelyek, egyéb jótékonysági intézetek és ezek között a jótékonyság legfényesebb gyöngye, az országos siketnémák intézete azóta lettek valósággá, és bizony mindaz, mit a zsidó jótékonyság megteremt, nem a zsidóságé csupán; ily értelemben jelentős igazságot juttatott érvényre a zsidó jótékonyság legutóbbi ünnepnapján Ráth Károly főpolgármester, mikor az ország fővárosának nevében háláját fejezte ki a főváros zsidóságának legújabb alkotásaért.

De kérdem: nem esünk-e szerénytelenségbe, ha egyre *zsidó* jótékonyságról beszélünk, hogy mindazok, kik szóval emelték ki az új kórház fölállitásának, eme legutóbbi jótékonysági ténynek fontosságát, mindmegannyi *zsidó* jótékonyságot emlegetnek;

vagy van-e hát különbség zsidó és nem zsidó jótékonyság között? Óh, amint a tények beszélik, és amint minden objektiv megfigyelés hirdeti, van a zsidó jótékonyságnak valami sajátos lényege, melyről már sokat beszéltek, mely nemcsak a méreteknek minden várakozását meghaladó nagyságában, nemcsak a czélraforditás és a kivitel leggyakorlatibb voltában, de főkép abban áll, hogy ami egyebütt szükségből fakad, azt nálunk a jótékonyság eszközli, hogy nálunk a jótékonyság társadalmi gondviselet, és miként azt *Wahrmann Mór* hitközségi elnök gyönyörű beszédében kifejezte: a zsidó szellemben gyakorolt jótékonyság hatalmas társadalmi tényező — összekötő híd amaz ür fölött, mely a szegénységet a gazdagságtól elválasztja.

*

Az új kórház megnyitása f. hó 17-én nagy ünnepélyességgel ment végbe. A belgyógyászati szakosztály egyik betegszobája, a hozzátartozó apsisalakú reconvalescens szobácskával, melyben a kórus foglalt helyet — volt az ünnep számára a legizlésesebben berendezve. Téres emelvényen foglaltak helyet Teleki gróf belügyminiszter és a városi polgármesterek között Wahrmann Mór hitközségi elnök s a kórházbizottság elnöke, dr. Böke, valamint a kórházi szakok felügyelői: dr. Stiller, dr. Báron és dr. Szili tanárok.

Az ünnepély programmja nagyjában következő volt: A templomi főkántor és karszemélyzet által énekelt 121. zsoltár ünnepélyes accordjainak elhangzása után *dr. Böke,* mint a kórház bizottság elnöke, előadja az új kórház létrejöttének történetét, melyben bevezetőleg szól a kórházak fejlődéséről — az első hospitiumokról általában, azután a kórházintézményről a zsidóknál, végül áttér tulajdonképeni tárgyára és a fővárosi zsidóhitközség által föntartott kórházakat tárgyalja érdemlegesen. Ebből elég legyen két képet egymással szembeállítanunk. Az első kórház, melyet az akkoriban 700 tagot számláló zsidóközség 1805-ben egy ma már ismeretlen utczában egy négyszobás lakás kibérlésével alapított, legyen szembeállítva a 15,000 □ méter területen 3000 métert elfoglaló modern pavillon rendszerben arányosan elosztott épületcsoporttal, melyet a fővárosi zsidóközség 1889-ben ad át emberbaráti rendeltetésének.

Ezután következik az átvétel ünnepélyes actusa. *Wahrmann Mór* hitközségi elnök hivatalosan átveszi a kórházi bizottság kezéből az új épületet és meleg szavakkal adja át már idéztük beszédében rendeltetésének. Mély hatást tettek szónok ajkairól azon szavak, melyekkel a létrehozás érdemét nem az egyeseknek, de a zsidó szellemnek, a főváros zsidóságának tulajdonítja, valamint azon szavak, melyekkel a jótékonyságra, a felebaráti szeretetre utal, mely vallásunk három oszlopa közül egyedül tartotta meg régi szilárdságát és erejét a modern zsidóságban.

Soron volt *dr. Kohn.* Emelkedett hangú imája, melynek fordulatos tartalma abban foglalható össze, hogy a jótékonyság képviselői megtették a magukét, tegye meg hát a magáét a Mindenható is és adjon áldást és szilárdságot kezeink művébe. A hymnus éneklése közben a közönség eloszlott a mintaszerű berendezést megtekinteni. Figyelmet érdemelnek a kővel padolt betegszobák, a mozgatható fürdőkádak, az ápolónők szobácskái harántos ablakaikkal, melyeken át a terem összes betegei figyelemmel kisérhetők, a czélszerű thea-konyhák, a tűzbiztonsági óvintézkedések, a szemészeti osztály ablakzáró, világosságszűrő készülékei, a bonczterem szürke padolata, melynek szinén a ehulló vércsepp megfigyelhető, a halottasházra szóló ablakok reczés üvegei, a sebészeti osztály ékszerszekrénye — a műszergyűjtemény, a dr. Pollák Siegfried által létesített bacterologiai gyűjtemény, stb. stb. Figyelemre méltó az olcsó egyszerűség és a pazar czélszerűség.

Az egész épület legjobban felel meg az egészségtan haladott állásának, sehol sem magasabb egy emeletnél és bástyaköröndjei úgy osztják be, hogy a világosságnak és légnek, az egészség eme két föltételének, mindenütt hozzáférhető legyen. Az épület-csoport négy főrészét a belső udvarban keresztalakú kettős födött vasfolyosó köti össze. A homlokzat a szabolcsi utczára szolgál, stylszerű, középrizalitjával, melyen e fölirás olvasható:

A pesti izr. hitközség kórháza.

Hasonló fölirat van az ellenkező oldalon, mely az osztrák-állam vasút sorompói felé fordúl. A pályára néző oldalt a gazdasági épületek és a halottas-kamara foglalják el — az egész szomszédság csak arra jó, hogy az érkező vidéki hitsorsos, mikor kupéjának sarkába húzódva véletlenül kitekint, megtölt-

hesse szivét nemes önérzettel meg büszkeséggel és amellett még annak örömét is élvezhesse, hogy ő bizony nem adott hozzá egy fillért sem.

Budapest. H. S.

Vidéki levél.

Török-Becse.[1])

Tekintetes szerkesztőség!

Ma, midőn unos-untalan a társadalomban ép úgy, mint a sajtóban olyanokkal találkozunk, kik a gyülölség magvát hintik ellenünk, vallásunk és intézményeink ellen, kétszeresen jól esik a szórványosan felhangzó elismerő szó, különösen akkor, midőn az egy keresztény főpap ajkairól hangzik el.

Brankovics György g. k. püspök, kit — jó informácziók szerint — kormány és synodus egyaránt patriarkának szemelt ki, szemtember hó 14-én Török-Becsére jött. Ez alkalommal a zsidó hitközség egy küldöttsége is tisztelgett nála. A püspök úr a küldöttséget igen szivélyesen fogadta és a küldöttség vezetője, Pollák Fülöp rabbi üdvözlő szavaira szószerint a következőket válaszolta:

»Kellemes meglepetésben részesítettek önök uraim, engem megjelenésökkel, fogadják őszinte köszönetemet ezért s azon szép szavakért, mikkel a ft. rabbi úr üdvözölni sziveskedett. Legyenek meggyőződve uraim, hogy én nagy bámulója vagyok a zsidó népnek és híveimet mindig arra tanítom, hogy kövessék önöket és tanuljanak önöktől.«

A püspök úr még az nap visszontlátogatást tett a rabbinál és egy órán át időzött nála. P.

A községkerületi elnökök gyűlése.

E számunk zártakor vettük az értesitést a községkerületi elnököknek f. hó 25-én tartott üléséről, melyet azért csak e helyen közölhetünk. — A gyülésen, mely az orsz. rabbiképző-intézet tanácskozó termében tartatott, jelen voltak: Ahronson Löbl (Brassó), buziási Eisenstädter Ignácz (Temesvár), gelsei Gutmann Vilmos (Nagy-Kanizsa), Horovitz Sámuel (Kolozsvár), Dr. Kain Dávid (Kassa), Leopold Sándor (Szegszárd), Dr. Ligeti József (Székes-Fehérvár), Mandel Eduárd (Nyirbátor), Pollák Károly (Trencsén), Dr. várhelyi Rósa Izsó (Szeged), Rosenberg

[1]) Tárgyhalmaz miatt csak ma közölhetjük. Szerk.

Henrik (Kis-Czell), Schmiedl Albert (Losoncz), Dr. Szilasi Fülöp (Szabadka), és Schweiger Márton (Budapest) községkerületi elnökök; ezeken kivül Dr. Hirschler Ignácz főrendiházi tag, Dr. Jellinek Arthur, Dr. Neményi Ambrus és Dr. Ullmann Sándor országgyülési képviselők és Dr. Simon József mint előadó. Az értekezlet Schweiger Márton elnöklete alatt meghallgatta az előadó előterjesztéseit és négy órán át tartó beható tanácskozás után elfogadta azt az emlékiratot, melyet lapunk élén közlünk. Folyó hó 26-án délután 1 órakor fogadta gróf Csáky miniszter a kerületi elnökök küldöttségét.

Schweiger Márton, a küldöttség vezetője, beszédében azt hangsulyozta, hogy a tényleges viszonyokból nem merithető a legcsekélyébb adat azon állitás támogatására, hogy két izraelita hitfelekezet létezéséről szó lehetne. Egy a zsidóság az egész világon és egy az hazánkban is. Bizonyitékaink — ugymond — oly nyomósak erre, hogy álláspontunkat nem kell rabbik nyilatkozatával támogatni. Hogy rabbik nélkül jelenünk meg, ezzel még azt is óhajtjuk bizonyitani, hogy tisztán administrationalis kérdések azok, melyek rendezését ugy a zsidóság, valamint a haza közművelődési érdekei sürgősen követelik. Ezek után röviden vázolta azon álláspontot, melyet az emlékirat elfoglal.

Gróf Csáky Albin miniszter a következőleg válaszolt: Tisztelt Uraim! Azon körülmény maga, hogy az orthodox közvetitő bizottság fölterjesztését önökkel közöltem, s e felterjesztés tárgyában önöket is meghallgattam, gondolom eléggé világosan bizonyitja azt, hogy ezt a kérdést lelkiismeretesen akarom megvitatni, és csak akkor, ha tisztán látom, szándékozom a magam részéről e kérdéssel szemben álláspontot foglalni. Nem tagadhatom, hogy nagyon kényes helyzet az, melyben a kormány ily kérdésekkel szemben áll, mert hiszen mindenek fölött áll, és szerintem kell, hogy álljon, a lelkiismeretnek szabadsága, mert senki lelkiismereti szabadságának szükebb korlátok közé szoritására törekedni nem szabad, hanem mindenkinek meg kell hagyni a szabadságot, hogy saját vallásos meggyőződését lelkiismerete szerint kövesse. En ugy fogom fel a helyzetet, hogy a kormánynak csakis administrativ szempontból van joga ily ügyekkel foglalkozni. Ha az, a mi az egyik oldalról vitattatik, hogy t. i. dogmaticus eltérés existál, a másik oldalról elfogadtatnék vagy elfogadtatott volna, akkor tisztán állana a helyzet, hogy a kormány két külön, egymástól elvált féllel áll szemben. De hogyha az egyik oldalról a dogmaticus eltérés létezése vitattatik és a másik oldalról ez határozottan tagadtatik, akkor a kormánynak, felül emelkedve ezen eltérő véleményeken, csak az administrativ szempontot kell tekintenie, tehát fenn kell tartani azt az egységet, mely úgy tudom, széles e világon mindenütt megvan. Remélem, hogy azon egyenetlenségek és surlódások, melyek boldogult elődeim rendelkezé-

sei folytán támadtak, habár e rendelkezések kétségkivül a legjobb intentióból eredtek, idő folyamán meg fognak szünni. Ha azonban ez nem állana be, akkor azután állami szempontból kell a törvényhozás útján való rendezéshez hozzáfogni. Szivesen várnám be azt az időpontot, midőn az egyetértés ismét helyreállott: mivel a törvényhozás feladatát egyházi dolgokban úgy értelmezem és fogom fel, hogy a törvényhozásnak csak az lehet teendője, hogy törvénybe iktassa, a törvény tekintélyével lássa el azt, a mi az illetők által már elfogadtatott. Arra kérem a tisztelt urakat, kik szivesek voltak nálam megjelenni, sziveskedjenek az általam kijelölt irányban közreműködni, hogy lehetőleg elérjük azt az időpontot, mikor egységes szervezetet lehet a törvényhozás elé terjeszteni.

Ezután a küldöttség vezetője annak egyes tagjait bemutatta a miniszternek, ki mindegyiknek kezet nyujtott és legszivélyesebben bocsátotta el a küldöttséget.

KÚTFŐK.

Az országgyülés képviselőházának három határozata.

191. sz.

Kivonat a képviselőháznak 1870-ik évi márczius 18-án tartott 147. ülése jegyzőkönyvéből.

1585. Tárgyaltatott végre: A hitőr czimü egylet emlékirata, a szathmári orthodox izraeliták, a pápai izraelita hitközség s 302 izraelita hitközség kérvénye, a pesti izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartása iránt, valamint

Poskesz János és Gombó Jakab mint a makói orthodox izraeliták állitólagos megbizottjainak hasontartalmu s az iránti kérvénye, hogy az Ő Felsége által adományozott nevelési fundus feletti tanácskozás elhalasztassék.

A kérvényi bizottság véleménye alapján határoztatott:

Tekintve, hogy a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elvileg elfogadta és hogy az e tárgyban a miniszterium által elkészitett és már közzétett törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tárgyaltatni; tekintve továbbá, hogy a vallás és lelkiismeret szabadságával elvileg merően ellenkezik, ha bármely vallásfelekezetnek tagjai a többség határozata által az alaphittörvényeikkel ellenkező szervezetet elfogadni kényszerittetnek, tekintve végre, hogy kérvényezők előadásai szerint az izraelita congressus határozatai a zsidó hittörvények alaptanaival és az azok által megállapitott a apszervezettel ellenkezésben állóknak állittatnak: és igy e szerint az ezen congressusi határozatok alapján szervezendő vallás egyház dogmatikus zsidó hittörvények alapján eddig Magyarországban fennállott vallás egyháztól lényegesen különböző testületet képez, a melynek tagjaivá vallás és lelkiismeret-szabadság követelményei szerint kiki csak önkénytes elhatározás folytán, de sehogy sem kényszerités által avattathatik fel: a ház ezen elveknél fogva az esedezők kérelmeit méltánylandóknak és panaszaikat mielőbb orvoslandóknak találja; ennek alapján ezen kérvények a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azon utasitással tétetnek át, hogy addig is, mig a törvényhozás tüzetesebben intézkedik, az izraelita congressus határozatainak végrehajtása czéljából netalán igényelt államhatósági oltalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel egyezőleg járjon el és az e tárgyban már tett, a fentebbi elvekkel netán ellenkező intézkedéseket szüntesse meg.

---

192. sz.

Kivonat a képviselőháznak 1871-ik évi márczius hó 30-án tartott 322. ülése jegyzőkönyvéből.

3525. A magyarhoni izraeliták 1868/9. évi egyetemes gyülése által kiküldött bizottság kéri, hogy az 1868/9-ik évi egyetemes izr. gyülés, mint az izraeliták képviselésére jogositott testület utólag törvényesittessék.

Ennek ellenében a magyar és erdélyországi orthodox zsidók s az 1870-ik évi alakuló közgyülésből kiküldött közvetitő bizottság folyamodik, hogy az 1868/9. évi kongresszus bizottságának kérvénye, mivel az az összes izraelitákat állitásuk szerint nem képviselheti s tartalma a zsidó alaphittörvényekkel ellenkezik, — utasittassék vissza.

Végre ugyanezen orthodox izr. közvetitő bizottság emlékiratban terjeszti elő észrevételeit az 1868/9-ik évi egyetemes izr. gyülés bizottságának kérvényére és azon kongresszus által hozott határozatokra.

A kérvényi bizottság véleményének alapján a ház elhatározta, hogy miután az izraelita vallásügy minden érdeket megnyugtató s azon elveknek is megfelelő végmegoldást, melyeket a képviselőház mult évi márczius 18-án hozott határozataiban a vallási ügyek körül követendőknek kijelölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt minden vallásra kihatólag hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, — ezen, — az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető és felvilágositó kérvények a ház által most tudomásul vétetnek és a vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon czélra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon, esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkoznak — figyelembe vegye.

---

193. sz.

Kivonat a képviselőháznak 1880. évi március hó 9-én tartott 220. és ugyanazon hó 12-én tartott 223. ülése jegyzőkönyveiből:

I. március hó 9-ki ülés jegyzőkönyvéből.

3184. Tárgyalás alá vétetett a kérvények 28-ik sorjegyzéke. Ezen tárgyalás folyamán a magyar- és erdélyországi izraelita aut. orthodox hitfelekezet közvetitő bizottsága által beadott kérvény, melyben folyamodik:

»hogy az országos izraelita-alap a két izraelita hitfelekezet közt barátságos egyezség, ennek nem sikerülte esetén pedig biróí eldöntés utjan felosztassék vagy a kormány kezelése fentartatván, a kamatok az egyezségileg, illetve biróilag megállapitott arányban fordittassanak a két izraelita hitfelekezet czéljaira; ezen végelintézésig minden érdemleges intézkedés a szóban forgó vagyon hovaforditására nézve mellöztessék, a jövedelem pedig a két zsidó felekezet közt egyenlő arányban megosztassék.

Kéri továbbá határozatilag kimondatni, hogy a rabbi seminárium nem tekinthető állami intézetnek« stb.

Többen lévén még ez ügyben szólásra feljegyezve, a vita folytatása a holnapi ülés napirendjére tüzetik ki.

II. március hó 12-ki ülés jegyzőkönyvéből:

3208. Következett a napirend szerint a 28. sorsjegyzékben 1—7. számok alatt foglalt, az országos izraelita iskolaalap megosztására vonatkozó kérvények folytatólagos tárgyalása. A zárbeszédek meghallgatása után felolvastatnak a kérvényi bizottság véleménye és a vita folyamán beadott határozati javaslatok és módositványok. Mire elnök a ház helyeslésével megállapitott sorrend szerint felteszi a kérdést, stb.

A ház végmegállapodásához képest: »a tárgyalás alatt levő kérvények oly utasitással adatnak ki a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükségleteire az alapitás értelmében és bent a hazában fordittassék akként, hogy ugy a belőle fentartott közös intézetek, minők a rabbiképző és a tanitóképezde, közmüvelődésre szolgáló magyar intézetek legyenek; valamint a vakok és siketnémák nevelésére, ugyszintén iskolák segélyezésére fordithatók összegek bármelyik párt iránt való kedvezés nélkül adandók. A népiskolák segélyezésénél a fentartó hitközség vagyoni helyzete, az iskola fentartását igazoló culturális szükség és azon szabály legyen mérvadó, hogy csak oly iskola segélyezhető, mely vagy különben is, vagy a nyujtandó segély által a törvényes kellékeknek megfelel.«

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Csiky Lajos*, A rokonság és sógorság fokainak számitása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert vallásfelekezetek jogviszonyaira. Az összes felekezetek lelkészei és a világiak használatára. XLIV. ábrával. Debreczen, ára 1 frt 25 kr. — *Flesch Ármin.* Élethivatásom. Székfoglaló beszéd a mohácsi rabbiállás elfoglalásakor. Pécs. — *M. Güdemann.* Ludwig Geiger als Kritiker der neuesten jüdischen Geschichtsschreibung. Leipzig. — Az *Athenaeum* nagy képes naptára 1890-re (zsidó naptárral). Ára 1 frt.

Magyar nyelvtörténeti szótár. E nagy és jelentős mü első kötete a most megjelent 10. füzettel immár teljes és a kit nyelvünk és irodalmunk elömenetele érdekel, öszinte örömmel látja ez alapvető munka gyors előrehaladását. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond oly müvet teremtenek, mely nevüket meg fogja őrizni az utókornak s egyuttal a magyar szorgalom és tudományosság állandó emlékjele marad. Ismételve ajánljuk a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt minden olvasónknak, különösen minden papnak, tanitónak, iskolának. Az első kötethez a kiadó Hornyánszky Victor igen diszes és tartós bekötési táblát is készittetett, mely 85 krért kapható. A szótár ára füzetenkint 1 frt.

Steinschneider, a hires bibliografus, hajlott kora miatt április 1-én visszalép a berlini hitközségi leányiskola igazgatásától.

Az avatóivek aláirása. A Jüdische Presse nov. 7-iki számában olvassuk, hogy azon katonakötelezetteknek, kik nem illetőségi megyéjükben jelentkeznek sorozásra, ellenőrzés czéljából sajátkezüleg kell az avatóivet aláirniok. Minthogy pedig az idegenek rendszerint csak az utolsó napon kerülnek sorozásra, ez pedig majd mindig szombatra esik, az idén a sopronmegyeiek e napon kénytelenek voltak sajátkezüleg aláirni a nevüket, többek között a kismartoni jesiba több növendéke is. Az ottani rabbi, Kuttna Salamon az egész megye rabbisága által aláirt folyamodványnyal fordult ez ellen a vallás- és közokt. miniszterhez, a ki szept. 27-én kelt rendeletével meghagyta, hogy »a rabbijelöltek, kik szombaton jelentkeznek sorozásra, nem kötelesek az nap irni be nevüket az avatóivre, hanem a mennyiben szombati napon történendő sorozásuk elkerülhetetlen, a következő napon is aláirhatják.«

A lordmayor körmenete. Isaacs, London izr. vallásu főpolgármesterének körmenete a szokott ünnepségekkel november 9-én tartatott.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

Lap

A M. Zs. Szemle VI. évfolyamának munkatársai III

TUDOMÁNY.

Löwy Mór. Apró részletek a Makkabeusok-korabeli történethez . . . . . 1—5
Fischer Mihály, Beck Mór. A chevra kadisa eredete . . . 6—11
Kohlbach Bernát. Egy középkori rabbi és erkölcstanitó 65—78, 147—153
Nádai Gyula. A török zsidók életéből . . . . 79—87 129—146
Hochmuth Ábrahám, Seltmann Lipót, Goldfahn S. M. A Makkabeusok-korabeli történethez . . . . 88—89 154—158
Perls Ármin. Jézus nevei a talmudban . . . . . 193—200
Hochmuth Ábrahám. Egy talmudi helynek megvilágitása egy másik által . . . . . 201—202
Spira Jakab. A török zsidókról 202
Blau Lajos. A talmudi büntető jog egyik pontja . . . . 257—269
Diamant Gyula. Egy főuri zsidó család a XVII-ik században . . . . . 269—275 321—335
Hochmuth Ábrahám. Adalékok a szentirás magyarázatához régi forrásokból . . . . . 276—279
Roth Áron. Egy talmudi helynek megvilágitása egy másik által 279
Kohn Ambrus, Seltmann Lipót. Jézus nevei a talmudban . . 280
Blau Lajos, Roth Áron. A talmudi büntető jog egyik pontja 336—337
Landesberg Lipót. Tráni József 337
Spitzer Ignácz. Zipser M. nézete Bar Pandra névről . . . 338
Kecskeméti Lipót. Humor az édenben . . . . . 385—397
Bárány József. Maimuni és Nachmani I. . . . . 449—460
Kohlbach Bernát. A zsidó vallásos vitairodalom történetéhez . 461—473
Schreiner Márton. Izraelita és zsidó . . . . . 513—516
Bacher Vilmos. Az »izraelita« és »zsidó« név történetéhez 517—525

IRODALOM.

Bacher Vilmos. A Szentirás és a zsidó tudomány irodalma 1888-ban . . . . . 12—21
Deutsch Lázár. Imádságok zsidók számára . . . . . 22—23

Lap

Klein Mór. A Pentateuch uj magyar forditása . . . . . 90—93
Rosenberg Sándor. Vallásos költészet . . . . . 93—96
Szerkesztőség. Válaszul 101
Ziegler Ignácz. Ezekiel próféta 20. fejezete . . . . . 159—162
Blau Lajos. Rabbi Méir élete és müködése . . . . . 162—164
Rosenberg Ede. Olvasmányok a bibliából . . . . . 203—209
Steinherz Jakab. Egyházi szónoklatok . . . . . 209—212
Elzász Bernát. Nyilt levél . . . . . 213—219
Flesch Ármin. Hitszónoklatok . . . . . 281—285
Hegyi Béla. Zsidó egyházi énekek . . . . . 339—340
Vajda Béla. A német zsidók és rabbijaik a XIV. és XV-ik században . . . . . 398—402
Blau Lajos. Rabbi Simeon Mekhiltája . . . . . 474—475
Goldschmied Lipót. Hittani kézikönyvek . . . . . 475—477
Adler Lipót. Ungar Joel responzumai . . . . . 526—527

*

Makai Emil. CXXXVII. Zsoltár . . . . . 21—22
Perls Ármin. Jeremiás siralmai 97—100, 285—288, 340—343 403—405
Mosonyi Albert. Ibn Gajját költeményeiből . . . . . 164—165
Lederer Ignácz. Alcharizi költeményeiből 165
Makai Emil. Gabirol költeményeiből . . . . . 212—213
Ugyanaz. Vallásos költemények . 478—479, 527—528 612—622

TÁRSADALOM.

—i. A szombat . . . . . 24—26
M. F. Szemle. (Eskü more judaico. Utónevek felcserélése. Pesti Chevra Kadisa. Zugházasságok. Jurista-bál) . 27—29
Schreiner Márton. Fővárosi tudomány . . . . . 30—32
Böröd-Ujfalu. . . . . . 33—39 415—419
Y. Z. A missió . . . . . 102—103
Szántó Eleázár. A magy. zsidó tanitók közgyülése 1889-ben 104—107
Alfa. Hirsch Sámson Rafael . . . . . 107—112
Enyedi Mátyás. A gyász alkalmából . . . . . 166—171
Beledi Miksa. Eskü hajadon fővel . . . . . 171—175
A zsidó anyakönyvek rendezése 175, 304, 611
Schreiner Márton. A zsidó istenitiszteletről . 220—238 344—351
Szántó Eleázár. Egy levél a régi jó időkből . . . . . 238—240
Egy orthodox zsidó. Gróf Csáky miniszter álláspontja a zsidó ügyben . . . . . 284—294
Steinherz Jakab. A domonyi pör . . . . . 299—996
Rosenberg Sándor. A zsidó istenitiszteletről . . . . . 297—302
B. S. Ifjaink a politikában . . . . . 302—304

Lap

Enyedi Mátyás. Vallásos opportunizmus . . . . . 352—361
A zsidó magyar közművelődési egyesület . . . . . 362—363
Klein Mór. Hochmuth Ábrahám 406—409, 497—501, 543—550, 603—609
Egy tanár. Mózes vallásu . . . . . 410—411
Maislis Ferencz. Zsidó polgári iskola . . . . . 412—414
Mezei Ferencz. Zászlóbontás . . . . . 480—488
Fischer Gyula, Klein Mór, Steinherz Jakab, V., m. f. Mózes vallásu . . . . . 489—497
Fischer Gyula. Egy anyakönyvvezető panasza . . . . 501—502
Schreiner Márton. A győri rabbiértekezlet . . . . . 529—534
Mezei Ferencz. Válasz . . . . . 535—543
Schön József. Hochmuth Ábrahám . . . . . 550—552
M. F. Szemle. (Gróf Csáky látogatásai. Az evangelikusok konventje. A hitközség joga a középiskolai hitoktatás kezelése körül. A sziráki és berczelli izraeliták viszálya) 552—555
Goldheim Lipót. Nyilatkozat . . . . . 555—557
Az izraelita községkerületi elnökök gyülésének emlékirata Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 577—595
Halász Frigyes. A zsidó-ügyek a gyakorlatban . . . . 595—597
Singer Mihály. Bischitz Dávidné . . . . . 597—600
Szalárdi Mór. A pesti izr. hitközség kórháza . . . . . 691—602
Fischer Gyula. Felelet a nyilatkozatra . . . . . 609—611

ÉRTESITŐ.

ORSZÁGVILÁG.

Zsidó halottak 1888-ban . . . . . 40—42
Blau Lajos. Külföldi ut . . . . . 42—49
Goldfahn S. H. A berlini régi sirkertről . . . . . 49—51
—*K.* Nyilvános felolvasó estélyek . . . . . 51—52
— *f.* A berlini rabbi-egyesület . . . . . 113—114
Blau Lajos. Magyar zsidók Jeruzsálemben . . . . . 114—116
Alfa. Gyászistenitisztelet . . . . . 176—182
Neumann Ede. Deák Ferencz egy nagykanizsai rabbiról . . 183—184
N. N. Az izraelita siketnémák országos intézetéről . . . 184—187
Kimutatás 187
A pesti zsidó hitközség és a Magyar-Zsidó Szemle . . . . 305—307
Fleischmann Sándor. Schwarz M. A. . . . . 306—309
Beledi Miksa, Wurmfeld Ignácz, Lévai Izor, e. i. Hitközségi költségvetések . . . . 241—244, 309—318 364—365
Rosenspitz Sándor. Dél-Afrika zsidóságáról . . . . . 365—368
— *U.* — Egy rabbitalálkozás . . . . . 420—423
Dr. Ligeti S. Blumgrund N. H. . . . . 422—425
B. M. Izr. kézmű- és földmivelési egyesület . . . . . 425—426
Egy ismeretlen adat Steinhardt Jakab életéből . . . . 503—504

Lap

Deutsch Henrik jubileuma . . . . . 558—589
H. S. Az izr. kórház fölavatása . . . . . 623—626
P. Vidéki levél 626
A községkerületi elnökök gyülése . . . . . 626—627

TANÜGY.

Enyedi Mátyás. A berlini rabbi szeminárium - 52—58 116—123
Az orsz. izr. tanitó-egyesület közgyülése . . . . . 244—245
A pancsovai izr. hitközség pályakérdései . . . . . 368—370
Lévai Izor. A hitoktatás és a felekezeti iskola 370—373, 434—434
Bárd Rezső. Az orsz. magy. izr. tanitó-egyesület közgyülése . . . . . 425—443
Málnai Mihály. Az orsz. izr. tanitóképző intézet ujjászervezése . . . . . 504—509
Az orsz. izr. tanitóképző tanterve gyakorló iskolájának I—IV. osztálya számára . . . . . 559—571

KÚTFŐK.

172. sz. *) Zsidó körlevél 1848-ból . . . . . 59—62
174. sz. A nagy-kanizsai hitközség történetéből (1839.) . 124—125
175., 182., 183., 187., 188. sz. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében 189, 319, 510, 572
176. sz. A kecskeméti zsidók a szabadságharcz alatt (1849.) 188—189
177. sz. A nagy-kanizsai hitközség történetéből (1823) . 189—190
178. sz. Az orsz. iroda körlevele . . . . . 246—251
179. sz. Utólagos anyakönyvelés. Miniszteri körrendelet . 251—252
180. sz. A husvéti kenyér elárusitása. Miniszteri körrendelet 253—254
181. sz. A trencséni levéltárból (1763, 1761) 254
184. sz. A hitoktatás ügye Gyöngyösön . . . . . 374—383
185. sz. A várpalotai hitközség multjából (1815.) . . . 444
186. sz. A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter körrendelete az izr. tanulók vallásának mikénti megjelölése tárgyában 510
189. sz. Egyenetlenség a morvaországi, magyar-bródi és trencsén- meg nyitramegyei zsidók között (1763) 573—574
190. sz. A trencséni hitközség multjából (azonos a 181. sz. első részével) 574
191—193. sz. Az országgyülés képviselőházának három határozata . . . . . 628—630

VEGYES.

Irodalmi hirek 63, 126, 191, 255, 320, 384, 445, 511, 575, 630. — Zsidók külföldön. A biblia. Zsidó zsurnalisztika. A vallás- és tanulmányi alap állása. Uj zsidó felekezeti magyar lap. A misszió Jeru-

*) A kútfők számozásában tévedésből kiesett a 173. sz.

zsálemben. Nyilatkozat 63—64. — Schurz Károly az antiszemitizmusról. A ghetto Florenczben. Palesztinában. Zsidók külföldön. Berlin zsinagógái. A párisi rabbiszeminárium. Szerbia zsidó községei. Törvényhatósági naptár. Uj felekezeti lap. zsidó statisztika. Az olasz hadseregben 126—128. — Mendelssohn szobra. Két pénzügyi bizottsági elnök. Pietro Perreau. A jeruzsálemi telepitvényesek. Palesztinai vasut. Zsidó statisztika 191—192. — Gyászistenitisztelet. Boulanger Magyarországon. Rabbikongresszus. Az olasz felsőház. Zsidók külföldön: Az oláh kormány. Zsidó tanulók a porosz és magyar egyetemeken. Érdekes kézirat. Zsidó statisztika 255—256. — A »Mekiczé Nirdamim.« Uj messiás. Ujonczozás Oroszországban 320. — A német községek. Zsidó statisztika. A zsidók Indiában. Zsidók külföldön. Bözöd-Ujfalu. Tudomásul 384. — Közigazgatási almanach. Deutsch Henrik. Hochmuth Ábrahám. Uj templom. Rabbiválasztás. Ünnepi imádságok. Egy század statisztikája 445—448. — Gróf Csáky Albin. Blau Lajos. Törvényhatósági naptár. Az orientalisták kongresszusában. Weil Gusztáv. Montefiore naplója. A rituális metszés. Előfizetési felhivás. Magyar közmondások könyve 511—512. Zsidó közigazgatási naptár. Dr. Mezey Ferencz. Izraelita tanitói jubileum. Páratlan határozat. A talmud oroszul. Felekezeti tébolyház. Halott-égetés. Vándorló hitszónok. Bözöd-Ujfaluról 575—576. — Magyar nyelvtörténeti szótár. Steinschneider. Az avató-ivek aláirása. A lordmayor körmenete 630.

A megbeszélt munkák lajstroma.

	Lap
Blumenthal A. Rabbi Meir	162
Brett M. Bibliai történet és hittan	475
Deutsch H. Exodus vagyis Mózes második könyve	91
Ugyanaz. Levitikus vagyis Mózes harmadik könyve	—
Frankl P. F. Fest- und Gelegenheits-Predigten	209
Friedmann M. הציון Ezechiel, Kapitel Zwanzig	159
Güdemann M. Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland	398
Halász N. Zsidó hit- és erkölcstan	475
Kiss J. Ünnepnapok	93
Lewy J. Ein Wort über die Mechiltha des R. Simeon	474
Major Gy. Kiss József, Ünnepnapok zenésitve	339
Perls A. Ünnepi és alkalmi prédikációk	281
Schön D. és *Stern Á.* Olvasmányok a bibliából	203
Ungar J. Responzumok	526

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY